

Archiva Moldaviæ

XIV (2022)

Editor-in-Chief

Mihai Chiper

Associate Editor

Mihai-Cristian Amărieuței

Editorial Board

Alexandru-Dumitru Aioanei, Ludmila Bacumenco-Pîrnău,
Cătălin Botoșineanu, Dorin Dobrinu, Mihai Mîrza, Iurie Stamati

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)	Petru Negură (Chișinău)
Igor Cașu (Chișinău)	Marian Olaru (Rădăuți)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Mihai Cojocariu (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Leonidas Rados (Iași)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Andrei Cușco (Chișinău)	Grigory Shkundin (Moscow)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Flavius Solomon (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Victor Spinei (Iași)
Vasile Docea (Timișoara)	Svetlana Suveică (Regensburg)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dagnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Ion Gumenâi (Chișinău)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Florea Ioncioaia (Iași)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Constantin Iordachi (Budapest)	Marius Turda (Oxford)
Charles King (Washington, DC)	Virgiliu Țărău (Cluj-Napoca)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	Octavian Țicu (Chișinău)
Ștefan Lemny (Paris)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Hans-Christian Maner (Mainz)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	Daniel Ursprung (Zürich)
Nicolae Mihai (Craiova)	Ion Varta (Chișinău)
Andi Mihalache (Iași)	Vitalie Văratice (Bucharest)
Bogdan Murgescu (Bucharest)	Petru Vicol (Chișinău)

Desktop Publishing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviæ

XIV (2022)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Adresa redacției

Str. Nicolae Gane nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România
e-mail: amoldaviae@yahoo.com
website: <http://www.archivamoldaviae.ro/>

© Archiva Moldaviae

ISSN print: 2067-3930
ISSN online: 2558-8370
ISSN-L: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	7
------------------	---

Studii de istorie

Vechi dispute istoriografice

Arsen ARZUMANYAN, <i>Veridicitatea datării cu anul 1395 a bisericii armene din Iași</i>	11
---	----

Liberalism, liberali și modernitate politică

Paul E. MICHELSON, <i>Varieties of Romanian Liberalisms, 1859-1881</i>	19
--	----

Interbelicul surprinzător

Mihai CHIPER, <i>Reinventarea regionalismului în Iașul interbelic</i>	47
Codrin MOLDOVEANU, „Perdanții Reformei.” <i>Forme extrajudiciare de contestare a legislației agrare în satul românesc după Primul Război Mondial (1918-1921). Studiu de caz: Județul Iași</i>	69
Mihai-Daniel BOTEZATU, <i>Reintroducerea examenului de bacalaureat în 1925: obiective, lacune, controverse</i>	85
Nora CHELARU, <i>Rețelele literare ale lui Oscar Walter Cisek: corespondența cu redacția „Ostland” (1925-1929)</i>	105

Granițe și ideologii în Bucovina și Basarabia

Philippe Henri BLASEN, <i>Constantin Zoppa (1884-1973) și continuitatea antisemitismului în Bucovina</i>	117
Dumitru LISNIC, <i>Stabilirea granițelor RASS Moldovenești în 1924. Principiul etnic, economic și cel administrativ</i>	149

Documente

- Constantin ARDELEANU, *Despre prezentul și viitorul navigației pe Prut în trei rapoarte din anul 1861* 175

Memorii, interviuri

- Sorin CRISTESCU, *Un memorialist al Războiului de Întregire: Generalul N. M. Condiescu. Retragera și reșfacerea armatei române în Moldova (II)* 209
- Carmen Cătălina ALEXA, *Amintiri din copilărie și pînă la bătrîneță* 255
- Christian MITITELU, *O istorie personală a comunismului românesc. Interviu inedit cu Gheorghe Apostol (BBC, 22 aprilie 1988)* 287

Recenzii, note bibliografice

- Alex Drace-Francis, *Istoria mămăligii. Povestea globală a unui preparat național*, București, Editura Humanitas, 2023, 292 p. (Constantin Bărbulescu) 353
- Călin Cotoi, *Holera și „duhul comunismului”. Inventarea socialului în România, 1831-1914*, Cluj Napoca, Editura Idea Design & Print, 2022, 328 p. (Bogdan Caranfilof) 356
- Liviu Neagoe, *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, București, Editura Cartier, 2023, 210 p. (Bogdan Caranfilof) 363
- Cristina A. Bejan, *Intelectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, București, Editura Litera, 2023, 400 p. (Bogdan Caranfilof) 369
- Flori Bălănescu, *Paul Goma. Conștiință istorică și conștiință literară*, București, Editura Corint, 2022, 640 p. (Bogdan Caranfilof) 376
- Armand Goșu, *Rusia, o ecuație complicată. Convorbiri cu Lucian Popescu*, ediția a II-a adăugită, cu cele mai recente texte despre războiul din Ucraina, Iași, Editura Polirom, 2022, 464 p. (Dorin Dobrincu) 386

Contents

<i>Abbreviations</i>	7
----------------------	---

History Studies

Old Historiographical Debates

Arsen ARZUMANYAN, <i>The Veracity of Dating the Armenian Church in Iași to the Year 1395</i>	11
--	----

Liberalism, Liberals, and Political Modernity

Paul E. MICHELSON, <i>Varieties of Romanian Liberalisms, 1859-1881</i>	19
--	----

The Surprising Interwar Period

Mihai CHIPER, <i>Reinventing Regionalism in Interwar Iași</i>	47
Codrin MOLDOVEANU, "The Vanquished of the Reform." <i>Extrajudicial Forms of Contesting of Agrarian Legislation in the Romanian Village after World War I (1918-1921). Case Study: Iași County</i>	69
Mihai-Daniel BOTEZATU, <i>The Reinstated Baccalaureate Exam in 1925: Objectives, Gaps, Controversies</i>	85
Nora CHELARU, <i>Oscar Walter Cisek's Literary Networks: Correspondence with the "Ostland" Editorial Office (1925-1929)</i>	105

Borders and Ideologies in Bukovina and Bessarabia

Philippe Henri BLASEN, <i>Constantin Zoppa (1884-1973), and the Continuity of Antisemitism in Bukovina</i>	117
Dumitru LISNIC, <i>Negotiating Moldavia's Borders. Ethnicity, Infrastructure, and Elite Infighting in the Shaping of a Soviet Autonomous Region in the 1920s</i>	149

Documents

- Constantin ARDELEANU, *On the Present and Future of Prut Navigation in Three Reports from 1861* 175

Memoirs, interviews

- Sorin CRISTESCU, *A Memorialist of the Unity War: General N. M. Condiescu. The Withdrawal and Rebuilding of the Romanian Army in Moldova (II)* 209
- Carmen Cătălina ALEXA, *Diary of a Peasant: "Memories from Childhood to Old Age"* 255
- Christian MITITELU, *A Personal History of Romanian Communism. An Unpublished Interview with Gheorghe Apostol (BBC, on April 22, 1988)* 287

Reviews, Bibliographic Notes

- Alex Drace-Francis, *Istoria mămăligii. Povestea globală a unui preparat național*, București, Editura Humanitas, 2023, 292 p. (Constantin Bărbulescu) 353
- Călin Cotoi, *Holera și „duhul comunismului”. Inventarea socialului în România, 1831-1914*, Cluj Napoca, Editura Idea Design & Print, 2022, 328 p. (Bogdan Caranfilof) 356
- Liviu Neagoe, *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, București, Editura Cartier, 2023, 210 p. (Bogdan Caranfilof) 363
- Cristina A. Bejan, *Intelectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, București, Editura Litera, 2023, 400 p. (Bogdan Caranfilof) 369
- Flori Bălănescu, *Paul Goma. Conștiință istorică și conștiință literară*, București, Editura Corint, 2022, 640 p. (Bogdan Caranfilof) 376
- Armand Goșu, *Rusia, o ecuație complicată. Convorbiri cu Lucian Popescu*, ediția a II-a adăugită, cu cele mai recente texte despre războiul din Ucraina, Iași, Editura Polirom, 2022, 464 p. (Dorin Dobrinicu) 386

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași (fost AIIAI)
AIR	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B. P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AMS	= Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoșani
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale
AN-Neamț	= Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale
ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova

AN-Timiș	= Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale
AN-Vaslui	= Serviciul Județean Vaslui al Arhivelor Naționale
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Archiva Moldaviae, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSȘ	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSSIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d'Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

Veridicitatea datării cu anul 1395 a bisericii armene din Iași

Arsen ARZUMANYAN*

Cea mai mare parte a urmelor armenesti din Iași se află în centrul orașului, în fostul cartier Armenesc, a cărui bijuterie este biserica Sf. Născătoare. Conform pisaniei din interiorul bisericii, aceasta a fost construită în 1395 de Părintele Hakob, Hagi¹ Margar și Grigor: „*Cu mila lui Dumnezeu s-a pus temelia bisericii Sfânta Născătoare de Dumnezeu, prin stăruința părintelui Hakob și a lui Hagi Margar și Grigor. 1395*”. De-a lungul secolelor, biserica a suferit multe stricăciuni din diverse motive, de aceea anul 1395 poate fi luat în calcul, ca dată de referință, când vorbim exclusiv de fundațiile bisericii sau chiar de biserica ce s-a aflat pe locul celei de astăzi, și doar cercetările arheologice pot face lumină în această problemă. Este de remarcat faptul că data „1395”, marcată cu roșu la sfârșitul pisaniei, a fost, în mod cert, adăugată ulterior, ceea ce a făcut ca diverși cercetători să analizeze veridicitatea datării cu anul 1395 a bisericii armene din Iași. Istoricii români Dan Bădăraș (1893-1968) și Ioan Caproșu (1934-2021) susțin ideea că cei care l-au adăugat cu roșu nu au intenționat să denatureze adevărul:

Este un fapt necontestat că o puternică colonie armenescă s-a așezat în Iași pe la mijlocul secolului al XIV-lea. [...] Este nu numai plauzibil, dar chiar imposibil ca armenii să fi rămas în vreun loc fără biserică timp de secole. [...] Falsul din inscripție a putut fi făcut în scopul de a întări un adevăr, iar nu în intenția de a acredita o minciună².

Istoricul român Nicolai Andriescu-Bogdan (1858-1939), comparând toate datele existente, acceptă anul 1395 ca dată a construcției bisericii și menționează:

Data clădirii bisericei Armene, din 1395 de la Hristos, este certă, cu toate încercările unora de a o contesta, căci nu se poate întâlni nici înțelege motivul, pentru

* PhD, Universitatea din București; redactor la revista „Ararat”, Uniunea Armenilor din România, arzumanyan.arsen@gmail.com.

¹ În limba armeană – Mahtesi; așa se numesc cei care au fost în pelerinaj la Ierusalim.

² D. Bădăraș, I. Caproșu, *Iașii vechilor zidiri, până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 45, 47.

care închinătorii de odinioară la acea biserică și-ar fi dat osteneala să falsifice o asemenea dată, întrucât, din cronici și din multe alte relații și documente ce se mai cunosc, nu rezultă nici un rost care să fi făcut pe Armeni să comită un act, ce nu le-ar fi folosit la nimica practic³.

De fapt, cercetând anumite date, vom vedea că anul 1395 este extrem de credibil. Este pur și simplu necesar să analizăm sursele disponibile românești și, mai ales, cele armenesti, lucru care nu se regăsește în niciun studiu publicat până acum pe această temă. Deasupra ușii de la intrarea sudică a bisericii se află o inscripție mare din piatră datată 1803, privind renovarea temeinică a bisericii, în care sunt menționați Epitropul Hacico, Părintele Hakob din Sis, Hagi Margar din Djulfa și Hagi Grigor drept constructori ai bisericii din anul 1395:

Cu grația și cu mila lui Dumnezeu s-a fondat biserica Sfintei Născătoare de Dumnezeu din Iași prin mâna Epitropului Hacico și a Părintelui Hakob din Sis, a lui Hagi Margar din Djulfa și Hagi Grigor. În anul armenesc 844. Și acum s-a reparat prin mâna cuvioșilor notabili, cu osteneala și cheltuiala întregului popor, la anul Mântuitorului 1803.

De fapt, în afară de vechea pisanie la care a fost adăugată data „1395” cu roșu, în 1803 exista cel puțin încă o dovadă materială care indica drept dată a construcției bisericii anul 1395. Astfel, inscripția din 1803 conține mai multe informații despre constructorii bisericii: mai întâi, a fost adăugat numele Epitropului Hacico, apoi au fost puse numele orașelor natale ale Părintelui Hakob și Hagiului Margar, Sis și Djulfa, precum și titlul de „Hagi” în fața numelui lui Grigor. Prin urmare, având în vedere că în inscripția din anul 1803 există mai multe informații despre constructorii bisericii, deducem că autorul ei cunoștea date concrete transmise în scris, deoarece renovatorii bisericii, desigur, nu ar fi putut adăuga informații suplimentare nerezonabile. Este greu de spus dacă acea informație scrisă a fost o inscripție în piatră, un manuscris sau document oficial, dar un lucru este cert, și anume că informațiile cu astfel de detalii nu s-ar fi putut transmite pe cale orală timp de aproximativ 400 de ani.

În ceea ce privește inscripția cu „1395” adăugată cu roșu, istoricul, filologul și muzicologul Minas Băjășkian (1777-1851), membru al Congregației Măhitariste de la Veneția, aduce clarificări importante în această chestiune. Începând din 1808, acesta a făcut o lungă călătorie în care a vizitat comunitățile armene din Europa de Est și a transmis informații extrem de valoroase despre acestea. De remarcat că, la doar cinci ani de la renovarea bisericii din 1803, în timpul vizitei sale la Iași, Băjășkian scrie că biserica a fost construită acum 400 de ani și adaugă: „Ne-au povestit că, la renovarea bisericii, dincolo de arc s-a găsit o sculptură de 400 de ani”⁴. Cu alte cuvinte, vorbim de vechea inscripție în

³ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, Iași, Tipografia Națională, 1913, p. 238.

⁴ M. Băjășkian, *Համապարհորդությունն ի Լեհաստանն եւ յայլ կողմանս բնակեալսն ի Հայկական սիրելոց ի նստելուսց Անի քաղաքին* [Călătorie în Polonia și alte părți locuite de

piatră, care, de fapt, a fost găsită „dincolo de arcu” bisericii în timpul reparației din 1803.

Se naște o întrebare: când a fost adăugat anul „1395” cu roșu pe acea inscripție în piatră? Cel mai probabil în 1803, dacă avem în vedere că, la acea dată, rectorii dețineau informații scrise credibile, despre care am vorbit. Această ipoteză este mult mai plauzibilă, deoarece, dacă ar fi fost scrisă mult înainte, în loc de cifre ar fi trebuit folosite litere majuscule armenesti cu valorile lor numerice și, conform obiceiului, acestea ar fi trebuit să corespundă calendarului bisericesc armean⁵, precum în cazul altor vechi pisanii.

D. Bădăraș și I. Caproșu analizează câteva variante și subliniază faptul că anul de pe inscripție nu putea fi nici după calendarul pe atunci în uz în Moldova, deoarece 1395 ar corespunde cu anul 4113 î.Hr., ceea ce este cu totul absurd⁶.

Cu toate acestea, nu trebuie ignorat faptul remarcabil că piatra gravată este completă, fără spărturi sau ciobituri, adică, în mod logic, ar fi trebuit să existe o dată menționată la sfârșitul textului. În același timp, este posibil ca data să fi fost ștersă sau să devină ilizibilă în timp, din diverse motive. De asemenea, să nu excludem ipoteza că, într-adevăr, nimic nu a fost scris acolo până în 1803, iar anul construcției a fost scris cu litere armenesti în alt loc.

Combinând informațiile și argumentele de mai sus, înclinăm să credem că anul 1395 reprezintă data exactă a construcției bisericii, mai ales că în mai multe documente din acea perioadă, despre care vom vorbi mai jos, sunt menționate bisericile armenesti din diferite orașe moldovenești, dintre care una, cu siguranță, a funcționat în Iași.

După cum scrie Stepan Stepanian, preot principal al bisericii armene din Camenița (astăzi în Ucraina), în gramata din pergament a construcției bisericii armene Sf. Nicolae, din data de 25 martie 1398, este menționat Episcopul Hovhannes ca „Arhiepiscop al țării Rușilor”⁷ și al țării Olahilor^{8,9}.

Prin hrisovul din 30 iulie 1401, domnitorul Alexandru cel Bun a înființat o episcopie armeană la Suceava, căreia trebuiau să i se supună toate bisericile armenesti din Moldova. Înainte de aceasta, armenii din Moldova depindeau de Episcopia armeană din Liov. Astfel, prin hrisovul din 1384, domnul Moldovei Petru Mușat (1375-1391) i-a subordonat pe armenii din Moldova Episcopiei

armeni ce se trag de la Ani], Veneția, San Lazzaro, 1830, p. 207-208. D. Bădăraș și I. Caproșu au presupus că piatra ar fi fost găsită în timpul restaurării din 1803 (p. 47), cel mai probabil neștiind de cartea lui Băjășkian, care nu este tradusă în limba română.

⁵ Pentru a converti calendarul bisericesc armean în cel gregorian, trebuie adăugat 551.

⁶ D. Bădăraș, I. Caproșu, *op. cit.*, p. 47.

⁷ „Țara Rușilor” era Liovul și regiunile lui.

⁸ În multe documente armenesti, Moldova avea câteva denumiri: Pughtania sau Bogdania, numită după domnitorul Bogdan I (1359-1365) sau Țara Olahilor/Valahilor (denumire dată de autorii armeni tuturor teritoriilor locuite de români, inclusiv Moldovei).

⁹ *Զարդանք ժամանակագրության S. Ստ. Ստեփանյան Առաքելիցու Կամենիցայ, «Կամենից»* [Extras din cronică Părintelui principal al Cameniței, St. Stepanian], în „Camenița”, Veneția, San Lazzaro, 1896, p. 131, 134.

armene din Liov¹⁰. Totuși, chiar și după înființarea Eparhiei armene din Moldova, influența Liovului s-a simțit încă mult timp.

De menționat este faptul că hrisovul din 1401 are o importanță excepțională în istoria comunității armene din România. Iată un fragment din acest document:

Deci noi am dat episcopului armenesc Ohanes [Hovhannes] bisericile armenesti și pe popii lor. În întreaga noastră țară va avea putere asupra Armenilor cu dreptul său episcopal. I-am dat scaun [episcopal] la Suceava, în cetatea noastră. Care dintre Armeni îl veți cinsti, va fi ca și cum ați face-o pentru noi, în țara noastră a Moldovei; care nu-l va asculta, noi îl vom pedepsi cu mâna lui [Hovhannes]¹¹.

Cel mai probabil, clerul armean a fost activ în Moldova încă din vremuri mult mai vechi, aproape în paralel cu formarea comunităților armene. Cel care a găsit acest document în arhivele Episcopiei Armene din Liov și l-a publicat în 1934 a fost istoricul și filologul român Petre Panaitescu (1900-1967).

Următorul document important este gramata din 26 iunie 1409, emisă de Catolicosul Hakob al III-lea din Sis (1404-1411), în care se amintește de Episcopul Hovhannes și eparhiile armene din Suceava („Ceciov”), Siret („Serat”), Moldova („Țara Valahilor”) și alte localități¹².

În acest context, o atenție deosebită trebuie acordată celor două documente datate înainte de 1395, în care se vorbește despre episcopul Hovhannes și despre existența bisericilor armene în Moldova. Conform documentului din 1379, Episcopul Hovhannes avea titlurile „Episcop al armenilor din Polonia și Moldova” și „Arhiepiscop al Țării Rușilor (adică Ucraina) și al Țării Moldovenilor”¹³. Gramata din 1388, emisă de Catolicosul Teodoros al II-lea din Cilicia (1382-1392), conținea exact aceleași toponime care aveau să fie menționate două decenii mai târziu în gramata lui Hakob al III-lea din Sis¹⁴.

De altfel, în documentele sus-menționate se vorbește direct despre existența mai multor biserici armenesti în Moldova. De o importanță esențială este

¹⁰ H. Dj. Siruni, *Cronica Armenilor din țările române*, Partea II (sec. XIV), în „Ani”, București, nr. 2, aprilie, 1936, p. 72 (sursa originală: S. Baracz, *Rys dziejow ormianskich W Polsce*, Tarnopol, 1869, p. 55).

¹¹ P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)*, în RIR, IV, 1934, p. 45-46.

¹² Յսկմիք Գ Կաթողիկոս. – ՊԾԸ = 1410. Յնկիս 26. [Catolicosul Hakob al III-lea – 858 = 26 iunie 1410], în „Camenita”, Veneția, San Lazzaro, 1896, p. 221. În titlu, din greșeală, este scris 1410, care a fost folosit ulterior de alți cercetători. De fapt, ar trebui să fie 1409: mai întâi, 858 (cu litere armenesti – ՊԾԸ) + 551=1409. Și mai mult: la sfârșitul gramatei (p. 224) nu doar este menționat „în anul ՊԾԸ (adică 858) al armenilor”, dar și „în anul ՌԳԾԹ de la nașterea trupeză a lui Hristos, Dumnezeuul nostru, și în anul ՌԾԹ al Sfântului Grigor”. În ambele cazuri, ՌԳԾԹ sau ՌԾԹ, este vorba de anul 1409.

¹³ E. Jeamgocian, *Catedrala Armeană din București*, București, Editura Ararat, 2015, p. 256.

¹⁴ Կոնկուկ Թեոդորոսի կաթողիկոսի [Gramata Catolicosului Teodoros], în „Camenita”, Veneția, San Lazzaro, 1896, p. 9.

faptul că, în gramatele din 1388 și 1409, sunt menționate bisericile armenesti „din Siret”, „din Suceava” și „din Țara Valahilor”. Înseamnă că în afară de cele două, mai existau câteva biserici armenesti în diferite localități ale Moldovei, iar conform informațiilor care au ajuns până în zilele noastre, acele biserici ar fi trebuit să se afle cel puțin în Botoșani, Roman și Iași. Mai mult, ca urmare a studierii documentelor din 1379 și 1388 în acest context, avem un argument valid pentru a crede că în Iași a existat o biserică armenescă chiar înainte de 1395.

Aceste cinci documente sunt, desigur, dovezi importante pentru confirmarea că, cel târziu la sfârșitul secolului al XIV-lea, în Iași exista deja o biserică armeană. Mai mult, indiciile care susțin această afirmație nu se opresc aici.

Din nota prezentată în cel de-al doilea colofon al Evangheliei, copiată de preotul Karapet în Crimeea, în memoria părinților diaconului Grigor, aflăm că aceasta a fost donată, în 1451, de către frații armeni Hagopșa și Ariuts bisericii armene din Iași:

Amintiți-vă de ultimii cari au primit sfânta Evanghelie, de Hagopșa și de fratele său Ariuts și de părinții lor, cari au primit-o din avutul lor propriu și au dăruit-o ca pomenire Bisericei Maicei Domnului din Iași. Scris în anul 900.

Istoricul român Dan Simonescu (1902-1993) scrie că frații n-ar fi luat hotărârea de a dăruia bisericii Evanghelia în 1451, dacă la această dată biserica nu avea o faimă, o reputație demnă de încrederea și stima lor:

Această reputație n-o putea avea, dacă am admite întemeierea ei chiar în preajma anului 1451; trebuie deci să fi avut o vechime, o tradiție culturală și religioasă de câteva decenii, pentru a se asigura de buna folosire și păstrare a darului lor. Un interval de 50 ani (la 1395 se pusese numai temelie) a fost de ajuns pentru consolidarea acestei situații de faimă în ochii credincioșilor armeni, încât să poată oferi darul lor bisericii¹⁵.

Această evanghelie (578 de pagini, dimensiune: 28×17×8 cm) s-a aflat timp de secole la Iași, fiind mutată la București abia în secolul al XX-lea, iar astăzi se află în biblioteca-muzeu „Victoria și Hovsep Dudian” de lângă catedrala armeană.

În aceeași perioadă, biserica armeană din Iași a primit un alt dar de valoare, „Cartea Prânzatei”, copiată de episcopul Nikoghayos (Nikofos sau Niculae) în perioada 1459-1460 la Cetatea Albă, pe care a donat-o bisericii Sf. Născătoare din Iași. Acesta a fost ajutat de Arhimandritul Hakob, care a conceput formatul lucrării, de Părintele Hakob, care a trasat liniile, și de Arhimandritul Stepanos, care a miniat „Cartea Prânzatei”.

Istoricul armean originar din România, Suren Kolanjian (1923-2006), scrie că, alături de alte 41 de manuscrise, comunitatea armeană din România a donat

¹⁵ D. Simonescu, *Evanghelia Armeană din Iași (1351)*, în „Ani”, 1941, p. 347-348.

„Cartea Prânzatei” institutului de manuscrise vechi *Matenadaran* din Erevan¹⁶. Această donație a fost făcută în anul 1954, conform notei prezentate în volumul corespunzător al colofoanelor publicate de Institutul de Istorie al Academiei Naționale de Științe a Republicii Armenia¹⁷.

Într-o scrisoare datată 1 octombrie 1987, adresată Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, Suren Kolanjian, pe lângă „Cartea Prânzatei” menționată mai sus, vorbește despre o altă inscripție unică din biserică și notează că nici măcar marele armenolog Hagop Djololian Siruni (1890-1973), care a studiat istoria comunității armenice din România, sau istoricii români N. A. Bogdan și Ioan Caproșu, care au studiat istoria Iașului în detaliu, nu au scris despre aceasta.

Vorbim despre inscripția din anul 1456 așezată în zidul vestibulului sudic al bisericii, cu o cruce mare în centru, sub care scrie: „Această Sfântă Cruce să-l binecuvânteze pe Martirul Hakob”, iar pe laturile din stânga și dreapta ale chenarului sunt scrise literele ԹՎ, adică „Anul”, și ՋԵ, adică „905” (=1456)¹⁸. Kolanjian notează că în documentele lăsate de celebra familie de armeni Buiuciu din Iași, care erau păstrate cu sfințenie de doamna M. Deleanu, specialistă în limba franceză, una dintre ultimele descendente ale familiei, a găsit o notă făcută de Grigore Buiuciu: „ՋԵ = 1456”. Teoretic, această inscripție s-ar putea referi la unul dintre fondatorii bisericii, Părintele Hakob, care putea fi numit preot al bisericii armenice din Iași la o vârstă fragedă și să fi slujit acolo timp de mai bine de șase decenii. Fără alte informații este greu de confirmat această ipoteză. Astăzi această valoroasă inscripție se află în locul indicat și este accesibilă vizitatorilor.

Cu toate acestea, un document din secolul al XV-lea poate părea puțin ciudat la prima vedere. În anul 1467, Catolicosul Aristakes al II-lea îl numește episcop pe Hacıatur, cu reședința la Liov, și îi subordonează mai multe localități, printre care Suceava („Seciov”), Siret („Serat”) și Botoșani („Botișan”) ¹⁹. Iașul lipsește dintre orașele menționate, dar cel mai probabil, la vremea aceea, Iașul avea un episcop separat, așa cum s-a întâmplat de câteva ori mai târziu. De asemenea, nu este exclus ca absența numelui orașului să se fi datorat altor împrejurări, mai ales că din acea listă lipsește și Romanul, în timp ce acolo exista o mare comunitate armenescă, având biserică proprie.

¹⁶ S. Kolanjian, *Ռումինահայերի արժեքավոր նվերը Հայաստանի Մատենադարանին* [Cadoul prețios al armenilor din România Matenadaran-ului din Armenia], în „Revista Matenadaranului”, 1956, nr. 3, p. 225.

¹⁷ *Հայերեն ձեռագրերի ԺԵ դարի հիշատակարաններ (1451-1480թթ.)*, հատոր Բ [Colofoanele din secolul al XV-lea ale manuscriselor armenesti (1451-1480), vol. 2], Erevan, Academia Națională de Științe a Republicii Armenia, 1958, p. 152.

¹⁸ A. Andronic, *Յաշի հայկական եկեղեցու 1456թ. արձանագրությունը* [Inscripția din anul 1456 de la Biserica armeană din Iași], în „Ararat”, 1992, nr. 7, p. 6.

¹⁹ *Արիստակես Կաթողիկոս. – 1457-60. (Ձեռնադրեալ եպիսկոպոս զԻսաառոյ վարդապետ՝ ամսքէ առ Լիհահայս)* [Catolicosul Aristakes – 1457-60 (l-a hirotonisit episcop pe Arhimandritul Khacıatur și îl trimite la armenii din Polonia)], în „Camenita”, Veneția, San Lazzaro, 1896, p. 225. În ciuda datelor „1457-60” menționate în titlu, în istoriografia armeană doar anul 1467 este folosit ca dată a acestei gramate.

În istoriografia română, cea mai veche dovadă scrisă despre orașul Iași este un document din 6 octombrie 1408, prin care domnitorul Alexandru cel Bun a îmbunătățit condițiile comerciale pentru negustorii din Liov, invitându-i la Iași și în alte orașe moldovenești²⁰. Istoricul și muzeologul român Sorin Iftimi (1965-2021), citând documentele publicate de N. Iorga, susține că această mențiune documentară are legătură cu existența coloniilor armenesti din Moldova și Polonia:

În aparență, concesiunea era făcută către negustorii polonezi. În realitate însă, beneficiarii aceluia privilegiu erau mai ales negustorii armeni din Liov, care alcătuiau o foarte prosperă comunitate urbană și care aveau aproape monopolul comerțului Poloniei cu Orientul²¹.

Cu toate acestea, în cercurile științifice românești se crede că orașul este mai vechi, iar drept dovadă este construirea bisericii armenesti în 1395.

Biserica Sf. Născătoare din Iași este înscrisă în Lista monumentelor istorice din județul Iași în anul 2015 și are codul IS-II-m-B-03713. Deși pe această listă biserica este datată în 1803, este indiscutabil faptul că biserica de astăzi este mult mai veche. Nu știm exact în ce măsură clădirea bisericii de astăzi are legătură cu cea din 1395, dar în 1803 nicidecum nu a fost vorba de vreo zidire a vreunei biserici, ci de renovarea uneia mai vechi, după cum este scris pe placa din 1803 (care conține și anul 1395).

Renumitul istoric și cleric român Melchisedec Ștefănescu (1823-1892), care în perioada 1879-1892 a fost episcopul Romanului, în articolul său din 1882 despre inscripțiile bisericilor armenesti din Moldova scrie că armenii, ca negustori, s-au stabilit întotdeauna în târguri și orașe: „Prin urmare, dacă Armenii s-au așezat în Iași pe la finele veacului al XIV-lea și și-au zidit acolo biserică, trebuie încă pe atunci să fi existat acolo cel puțin un târg”²². Această afirmație este destul de credibilă și logică, ceea ce înseamnă că, în secolul al XIV-lea, s-ar fi putut să existe și o biserică românească la Iași. În orice caz, nu este exclus ca într-o zi să apară un document de arhivă sau o inscripție care să confirme existența unei biserici române sau armenie chiar înainte de 1395.

Concluzii

Prin urmare, am constatat că veridicitatea datării cu anul 1395 a bisericii armene din Iași se dovedește prin: comparația celor două inscripții din biserică,

²⁰ I. Caproșu, P. Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 1.

²¹ S. Iftimi, *Cercetări privitoare la istoria bisericilor ieșene*, Iași, Editura Trinitas, 2008, p. 255 (sursa menționată: N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 1900, *passim*).

²² Episcopul Melchisedec, *Inscripțiunile bisericelor armenesci din Moldova*, în AAR, tomul V, 1882, p. 71.

ceea ce arată că, în 1803, renovatorii bisericii aveau date clare despre ridicarea bisericii în 1395 și ctitorii ei; gramatele din 1379, 1388, 1398 și 1409, în care se vorbește despre existența bisericilor armenesti din Moldova, iar din două din aceste gramate concludem că, în afara bisericilor din Suceava și Siret, existau câteva biserici armenesti și în alte localități din Moldova, ce puteau fi cel puțin Botoșaniul, Romanul și Iașul; înființarea episcopiei armenice la Suceava, conform hrisovului lui Alexandru cel Bun din 1401, în care este menționată existența mai multor biserici armenesti în Moldova; dăruirea unei prețioase Evanghelii (în 1451) și Cărții Prânzatei (în 1460) bisericii armenice din Iași, care trebuia să aibă deja o faimă și încrederea donatorilor pentru păstrarea ei, precum și existența unei inscripții din 1456 dedicată Martirului Hakob, care probabil este ctitorul bisericii cu același prenume (Părintele Hakob); mărturiile din 1808 ale istoricului armean M. Băjășkian, care vorbește primul despre găsirea pisaniei vechi, precum și lucrările renumiților istorici români despre acest subiect, care acceptă prezența bisericii armenice în Iași în secolul al XIV-lea și, în principiu, consideră destul de probabil ca biserica să fi fost construită în anul 1395.

The Veracity of Dating the Armenian Church in Iași to the Year 1395

(Abstract)

Keywords: Armenian Church, Iași, Moldova, dating, inscriptions, 14th century.

Discussions regarding the establishment date of the Armenian church in the Romanian city of Iași have been ongoing for a long time within Romanian and Romanian-Armenian scientific circles. There are numerous facts supporting the authenticity of the date 1395, which have been highlighted in red on the church's oldest inscription. These facts have not been thoroughly examined until now.

The establishment of the Armenian church in Iași in 1395 is supported by the comparison of two inscriptions found in the church. These inscriptions reveal that in 1803, during the church's renovations, the renovators had access to more information about the church's construction in 1395 and its founders. Furthermore, references to Armenian churches in the Principality of Moldova (including Iași as an important city) can be found in the kontakions of 1379, 1388, 1398, and 1409, as well as in Prince Alexander the Kind's edict of 1401. Additional significant evidence includes the donations of the New Testament and Lectionary (Chashots) to the Armenian church of Iași in 1451 and 1460, along with a stone inscription from 1456 found within the church. The work of the Armenian historian M. Bjšhian in 1808, as well as the writings of renowned Romanian historians, hold particular importance in confirming the existence of the Armenian church in Iași during the 14th century and suggesting 1395 as a probable date for its construction.

Varieties of Romanian Liberalisms, 1859-1881*

Paul E. MICHELSON**

I. Introduction

The partial emancipation of the Romanian Principalities of Moldova and Muntenia in 1859 marked the beginning of modern Romanian political development. An important aspect of this development, naturally, was the appearance of political groupings.¹ The phrase “groupings” is used deliberately here since – as I have long argued² – there were no political parties in the emerging Romanian state until after World War I, only groups, factions, cliques, and what have you, mostly organized around individual leaders and not ideas or ideologies. The work on this subject by Maurice Duverger is conclusive and does not need repeating here.³ On the other hand, though the application of his thesis to the Romanian context was first made almost four decades ago, regrettably it has only very slowly gained traction in the study of modern Romania politics.

What were these groups, coteries, and factions? Romanian political options from 1859 to the establishment of the Romanian kingdom in 1881 can be divided between people who called themselves “conservatives”⁴ and those who

* This study is dedicated to the memory of Apostol Stan (1933-2022), who did more to elaborate the history of Romanian liberalism than anyone. Though we did not always agree, we always could agree to disagree, something not entirely as common as one would hope.

** Distinguished Professor of History Emeritus at Huntington University; e-mail: pmichelson@huntington.edu.

¹ For the political story, see my *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1998. On the historiography, see also Gheorghe Cliveti, *Anii 1866 și 1881 la români. Note istoriografice*, in Gheorghe Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, and Ionuț Nistor (eds.), *Cultură, politică și societate în timpul domniei lui Carol I. 130 de ani de la proclamarea Regatului României*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 9-19.

² For the argument and the developmental issues, see Paul E. Michelson, *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861-1871*, New York, Garland Publishing, 1987, p. 19, 37-50.

³ See Maurice Duverger, *Political Parties*, New York, Wiley, 1963, *passim*.

⁴ Consult Anastasie Iordache, *Originile și constituirea Partidului Conservator din România*, revised edition, București, Editura Paideia, 1999; and Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, revised edition, București, Editura Enciclopedică, 2000. Both Iordache and Bulei were originally published prior to 1989, which had necessitated modifications in both texts.

referred to themselves as “liberals.”⁵ This reflected a division between people who believed that the system established by the Congress of Paris in 1858 was more or less satisfying, i.e., the so-called conservatives; and those who saw this system as but a stepping stone to a fully unified and independent Romania and who favored – to varying degrees – reforms in the emerging state which would not only bring them to power, but also would help them cement their hold on power, i.e. the so-called liberals.⁶

In trying to come to grips with Romanian liberalism, or rather, liberalisms, this paper is focussed on characteristics and attributes and not on practical politics (which has been extensively dealt with in the last three decades).⁷ It has two principal purposes. The first is to identify the chief Romanian liberal figures who emerged in Muntenia and Moldova between 1859 and 1881. This is important because self-described liberals dominated Romanian political life for much of the modern era. The second is to elaborate on the main distinctives of three of the most prominent liberal groups which manifested themselves in this era.⁸

⁵ See Apostol Stan and Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996; Gheorghe Cliveti, *Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Iași, Editura Fundației Axis, 1996; and the works given below in Section III.

⁶ For a review, see Liviu Brătescu, *Conservatori și liberali la jumătatea secolului XIX. Un nou regim politic*, in Liviu Brătescu (ed.), *Conservatorismul românesc. Origini, evoluții, perspective*, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2014, p. 31-60.

⁷ See among others, Apostol Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență (1859-1877)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Anastasie Iordache, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România 1866-1871*, București, Editura Majadahonda, 1997, and Idem, *Sub zodia Strousberg. Viața politică din România între 1871-1878*, București, Editura Globus, 1991; Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat*, București, Editura Științifică, 1974; Sorin Liviu Damean, *Carol I al României 1866-1881*, București, Editura Paideia, 2000, which provides more detail on the period under consideration than his later biography *Carol I al României. Un monarh devotat*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016; Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871)*, two volumes, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2001; Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866-1881*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2003; Silvia Marton, *La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866-1871)*, Iași, Editura Institutul European, 2009; Liviu Brătescu, *România la răscruce. Anul 1866*, preface by Andi Mihalache, Iași, Editura Institutul European, 2014; Constantin Iordachi, *Liberalism, Constitutional Nationalism, and Minorities. The Making of Romanian Citizenship, c. 1750-1918*, Leiden, Brill, 2019; and Cosmin-Ștefan Dogaru, *Charles Ier et la construction du régime politique roumain (1866-1881)*, AUB, Seria Științe Politice, vol. 13 (2012), nr. 1, p. 3-15.

⁸ Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, München, Jon Dumitru Verlag, 1987, especially p. 180 f., provides interesting perspectives on some of these issues. See also Cristian-Ion Popa (ed.), *O Enciclopedie a gândirii politice românești*, vol. I, 1821-1918, București, Academia Română/Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale “Ion C. Brătianu”, 2018, particularly Ion Goian, *Gândirea politică românească în secolul al XIX-lea. Teme în dezbateră contemporană*, p. i-xlii.

II. Prelude⁹

The emergence of modern Romania and modern Romanian political culture began with the abortive revolutions of 1848 in the Romanian lands which had seemed to smother the Romanian national cause, but which reignited with outbreak of the Crimean War in 1853. The Treaty of Paris of 1856, which ended that war, made the European Great Powers the arbiters of the Principalities' future and provided cover for the reorganization of their political and social structures. Though technically still under Ottoman suzerainty, the Danubian Romanians were able through a series of clever and on the whole daring and successful *fait accomplis* to leverage their situation and wind up achieving most of their short-run aims.¹⁰

The Great Powers had ratified a new statute for what they called “the United Romanian Principalities of Moldova and Muntenia” in a convention issued on 7/19 August 1858.¹¹ The Principalities were to have almost complete internal autonomy; were to develop uniform political institutions; and were obligated to pursue agrarian reform, electoral change, and the abolition of the remnants of social privilege in the future.¹²

The two eastern Romanian Principalities were given a number of joint institutions under the auspices of the Great Powers: a unified military command, a common judiciary system and central court of appeals, a common post and telegraph network, a customs union, and a quasi-legislative “Central Commission” to deal with matters of joint concern. Confusingly, at the same time the not-really-united United Principalities were to have two princes (elected for life), separate capitals in Iași and București, separate assemblies, and separate governments. This pseudo-confederation was a clumsy and unworkable compromise hammered out between those European powers that did not want any union at all and those who favored the Romanian national cause for a variety of reasons, such as France's Foreign Minister Alexandre Walewski.¹³ All of this came with a collective guarantee by the European powers.

⁹ For an overview and context, see my *Romania (History)*, in Richard Frucht (ed.), *Encyclopedia of East Europe: From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York, Garland Publishing, 2000, p. 673-677. For detail, see Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, The Clarendon Press, 1996; and Keith Hitchins, *Rumania 1866-1947*, Oxford, The Clarendon Press, 1994.

¹⁰ For the diplomatic story, see Barbara Jelavich, *Russia and the Formation of the Romanian National State, 1821-1878*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984; Frederick Kellogg, *The Road to Romanian Independence* West Lafayette IN, Purdue University Press, 1995; and Gheorghe Cliveti's encyclopedic *România modernă și “apogeul Europei” 1815-1914*, București, Editura Academiei RSR, 2018.

¹¹ The text of the Convention is published in Gh. Petrescu, et al. (eds.), *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, București, Göbl, Vol. 7, 1892, Document Nr. 2069, p. 306 f.

¹² See Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului român (1856-1859)*, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 1995.

¹³ See Alexandre Walewski to his ambassadors, circular of 8/20 August 1859, published in *Acte și documente*, Vol. 7, 1892, Document Nr. 2071, p. 336-337. Walewski even argued that

The unionists, though dissatisfied, were ready to seize the day. One of them, Vasile Boerescu, put this very plainly in 1859: “Europe has helped us; now it remains for us to help ourselves.”¹⁴ They proceeded to do so in quiet defiance of the guaranteeing Powers. In 1859, the two Romanian Principalities were tacitly unified by simply electing the same man, Alexandru Ioan Cuza, as prince of both principalities. In 1861, following two years of frustration with the Paris solution, Romanian leaders were able to transform the United Principalities into an actual single political unit with a single prince, capital, and government at București.

The United Romanian Principalities in the 1860s were of modest size and population.¹⁵ Moldova had a population of some 2 million in fifteen counties (județe); its capital, Iași, had a population of nearly 70,000. Muntenia was the larger of the two, with a population of 2.6 million in seventeen counties; its capital, București, had a population of 140,000.

The relative underdevelopment of the Principalities can be summarized statistically. With an urban population of less than 18%, Romania was predominantly rural, peasant, and backward. Of 974,000 heads of family, 67% were engaged in agriculture. An incipient middle class (composed of small merchants, artisans, functionaries, and so forth) was 16% of the heads of family, but a quarter of this figure came from governmental and religious functionaries, while the free professions (doctors, lawyers, engineers) comprised a minuscule 838 heads of family. This was distinctly disadvantageous given that the middle classes were the engines of progress and development in 19th century Europe to which the Romanians aspired to belong. The entire infrastructure of economic development – industry, banking, and communications, and education – remained to be built.¹⁶

The ignored elephant in the room in 1859 was that the Convention system had saddled the United Principalities with an extremely restricted franchise.

the Central Commission was tantamount to a de facto establishment of union. Experience was to show otherwise. See also Eugen-Tudor Scelifos, *Franța, Rusia și 'faptul împlinit' (ianuarie-februarie 1859)*, in Petronel Zahariuc and Adrian-Bogdan Ceobanu (eds.), *160 de ani de la Unirea Principatelor. Oameni, fapte, și idei*, Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 2020, p. 225-248.

¹⁴ Vasile Boerescu, *Convențiunea relativă la organizarea Principatelor*, in “Naționalul”, 29 September/11 October 1858, reprinted in *Acte și documente*, Vol. 7, 1892, Document Nr. 2086, p. 409.

¹⁵ This data, for 1865, is drawn from Nicolae Soutzo, *Quelques observations sur la statistique de la Roumanie 1867*, Focșani, Goldner, 1867, reprinted in Victor Slăvescu (ed.), *Vieța și opera economistului Nicolae Suțu, 1798-1871*, București, Imprimeria Națională, 1941, p. 363 f.

¹⁶ In 1860, the Principalities spent 8.6 million lei on education for its 4.5 million population, the American state of Indiana in the same year spent 68.6 million lei on 1.1 million people. Either Romania was drastically behind in education, the economist D. P. Marțian wrote, or else the Americans needed “to enlighten their populations more than we do...” Cf. D. P. Marțian, *Privire generală asupra situațiunii țării. Bugetul pe anul 1860*, in Victor Slăvescu (ed.), *Vieța și opera economistului Dionisie Pop Marțian 1829-1865*, Vol. II, București, Tipografia Națională, 1944, p. 98-101. In addition, the first two universities, at Iași and București came into being only in 1860 and 1864 respectively.

This guaranteed that the assemblies would be dominated by the wealthy, noble, and mostly conservative elements of Romanian society.¹⁷ Article 46 of the Convention had abolished all privilege, but the electoral law turned right around and restored to the formerly advantaged sector of Romanian society a renewed economic and political monopoly.¹⁸

Astonishingly, the Convention actually provided an even less open system than the previous, Russian-imposed Organic Regulations system of 1831-1832. The new/old elite still held some 80% of the so-called “national representation.” In Moldova, 2,000,000 people were represented by a mere 1,724 voters, while in Muntenia, some 2,500,000 had only 2,072. Some districts had only a handful of voters (more than a dozen had fewer than ten electors). The classic example was a district in Ismail that had only one voter in 1860, who promptly elected himself.¹⁹

The 1866 constitution altered this situation, but not drastically, as the conservatives were able to partially maintain their entrenched position. The adoption of a Prussian-style four college electoral system insisted on by the conservatives was a major disaster for Romanian political development. Embedding the system in the constitution itself was a conservative masterstroke that made it much more difficult to change later on.²⁰ It disenfranchised the majority of the population, which was divided into two groups: a minuscule direct and indirect voters. Direct voters elected 80% of the deputies and all of the senators; indirect voters (those paying less than 80 lei in taxes annually, a group that included the entire peasantry) elected 20%. Senatorial electors had to have incomes in excess of 3,525 lei and candidates had to have incomes of 9,400 lei or belong to a special category (generals, former ministers, and so forth) created to include penurious members of the elite. Oddly enough, there was no financial requirement for election to the lower chamber: hypothetically any citizen 25 or older could be elected.

The success of the conservatives in preserving a narrow franchise owed in the end to the reluctance of the liberals to support universal suffrage on the grounds that this might lead to the swamping of “intelligence” by mere “numbers.”²¹ They thus sacrificed principle to expediency, a practice that became pretty much standard operating procedure for Romanian liberalism.

¹⁷ See the annex to the Convention of 1858. Text in *Acte și documente*, Vol. 7, 1892, Document Nr. 2069, p. 314-316.

¹⁸ On the history of the Romanian constitution, see Eleodor Focșeneanu, *Istoria Constituțională a României (1859-2003)*, fourth edition edited by Anca Focșeneanu, București, Editura Eikon, 2018, p. 24-34 is on the 1853-1866 era.

¹⁹ According to the “Monitorul Oficial al Moldovei”, 16 March 1860.

²⁰ For details on the Constitution of 1866, see Michelson, *Romanian Politics*, 1998, p. 181-187; Ioan Stanomir, *1866: constituționalism, moderație, și viziune politică*, in Liviu Brătescu and Ștefania Ciubotaru (eds.), *Monarhia în România – o evaluare politică, memorie și patrimoniu*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 285-302; and Eleodor Focșeneanu, *op. cit.*, p. 35 f.

²¹ See the Muntenian liberal press organ, “Românul”, 28/29 May 1866.

This deviation from classical French liberalism was signaled by Ion C. Brătianu even prior to the union of 1859. Writing in “Românul”, Brătianu publicly stated: “There was a time in which I wished for the transformation of Romanian society in the image and model of France. But after an intense study of... our national history... I have moderated my wish to emulate them.”²² This expediency and abandonment of principle surfaced more and more in Brătianu's thought and policies such that by the 1880s (as I have argued elsewhere),²³ liberalism properly speaking was dead in Romania. The result of the new electoral law was to limit real political participation to about 20,000 men out of a population of 5 million. The result was that power remained in the hands of a narrow elite that was not subject to the discipline of effective political participation and genuine elections.²⁴

In such an oligarchical situation, it needs to be emphasized, no real political parties were able to form. There were tendencies, groupings, factions, and personality cliques, but nothing that could seriously be called political parties.²⁵ The formation of a democratic system of political parties and representative government was prevented because elections depended on who governed rather than determining who would govern.

In a genuine parliamentary system, a vote of no confidence usually means the fall of the government, in Romania, for almost all of its pre-1989 history, a vote of no confidence meant the demise of the assembly and produced new elections aimed at engendering a more amenable legislature, one subservient to the oligarchy that ruled Romania throughout the period under consideration.²⁶ This was affirmed by two important Romanian figures, the centrist conservative politician Take Ionescu (one of the few members of the elite with an actual middle class background), and the playwright Ion Luca Caragiale, one of Romania's leading cultural figures, a Junimist conservative and outspoken critic of Romanian liberalism.

Here is what Take Ionescu declared in a speech in 1916 “We have never had in the entire reign of King Carol free elections. Instead of having the nation elect the Chamber and the Senate, which would then form the government, we

²² Ion C. Brătianu, *Reformele*, in “Românul”, 21 December 1857, reprinted in Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, Vol. 1, Partea 1 (Iunie 1848 – Decembrie 1859), edited by G. Marinescu and C. Grecescu, București, Cartea Românească, 1938, p. 176-179.

²³ Paul E. Michelson, *The Strange Death of Romanian Liberalism*, in Liviu Brătescu (ed.), *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, Iași, Editura PIM, 2011, p. 143-157.

²⁴ Not coincidentally, of the ten liberal Prime Ministers between 1866-1900, none had any middle class (bourgeois) origins, all coming from the nobility. Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, București, Editura ALL, 1998, p. 42.

²⁵ For the argument and bibliography, see Michelson, *Conflict and Crisis*, 1987, p. 37-50.

²⁶ Though I rarely find the writings of Constantin Dobrogeanu-Gherea accurate or convincing, particularly his *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare*, București, Editura Viața Românească, n.d., there is much food for thought on these matters in his study *Despre oligarhia română*, published between 1914 and 1920, reprinted in Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, edited by Ion Popescu-Puțuri and Ștefan Voite, București, Editura Politică, 1978, p. 136-231.

have had it the other way around, the government forms the chambers...²⁷ The lack of real parties and real elections also allowed the monarch to play a much more active role in modern Romanian political life than was healthy.²⁸

And, not so coincidentally, it resulted in the institutionalization of the political corruption practiced on all sides after 1866. Here is what Caragiale had to say from a disgusted self-imposed exile in Germany following the peasant uprising of 1907: "The two great so-called historical parties which alternate in power are, in reality, nothing but two great factions, each having not adherents, but a clientele... The administration is composed of two great armies. One in power feeding itself; the other waiting starved in opposition..."²⁹ Need more be said?

III. Romanian Liberals³⁰

Following 1859, Romanian liberals were divided into a number of groups. Interestingly, each of these groups tended to be dominated either by Moldovans or Muntenians with very little crossover between the two principalities. This section is devoted to identifying the principal factions and their leaders.³¹

²⁷ Take Ionescu, *Cuvântare rostită la București în sala Dacia la întrunirea dela 3 Iulie 1916 a Federației Unioniste*, in *Pentru România-Mare. Discursuri din războiu, 1915-1917*, București, SOCEC, 1919, p. 134.

²⁸ See my developmental assessments of the reigns of Cuza and Carol I: *Prince Alexandru Ioan Cuza, 1859-1866: A Developmental Assessment*, in Petronel Zahariuc and Adrian-Bogdan Ceobanu (eds.), *op. cit.*, p. 65-88, and *Carol I of Romania, 1866-1914: A Developmental Assessment*, in SAI, Vol. 81 (2014), p. 59-78. On aversions to democracy in Romania: Adrian-Paul Iliescu, *Anatomia răului politic*, București, Editura Ideea Europeană, 2005, p. 271 ff. For meditations along similar lines, see H.-R. Patapievici, *Politice*, revised 2nd edition, București, Humanitas, 1997, his more hopeful *Discernământul modernizării. 7 conferințe despre situația de fapt*, București, Humanitas, 2004; and Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească*, București, Editura ANTET, 1997.

²⁹ Ion Luca Caragiale, *1907 din primavară până'n toamnă. Câteva note*, in his *Opere*, Volume V, edited by Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1938, p. 171-173.

³⁰ For an overview of Romanian liberalism, see my *Romanian Liberalism, 1800-1947. Definition, Periodization, and a Research Agenda*, 2013, p. 3-19; as well as other contributions to this volume. In addition, see Stan and Iosa, *Liberalismul politic*, 1996; Cliveti, *Liberalismul românesc*, 1996; Victoria Brown, *The Adaptation of a Western Political Theory in a Peripheral State: The Case of Romanian Liberalism*, in Steven Fischer-Galati, Radu R. Florescu, and George R. Ursul (eds.), *Romania Between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder CO, East European Quarterly, 1982, p. 269-301; Gheorghe Platon, *Liberalismul românesc în secolul XIX: emergență, etape, forme de expresie*, in Al. Zub (coord.), *Cultură și societate. Studii privitoare la trecutul românesc*, București, Editura Științifică, 1991, p. 73-103; and Șerban Rădulescu-Zoner (ed.), *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura ALL, 2000. Much of what follows is drawn from these sources in addition to my *Conflict and Crisis*, 1987, and *Romanian Politics*, 1998, and constitutes a further update on this subject.

³¹ Indispensable for the study of Romanian liberal groups and figures are Stan, *Grupări și curente*, 1979; and Rădulescu, *Elita liberală*, 1998, which includes biographical and genealogical sketches for most of the individuals listed below. Also useful is Cosmin-Ștefan Dogaru, *Statesmen from Former Times. Political Leadership and Networks of Power in Modern Romania (1859-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020, which discusses social and political networks.

The leading Romanian liberal group in the era preceding Romanian independence was largely Muntenian, led by Ion C. Brătianu and C. A. Rosetti.³² Mostly 1848 activists, this group included Ion's brother, Dumitru, the Golescu brothers – Nicolae, Ștefan, Alexandru C. (Albu), and Radu – their cousin Alexandru G. Golescu (Negru), Constantin Crețulescu, Cezar Bolliac,³³ Anton I. Arion, Grigore Arghiropol, I. G. Valentineanu, Eugeniu Carada, Eugeniu Stătescu, Gheorghe P. Cantilli, Emil Costinescu, as well as two solitary Moldovans, Anastasie Panu and Vasile Mălinescu (a sometime ally of Mihail Kogălniceanu), both of whom were not active after 1866.

The Muntenian liberals – sometimes rather ludicrously referred to as “the Radicals” or “Reds” – were more organized than any other group, even attempting as early as 1861, albeit unsuccessfully) to establish a rudimentary party organization, but they had little support outside of Muntenia and even there, few adherents outside of the cities and towns. Of course, given the restrictive franchise, the latter drawback didn't matter much. On the other hand, their lack of traction and adherents in Moldova was an important factor in the first decade of Prince Carol's rule.

A significant advantage of the Muntenian liberal group was Rosetti's *Românul* (1857-1864, 1865, 1866-1905), Romania's most widely circulated and consistently published newspaper.³⁴ Valentineanu's *Reforma* (1859-1888, which appeared under a variety of name changes and highly irregularly, being often suppressed) was perhaps the most radical journal of the era. Mention should also be made of N. T. Orășanu's *Nichipercea* (1859-1879, appearing under a bewilderingly variety of titles and formats). Orășanu was originally an associate of C. A. Rosetti, but his paper mercilessly satirized everybody.

A second “strength” of the Muntenian liberals was that they had learned in 1848 and thereafter how to play the street mob card and the peasant uprising card if they couldn't make their point within the constitutional system.³⁵ On the other hand, this was also a serious weakness in terms of how they were viewed by the rest of the political elite since they were regarded as willing to break the system if necessary to further their aims.

Rădulescu, p. 11-13, points out the difficulties in dealing with such matters given the absence of party archives and problems of accessing period newspapers. For bibliographical/biographical resources, see Michelson, *Romanian Politics*, 1998, p. 16-23, 319-329.

³² See Michelson, *Romanian Politics*, 1998, p. 195 ff.

³³ In 1863, Bolliac broke with Rosetti and became an equally vehement partisan of Prince Cuza.

³⁴ Details on the Romanian press are drawn from Nerva Hodoș and Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică*, Vol. 1, *Catalog alfabetic 1820-1906*, București, Socec, 1913; George Baiculescu, Georgeta Răduică, and Neonile Onofrei, *Publicațiile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică*, Vol. 2, *Catalog alfabetic: 1907-1918. Supliment: 1790-1906*, București, Editura Academiei RSR, 1969; and Georgeta Răduică and Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1995.

³⁵ See Stan, *Grupări și curente politice*, p. 188-190 on the rabble-rousing strategy of the Muntenian in the cities and rural areas.

A second, but much less successful, Muntenian liberal group was that led by Ion Ghica, scion of a noble family (no fewer than ten of his ancestors had been princes), sometime Prime Minister and diplomat, erstwhile Ottoman Prince of Samos, scholar, and one of the few Romanians who supported classical English liberalism in economics. Though Ghica was a key participant in most of the significant political developments in Romania from the 1830s to the 1870s, he could never quite shake the suspicion that his overriding interest was in becoming the ruler of the new Romania. As a result, his personal popularity and credibility remained low. One of Ghica's contemporaries noted that other political leaders "fled from him as if by instinct."³⁶

Ghica's closest collaborators were D. A. Sturdza, a descendant of a Moldovan princely family and one of the few liberals who had studied in Germany. Late in the 19th century and early 20th century, Sturdza succeeded Baritone as the leader of what was called the Romanian National Liberal Party; Ion Bălăceanu; Ion C. Cantacuzino; possibly Dimitrie I. Berindei; and sometimes Al. G. Golescu (Negru), a cousin of the Golescus previously mentioned. Sturdza, Bălăceanu, and Cantacuzino were related to Ghica, Sturdza's wife was from a Muntenian princely family, and Ghica was related in one way or another to most of the generation of 1848.³⁷ On the other hand, we should not make too much of this since doubtless members of the liberal elite were more than likely to be in close and continuous social contacts with each other as well. In addition, with such an infinitesimal elite, it would be surprising if they weren't inter-related and in close social contact. *Opiniunea constituțională* (1869-1870) was a short-lived organ of this group. The newspaper, "Pressa" (or "Presa", 1868-1881) was also sometimes an outlet for them. This meant in the end that their views were not widely circulated. Ion Ghica played an important role in 1866-1867, when he was twice prime minister, but was discredited by his performance in 1870-1871 – when he was again prime minister – in the failed attempt to get Prince Carol to abdicate. Thereafter he was not really a factor in liberal politics and his supporters, particularly D. A. Sturdza, gravitated to the Brătianu liberal faction.³⁸ It is not too far a stretch to believe that Ghica's political failure fatally undermined whatever little credibility that English-style classical liberalism had in Romania.

Finally, there are a number of liberal Muntenian political figures who played significant roles in Romanian political life but were never quite part of one grouping or another. Confusingly, they were often referred to both as moderate liberals and as moderate conservatives, which demonstrates the looseness and

³⁶ Quoted in Stan, *Grupări și curențe politice*, p. 65-66.

³⁷ Rădulescu, *Elita liberală*, 1998, p. 23, 28-32, 34-37, emphasizes and documents the marriage ties of the Romanian liberal elite.

³⁸ In addition to important non-political cultural roles after 1875, Ghica was Romanian ambassador to the United Kingdom from 1881-1890. For a workmanlike study of Ion Ghica, see Anastasie Iordache, *Ion Ghica: diplomatul și omul politic*, București, Editura Majadahonda, 1996.

imprecision of political labels in 19th century Romania.³⁹ These included Vasile Boerescu, Gheorghe Costa-Foru, Constantin Bosianu, and Christian Tell, all except the latter lawyers. The pragmatic reformist and unionist views of these moderates caused the more hard-line liberals to regard them as “false liberals” and opportunists,⁴⁰ while, for the same reasons, they were usually anathema to Romanian conservatives. These people did not constitute a grouping as such except perhaps for the first three, who were noted lawyers and tended to take together a cautious, legalistic line. Boerescu's short-lived “Naționalul” (1857-1861) was their principal press organ. Their “moderation” may have contributed to persistent belief in Romanian political circles that opportunism was the most plausible political strategy.

The leading Moldovan liberal group (which will be referred to below as the Moldovan mainstream liberals) was led by Mihail Kogălniceanu, one of 19th century Romania's towering figures. Since it had rallied around the Moldovan Alexandru Ioan Cuza when he had been elected Prince of both of the United Principalities, this group was often referred to as the Cuzists. The Moldovan mainstream liberals had been major participants in the events of 1848 and were strong supporters of the Unionist movement. Allied with Kogălniceanu and Prince Cuza's moderate liberalism were three Moldovans: Costache Negri, Vasile Alecsandri, and Ion Strat; and several Muntenians: Nicolae Kretzulescu, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, and Ludovic Steege (though Steege spent most of his career in Iași). Kogălniceanu and Steege had had serious educations in Germany.

The Moldovan mainstream liberals were never really able to form a coherent political grouping as such, since their association was primarily on an individual and personal basis.⁴¹ Their public outreach was assisted by a number of periodical publications, though these were never really had mass circulation or steady appearance: Kogălniceanu's “Steaua Dunării” (1855-1856, 1858-1860); Bolintineanu's “Dâmbovița” (1858-1860, 1861-1863, 1864-1865), and Bolliac's “Buciumul” (1862-1864, continued in 1865-1877 as “Trompeta Carpaților”). When Prince Cuza was forced to abdicate in 1866, they went into temporary political eclipse, but soon recovered.

A second group of Moldovan liberals was the self-proclaimed Independent and Liberal Fraction of Iași. The Fraction was primarily composed of Moldovan

³⁹ A case could be made for including Ion Heliade-Rădulescu (1802-1872) here, but, frankly, he is *sui generis*.

⁴⁰ Cf. inter alia, Cezar Bolliac's 1859 piece *Moderății*, in “Românul”, 28 March 1859, which was typical in arguing that to be a moderate is to be a political parasite, an intriguer, an opportunist, and inherently mediocre. Such people “do much more harm to progress than even the reactionaries do.” Reprinted in C. Bolliac, *Scrisori*, Vol. 2, edited by Andrei Rusu, București, Editura Minerva, 1983, p. 150-156.

⁴¹ Cuza is alleged to have said in 1859 “I'd like to leave aside all these people of all these parties and create a party purely my own.” Quoted in Ion Ghica, *Fragmente memorialistice*, published in Ion Ghica, *Opere*, Vol. IV, edited by Ion Roman, București, Editura Minerva, 1985, p. 134.

professors influenced by the late Transilvanian radical nationalist Simion Bărnuțiu, including Nicolae Ionescu, Anastasie Fătu, Petru Poni, Andrei Vizanti, Ștefan C. Șendrea, Gheorghe Mârzescu, A. D. Holban, and Pană Buescu (a Muntenian), all members of parliament at one time or another.⁴² Ionescu was the acknowledged political leader of the Fraction, while the animating spirit was publicist Teodor Boldur-Lătescu. Their press organ was “Tribuna Română” (1859-1867, with interruptions, edited by Ionescu), “Dreptatea” (1867-1870), and “Uniunea Liberală” (1871-1873, edited by Holban).

About the only other Moldovan liberal deserving mention was Manolache Costache Epureanu (1824-1880), variously a moderate liberal and a dissident conservative, who served as Prime Minister and had the distinction of being part of the first nation-wide executive committee of the National Liberals in 1875 and serving as the first chief of the Conservatives in 1880. Epureanu was educated in Germany as a child and at the university level; this may explain the moderation and flexibility of his political views.

IV. Muntenian Liberalism: Brătianu and Rosetti

We turn now to a closer look at the political ideology of three liberal groups, beginning with the Brătianu – Rosetti Muntenian liberals. Prior to 1848, Romanian students had predominantly gone to France where they were nurtured on liberal, national, socialist, and revolutionary ideas.⁴³ One of these men was Ion C. Brătianu.⁴⁴ Prior to being sent to Paris in 1841 to study mathematics, he was more or less self-educated. His French education was likely the starting point for developing an engineering mentality, the kind of worldview that disposes one to constructivistic French-style liberalism as opposed to the

⁴² Incredibly, despite their eminent lack of scholarly achievements, Ionescu and Vizanti were elected members of the Romanian Academy, though Vizanti had the distinction of being one of the few people ever expelled from the Academy when he fled Romania and disappeared forever on the heels of an embezzlement scandal. Though Ionescu and Vizanti were mediocre hacks who published nothing of note, Fătu was renowned as creator of pediatric medicine in Romania and founder of the first botanical garden in the country, and Poni was a pioneer of Romanian chemistry and mineralogy. Biographical sources for these men have been sanitized to omit their Fraction participation and in many cases standard reference works omit these peccadillos or give sparse and incomplete information. Presumably this was an attempt to dismiss those who did not fully accept the 1859/1866 settlement by ignoring them.

⁴³ On Romanian students in Paris in the 1840s, see Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834-1849*, București, Editura Academiei RSR, 1967, p. 78-94; Vasile Maciu, *Un centre révolutionnaire roumain dans les années 1845-1848: La Société des étudiants roumains de Paris*, in idem, *Mouvements nationaux et sociaux romains au XIXe siècle*, București, Editura Academiei RSR, 1971, p. 41-70; and Angela Jianu, *A Circle of Friends. Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840-1859*, Leiden, Brill, 2011, especially for Michelet.

⁴⁴ For a competent biography, see Apostol Stan, *Ion C. Brătianu. Un promotor al liberalismului în România*, București, Editura Globus, 1995. For the young Brătianu, see E. Garrison Walters, *Ion C. Brătianu: The Making of a Nationalist Politician, 1821-1866*, unpublished Ph. D. Thesis, The Ohio State University, Columbus, Ohio, 1972.

evolutionary British variety.⁴⁵ Brătianu returned home in 1844, but returned to Paris in 1846, where he became something of a professional student of politics and economics, and joined forces with C. A. Rosetti, Nicolae Bălcescu, and other Romanian nationalist students.

C. A. Rosetti⁴⁶ was all his life a Francophile, an “1848er”, one for whom 1848 was almost a religion. This meant that he was a nationalist and a romantic liberal at the same time. His education was even less formal than that of Brătianu: Bucur claims that Rosetti had “an organic repulsion toward learning,”⁴⁷ a disposition not untypical for your average romantic poet. After an early career as military cadet, poet, bon vivant, and pioneer publisher, he began to spend more and more time in Paris in the mid-1840s, where he was active among radical Romanian students and grew close to Brătianu. Rosetti was even more heavily taken with the French variety of liberalism than the less ideological Brătianu, and had absorbed a heavy dose of French socialism to boot. It is no surprise to find that contemporary, Ion Bălăceanu, pointing out that Brătianu and Rosetti “did not conceal their opposition to the ideas of English constitutionalism...”⁴⁸.

Brătianu and Rosetti were heavily influenced by the prophets of national and social reform, Michelet, Quinet, and Mickiewicz, at the Collège de France.⁴⁹ Both men also became admirers and friends of the ultra-radical anarchist P. J. Proudhon⁵⁰ and a leading socialist writer Louis Blanc, and were members of a militant French republican masonic lodge. Returning home in June, 1848, Brătianu and Rosetti paid this tribute to Quinet and French radicalism: “France raised us and taught us. The spark which warms our country we took from the French hearth.”⁵¹ They were chastened by the failure of the Romanian 1848, but not defeated.

⁴⁵ See my *Romanian Liberalism*, 2013, p. 5-6, for the distinction. On the hubris of the engineering mentality and its origins in France, see F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science. Studies on the Abuse of Reason*, second edition, Indianapolis, Liberty Press, 1979, especially p. 183 ff.

⁴⁶ There are two excellent and complementary treatments of Rosetti, Marin Bucur’s critical *C. A. Rosetti: mesianism și donquijotism revoluționar*, București, Minerva, 1970; and Vasile Netea’s laudatory *C. A. Rosetti*, București, Editura Științifică, 1970.

⁴⁷ Bucur, *Rosetti*, 1970, p. 15-16.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 49.

⁴⁹ Toward the end of his life, Rosetti referred to them as “notre sainte trinité du Collège de France.” C. A. Rosetti to Armand Lévy, 29 April 1884, in C. A. Rosetti, *Correspondență*, edited by Marin Bucur, București, Editura Minerva, 1980, p. 356-357. See also Marin Bucur, *Jules Michelet și revoluționarii români în documente și scrisori de epocă (1846-1874)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982.

⁵⁰ Rosetti referred to Proudhon as a “genius”, and defended him against the criticisms of Ion Strat, one of Romania’s few genuine classical liberal economists. See Ion Strat and C. A. Rosetti, *Polemica cu C. A. Rosetti, asupra principiului 'Laissez Faire, Laissez Passer,'* in Victor Slăvescu (ed.), *Ion Strat. Economist – Financier – Diplomat, 1836-1879*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1946, p. 36-42, in which Strat defended liberal economic principles and Rosetti derided them.

⁵¹ Ion C. Brătianu and C. A. Rosetti to Edgar Quinet, 26 June 1848, in Ion C. Brătianu, *Din scrierile și cuvântările lui Ion C. Brătianu, 1821-1891*, Part I, 1848-1868, edited by Vintilă Brătianu, C. Banu, and G. D. Creangă, București, Carol Göbl, 1903, p. 12-14.

Once union was achieved in 1859, the Muntenian liberals were ready to swing into action.⁵² They seldom passed up the opportunity to express their nationalist and irredentist views or show their contempt for the conservative empires. Brătianu declared in 1860 that the movement toward individual and national liberty was the constant of European political history.⁵³ As tributaries of the French Revolution, the Brătianu-Rosetti group had little compunction in making “appeals to the streets,” in using quasi-legal, extra-legal, and outright illegal means of achieving their political goals. Not surprisingly, therefore, the Muntenians were regarded as dangerous demagogues both within Romania and without.

Their 1861 platform was couched in quintessentially provocative 19th century nationalistic and Francophile liberal terms, calling for 1) electoral reform to widen the franchise; 2) constitutional guarantees of the separation of powers and civil liberties (especially freedom of press and assembly); 3) concentration on the modernization of Romania through transformation of its institutions of finance, commerce, education, and national defense; and 4) continued pursuit of nationalist aims, including the completion of union and addressing the fate of Romanians outside of the Principalities.⁵⁴ And, though they had temporarily given up the idea of republicanism, the Muntenians favored a weak prince who ruled but did not govern.⁵⁵

The socio-economic program of the Muntenian liberals was conditioned by their nationalism. As a result, their economic ideas tended toward the étatist liberalism which they had learned in France and which provided a convenient rationalization for oligarchical rule. On the agrarian issue, they argued that because of its explosiveness and divisiveness, it should be postponed until national objectives were completely achieved.⁵⁶ It is difficult not to regard this as an equivocation. The contemporary conservative observer Nicolae Sufu justly remarked: “Nowhere else... has such a frequent and abusive use been made of the words nation and patriotism...”⁵⁷

V. Moldovan Mainstream Liberalism: Mihail Kogălniceanu

The Muntenian program aroused considerable opposition from the Cuzist Moldovan mainstream liberals. They were unified as 1848ers, as reformers, and

⁵² It is a pity that Cornelia Bodea's study of the 1850s Romanian exiles was never completed.

⁵³ Ion C. Brătianu, *Bilanțul anului 1859*, January 1860, Brătianu, *Din scrierile Brătianu*, 1903, p. 206-230.

⁵⁴ The 1861 Muntenian liberal program is summarized in *Istoricul Partidului Național-Liberal de la 1848 și până astăzi*, București, Independența, 1923, p. 52-54.

⁵⁵ It was here that Rosetti compromised also publicly compromised his principles, writing in “Românul”, 16 November 1863: “We want the republic. But because to want the republic when all Europe is in constitutional monarchy is to be deranged... we were, we are, and we will be for constitutional government until France, Germany, Austria will be republics.”

⁵⁶ See Brătianu's speech of 11 February 1863, reprinted in Brătianu, *Din scrierile Brătianu*, Part I, 1903, p. 275-314.

⁵⁷ Nicolae Sufu, *Memoires du Prince Nicolas Soutzo*, Wein, Gerold, 1899, p. 374-375.

as leaders of the Romanian unionist activities. But they were temperamentally and pragmatically incompatible.⁵⁸ To put it bluntly, “Nous sommes des agneaux en comparaison, ne disait M. Kogalnitchano, nos confrères de Valachie poussent les allures révolutionnaires jusqu’à nous faire frémir.”⁵⁹ Prince Cuza described them as advocates of “a vague utopia borrowed from a bizarre melange of ideas of the first French Revolution and of modern socialism... [promoting] a considerable reshuffling of the map of Europe.”⁶⁰

The Muntenians' conduct in office between 1859 and 1862 tended to confirm in minds of Cuza and his Moldovan associates's fears of the Brătianu-Rosetti group's political irresponsibility. In return, Cuza's refusal to support the Muntenians when they aroused foreign ire and his casual attitude toward censorship, and Cuza-Kogălniceanu “Coup of 2/14 May 1864”, caused the Muntenians to view the Moldovans as lacking in principle. And of course, the Muntenians played a key role in the 1866 ouster and exile of Prince Cuza.

The Muntenian liberals and the Moldovan mainstream liberals were similar in that they were products of what F. A. Hayek has identified as Continental liberalism. This had emerged from

a philosophical tradition very different from the evolutionary conceptions predominant in Britain, namely of a rationalist or constructivist view which demanded a deliberate reconstruction of the whole of society in accordance with the principles of reason....The core of this movement, unlike the British tradition, was not so much a definite political doctrine as a general mental attitude, a demand for an emancipation from all prejudice and all beliefs which could not be rationally justified...⁶¹

Hayek goes on to note that both traditions shared a commitment to freedom of action, thought, speech, and the press. However, while in the “British tradition the freedom of the individual in the sense of a protection by law against all arbitrary coercion was the chief value, in the Continental tradition the

⁵⁸ The French consul in București, Béclard, made this observation early on, and rightly attributed some of this to differences in style and approach between the Moldovans and the Muntenians. Cf. Louis Béclard, București, to Alexandre Walewski, Paris, 17 February/1 March 1859, in Grigore Chiriță, Valentina Costake, and Emilia Poștăriță (eds.), *Documente privind Unirea Principatelor*, Vol. VI, *Correspondență diplomatică franceză (1856-1859)*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului/Institutul de Istorie “Nicolae Iorga”, 1980, Document Nr. 177, p. 306-312.

⁵⁹ Suțu, *Mémoires du Prince Soutzo*, 1899, p. 366.

⁶⁰ Prince Cuza, cited in Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie. Documents Diplomatiques*, Paris, Félix Alcan, 1930, p. 6. On revolutionary versus evolutionary approaches, see Cliveti, *Liberalismul românesc*, 1996, p. 63-67.

⁶¹ F. A. Hayek, *Liberalism*, in idem, *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Chicago, University of Chicago Press, 1978, p. 119-120. For a critique of Hayek's distinction, see Jacob T. Levy, *Rationalism, Pluralism, and Freedom*, Oxford, Oxford University Press, 2015, p. ix, 14. Levy prefers to stress a pluralist tradition. On the development of Western Liberalism, in addition to Hayek, p. 121-132, see Larry Siedentop, *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism*, Cambridge MA, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.

demand for the self-determination of each group concerning its form of government occupied the highest place.”⁶²

Muntenian liberals and Moldovan mainstream liberals also differed because Muntenian liberalism was a product of direct contact with 19th century French liberalism while Moldovan liberalism was more impacted by the 19th century German variety.⁶³ Since German liberalism is less known in Romanian studies, we shall devote more space here to it than the better known French model.

German liberalism, according to Hayek, differed from French and British liberalism owing to the transforming work of Kant, Schiller, and Wilhelm von Humboldt, who stressed “a state wholly confined to the maintenance of law and order” (*Staatsrecht*) and the liberal policies of Hardenberg and Stein in Prussia. It metamorphosed through the association of liberalism, nationalism, and national unification in the 1830s, the mutation of a *Kulturnation* nationalism into a *Staatsnationen* nationalism, the failure of the German 1848, the eventual ascendancy of Bismarck to power in 1864-1871, and the resultant collapse of liberalism in Germany.⁶⁴

Essential clarification of German liberal ideology⁶⁵ is provided by James J. Sheehan’s first rate study of *German Liberalism in the 19th Century*,⁶⁶ which emphasizes the following elements:

⁶² Hayek, *Liberalism*, 1978, p. 120.

⁶³ This was observed long ago by both G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, 3rd edition, Iași, Viața Românească, n.d., original edition 1909, and E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Vol. 1, *Forțele revoluționare*, București, Editura Ancora, n.d. [1924]). On Ibrăileanu’s ideas, see Paul E. Michelson, G. Ibrăileanu’s *Spiritul critic în cultura românească* (1909), Revisited, in ArchM, Vol. 7 (2015), p. 395-403.

⁶⁴ Hayek, *Liberalism*, 1978, p. 127-128; Guido de Ruggiero’s chapter on German liberalism in his *The History of European Liberalism*, translated by R. G. Collingwood, Boston, Beacon Press, 1959, originally published in 1927, p. 211 ff.; and F. Gunter Eyck, *English and French Influences in German Liberalism before 1848*, in “Journal of the History of Ideas”, Vol. 18 (1957), p. 313-341. For a slightly broader compass, see John L. Snell, *The Democratic Movement in Germany, 1789-1914*, edited and completed by Hans Schmitt, Chapel Hill NC, University of North Carolina Press, 1976. On Humboldt’s ideas, see his *The Limits of State Action*, edited by J. W. Burrows, Indianapolis IN, Liberty Fund, 1993, with a useful introductory essay by the editor (though written in 1792, unfortunately only portions of this work were published during Humboldt’s lifetime). On Stein, see Guy Stanton Ford, *Stein and the Era of Reform in Prussia, 1807-1815*, Princeton, Princeton University Press, 1922. For the German 1848, see Veit Valentin, *1848: Chapters of German History*, translated by Ethel Talbot Scheffauer, London, G. Allen and Unwin, 1940, abridged from a larger work; Priscilla Robertson, *Revolutions of 1848. A Social History*, Princeton, Princeton University Press, 1952; Wolfram Seimann, *The German Revolution of 1848-49*, translated by Christiane Banerji, New York, St. Martin’s Press, 1998; and Jonathan Sperber, *The European Revolutions, 1848-1851*, second edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2005. On Bismarck and German liberalism, see Gordon R. Mork, Bismarck and the ‘Capitulation’ of German Liberalism, in “Journal of Modern History”, Vol. 43 (1971), p. 59-75.

⁶⁵ What follows focuses on particular German emphases and generally does not include elements common to liberalism everywhere.

⁶⁶ See James J. Sheehan, *German Liberalism in the 19th Century*, Chicago, University of Chicago Press, 1978, paperback edition 1983, especially Part I, *The Origins of German Liberalism 1770-1847*, p. 6-48.

1) The linking of education (*Bildung*), progress, spiritual enlightenment, and the state:

...the emphasis was clearly on reform, not opposition. The goal of political education was most often seen as a reconciliation of the citizen with the state, not the mobilization of opinion against the existing order.⁶⁷

2) the rejection of party (*partei*) in favor of movement (*Bewegung*):

Liberals' emphasis on the spiritual character of their movement was often accompanied by a certain distrust for practical implications of political organization and action....The association of politics and *Bildung*, the concept of the party as an ideological community, the identification of liberalism with the inevitable spread of enlightenment... helped sustain them during the long and difficult years before 1848.⁶⁸

3) The general unquestioning German acceptance of a very large role for the state in society:

...state support and state control went together. The self-esteem of educated men was affirmed by their acknowledged importance to the state and society...⁶⁹

And it cemented their place in German society through

the prestige conferred by state employment. Professors shared the prestige of state service... But education and state employment gave men more than just status... it was university education, professional relationships, and above all, the nexus of the state's bureaucratic institutions that were of great practical significance for the development of supralocal personal and political ties.⁷⁰

4) A shared belief in the unique political mission of the *Mittelstand*, roughly the "middle estate" between the aristocracy on the one hand and the workers and peasants on the other:

It was the center of society, the seat of social virtue, the vehicle of harmony and compromise... It depended less on objective criteria than on the existence of

⁶⁷ *Ibidem*, p. 14-17.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 20. See also Ralf Dahrendorf's comments on *The Myth of the State*, in his *Society and Democracy in Germany*, Garden City NY, Anchor Books, 1969, p. 188-203.

⁷⁰ Sheehan, *op. cit.*, p. 21. Contrast this with de Ruggiero's convoluted defense of the German statist liberal position and a critique of political individualism, ending in an encomium for Hegel. Ruggiero, *History of European Liberalism*, 1959, p. 218-240. Max Weber noted the importance of the availability of educated elites for political participation (*Abkömmlichkeit*): lawyers, journalists, and academics could practice their professions while serving in parliament and so forth; farmers, businessmen, and laborers could not.

shared moral values. These virtues meant that the *Mittelstand* coincided with what liberals often called ‘the real *Volk*’... the embodiment of the common good.⁷¹

5) The presumptions of the *Mittelstand* theory affected how German liberals viewed suffrage issues, which would obviously have to be restricted:

...the problem was to find a way of protecting the state from the dangers of the mob without excessively narrowing the opportunities for political participation. One way of doing this... was to have an indirect system of voting... In addition, most liberals recognized that some kind of property restrictions might be necessary... Liberals were deeply divided among themselves about who did and did not fit within the social and political boundaries of their movement. Furthermore, they were afraid that unless some boundaries were drawn, the *Mittelstand* would be overwhelmed by the masses of dependent, unenlightened men.⁷²

6) Ambiguity about economic growth and economic development:

On the surface of their thought, almost all [German] liberals seemed to believe in social progress and in the blessings of economic growth and development... [some] pointed to the value of commerce as a source of social and political change... ‘The spirit of the *Volk* in material form strives for the unity of the nation... [However,] Anxiety about the consequences which would follow from the unrestrained growth of factories and cities led a great many liberals to qualify their support for a totally free economy.’⁷³

We can expand Sheehan’s list with three more characteristics of 19th Century German liberalism identified by Hans-Christian Maner:

7) An identity with Enlightenment rationalism and the idea of political emancipation;

8) A devotion to societal equilibrium and non-revolutionary politics; and

9) A belief in the intertwined nature of liberal political thought, economic liberty, and cultural independence, leading to national unity.⁷⁴

19th Century German liberalism had another characteristic that would prove fatal in the long run. This had to do with conflicts between prudence and principle.

⁷¹ *Ibidem*, p. 25-27.

⁷² *Ibidem*, p. 27-28.

⁷³ *Ibidem*, p. 28-30.

⁷⁴ Hans-Christian Maner, *Liberalismul german și cel românesc: o abordare comparativă*, in Liviu Brătescu (ed.), *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, 2nd edition, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 138-139, based on a thorough review of the recent German literature. 19th Century German liberalism was attenuated by its concentration on the cultivated strata of society and by its ambivalent attitude toward the state, which led after 1848 to fatal compromises with the Bismarckian regime. Treitschke is a model case study of this slippery slope.

10) In the end, caution and prudence were valued more by German liberals than adherence to liberal doctrine. Sheehan points out that many were liberal

in theory but were willing to see it significantly restricted in practice. In Baden, both the government and the [liberal] opposition agreed that the local economy was simply not mature enough to do without some direction from the state. Theoretical endorsement combined with practical hesitation can also be seen in [German] liberal attitudes towards free trade... The sense that classical economics was valuable in principle but dangerous in practice informs most of [German] liberal economic thought during the first half of the nineteenth century... Most of them were unwilling to abandon totally the reliance on the state which pervaded German economic thought and action... Karl Heinrich Rau... carefully pointed out the educational and protective role of the state. Moreover, Rau had no doubt that the state should interfere if economic freedom seemed to threaten the interests and well-being of society as a whole.⁷⁵

Further, Prussian German liberals by the 1830s and 1840s, according to de Ruggiero,

11) were not at all committed to economic liberalism.

wished to wean it [the middle classes] from the philistine ideals of a barren individualism, [and] indoctrinate it with their own conceptions... While English and French Liberalism tended to shape the nation upon the mould of middle-class economic life, they proposed to mould this economic life to the needs of the nation... This was the motive of their protectionism, formulated for the first time, and with full consciousness of its national end, by Friedrich List... Here economics are clearly subordinated to national organization. But not economics only; all the other energies of the people are to be treated in the same way.⁷⁶

12) Finally, by the 1840s, 19th century German liberals had become preoccupied by the “social question.” The 1840s “increased liberals’ fears of social unrest, their doubts about social progress, and their inclination to look to the state for protection... these attitudes had always been leitmotifs in liberal thought,” including calls “for state initiative in social reform because the state ‘represents society in its unity.’”⁷⁷

We can clearly see how these principles and characteristics of German liberalism played out in an examination of the ideology of Moldovan mainstream liberalism, especially in the thought of Mihail Kogălniceanu, the undisputed intellectual leader of the Moldovan liberals. The work of Kogălniceanu is

⁷⁵ Sheehan, *op. cit.*, p. 30.

⁷⁶ De Ruggiero, *History of European Liberalism*, 1959, p. 245-246.

⁷⁷ Sheehan, *op. cit.*, p. 30-34. Hayek a century later called into question the loose use of “social” in his essay *What is ‘Social’? – What Does it Mean?* in his *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*, London, Routledge and Kegan Paul, 1967, p. 237-247; and in his *Law, Legislation, and Liberty*, Vol. 2, *The Mirage of Social Justice*, Chicago, University of Chicago Press, 1976.

vexingly difficult to deal with for three reasons. First, is the polymathic nature of his mind and activities: he was recognized as one of Romania's greatest political orators⁷⁸, he was a key pioneer in the development of Romanian historiography⁷⁹, he was an outstanding journalist and cultural figure, and he was a significant political figure between 1859 and the 1880s⁸⁰.

Secondly, he was something of an enigma to both his contemporaries and to his posterity,⁸¹ though Zub argues that his activities had a certain unifying logic driven by his combined historical and militant spirit.⁸² In the words of G. Călinescu, "Kogălniceanu's principal gift was a critical spirit when no one else had one, and to utilize it in a consistent, ardent form, without sterile sarcasm."⁸³

Lastly, many subsequent Romanian political writers tried to co-opt him for their political ideological causes.⁸⁴ As a result, Kogălniceanu's political views

⁷⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1941, p. 176.

⁷⁹ See Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Editura Junimea, 1974, *passim*.

⁸⁰ The best overall intellectual history of Kogălniceanu's thought is Zub's monumental *Kogălniceanu istoric*, 1974. Also useful is his *Mihail Kogălniceanu un arhitect al României moderne*, 3rd edition, Iași, Editura Institutul European, 2005. For an exhaustive bio-bibliography on Kogălniceanu's life and work, see Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu 1817-1891. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română/Editura Militară, 1971. Other useful works on Kogălniceanu's ideas, but colored by the time periods in which they were published: N. Iorga, *Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul*, București, Editura I. V. SOCEC, n.d. [1921]); Radu Dragnea, *Mihail Kogălniceanu*, 2nd, expanded edition, București, Tipografiile Române Unite, 1926; Virgil Ionescu, *Mihail Kogălniceanu. Contribuții la cunoașterea vieții, activității și concepțiile sale*, București, Editura Științifică, 1963; and Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, București, Editura Sport-Turism, 1979. On Kogălniceanu's governing activities in the 1860s, see V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871)*, Vol. II, *De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2001, p. 88-205.

⁸¹ See Anghel Demetrescu, *Mihail Kogălniceanu*, in his *Opere*, edited by Ovidiu Papadima, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1937, p. 311: "Kogălniceanu este un amestec, straniu dar fatal, de versatilitate bizantină și brutalitate feudală, de vițiile regimului vechiu și de nobilele aspirații ale secolului nostru... un mixtum-compositum de tiran și democrat, un Pisistrat care la nevoie devine Perikles. Toată ființa lui pare o enigmă, o adunătură de calități contradictorii, egoism și blândețe, viclene și franchețe, înjosire și eroism."

⁸² Zub, *Kogălniceanu istoric*, 1974, p. 15-16. On Kogălniceanu's militantism, see p. 402-411, and on his critical work, see p. 411-418.

⁸³ G. Călinescu, *Istoria*, p. 172. Călinescu seems to go out of his way to stress that Kogălniceanu always had a positive rather than a negative mission and that his polemics were rarely mean-spirited or based on personal attack. See Călinescu, *Istoria*, p. 167, 173.

⁸⁴ Thus, Nicolae Iorga in his 1922 public lecture on *Doctrina naționalistă*, in D. Gusti, et al., *Doctrinile partidelor politice. 10 prelegeri publice*, București, Institutul Social Român/Cultura Națională, n.d. [1923], p. 31-46, argues that Kogălniceanu was the fonder of democratic nationalism, coincidentally the very doctrine being espoused by Iorga; while in 1939, the Legionary sociologist Traian Herseni claimed that Kogălniceanu was the fountainhead of Romanian nationalism and the first significant nationalist sociologist writer in Romania. See Traian Herseni, *Sociologia românească. Încercare istorică*, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, p. 61-63.

have remained somewhat precariously defined; would that we had a good up-to-date study of his political thought.

Kogălniceanu was educated abroad in France (Lunéville) and Germany (primarily Berlin), and his political beliefs reflect these experiences.⁸⁵ Thus he absorbed during this period the emphasis of German liberalism on national unity, social reform, and the development of specifically national traits (Herder, Humboldt, and Fichte); its stress on reason and the Enlightenment; and its preference for evolutionary political and social change instead of violence (Eduard Gans, Savigny, A. von Humboldt, Hegel). Kogălniceanu particularly credited Gans, his law professor, with inspiring him in him a devotion to liberty, progress, and a Hegelian view of society.

Fortunately for those seeking insight into Kogălniceanu's political philosophy, his political credo was set forth in a succinct statement issued on a 19 February 1860 as a "Profession of Faith."⁸⁶ The essential points are as follows:

- "I am and will be for all of my life for the Union of the Romanian Principalities."
- "I am for the establishment of representative constitutional government... freedom of conscience, of the press, of assembly, of petitions..."
- "I am for reform of the current [1858] electoral law, which... excludes from the national representation the majority of the nation."
- "I am for public education... so that every Romanian knows how to read and write, and as a result, knows how to defend his rights."
- "I am for the emancipation of the peasantry through their being given the land which they now work..."
- In addition, Kogălniceanu was for tax legislation proportional to income, promoting local government, which would know local needs best, and free industrialization and commerce, but only until after indigenous industry and

⁸⁵ For Kogălniceanu's foreign education, in addition to Zub, *Kogălniceanu istoric*, p. 67-131, see Petre V. Haneș, *Studii de literatură română*, Vol. 1, București, Editura SOCEC, 1910, p. 33-55; D. C. Amzar, *Kogălniceanu la Berlin. Câteva date noi din vremea studiilor*, in CL, Vol. 3 (1939), p. 295-318; N. Cartoian, *M. Kogălniceanu la Berlin*, in AR, Vol. 3 (1939), p. 29-41; and Ioan Lupaș, *Leopold von Ranke și Mihail Kogălniceanu*, in AAR.MSI, Seria III, Vol. 18 (1936-1937), p. 311-326; and Pop, *Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu*, p. 28-68. For German university liberalism in the 1815-1848 era, see de Ruggiero, *History of European Liberalism*, 1959, p. 241-242.

⁸⁶ Mihail Kogălniceanu, *Profesie de credință*, initially circulated as a broadsheet on 14 February 1860, and subsequently reprinted in "Steaua Dunării", Vol. 5 (1860), nr. 29, 19 February 1860. Kogălniceanu was Moldovan Prime Minister at the time. The text used here of this little utilized but invaluable statement is from Mihail Kogălniceanu, *Scrieri literare, istorice, politice*, edited by Geo Șerban, București, Editura Tineretului, 1967, p. 236-238. Cf. Zub, *Kogălniceanu. Biobibliografie*, p. 68. These views are confirmed in a similar, but much longer and politicized statement: Mihail Kogălniceanu, *Apărarea ministeriului din 30 aprilie 1860 înaintea Adunării electivă din Iași*, in Mihail Kogălniceanu, *Opere*, Vol. III, *Oratorie I. 1856-1864, Partea I, 1856-1861*, edited by Vladimir Diculescu, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 349-405. The speech was delivered in the sessions of 15 and 17 February 1861.

trade had been developed. This meant “defending national commerce and industry, which has hardly been born and need particular care from the government.”⁸⁷

How did Kogălniceanu’s “Profession of Faith” stack up against the dozen characteristic tenets of 19th century German liberalism outlined above? Briefly:

On Point 1 above dealing with education (*Bildung*), Kogălniceanu shared the German liberal idea of public education as a mean of promoting reform and development. This was a staple of moderate reformism.

The German distrust of “party,” Point Two on the characteristics list, was reflected in the Moldovan mainstream liberal distrust of ideology and contributed to their apparent lack of interest in party-building. For Kogălniceanu, party was somewhat suspect, while movement seemed less aggressive (this was to change with interwar fascism).

Points 3, 6, 9, 10 & 11 above dealing with German statism, apprehensions about loss of control, and weak commitment to classical liberal economic principles were also shared by Kogălniceanu and the Moldovan mainstream liberals. Though they believed that liberal ideology, economic liberalism, and cultural independence were intertwined, when push came to shove, the state trumped everything else. And this state was the embodiment of national unity. Anything questioning that threatened the very existence of the state itself.

If French *étatisme* wasn’t enough, German statism sealed the deal. This explains why Romanian liberalism was unremittingly nationalist and in general statist. Romanian liberal adherence to protectionism in the economic sphere corresponded exactly with the view of German liberals under the influence of F. List, and in general was a staple of Romanian liberalism with unfortunate consequences for future development and politics.

It also explains why its history confirmed Lord Acton’s fears that the logic of modern theory of nationality would swamp freedom:

By making the State and the nation commensurate with each other in theory, it reduces practically to a subject condition all other nationalities that may be within the boundary. It cannot admit them to an equality with the ruling nation which constitutes the State, because the State would then cease to be national, which would be a contradiction of the principle of its existence.⁸⁸

Point 4 related to the messianic privileging of those who claimed to speak for the “real people” in distinction to reactionary nobles and the masses. The German liberal playbook here was manifest in various parts of Kogălniceanu’s ideology, though perhaps to a lesser extent than in other Romanian liberal ideologies. Representative government and civil liberties were desirable, but for

⁸⁷ There were fourteen points in all to this profession of faith; those cited are the ones that relate to liberal ideology.

⁸⁸ Lord Acton, *Nationality*, in John Emerich Edward Dalberg-Acton, *The History of Freedom and Other Essays*, edited by John Neville Figgis and Reginald Vere Laurence, London, Macmillan, 1907, p. 297.

the greater good of national unification, might have to be sacrificed or postponed. The same might be said for a broadened voting franchise.

The same could be said for the role of the *Mittelstand* in the German setting, its enlightenment identity, the anti-revolutionary/pro-evolutionary attitude to social change, and an inherently cautious, prudent style. Kogălniceanu and the Moldovan mainstream liberals heartily subscribed to every article of this faith, which involved Points 5, 7, 8, 10 above. The line between prudence and expediency, unfortunately, is a very fine one.

Lastly, concern for the social question (Point 12 above) led Kogălniceanu and the Moldovan mainstream liberals to push for agrarian reform both because it was right and because it threatened to lead to social unrest. The state again was the means to such ends. They endorsed more equitable taxation and agricultural contracts as well. Cuza and Kogălniceanu's social reforms were a key reason for Cuza's ouster in 1866. However, if Kogălniceanu as "Man of 2 May" was a major bogeyman after 1866, little was done to reverse what had been done between 1863 and 1866.⁸⁹

Apart from this, most of the rest of Kogălniceanu's profession of faith endorses typical desiderata of 19th century liberalism generally: representative government, freedom of speech, assembly, press, and conscience. Reviewing such matters also reminds us of the large gap between liberal theory and liberal practice in modern Romanian history.

VI. Moldovan Liberalism: The Liberal and Independent Fraction

The Fraction was a very small group with a political ideology of quite limited appeal. Its founder, Simeon Bărnuțiu was a radically nationalist charismatic teacher from Transilvania whose momentary influence (he died prematurely in 1864) was pervasive in Iași from his arrival there in 1854 to 1863, when he returned to Ardeal to die.⁹⁰ The leading light of the group following Bărnuțiu's death was Nicolae Ionescu, who had a French law degree, and was active in 1848 and in the post-1848 Romanian emigration, while the animating spirit was publicist Teodor Boldur-Lățescu (though he was little heard from after participating in a failed separatist uprising in Iași in April 1866).⁹¹ Ionescu was one of the most effective (and verbose) orators of the day, perennial member of parliament, academician, and history professor at the University of Iași.⁹²

⁸⁹ Details in my *Romanian Politics*, 1998. One of the urgent tasks awaiting post-1989 Romanian historiography is a modern synthesis on the peasantry and agrarian reform in Romania from 1859 to the 1920s.

⁹⁰ See G. Panu, *Amintiri dela "Junimea" din Iași*, București, Remus Cioflec, n.d., p. 12 ff. on Bărnuțiu's nearly cultic impact in Iași. On Bărnuțiu's work and ideas, see Radu Pantazi, *Simion Bărnuțiu. Opera și gândirea*, București, Editura Politică, 1967.

⁹¹ See Petre Pandrea, *Filosofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1935, p. 120.

⁹² Effective, if not actually coherent, as Maiorescu argued in a devastating 1902 send-up of Ionescu. Titu Maiorescu, *Oratori, retori și limbuți*, 1901, republished in his *Critice 1866-1907*;

The beliefs of the Fraction were a confusing mishmash of liberalism, nationalism, republicanism, bizarre economic theories, and anti-Semitism. For example, their program for promoting Romanian national development was simply to expel all Jews from Romania.⁹³ In general, the “Jewish Question” overwhelmed all else in their thinking, including most of their liberalism. They were pro-unionist, but ardently opposed to a foreign prince (along with foreigners in general), and were keen on obtaining parliamentary favors for Iași.⁹⁴ In the final analysis it is difficult to comprehend why and how the Fraction was considered “liberal.”⁹⁵ Kogălniceanu was their *bête noir* and was viewed as a principle cause of Romania’s problems: they were particularly violent in parliament when Kogălniceanu was in the government.

The Fraction was able to benefit all out of proportion to their size and qualities because of the marginal drawing power that the Muntenian liberals had in Moldova.⁹⁶ It seems fair to say that the Fraction would not have been heard from were it not for the Muntenian liberals’ weakness in Moldova. The Muntenians knew they needed the Fraction as a possible ally; the Fraction was determined to exact a high political price for it in 1866-1868. The result was to tarnish the Muntenian liberal brand with antisemitism, and, in the end, led to their eviction from power for nearly a decade when Western Europeans had had enough.⁹⁷

ediție completă, 2nd revised edition, vol. III, București, Editura Minerva, 1915, p. 182-232, especially p. 196 ff. For a sketch of Ionescu the orator, see also G. Panu, *N. Ionescu*, in his *Portrete și tipuri parlamentare*, București, Tipografia Lupta, 1892, p. 65-68.

⁹³ For a thorough roasting of the Bărnuțiu school, see Titu Maiorescu, *Contra școalei Bărnuțiu*, 1868, republished in his *Critice 1866-1907*; ediție completă, 2nd revised edition, vol. II, București, Editura Minerva, 1915, p. 187-242. For an amusing and scandalous x-rated contretemps between Maiorescu and N. Ionescu in 1864-1865, see Iacob Negruzzi, *Amintiri din “Junimea”*, București, Editura Cartea Românească, 1939, p. 21-39; and E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, Vol. I, (1840-1876), vol. I, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1940, p. 133-146.

⁹⁴ A study of the impact on the Moldovan mentality of the 1861 union and the concomitant “fall of Iași” from capital to provincial backwater is long overdue. Doubtless this not only contributed to extremist groups such as the Fraction but impacted all Moldovans as well. From that day to this, feelings that Iași has been neglected, calls for compensating Iași, and so forth have persisted. On 1861 and after, see A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, Iași, Tipografia Editore Dacia P. Iliescu and D. Grossu, 1903, p. 226-235.

⁹⁵ Compare the ravings of the Fractionists with the observation of their conservative Junimist opponent Titu Maiorescu that their ideas were “contrary to the fundamental ideas of humanity”. Maiorescu, *Contra școalei Bărnuțiu*, 1915, p. 240.

⁹⁶ See A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România. De la origini până la 1866*, Vol. I, București, Albert Baer, 1910, p. 504-506; and Stan, *Grupări și curente politice*, p. 178-181 for short summaries; and Otilia Hrihorciuc’s more comprehensive *Naționalism și xenofobie în doctrina Frațiunii Libere și Independente din Moldova*, in Cătălin Turliuc and Mihai-Ștefan Ceașu (eds.), *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești în spațiul est-carpatic [secolele XIX-XXI]*, Iași, Editura Junimea, 2011, p. 49-90. Additional details may be found in N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relațiile istorico politice*, București, C. Sfetea, 1916, *passim*.

⁹⁷ For 1866-1868, see my *Romania, the Great Powers, and the Jewish Question, 1866-1868*, in Veniamin Ciobanu (ed.), *East-Central Europe and the Great Powers Politics (19th-20th Centuries)*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 290-320 for details.

In 1875, when the liberals again tried, futilely, to establish a party, despite their well-earned unsavory reputation abroad, the Faction was co-opted. The Iași organizing committee included Ionescu, Holban, and other Fractionists, and Ionescu was Foreign Minister in a Brătianu liberal government from July 1876 to March 1877 (he was eventually replaced by Mihail Kogălniceanu).

The Fraction's last blaze of glory came in 1878-1879 when it successfully led the opposition to a Great Powers-imposed revision to the constitution to broaden Jewish citizen rights. Though, of course, the Romanians could not completely disregard the wishes of the Powers issuing from the Congress of Berlin, the Faction was able to undermine the opening up of Jewish citizenship by imposing a formidable series of restrictions including a ten year waiting period and a requirement that each grant of citizenship had to be done by legislative action.⁹⁸

Following this coup, the Fraction eventually disappeared from the Romanian political scene as it was incorporated into the larger Romanian national liberal movement in the 1880s. The long conservative government of 1871-1876 had done what nothing else seemed to be able to do: unify Romanian liberals. Of course, this came at a price. As Eugeniu Stătescu observed Romanian liberals became "a collectivity whose highest expression is Mr. [Ion C.] Brătianu."⁹⁹ The liberal movement in effect lost its soul in the 1880s, a story that I have recounted elsewhere.¹⁰⁰

VII. Conclusions

When we think of liberalism in Romania between 1859 and 1881, we think primarily of Ion C. Brătianu and Mihail Kogălniceanu. Indeed, the career of Kogălniceanu between 1848 and the 1880s eerily paralleled that of his rival. They were leading exponents of change in their respective provinces of Romania during the Revolutions of 1848; leaders in the two 1857 Divans ad Hoc and in the 1859 assemblies that pulled off the double election of Alexandru Ioan Cuza as prince; key figures in the politics of 1859-1866, with Kogălniceanu as Cuza's go-to politician and Brătianu as a driving force behind the anti-Cuza coalition that eventually forced Prince Cuza to abdicate in 1866; rivals for leadership

⁹⁸ See Frederick Kellogg, *op. cit.*, p. 206-210; Hrihorciuc, *Naționalism și xenofobie*, 2011, p. 84-90; Beate Welter, *Die Judenpolitik der rumänischen Regierung 1866-1888*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 1989; and Dinu Balan, *Carol I de Hohenzollern și "chestiunea evreiască" în România (1866-1914)*, in C. Turliuc and D. Ivănescu (eds.), *Confluente identitare și realități democratice*, Iași, Editura Junimea, 2011, p. 161-197. On the Congress of Berlin, see Sorin Liviu Damean, *România și Congresul de pace de la Berlin (1878)*, București, Editura Mica Valahie, 2005.

⁹⁹ Quoted in Frédéric C. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine. Depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours (1822-1900)*, Paris, Alcan, 1900, p. 367.

¹⁰⁰ See my *The Strange Death of Romanian Liberalism*, in Liviu Brătescu (ed.), *Liberalismul românesc și valențele sale europene*, 2nd edition, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 143-157.

between 1866 and 1871; then drawn together as a result of the long 1871-1876 conservative cabinet of Lascăr Catargiu, playing the leading roles in the politics of the Romanian war for independence in 1877-1878 that led to the establishment of the Romanian kingdom in 1881.¹⁰¹ And in 1891, when Brătianu died, he was followed to the tomb 45 days later by Kogălniceanu.

They were liberals, and yet, Muntenian liberals and Moldovan liberals differed significantly because of the origins of their liberal ideas and because of differences in the political culture of Muntenia and Moldova. The existence of multiple liberalisms in Romania is involved with what Sorin Alexandrescu has called the Romanian Paradox: "... Romanians have had to live and create in a narrow space, free between powerful and sometime oppressive states and culture... From this has resulted a cultural synthesis as well as a flexible and distrustful reserve in regard to the other..."¹⁰² a culture focussed on survival and not on principle.

The paradox also includes the contradictory relationship that Romanians have had with Europe, and issues with continuity and discontinuity. The issues here would include the influences of Western liberalisms, particularly, as we have seen, the French and German varieties as well as the unfortunate virtual absence of English liberalism in the Romanian liberal tradition, a factor of utmost significance that has been generally ignored by Romanian and Western scholars alike.

Considerable attention was given above to the impact of German liberalism on Romanian liberalism, partly because this has typically be neglected and partly because the exaggerated Francophilia of Romanian intellectuals has caused the considerable Germanophile tendency in Romania society to be brushed under the carpet.¹⁰³ Of course, World War I contributed to this tendency. This factor needs to be given more attention in future studies of Romanian liberalism and political development generally.¹⁰⁴

Another aspect would be problems connected with continuities and discontinuities in the relationship of Moldova and Muntenia, something that has traditionally been ignored in historiography because of an almost paranoid fear of deviations from the standard model of a seamlessly unitary nationality and national state. This is complicated by persistent and usually irrational fears of the "other" as a threat to that unity, and a propensity to dealing with such

¹⁰¹ On Kogălniceanu and Romanian diplomacy, see Mihail Kogălniceanu, *Documente diplomatice*, edited by George Macovescu, București, Editura Politică, 1972, especially the introduction, p. 2-50; Dan Berindei, *Mihail Kogălniceanu 1817-1891*, in Mircea Malița, et al., *Diplomați iluștri*, București, Editura Politică, 1969, p. 237-281; and Liviu Brătescu, *I. C. Brătianu și politica externă a României (1866-1888)*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2013.

¹⁰² Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 31-43.

¹⁰³ For a corrective, see Lucian Boia, "Germanofilii." *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010.

¹⁰⁴ On the other hand, the Germanic culture of many Romanian conservatives, such as Titu Maiorescu, has been recognized.

matters by demonizing the “other” or by ignoring or minimizing such issues and denying obvious differences between Moldova and Muntenia related to their historical development.¹⁰⁵ From the above, it should be clear that Moldova and Muntenia in the 19th century had differing political cultures, societies, and intellectual traditions. That was the argument made by Ibrăileanu and Lovinescu among others.¹⁰⁶

It should be clear that the development of Muntenian and Moldovan identities were perfectly normal differences in style, approach, and background, and not the product of mystical forces, primordial realities, or unchangeable certainties from the Romanian past. It should also be clear that the more we know about such things, the easier it will be for us to deal with historiographical myths and come to a better understanding of the past.¹⁰⁷

Lucian Pye defined political culture as

the set of attitudes, beliefs, and sentiments that give order and meaning to a political process and that provide the underlying assumptions and rules that govern behavior in the political system... [It is] the product of both the collective history of a political system and the life histories of the members of that system.¹⁰⁸

We still have a lot to learn about how political culture impacted Romanian political development in the 19th century and the consequences of this for the 20th and 21st centuries.

The development of liberalism in Romania was heavily influenced by the differences in Moldovan and Muntenian political culture. This led to serious problems in the crucial first two decades of Romanian autonomous development. It could be argued that this also led to a significantly flawed liberalism, both in the short run and long run. On the other hand, Pye’s definition of political culture should warn us about the dangers of too much playing the “what if” game. In the end, instead of asking “what if?”, it might be better to try to ask “what now?” and learn from the lessons of past development.

¹⁰⁵ For discussion of some of this, see my *Perceptions on Imperial Legacies in the Balkans: The Romanian Lands*, in RESEE, Vol. 36 (1998), p. 65-77; and Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015.

¹⁰⁶ See Michelson, Ibrăileanu’s *Spiritul critic*, 2015, p. 395-403, and Paul E. Michelson, *Romanian Perspectives on Romanian National Development*, in “Balkanistica”, Vol. 7 (1981-1982), p. 102-104.

¹⁰⁷ Paul E. Michelson, *Myth and Reality in Romanian National Development*, in “International Journal of Rumanian Studies”, Vol. 5 (1987), nr. 2, p. 5-33; and Lucian Boia, *History and Myth in Romanian Consciousness*, Budapest, Central European University Press, 2001.

¹⁰⁸ Lucian Pye, *Aspects of Political Development*, Boston, Little, Brown, 1966, p. 104-105.

Varieties of Romanian Liberalisms, 1859-1881

(Abstract)

Keywords: Romanian development, Romanian liberalism, German liberalism, Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti, Ion Ghica, Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Ionescu.

This paper focuses on the leaders, characteristics, and attributes of the various strains of Romanian liberalism between 1859 and 1881. This is significant because self-described liberals dominated Romanian political life for much of the modern era. Its second purpose is to elaborate on the main distinctives of three of the most prominent liberal groups which manifested themselves in this era¹⁰⁹. It also strives to give more importance to the influence of German liberalism on Romanian development. Finally, it surveys some of the consequences for Romanian political culture of the peculiar development of Romanian liberalisms during the period under consideration.

¹⁰⁹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, especially p. 180 ff., provides interesting perspectives on some of these issues. See also Cristian-Ion Popa (ed.), *op. cit.*, particularly Ion Goian, *op. cit.*, p. i-xlii.

Reinventarea regionalismului în Iașul interbelic*

Mihai CHIPER**

În mediile academice se discută mult mai consistent despre regionalismul ardelean, interbelic¹, dar mai deloc despre cel moldovean (ieșean), cu toate că ultimul l-a precedat pe primul, iar între cele două există o legătură tematică și inspirațională. Ocultarea regionalismului² nu este o particularitate a istoriografiei românești³, dar ea rămâne o constantă pentru grupurile academice centrate pe paradigma naționalist-etatistă a scrierii istoriei⁴. Pentru această perspectivă rămâne atractiv doar capitolul istoriei despre „Iașul, orașul unirii” („unirilor” în variantă mitic-teleologică a naționalismului post-comunist), lăsând fără explicații un subiect de cercetare mult mai intrigant: de ce fosta capitală, de unde au venit cele mai idealiste și generoase proiecte unioniste, a dezvoltat ulterior o aversiune față de centralism și a furnizat un consistent program regionalist?

* Acest text a fost prezentat la conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Iași, 30-31 mai 2013. Intervențiile ulterioare se rezumă la actualizarea bibliografiei apărute până la publicare.

** Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; e-mail: mihaichiper75@yahoo.com.

¹ Petru Negură, Irina Livezeanu, *Borderlands, Provinces, Regionalisms and Culture in East-Central Europe*, în Xosé M. Núñez Seixas, Eric Storm (eds.), *Regionalism and Modern Europe. Identity Construction and Movements from 1890 to the Present Day*, Bloomsbury Press, 2019, p. 251-253; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggles, 1918-1930*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1995, p. 49-187; Bogdan Dumitru, *Federalism and Regionalism in Romanian Political Thinking in the Interwar Period*, în „Studia UBB Europaea”, LVII, 1, 2012, p. 15-36; Daniel Citirigă, „Ardealul pentru ardeleni” – federalism, autonomie și regionalism în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod (1918-1923), în ArchM, 2019, XI, p. 185-212.

² Despre ocultarea regionalismului ca fenomen european, vezi Julian Wright, *The Regionalist Movement in France 1890-1914: Jean Charles-Brun and French Political Thought*, Oxford University Press, 2003, p. 3-24.

³ Între 1850 și 1950, scrierea istoriei în cheie națională a fost tradiția dominantă în Europa. Vezi S. Berger, *A Return to the National Paradigm? National History Writing in Germany, Italy, France and Britain from 1945 to the present*, în „The Journal of Modern History”, 77, nr. 3, 2005, p. 629-678.

⁴ Vezi Joost Augusteijn, Eric Storm (eds.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building, Regional Identities and Separatism*, Palgrave MacMillan, 2012, p. 1-5.

Explicațiile trebuie să le căutăm în sursele nemulțumirii față de efectele concrete și carențele sistemice ale Unirii de la 1859. Moldova a fost experimentul eșuat al modernizării etatiste centralizatoare, resimțită prin pierderile economice masive în urma mutării capitalei de la Iași la București. Procesul a generat un curent regionalist trans-politic și frondă lamentativă la nivelul mediilor ieșene. Timp de jumătate de secol, el poate fi pus în evidență printr-o intensă acțiune petiționară⁵. Așa se explică întrunirile politice ori încercările de constituire a unor blocuri ale parlamentarilor moldoveni⁶, ce aveau ca scop declarat să recâștige „drepturile” Moldovei sau să impună descentralizarea. Zeci de memorii, declarații, luări de poziție, au dezvoltat o literatură social-politică despre Iașul părăsit și lovit, Moldova batjocorită și desconsiderată, curent care a culminat cu ignoratul *Comitet pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei* (1891)⁷. Comitetul sau liga, în care s-au regăsit deopotrivă liberali și conservatori, poate fi calificat drept reper al regionalismului antebelic și o etapă de structurare articulată a unui program de urmărire a intereselor moldovenești, grav afectate de centralism.

Pe lângă ideologie, există o componentă socio-psihologică a regionalismului moldovenesc. Din cauza insuccesului economic, deseori accentuat de decizii politice arbitrare, procesul de *national building* nu a reușit să opereze semnificativ asupra memoriei locale, prilejuind apariția unei reacții emoționale specifice comunității ieșene: lamentația⁸. Un rezultat neplanificat, în contra dezideratelor naționalismului, nu doar de ordin politic, oficial, dar și a *mainstream*-ului cultural, educațional, care viza o unificare moldo-valahă omogenă, structurală, cu scopul de a inhiba sau de a bloca formele identitare locale. Să nu uităm că o serie de gesturi simbolice, ca să-l menționăm pe acela al prim-ministrului Mihail Kogălniceanu – care a interzis sărbătorirea locală a zilei de 5 ianuarie în favoarea lui 24 ianuarie, versiunea munteană a celebrării unirii, pentru a nu trezi

⁵ Cea mai cunoscută expunere în N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului G. G. Mărzescu*, Iași, 1916; în special p. 1-150.

⁶ Cea de la Roman (1867) a lui Grigore Balș, colonelul Pavlov, Panaite Balș, N. Ceaur Aslan, colonelul N. Iamandi, N. Cananău, colonelul Grigore Sturdza (vezi „Gazeta de Iași”, 20 iulie 1867, p. 1, 3) ori *Comitetul pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei* (1891) alcătuit din senatori și deputați din județele Moldovei.

⁷ Vezi Mihai Chiper, *Când Unirea devine o decepție: „Comitetul pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei” (1891)*, în Marius Chelcu, Dorin Dobrinu (ed.), *Frământările modernității: discursuri, oameni, instituții. Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, ediția I, 2019, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 215-274.

⁸ Vezi idem, *Despre lamentație ca formă de rememorare: imagini ale declinului Iașului interbelic*, în Andi Mihalache și Adrian Cioflâncă (ed.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 99-114. Regimul emoțional ieșean, în sensul teoretizat de William M. Reddy (*The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001), descrie cel mai fidel defetismul, melancolia, regretul și inconfortul existențial întâlnite în sfera publică ieșeană.

sentimente autonomiste⁹ –, au întreținut involuntar imaginea Moldovei de „entitate subordonată”¹⁰ proiectului statului național, ceea ce a încurajat o anumită nostalgie pentru statalitatea anterioară.

Primul Război Mondial a fost un prilej de evaluare critică nu doar a obiectivelor statului român referitoare la modalitatea de alipire a provinciilor locuite de români, ci și o dezbatere asupra fundamentelor statului național pe viitor. Politicienii, intelectualii, voci ale sferei civile, au văzut ocazia de a rediscuta noi coordonate de funcționare: ce forme de organizare internă și administrativă trebuia să aibă noul stat? Sub ce formă va fi realizată unirea? Plecând de la modelul 1859 dintre Muntenia cu Moldova? Ce tip de administrație permitea acomodarea intereselor locale cu proiectul unei Români Mari? Ciocnirile ideologice, viziunile strategice opuse în prima parte a războiului, luptele dintre liberalii sau conservatorii antantofili și conservatorii germanofili dar și rusofobi duc la redescoperirea Moldovei ca regiune, la reactivarea memoriei istorice legate de perioada medievală și premodernă. Perspectiva la care subscriem este că regionalismul, ca și naționalismul¹¹, reprezintă o formă inventată, construită, promovată de deasupra, pornind de la niște tradiții ori particularități preexistente, care se transformă în ceva nou, cu ajutorul unei elite interesate; regionalismul este, totodată, produsul unui exercițiu care cultivă conștiința identitară provincială și o face atractivă pentru membrii unei comunități¹².

Începând cu anul 1915, se observă reactivarea sentimentului regionalist și resuscitarea unei memorii istorice moldovenești prin puternica propagandă desfășurată de cercurile germanofile marghilomaniste și carpiste. În acest context, se remarcă diferențe regionale în abordarea relației de alianțe cu Rusia. Moldovenii, marcați de o memorie istorică traumatică, aveau mai puțină simpatie față germanofili decât teamă de Rusia, în timp ce politicieni influenți din Muntenia se temeau mai puțin de o alianță cu Rusia. Linia de ruptură se rezuma la faptul că „muntenii erau, de asemenea, pregătiți să renunțe definitiv la Basarabia în schimbul Transilvaniei, o poziție pe care mulți moldoveni nu o împărtășeau”¹³.

Publicații precum „Moldova”, „Iașul”, „Opinia”, acuzate de antantofili că subscriau la agenda „nemțofililor”, că deveniseră oficine ale trădătorilor, o parte

⁹ „Monitorul Oficial al Moldovei. Principatele Unite Moldova și Valahia”, 1860, III, nr. 69, p. 273; „Revista Carpaților”, 15 ianuarie 1861, p. 65.

¹⁰ Un proces specific constituirii statelor europene. Vezi Xosé-Manoel Núñez, *Historiographical Approaches to Sub-national Identities in Europe: A Reappraisal and Some Suggestions*, în Joost Augusteyn, Eric Storm (eds.), *op. cit.*, p. 21-22.

¹¹ Despre perspectiva constructivistă, vezi Timothy Baycroft, *France: Inventing the Nation*, London, Hodder Education, 2008; David A. Bell, *The Cult of the Nation in France: Inventing Nationalism, 1680-1800*, Cambridge, Massachusetts, London, Harvard University Press, 2001; Robert Gildea, *The Past in French History*, New Haven/London, Yale University Press, 1994; Pierre Nora (ed.), *Les Lieux de Mémoire*, 7 vol., Paris, Gallimard, 1984-1992.

¹² A. M. Thiesse, *L'invention du régionalisme à la Belle Époque*, în „Le Mouvement Social”, nr. 160, 1992, p. 11-32.

¹³ Aspect sintetizat de Oliver Jens Schmitt, *Înfluența Rusiei lui Putin în România*, în <https://www.dw.com/ro/spotmediaro-influen%C8%9Ba-rusiei-lui-putin-%C3%AEn-rom%C3%A2nia/a-64829658>.

din ele sprijinite financiar de Puterile Centrale, cum arată celebrul dosar Günther¹⁴, au propus și dezvoltat o interesantă agendă regionalistă. Pe perioada neutralității, principala lor strategie a fost instrumentarea rusofobiei latente, ca formă de mobilizare politică și prioritizare a proiectului Basarabia, neglijat sau trecut în surdină de antantofili, incomparabil mai preocupați de situația românilor din Ardeal. Deși mai puțin vizibil, ponderea acestui curent germanofil era semnificativă, după cum rezultă din cunoscuta demonstrație a lui Lucian Boia¹⁵.

Dincolo de caracterul jurnalistic propriu-zis, materialele apărute în „Moldova”, „Iașul” și „Opinia” pot fi considerate și expresii ale unor curente politice. Ele realizau constant o interesantă paralelă între „batjocorirea” Moldovei – tratată drept o „colonie munteană” din punct de vedere economic, social, instituțional – și neglijarea sau absența proiectului pentru Basarabia, atât timp cât Regatul s-ar fi aliat cu Rusia țaristă pentru dobândirea Ardealului¹⁶. Ca notă particulară, dincolo de agenda națională, publicațiile tutelate de P. P. Carp și Alexandru Marghiloman au îmbinat germanofilia cu „sindromul” ieșean¹⁷, urmărind să speculeze frustrările moldovenilor – problema tratamentului umilitor al Universității, desconsiderarea, lipsa perspectivelor economice. Într-un mod sistematic, conservatorii germanofili furnizează motivațiile contestării centrului și le reasează într-o ecuație politică. La fel de important este că acest curent politic aducea pe agenda publică regională reconfigurarea unui imaginar despre perspectivele Moldovei istorice reîntregite¹⁸ și au alimentat așteptările pentru un nou pact constituțional. „Moldovenismul” nu sugera separatismul, precum în discursul liberal, naționalist, ci afirmarea unei identități regionale ignorate, ironizate de literatura politică centralistă¹⁹, mai exact generarea „mândriei de a fi moldovean”²⁰. În comparație cu centralismul brătienist, antebelic, atribuit unui model rusesc, conservatorii solicită rămânerea oamenilor de seamă, literați, jurnaliști, artiști, profesori în provincie”²¹, ceea ce reprezintă *ispo facto* punctele de forță ale unei viziuni regionaliste.

¹⁴ Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, București, Editura Librăriei Soccec, 1921, p. 465-508.

¹⁵ Lucian Boia, „Germanofili”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 62.

¹⁶ *Ultimele informații*, în „Moldova”, 19 martie 1915, p. 1; *În chestia Basarabiei*, în „Iașul”, 5 decembrie 1915, p. 1; *Ardealul și Moldova*, în „Iașul”, 17 noiembrie 1915, p. 1; *Moldovenii și Basarabia*, în „Iașul”, 7 octombrie 1915, p. 1; *Moldova batjocorită și amenințată*, în „Iașul”, 30 septembrie 1918, p. 1.

¹⁷ Unele încercări de teoretizare a „emoționologiei ieșene”, din păcate fără cunoașterea vastei metodologii străine, întâlnim la Remus Zăstroiu, *Orașul Iași la 1900. O perspectivă culturală*, în „Philologica Jassyensis”, IV, nr. 2, 2008, p. 267-274.

¹⁸ Nekid, *Moldova veche*, în „Moldova”, 14 martie 1915, p. 1; *Reîntregirea Moldovei*, în „Moldova”, 15 martie 1915, p. 1; *Întregirea Moldovei*, în „Moldova”, 18 aprilie 1915, p. 1; *România Mare*, în „Moldova”, 3 mai 1918, p. 1; *Iașul*, în „Moldova”, 30 iulie 1915, p. 1.

¹⁹ *Moldovenism? Separatism?*, în „Moldova”, 7 mai 1915, p. 1.

²⁰ E. Dimitrescu, *Scrisoarea unui moldovean*, în „Iașul”, 20 octombrie 1915, p. 1.

²¹ *Centralizare*, în „Opinia”, 13 martie 1918, p. 1.

Dezastrul campaniei din Ardeal, ocuparea Bucureștilor și retragerea instituțiilor de guvernare spre Moldova, situația netranșată de pe frontul de Vest, au adus Iașul în postura de capitală pierdută în urmă cu 60 de ani. *Perioada dintre sfârșitul lunii martie 1918, odată cu votul Sfatului Țării din Chișinău, până la mijlocul anului 1919, reprezintă laboratorul principal prin care s-a reinventat regionalismul ieșean interbelic.* Între luna martie 1918 și toamna aceluiași an, Vechiul Regat s-a redus la fosta Moldovă medievală. Realitatea unui stat român neocupat de armatele Puterilor Centrale, restrâns numai la spațiul Moldovei medievale, după unirea cu Basarabia, a permis resuscitarea unui tip de moldovenism revendicativ. Insist asupra perioadei de aproape jumătate de an, întrucât întâlnim o situație fluidă, în care scenariile de viitor ale Regatului erau nesigure, „se jucau” la roata destinului, iar imaginarul politic se centra pe regiunea istorică Moldova.

În primul rând, înfrângerea, colapsul statului a creat sentimentul general al prăbușirii „vechiului regim”²². Apăreau inevitabil discuțiile despre un pact constituțional, de refondare a statului, nu doar cu noi granițe, ci cu o organizare internă diferită de cel anterior, întrucât pactul dintre moldoveni și munteni din 1859 lucrase în defavoarea primilor. „Partida moldovenească”, germanofilii, adepții salvării prioritare a Basarabiei, păreau să fie pe val. Ei găseau că actul unirii cu Basarabia, „o sărbătoare mai mult provincială moldovenească decât generală românească”, a putut fi receptată ca o schimbare radicală a „simțului patriotic”, cum aprecia ziaristul C. R. Ghiulea (Renovatus), și marca o „evoluție spre moldovenism”, într-un context în care „egoismul național se strâmta tot mai mult spre provincia, comuna, localitatea, căminul fiecăruia din noi”²³. Sentimentul moldovenesc era bine definit și se plasa

[...] în afara patriotismului român. Ba, în unele inimi, acest sentiment special predomină patriotismul general și s-ar putea să fim nedrepti dacă am condamna „moldovenismul”, căci el se aseamănă cu dragostea de cămin. Și, nu de puține ori, interesul patriei este umbrat de iubirea căminului în sufletul omenesc²⁴.

În primăvara lui 1918, observăm o rapidă metamorfozare a vieții politice din Iași. La clubul Conservator Democrat, într-o ședință programată înainte de a pleca în diverse misiuni diplomatice în Occident, Take Ionescu cerea boicotul alegerilor menite să dea Parlamentul care să ratifice Pacea de la București. În vizibil dezacord, la aceeași întrunire, se constituia ad-hoc un „grup de moldoveni” conservatori, în majoritate germanofili, format din Dimitrie Greceanu, Al. Bădărău, Osvald A. Teodoreanu, Lascăr Antoniu, Gheorghe Lascăr, C. L. Negruzzi, care reformulează instantaneu o altă direcție a platformei conservatoare împotriva

²² Th. Rîșcanu, *Descentralizarea*, în „Opinia”, 13 mai 1918, p. 1.

²³ C. R. Ghiulea, unul dintre fondatorii „Sindicatului presei din Moldova și Basarabia”. Vezi Renovatus, *Evoluție spre moldovenism*, în „Opinia”, 27 martie 1918, p. 1.

²⁴ Renovatus, *Moldovenism real*, în „Opinia”, 18 ianuarie 1919, p. 1.

liberalilor antantofili, centraliști, perdanții momentani ai războiului: „a venit vremea la a da Moldovei drepturi egale în viața politică”²⁵. Prin intermediul ziarului „Opinia”, timp de aproape o lună, campania lui Al. Bădărău (candidat pentru colegiul I Senat), fost primar al Iașilor, fost ministru al Justiției și al Lucrărilor Publice în guvernările conservatoare, dar și a lui Osvald A. Teodoreanu (acesta se retrage, lăsând locul de la colegiul II Cameră lui Gheorghe Lascăr, fost primar conservator al Iașilor)²⁶, este concentrată pe un rechizitoriu al defec-telor Unirii de la 1859 și, indirect, pe propunerea de a rediscuta, renegocia, refun-damenta condițiile unirii. În context, gruparea din jurul „Opinie” readapta discursul lamentativ antebelic, de cultivare a identității regionale și deplângere a statutului Moldovei și Iașului, prin articole precum „Sărmana Moldovă”, „Bietul Iași”, „Bătrânul Iași”, dar și printr-un anti-bucureștenism fervent²⁷. Deși germa-nofilă politiceste, gruparea era familiară cu ideile curentului regionalist francez. De exemplu, Osvald A. Teodoreanu invoca celebra expresie a istoricului Victor Duruy: „J’aime mon village plus que ton village, j’aime ma province que ta province, mais j’aime la France par dessus tout”, ca parafrazăre a lui Félix Gras, poet și novelist, ce s-a remarcat în sânul curentului regionalist în ultimul deceniu al secolului XIX²⁸. Reamintim faptul că Osvald A. Teodoreanu și Al. Bădărău s-au arătat germanofili convinși în timpul neutralității, susținând prioritizarea proiec-tului unirii cu Basarabia înaintea celei cu Transilvania, pe considerentul că Rusia era un inamic incomparabil mai primejdios pentru statul român, iar politicile de deznaționalizare de peste Prut se dovedeau mult mai brutale decât cele din Imperiul Austro-Ungar. Candidații conservatorilor pun în evidență realitatea politică a Moldovei întregite, prin actul de la 27 martie 1918, în vechile hotare medievale, care coincidea cu teritoriul neocupat de trupele Puterilor Centrale, vorbind în context despre resuscitarea unui „patriotism moldovenesc”:

Moldova vine să-și revendice drepturile [...] are dreptul la o mai justă repartitie a supremației în stat; ea are dreptul de a nu mai fi redusă fatalmente în baza unor cinice legi centralizatoare [...], are dreptul de a se ști soră egală și nicidecum a se vedea obijduită.

Se afirmă că Moldova a fost tratată ca o colonie, iar funcționarii mol-doveni au trebuit, la retragere, să facă loc celor veniți din București. Margi-nalizarea suferită de moldoveni, afirmau ei, începuse cu nerespectarea promisiu-nilor legate de mutarea Curții de Casație la Iași²⁹. Efectul nefast al centralizării

²⁵ „Opinia”, 7 mai 1918, p. 2; *Program nenorocit*, în „Opinia”, 10 mai 1918, p. 1.

²⁶ *Consfătuirea noastră de ieri*, în „Opinia”, 15 mai 1918, p. 1.

²⁷ „Am citit altădată în scrierile și ziarele franceze: «Paris, c’est la France». Și de ani de zile se protestează contra acestui fapt, iar francezii au început a se convinge că nu e bine așa și, pe cât posibil admit și pun în practică o oarecare descentralizare. Ce facem noi? Noi facem, ceea ce ei luptă să desfacă. Centralizăm, și iar centralizăm. Ce e România? București. Ce sunt Bucureștii? România” (vezi *Descentralizare*, în „Opinia”, 13 martie 1918, p. 1).

²⁸ Osvald A. Teodoreanu, *Autonomia provinciilor*, în „Opinia”, 14 mai 1918, p. 1.

²⁹ *Moldova după încheierea păcei*, în „Opinia”, 3 aprilie 1918, p. 1.

fusese pus în evidență, afirmau conservatorii, cu precădere în timpul războiului; delăsată timp de decenii, aservită prin măsuri centralizatoare, Moldova nu putuse să se ridice la înălțimea nevoilor retragerii și ale războiului, Iașul fiind cu totul depășit de necesitățile apărute de cazare, aprovizionare, igienă și alimentație.

Basarabia, parte a Moldovei istorice, a reprezentat un puternic referent al discursului campaniei, devenind un *alter-ego* al experienței istorice moldovenești. Regiunea era considerată un exemplu pentru Moldova din dreapta Prutului, întrucât, în termenii conveniți inițial cu Sfatul Țării de la Chișinău, se menționa păstrarea unei autonomii a Basarabiei³⁰, principiu considerat adecvat și vechilor regiuni istorice ce era invitate să intre în componența statului național. Osvald A. Teodoreanu vorbea în acest sens de „pilda Basarabiei”, de a-și fixa autonomia provincială, pentru Moldova, Muntenia și Oltenia:

Vom lupta pentru autonomia tuturor provinciilor românești, adică: Oltenia, Muntenia și Moldova, așa-precum aceasta s-a statornicit prin pactul de unire al Basarabiei, spre a putea alcătui o Românie unică și indivizibilă, puternică în alcătuirea ei centrală, sprijinită de conlucrare convergentă, unitară, egalitară și similară, a tuturor provinciilor românești³¹.

Prin urmare, afirmau candidații conservatori, bazele unirii cu Basarabia trebuiau să se întemeieze pe un pact al descentralizării, nu pe o tiranie a centrului³². În același timp, i se transmitea Basarabiei să nu se lase înșelată, păcălită, pentru a nu repeta experiență trăită, după 1859, de Moldova din stânga Prutului. Era manifestată îngrijorarea că centralizarea bucureșteană va otrăvi unirea cu Basarabia, așa cum s-a întâmplat cu Moldova³³.

O altă direcție, complementară cu primele, a reprezentat-o critica acerbă a centralizării după exemplul francez³⁴, model care distrusese orice veleitate de viață regională și anemiase sufletul sănătos al națiunii. Era o justificare suficientă pentru ca Moldova să ia inițiativa „unor măsuri de ordin general”. Bădăraș propune descentralizarea cu o largă autonomie pentru Moldova și drepturi egale moldo-valahe în diriguirea statului unitar³⁵. Miza conservatorilor era impunerea pe agenda politică a descentralizării, definită drept a treia mare

³⁰ Al doilea principiu al declarației oficiale a Sfatului Țării de la 27 martie 1918 era păstrarea autonomiei provinciale. Basarabia avea un Sfat, ales prin vot universal și administrație proprie. În urma solicitării guvernului român, la 25 noiembrie/8 decembrie 1918, Sfatul Țării avea să adopte *declarația de unire necondiționată a Basarabiei cu România*.

³¹ Osvald A. Teodoreanu, *Autonomia provinciilor*, în „Opinia”, 14 mai 1918, p. 1.

³² *Cu frații basarabeni*, în „Opinia”, 25 martie 1918, p. 1; *Descentralizare*, în „Opinia”, 17 martie 1918, p. 1.

³³ În articolul *Muntenia, Moldova, Basarabia* („Opinia”, 30 martie 1918, p. 1.) se recomandă basarabenilor să-și negocieze condițiile unirii.

³⁴ *Centralizare*, în „Opinia” 13 martie 1918, p. 1.

³⁵ *Program nenorocit*, în „Opinia”, 10 mai 1918, p. 1; „Opinia”, 7 mai 1918, p. 2; Dr. I. Duscian, *Cadrele vechi și descentralizarea*, în „Opinia”, 9 mai 1918, p. 1.

temă internă de actualitate, pe lângă împrăștierea țăranilor și votul universal³⁶. Fundamentul programului era însăși nerespectarea Constituției din 1866, art. 131, aliniatul 1 privitor la descentralizare, ignorat de partide peste 50 de ani. Singura excepție îi era atribuită conservatorului P. P. Carp, în 1881³⁷.

Programul lui Bădărău despre „drepturi egale în diriguirea statului unitar” a trezit, firește, suspiciuni. Nu erau obișnuitele aluzii la „germanofilie”, devenite improprii în condițiile înfrângerii în război, ci de mai gravă acuzație de „separatism” căreia a trebuit să-i dea răspunsuri³⁸. Care a fost impactul electoral al ideilor grupului conservatorilor de la „Opinia”? Bădărău câștigă colegiul II Senat, dar, în condițiile boicotului alegerilor de către liberali, nu putem avea o reprezentare foarte clară a susținerii ideilor regionaliste în corpul electoral și, de asemenea, nicio imagine a raportului dintre adepții descentralizării și cei rămași fideli centralismului antebelic. Putem spune că, în absența competiției electorale obișnuite, regionaliștii ieșeni au făcut jocurile. Spre exemplu, în alegerile de la Cameră, desfășurate la 25 mai, din cei 3.295 de înscriși, s-au prezentat la vot 1.964 de alegători, au fost anulate 314 voturi și a rezultat următoarea ierarhie: Gh. Lascăr –1.462; Lascăr Antoniu – 1.436, C. Stere – 1.394³⁹. Programul regionalist sintetizat de grupul de la „Opinia” în scop electoral este, evident, o continuare a campaniei din perioada neutralității dusă în „Moldova”, „Opinia” și „Iașul”. El pregătește următoarea etapă, transpartinică, dar mai ales civică a asociației Frăției Moldovei Unite.

Victoria Antantei, dar mai ales reușita Unirii de la 1 decembrie 1918 au însemnat înfrângerea germanofililor regionaliști, iremediabili compromiși, marginalizați, nefrecventabili sau aflați sub anchete pentru trădare. Dar ideile programului moldovenesc, care animaseră o bună parte a anului 1918, sunt recaptate într-un nou vehicul civic – „Frăția Moldovei Unite” – înființat de conservatori antantofili, naționaliști democrați, socialiști sau doar regionaliști fără culoarea politică. Unii dintre cei din „Frăție” erau anterior cunoscuți pentru simpatia față de ideile și programe regionaliste, dar au dorit să evite, în contextul radicalizat al războiului, orice alăturare cu partida germanofilă.

³⁶ Vezi Th. Rîșcanu, *Descentralizarea*, în „Opinia”, 13 mai 1918, p. 1.

³⁷ *Muntenia, Moldova, Basarabia; Iașii și Unirea cu Basarabia*, în „Opinia” 31 martie 1918, p. 1.

³⁸ „D. Bădărău a vorbit de drepturi egale. Este «Evenimentul» de altă părere? Nu știe foaia ieșeană care, aci, la Iași, cu ieșeni va trebui să trăiască, în ce permanentă inferioritate ne-am aflat, în toate direcțiile, față de Muntenia și Capitala centralizatoare? Nu cunoaște «Evenimentul» acte de rea voință patentă când a fost vorba de o măsură favorabilă Iașului și Moldovei? Nu știu cei de la „Evenimentul” ceea ce este recent în sufletul și mintea noastră a tuturor, că până într-atât am fost socotiți colonie, încât deunăzi cu ocazia tristei retrageri, funcționari moldoveni au trebuit să se eclipseze [sic!] spre a face loc celor veniți din București? Și a revendica pentru Moldova descentralizarea înseamnă oare separatism? Atunci tratamentul de colonie, la care a fost supus Moldova, înseamnă uniunea sfântă. Nu este așa?” (vezi V. I. Radu, *Program nenorocit*, în „Opinia”, 10 mai 1918, p. 1).

³⁹ *Alegerea de ieri*, în „Opinia”, 27 mai 1918, p. 1.

Situația locală era propice unor astfel de mișcări. Iașul devastat, golit de protipendada bucureșteană, trăia din nou sentimentul abandonului⁴⁰ și marginalizării. Încep să fie auzite apeluri la organizare⁴¹, după plecarea Casei Regale, a administrației de stat și a armatei la București. Odată reinstalat în Capitală, Guvernul revine treptat la reflexele centralismului, descurajând, rând pe rând, speranțele provinciilor alipite la eventuale formule de autonomie administrativă. După ce părea că pierduse totul la începutul anului 1918, exponentul „Vechiului Regim”, Ion I. C. Brătianu, câștigătorul moral al războiului, redevine pentru mulți politicieni și Moldova și Transilvania exponentul incorigibil al oligarhiei și centralismului de tip iacobin. Cenzura operată asupra ziarelor în zeci de articole de opinie, care scriu nu despre situația militară, ci despre comportamentul discriminator al Guvernului în materie de tratament al Iașului la distribuirea de alimente, precum și măsurile de vigilență împotriva „pericolului bolșevismului”⁴² prezintă o atmosferă tensionată. Este o perioadă potrivită ca vechi adversități să se estompeze și asperitățile personale să fie date uitării: N. Iorga și A. C. Cuza⁴³ (foști amici în *Alliance antisémite universelle*, 1895, sau *Partidul Naționalist-Democrat*, 1910) refac o legătură politică în *Uniunea Democrației Naționale*⁴⁴; A. C. Cuza se apropie de C. L. Negruzzi, colaborator la „Moldova” lui V. Arion, iar Iorga reia legătura cu Osvald Teodoreanu, de asemenea colaborator al „Opinei” și „Moldovei”. Sunt doar câteva semnale ale unei renașterii pe noi coordonate de acțiune.

Se trece rapid la o nouă etapă post-război a vieții publice ieșene, în care își fac apariția manifestări regionaliste de profunzime în programul și acțiunile asociației *Frăției Moldovei Unite* (F.M.U.). Asociația, pusă conjunctural pe seama inițiativei lui Nicolae Iorga, fructifică, de fapt, un curent preexistent în Iași care își propunea în esență să „lupte pentru interesele Iașului și ale Moldovei”. A fost prezentată în primă instanță ca o reacție față de „situația care se creează în special Moldovei prin unirea cu România a Basarabiei, Bucovinei și Ardealului, țări românești care în întregime sau în parte formau un sigur corp politic, economic, religios și cultural cu vechea Moldovă glorioasă”⁴⁵.

Cea dintâi întrunire publică s-a ținut la 9 decembrie 1918⁴⁶, în sala Pastia, sub președinția colonelului I. Tarnoschi, la care au luat cuvântul personalități

⁴⁰ Al. Lepădatu Mercușor, *Se duc pribegii*, în „Evenimentul”, 9 decembrie 1919, p. 1.

⁴¹ Vezi Paulo, *Ieșenii încep să se miște*, în „Evenimentul”, 30 noiembrie 1918, p. 1.

⁴² *Ședința Marelui Colegiu al Universității. Scrisoarea d-lui Matei Cantacuzino*, în „Evenimentul”, 23 decembrie 1918, p. 1.

⁴³ Mihail C. Borcea, *Noul partid naționalist al d-lui N. Iorga*, în „Evenimentul”, 8 decembrie 1918, p. 1.

⁴⁴ Alianță politică în jurul vechiului *Partidul Național Democrat*, alături de gruparea din jurul ziarului „Chemarea” (Chișinău), gruparea bucovineană din jurul ziarului „Glasul Bucovinei” și Societatea Feministă din Iași. Alianța intenționa atragerea în cadrul ei și a altor formațiuni politice Transilvania, fiind vizat în special *Partidul Național Român*.

⁴⁵ Vezi apelul inițial de întrunire în „Evenimentul”, 9 decembrie 1918, p. 2.

⁴⁶ Vezi *Constituirea „Frăției Moldovei”*, în „Opinia”, 11 decembrie 1918, p. 1.

ale societății ieșene: A. C. Cuza, maiorul Gh. Brăescu, C. Pancu (președintele corporației metalurgice), N. Vasiliu (plugar din Nicolina), avocatul C. Ifrim, Em. Cernătescu (fost consilier la Curtea de Apel și fost primar al Iașului) ori Eugenia Ianculescu (publicistă)⁴⁷.

Înainte de a citi o moțiune, istoricul N. Iorga afirmă că Iașul a fost tratat „ca o servitoare, pe care o dai afară după ce te-ai servit de dânsa”, și susține că „se impune descentralizarea completă, care să cuprindă Moldova, Basarabia, Bucovina și partea de răsărit a Transilvaniei, adică Moldova și vechile hotare de sub Ștefan cel Mare”⁴⁸. Deși se impune inițial ca figură tutelară a „Frăției Moldovei Unite”, N. Iorga nu a făcut parte din structurile de conducere definitive la sfârșitul lunii decembrie (Comitetul central, Delegații secțiilor, Biroul asociației), ci s-a rezumat să figureze într-un comitet de propagandă, alături de zeci de persoane. De altfel, deși a exprimat trecător convingeri regionaliste, Iorga nu părea că a aprofundat ideile sau planurile de descentralizare administrativă. În perioada interbelică, din poziția de patriarh-cultural științific al națiunii, modelul lui intelectual rămânea un stat etnocratic, bazat pe o ideologie marcată de un populism agrar, nu unul structurat pe forme lărgite de autonomie. Dar, în moțiunea amintită, el solicita (alături de întărirea prestigiului cultural prin refacerea Universității și a căilor de comunicație dintre ținuturi):

Descentralizarea serviciilor publice pentru o vastă regiune istorică, din care afară de Moldova de la 1916 ar face parte părțile smulse din carnea ei, Bucovina – Moldova de Miazănoapte – Basarabia – Moldova de răsărit, precum și acea parte din Ardeal care în cursul veacurilor a avut episcopi și cărturari din Moldova și cu dânsa și-a întreținut legăturile de comerț⁴⁹.

Comitetul de inițiativă, aclamat de adunarea din 9 decembrie și desemnat să întocmească Apelul și Statutele Frăției Moldovei Unite, cuprindea nume cu rezonanță ale societății ieșene, politicieni de orientări politice diferite, intelectuali, dar și fețe bisericești⁵⁰.

Coagularea acestui grup fără precedent de personalități, cu gusturi culturale și orientări contrare în timpul războiului (antantofili și germanofili), cu viziuni politice diferite – conservatori, naționaliști, socialiști⁵¹ – are un substrat

⁴⁷ *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite” și Memoriul Ieșenilor privitor la revendicările orașului Iași prezentat Maiestăței Sale Regelui Ferdinand I*, Iași, Tipografia Națională, 1919, p. 3.

⁴⁸ *Constituirea „Frăției Moldovei”*, în „Opinia”, 11 decembrie 1918, p. 1-2.

⁴⁹ *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite”*, p. 3.

⁵⁰ IPS Pimen Mitropolitul Moldovei, P. Poni, N. Iorga, A. C. Cuza, Matei B. Cantacuzino, Dr. C. Șumuleanu, Paul Bujor, Const. Pancu, Osvold Teodoreanu, Cesar Tăslăoanu, economistul I. Tsincoca, părintele I. Bobulescu, Părintele I. Popescu, Em. Cernătescu, I. Tarnoschi, Vasile Bogrea, Teodor Burada, Gh. Ghibănescu, Dr. Zosin, Eugen Melik, Octav Băncilă, C. Negruzzi, Grigore Lohan, C. Ifrim, Anton Cazanovshi, Olga M. Sturdza, Constanța Gr. Ghika, Ana Conta Chernbach, C. Șumuleanu, Maria C. Buțureanu, Ella Negreuzzi, Eugenia Inculeascu de Reus. Vezi *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite”*, p. 5.

⁵¹ În luna octombrie 1918 se înființează Partidul Socialist Revizionist – un „partid socialist cu tendințe naționale”, deosebit de partidul socialist român, care era considerat un partid bolșevic.

istoric. Cu toții se declarau sătui de atribuirea moldovenilor a responsabilității pentru „înapoierea” economică, „întârzierea” istorică a Moldovei, a așa-numitei inapetențe pentru progres și modernizarea dificilă ca mărci negative ale identității locale, față de care muntenii își dezvoltaseră o superioritate burgheză a respectabilității, după modelul întâlnit în Italia cu „sudul problematic”, în Imperiul Britanic cu „sălbaticii” irlandezi, în SUA cu „imoralul” sud, în Canada cu francezii „indolenți”⁵². F.M.U. este prezentată ca o reacție față de „disprețul cu care, de foarte mult timp, sunt tratate interesele noastre moldovenești și față cu considerația de naivi ce o avem față de frații noștri munteni, care cu promisiuni înșelătoare caută să ne amăgească ca pe copii”⁵³.

În „Apelul” redactat la 24 decembrie 1918, regăsim expuse intențiile „Frăției”: utilizarea experienței avute de moldovenii din Vechiul Regat cu regimul politic și administrativ al Constituției de la 1866 pentru a nu reedita centralizarea, care „s-a dovedit a fi contrară dezvoltării armonice a puterilor vii ale țării”. Aceasta crease în „Capitală o viață artificială, absorbind o mare parte a mijloacelor statului și dând naștere aici unor deprinderi politice și administrative de neprevădere și ușurătate culpabile”, laolaltă cu „paralizarea progresivă a vieții regionale și locale”⁵⁴. Convingerea exprimată de F.M.U. era că centralizarea nu mai putea „reveni ca principiu de organizare a României” pentru că provinciile alipite ar fi putut avea soarta Moldovei, „ca și celalalte orașe să ajungă la starea de părăsire și ruină Iașului”. Era firesc, pentru a „nu mai vegeta în mizerie”, ca mișcarea de descentralizare să pornească tocmai din rândurile „victimelor”. Prioritatea era proiectarea intereselor economice ale Moldovei, reintrată în hotarele ei istorice, în care Cernăuți, Suceava, Chișinău, Tighina, Cetatea Albă erau punctele de trecere natură, pe calea cea mai scurtă, care legau Occidentul de Orient. Moldova avea nevoie de un port pe litoralul Basarabiei⁵⁵, care să servească interesele economice ale Transilvaniei nordice și ale Poloniei restabilite, printr-un sistem de comunicație bine chibzuit.

Asociația, ajunsă în iunie 1919 la 288 de membri cotizanți⁵⁶, își votează statutele și organizarea la 30 decembrie 1918⁵⁷, lucrând în patru secțiuni:

Se dorea un partid european și era condus de I. Cantacuzino, Paul Bujor, Dr. Zosin, Dr. Parhon, Dr. Bocea, N. Costăchescu, Traian Bratu, Dr. Tănăsescu, Fedeleș, A. Cardaș, A. Miler, D. Gusti, Vasiliu Haralamb, I. Scriban, Dr. Rășcanu, Dr. Țugulea, Dr. Stoian, Dr. Teodorescu, O. Băncilă, Botez etc.⁵¹. Vezi *Reportaj politic*, în „Evenimentul”, 16 noiembrie 1918, p. 1. Unii dintre aceștia se regăsesc în structurile F.M.U.

⁵² Vezi John A. Davis, *Changing Perspectives on Italy's 'Southern Problem'*, în Carl Levy (ed.), *Italian Regionalism. History, Identity and Politics*, Oxford/Washington, 1996, p. 53-68.

⁵³ *Societatea „Frăția Moldovei Unite”*, în „Evenimentul”, 19 ianuarie 1919, p. 1.

⁵⁴ *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite”*, p. 7.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁶ „Opinia”, 11 iunie 1919, p. 2.

⁵⁷ *Frăția Moldovei Unite. Adunarea generală de la 30 decembrie 1918*, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 2. Comitetul central: IPS Mitropolitul Pimen, P. Poni, A. C. Cuza, V. Negel (profesor universitar), dr. St. Possa (profesor la Școala de Arte Frumoase), dr. C. Șumuleanu (profesor universitar), C. Negruzzi (fost deputat, prefect), I. Petrovici (profesor universitar, fost

politică (studiul problemelor generale ale descentralizării politice, administrative, juridice și militare), economică (studiul problemelor industriale, comerciale, financiare și a căilor de comunicație), culturală (problemele bisericești, școlare, igienice și artistice) și secțiunea Iași (sprijinul intereselor locale)⁵⁸. Ea se întrunea în două tipuri de ședințe: unul restrâns, al comitetului de inițiativă, la amfiteatrul laboratorului de chimie medicală, apoi în format extins, în ședințe publice în Aula Universității, la care putea lua parte oricine.

Încă de la început, adunările F.M.U. devin un for de propagare a ideilor care urmăreau renegocierea parteneriatului moldoveano-muntean prin intermediul descentralizării. Ideile erau șocante pentru cultura politică din Vechiul Regat. În cadrul întâlnirilor F.M.U. au fost expuse trei proiecte de descentralizare administrativă de către Petru Poni, C. L. Negruzzi și Iulius Pascu⁵⁹, iar în ședința comitetului din 8 februarie 1919, însuși mitropolitul Pimen prezintă un proiect de „descentralizare a bisericii”⁶⁰, prin care urmărea ca instituția religioasă să-și sporească autonomia față de stat, considerând-o prea influențată de luptele politice meschine. În acest scop, solicita crearea unui fond al bisericii ce aparținea mănăstirilor din Moldova, cele 27 de moșii basarabene, cu 45.000 de hectare, care, după exemplul Bucovinei, să formeze un fond regional⁶¹. La rândul său, fără însă să enunțe propriu-zis un proiect, A. C. Cuza propunea un sfat provincial care să nu vină în conflict cu forul parlamentar central, idee regăsită pe larg în proiectul de descentralizare⁶²; cerea ministere pentru Moldova pe modelul celor oferite Transilvaniei, Bucovinei sau Basarabiei⁶³. Pentru a preîntâmpina acuzațiile de separatism⁶⁴, A. C. Cuza afirma că nu se urmărește o

director al Teatrului Național, fost deputat); C. V. Praja (Profesor), Gr. Tăbăcaru (docent universitar). Delegații Secțiunilor: colonel I. Tarnoschi, Dimitrie Alexandrescu (profesor universitar), V. I. Radu (profesor, publicist), Pr. Dr. Silvestru Octavian Isopescu (profesor universitar), I. Popescu (parohul Bisericii Sf. Andrei), Eugen Melik (profesor universitar), Gr. Bejan (inginer), pr. C. Bobulescu, Gr. Lohan (fost ajutor de primar al Iașului), N. A. Bogdan (publicist), N. V. Ștefaniu (președintele Camerei de Comerț din Iași, fost deputat), I. Constanțiu (comerciant). Există un Comitet de propagandă al doamnelor: principesa Maria Moruzi, Principesa Constanța Gr. Ghika, Matilda Poni, Maria Climescu, Eliza Greceanu (președinta Societății Crucea Roșie, Iași), Coralia A. Xenopol, Eliza Văleanu, Eliza Zarifopol, Aglae Hurmuzescu, Elena C. Meissner; Aspasia I. Burada (profesor la Conservator), Olga Rosettos; Elena col. Tarnoschi, Ana Conta-Chernbach (publicistă) etc. și un Comitet de propagandă al domnilor: A. D. Xenopol, N. Iorga, George Enescu, Leon Cosmovici, Em. Cernătescu, Teodor Burada, M. Sadoveanu, Gh. Ghibănescu, Osvald Teodoreanu, I. Borcea, Em. Manoliu, Alfons Haroveanu, V. Andrieșescu, C. Ifrim, C. Popovici, Gr. Popa s.a.m.d. (vezi *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite”*, p. 12-13).

⁵⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁵⁹ George Pascu, *Scrisori din Iași „Frăția Moldovei unite”*, în „Patria”, 12 iulie 1919, p. 2.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Frăția Moldovei Unite, în „Evenimentul”, 10 februarie 1919, p. 1.

⁶² Frăția Moldovei Unite, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 1.

⁶³ Vir, *Altă capitală*, în „Opinia”, 19 decembrie 1918, p. 1.

⁶⁴ Nu doar A. C. Cuza. Însuși IPS Pimen are o reacție în acest sens: „Este o nebunie ca această descentralizare, pe care o cere F.M.U., să se numească «separatism»”. Vezi *Frăția Moldovei Unite*, în „Evenimentul”, 10 februarie 1919, p. 1.

nouă centralizare la Iași, în loc de București, ci „o trezire a vieții locale”, aplicarea principiului descentralizării, ca să nu se trezească în fața unor fapte îndeplinite de cei de la București⁶⁵. Iașul, arăta A. C. Cuza, fusese lovit în scurgerea a mai bine de 50 de ani, cu o „vădită pornire precugetată de frații de dincolo de Milcov, care, pe lângă că s-au folosit și se folosesc de jertfele lui, au mai uzat și de centralizarea la București a tuturor firilor ce alcătuiesc viața prosperă”⁶⁶. În același registru, complexul unirii pripite de la 1859 îl determină pe istoricul Gh. Ghibănescu să vadă în obiectivele asumate de F.M.U. „înțelepciunea pornită din mintea moldoveanului cea din urmă, spre deosebire de ceea ce s-a făcut de la 1862 până astăzi, pornită din mintea moldoveanului cea dintâiu”⁶⁷.

În ședințele ei, societatea ieșeană exploatează tensiunea dintre identitatea politică a Iașului, perceput drept capitala morală a națiunii, și rolul parazit al Bucureștiului. Capitala, văzută ca un „târg al pierzaniei”, un oraș „străin de sufletul și conștiința noastră politică”⁶⁸, trebuia mutată la Brașov. Profesorul Leon C. Cosmovici, fost ajutor de primar, vitupera împotriva faptului că moldovenii, „vlăstar vechiu al neamului”, au fost înlăturați de la „constituirea societății, de la conducere; de la activitate în sânul societății, așa cum încetul cu încetul am tot fost înlăturați de acei de la Centru”. În mod direct incrimina Bucureștiul, fiindcă „numai cei de la Centru se găsesc în constituirea pârgheii conducătoare – guvernul schimbând, din când în când, un șurubaș (o persoană din Moldova); în conducerea generală –, cei de la periferie trebuind a cere neîncetat aprobare de la Centru”. Tutela centrului, birocrăția centralizatoare, sunt atacate în dimensiunea economică, sanitară și, mai ales, educativă:

Nu mai poate fi iertat starea de inferioritate, sub care se continuă a se menține învățământul superior din Iași, față de acel din București [...]. Nu mai poate fi îngăduită acapararea organelor conducătoare ale destinului, de anumite persoane ale lor⁶⁹.

Între sfârșitul anului 1918 și jumătatea lui 1919, F.M.U. reușea, în spiritul înființării asociației, să întreprindă acțiuni de promovare a regionalismului. Se cerea restaurarea reperelor identității regionale, cum erau monumentele și înființarea de asociații în acest scop⁷⁰. Dimensiunea culturală urmărea promovarea talentelor moldovenești în muzică și pictură prin înființarea unei asociații artistice, iar pentru oamenii de știință o asociație academică, din care ar fi făcut parte N. Iorga, A. D. Xenopol, Petru Poni, D. Alexandrescu, G. Enescu, cu secții juridice și economice⁷¹.

⁶⁵ *Frăția Moldovei Unite*, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 1.

⁶⁶ *Societatea „Frăția Moldovei Unite”*, în „Evenimentul”, 1 ianuarie 1919, p. 2.

⁶⁷ *Frăția Moldovei*, în „Evenimentul”, 13 februarie 1919, p. 2.

⁶⁸ *Capitala*, în „Evenimentul”, 2 noiembrie 1919, p. 1.

⁶⁹ Leon Cosmovici, *Avem dreptul la viață*, în „Evenimentul”, 14 februarie 1919, p. 1.

⁷⁰ *Frăția Moldovei Unite*, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 1.

⁷¹ *Ibidem*.

Se remarcă îndeosebi teritorializarea și cultivarea memoriei istorice moldovenești prin promovarea cultului pentru Ștefan cel Mare și resuscitarea prestigiului statalității medievale. Au loc *Te-Deum*-uri în amintirea voievodului titular⁷² și se organizează un pelerinaj la Putna în 14 iulie 1919, unde se vizitează inclusiv mormântul lui Bogdan-Vodă, întemeietorul Moldovei⁷³.

F.M.U. devine amfitrioana unor întruniri publice pe tematici culturale, cum a fost expozeul susținut de Vasile Bogrea despre *Contribuția Moldovei la cultura românească*. În discurs se promova teza excepționalismului moldovenesc:

Întreaga literatură, cea populară și cultă, poartă pecetea moldovenească. [...] Transilvănenii cărora li se atribuie meritul de a fi fost promotorii culturii în România, n-au altul decât pe acel că după ce au primit din Moldova începuturile acelei literaturi, au arătat mai multă energie în comunicarea ei în cealaltă parte a ei⁷⁴.

Nu este uitată nici omagierea lui Mihai Eminescu⁷⁵ și constituirea unui fond pentru ridicarea unei statui⁷⁶, inițiativa refacerii Bojdeucii lui Ion Creangă⁷⁷. Puternic marcată de prezența unor universitari, societatea urmărea o agendă intelectuală și culturală. În această perspectivă, F.M.U. fuziona cu „Casa Artelor”⁷⁸, iar artiștii ieșeni făceau donații în vederea strângerii fondurilor necesare ridicării unui Palat al Artelor⁷⁹ sau unui Muzeu al Moldovei⁸⁰. Trecător, în ședințele publice din aula Universității, A. C. Cuza lansează ideea de a pune bazele unei Opere Române, corul aflat sub conducerea lui Th. Burada fiind considerat un semnal al începutului⁸¹.

O altă coordonată a activității au reprezentat-o chestiunile politice și administrative. În principal, F.M.U. vota moțiuni civice în semn de protest, împotriva inițiativelor de desființare a societății dramatice ieșene și contopirea sub o singură direcție la București⁸², și critica blocarea accesului artiștilor moldoveni în instituțiile muntenești pe motiv de particularități ale graiului. O moțiune votată era aceea contra strămutării în Capitală a proceselor legate de daune împotriva Ministerului de Război, aflate inițial în competența Tribunalului Iași

⁷² „Evenimentul”, 25 decembrie 1918, p. 2.

⁷³ *De la pelerinajul de la Putna*, în „Evenimentul”, 18 iulie 1919, p. 1; *La Putna*, în „Opinia”, 17 iulie 1919, p. 2.

⁷⁴ „Opinia”, 11 iunie 1919, p. 2.

⁷⁵ „Opinia”, 1 iulie 1919, p. 2.

⁷⁶ „Opinia”, 8 iulie 1919, p. 2.

⁷⁷ „Opinia”, 4 iulie 1919, p. 2.

⁷⁸ *Casa Artelor*, în „Evenimentul”, 19 februarie 1919, p. 2.

⁷⁹ *Casa Artelor*, în „Evenimentul”, 10 mai 1919, p. 1.

⁸⁰ Ion Andrieșescu, *Cronica. Pentru Muzeul Moldovei. Câteva lămuriri și un apel*, în „Luceafărul”, nr. 6-7, 1920, p. 97-98. Inițiativa aparținea lui I. Borcea și Ioan Andrieșescu.

⁸¹ *De la Frăția Moldovei Unite*, în „Opinia”, 11 iunie 1919, p. 2.

⁸² *Frăția Moldovei și Teatrul din Iași*, în „Presa”, 13 mai 1919, p. 1; *Frăția Moldovei Unite. Teatrul din Iași*, în „Evenimentul”, 13 mai 1919, p. 1; *Un protest la timp*, în „Evenimentul”, 15 mai 1919, p. 2.

(procese intentate de refugiații care au evacuat teritoriul ocupat)⁸³; de asemenea, era redactată o moțiune împotriva proiectului desființării Facultății de Științe Agricole pentru deschiderea unei școli speciale la Periș⁸⁴. Într-o ședință s-a discutat despre lovitura dată portului Galați în favoarea portului Brăila. O hotărâre a Guvernului stabilea ca mărfurile importate de România să nu mai fie descărcate la Galați, ci la Brăila. Cum Brăila era înainte de război un port de export, iar Galați unul de import, portul moldovenesc era „anihilat”. În același timp, Banca Națională dăduse ordin băncilor din Moldova să nu mai emită cecuri asupra Galațiului, ci numai asupra Brăilei⁸⁵.

Noua conștiință civică locală, cultivată în cadrul F.M.U., se arăta vigilentă la situația economică dezastruoasă, constituindu-se comitete menite să supravegheze aprovizionarea și criticându-se recentralizarea acestei activități la București. În condițiile gravelor penurii alimentare și de bunuri uzuale de după război, lansează inițiativa înființării unei societăți cooperative pe acțiuni „Renașterea” pentru furnizarea îmbrăcăminte și încălțăminte, ca măsuri anti-speculă⁸⁶. Se avea în vedere o Societate cooperativă de manufactură⁸⁷, gândită să furnizeze mărfuri doar pentru cooperative sătose⁸⁸. Această dimensiune economică a mișcării este și direcția în care societatea de manufactură denumită „Frăția Moldovei Unite” evoluează și rămâne prezentă în viața Iașului în perioada interbelică. După tatonări în comerțul cu alimente, ea se specializează pe „negustoria de manufactură”, astfel încât în 1924 avea 800 de acționari, cu un capital de 160.000 de lei⁸⁹; ajungea la un capital în mărfuri de peste 2 milioane de lei, dar și o datorie apropiată de acest nivel⁹⁰. În 1935, Cooperativa se afla în lichidare⁹¹.

Vârful activității petiționare poate fi considerat așa-numitul *Memoriu al ieșenilor*⁹², conținând proiectul de descentralizare pornind de la ideea avocatului

⁸³ „Evenimentul”, 17 mai 1919, p. 2; *Avocații „Frăției Moldovei”*, în „Mișcarea”, 13 mai 1919, p. 1.

⁸⁴ „Presa”, 19 martie 1919, p. 2.

⁸⁵ George Pascu, *Scrisori din Iași „Frăția Moldovei unite”*, în „Patria”, 12 iulie 1919, p. 2.

⁸⁶ „Opinia”, 16 martie 1919, p. 1.

⁸⁷ „Opinia”, 20 martie 1919, p. 1.

⁸⁸ Se subscriu sume; din comitetul de Administrație fac parte doamnele Savopol, Climescu, Zarifopol și Pascu, domnii V. I. Radu, G. C. Stănilescu, preotul Leonte, V. Carpuș și C. Șumuleanu; președinte: V. I. Radu; cenzori: A. C. Cuza, I. V. Praja, dr. Șt. Possa, supleanți Th. Motaș, P. Heste și Strat Zaharia. Partea ce putea fi subscrisă era de minim 50 de lei, maxim 5.000 de lei („Opinia”, 27 mai 1919, p. 2).

⁸⁹ B. Stătescu, *Vicii controlate la Cooperativa „Frăția Moldovei Unite” Iași*, în „Opinia”, 23 martie 1924, p. 1.

⁹⁰ *Examinarea bilanșului Cooperativei „Frăția Moldovei Unite” Iași*, în „Opinia”, 16 martie 1924, p. 3.

⁹¹ *Informațiuni*, în „Opinia”, 4 septembrie 1935, p. 3.

⁹² Document integral la AN-Iași, fond „N. A. Bogdan”, P. 13, d. 6. Pe larg prezentat de Marius Chelcu pe baza exemplarului păstrat la BAR, *Un memoriu al ieșenilor la sfârșitul Marelui Război. Îngrijorările și speranțele unui nou început*, în AȘUI, serie nouă, Istorie, tomul LXIV, 2018, număr special, p. 571-589.

Costache L. Negruzzi, ce trebuia prezentat regelui⁹³. Se intenționa înmânarea lui la 24 ianuarie 1919, la aniversarea a 60 de ani de la Unire, însă deplasarea regelui Ferdinand la Iași a fost anulată⁹⁴. Proiectul, înmânat ulterior de o delegație ieșeană, fusese amendat și reformulat de Ion Petrovici, apoi redactat în cadrul unui comitet format din: inginerul M. Hurmuzescu; dr. Șt. Possa, I. Petrovici, I. Șumuleanu, Pr. Isopescu, Pr. Bobulescu, C. Praja, Gh. Bratu, I. Borcea⁹⁵. F.M.U. dezvoltă o critică acerbă a centralismului francez, model al statului modern român⁹⁶, cerea aplicarea descentralizării, fără slăbirea unității statului.

Proiectul lui Negruzzi, publicat sub egida F.M.U., este unul radical, federativ. Îndepărtat de la granița de Est și cea de Nord și de Vest, Iașul era menit să devină „aceea ce Leipzigul și Milanul sunt pentru Germania și Italia, centrul intelectual și cultural al țării”. Astfel, ca majoritate a suprafeței și majoritate relativă a neamului românesc, Moldova pretindea să își recucerească preponderența în conducerea statului. F.M.U. propunea „organizare federativă, după modelul Elveției și Statelor Unite, cu capitala în centrul țării, scutită de congestiunea centralismului”. Potrivit proiectului asumat de F.M.U., cele trei provincii ale Regatului – Muntenia, Transilvania și Moldova – contribuiau în comun doar la cheltuielile Dinastiei, Oștirii și Diplomației⁹⁷. Provinciile aveau o reprezentare națională bicamerală și un guvern comun, cu sediul în capitala Regatului (art. 1)⁹⁸. Fiecare provincie avea un centru numit „capitala provinciei”, unde urmau să fie descentralizate autoritățile și serviciile principale ale Statului. Centrele erau: București pentru Oltenia, Muntenia și Dobrogea; Iași pentru Moldova, Basarabia și Bucovina; Cluj pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Provinciile erau împărțite pe județe, județele pe plăși, plășile în comune. În viziunea proiectului, județele trebuiau mărite, iar Moldova urma să cuprindă numai 18 județe, din care 4 în Bucovina, 6 în Basarabia, o parte din județele de peste Prut urmând să treacă în Moldova propriu-zisă, compusă din 8 județe.

La nivel executiv, în cadrul provinciilor, serviciile statului erau descentralizate în 9 „Direcțiuni generale” (Administrație; Finanțe; Instrucție publică și culte; Agricultură, domenii și păduri; Industrie și comerț, bănci; Căi ferate și lucrări publice; Sănătate publică; Justiție; Comunicații). Doar ministerele de Externe, de Război și Marină erau centralizate în Capitală (art. 7). Provinciile erau conduse

⁹³ „Presa”, 12 februarie 1919, p. 2. Proiectul descentralizării era însoțit de solicitări diverse de relansare a Iașului și Moldovei: căi ferate, port la litoralul Basarabiei, navigabilitatea Prutului, necesare legării Occidentului cu Orientul; înființarea Muzeului Moldovei; Palatul Cultural Național; Marea Bibliotecă; Pinacoteca; completarea Universității din Iași; Universitate populară la Chișinău; repararea monumentelor istorice.

⁹⁴ „Opinia”, 23 ianuarie 1919, p. 2.

⁹⁵ „Evenimentul”, 26 februarie 1919, p. 2.

⁹⁶ *Frăția Moldovei Unite*, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 1.

⁹⁷ Vezi C. L. Negruzzi, *Proiect de descentralizare administrativă*, Iași, Tipografia „Națională”, 1919, p. 9; Miron Acsinte, *Frăția Moldovei Unite. Partidul Naționalist Democrat*, Arad, Editura Tipografiei „Concordia”, 1919, p. 4.

⁹⁸ C. L. Negruzzi, *op. cit.*, p. 9-10.

de câte un director general administrativ, care purta titlul de ministru și era reprezentantul în guvernul central. Directorii generali erau numiți pe șase ani, având toți atribuțiile unor miniștri regionali: făceau numirile funcționarilor, întocmeau bugetele și funcționau pe baza unei legi a răspunderii ministeriale (art. 8-10)⁹⁹.

La nivel legislativ, fiecare provincie avea un Sfat provincial. El se convoca prin Monitorul Oficial și Monitorul Provinciei, în capitala regiunii, o dată pe an, la 1 octombrie, în sesiune ordinară de o lună. Sfatul nu funcționa pe timpul sesiunii corpurilor legiuitoare centrale și era compus din: un deputat și un senator din fiecare județ; din câte doi consilieri județeni; din câte patru delegați ai camerelor de comerț din provincie; din câte doi delegați ai consiliilor comunale ale orașelor cu o populație mai mare de 50.000 de locuitori; etc. Mai făceau parte din sfat: mitropolitul sau episcopul regiunii; primarul capitalei, rectorii universităților și câte un delegat al direcțiunii școlilor din provincie. Pentru Sfatul Provincial nu erau organizate alegeri separate, ci instituția se reînnoia treptat, pe măsură ce se desfășurau alegerile pentru Parlamentul central, consiliile județene și cele locale (art. 13-14)¹⁰⁰. Puterile Sfatului erau acelea ale unui Parlament: hotăra asupra chestiunilor privitoare la provincie, putea dezaproba activitatea consiliului de directori (guvernului provincial), putea retrage încrederea unui director; avea drept de inițiativă legislativă, pe care le înainta corpurilor legiuitoare centrale; vota bugetul provinciei. Cum se compunea bugetul? Toate încasările ce se realizau de stat în limitele provinciei intrau în bugetul ei. De acolo se cedau maxim 20% din venituri către bugetul central: o cotă parte pentru plata datoriei publice a statului; cheltuielile pentru Curtea Regală, cancelariile ministerelor și ambasadelor; cheltuieli de apărare; cheltuieli extraordinare – cheltuieli de război (art. 20-21)¹⁰¹.

Proiectul de descentralizare redactat de C. L. Negruzzi era al unui stat cu totul diferit față de cel gândit de Al. I. Cuza și reprezenta „o nouă unire”, fundamentată pe alte principii de organizare și funcționare politico-administrativă. Modelul americano-elvețian avea un impresionant suport în rândul societății politice și intelectuale a orașului, fiind semnat de peste 6.000 de ieșeni. El reprezintă o viziune moldovenească articulată, fundamentată pe o experiență istorică nefastă, pe observarea punctuală și sistematică a tuturor problemelor administrative legată de blocajul, nefuncționarea și piedicile ridicate de centralism. Era, în mod evident, o alternativă la modelul liberal, brătienist, dar care va fi ignorat cu desăvârșire în contextul politic din anul 1919.

Sindicatul ziariștilor moldoveni și cultivarea specificului local

Propagarea ideilor regionaliste nu ar fi avut amploarea și succesul prezentat mai sus, fără participarea și cointeresarea deplină a liderilor de opinie

⁹⁹ *Ibidem*, p. 10-11.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 11-15.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 13.

locali. Sindicatul ziariștilor moldoveni, organizație profesională constituită la locuința publicistului Rudolf Suțu, redactorul „Evenimentului”, la 19 septembrie 1918, sub denumirea de *Sindicatul presei din Moldova și Basarabia*¹⁰², apare ca reacție împotriva „spiritului unilateral și centralist ce a animat mai totdeauna și necondiționat pe oamenii și instituțiile din Capitala țării”. Organizația era menită să-i grupeze pe cei lăsați pe dinafară de Sindicatul ziariștilor din București, unde a fi membru presupunea domiciliul în Capitală, dar și să resuscite probitatea profesională compromisă de bucureșteni: „La Iași n-a înflorit nicicând buruiana șantagismului, nici speța «ziariștilor» care încasează abonamente pentru gazete, anuare și alte publicațiuni... imaginare”¹⁰³. Sunt ziariști¹⁰⁴ convinși că, în epocă, „se căuta anume o reducere a însemnătății capitalei Moldovei”, motiv pentru care, pe viitor, orice idee sau încercare de unificare a breslelor din Moldova și București trebuia privită cu precauție și chibzuită, în așa fel încât sindicatul moldovean să-și păstreze individualitatea¹⁰⁵.

Rapid, ziariștii ieșeni luau legătura cu omologii din Basarabia și Bucovina. Vasile Brăescu se întâlnea, la Chișinău, cu redacția „Cuvântului moldovenesc”, prezidată de Pan Halippa, iar ziariștii de peste Prut aveau la sindicatul din Iași, înțelegerea urmând să fie pecetluită printr-un mare congres¹⁰⁶. În paralel, se inițiau relații cu sindicatul ziariștilor din Bucovina, condus de C. Cehan Racoviță, trei gazetari ieșeni urmând să se deplaseze la Cernăuți¹⁰⁷. În același timp, reprezentanți ai presei din Bucovina și Basarabia soseau la Iași în vederea alipirii la sindicat¹⁰⁸.

În campania de comunicare a problematicei regionaliste există și unele interferențe interesante cu agenda autonomistă ardeleană. Într-o corespondență din Iași apărută la Sibiu, în „Patria”, dr. Iulius Pascu, cunoscut pentru proiectul său de descentralizare, transmitea:

Ne găsim alături de D-voastră Ardelenii, cari, cu drept cuvânt, nu înțelegeți să renunțați la dreptul sfânt al autonomiei comunale, județene și provinciale izvorât din dreptul la libertate personală¹⁰⁹.

¹⁰² „Opinia”, 21 septembrie 1919, p. 1.

¹⁰³ *Într-o chestie profesională*, în „Evenimentul”, 11 decembrie 1918, p. 2.

¹⁰⁴ V. I. Radu, State Dragomir, S. Stamatopol, N. Maxim, Rudolf Suțu, Em. Manoliu, M. Borcea, Jean Maxim, M. Cauffman Dan, Jean Hefter, Grigoriu Havas, C. Sătean, C. R. Ghiulea, Paul Nițescu, Miereanu, D. Gordoș, C. Gheorghiade, M. I. Husu („Opinia”, 21 septembrie 1919, p. 1; *Constituirea Sindicatului presei din Moldova și Basarabia*, în „Evenimentul”, 21 septembrie 1918, p. 1). Vor fi cooptați Carol Drimmer, Mih. Mihăilescu, Gh. Luchian (directorul „Vieții Muncitorești”), A. Sion (vezi *De la „Sindicatul ziariștilor din Moldova”*, în „Evenimentul”, 18 noiembrie 1918, p. 1). Ulterior, sunt admiși ca membri de onoare: D. A. Greceanu, Gh. Mărzescu, Gh. Bogdan, A. D. Xenopol și A. Bădărău (vezi *De la Sindicatul presei*, în „Evenimentul”, 11 decembrie 1918, p. 1).

¹⁰⁵ *Ziariștii moldoveni*, în „Opinia”, 28 septembrie 1918, p. 1.

¹⁰⁶ „Opinia”, 20 februarie 1919, p. 2.

¹⁰⁷ *De la „Sindicatul ziariștilor din Moldova”*, în „Evenimentul”, 18 noiembrie 1918, p. 1.

¹⁰⁸ „Evenimentul”, 2 februarie 1919, p. 1.

¹⁰⁹ Iulius Pascu, *Scrisori din Iași*, în „Patria. Organ al Partidului Național Român”, Sibiu, 13 aprilie 1919, p. 2.

Nu poate fi trecut cu vederea nici interesul editorial transilvănean pentru curentul descentralizator din Moldova, având în vedere faptul că un fost susținător al Astrei, maiorul C. Mărgăritescu (pseudonim Miron Axinte)¹¹⁰, publică o serie de broșuri intitulate *Biblioteca iubirii de neam* la Arad, între care se regăsește și *Frăția Moldovei Unite. Partidul Naționalist Democrat* (1919).

Sindicatul se implica în celebrarea evenimentelor sau instituțiilor culturale care au marcat identitatea moldovenească, precum „Centenarul Teatrului din Moldova” (poema pastorală *Mirtii și Hloe*, prelucrată de Gh. Asachi, care s-a jucat în 1816, în casa hatmanului Costache Ghica din fața Mitropoliei). Sindicatul a stăruit să se reproducă pe scenă atât casa boierească, cât și costumele și cadrul în care s-a jucat piesa¹¹¹. Organizația își continuă susținut activitatea în anii următori. Obține personalitate juridică în 1922 și trimite reprezentanți la Congresul general al presei din 1923. Vor mai fi admiși Osvald A. Teodoreanu, Eric Petelman (Enric Furtună), Alex. O. Teodoreanu, V. Moisiu, N. Teișeanu și P. G. Kiesler¹¹². Ziariștii din organizație subscriu la agenda regionalistă, prin articole în care vorbesc despre „reabilitarea Moldovei”, lăsată de guvernanți într-o dureroasă și vinovată părăsire. Ei forjează, proliferază stereotipuri regionale, (re)actualizează o memorie specifică regiunii și se fac mesagerii unui ethos moldovenesc.

Bucovina și Basarabia în ecuația regionalistă

Atât F.M.U., cât și Sindicatul presei din Moldova și Basarabia acordă o atenție specială Bucovinei și Basarabiei, exercitând un fel de tutelă a unui ghid experimentat în relația cu centralismul acaparator al Bucureștiului. Poziția și tratamentul celor două provincii alipite, în special din punctul de vedere al autonomiei administrative, erau atent monitorizate de F.M.U. „Frăția” iniția desfășurarea unei propagande în Bucovina (Pr. Iosupescu) și Basarabia (Pr. Ținoca)¹¹³, intermediare de N. Iorga, având ca scop popularizarea intereselor moldovenești prin conferințe, cu scopul de a trezi conștiința moldovenească¹¹⁴. Reținem încercarea de a organiza la Chișinău o secția a F.M.U., scop în care a fost trimis C. L. Negruzzi să prezinte basarabenilor proiectul de descentralizare administrativă și federalizare întocmit de Frăția¹¹⁵. Din darea de seamă de la 25 februarie 1919, aflăm că se ajunge la o înțelegere cu „Liga Poporului Basarabean”, condusă de Vladimir de Herța¹¹⁶. În paralel, F.M.U. acordă sprijin de comunicare lui Iancu Flondor, un mare adversar al centralismului brătienist și

¹¹⁰ „Maiorul C. Mărgăritescu”, *Transilvania*, 51, 1920, nr. 2, iunie, p. 265.

¹¹¹ *De la „Sindicatul Ziariștilor din Moldova”*, în „Evenimentul”, 9 septembrie 1919, p. 2.

¹¹² *Sindicatul ziariștilor din Moldova*, în „Epoca”, 12 iulie 1922, p. 1.

¹¹³ *Frăția Moldovei Unite. Adunarea generală de la 30 decembrie 1918*, în „Evenimentul”, 3 ianuarie 1919, p. 1.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ „Opinia”, 11 februarie 1919, p. 1.

¹¹⁶ „Presa”, 26 februarie 1919, p. 2.

susținător al autonomiei Bucovinei, proiect convergent celui expus de societatea ieșeană.

După unire, Bucovina s-a bucurat de o anumită autonomie, avea doi miniștri delegați, Iancu Flondor la Cernăuți, Ion Nistor la București. Tensiunile dintre cei doi lideri la începutul anului 1919 și poziția guvernului liberal, în mod evident anti-Flondor, era înțeleasă ca o înfruntare între autonomism (regionalism) și centralism. În această dispută, F.M.U. oferă liderului bucovinean Iancu Flondor o tribună de expunere a nemulțumirilor bucovinenilor în relația cu Bucureștiul. Ce anume critica Flondor? Liderul bucovinean vede în liberali agenți ai centralizării, adepți ai unui politicianism fanariot și dornici să-și impună politicile cu ajutorul agenților Siguranței. Era evident că Flondor prețuia riguroasa administrație austriacă, mult mai eficientă în comparație cu oamenii liderului liberal Alexandru C. Constantinescu, supranumit „Porcu”, din cauza lipsei proverbiale de scrupule. Trimis să impună administrația românească¹¹⁷, Constantinescu s-a adresat bucovinenilor cu îndemnul „îmbogățiți-vă!”, nemăintâlnită „optică” patriotică, stârnind stupeoare și valuri de dezaprobare¹¹⁸. La rezervele întemeiate referitoare la calitatea administrației liberale se adăuga și critica lui Ion Nistor, considerat parte a categoriei de bucovineni ce împrumutase moravurile politice oligarhice, adică „un naționalism exclusivist” și principii administrative rele, centraliste. Vizații erau „glasisti”, cei grupați în jurul ziarului „Glasul Bucovinei” și a lui Nistor. Percepuți drept promotori ai moravurilor politicii oligarhice, Flondor își propunea să le țină stavilă¹¹⁹. În scurt timp, divergențele lui Flondor cu liderii liberali ajungeau la un conflict fățiș. Cerea o întrevedere cu Mihail Pherekyde, ministru fără portofoliu, și o primește abia după trei zile, la intervenția lui Vintilă Brătianu. Una dintre condițiile sale pentru a rămâne în guvern era excluderea lui Nistor din afacerile Bucovinei¹²⁰. A fost refuzat, devenind clar că preferatul Bucureștiului era adversarul său. F.M.U., prin A. C. Cuza, încerca, alături de generalul Nicolae Petala, un arbitraj între Iancu Flondor și Ioan Nistor, pentru a nu fi speculată neînțelegerea bucovinenilor de politicianismul muntean¹²¹. Demisia lui Flondor, la 18 mai 1919, și înlocuirea lui cu Ion Nistor crea îngrijorare în rândurile F.M.U., gestul fiind considerat, pe bună dreptate, o expresie a sistemului acaparant al centralismului brătienist, care privea îndeaproape Moldova, Basarabia și Bucovina¹²². Prin Flondor, Bucovina pierde unul din posibili parteneri ai platformei civice ieșene reprezentate de F.M.U.

Prin ideile și mobilizarea manifestate, membrii F.M.U. au reprezentat o combinație virtuoasă de spirit civic autentic, patriotism local și reflecție inte-

¹¹⁷ *Discursul d-lui Flondor*, în „Evenimentul”, 19 noiembrie 1919, p. 2.

¹¹⁸ Vladimir Trebici, *Însemnări din memorie* (II), în „Glasul Bucovinei”, nr. 3, 2010, p. 118.

¹¹⁹ *O anchetă politică în Bucovina*, în „Evenimentul”, 26 iunie 1919, p. 1-2.

¹²⁰ Mihai Gafița, *Iancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Iași, Editura Junimea, 2008, p. 293.

¹²¹ *Vezi Frăția Moldovei Unite și Bucovina*, în „Evenimentul”, 16 mai 1919, p. 2.

¹²² „Evenimentul”, 25 aprilie 1919, p. 1.

lectuală originală. Încercările de a fundamenta teoretic regionalismul moldovenesc, de a furniza un proiect federalist asupra României Mari, de a coordona și încuraja mișcările autonomiste sau descentralizatoare din Bucovina și Basarabia, au constituit o intenție de „dezvrăjire” a mirajului statului unitar, centralizat. Impulsurile proiectului regionalist nu se vor stinge imediat. Imaginea germanofiliei ieșene – o dimensiune care trebuie studiată și realitatea ei atent configurată – a rămas asociată ideilor regionaliste. În 1922, turbulentul filolog țărănist Gorge Pascu era acuzat de germanofilie¹²³, întrucât cerea autonomia și îl ridiculiza pe munteanul Take Ionescu, din cauza politicianismul ieftin utilizat de bucureșteni pentru a obține voturile pe seama iluziilor de relansare locală vândute ieșenilor¹²⁴.

O parte a personalităților F.M.U. le regăsim implicate în diferite proiecte civice, intelectuale cu tentă regionalistă în deceniile interbelice. „Comitetul pentru apărarea Iașului”, „Prietenii Universității”, „Cercul Ieșenilor din București”, manifestarea regionalistă „Luna Iașilor” (1935-1937); „Congresul ieșenilor” din 1936, încercarea de constituire a unui „Panteon moldovenesc” la Iași, dar și un curent literar, medelenismul, tutelat de Ionel Teodoreanu. Criticat de „munteanul” Mircea Eliade pentru „voluptatea unui romantism atenuat și dulceag”, pentru faptul că „Moldova altoiește în conștiințele neorganizate germenul unei feminități capricioase”¹²⁵, Teodoreanu reușea să smulgă reacția bucureșteanului incapabil să înțeleagă regretele unei comunități, altfel decât ca pe un „capriciu”, o formă a neputinței istorice, exprimată strident.

Concluzii

Începând cu Primul Război Mondial, discuțiile despre descentralizare și regionalism revin surprinzător în mediile politice și intelectuale ieșene. Realitatea unui stat român neocupat de armatele Puterilor Centrale, redus la spațiul Moldovei medievale după unirea cu Basarabia, a permis resuscitarea unui tip de moldovenism revendicativ. Acesta pretindea refondarea unui stat pe alte principii decât cele de la 1859: descentralizarea administrativă, renegocierea relației dintre

¹²³ *Acțiunea subversivă a germanofililor din Iași*, în „Epoca”, 27 aprilie 1922, p. 3; *Cazul profesorului Pascu*, în „Epoca”, 30 mai 1922, p. 3.

¹²⁴ „De 63 de ani, noi, Moldovenii, suntem îndopați cu palavre ori de câte ori Muntenii se aflau la strâmtoare și avea nevoie de noi: de soldații noștri la 1877 și la 1916, de țara noastră în refugiul 1916-1918, și de voturile noastre în campaniile electorale. În acest timp Moldova-i părăsită. La Iași n-avem Bibliotecă, n-avem Palat Administrativ, n-avem Facultate de medicină, n-avem clădiri pentru institute universitare; Galați-i înădușit în favoarea Brăilei [...]. În timpul celor doi ani de refugiu am fost scoși afară din casele noastre și azvârliți pe stradă, am fost terorizați, brutalizați și insultați în fiecare zi de dimineată până în sară. Moldovenii generoși de la 1859 nici n-au visat că într-o zi actul măreț se va transforma în jug. Cerem desființarea jugului. Cerem autonomia Moldovei și strămutarea capitalei la Galați” (vezi Gorge Pascu, *Moldova nefecărită*, în „Arhiva”, 29, nr. 2, 1922, p. 246-247).

¹²⁵ Mircea Eliade, *Scrisori către un provincial. Împotriva Moldovei*, în „Cuvântul”, 19 februarie 1928, p. 1.

centru și regiuni și, în ansamblu, o rediscutare a raporturilor dintre Moldova și Muntenia stabilite în 1859, plecând de la exemplul și tratamentul cerut de unii lideri ai Basarabiei, ulterior ai Bucovinei și Transilvaniei. În cadrul campaniei electorale din 1918, dar și prin înființarea Societății „Frăția Moldovei Unite”, a „Sindicatului presei din Moldova și Basarabia” se articulează un proiect bazat pe o viziune regionalistă a statului, diferită de tradiția centralizatoare munteană.

Fără dezbaterile asupra regionalizării ratăm chestiuni esențiale din discuțiile politice survenite la începuturile României Mari. Pentru naționaliștii idealiști ai secolului XIX, momentul regionalismului ieșean nu ar fi trebuit să aibă loc și nici nu avea explicații. La șase decenii de la unire, era de neimaginat rediscutarea termenilor unirii moldo-valahe, printr-un proiect de stat federal după model american, la care au subscris mii de ieșeni și nu puține personalități intelectuale și politice ale timpului. A fost un context unic după anul 1859, în noi momente de cumpănă istorică, în care autosacrificatului Iași nu i se mai puteau ține lecții asupra voluntarismului patriotic și nici aduce obișnuitele acuzații de „separatism”.

Reinventing Regionalism in Interwar Iași

(Abstract)

Keywords: regionalism, Moldova, Romania, interwar, “Frăția Moldovei Unite” (The Brotherhood of United Moldova), germanophile conservatives, decentralization project.

In academic circles, there is much more substantial discussion about interwar Transylvanian regionalism, but very little about Moldavian (Iași) regionalism, even though the latter preceded the former, and there is a thematic and inspirational connection between the two. Between 1859 and 1914, Iași's regionalism can be highlighted through intense petitioning activities, attempts to form blocs of Moldavian parliamentarians with the declared goal of regaining Moldova's “rights” or enforcing decentralization. This movement culminated in the establishment of the Committee for the Defense of the Economic and Cultural Interests of Moldova (1891), which serves as a landmark of pre-World War I regionalism.

During the period of neutrality from 1914 to 1916, the regionalist movement was utilized by the Germanophile circles (such as P. P. Carp and Al. Marghiloman) through newspapers like “Moldova”, “Iașul”, and “Opinia”, or expressed directly in political action, political programs, and electoral efforts by the conservatives in Iași during the spring 1918 elections. The collapse of the state, the victory of the Entente, and the success of the Union on December 1, 1918, marked the defeat of the regionalist Germanophiles, and the entire movement was taken over by the “Frăția Moldovei Unite” (The Brotherhood of United Moldova) – a group unprecedented in terms of the diversity of personalities, cultural tastes, and wartime orientations (pro-Entente and pro-German). This group had different political visions, including conservatives, nationalists, and socialists. The most significant document of the Brotherhood of United Moldova is a radical decentralization project, inspired by the federative model of Switzerland and the United States.

„Perdanții Reformei.”
Forme extrajudiciare de contestare a legislației agrare
în satul românesc după Primul Război Mondial (1918-1921).
Studiu de caz: Județul Iași

Codrin MOLDOVEANU*

Secolul „modernizării” de tip occidental în România (aproximativ 1840 până la Al Doilea Război Mondial) este dominat de problematica țărănească, în condițiile în care peste 80% dintre români trăiau la sate. În pofida eforturilor de schimbare, țăranul a rămas în mare măsură în afara procesului de transformare a societății. Condiția lui socială și economică, marcată de înapoiere, marginalizare și sărăcie, în dezacord cu discursul public și cultural care privea țăranul ca factor esențial în dezvoltarea societății românești, a generat tensiuni în lumea satului. În urma răscoalei din 1907 și a campaniei din 1913, ideea unei reforme agrare s-a impus în mediile politice ca principalul deziderat pentru ridicarea păturilor rurale, dar opoziția persistentă a marilor proprietari a amânat orice tentativă de împrumiere la scară largă. Sacrificiile și pierderile considerabile suferite de armata formată majoritar din țăranime în timpul Primului Război Mondial au suprimat vocile împotriva reformei; iar, într-un moment de existență critică a statului, guvernării le-au promis soldaților pământ și drepturi politice, prin intermediul discursului regelui Ferdinand de la Răcăciuni din 23 aprilie 1917. Aplicarea acestor reforme avea însă să întârzie. Caracterizați de instabilitate economică și socială, primii ani de după război nu au permis satisfacerea imediată a cererilor urgente de împrumiere a țăranilor, fapt care a generat agitații în mediul rural.

Scurtă incursiune istoriografică și obiectivele cercetării

Frământările țăranimii din primii ani interbelici au suscit, în principal, interesul istoricilor români din perioada comunistă din rațiuni ce țin de proximitatea revoluției bolșevice și de nevoia de a interpreta cazurile de contestare a reformei agrare ca parte a formării unei conștiințe de clasă a păturilor sociale

* Drd., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: mcodrin007@yahoo.com.

defavorizate. Agitațiile sociale sunt integrate necritic peisajului mai larg al unei alianțe fictive între țărănime și muncitorime, numărul celei din urmă fiind intenționat exagerat din motive ideologice¹. Sub raport profesional și individual, lucrarea lui Dumitru Șandru despre reforma agrară din 1921 rămâne cea mai complexă contribuție adusă înțelegerii subiectului, dar ea nu depășește în mare parte tiparele unei istorii economice². După 1989, cercetători din mediile academice străine – precum Dietmar Müller, Hannes Siegrist și Cornel Micu – revizitează din alte perspective, diferite din punct de vedere metodologic, tematica reformei și problematicei țărănești³, continuând demersurile începute în interbelic de David Mitrany⁴. La nivel local, nu au fost identificate contribuții notabile, cu excepția lucrării lui Sebastian Doboș, care tratează lapidar și superficial problema agrară din județul Iași⁵.

Miza centrală a cercetării este analiza cazurilor în care sătenii, nemulțumiți de tergiversarea redistribuirii loturilor individuale, au contestat, prin diferite mijloace, modul de aplicare a reformei agrare. Caracterul juridic al exproprierii și împrumțării a necesitat înființarea unor instanțe speciale de judecată, concretizate în comitete și comisii pentru fiecare județ, care au fost suprasolicitate de numărul foarte mare al plângerilor venite din partea țărănimii. Lipsa de alternative legale și de suprafețe de pământ disponibile i-au împins pe mulți săteni la acte de contestare extrajudiciare violente sau non-violente, care au predominat în perioada de timp studiată și au produs tensiuni sociale în județul Iași. Ipoteza noastră de lucru este că formele de contestare recuperate reprezintă o schimbare – alimentată de contextul războiului și de modul în care a fost aplicată reforma agrară – în „dialogul” țăranului cu puterea, unde împrumțarea nu era un privilegiu oferit de către stat sau proprietar, ci un drept obținut în urma serviciului militar și a sacrificiilor făcute în numele țării. Prin urmare, nemulțumirile aveau la bază revendicarea unei realități promise, nu o negociere cu puterea dintr-o poziție de inferioritate, fapt care justifică și persistența cu care țărănimea a cerut redistribuirea imediată a pământului în loturi individuale⁶.

¹ Vasile Liveanu, Mihail Rusenescu, Traian Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, Vasile Bogza, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908-1921*, București, Editura Politică, 1967. Volumul colectiv operează selectiv cu sursele primare pentru a întări ideea unei lupte de clasă, firul prezentării culminând cu înființarea Partidului Comunist Român.

² Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Editura Academiei RSR, 1975.

³ Cornel Micu, *From Peasants to Farmers? Agrarian Reforms and Modernisation in Twentieth Century Romania*, Frankfurt am Main, Peter Lang, 2012; Hannes Siegrist, Dietmar Müller (ed.), *Property in East Central Europe: Notions, Institutions, and Practices of Landownership in the Twentieth Century*, New York, Berghahn Books, 2015.

⁴ David Mitrany, *The Land and the Peasant in Romania*, Oxford University Press, 1930.

⁵ Sebastian Doboș, *Economia rurală din județul Iași după reforma agrară din 1921. Evoluții, particularități și învățăminte*, Iași, Editura „Terra Nostra”, 2018.

⁶ Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, București, Eurosong & Book, 1991, p. 15-32. Vorbim de o contradicție între discursul ordonat de elite al împrumțării și realitatea cu care se confrunta țărănimea. Formele de contestare sunt o respingere a discursului și, prin asociere, a puterii.

Abordarea propusă în text este una de natură interdisciplinară, analiza actelor de contestare și a măsurilor de reorganizare funciară avansate de autorități implicând înțelegerea mecanismului administrativ și juridic al reformei agrare, cu concepte juridice. Reacțiile sătenilor au fost cauzate, în principal, de modul de aplicare a decretelor și legilor dintre 1918 și 1921. Instanțele speciale de judecată, singurele autorități împuternicite cu modificarea prețului și suprafeței terenurilor expropriate sau a tabelelor de împroprietăriți, nu au putut face față numărului foarte mare de contestații. În lipsă de opțiuni legale, nemulțumiți de deciziile comisiilor de expropriere și a comitetelor de împroprietărire, țărării au recurs la acte extrajudiciare, constând în trimiterea de petiții colective către administrația publică locală⁷ ori ocuparea forțată de terenuri și conflicte cu marii proprietari. O statistică precisă a actelor de contestare este însă dificil de realizat, deoarece în fondul prefecturii Iași, unde am găsit majoritatea cazurilor cercetate, nu există referințe cu privire la un număr exact⁸. Totuși, corespondența prefectului cu alte instituții ale statului sau cu subordonații săi confirmă faptul că formele de contestare nu erau recurențe izolate, ci o problemă serioasă care a afectat în mare parte populația rurală din județul Iași.

Un catalizator important în intensificarea agitațiilor din mediul rural ieșean a fost situația economică și socială a țăranimii în primii ani interbelici; de aceea, ca limite temporale, am ales vara anului 1918, după încheierea temporară a ostilităților cu Puterile Centrale, și anul 1921, când situația economică și politică s-a stabilizat relativ. De asemenea, în acest interval, s-a desfășurat definitivarea legislativă a reformei agrare, care a fost urmată de împroprietărirea sistematică. Având în vedere atât diversitatea etnică și regională a României Mari, cât și diferențele în implementarea politicilor de stat⁹, circumscrierea studiului doar la județul Iași ne permite să controlăm variabilele introduse prin raportarea la o zonă administrativă cu un anumit particularism, ce ține de centralizarea excesivă și dependența economică a orașului de periferia rurală. Acești indici au fost profund afectați de război, rezultând în probleme majore de aprovizionare a orașului¹⁰ și de gestionare din partea autorităților locale a agitațiilor de la sate.

⁷ Andrei Florin Sora, *Servir l'État roumain. Le corps préfectoral, 1866-1940*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 249, 258. Trimiterea multor plângeri către administrație poate fi explicată și de faptul că prefectul și subordonatul său direct, administratorul de plasă, erau văzuți ca mediatori între țărani și marii proprietari („Monitorul Oficial al României”, nr. 89, 26 iulie 1921, p. 3388). Având în vedere analfabetismul răspândit de la sate, majoritatea petițiilor erau colective. Plângerea era de obicei scrisă de un știutor de carte, iar ceilalți săteni semnav prin amprenta unui deget. Din iulie 1921, „semnarea prin deget” a neștiutorilor de carte oferea validitate unui act constatat de către judecător.

⁸ O sursă primară importantă cu privire la agitațiile din mediul rural este conținutul fondului Inspectoratului de Jandarmi Iași, dar pentru primii ani interbelici nu am găsit dosare cu privire la acte de perturbare a liniștii publice.

⁹ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 41- 67. Legile agrare pentru noile teritorii au fost diferite, de aceea analiza se va rezuma doar la Vechiul Regat.

¹⁰ Problema speculei și a aprovizionării urbane au fost atent urmărite de către publicațiile locale, cum ar fi „Evenimentul”, „Opinia”, „Presa” și „Mișcarea”.

Țăranul ieșean și provocările realității postbelice

Războiul a perturbat inevitabil viața economică și socială a satului românesc. Forța de muncă redusă din cauza pierderilor mari din timpul conflagrației, lipsa acută a rezervelor de sămânță pentru culturi și a inventarului agricol au împins țara în pragul foametei în anii 1918 și 1919¹¹. Prin imobilizarea comerțului cu produse agricole și redistribuirea de către stat a semințelor, inițiativă care a luat amploare odată cu 1920, guvernării au încercat să controleze și să stimuleze economia preponderent agrară a țării, pentru a satisface consumul intern¹². Alte probleme majore au fost inflația și fluctuația monedei, care au afectat comerțul intern și extern. Creșterea salariilor în 1919 cu 301% și a prețurilor la produsele de consum cu 836% au dus la apariția speculanților de pe piața neagră¹³. Făcându-se ecoul nemulțumirii populare, Virgil Madgearu critica dur în Parlament incompetența și corupția din cadrul Direcției Generale de Aprovizionare și cerea o anchetă asupra activității acestei instituții¹⁴. Furnizarea de mărfuri era incapacitată în primul rând de starea precară în care se afla infrastructura, majoritatea podurilor și drumurilor fiind distruse sau într-o situație ce necesita mentenanță urgentă. Nici transportul pe căi ferate nu era o alternativă facilă, fiindcă, în urma rechizițiilor din partea Puterilor Centrale, numărul locomotivelor scăzuse cu 71%, iar cel al vagoanelor cu 61,5%¹⁵. La nivel social, ororile războiului modern l-au traumatizat pe țăranul român și, prin experiențe directe, i-au deschis ochii; ca urmare a campaniilor militare desfășurate în alte ținuturi, el a devenit mai conștient cu privire la realitățile specifice societății românești și, implicit, a condiției sale modeste. Indiferent de aceste schimbări, pentru sătean a rămas nealterată importanța proprietății agricole. După reîntoarcerea în comunitatea natală, țăranul a văzut în împrăștierea singura opțiune spre normalizarea vieții și stabilitate economică, însă tergiversarea repartizării pământului în loturi individuale a generat tensiuni în lumea satelor¹⁶.

Județul Iași are o situație particulară în acest tablou general sub raportul indicilor socio-economici. Față de alte regiuni din România Mare, el cunoștea un raport mult mai echilibrat rural-urban, din perspectiva populației, atât înainte,

¹¹ Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500- 2010)*, București, Editura Polirom, 2010, p. 222-223. Vechiul Regat rămâne fără circa 250 de mii de militari și 430 de mii de civili (Gabriel Giurgea, *Situația României după Război*, București, (f.e.), 1926, p. 40-83); *Anuarul statistic al României 1930-1940*, București, Imprimeria Națională, 1940, p. 581-589. Aproximativ 80% din importul țării pe anul 1919 era cel de cereale, procent care a scăzut la 46,2 în anul următor.

¹² „Monitorul Oficial al României”, nr. 265, 21 martie 1920, p. 13113-13118.

¹³ *Apud* Ion Agrigoroaiei, *România interbelică*, vol. I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, p. 170-171.

¹⁴ MOF, Partea a II-a, DAD, 1919 (noiembrie-decembrie) – 1920 (ianuarie-martie), p. 129.

¹⁵ *Enciclopedia României*, vol. IV, București, Imprimeria Națională, 1943, p. 43, 51-52. După război, numai 31% dintre drumuri se mai aflau în bună funcționare.

¹⁶ *Cronica internă*, în VR, anul XII, nr. 1, 1920, p. 140; David Mitrany, *The Effect of the War in Southeastern Europe*, New Haven, Yale University Press, 1936, p. 142-158.

cât și după război, conform datelor disponibile din 1910 și 1930. Pentru anii studiați nu există o statistică precisă a numărului locuitorilor de la sate, singurele cifre pe care le avem la îndemână fiind estimative¹⁷. Deși Iașul oferea alternative profesionale, iar împreună cu cealaltă comună urbană din zonă, Târgu-Frumos, constituia un important nod comercial, susținut de o infrastructură relativ dezvoltată, agricultura a rămas, pentru perioada interbelică, principala îndeletnicire pentru locuitorii județului. Gradul ridicat al urbanizării indica, de asemenea, existența unui corp de funcționari și birocrați numeroși, uneori chiar supradimensionând aparatul administrativ¹⁸. Ca în toate centrele urbane importante, funcția publică „era privită ca un mijloc de promovare socială, ca un mijloc de promovare a intereselor private în dauna celor publice și ca o sursă sigură de venit”. Politizarea pozițiilor administrative promova adeseori mediocritatea în dauna competenței¹⁹.

După 1918, fosta capitală de război a fost afectată de probleme majore, constând în aprovizionare defectuoasă, foamete generală, speculă și infrastructură impracticabilă. Lipsurile materiale și alimentare au exacerbât, la nivelul autorităților locale, corupția și abuzul de putere. De exemplu, o plângere anonimă a unor mobilizați din comuna Belcești trimisă Ministerului de Interne reclama că notarul și percepatorul local fac speculă cu ajutoarele venite din partea statului²⁰. Cazul nu este unul singular, iar administratorul plășii Cârlișuțu s-a găsit sub o acuzație similară, prefectul demarând o anchetă confidențială²¹. Lipsa locomotivelor

¹⁷ *Anuarul statistic al României 1912*, București, Imprimeria statului, 1912, p. 17; *Anuarul statistic al României 1930*, București, Imprimeria Națională, 1932, p. 35-37; *Anuarul „SOCEC” al României Mari*, vol. II, București, Editura „SOCEC & C” S.A., 1925, p. 383. În 1910, 60,28% (128.376) din populația ieșeană trăia la sate, iar în 1930 acest procentaj crescuse doar cu 0,63% (167.992). Cu siguranță, războiul a avut un impact asupra descreșterii demografiei județene, dar luând în calcul supraaglomerația refugiaților împreună cu alți factori, nu putem trage concluzii în funcție de statistica disponibilă. *Anuarul „SOCEC”* ne oferă cel mai apropiat număr de intervalul studiat pentru populația rurală care era 136.314 în 1925, dar datele nu se ridică la nivelul de precizie al recensământului din 1930. În 1910, dintre toate județele României, doar Ilfov avea un procentaj mai scăzut al locuitorilor din mediul rural de 50,94%. În 1930, situația rămâne una similară cu excepția județului Covurlui (52,1%) și a Cernăuțului (56,9%), care au un procentaj mai mic decât cel al Iașului.

¹⁸ *Enciclopedia României*, vol. II, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 240-246; Elena Zaharia, *Istoria economică a județului Iași în perioada interbelică*, în CI, nr. 4, 1970, p. 155-157. Rețeaua totală de căi ferate era de 174 km, iar cea de drumuri de 1.352 km. Din punctul de vedere al producției agricole, cultura cerealiară, în special cea a porumbului, domina suprafața cultivabilă a județului. Cu privire la suprapopularea funcționarească, vezi situația orașului Târgu-Frumos din antebelic, principala atracție profesională a locuitorilor fiind munca la stat, realitate valabilă, precizează autorul unei monografii a urbei, și pentru „alte părți” (Neculai Dărană, *Monografia comunei Târgu-Frumos*, Tipografia Națională I. S. Ionescu & M. M. Bogdan, 1916, p. 36).

¹⁹ Manuel Guțan, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, București, Editura All Beck, 2005, p. 212-220, 234.

²⁰ ANR, fond Ministerul de Interne 1911-1920, Direcția Administrației Centrale, dosar 376/1918, f. 1-3, 25-26, 32-33.

²¹ *Ibidem*, f. 5.

și a vagoanelor a paralizat circulația trenurilor, iar drumurile impracticabile au îngreunat deplasarea sătenilor spre oraș în căutarea hranei²². Cei care reușeau să ajungă la intrarea în oraș, în vara anului 1918, pentru a-și vinde puținele produse pe care le aveau, erau opriți de către poliție și soldați, care le confiscau marfa cu scopul de a o vinde ulterior pe piața neagră locuitorilor urbani înfometați; astfel, speculanții au proliferat în oraș²³. Eforturile administrației locale de a gestiona aceste probleme au lăsat de dorit²⁴, în special, din cauza incompetenței prefectului la acea vreme, Ioan Rang, care, în urma unei anchete demarate de Ministrul de Interne, a demisionat din funcție în iulie 1919²⁵. Deși recolta primului an de după război a fost una mult mai bogată, prețurile la produse au continuat să fie mari, iar specula a înflorit în detrimentul țăranilor²⁶. Problema reală consta, conform unui „fruntaș” al comerțului ieșean, în sistemul de aprovizionare, care nu putea satisface necesitățile orașului²⁷. Ca soluție la comerțul ilicit, primăria înființase o comisie specială de combatere a speculei, aprovizionând brutăriile cu pâine ieftină în urma normalizării relative a circulației feroviare²⁸. Decretul-lege de imobilizare și repartizare a produselor agricole din martie 1920²⁹, care interzicea comerțul cu produse agricole în scopul de a minimiza specula, a creat alte probleme pentru țăranime. Pe lângă ambuteiajele feroviare din pricina logisticii deficiente – rezultând în putrezirea cerealelor în gările de tranzit³⁰ –, prețul mic oferit de stat în schimbul produselor

²² *Dacă ar circula trenurile*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3540, 30 ianuarie 1919, p. 1; „Opinia”, anul XV, nr. 3552, 3 februarie 1919, p. 1. Doar un singur tren circula odată pe săptămână pe ruta Iași – București comparativ cu unul în fiecare zi înainte de izbucnirea războiului. Plecarea era anunțată cu 4-8 ore înainte, iar biletele trebuiau achiziționate cu trei zile înainte de plecare, fapt ce a dus la proliferarea speculei cu permise de călătorie.

²³ „Evenimentul”, anul XXVI, nr. 133, 15 iulie 1918, p. 1; *Problema chinuitoare a pâinei*, în „Opinia”, anul XIV, nr. 3435, 4 septembrie 1918, p. 1.

²⁴ *Specula la Iași. Nici un ajutor, de nicăeri*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 145, din 21 august 1919, p. 1.

²⁵ ANR, fond Ministerul de Interne 1911-1920, Direcția Administrației Centrale, dosar 748/1919. Acuzațiile porniseră, inițial, în presă și îl învinuiau pe prefectul de Iași că ar fi speculat „2 vagoane de zahăr”. Dar raportul realizat de inspectorul administrativ asupra activității anchetatului a scos la lumină lipsa de pregătire și interes a prefectului în rezolvarea aprovizionării orașului și reducerea speculei, fapte care au contribuit la proliferarea zvonurilor de corupție („Opinia”, anul XV, nr. 3689, 25 iulie 1919, p. 1-2).

²⁶ *Pâinea scumpă, în anul cel mai mănos*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3708, 26 august 1919, p. 1.

²⁷ *Libertatea comerțului*, în „Presă”, anul I, nr. 5, 9 februarie 1919, p. 1; *Aprovizionarea Iașului*, în „Presă”, anul I, nr. 111, 28 iunie 1919, p. 1: „Ni s-a promis de atâtea ori rație zilnică de pâine. Nimic cu toate acestea nu s-a făcut. Iată de ce: orașul are nevoie de circa 130.000 rații de pâine a 250 de grame. Pentru aceasta trebuie aproximativ 3 vagoane făină, ceiace ar face 90 vagoane pe lună, dacă s-ar da această rație zilnică. Până la 15 iunie, Direcția Generală a Aprovizionării n-a acordat Iașului această cantitate de făină, i s-a dat numai câte 45 de vagoane”.

²⁸ *Comerțul liber – specula oprită*, în „Presă”, anul I, nr. 147, 13 august 1919; *Normalizarea circulației trenurilor*, în „Mișcarea”, anul XII, nr. 202, 2 octombrie 1919, p. 1.

²⁹ „Monitorul Oficial al României”, nr. 265, 21 martie 1920, p. 13113-13118.

³⁰ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 79/1920, f. 53.

rechiziționate i-a determinat pe mulți săteni să își ascundă marfa, în pofida sancțiunilor legale (amenzi usturătoare până la amenințări cu închisoarea³¹).

Mediul rural ieșean era afectat și de epidemii mortale. Chiar dată fiind penuria de informații statistice credibile, se cunoaște faptul că mortalitatea ajunsese la cote mari în urma răspândirii tifosului exantematic și a febrei tifoide în timpul anilor 1918 și 1919. Potrivit unui raport sanitar, situația epidemiologică se îmbunătățise din 1920; totuși, neschimbate au rămas proasta igienă a țăranilor, alcoolismul și lipsa acută de medici din mediul rural³². Majoritatea problemelor cu care s-a confruntat județul au fost totodată un produs al războiului și al acțiunii insuficiente a autorităților centrale și locale. Cazurile de luare de mită și abuz în serviciu au rămas o recurență pentru anul 1921³³, atunci când putem vorbi de o revenire la „normal” a vieții ieșene³⁴. Corupția din sânul administrației publice a persistat și după diminuarea celor mai grave consecințe ale războiului, cum ar fi specula, foametea, lipsa unei circulații feroviare constante și chestiunea aprovizionării. La nivel discursiv se aclama o „România nouă”, dar, în realitate, se perpetuau viciile celei „vechi”³⁵.

Reforma funciară și problemele ei de aplicare. Mecanismul administrativ și juridic de contestare a legilor agrare

Implementarea reformei agrare în Vechiul Regat a constituit un proces complex, mai ales că noile teritorii alipite aveau o evoluție legislativă și administrativă diferită. Din punct de vedere organizatoric a necesitat înființarea unor organe centrale cu instituții județene în subordine, aflate într-o strânsă colaborare cu administrația publică și cu instanțele de judecată locale³⁶. Între 1918 și 1921, s-au emis o serie de legi și decrete concretizând, și în unele situații modificând, rolul organelor centrale și locale de aplicare a reformei. Decretul-lege

³¹ *Ibidem*, f. 31, 38.

³² AN-Iași, fond Inspectoratul general sanitar Iași, dosar 1/1920-1923, f. 2-3, 25-26; vezi și Al. Obregia, *Alcoolismul*, București, Tipografia I. Brănișteanu, 1925, p. 19.

³³ ANR, fond Ministerul de Interne 1921-1926, Direcția Administrației Generale, dosar 446/1921, f. 3, 33-34. Mai mulți locuitori au reclamat abuzurile în serviciu ale notarului din comuna Belcești, dar ancheta realizată de către prefectul ieșean a minimalizat amploarea și gravitatea plângerilor sătenilor, refuzând destituirea din funcție a acuzatului.

³⁴ Din 1921, principalele cotidiane ieșene, cum ar fi „Opinia” și „Mișcarea”, au abordat foarte rar subiectul speculei sau aprovizionării.

³⁵ Andrei Rădulescu, *Viața juridică și administrativă a satelor*, în ASRS, anul VII, nr. 1-2, 1928, p. 35-47.

³⁶ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, ediția a II-a, București, Editura Librăriei Alcalay & Co., f.a., p. 1197-1205. În Vechiul Regat, la nivel central, reforma agrară intra sub jurisdicția Casei Centrale a cooperației și împrumutării sătenilor înființată printr-un decret-lege din 3 ianuarie 1919 și care funcționa pe lângă Ministerul Agriculturii și Domeniilor. Dintre cele cinci secții ale acestei instituții, Direcția Funciară se ocupa de expropriere și împrumutarea sătenilor și avea în subordine la nivel județean consilieratele agricole. Plângeri și alte situații legate de reforma agrară ajungeau și la consilierul agricol, dar acesta lucra în strânsă colaborare cu prefectul, care era principala autoritate județeană.

din 16/29 decembrie 1918 a detaliat procesul de expropriere, dar a amânat împrăștierea individuală și directă din cauza instabilității economice în care se afla țara. Potrivit legii, pământul expropriat urma să fie muncit în comun de către țăranii organizați în obști de împrăștiere; decizia a generat însă nemulțumiri în mediul rural, majoritatea sătenilor așteptându-se să fie proprietari deplinși asupra loturilor primite³⁷. Presiunea așteptărilor electorale a determinat astfel acțiunile legislative din aprilie 1920 și iulie 1921 ale guvernului prezidat de Al. Averescu, care a trecut la împrăștierea efectivă, dorită de majoritatea locuitorilor din mediul rural. Proasta organizare și întocmire a tabelelor de împrăștiere, împreună cu lipsa de pregătire a personalului responsabil au întârziat, mult după promulgarea formei definitive a reformei agrare, punerea în posesia țăranilor a loturilor expropriate³⁸. Prelungirea a fost cauzată și de nemulțumirea potențialilor beneficiari de aplicarea defectuoasă pe teren a măsurilor de reformă.

Conform cadrului procedural legal, deciziile comisiilor locale din fiecare comună, responsabile cu delimitarea suprafețelor expropriate (art. 21), puteau fi atacate în fața celor județene (art. 24), fiind stabilit atunci și prețul pământului (art. 28). Verdicturile acestor instanțe de judecată din urmă erau apelate doar la comisiile regionale (art. 30, 31), iar prețul putea fi atacat în ultimă instanță la Curtea de Apel (art. 33)³⁹. În materie de împrăștiere, conform legislației

³⁷ *Ibidem*, p. 1164-1174. Conform decretului-lege din 16/29 decembrie 1918, se expropria 2 milioane ha dintre moșiile mai mari de 100 ha care aveau să intre în proprietatea statului și să fie exploatate de către săteni prin intermediul obștilor de arendare sau „împrăștiere”, așa cum apare termenul în textul legii, deși țăranul nu era tehnic proprietarul direct al loturilor repartizate. Obștile funcționau după „legea băncilor populare și cooperativelor sătești și după dispozițiunile ce se vor lua de centrala cooperației și împrăștiării” (art. 41). Prin urmare, nu vorbim de o reactualizare a vechiului regim de arendare postbelic, așa cum s-a postulat în istoriografia comunistă sau cum au crezut mulți țărani în 1919. Arendașul, intermediarul care exploatare în trecut munca țăranilor, era înlocuit de conducerea colectivă a obștii, deși aceasta era dominată de obicei de păturile înstărite din comunitățile rurale. Vezi și Dumitru Șandru, *Obștile de arendare din România*, în AIIX, tomul XXVI, nr. 1, 1989, p. 325-344.

³⁸ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. IX-X, București, Editura „Viața Românească” S.A., 1922, p. 314-315, 475-480. Decretul-lege nr. 1682 din 23 aprilie 1920 institua pentru fiecare comună comitete locale, care avea rolul de a întocmi tabele cu împrăștiări. Contestațiile erau judecate de către un comitet de ocol care funcționa pe lângă fiecare judecătorie rurală. Acest decret-lege a împrăștiărilor era foarte sumar spre deosebire de cel al exproprierilor și a lăsat la liberă interpretare multe aspecte administrative, juridice și legale, fapt ce a paralizat întregul proces de repartizare a loturilor. Țăranii duceau o lipsă majoră și de locuri pentru pășunat, realitate ameliorată parțial prin legea pășunilor comunale din 24 septembrie 1920 („Monitorul Oficial al României”, nr. 82, 17 iulie 1921, p. 3054-3076). Legea din iulie 1921 a oferit forma finală și extinsă a procedurilor de expropriere și împrăștiere, atingând și problema pășunilor comunale, însă nu a adus schimbări notabile în rolul și structura organelor centrale și locale. Cuantumul de expropriere a fost extins, astfel încât toate proprietățile mai mari de 100 ha au fost vizate. Obștile de împrăștiere au fost înlocuite de „tovărășii agricole”, fiind conduse de un administrator numit de Casa Centrală a împrăștiărilor și doi membri aleși de săteni (art. 67).

³⁹ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, p. 1169-1170. Articolele sunt citate din decretul-lege din 16/29 decembrie 1918. La împrăștiere, indiferent de modificările legislative, au fost vizate în primul rând țăranii mobilizați în război.

din timpul cabinetului Averescu, listele întocmite de comitetele locale erau dispuse doar în fața celor de ocol (art. 2)⁴⁰. Însă rezolvarea apelurilor mergea prea anevoios pentru țăranii doritori să intre rapid în posesia loturilor de pământ. Nerăbdători, ei au încercat prin demonstrații, ocupări forțate de terenuri și petiții colective să își facă singuri dreptate sau să atragă atenția autorităților locale asupra a ceea ce considerau aplicarea defectuoasă a reformei promise. Administrația publică ieșeană avea însă puține pârghii pentru a satisface direct numărul mare de plângeri venite din partea sătenilor. Instanțele de judecată erau singurele îndreptățite să modifice suprafața expropriată a unei moșii sau un tabel de împrumut⁴¹.

Prima tentativă de reformă: reacția țăranimii la obștile de împrumut și la activitatea comisiilor de expropriere

Potrivit decretului-lege din decembrie 1918, majoritatea pământurilor expropriate de către comisiile locale și județene trebuiau să intre în posesia obștilor de împrumut până la însămânțările din primăvara anului următor (art. 38)⁴². Principalele responsabilități ale administrației publice ieșene erau de a facilita înființarea instanțelor de judecată, a obștilor și de a-i informa și pregăti pe țăranii pentru începerea reformei⁴³. Perioada relativ scurtă avută la dispoziție, ca urmare a cerințelor guvernanților interesați de rezultate politice imediate, și nerăbdarea sătenilor dornici de a obține pământ au pus o presiune considerabilă asupra prefecturii. Prima sursă oficială de informare a locuitorilor din mediul rural a fost un comunicat al ministrului de Interne, Gh. Mărzescu, răspândit prin toate comunele județului, care detalia etapele exproprierii, însă împrumutarea era vag rezumată doar prin faptul că loturile lucrate în comun aveau să fie vândute țăranilor la un moment dat⁴⁴. Lipsa de claritate asupra împrumutării a produs agitații printre săteni⁴⁵, aceștia refuzând să se constituie în obști, fapt ce l-a determinat pe prefectul Ioan Rang să își intensifice eforturile de convingere. De exemplu, într-o corespondență confidențială din 29 ianuarie 1919, administratorul plășii Bahlui era înștiințat de responsabilitatea sa în informarea sătenilor cu privire la beneficiile „cooperativelor de împrumut”⁴⁶. Nemulțumit de activitatea subordonaților săi, prefectul le-a cerut administratorilor de plasă să

⁴⁰ *Ibidem*, vol. IX-X, p. 314-315. Articolul 2 a fost preluat din decretul-lege nr. 1682 din 23 aprilie 1920.

⁴¹ „Monitorul Oficial al României”, nr. 164, 28 octombrie 1922, p. 7544-7545. Prin legea din 28 octombrie 1922, Comitetul Agrar, care avea până în acel moment doar atribuții consultative, se transformă în instanță supremă de judecată, deciziile sale fiind definitive. Apelurile ajunse la comitet nu mai puteau fi contestate în nicio altă curte de judecată.

⁴² C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, p. 1171.

⁴³ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 24/1919, f. 23-26.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 9-10.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 79. În comunele Movileni, Gropnița și Focuri, de exemplu, sătenii declarau că „își vor împărți singuri loturile la primăvară”, refuzând constituirea în obște.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 63.

convoace, în cel mai scurt timp, întruniri în circumscripțiile lor cu „sătenii fruntași” și notabilitățile locale, în care să se discute „pe înțelesul tuturor” legile de reformă agrară⁴⁷. Într-un raport trimis în ajunul înșămânțărilor către ministrul Agriculturii, I. G. Duca, Ioan Rang arăta că majoritatea țăranilor se constituiseră în obști datorită eforturilor de „propagandă” demarate în județ⁴⁸. Gradul ridicat de ostilitate cu care aceste asociații au fost întâmpinate la sate și pretenția persistentă a țăranului la repartizarea individuală a loturilor arătau însă dificultatea de a-i convinge, prin simplul dialog, pe locuitorii din mediul rural de beneficiile obștilor. Atât înainte, cât și după întrunirea de la începutul lui februarie, țăranii au continuat să trimită petiții colective în direcția împrumțării imediate⁴⁹. Realitatea era că nu existau alternative avantajoase și legale pentru agricultorul de rând în afară de constituirea în obști. Dacă nu se putea înființa o asociație de împrumțare pentru moșia expropriată, atunci aceasta era administrată de un funcționar trimis de către Casa Centrală a împrumțării și doi membri ai unei bănci populare locale. Avantajul în formarea de bunăvoie a unei „cooperative” consta în faptul că în conducerea sa sătenii puteau numi doi delegați din sânul propriei comunități, fapt care ar putea explica succesul acestora raportat de prefectul Iașului⁵⁰. Actele de contestare a obștilor au fost sporadice, fără a degenera într-o mișcare concretă de opoziție în județul Iași. Totuși, numărul tot mai mare al plângerilor înregistrate la prefectură a reîntărit ideea că țăranul dorea să fie proprietar cu drepturi depline pe pământul său.

Până la 5 februarie 1919, majoritatea comisiilor locale de expropriere din județul Iași își încheiaseră lucrările cu privire la o delimitare preliminară a moșiilor vizate de decretul-lege din decembrie 1918⁵¹. Comisiile județene urmau să dezbată, în continuare, exproprierea începută de către forurile locale, să rezolve contestațiile și să stabilească prețul pământurilor. Comisiile regionale din Iași, constituite două luni mai târziu, erau deja suprasolicitate de numărul mare al apelurilor⁵². Înființarea târzie a instanțelor de judecată a tergiversat rezolvarea contestațiilor, accentuând tensiunile în lumea rurală, aflată în perioada înșămânțărilor; lucrătorii pământului aveau nevoie de o situație clară asupra loturilor repartizate. Activitatea comisiilor județene a fost îngreunată considerabil de numărul

⁴⁷ *Ibidem*, f. 72, 76-78.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 17/1919, f. 34, 35. În telegramă, prefectul menționa că „în unire cu Consilierul Agricol și cu toate autoritățile ne-am transportat în aproape toate comunele, îndemnând pe săteni a se constitui în obștie, iar acolo unde spiritele erau cu totul îndărătnice, am admis moșiile să fie luate, pe baza art. 40; acestea însă în mod trecător... În tot cazul fapt îmbucurător este că sătenii au eșit liniștiți la lucrul”. Cu trei săptămâni înainte de raport, I. G. Duca îi ceruse prefectului explicații urgente cu privire la slabul rezultat al obștilor.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 24/1919, f. 89, 92-98 și dosar 17/1919, f. 45, 71.

⁵⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, p. 1171.

⁵¹ ANR, fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, vol. II, dosar 76/1919, f. 23.

⁵² *Ibidem*, f. 26. Comisia regională din Iași declara că „de la 22 mai începe judecarea afacerilor; până acum s-a intrat aproape 100 de apeluri a căror judecată s-a fixat de 3 și de 4 ori pe săptămână”.

crescut al petițiilor și de starea proastă a drumurilor și șoselelor, deoarece pronunțarea deciziilor asupra pământului expropriat se făcea la fața locului⁵³. Multe petiții redirectionate de către prefect au rămas nerezolvate. Din lipsă de alternative, mulți țărani au continuat să își manifeste doleanțele prin intermediul petițiilor colective sau, în unele cazuri, prin ocuparea cu forță a pământului dorit. Plângerile lor vizau, în mare parte, proasta redistribuire sau lipsa de pământ și de islaz⁵⁴. De exemplu, locuitorii dintr-un sat din comuna Bălțați au reclamat, la 17 februarie, că le-a fost repartizat pământul la o distanță de 10 km, în timp ce exista o moșie expropriabilă la o depărtare de doar 200 de metri⁵⁵. Țăranii, conștienți de starea precară a infrastructurii județene, ar fi preferat loturi cât mai aproape de vatra satului. Epuizând calea juridică de contestare și apelând „la multe autorități”, locuitorii satului Văcăria din comuna Cotnari „au făcut o simulare de ocupare” în aria moșiei Cârjoaia, considerată de ei proprietate a satului. Sătenii au reușit să atragă atenția administratorului plășii Cârlișu, care a făcut o anchetă la fața locului, solicitându-i prefectului să intervină „în favoarea lor” dacă cererea era „dreaptă”⁵⁶. Ce putea să facă administrația era să restabilească ordinea și să trimită mai departe plângerile unor instanțe de judecată aglomerate de numărul foarte ridicat al contestațiilor.

„Un drept câștigat prin luptă.” Conflictele dintre săteni și marii proprietari

Exproprierea la scară largă a marilor proprietăți a produs tensiuni între țăranime și proprietarii care pierdeau autoritatea conferită prin stăpânirea pământului lucrat în arendă de foarte mulți locuitori din mediul rural ieșean. Lucrările comisiilor județene, desfășurate în comunele unde avea loc exproprierea, atrăgeau atenția sătenilor din împrejurimi. În unele cazuri, animozitățile dintre membrii comisiilor, din care făceau parte delegați ai proprietarilor, și țăranii care asistau la deliberări au rezultat uneori în conflicte deschise. În reședința comunei Voinești, unde se judeca un recurs înaintat de săteni, s-a iscat o altercație între Constantin Vasilescu, fost ofițer în război, și Dumitru Tacu, delegat al proprietarilor, pe fondul verdictului pronunțat de comisie. Considerându-se amenințat, delegatul proprietarilor l-a denunțat la secția locală de jandarmerie

⁵³ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. VIII, p. 1170.

⁵⁴ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 24/1919, f. 85-98, 122-124, 129-134, 226, 293, 327, 336, 342.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 17/1919, f. 45. Satele se informau ușor cu privire la activitatea comisiilor locale, deoarece data începerii operațiunilor era afișată pe ușa primăriilor și rezultatele la intrarea în judecătoriile de ocol. În cazul comisiilor județene, verdictele erau publicate în „Monitorul Oficial”.

⁵⁶ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 24/1919, f. 165, 167, 318, 428-429. Locuitorii din Văcăria învinuiau comisia județeană că le-a respins apelul fără a cerceta la fața locului situația, deși legislația o cerea. Țăranii care refuzau instrucțiunile autorităților de restabilire a ordinii puteau fi acuzați de instigare la revoltă. O astfel de amenințare primiseră și sătenii din comuna Băiceni, care ocupaseră un teren neexpropriat.

pe fostul mobilizat după încheierea dezbaterilor instanței; el a motivat acuzația prin instigarea la revoltă a sătenilor. Declarațiile din cadrul anchetei demarate de administrația ieșeană ne ajută să recuperăm realitatea evenimentelor. Constantin Vasilescu, în mărturia sa, neagă acuzațiile aduse, precizând că a fost vorba doar de „o discuție mai aprinsă”, afirmații ce sunt confirmate și de declarațiile agromomului regional și ale primarului. Cearta pornise, se pare, în momentul în care Dumitru Tacu luase în batjocură cererile sătenilor pentru o deliberare justă, numind împroprietărirea doar un act de „pomană” al regelui, fapt care a produs agitații printre cei prezenți. În acel moment, C. Vasilescu luase cuvântul în numele reclamanților, precizând:

[...] contrar cele [sic!] spuse de Dl. Tacu, eu spun că față de manifestele trimise pe front de M.S. Regele, și pe care și eu le-am tâlcuit soldaților în tranșee, nu mai e permis ca astăzi să mânjim aceste manifeste ale M. Sale în care spunea că pământul pentru care am vărsat atâta sânge va fi al lor.

În declarația de trei pagini a fostului ofițer este reiterat cu insistență dreptul inalienabil al țărânimii la pământul câștigat în urma sacrificiilor din război. De asemenea, C. Vasilescu, foarte mândru de gradul pe care l-a purtat în timpul mobilizării, își asuma calitatea de reprezentant al intereselor țăranilor prezenți, contestând, în același timp, pretenția la autoritate a proprietarilor⁵⁷. Nu știm în ce măsură Dumitru Tacu s-a temut pentru propria siguranță, dar fricile sale probabil au fost confirmate de faptul că, o lună mai târziu, neînțelegerile ivite între sătenii și proprietarii moșiei Hâlceni din comuna Șipote au necesitat intervenția jandarmeriei pentru a restabili ordinea⁵⁸. Exproprierea a dus la ruinarea economică a unor mari proprietari ieșeni, situație accelerată și de consecințele războiului. Proprietarii deveneau ostili și refuzau orice formă de negociere extrajudiciară cu țărâtimea. De exemplu, locuitorii dintr-un sat din comuna Buznea aveau nevoie urgentă de pășune pentru vitele lor subnutrite și au apelat inițial la bunăvoința proprietarului Adolf Gutman, care le-a respins rugămintea pe motiv că islazul era deja păscut de niște bovine pe care le cumpărase recent⁵⁹.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 230-233; AN-Iași, fond Consilierat Agricol Iași, dosar 54/1919, f. 80. Ca membru al comisiei I de expropriere din Iași, Dumitru Tacu, proprietar al moșiei Frăsuleni-Sorca, a susținut interesele marilor proprietari. De exemplu, în cazul exproprierii moșiei Sârca-Bosia din comuna Bălțați, a propus ca prețul pentru pământ să fie aproape de două ori mai mare decât cel stabilit de către comisie. Cazul nu era unul singular, această formă de contestare a proprietarilor fiind des utilizată în deliberările comisiilor (vezi dosarele 10, 12, 39, 42, 43, 44, 55/1919).

⁵⁸ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 24/1919, f. 287.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 308-309; AN-Iași, fond Consilierat Agricol Iași, dosar 11/1921, f. 8, 52-53; Adolf Gutman cumpărase vitele pentru a-și sustrage de la expropriere o parte din moșie, potrivit unui apel făcut de acesta la 9 mai 1921. Dar contestația sa este respinsă în 1922, iar verdictul dat de comisia județeană în 1919 rămâne definitiv.

Tergiversarea împrăștiării și perseverența țăranilor în actele de contestare

În primăvara anului 1920, în expunerea de motive la proiectul de reformă agrară pentru Vechiul Regat din plenul Adunării Deputaților se preciza că s-au expropriat peste 2 milioane de hectare, însă nu era menționat câte dintre moșiile vizate aveau un statut definitiv⁶⁰. Numărul proprietăților expropriate care încă aveau apeluri nerezolvate în instanță era unul foarte ridicat. Prin urmare, activitatea comitetelor de împrăștiare după intrarea în vigoare a decretului-lege din aprilie 1920 era tergiversată, deoarece suprafețele agricole fără o situație juridică clară și definitivă nu puteau fi redistribuite în loturi individuale țăranimii⁶¹. De asemenea, pentru a fi înscrși în tabelele de împrăștiare, țăranii care au luptat în război cu întâietate la înregistrare trebuiau să procure acte doveditoare ale serviciului militar, documente pe care mulți nu le aveau în posesie. Sătenii au început să umble pe la diferite autorități militare și civile pentru hârtiile necesare, cu speranța de a primi un titlu de proprietate. Pentru a-i ajuta pe țărani, din octombrie 1920, Casa Centrală a Împrăștiărilor a simplificat procedura, comitetele locale și de ocol fiind împuternicite să-i înscrie pe foștii mobilizați fără o documentație temeinică⁶².

„Ceremoniile de împrăștiare” organizate de guvern în satele din țară – în care, de exemplu, în scop propagandistic, generalul Al. Averescu oferea personal câteva titluri de proprietate unor țărani – încercau să acopere simbolic deficiențele măsurilor de reformă. O festivitate similară a avut loc în comuna Gădintși din județul Roman pe 1 noiembrie 1920, prefectul de Iași fiind însărcinat cu transportul unor săteni din împrejurimi pentru a asista la eveniment⁶³.

În vara anului 1920, s-a realizat în județul Iași o inspecție administrativă, în care țăranii au putut să își manifeste liber doleanțele cu privire la legea împrăștiării și problema islazurilor comunale. Raportul consemna starea de spirit încordată și „nemulțumirea unanimă” față de proasta aplicare a reformei agrare. În opinia inspectorului administrativ, sătenii aveau percepția „că sunt într-o epocă de lichidare completă a chestiunii pământului, și deci trebuie să ceară cât mai mult și cât mai insistent pentru a putea realiza maximum posibil”. În continuare, raportul menționa că „sătenii, cu această credință, nu cedează nimic

⁶⁰ DAD, 1919 (noiembrie-decembrie) – 1920 (ianuarie-martie), p. 1035-1036; AN-Iași, fond Consilieratul Agricol Iași, dosarele 1-56/1919. Dacă ne uităm asupra proceselor de expropriere începute în 1919, observăm că majoritatea încă erau dezbătute de comisii cu privire la prețul pământului.

⁶¹ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 8/1920, f. 215. De exemplu, comitetul de ocol din comuna Holboca nu dezbătuse până în luna noiembrie nicio lucrare de împrăștiare; „Monitorul Oficial al României”, nr. 233, 26 ianuarie 1921, p. 9803. Până la urmă, cabinetul Averescu, pentru a demara din punct de vedere legal și juridic redistribuirea sistematică a pământului expropriat, a suspendat din ianuarie 1921 „judecarea apelurilor de către Curțile de apel, contra deciziunilor comisiunilor regionale... până la votarea și promulgarea legii agrare”.

⁶² AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 8/1920, f. 113.

⁶³ *Ibidem*, f. 127.

din pretențiunile lor, pe care le formează umblând totdeauna în grupuri pe la autorități”, afirmații susținute de cazurile analizate anterior. Țăranii își revendicau cu persistență dreptul la împrăștiere, parcurgând periodic drumurile județene pentru a-și manifesta doleanțele. Evaluarea, fiind de natură administrativă, putem presupune că, prin „autorități”, inspectorul s-a referit la administrația publică ieșeană și nu la instanțele de judecată a reformei, deoarece până în vara anului 1920 își desfășurau activitatea foarte puține comisii locale și de ocol. Prin urmare, formele de contestare a legislației agrare au continuat să fie în majoritate extrajudiciare până la organizarea eficientă a instanțelor de judecată, atât pentru expropriere, cât și pentru împrăștiere⁶⁴.

Însă, începând cu iarna anului 1920, instanțele de judecată privitoare la împrăștiere, restructurate, și-au reluat intens activitatea; până în primăvara anului următor, majoritatea comitetelor de ocol din Iași și-au încheiat lucrările⁶⁵. Tabelele cu împrăștiere erau considerate provizorii până la legiferarea formei finale a reformei agrare și au necesitat oricum revizuirii continue din cauza redistribuirii deficitare a loturilor⁶⁶. Promulgarea legii agrare din iulie 1921 a definit clar modul de intrare în posesie a loturilor de către țărani, dar nu a schimbat fundamental procedurile anevoioase și ineficiente de contestare în instanță a deciziilor comitetelor și comisiilor responsabile de reformă⁶⁷. Termenele de judecată au continuat să fie lungi, sătenii ieșeni optând să apeleze tot la medierea administrației publice locale. În final, stabilitatea economică și politică de care s-a bucurat județul Iași începând cu 1921 a fost factorul primar în reducerea intensității actelor de contestare⁶⁸.

⁶⁴ Idem, dosar 173/1920, f. 3-5.

⁶⁵ ANR, fond Ministerul Justiției. Direcția Judiciară, vol. II, dosar 76/1919, f. 40-52. Lucrările comisiilor și comitetelor de expropriere și împrăștiere au început cu întârziere, motiv pentru care ministrul de Justiție a cerut explicații. Justificările pentru tergiversări gravitau între lipsa de personal, plecarea în concediu a judecătorilor și demisia unor membri. De exemplu, Dumitru Tacu a părăsit comisia I de expropriere din Iași, dar nu știm din ce rațiuni.

⁶⁶ DAD, 1921 (aprilie-mai), p. 2128, 2131. În baza decretului-lege din 1918, în județul Iași, până în anul 1921 s-au expropriat 82.885 ha de pământ cultivabil, iar proprietarii vizați mai aveau doar 27.506 ha. O statistică a împrăștiștilor nu există, deoarece numărul acestora probabil era infim. De asemenea, dintr-un tabel, reiese faptul că în Iași proprietarii expropriați nu erau interesați să își vândă restul loturilor. Până la 1 august 1920, doar 37 ha au fost scoase pe piață.

⁶⁷ „Monitorul Oficial al României”, nr. 82, 17 iulie 1921, p. 3070-3072. Fondul Prefecturii Iași nu conține dosare privind acte de contestare a reformei agrare pe anul 1921. Motivul pentru o astfel de lacună ar putea fi, cel mai probabil, o pierdere a documentelor, deoarece pentru anul 1922 există două dosare despre împrăștiere. Nu excludem ipoteza încetării agitațiilor și plângerilor trimise către prefectură, dar întârzierea lucrărilor comitetelor și comisiilor în iarna și primăvara anului 1921 sigur a suscitât o serie de reacții moderate din partea sătenilor ieșeni.

⁶⁸ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosarele 4/1922 și 5/1922. Demararea lucrărilor de împrăștiere de către Partidul Național Liberal venit la putere în ianuarie 1922 a fost întâmpinată de noi reacții negative din partea locuitorilor din mediu rural ieșean.

Concluzii

În majoritatea cazurilor analizate din județul Iași este recuperată o realitate istorică constantă: țăranii își revendicau cu intransigență dreptul la împrăștiere prin orice fel de mijloace disponibile. Actele de contestare extrajudiciare au reflectat modul neclar de aplicare a reformei agrare, fiind amplificate de situația socio-economică de după război și de incompetența funcționarilor corupți. Promisiunea regelui și a guvernanților de redistribuire a pământului a reprezentat un motiv important în legitimarea cererilor sătenilor în fața autorităților. Tergiversarea vânzării loturilor a fost percepută de țăranime ca o trădare fățișă a promisiunilor făcute și o desconsiderare din partea statului a sacrificiilor depuse în război. În principal, actele de contestare extrajudiciare au fost cauzate atât de mecanismul administrativ și juridic al reformei agrare, cât și de schimbările în atitudinea sătenilor față de putere.

Împuternicirea exclusivă a instanțelor de judecată cu rezolvarea contestațiilor a tergiversat exproprierea și împrăștierea dincolo de răbdarea țăranilor ieșeni. Pe lângă perioadele lungi de așteptare, multe rezoluții ale comisiilor și comitetelor i-au nemulțumit pe sătenii, care, epuizând orice recurs legal, au optat pentru forme de contestare extrajudiciare, concretizate în petiții colective și ocupări forțate de terenuri. Lipsa unei legislații privind împrăștierea și implementarea obștilor în 1919 au creat confuzii și i-a neliniștit profund pe țăranii români, aceștia crezând că autoritățile renunțaseră la ideea de vânzare a loturilor expropriate. Conflictele iscate între țăranii și proprietari au reflectat schimbările în raporturile de putere din sânul comunităților rurale și apariția unor noi lideri cu autoritatea legitimată de război, cum a fost cazul fostului ofițer Constantin Vasilescu. Marii proprietari s-au găsit angajați într-o luptă pentru pământ și putere pe care nu o puteau câștiga, încercând, totuși, să saboteze prin orice mijloace procesul de reformă. Insistența cu care țăranimea a recurs la acte de contestare i-a determinat pe guvernanți să demareze împrăștierea în cel mai scurt timp, deși instanțele de judecată și administrația publică nu erau pregătite pentru un astfel de demers. De-a lungul anului 1920, autoritățile s-au confruntat cu noi valuri de proteste și plângeri, dar au fost incapabile să vândă la scară largă pământul expropriat. Țăranimea ieșeană a trebuit să aștepte încă un an până la legiferarea formei definitive a reformei agrare pentru a asista la primele împrăștiiri sistematice. Dar tergiversarea materializării promisiunilor de împrăștiere făcute în război a adâncit neîncrederea dintre stat și săteni, aceștia continuând să lupte pentru ceea ce ei considerau a fi nevoia unei redistribuiri echitabile a proprietății agricole.

“The Vanquished of the Reform.”
Extrajudicial Forms of Contesting of Agrarian Legislation in the Romanian
Village after World War I (1918-1921).
Case Study: Iași County
(Abstract)

Keywords: expropriation, land distribution, extrajudicial protests, special judicial bodies, peasants, landowners.

The agrarian reform was the most eagerly awaited piece of legislation by the Romanian peasantry. Amidst a period of profound social distress and significant setbacks during the First World War, the Romanian leadership, particularly through King Ferdinand's speech at Răcăciuni in April 1917, pledged arable land and voting rights to the army primarily composed of peasants. Nevertheless, the initial years of the interwar period, marked by social and economic instability, did not permit a thorough and radical redistribution of land, which deeply disappointed the rural population.

The primary objective of this study is to examine instances in which villagers, dissatisfied with the delayed allocation of individual plots, opposed the implementation of the agrarian reform using various methods within a specific local county during the post-war period. The hardships endured by the residents of Iași County in the initial three years following the war, encompassing famine, economic turmoil, and illnesses, heightened the calls for land distribution within rural communities. Administrative officials grappled with finding a middle ground between the requirements of the urban population, grappling with food scarcity and rampant speculation, and those of the peasants who clamored for a prompt resolution to the land matter.

The legal framework of expropriation and land distribution necessitated the establishment of specialized judicial bodies, consisting of committees and commissions for each county, which were inundated by the sheer volume of complaints from the peasantry. The absence of legal alternatives impelled numerous villagers to resort to either violent or non-violent acts of extrajudicial protest, signifying a shift in the dynamic between peasants and authorities, where land ownership ceased to be a privilege bestowed by the state or landowners, but rather a right acquired through military service. The government's commitment to redistributing land played a pivotal role in substantiating the villagers' demands. The postponement of plot sales was interpreted by the peasantry as a blatant reneging on the promises made during the War. Essentially, acts of extrajudicial protest were instigated by both the administrative and legal mechanisms of agrarian reform, and by shifts in the villagers' perception of authorities. Conflicts that arose between peasants and landowners mirrored alterations in power structures within rural communities, and the ascent of new leaders whose authority was validated by the War. The prominent landowners found themselves ensnared in a struggle for both land and influence that proved insurmountable, yet they endeavored to subvert the reform process through any available means.

Reintroducerea examenului de bacalaureat în 1925: obiective, lacune, controversă

Mihai-Daniel BOTEZATU*

Perceput încă de la începuturile sale drept o „probă a maturității”, bacalaureatul a constituit, fără îndoială, cel mai important examen susținut de absolvenții ciclului liceal. Era, totodată, o modalitate de atestare a cunoștințelor acumulate în anii de studii, dar și o confirmare a cristalizării unor judecăți de valori necesare fiecărui tânăr în viața adultă.

De-a lungul timpului, examenul de bacalaureat a reprezentat puntea dintre învățământul secundar și cel universitar. Totodată, a constituit poarta de acces, dar și o sită fină pentru absolvenții de liceu care doreau să-și continue studiile în învățământul superior. Existența acestui filtru pentru admiterea tinerilor la Universitate creștea teoretic calitatea învățământului secundar, dar mai ales al celui superior, scopul acestuia din urmă fiind formarea specialiștilor și a elitelor de care țara avea nevoie.

Reinstituirea bacalaureatului în 1925 s-a datorat scăderii nivelului calitativ al actului de educație din învățământul secundar, concretizat într-o anumită măsură prin numărul mare sau foarte mare de elevi promovați la examenul de absolvire a liceului.

Reinstituit din considerente mai mult practice, bacalaureatul a fost încadrat unui proces mai larg de unificare și reformare a învățământului secundar. Examenul a scos în evidență situația delicată din învățământul secundar, declanșând dezbateri ample de natură profesională sau politică, a căror soluții trebuiau concretizate de elitele politice printr-o reformă. Totodată, aplicarea foarte rapidă a Legii bacalaureatului din 1925 a contribuit într-o anumită măsură la gradul scăzut de promovabilitate, confuzia pricinuită de schimbarea metodei de examinare fiind elementul dominant atât în rândul elevilor, al părinților, cât și al profesorilor. O întrebare care poate fi pusă de cercetătorii din domeniul istoriei educației românești este de ce a fost reinstituit bacalaureatul înaintea realizării reformei învățământului secundar, chiar dacă aceasta era prognozată inițial să fie realizată începând chiar cu același an.

* Drd., Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, e-mail: botezatumihaidaniel@gmail.com.

Unele clarificări privind reintroducerea bacalaureatului în sistemul de învățământ românesc interbelic trebuie luate în evidență în contextul analizelor cu privire la istoria acestui examen în spațiul românesc, publicate de-a lungul anilor în diverse medii. Atragem atenția că bacalaureatul interbelic a constat într-o reinstituire a examenului de inspirație franceză, și nu a fost efectiv o premieră în domeniul învățământului românesc, aceasta fiind principala idee eronată care circulă cu persistență în spațiul public – mai ales în mediul *on-line* –, unde dr. Angelescu este considerat cel care a introdus acest tip de examinare în sistemul școlar.

Cauzele perpetuării acestor idei țin de ignoranța autorilor în procesul de verificare a informațiilor, combinată probabil cu lipsa lecturii de specialitate. Prin publicarea unor texte cu un caracter îndoielnic și preluate prin metoda *copy-paste* cu precădere în spațiul *on-line* de numeroase publicații/site-uri lipsite de expertiză în domeniu, se perpetuează ideea instituirii bacalaureatului în perioada interbelică, fiind ignorat intervalul 1864-1898, de altfel prima perioadă de existență a bacalaureatului în România¹.

Scurt istoric al bacalaureatului românesc din secolul al XIX-lea. Eliminarea acestuia de către Spiru Haret

Bacalaureatul, ca tip de examinare a absolvenților de liceu, a fost preluat din mediul francez, fiind reglementat de Napoleon Bonaparte în 1808 și considerat, inițial, un prim titlu academic în sistemul universitar francez, ce putea fi apoi urmat de licență și doctorat². Instituirea examenului de bacalaureat în spațiul românesc s-a produs în contextul adoptării Legii Instrucțiunii Publice din 25 noiembrie 1864 și a avut ca scop verificarea cunoștințelor pe care candidatul le-a acumulat în învățământul secundar, dovedind capabilitatea de a continua studiile la universitate³.

Situarea bacalaureatului ca parte integrantă a învățământului secundar sau al celui superior poate fi plasată plecând de la normele și regulamentele aflate în

¹ Vezi Leonidas Rados, *Bacalaureatul românesc în secolul XIX: începuturi, reglementări, critici*, în Petronel Zahariuc, Laurențiu Rădvan, Liviu Pilat (ed.), *Istoria ca pasiune. Studii oferite profesorului Alexandru-Florin Platon la împlinirea a 65 de ani*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 615, nota 2. Cât despre articolele care vehiculează informații eronate, exemplele pot fi numeroase. De exemplu, *Știați că bacalaureatul a fost implementat în anul 1925 de un buzoian?*, publicat pe <https://www.buzau.net/stiri-buzau/stiati-ca-bacalaureatul-a-fost-implementat-in-anul-1925-de-un-buzoian-44530.html> (accesat pe 02.01.2023). Articolul a fost preluat în totalitate de pe un alt site, intitulat *Cine a inventat Bacalaureatul? Când s-a dat BAC-ul pentru prima dată la noi?* (<https://www.shtiut.ro/cine-a-inventat-bacalaureatul-cand-s-a-dat-bac-ul-pentru-prima-data-la-noi-4036.html>, accesat pe 02.01.2023).

² *Décret portant organisation de L' Université*, din 17 martie 1808, art. 16: „Les grades dans chaque Faculté seront au nombre de trois; savoir: le baccalauréat, la licence et le doctorat”; vezi <https://www.education.gouv.fr/decret-portant-organisation-de-l-universite-17-mars-1808-3683> (accesat pe 27.12.2022).

³ Gheorghe Bunescu (coord.), *Antologia legilor învățământului din România*, București, f.e., 2004, p. 33.

vigoare, însă dese modificări și completări ale acestora ne determină să adoptăm, la fel ca Leonidas Rados, o abordare echilibrată; considerăm, astfel, că bacalaureatul românesc din secolul al XIX-lea s-a aflat între cele două cicluri școlare, o „punte” de trecere dintre liceu și universitate, chiar dacă prin modalitatea de organizare și susținere s-ar putea afirma că acesta aparținea mai mult învățământului superior⁴. În ciuda instituirii examenului în 1864, prima sesiune a bacalaureatului din România a avut loc trei ani mai târziu, în perioada 1-15 septembrie 1867. Referitor la zona Moldovei, sesiunea s-a susținut la Universitatea din Iași, iar primul elev care a absolvit examenul a fost A. D. Xenopol, cu media 9⁵.

După sesiunea din toamna lui 1867, bacalaureatul a fost organizat conform Legii Instrucțiunii și a Regulamentului de aplicare, anual, în două sesiuni. Prima sesiune avea loc toamna, în intervalul septembrie-octombrie, iar a doua, în luna iunie. De regulă, absolvenții de bacalaureat se înscriau la una din cele două universități din țară (Iași sau București), puțini dintre ei alegând să-și continue studiile în străinătate. După finalizarea studiilor universitare, majoritatea bacalaureaților se angajau ca funcționari publici sau privați⁶.

Cu toate acestea, dificultățile de natură organizatorică, conflictele și interesele personale ale multor universitari sau ale profesorilor secundari au alterat buna organizare a examenului, acestea fiind unele dintre motivele principale pentru care calitatea examenului, dar și imaginea bacalaureatului s-au înrăutățit spre finele veacului al XIX-lea⁷.

Dificultățile de natură organizatorică au fost cauzate în foarte mare măsură de instabilitatea legislativă din domeniu, apărută în contextul aplecării decidenților politici spre „reformă”. Din idealism sau pentru satisfacerea unor interese personale, aceștia au modificat succesiv modalitatea de organizare a examenului, generând instabilitate în procesul de examinare și confuzie în rândul elevilor, profesorilor și al părinților⁸.

Percepția asupra examenului de bacalaureat s-a înrăutățit și din cauza apariției în spațiul public a numeroaselor cazuri de corupție, conflicte de interese dintre membrii comisiei și candidați, dare de mită, dar și a celor de fraudare a examenului, care s-au înmulțit și diversificat odată cu trecerea anilor. Astfel, putem observa faptul că spre finalul secolului al XIX-lea, bacalaureatul n-a mai fost considerat în unele părți ale societății un examen al maturității, ci o metodă coruptă de a accede la Universitate sau în aparatul funcționaresc, prin intermediul relațiilor sau al mitei⁹. În acest context, s-au înmulțit opiniile privind modificarea sau chiar desființarea bacalaureatului, devenit un eșec în materie de examinare și selecție a viitorilor studenți sau funcționari¹⁰.

⁴ Leonidas Rados, *op. cit.*, p. 616.

⁵ *Ibidem*, p. 623-626.

⁶ *Ibidem*, p. 638-639.

⁷ *Ibidem*, p. 631-634.

⁸ *Ibidem*, p. 617.

⁹ *Ibidem*, p. 643-646.

¹⁰ *Ibidem*, p. 653-654.

Poate cel mai amplu rechizitoriu privind eșecul bacalaureatului a fost înfățișat în *Raportul general asupra învățământului secundar prezentat dlui ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor* [Gheorghe Chițu – n.n.], realizat de Spiru Haret în 1884¹¹, în acel moment Inspector General al Ministerului Instrucțiunii.

Principala critică adusă de Haret bacalaureatului privea fondul acestui tip de examinare, adică cel de verificare a cunoștințelor acumulate pe parcursul celor opt ani de liceu. Necesitatea deținerii unui volum foarte mare de informații de-a lungul a opt ani de studii pentru a absolvi examenul de bacalaureat ar fi fost contraproductivă¹². Critici au existat și în privința formei¹³. Concret, Haret a constatat că bacalaureatul a devenit o „fraudă legală”, un examen organizat contrar dispozițiilor legii și a regulamentelor, un vehicul de acordare facilă a notelor pentru promovare și acces în Universitate¹⁴. Astfel, s-ar fi ajuns la o golire de conținut a bacalaureatului, devenit „o instituție, nu numai inutilă, dar dezastruoasă, care, deci, trebuie să dispară”¹⁵.

Haret recomanda desființarea bacalaureatului și înlocuirea acestuia cu un examen de absolvire a liceului care să nu ateste cantitatea de cunoștințe acumulate de candidat, ci rolul noțiunilor deprinse în anii de studiu la formarea și consolidarea moralității și a judecăților de valoare, astfel nivelul cunoștințelor urma să fie evaluat în cadrul examenelor de final de clasă. Viitorul ministru al Instrucțiunii propunea în raportul său susținerea unui singur examen de absolvire pe an, iar evaluarea scrisă la materii să se facă prin redactarea de compuneri și disertații la obiecte precum Limba română sau Istoria, traduceri din limbile franceză, greacă sau latină, probleme și discuții generale la Matematică și științe exacte (Chimie, Fizică). Proba orală urma să fie mai restrânsă, păstrând fondul probelor de la bacalaureat. Cu privire la componența comisiilor, acesta a optat pentru cooptarea profesorilor de liceu, urmând a fi formate atât din profesori din liceele unde se susținea examenul, cât și din profesori universitari, în calitate de președinți ai comisiilor¹⁶.

¹¹ Un scurt istoric al învățământului secundar și al rechizitoriului „aspru” al lui Spiru Haret cu privire la bacalaureat a fost realizat în perioada interbelică de către Tudor Vianu, în contextul discuțiilor pentru unificarea și reformarea învățământului secundar. Vezi Tudor Vianu, *Liceul românesc (legi, proiecte de legi relative la organizarea învățământului secundar)*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, anul VII, nr. 1-2, 1927, p. 185, 187.

¹² *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, *Oficiale 1884-1888/1897-1899*, ediția a II-a revăzută, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Constantin Schifirneț, *Prefață* de Remus Pricopie, București, Editura Comunicare.ro, 2009, p. 203.

¹³ Alte opinii ale lui Haret cu privire la eliminarea bacalaureatului aduc în vedere neconformitatea susținerii acestuia în universități, deoarece componența comisiilor, formate aproape în exclusivitate de universitari, ar fi îngreunat absolvirea examenului de către candidat, prin întrebările sau explicațiile exagerate adresate de către comisie, în raport cu materia de examinare. Vezi Ștefan C. Ioan, *În cheștiunea reformei învățământului secundar*, în „Revista Generală a Învățământului” (în continuare, „RGI”), anul XIII, nr. 7, septembrie 1925, p. 26.

¹⁴ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 206-207.

¹⁵ Spiru C. Haret, *Cestiuni de învățământ*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1897, p. 59.

¹⁶ *Operele lui Spiru C. Haret*, vol. I, p. 213-214.

Aceste deziderate au fost puse în practică de Haret în 1898. În calitate de ministru al Instrucțiunii, prin Legea învățământului secundar și superior din 24 martie 1898, acesta a eliminat bacalaureatul, înlocuindu-l cu examenul de absolvire schițat în *Raportul* din 1884 și inclus în textul legii, la art. 18¹⁷.

Învățământul secundar românesc după 1918

Noua situație în care s-a aflat statul român după război a generat de la sine necesități specifice, pe care elita politică a perioadei a trebuit să le soluționeze conform noii stări de fapt. Procesul de unificare și de reformare a învățământului din România a fost clamat de către toate forțele politice.

Existența în România postbelică a patru modele de învățământ diferite a generat dificultăți pentru sistemul școlar românesc. Cererile de unificare și reformare a învățământului românesc au căpătat ecou aparte în spațiul public, considerându-se că instituția școlară trebuie să devină un vector de consolidare a Unirii și de împiedicare a acțiunilor centrifuge din noile provincii.

La nivelul învățământului secundar, situația era la fel de delicată precum în învățământul primar. În 1919, existau în România patru tipuri de învățământ secundar, iar chestiunea lipsei localurilor școlare, mai redusă în Transilvania și de-a dreptul gravă în Basarabia sau Bucovina, a alertat autoritățile centrale. În anii ulteriori, toate partidele politice care au fost la guvernare au redactat planuri sintetice sau detaliate cu privire la unificarea și reformarea învățământului.

În contextul introducerii votului universal și a înfăptuirii reformei agrare a fost prognozată o creștere a numărului de școli de toate gradele, motivată de dorința populației din țară, mai ales cea rurală, de a beneficia de avantajele școlarizării, dar și de dorința guvernanților de a alfabetiza și de a integra cultural majoritatea populației. Mai mult decât atât, nevoia statului de a pregăti și angrena funcționari români în toate instituțiile a fost una urgentă, fiind necesare măsuri rapide care să faciliteze umplerea acestor goluri¹⁸. Ca măsură imediată de creștere a numărului de școli secundare, dr. Constantin Angelescu, ministru al Instrucțiunii la primul mandat (12 decembrie 1918 – 26 septembrie 1919)¹⁹, dăduse Decretul-lege nr. 3864 din 9 septembrie 1919, care prevedea transformarea a 11 gimnazii în licee, înființarea unui liceu în orașul Siliștriu, a 23 de gimnazii și șase școli secundare de fete gr. I în mai multe orașe din țară, dar și transformarea în școli secundare de fete gr. II a mai multor școli secundare de gr. I din București, Ploiești și Galați²⁰.

¹⁷ Gheorghe Bunescu (coord.), *op. cit.*, p. 75.

¹⁸ Pe lângă rolul de vector al conștiinței naționale, educației din perioada interbelică i-a fost atribuită menirea de a dezvolta comunitatea, de a pregăti forța de muncă pentru toate domeniile ș.a. (Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 83, 99).

¹⁹ Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți (1916-1938)*, București, Editura Silex, 1996, p. 287.

²⁰ *Decret-lege nr. 3864 privind unele transformări în învățământul secundar*, publicat în MOF, Partea I, nr. 114, 5 septembrie 1919, p. 6489.

O altă acțiune demarată de Ministerul Instrucțiunii privind stimularea creșterii numărului de școli secundare a fost constituirea comitetelor școlare pentru toate școlile de toate gradele, prin Decretul-lege nr. 3138 din 23 iulie 1919, care încerca să amelioreze incapacitatea statului de a susține repararea școlilor afectate de război și construirea de clădiri noi. Rolul principal al comitetelor școlare a fost de a construi și întreține localurile școlare, fiind instituite atât în învățământul primar, cât și în cel secundar²¹.

După datele oferite de Constantin Angelescu, în 1919 funcționau 35 de licee de stat în toată țara, inclusiv patru secțiuni de liceu în Bucovina²². În anii următori numărul școlilor secundare, implicit și cel al liceelor a crescut, astfel în anul școlar 1920/1921 numărul total al liceelor a ajuns la 63²³, iar în intervalul 1922-1925 au fost înregistrate în jur de 93 de licee; însă datele statistice valabile pentru acest interval sunt inexacte în acest caz, deoarece au fost realizate luând în calcul și unele gimnazii din provinciile unite cu Vechiul Regat²⁴.

Această creștere cantitativă a numărului de școli secundare, necesară inițial și considerată eronată ulterior, a avut ca efect integrarea în corpul didactic a unui număr mare de profesori pentru noile gimnazii și licee. Accederea rapidă a cauzat o pregătire insuficientă a profesorilor, dar și a liceenilor, care, în ciuda gradului mare de promovabilitate la sfârșitul studiilor, intrau în învățământul liceal sau superior cu o pregătire intelectuală deficitară, fapt semnalat mai ales de către profesorii universitari²⁵. Printre învinuirile aduse cadrelor didactice s-au numărat și cele referitoare la excesul creării de clase extrabugetare, prin care mulți profesori își completau veniturile, actul de predare fiind plasat pe un plan secund²⁶.

În altă ordine de idei, dezinteresul elevilor pentru învățătură a fost un alt factor adus în discuție pentru scăderea calitativă a învățământului secundar. Mai mulți profesori și pedagogi au atras atenția că în școlile secundare erau cultivate valori și atitudini aflate în contrast cu etica și morala²⁷. Un alt motiv a fost elimi-

²¹ În cap. V din Decret erau reglementate organizarea, administrarea și atribuțiile comitetelor școlare ale școlilor secundare (art. 44-53). Vezi *Decret-lege nr. 3138 privind înființarea și organizarea comitetelor școlare*, publicat în MOF, Partea I, nr. 78, 24 iulie 1919, p. 4135-4136.

²² Constantin Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, București, Editura „Curentul”, 1940, p. 26.

²³ *Ibidem*.

²⁴ În datele statistice din raportul cu pricina au fost trecute și 23 de gimnazii devenite licee (BAR, fond Dr. C. Angelescu, VII Varia 9, nepaginat).

²⁵ Constantin Kirițescu semnală faptul că aceste evenimente au produs un fenomen de inflație școlară, mai exact accederea în corpul profesoral a multor persoane cu un nivel intelectual mediu, cei cu situația școlară bună preferând alte domenii cum ar fi dreptul, medicina sau ingineria. Un alt motiv identificat de Kirițescu pentru slaba activitate didactică a profesorilor ar fi fost cauzată de alegerea carierei politice, implicit deprofesionalizarea acestora, dar și fenomenul politicianismului din școli (Constantin Kirițescu, *Criza învățământului secundar și reforma liceului*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, anul VII, nr. 3-4, 1928, p. 492, 493, 496-497).

²⁶ Dim. Baci, *În jurul bacalaureatului*, în RGI, anul XIV, nr. 1, ianuarie 1926, p. 32.

²⁷ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 485.

narea examenelor de final de an, ceea ce îi făcea pe elevi să nu mai recapituleze materia necesară acumulării noțiunilor de cultură generală și morală²⁸.

Probabil, cea mai moderată opinie referitoare la vina rezultatelor la învățătură din școlile secundare i-a aparținut lui Ion Simionescu. În calitate de președinte de comisie în prima sesiune de bacalaureat, acesta concluziona că vina ar fi împărțită; astfel, familia, mediul, școala și profesorii ar fi contribuit la situația spinoasă a învățământului secundar²⁹.

Chestiunea delicată a învățământului s-a observat și în cazul examenului de absolvire al liceului. S-a constatat că aplicarea normelor privind examinarea la finalul liceului s-a făcut deficitar, după 1919 fiind înregistrată o creștere vizibilă a absolvenților³⁰. Neaplicarea conformă a examenului instituit de Haret a făcut din această formă de testare una caducă și, astfel, a apărut nevoia modificării sau înlocuirii acestuia.

Problematica învățământului secundar a afectat și învățământul superior. După sfârșitul Primului Război Mondial a avut loc o creștere a populației studențești din România, fenomen valabil și în țările formate după prăbușirea imperiilor din Europa Centrală și de Est (Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Țările Baltice). Înmulțirea studenților a produs un regres calitativ al nivelului de cunoștințe al acestora. Plecând de la factorii enumerați în paragrafele anterioare, mulți dintre cei admiși la universitate erau deficițari în materie de cunoștințe necesare studiilor universitare și, astfel, era periclitat procesul de formare a elitelor de care România Mare avea nevoie³¹. Mai mult decât atât, în contextul tulburărilor studențești de la începutul anilor '20, în spațiul public a fost semnalat caracterul protestatar al studenților din primii ani de studii, devenind imperioasă identificarea unor soluții care să oprească aflulul de studenți slab pregătiți și a celor care constituiau un factor de destabilizare a actului educativ din universități³².

Un motiv invocat ulterior de dr. Angelescu privind reinstituirea bacalaureatului l-ar fi constituit practica școlilor particulare și a celor confesionale (mai ales) din Transilvania de a scoate absolvenți „pe bandă rulantă”, care nu erau examinați în profunzime. Ministrul afirma că procentul mare de absolvenți fără pregătirea necesară ar proveni din aceste școli³³.

²⁸ Dim. Baci, *op. cit.*, p. 33.

²⁹ Ion Simionescu, *Bacalaureatu*, în VR, anul 17, nr. 10, 1925, p. 73.

³⁰ Printr-o verificare generală, am constatat că plecând de la un număr de 2.556 de elevi și eleve din liceele de băieți și școlile secundare de fete gr. II, care au absolvit examenul în anul școlar 1921/1922, în anul școlar 1923/1924 s-a ajuns la un număr total de 3.999 absolvenți. Vezi *** *Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/1922-1928/1929*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, 1931, p. 580-581, 600-601.

³¹ Percepția asupra învățământului secundar în perioada interbelică a fost aceea că reprezenta o „antecameră” pentru studiile superioare, astfel problemele de la acest nivel au afectat procesul de admitere a tinerilor apti pentru universitate (Dragoș Sdrobiș, *op. cit.*, p. 89, 96).

³² Antonian Nour, *Bacalaureatul. Alte cauze ale dezastrului său (I)*, în „Îndreptarea”, anul X, nr. 166, 28 iulie 1928, p. 1-2.

³³ Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, București, Editura „Cartea Românească”, 1926, p. 27.

În cadrul Ministerului Instrucțiunii a fost înființată în 1922 Direcția Învățământului Particular³⁴, ca structură centrală destinată coordonării și supravegherii învățământului privat din România, pornind de la aflarea în vigoare, pe teritoriul statului român, a mai multor legi de funcționare a învățământului particular, în funcție de statele cărora aparținuseră regiunile unite cu România în 1918.

În cazul Transilvaniei și al Basarabiei, unde funcționau vechile legi maghiare³⁵, respectiv cele rusești de organizare a învățământului particular și confesional, au fost semnalate mai multe practici de eliberare a unor acte și diplome false cu care absolvenții să poată intra la universitate. Situația se întâlnea atât în școlile confesionale din Transilvania, cât și în școlile cu limba de predare idiș din Basarabia³⁶. Totodată, ministrul liberal exprima faptul că multe școli confesionale înființate după 1918 își desfășurau activitatea „în afara oricărei reguli de școală”³⁷.

Marea problemă a sistemului de învățământ românesc a fost faptul că în școlile secundare neapartținând statului au fost primiți elevi fără pregătirea adecvată, din școlile primare. Primind cu ușurință și rapiditate certificatele de absolvire, aceștia își continuau studiile la Universitate, iar prin pregătirea lor necorespunzătoare, puteau periclita funcționarea învățământului superior și, implicit, a statului. Considerăm deci că inițiativa privind reinstituirea bacalaureatului n-ar putea fi interpretată (doar) ca o chestiune politică, ci ca una care privea impactul social generat de absolvenții școlilor secundare și superioare asupra dezvoltării statului.

În iunie 1919, dr. Constantin Angelescu publica, în revista „Democrația”, o *Expunere asupra proiectului de reorganizare a învățământului de toate gradele*, document programatic pentru toată activitatea ministerială a dr. Angelescu. Referitor la învățământul secundar, Angelescu vedea reforma în cheia organizării unui liceu unitar cu șapte clase, a opta fiind transferată facultăților, ca an preparator. Demersul ministrului a fost motivat de nevoia creșterii calitative a pregătirii celor care voiau să intre în viața profesională sau cea publică, totodată scăzând timpul de instrucție³⁸, în contextul nevoii masive de funcționari, sub-elite și elite formate din etnici români pe tot cuprinsul României Mari.

În acest proiect nu a apărut nicio referință cu privire la reinstituirea examenului de bacalaureat sau la vreo altă formă de examinare pentru finalul liceului, deci bacalaureatul nu se regăsea printre soluțiile decidenților politici în 1919.

³⁴ *Ibidem*, p. 44.

³⁵ În anul școlar 1919-1920 se înființaseră 401 școli primare, 33 licee civile, 7 licee, 7 școli comerciale și 4 școli normale, în baza legii lui Appony din 1907, fără ca statul român să aibă un control al acestora, al diplomelor eliberate sau al tipului de educație practicat (*ibidem*, p. 53). Referitor la aplicarea Legii lui Apponyi, vezi Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între 1848-1918*, vol. I, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, p. 381-386.

³⁶ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 45.

³⁷ *Ibidem*, p. 44.

³⁸ Idem, *Expunere asupra proiectului de reorganizare a învățământului de toate gradele*, în „Democrația”, anul VII, nr. 6, iunie 1919, p. 333.

Considerații generale asupra examenului de bacalaureat introdus de dr. Constantin Angelescu

Acțiunea legislativă de reintroducere a bacalaureatului din 1925 a schimbat paradigma anterioară referitoare la examenul maturității. Punctăm asupra faptului că, spre deosebire de bacalaureatul din secolul al XIX-lea, examenul introdus în timpul dr. Constantin Angelescu a devenit unul liceal.

Contextul și momentul reinstituirii bacalaureatului ridică anumite semne de întrebare. În 1919, la Ministerul Instrucțiunii Publice a fost formată o Comisie pregătitoare pentru reforma învățământului secundar, prezidată de Constantin Angelescu și Constantin Kirițescu, director general al Învățământului Secundar și compusă din mai multe cadre didactice secundare și universitare, unde au fost schițate demersuri generale privind unificarea și reformarea învățământului secundar. Schimbările politice au oprit lucrările comisiei, acestea fiind reluate în 1922, în momentul revenirii lui Angelescu la Ministerul Instrucțiunii.

Într-un manuscris al comisiei sau, probabil, al lui Angelescu, din 1925, a fost menționat pe scurt că în anul 1922 nu au existat discuții referitoare la reintroducerea bacalaureatului, iar în aceeași manieră era notat faptul că primele abordări privitoare la reinstituirea examenului în cadrul noii legi a învățământului secundar au avut loc în ședința Comisiei din 16 ianuarie 1924³⁹. În ciuda caracterului avansat al discuțiilor și al redactării unui proiect de lege privind învățământul secundar încă de la începutul lui 1925⁴⁰ și publicat ulterior în martie 1926⁴¹, bacalaureatul a fost reintrodus separat de către Angelescu, fapt ce a stârnit nelămuriri⁴².

Scopul reintroducerii examenului de bacalaureat a fost stabilirea unui filtru calitativ al absolvenților învățământului secundar dornici de a-și continua studiile la Universitate⁴³. Din expunerea de motive la modificarea legii învățământului secundar și superior reieșea faptul că bacalaureatul a fost gândit ca un examen care să verifice atât cunoștințele candidaților, cât și influența acestora

³⁹ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 9, f. 1.

⁴⁰ Existența unui proiect de lege a învățământului secundar în 1925 a fost semnalată de Constantin Rădulescu-Motru într-o analiză ulterioară a reformei învățământului secundar. Vezi Constantin Rădulescu-Motru, *Reforma învățământului secundar*, București, Editura „Revistei de Filosofie”, 1928, p. 3.

⁴¹ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 8, f. 1-40. Plecând de la semnalarea lui Constantin Rădulescu-Motru, considerăm că proiectul a fost redactat în 1925. Textul proiectului de lege a fost publicat de Constantin Angelescu cu titlul *Proiect de lege pentru învățământul secundar, teoretic și aplicat*, în RGI, anul XIV, nr. 3, martie 1926, p. 185-236.

⁴² *Harababura din învățământul secundar. Bacalaureatul introdus din nou*, în „Patria”, anul VII, nr. 42, 24 februarie 1925, p. 1.

⁴³ Prin reintroducerea bacalaureatului, Iuliu Valaori, secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice, nota că se crea o punte de legătură între învățământul secundar și cel superior. Vezi Iuliu Valaori, *Proiecte de legi ale învățământului secundar*, în RGI, anul XV, nr. 3, martie 1927, p. 149.

în formarea personalității candidatului⁴⁴, ceea ce atesta o continuare parțială a liniei haretiene, fapt semnalat și de G. G. Antonescu în studiile sale⁴⁵.

Prin examenul de bacalaureat trebuiau verificate cunoștințele candidaților și impactul acestora asupra formării lor intelectuale și morale, prin susținerea de probe scrise și orale la o serie de materii precum Limba și literatura română, Istoria și Geografia României, instrucția civică, o limbă modernă și două materii specifice secțiunii liceului. În cazul elevilor și elevelor de liceu care au urmat un liceu cu altă limbă de predare decât româna, probele la cele două materii specifice se puteau susține în limba maternă. Diploma de bacalaureat oferea absolventului accesul în învățământul superior, nefiind necesară pentru ocuparea unor posturi de funcționari sau pentru serviciul militar redus⁴⁶.

Bacalaureatul a fost reinstituat prin *Legea pentru modificarea art. 19 și art. 71 din Legea asupra Învățământului Secundar și Superior* din 8 martie 1925⁴⁷, o lună mai târziu fiind publicat și Regulamentul de aplicare, unde au fost stipulate normele și modalitățile de susținere a examenului. Rapiditatea cu care s-au adoptat legea, regulamentul, dar și susținerea primei sesiuni de examinare la două luni de la adoptarea Regulamentului au provocat confuzie atât în rândul părinților și elevilor, cât și al profesorilor.

Conform Regulamentului, examenul se susținea în două sesiuni organizate în fiecare an, una de vară (între 25 iunie și 10 iulie) și alta de toamnă (între 15 și 30 septembrie). Acesta era susținut de toți elevii și elevele, absolvenți și absolvente de liceu (de stat, privat, confesional, învățământ în familie etc.) într-un oraș reședință de județ sau regiune școlară, în fața unei comisii instituite de Ministerul Instrucțiunii Publice. Comisiile erau formate din șapte membri, șase dintre ei fiind profesori de liceu cu specialitățile aferente, iar al șaptelea un cadru universitar, totodată și președintele comisiei. Participarea profesorilor în comisia de examinare la bacalaureat era obligatorie, iar nerespectarea ei atrăgea sancțiuni⁴⁸.

Înscrierile la examen se făceau prin cereri colective sau individuale, realizate la sfârșitul examenului de absolvire a clasei a VIII-a (de liceu, pe atunci). Directorii unităților de învățământ procedau la înscrierea colectivă a elevilor și elevelor prin trimiterea către inspectoratul școlar regional de liste nominale, iar cei neidentificați pe aceste liste puteau face cereri individuale inspectoratului, având anexată o adeverință de promovare a clasei a VIII-a⁴⁹.

⁴⁴ DAD, ședința din 18 februarie 1925, publicată în MOF, partea a III-a, nr. 65, 12 martie 1925, p. 1559.

⁴⁵ G. G. Antonescu, *Educație și cultură*, ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura „Cartea Românească”, 1935, p. 60.

⁴⁶ DAD, ședința din 18 februarie 1925, publicată în MOF, partea a III-a, nr. 65, 12 martie 1925, p. 1561-1562.

⁴⁷ *Lege pentru modificarea art. 19 și art. 71 din Legea asupra Învățământului Secundar și Superior*, publicată în MOF, partea I, nr. 54, 8 martie 1925, p. 2449-2451.

⁴⁸ *Regulament de aplicare a Legii pentru modificarea art. 18, alin. II, art. 19 și art. 71 din Legea asupra Învățământului Secundar și Superior*, publicat în MOF, partea I, nr. 82, 11 aprilie 1925, p. 4101-4102.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 4101.

Astfel, directoarea Liceului de fete „M. Kogălniceanu” din Iași raporta Inspectoratului Școlar Regional XIII o listă nominală cu elevele ce urmau să susțină examenul, cu actele de naștere ale candidadelor, matricolele școlare și confirmarea plății taxei de înscriere, dar și cele scutite de plată. Pentru sesiunea din vara anului 1927 au fost înscrise la examen 20 de eleve cu medii de absolvire a clasei a VIII-a între 6,78 și 8,98⁵⁰.

Pentru a se putea înscrie la examenul de bacalaureat, candidații trebuiau să achite o taxă de admitere în valoare de 800 de lei⁵¹, fiind posibilă scutirea parțială sau totală a plății, plecând de la o serie de motive bine întemeiate, conform art. 29 din Regulament. De regulă, majoritatea cazurilor în care s-a aplicat scutirea de la plata taxei au fost motivate de imposibilitatea plății acesteia de către candidați și părinții lor, din considerente financiare⁵². Pentru obținerea acesteia, părinții sau aparținătorii elevului/elevei transmiteau o cerere de scutire adresată inspectorului școlar al regiunii, cu actele doveditoare. Aceasta era transmisă ulterior Primăriei, care elibera un certificat de atestare privind scutirea plății, ce ajungea la comisia de examinare⁵³.

Listele celor înscriși la examen erau trimise de inspectorat președinților de comisii. Pentru cazul Liceului „Oltea Doamna” din Iași, Inspectoratul Școlar transmitea la 24 iunie 1925 președintelui comisiei, profesorul Ion Simionescu, o notă informativă, alături de dosarele candidaților, dar și lista nominală, cu alte precizări de natură procedurală⁵⁴.

În continuare, regulamentul detalia maniera de susținere a probelor scrise și orale prevăzute sintetic în lege. Fiind folosit sistemul de notare de la 1 la 10, candidații cu note de 4 sau mai mici, obținute la una sau mai multe materii, erau declarați respinși, iar cei reușiți la examenul de bacalaureat trebuiau să obțină cel puțin nota 6 ca medie generală⁵⁵. Absolvenții și absolventele examenului primeau o diplomă de bacalaureat în numele Ministerului Instrucțiunii Publice și livrate de Inspectorate către instituțiile școlare, de unde puteau fi ridicate⁵⁶.

⁵⁰ AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași 1909-1934: Corespondență, D. 159/1927, f. 2-14.

⁵¹ *Regulament de aplicare a Legii...*, p. 4104. Chitanțe de plată a taxei au fost identificate la AN-Iași Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași 1909-1934: Corespondență, D. 53/1925, f. 1-10.

⁵² Nefiind în situația de a cere scutire de taxă, Mircea Eliade afirma totuși faptul că taxa de înscriere la examen era „scumpă” (Mircea Eliade, *Romanul adolescentului miop*, prefată de Dan C. Mihăilescu, fișă biobibliografică și referințe critice de Lucian Pricop, București, 2012, Editura Cartex 2000, p. 141).

⁵³ Într-o cerere datată 23 iunie 1925, adresată Inspectoratului de către Teodora Gojan, văduvă domiciliată în Iași, aceasta cerea scutirea de taxă pentru fiica sa, Maria Gojan, deoarece cu venitul ei de 300 de lei nu poate acoperi cuantumul taxei. Cererea ei a fost acceptată la 24 iunie, fiind eliberat în următoarele zile un certificat doveditor. Pe certificat este trecută eronat data 22 iunie (AN-Iași, fond Inspectoratul Școlar Regional Iași 1909-1934: Corespondență, D. 34/1925, f. 23-24).

⁵⁴ *Ibidem*, f. 66-67.

⁵⁵ *Regulament de aplicare a Legii...*, p. 4104.

⁵⁶ *Ibidem*.

Desfășurarea primelor sesiuni de bacalaureat la nivel național: interpretări, critici, propuneri

Prima sesiune de bacalaureat a avut loc în iunie 1925, la nici trei luni de la adoptarea legii și la nici două de la publicarea Regulamentului. În scopul îndreptării situației din învățământul secundar cât mai rapid posibil, bacalaureatul a fost reintrodus în mai puțin de șase luni de la adoptare.

Această situație a generat confuzie în rândul elevilor, părinților și al profesorilor⁵⁷. Pregătindu-se pentru Universitate, Mircea Eliade relatează starea de confuzie a liceenilor în *Romanul adolescentului miop*. Făcând parte din prima serie de susținători ai noului examen, acesta memora că atât pe el, cât și pe prietenii lui bacalaureatul îi înspăimânta. El își amintea că:

Ne-a înspăimântat mult noul bacalaureat: suntem cea dintâi serie. Cei care învățau înainte, acum, se surmenează. Nimeni nu știe ce se va petrece precis la bacalaureat. Profesorii și-au pierdut calmul, băieții sunt înspăimântați. În loc de comisia amiabilă, aleasă din profesorii liceului, cu care am copilărit și care ne cunosc, vom întâlni comisii severe, care ne vor cântări în trei minute, definindu-se suficienți sau insuficienți pentru Universitate⁵⁸.

Prima sesiune a examenului de bacalaureat a constituit prilejul unor discuții ample în spațiul public, care dezbătea întreaga situație a învățământului secundar. Această chestiune s-a legat de datele statistice privind gradul de promovabilitate a examenului. Astfel, pentru sesiunea din iunie 1925, din 3.887 de candidați înscriși în 42 de centre de examinare⁵⁹ din țară, doar 1.887 au reușit să treacă bacalaureatul, iar 2.000 dintre aceștia au fost respinși, adică un grad de promovabilitate de 48,5%⁶⁰. Ulterior, au apărut și date privind gradul de promovabilitate pe regiuni, unele informații fiind în oarecare contradicție în privința numărului total de candidați. La nivel regional, situația stătea astfel:

– Vechiul Regat: 1.650 de candidați, 955 admiși (60%), 17 comisii de examinare;

– Ardeal: 1.558 de candidați, 671 admiși (43,7%), 14 comisii de examinare;

– Bucovina: 354 de candidați, 122 admiși (34,7%), 4 comisii de examinare;

– Basarabia: 429 de candidați, 145 admiși (33,8%), 7 comisii de examinare⁶¹.

După cum observăm, gradul cel mai mare de promovabilitate a fost înregistrat în Vechiul Regat, unde au fost înscriși cei mai mulți elevi și unde identificăm cel mai mare număr de comisii și avem 60% dintre candidați admiși. Al

⁵⁷ G. A. Dima, *Școala secundară în lumina Bacalaureatului. Constatări, date statistice, păreri și propuneri*, București, Editura Socec, 1928, p. 5.

⁵⁸ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 132-133.

⁵⁹ Constantin Angelescu, *Activitatea...*, p. 27. Ministrul notează eronat numărul de 41 de centre [n.n.]. Într-o listă a comisiilor instituite de Ministerul Instrucțiunii și publicată în ziarul „Viitorul” au fost trecute 37 de comisii („Viitorul”, anul 18, nr. 5185, 19 iunie 1925, p. 4).

⁶⁰ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 22, f. 6-9.

⁶¹ *Rezultatele examenelor de Bacalaureat*, în „Patria”, anul VII, nr. 158, 24 iulie 1925, p. 1.

doilea cel mai mare grad de promovabilitate a fost înregistrat în Ardeal, cu un procentaj de 43,7%, fiind urmat de Bucovina cu 34,7% și Basarabia cu 33,8%.

Într-un articol din ziarul „Patria” a fost relatată situația celor admiși din Ardeal, prin raportare la procentul românilor admiși și al celor de alte etnii. Concret, 30% din candidații care au trecut examenul în Ardeal au fost români și între 15 și 20% minoritari⁶². Procentajul mai mic al celor reușiți din partea minorităților a fost previzibil, date fiind lacunele multor susținători la materiile de examinare, cu precădere la Limba și literatura română⁶³, Istoria și Geografia României. Cu atât mai mult, G. G. Antonescu afirma faptul că proba la Limba franceză ar fi nepotrivită și dificilă pentru candidații minoritari, sugerând o probă a limbii moderne la alegere⁶⁴.

În chestiunea susținătorilor de alte etnii, reprezentanți ai minorităților sau români ardeleni au acuzat Ministerul Instrucțiunii că reintroducerea bacalaureatului ar reprezenta o „caricatură”, un „numerus clausus” deghizat⁶⁵, menit să limiteze accesul minorităților în viața publică prin organizarea arbitrară a acestui examen⁶⁶.

În perioada 1925-1929, tabloul general al rezultatelor de la bacalaureat a rămas relativ stabil. Cu toate acestea, discuțiile, criticile și sugestiile privind examenul s-au intensificat. O constatare detaliată privind rezultatele slabe și lacunele grave ale susținătorilor a fost făcută de Ion Simionescu în revista „Viața Românească”, în contextul participării sale în calitate de președinte de comisie la sesiunea de toamnă din 1925.

Invocând rezultatele slabe la nivel general din toată țara și în mod particular cele din județul Iași, profesorul Simionescu nota faptul că reintroducerea bacalaureatului a avut efectul unui „ciclone” în care „au căzut numeroase victime”⁶⁷. Analizând modul de susținere al examenului pe probe și nivelul de cunoștințe al candidaților, universitarul ieșean venea cu o serie de date deloc îmbucurătoare pentru mediul școlar. În contextul dezinteresului candidaților pentru lectură, Simionescu semnala faptul că elevii aveau lipsuri sistematice în ceea ce priveau cunoștințele de la Limba și literatura română, demonstrată prin lipsa lecturii autorilor clasici (Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Octavian Goga, Mihail Sadoveanu), dar și a celor moderni⁶⁸.

⁶² Dacicus, 25% bacalaureați în Ardeal, în „Patria”, anul VII, nr. 142, 11 iulie 1925, p. 2.

⁶³ Despre dificultățile întâmpinate de ucrainenii din România, care au susținut bacalaureatul în anii '20, vezi Florin-Răzvan Mihai, *Problema învățământului în limba maternă (1918-1938). Studiu de caz: minoritatea ucraineană din România (I)*, în SAI, tomul LXXXII, 2015, p. 114.

⁶⁴ G. G. Antonescu, *op. cit.*, p. 61.

⁶⁵ Antonian Nour, *op. cit.*, p. 1.

⁶⁶ Au fost formulate acuze privind alegerea în comisii pentru probele de limbă maternă din Ardeal a unui număr de profesori care nu cunoșteau suficient de mult limba în care se susținea examenul (Ioan Baciuc, *Încă un an de școală. Constatările și reflecțiile unui dascăl*, în „Patria”, anul VII, nr. 166, 2 august 1925, p. 2).

⁶⁷ Ion Simionescu, *op. cit.*, p. 68.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 68-69.

O situație similară a fost observată de Simionescu în cazul Istoriei, unde a constatat faptul că mulți candidați nu știau cum se numerotau secolele sau anul Unirii Basarabiei cu România. Geografia României ar fi fost „cea mai masacrată”, cunoștințele candidaților atât teoretice, cât și practice fiind aproape nule. Referitor la probele de limbă franceză, acesta a remarcat necunoștința frazelor de bază, iar în cazul științelor exacte (Chimie, Fizică, Biologie), lacune privind noțiunile elementare⁶⁹.

Eliodor Constantinescu, membru într-o comisie de examinare în Craiova, semnală cunoștințele și rezultatele slabe sau foarte slabe ale elevilor, publicând o listă cu „perle” ale susținătorilor examenului, într-o încercare de a răspunde celor care criticau utilitatea bacalaureatului⁷⁰. Astfel de constatări au apărut destul de frecvent în spațiul public, cazurile fiind numeroase la nivelul întregii țări.

În anii 1925-1929, pentru toate sesiunile de examinare au fost înregistrate următoarele date statistice:

1925:

- Sesiunea iunie: 3.887 prezenți, 1.887 reușiți (48,50%);
- Sesiunea septembrie: 2.768 prezenți, 987 reușiți (35,30%);
- Promovabilitate generală: **40,40%**.

1926:

- Sesiunea iunie: 4.997 prezenți, 2.631 reușiți (52,65%);
- Sesiunea septembrie: 3.674 prezenți, 1.720 reușiți (46,81%);
- Promovabilitate generală: **49,73%**.

1927:

- Sesiunea iunie: 5.584 prezenți, 2.795 reușiți (50,05%);
- Sesiunea septembrie: 4.219 prezenți, 1.865 reușiți (44,20%);
- Promovabilitate generală: **47,12%**.

1928:

- Sesiunea iunie: 6.538 prezenți, 2.870 reușiți (43,89%);
- Sesiunea septembrie: 9.983 prezenți, 3.823 reușiți (38,29%);
- Promovabilitate generală: **41,09%**.

1929:

- Sesiunea iunie: 11.111 prezenți, 6.104 reușiți (54,94%);
- Sesiunea septembrie: 8.039 prezenți, 3.911 reușiți (48,65%);
- Promovabilitate generală: **51,79%**⁷¹.

⁶⁹ Un exemplu dat de Ion Simionescu în acest caz este următoarea afirmație a unui elev: „Că sămânța e fruct și cartoful e sămânță” (*ibidem*, p. 70-72).

⁷⁰ Câteva dintre aceste „perle”: „Condiția absolut indispensabilă pentru formarea unei limbi este aceea de a forma în același timp un popor care s-o vorbească”; „T. Maiorescu se făcu cunoscut în polemicile cu cei dela Contemporanul unde găsim pe bătrânul [H]Eliade” [revista „Contemporanul” a apărut în 1881, la nouă ani de la moartea lui Ion Heliade-Rădulescu – n.n.]; „Cea mai însemnată operă a lui T. Maiorescu a fost Beția de cuvinte”; „Acum tinerii noștri încep să studieze în Ardeal, unde li se deșteaptă spiritul național”; „Eliade Rădulescu introduce limba română în biserică în locul celei slavone”; „Așa, V. Alexandri întrece pe marele fabulist Voltair” (Eliodor Constantinescu, *Examenul de bacalaureat în RGI, anul XIV, nr. 4, aprilie 1926*, p. 262-267).

⁷¹ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 22, f. 6, 9. Datele se găsesc și în *Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/1922-1928/1929*, p. XVI.

Referitor la sesiunile de examinare din 1929, gradul de promovabilitate a fost mai mare comparativ cu cele din sesiunile anterioare (de la 41,09% în anul precedent, la 51,79%). O creștere a numărului celor prezenți și reușiți la sesiunile din anul 1929 s-a datorat prezenței elevilor și elevelor claselor a VII-lea de liceu și a absolvenților claselor a VIII-a din anul precedent, dinaintea desființării acestora prin legea din 1928, implicit desfășurarea bacalaureatului potrivit noii legi a învățământului secundar⁷².

Gradul de promovabilitate a scos la iveală faptul că doar aproximativ jumătate din candidații înscriși în cele două sesiuni reușeau să treacă examenul⁷³. Un grad mai mare de promovabilitate era înregistrat în sesiunile de vară. În sesiunile din septembrie susțineau de regulă cei care rămâneau corigenți înaintea absolvirii liceului⁷⁴ sau cei care picaseră examenul în iunie⁷⁵.

Opiniile cu privire la reînstituirea bacalaureatului au fost diverse. O mare parte a pedagogilor, a cadrelor didactice, dar și unii parlamentarii ai Partidului Național Liberal au susținut reintroducerea examenului din considerente ce țineau de creșterea calitativă a studenților ce urmau să intre la Universitate. Plecând de la chestiunea învățământului secundar, aceștia au considerat bacalaureatul un prim pas spre îmbunătățirea acestui ciclu școlar, ce urma să fie completat de o reformă propriu-zisă.

În contextul reformei învățământului secundar din 1928, Constantin Kirițescu, care a avut un rol semnificativ în procesul de reînstituire a bacalaureatului, sublinia într-o cuvântare ținută la Institutul Social Român că examenul a constituit o confirmare a scăderii calității actului educativ în școlile secundare, nevoia de soluții fiind clamată de profesori, pedagogi și cadre universitare. În continuare, vechiul examen de absolvire a liceului a fost înlocuit și din considerente de ordin socio-politic. Pe de altă parte, și Kirițescu a văzut în bacalaureat o soluție „oportună și salutară”⁷⁶.

Din mediul școlar, o parte a cadrelor didactice a salutat reînstituirea bacalaureatului. O opinie tranșantă cu privire la chestiunea învățământului secundar a fost exprimată de Dim. Baci în „Revista Generală a Învățământului”. Acesta a aruncat toată vina privind rezultatele slabe asupra elevilor, iar bacalaureatul a fost văzut de autor ca un „duș rece”, prin care liceenii să conștientizeze importanța învățăturii, sub o supraveghere mai atentă a părinților pe care i-a îndemnat să privească școala cu mai mult interes⁷⁷.

În altă ordine de idei, au existat păreri ale unor profesori conform cărora examenul maturității nu a însemnat doar o regândire practică a unui aspect al

⁷² *** *Statistica învățământului din România pe anii școlari 1921/1922-1928/1929*, p. XVII.

⁷³ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 484.

⁷⁴ Un caz cunoscut este cel al lui Mircea Eliade, care din cauza unei corigențe a trebuit să susțină bacalaureatul în sesiunea de toamnă, din anul 1925 (Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 135, 141).

⁷⁵ G. A. Dima, *op. cit.*, p. 40.

⁷⁶ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, p. 483-485.

⁷⁷ Dim. Baci, *op. cit.*, p. 31.

învățământului secundar, ci o impunere a unei linii unitare de educație, din perspectivă națională, la nivelul întregului⁷⁸.

Cu toate acestea, inițiativa lui Angelescu a fost contestată, iar în contextul procentelor scăzute de absolvire au apărut propuneri de modificare a bacalaureatului sau chiar de eliminare a acestuia. Au existat și opinii conform cărora bacalaureatul nu ar fi reprezentat o schimbare majoră în învățământul secundar, ci un examen fără o importanță deosebită, diploma de bacalaureat fiind considerată una similară vechiului certificat de absolvire a liceului⁷⁹.

Unele critici aduse lui Angelescu în privința reînstituirii examenului au fost formulate pornind de la contextul nepotrivit reapariției acestuia. Oficioasele partidelor de opoziție au atras atenția că bacalaureatul nu ar fi trebuit reintrodus în afara unei noi legi a învățământului secundar, deoarece acesta ar fi provocat tulburări atât prin aplicarea acestuia pe baza legislației vechi, cât și prin rapiditatea cu care a fost reintrodus. Prin maniera de reintroducere a bacalaureatului, legiuitorul ar fi dat încă o dovadă de incoerență legislativă, manifestată în general de ocupanții funcției de ministru al Instrucțiunii, și nu numai⁸⁰.

Chestiunea bacalaureatului a fost exploatată și din perspectivă politică. Din zona Ardealului, dr. Angelescu a fost acuzat de limitarea numărului absolvenților minoritari în învățământul superior și a românilor ardeleni în general, deoarece aceștia ar fi fost „un real pericol pentru mentalitatea politicianismului liberal” și părănd să fie apți de „o crimă contra culturii românești”. Tot el susținea că ministrul ar fi influențat comisiile prin instrucțiunile date. Într-un răspuns oferit Agenției Rador și preluat de ziarul „Patria”, Angelescu nega acuzațiile, pe care le-a catalogat drept politicianiste⁸¹.

Majoritatea criticilor aduse lui Angelescu și Ministerului s-au referit la modul de alcătuire și funcționare a comisiilor de examinare. Multe dintre acestea au apărut tot din zona Ardealului, fiind formulate de membri sau simpatizanți ai partidelor politice de opoziție. Au existat acuze privind discriminarea profesorilor ardeleni din comisii sau desconsiderarea lor de către Minister⁸², fără ca multe dintre aceste acuze să fie detaliate sau demonstrate. Pe lângă ministrul Angelescu, supuși criticilor au fost Constantin Kirițescu, dar și alți directori din Ministerul Instrucțiunii. Aceștia au fost acuzați că ar lucra mai mult în spiritul

⁷⁸ Alex. P. Arbore, *Câteva păreri despre noua reformă a învățământului secundar*, în RGI, anul XV, nr. 4, aprilie 1927, p. 233.

⁷⁹ Cătălin Botoșineanu, *Minoritățile din Iași și învățământul primar, secundar și universitar în perioada interbelică*, în Laurențiu Rădvan (coord.), *Iași – oraș al diversității. Categorii etnice și minorități în secolele XV-XX. Aspecte sociale, economice și culturale*, Iași, Editura Ars Longa, 2015, p. 236, nota 14, *apud* G. A. Dima, *op. cit.*, p. 85.

⁸⁰ *Harababura din învățământul secundar. Bacalaureatul introdus din nou*, în „Patria”, anul VII, nr. 42, 24 februarie 1925, p. 1.

⁸¹ *Dacicus, Dl ministru Angelescu răspunde*, în „Patria”, anul VII, nr. 152, 16 iulie 1925, p. 1.

⁸² *Bacalaureatul. Observațiile d-lui Dr. R. Boilă, prof. universitar*, în „Dreptatea”, anul I, nr. 5, 22 octombrie 1927, p. 3.

intereselor politice, și nu al celor școlare, argumentația lor bazându-se pe expuneri privind chestiunea învățământului secundar⁸³.

După susținerea primelor sesiuni de bacalaureat au apărut imediat primele opinii și sugestii privind revizuirea examenului. Dat fiind gradul de dificultate ridicat al acestuia, majoritatea intervențiilor au ridicat problema ușurării examenului, pentru ca gradul de promovabilitate să crească și pentru ca mai mulți tineri să poată intra la Universitate. Multe dintre acestea au apărut spre anul 1928, în contextul procesului de reformare a învățământului secundar, însă au existat discuții similare și înainte de 1928. De asemenea, au existat și opinii privind desființarea examenului.

Referitor la sugestiile aduse în discuție în mediile de specialitate, în contextul noii legi a învățământului secundar, au fost consultate direcțiunile liceelor din țară. Într-un extras al răspunsurilor oferite de școlile secundare către Ministerul Instrucțiunii Publice, în 1928, mai multe licee din țară au venit cu propuneri privind bacalaureatul, astfel identificăm următoarele sugestii, cum ar fi:

- susținerea sesiunii de toamnă în intervalul 25 septembrie – 5 octombrie (Liceul „Carmen Sylva”);
- includerea profesorilor din aceeași școală în comisiile de examinare (liceele din Careii Mari, liceele de Fete din Cernăuți și Cluj);
- trimiterea profesorilor în comisii din alte regiuni decât cele în care predau (liceele din Caracal și „altele”);
- instituirea de comisii regionale și „ambulante” (Lugoj);
- liceu unitar cu patru profile (clasic, modern, real și pentru funcționari), cu ultimul an de pregătire pentru bacalaureat (Rădăuți);
- desființarea examenului de bacalaureat (Liceul Real din Chișinău)⁸⁴.

Au existat recomandări privind schimbarea modalității de desfășurare a examenului, cu o orientare spre evaluarea altor caracteristici decât cele prevăzute în materiile de examinare, menite să accentueze procesul de verificare a individualității candidaților. În mai multe articole și lucrări, G. G. Antonescu a sugerat reorganizarea examenului de bacalaureat, prin eliminarea probelor care nu ar fi avut legătură cu noțiunile de cultură națională și care nu atestau capacitatea de sinteză a candidatului⁸⁵. Antonescu, mai degrabă un adept al pedagogiei formative, plasa cultura generală într-un plan secund, deoarece aceasta ar fi fost una strict informativă, în timp ce efortul formativ atesta procesul de învățare axat pe individualizarea elevului⁸⁶. În septembrie 1925, Antonescu îi recomanda lui Constantin Angelescu reorganizarea bacalaureatului sub forma unui examen sintetic general și nu pe materii. Acesta trebuia să fie susținut în fața unui singur

⁸³ Al. Vasilescu, *Bacalaureatul*, în „Dreptatea”, anul II, nr. 230, 22 iulie 1928, p. 1.

⁸⁴ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 6, nepaginat.

⁸⁵ G. G. Antonescu, *Pedagogie generală*, f.l., Editura „Scrișul românesc”, 1946, p. XIX.

⁸⁶ Idem, *Pedagogia contemporană. Probleme și curente*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Casei Școalelor, 1943, p. 28-29.

profesor care, prin notare, atesta capacitatea de înțelegere asupra noțiunilor de cultură generală și națională a candidatului sau candidatei⁸⁷.

Rapiditatea reintroducerii și rezultatele slabe au îngrijorat părinții și unii profesori deopotrivă. Odată cu rezultatele din primele sesiuni de examinare au apărut inițiativele privind desființarea examenului, sugerate sau susținute de unii părinți. În acest context, Gheorghe Beiu-Paladi, inspector general în învățământul secundar și director al revistei „Educația”, nu găsea o soluție în desființarea examenului, ba chiar susținea cu tărie păstrarea lui, ca mecanism de creștere a actului calitativ din școlile secundare. În privința ușurării examenului, Paladi considera că aceasta ar crea efecte negative în lanț, fiind alterat însuși scopul bacalaureatului de a oferi universităților tinerii pregătiți temeinic pentru profesii, în special pentru cei care urmau să devină profesori, astfel s-ar fi perpetuat mediocritatea și slaba pregătire în școlile secundare⁸⁸.

Într-un raport privind examenul de bacalaureat adresat lui Constantin Angelescu de către C. Capitoliu, inspector al învățământului secundar, cel din urmă a catalogat reinstituirea acestuia drept „una din cele mai fericite măsuri de legislație școlară luate în ultimul timp”⁸⁹. El își motiva afirmația în textul raportului prin evidențierea îmbunătățirii actului educativ atât în învățământul secundar, cât și în cel superior, iar în subsidiar, enumera alte efecte cum ar fi reducerea numărului de admiși în universitate și evitarea unei inflații de profesioniști intelectuali în societate⁹⁰. În privința celor nemulțumiți din anumite categorii, Capitoliu nota că dintre aceștia se numărau cei care n-au luat examenul și minoritățile, iar demonizarea bacalaureatului s-ar fi realizat prin „amplificări și exagerări” ale presei⁹¹.

Concluzii

Examenul de bacalaureat a fost reintrodus ca un demers de îmbunătățire a calității învățământului secundar și, într-o mică măsură, a celui superior. bacalaureatul a apărut pe fondul unor probleme reale, care trebuiau rezolvate rapid. Necesitatea unificării și a reformării învățământului în ansamblul său a apărut în contextul noului *statu-quo* al României de după 1918. Până la noua lege a învățământului secundar din 1928, școala secundară din România a funcționat, un timp, cu patru tipuri distincte în toată țara. Calitatea actului de

⁸⁷ G. G. Antonescu, *op. cit.*, p. 60-61. Abordarea lui Antonescu a fost menționată și de Ștefan Bârsănescu în lucrarea *Istoria pedagogiei românești*, București, Societatea Română de Filosofie, 1941, p. 145.

⁸⁸ Gheorghe Beiu-Paladi, *Bacalaureatul*, în „Educația. Revistă pentru Școală și Familie”, anul XI, nr. 9-10, noiembrie-decembrie 1926, p. 130.

⁸⁹ BAR, fond Dr. C. Angelescu, VI Varia 18, f. 20.

⁹⁰ C. Capitoliu aducea în discuție dificultățile statului în contextul existenței unei „pletoiri de avocați, medici (la orașe), farmaciști, ingineri” și cheltuielile mari ale statului în raport cu crearea de funcții pentru aceștia și salarizarea lor (*ibidem*, f. 1-2).

⁹¹ *Ibidem*, f. 1.

educație din întregul învățământ secundar a scăzut, fiind semnalat acest fapt în spațiul public, cu necesitatea de a fi identificate soluții pentru rezolvarea acestei chestiunii.

În ciuda includerii sale în proiectul de lege a învățământului secundar, bacalaureatul a fost reintrodus înaintea noii legi, la cererea specialiștilor din Ministerul Instrucțiunii și a profesorilor universitari care aduceau în discuție intrarea la Universitate a tinerilor insuficient pregătiți pentru acest nivel de învățământ, mulți dintre ei fiind și participanți activi la mișcările protestatare din mediile studențești din anii '20.

Adoptat și implementat cu rapiditate de către autoritățile școlare, bacalaureatul a creat o undă de șoc în rândul elevilor, părinților, profesorilor și al pedagogilor. Dacă gradul de promovabilitate al susținătorilor vechiului examen de absolvire era unul mare sau foarte mare, odată cu reinstituirea bacalaureatului acest fenomen a fost stopat, promovabilitatea înregistrată în sesiunile dintre anii 1925-1929 ajungând la jumătate. Acest fapt demonstrează creșterea gradului de dificultate a examinării de la finalul studiilor secundare; astfel, un număr mai mic de absolvenți au intrat la Universitate, dar cu un bagaj intelectual adecvat parcurgerii studiilor superioare.

Toate acestea au provocat dezbateri în societate, dar și diverse critici la adresa elevilor, a părinților, a profesorilor și a Ministerului. În contextul discuțiilor pentru noua lege a învățământului secundar din 1928 s-au înmulțit propunerile pentru modificarea sau desființarea acestuia, dar ele nu au produs urmări, căci a fost păstrată aceeași manieră de examinare, în cea mai mare măsură; a existat doar o mică modificare privind susținerea unor probe, odată cu înlocuirea liceului trifurcat cu cel unitar.

The Reinstated Baccalaureate Exam in 1925: Objectives, Gaps, Controversies (Abstract)

Keywords: Baccalaureate, Secondary education, Higher education, Romanian education, Interwar period, Dr. Constantin Angelescu, Lyceum, Examination, Students, University.

This article aims to provide a general perspective on the restoration of the Baccalaureate exam by the liberal Minister of Instruction, Dr. Constantin Angelescu, in 1925. The changes in Romania's state of affairs after 1918 necessitated the unification and reform of the educational system to meet the new requirements of society and the state. The Baccalaureate was reinstated as a mechanism to establish a qualitative filter for lyceum graduates who wished to pursue higher education in universities. It was restored through a law on 8th March 1925, which confirmed the decline in the quality of educational outcomes and also restricted access to higher education institutions for under-prepared students. On the other hand, the low passing rate recorded during the first examination sessions sparked controversies and became a subject of political debates.

Rețelele literare ale lui Oscar Walter Cisek: corespondența cu redacția „Ostland” (1925-1929)

Nora CHELARU*

Oscar Walter Cisek s-a născut în București în 1897¹, într-o familie de comercianți. Bunicii din partea tatălui proveneau din Boemia și Transilvania. Tatăl său se născuse la București, iar mama sa venea din provincia prusacă Brandenburg². Cisek avea așadar o familie internațională. A crescut într-un oraș românesc, în cultura germană, absolvind în 1917 gimnaziul evanghelic³. A participat de-a lungul vieții la cele două câmpuri culturale românesc și german, punându-le de asemenea în legătură prin traduceri, recenzii și eseuri⁴. Deși și-a abandonat în vara anului 1922 studiile de germanistică și istoria artei de la München, acestea sunt domeniile care i-au marcat activitatea. În ianuarie 1921, s-a căsătorit cu Hortensia Mateescu, care a tradus și ea literatură română în germană. În 1926 a intrat în serviciul public, devenind atașat cultural la Viena în 1930, la Praga în 1932 etc.⁵.

Acest articol examinează rețelele personale și profesionale ale lui Oscar Walter Cisek în prima perioadă a activității sale, insistând îndeosebi asupra legăturilor cu redacția „Ostland”, revista editată de Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien [Liga culturală a germanilor din România Mare].

Începând cu 1919, Cisek a contribuit la ziarele și revistele sașilor transilvăneni, îndeosebi „(Siebenbürgisch-)Deutsche Tagespost” [Curierul zilnic german

* Dr., cercetător – programe postdoctorale de cercetare avansată organizate în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; e-mail: nora.chelaru@gmail.com.

¹ Peter Motzan, *Nachwort*, în Oscar Walter Cisek, *Das entfallene Gesicht*, München, Südostdeutsches Kulturwerk, 2002, p. 341.

² Romanița Constantinescu, *Die multiethnische Dobrudscha im Prosawerk Oscar Walter Ciseks*, în „Philologica Jassyensia”, nr. 2/2019, p. 70; vezi și continuarea articolului în nr. 1/2020, p. 107-117.

³ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 348.

⁴ Despre activitatea lui Cisek, vezi Georg Scherg, *Oscar Walter Cisek*, în Joachim Wittstock, Stefan Sienerth (ed.), *Die rumäniendeutsche Literatur in den Jahren 1918-1944*, București, Kriterion, 1992, p. 383-398; Roxana Nubert, *Oscar Walter Cisek als Mittler zwischen deutscher und rumänischer Kultur*, Regensburg, S. Roderer Verlag, 1994. Îi mulțumesc colegei Alice Buzdugan pentru ultima referință.

⁵ Peter Motzan, *op. cit.*, p. 341, 348.

transilvănean] (apărut între ianuarie 1919 și decembrie 1924), „Ostland” [Țara din Est] (primul cu acest nume, având subtitlul „Monatsschrift für die Kultur der Ostdeutschen” [Revistă lunară pentru cultura germanilor din Est], apărut între iunie 1919 și septembrie 1921) și „Frühling” [Primăvara] (apărut între aprilie și decembrie 1920)⁶. S-a ocupat, de asemenea, de distribuirea celei din urmă⁷. Din iunie 1919 și până în 15 decembrie 1921, prim-redactor la „Siebenbürgisch-Deutsche Tagespost” a fost un anume Oskar Kraemer⁸, cu care Cisek fusese coleg de revistă și la „Frühling”⁹. În septembrie 1922, așadar imediat după ce și-a abandonat studiile, Cisek a devenit redactor responsabil al „Bukarester Lloyd”, al cărui prim-redactor era același Oskar Kraemer¹⁰. Chiar dacă „Bukarester Lloyd” își înceta apariția pe 31 ianuarie 1923¹¹, Cisek reușise așadar să preia de vreme o poziție importantă într-o publicație periodică, folosindu-și probabil conexiunile.

Redacția „Lloyd” a anunțat, încă din primul număr, „că am reușit să câștigăm o serie întreagă de scriitori germani deosebiți drept colaboratori la foiletonul nostru”, anume Karl Demmel, Martin Feuchtwanger, Manfred Georg, Alfred Hein, Anselma Heine, Georg Hirschfeld, Albert Rudolf Leinert, Kurt Martens, Erwin Herbert Rainalter, Richard von Schaukal și Armin T. Wegner¹². Mai mulți dintre acești autori au fost și publicați în cele patru luni de apariție a ziarului (Demmel, Hein și Martens). Pe lângă aceasta, Cisek, după cum s-a promis în același anunț, a semnat și recenzii de evenimente culturale¹³. Există astfel

⁶ Oscar Walter Cisek, *Nächte*, în „Ostland”, septembrie 1919, p. 184; *Die Landschaft und der Mensch. Ein sprechendes Bild*, în „Ostland”, decembrie 1919 – ianuarie 1920, p. 155-156; *Grüße și Moment*, în „Ostland”, martie 1920, p. 253; *Alexander Benedict*, în „Ostland”, iunie 1920, p. 432-436; *Abenddämmer*, în „Ostland”, nr. 2, septembrie 1920, p. 662; *Beethovens Musik in Altrumanien*, în „Ostland”, nr. 2, decembrie 1920, p. 179-181; *Nervöser Abend*, în „Ostland”, nr. 2, ianuarie 1921, p. 230; *Das Bad der Diana. Bei Betrachtung des gleichnamigen Gemäldes von Hans von Marées. Nelly Mateescu in Freundschaft*, în „Ostland”, nr. 1, martie 1921, p. 328; *Grigorescu*, în „Ostland”, nr. 1, mai 1921, p. 452-455; *Rudolf Anton Weinberger. Ein Banater Bildhauer und Medailleur*, în „Ostland”, nr. 2, iunie 1921, p. 521-523; *Gebirge. Sechs Gedichte*, în „Ostland”, nr. 2, iulie 1921, p. 564-567; *Bildende Kunst. Verbesserung meines Aufsatzes über Grigorescu*, în „Ostland”, nr. 2, iulie 1921, p. 583-584; *Verheissung*, în „Frühling”, nr. 1, 1920, p. 12; *Grau*, în „Frühling”, nr. 2, 1920, p. 42; *Das Geständnis*, în „Frühling”, nr. 3, 1920, p. 64-67; *Rückblick*, în „Frühling”, nr. 4, 1920, p. 92; Roxana Nubert, *op. cit.*, p. 10; Peter Motzan, *op. cit.*, p. 349.

⁷ *Ständige Abnehmer...*, în „Frühling”, nr. 2, 1920, p. 47.

⁸ *Publicații periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tomul III, București, Editura Academiei RSR, 1987, p. 867.

⁹ Oskar Kraemer, *Profeta*, în „Frühling”, nr. 1, 1920, p. 12-13; idem, *Manche Nacht*, în „Frühling”, nr. 2, 1920, p. 34; idem, *Von jenen Menschen einer*, în „Frühling”, nr. 4, 1920, p. 83-85.

¹⁰ „Bukarester Lloyd”, nr. 8711, 17 septembrie 1922, p. 3.

¹¹ *Publicații periodice românești*, III, p. 93.

¹² *Unsere literarischen Mitarbeiter*, în „Bukarester Lloyd”, nr. 8711, 17 septembrie 1922, p. 3; „[...] daß es uns gelungen ist, eine ganze Reihe hervorragender deutscher Schriftsteller als Mitarbeiter für unser Feuilleton zu gewinnen”.

¹³ Oscar Walter Cisek, *Eine Plakatausstellung in Bukarest*, în „Bukarester Lloyd”, nr. 8735, 27 octombrie 1922, p. 3; *Eine Bilderausstellung*, în „Bukarester Lloyd”, nr. 8737, 29 octombrie 1922, p. 2.

indicii că, în timp ce era redactor responsabil la „Lloyd”, a stabilit relații cu scriitori și artiști.

Cisek n-a colaborat la efemera revistă culturală brașoveană „Das Ziel” [Telul] (apărută între aprilie și octombrie 1919), dar, în anii 1924, 1929, 1930 și 1934, a contribuit la cealaltă revistă culturală din Brașov, „Klingsor” (apărută din aprilie 1924)¹⁴, care, la sfârșitul anilor 1920, a luat o orientare din ce în ce mai de dreapta¹⁵.

Cisek publica de asemenea în presa din Germania. În 1919 și 1920, i-au apărut două articole, intitulate *Ostdeutscher Brief aus Rumänien*, în revista berlineză „Das literarische Echo”. În primul aborda literatura germană din România, incluzându-i pe „germani și evrei cu sensibilități germane” („die Deutschen und die deutsch empfindenden Juden”)¹⁶. Nuvela *Die Tatarin* [Tătă-roaica] i-a apărut în 1928 în revista „Deutsche Rundschau”, unde, după spusele lui Cisek, ar fi citit-o Arnold Zweig, care l-ar fi ajutat să-și publice proza (culegerea de nuvele purtând același titlu) la Gebrüder Enoch¹⁷. La fel, potrivit unor scrisori publicate de Cisek însuși, i-a trimis respectivul număr din „Deutsche Rundschau” lui Thomas Mann, care i-a răspuns într-un mod laudativ pe 16 decembrie 1928, atribuind nuvelei „cel mai bun spirit german de transmitere” („den besten deutschen Überlieferungsgeist”)¹⁸.

În paralel, Cisek scria pentru diferite reviste românești. În „Cugetul Românesc” (apărut între februarie 1922 și iunie 1924) scria mai ales recenzii ale unor publicații germane¹⁹. Între 1923 și 1931 a colaborat cu revista național-

¹⁴ Oscar Walter Cisek, *Wüstenei și Die wache Nacht*, în „Klingsor”, aprilie 1924, p. 21-22, 140-141; *Die Hans Eder-Ausstellung in Bukarest*, în „Klingsor”, aprilie 1924, p. 38-39; *Gedichte*, în „Klingsor”, martie 1929, p. 81-83; *Die neue rumänische Lyrik*, în „Klingsor”, iunie 1929, p. 225-230; *Gedichte*, în „Klingsor”, februarie 1930, p. 46-47; *Die Himmelsöffnung. Erzählung*, în „Klingsor”, octombrie 1930, p. 386-397, și noiembrie 1930, p. 425-434; *Gedichte*, în „Klingsor”, iunie 1934, p. 209-211; *Das entfallene Gesicht. Eine Novelle*, în „Klingsor”, octombrie 1934, p. 378-388; *Das entfallene Gesicht. Eine Novelle*, în „Klingsor”, noiembrie 1934, p. 410-419.

¹⁵ Enikő Dácz, *Die Zeitschrift Klingsor und Heinrich Zillich zwischen „europäischem Dialog” und nationalsozialistischer Ideologisierung. Anmerkung zum akademischen Netzwerk 1924-1933*, în Iulia Zup et al. (ed.), *Deutsche Sprache, Wissenschaft und Kultur in dem rumänischen Bildungssystem (1918-1933)*, Konstanz, Hartung-Gorre Verlag, 2021, p. 41-51.

¹⁶ Oscar Walter Cisek, *Ostdeutscher Brief aus Rumänien*, în „Das literarische Echo”, octombrie 1919 – octombrie 1920, col. 1448-1450; *Ostdeutscher Brief aus Rumänien*, în „Das literarische Echo”, octombrie 1920 – octombrie 1921, col. 1393-1395; Peter Motzan, *op. cit.*, p. 349; Iulia-Karin Patrut, *Schwarze Schwester – Teufelsjunge. Ethnizität und Geschlecht bei Paul Celan und Herta Müller*, Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 2006, p. 233.

¹⁷ Oscar Walter Cisek, *Die Tatarin*, Hamburg, Enoch, 1929; idem, *Fragmentarisches aus einem Selbstzeugnis*, în „Neuer Weg”, 16 noiembrie 1962 (supliment 408); Hans Liebhardt, *Wie ein einziger Tag. Anekdoten, Betrachtungen, Geschichten*, București, Kriterion Verlag, 1982, p. 169; Gabriela Șandor, *Grenzüberwindung und Exotik im Erzählwerk Oscar Walter Ciseks. Abendländisches und Balkanisch-Orientalisches*, în „Temeswarer Beiträge zur Germanistik”, 2006, p. 144-145.

¹⁸ Oscar Walter Cisek, *Erste Begegnung in Prag*, în „Neuer Weg”, 12 noiembrie 1965 (Beilage Nr. 388 Kultur und Leben); Hans Liebhardt, *op. cit.*, p. 171.

¹⁹ Oscar Walter Cisek, *Bernhard Diebold. Anarchie în dramă*, în „Cugetul Românesc”, iunie 1922, p. 505-507; *Der neue Merkur*, în „Cugetul Românesc”, iunie 1922, p. 509-510; *Die neue*

conservatoare „Gândirea”²⁰, condusă de Nichifor Crainic²¹. În 1921, „Gândirea” menționa că Cisek publicase în „Ostland” poezia *Gebirge* [Munții]²². În revistă, Cisek a scris articole, mai ales despre pictori și expoziții, printre care artiști minoritari germani, evrei, dar și români. La „Cugetul Românesc” și la „Gândirea” a fost coleg cu Ion Pillat, cu care a purtat o corespondență și a avut o relație strânsă²³. A mai publicat și în alte reviste românești, contribuind la cunoașterea literaturii și artei germanilor din Germania și România în mediul românesc²⁴. Relația cu Crainic, cu care a și mers în septembrie 1925 la Florența pentru a pregăti o expoziție de artă românească²⁵, i-a adus probabil postul de „consilier tehnic artistic, diurnist” la Ministerul Cultelor și Artelor, în care a fost numit pe 12 octombrie 1926 de însuși Crainic²⁶.

Cisek se apropiase deja mai dinainte de instituțiile publice. În 1922, l-a însoțit pe I. G. Duca la conferința Micii Înțelegeri la Praga. Dacă dăm crezare ziarului „Adevărul”, „d-l Duca a plecat cu un bun personal ziaristic în frunte cu d-l Oskar Walter Cisek. Și datorită acestui desăvârșit și muncitor ziarist, statul nostru a cules roade”²⁷. În 1923, Cisek era deja implicat în propaganda pentru

Rundschau, în „Cugetul Românesc”, iunie 1922, p. 508-509; *Georg Trakl*, în „Cugetul Românesc”, septembrie 1922, p. 554-556; *Iwan Goll*, în „Cugetul Românesc”, noiembrie-decembrie 1922, p. 195-197; *Else Lasker-Schüler*, în „Cugetul Românesc”, martie 1923, p. 250-251; *Theodor Däubler*, în „Cugetul Românesc”, august 1923, p. 621-629; *O antologie mondială*, în „Cugetul Românesc”, octombrie-noiembrie 1923, p. 797-799; *Vera und Froda*, în „Cugetul Românesc”, martie 1924, p. 79-80; *Cuvinte despre Rainer Maria Rilke*, în „Cugetul Românesc”, aprilie-iunie 1924, p. 200; *Deutsche Literaturzeitung*, în „Cugetul Românesc”, aprilie-iunie 1924, p. 221-222; *Deutsche Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte*, în „Cugetul Românesc”, aprilie-iunie 1924, p. 222.

²⁰ Gabriela Șandor, *Oscar Walter Ciseks Novelle Die Tatarin – Textgeschichte*, în „Temeswarer Beiträge zur Germanistik”, 2008, p. 364.

²¹ Oscar Walter Cisek, *Fritz Kimm*, în „Gândirea”, nr. 1-2, 5 și 20 mai 1923, p. 30-31; *Hans Eder*, în „Gândirea”, nr. 8-10, 20 ianuarie 1924, p. 232; *Expozițiile*, în „Gândirea”, nr. 8-10, 20 ianuarie 1924, p. 233; *Expoziția Hans Eder și Expoziția Marius Bunescu*, în „Gândirea”, nr. 2, martie 1926, p. 88-90; *Rainer Maria Rilke*, în „Gândirea”, nr. 1, ianuarie 1927, p. 30; *Expoziții*, în „Gândirea”, nr. 1, ianuarie 1927, p. 31-32; *Theodor Aman*, în „Gândirea”, nr. 10-11, noiembrie 1928, p. 423-428; *Expoziția Elena Popea*, în „Gândirea”, nr. 10-11, noiembrie 1928, p. 459-460; *Expoziția Hans Eder*, în „Gândirea”, nr. 12, decembrie 1928, p. 512; *Expozițiile tinereții și Erno Tibor și J. Eisenscher*, în „Gândirea”, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1929, p. 61-64; *Hofmannsthal*, în „Gândirea”, nr. 8-10, august-octombrie 1929, p. 314.

²² *Ostland*, în „Gândirea”, nr. 8, 15 august 1921, p. 155.

²³ Cornelia Pillat (ed.), *Ion Pillat – Scrisori (1898-1944)*, București, Editura Du Style, 1998, p. 214, 215, 218, 273, 283, 365, 425.

²⁴ De pildă: Oscar Walter Cisek, *Plastica sașilor noștri*, în „Ideea Europeană”, aprilie 1923; Nichifor Crainic, *Herbstlied*, trad. Oscar Walter Cisek, în „Cultura”, Cluj, martie 1924, p. 172; Oscar Walter Cisek, *Cronica literară germană*, în „Universul literar”, 25 februarie 1926, p. 13; idem, *Tudor Arghezi și imaginea nouă a lumii*, în „Viața literară”, 11 iunie 1927, p. 1.

²⁵ Roxana Nubert, *op. cit.*, p. 79.

²⁶ MOF, nr. 237, 22 octombrie 1926, p. 16139 (nr. 44922). O corespondență mai târzie dintre Cisek și Crainic a fost publicată în Constandina Brezu și Ioana Cisek (ed.), *Oscar Walter Cisek în scrisori*, București, Editura Eminescu, 1997, p. 94-97.

²⁷ *Triste constatări de la conferința româno-rusă*, în „Adevărul”, 30 septembrie 1924, p. 4.

Fundația Culturală „Principele Carol” (ctitorită în 1921)²⁸, la sfârșitul anului 1923 apărându-i un articol despre aceasta într-o ediție specială a ziarului „Prager Presse” [Presa pragueză]²⁹, în care mai târziu a publicat regulat³⁰. În martie 1925, Cisek a inaugurat revista „Kulturnachrichten aus Rumänien” (apărută până în decembrie 1925, iar apoi în iulie-august 1926, ianuarie 1928, februarie-martie 1928 și aprilie-mai 1928), care era scoasă de aceeași Fundație Culturală „Principele Carol” cu scopul de a răspândi cunoașterea artei și vieții românești în spațiul de limbă germană³¹. În octombrie 1926, Cisek a dat un interviu ziarului cultural „Rampa”, în care menționa și că „în localul fundației [culturale „Principele Carol”] vom deschide un salon de artă ca-n străinătate, unde se vor face expoziții lunare și unele educative. Un salon de artă selecționată”³².

Pe lângă bogata activitate publicistică, Cisek a organizat expoziții și a ținut conferințe. În 1924, a îngrijit expoziția de tablouri românești din salonul „Klingsor” din Brașov, scriind și un articol de întâmpinare pentru „Gazeta Transilvaniei” și ținând un discurs de inaugurare³³.

Reiese astfel că Oscar Walter Cisek participa la cele două câmpuri culturale, cel german și cel românesc, având conexiuni cu jurnaliștii, scriitorii și oamenii politici atât minoritari germani, cât și români, ceea ce i-a permis să-și extindă activitatea publicistică și să-și croiască o carieră.

Correspondența lui Cisek cu redacția noului „Ostland”, organul Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien, păstrată la Serviciul județean

²⁸ MOF, nr. 104, 12 august 1921, p. 2684-2685.

²⁹ Oscar Walter Cisek, *Die Kulturstiftung Principele Carol*, în „Prager Presse”, 8 decembrie 1923, p. 4; *Un ziar-enciclopedic. Ziarul „Prager Presse” publică un număr special destinat chestiilor românești*, în „Adevărul”, 12 decembrie 1923, p. 3. Îi mulțumesc Maevei Berghmans pentru articolul din „Prager Presse”.

³⁰ Oscar Walter Cisek, *Theater und Musik in Bukarest*, în „Prager Presse”, 30 ianuarie 1925, p. 6; *Theater und Musik in Bukarest*, în „Prager Presse”, 25 martie 1925, p. 6; *Theater und Musik in Bukarest*, în „Prager Presse”, 19 august 1925, p. 6; *Das Simu-Museum in Bukarest*, în „Prager Presse”, 29 august 1925, p. 6; *Die rumänische Presseausstellung in Bukarest*, în „Prager Presse”, 1 septembrie 1925, p. 4; *Ioan Slavici*, în „Prager Presse”, 1 septembrie 1925, p. 6; *Hingabe*, în „Dichtung und Welt. Beilage zur «Prager Presse»”, 6 septembrie 1925, p. III; Ovidiu Scatiu, *Tante Emilie*, trad. Oscar Walter Cisek, în „Dichtung und Welt. Beilage zur «Prager Presse»”, 1 noiembrie 1925, p. III; Oscar Walter Cisek, *Theater und Musik in Bukarest*, în „Prager Presse”, 6 noiembrie 1925, p. 6.

³¹ Oscar Walter Cisek, *Begleitworte*, în „Kulturnachrichten aus Rumänien”, martie 1925, p. 4; vezi și Roxana Nubert, *Oscar Walter Cisek als Mittler zwischen deutscher und rumänischer Kultur – Mit besonderer Berücksichtigung der Kulturnachrichten aus Rumänien und seiner Beiträge in siebenbürgisch-sächsischen Periodika*, în „Germanistische Beiträge”, nr. 28, 2011, p. 15-26.

³² A.C., *Arta românească. De vorbă cu d. Oscar Walter Cisek, despre arta și arhitectura noastră și despre proiectele Fundației Culturale Principele Carol*, în „Rampa”, 17 octombrie 1926, p. 1.

³³ *Amânarea expoziției „Klingsor” de tablouri românești*, în „Gazeta Transilvaniei”, 18 aprilie 1924, p. 4; *Expoziția pictorilor români*, în „Gazeta Transilvaniei”, 4 mai 1924, p. 5; *Expoziția de tablouri românești și Expoziția pictorilor români*, în „Gazeta Transilvaniei”, 4 mai 1924, p. 6.

Sibiu al Arhivelor Naționale și parțial publicată³⁴, permite o mai bună înțelegere a felului în care funcționa rețeaua lui Cisek. În ceea ce urmează, se ia în calcul tot schimbul epistolar din fondul Liga Culturală a Germanilor din România (număr de inventar 179).

A doua revistă cu numele „Ostland” a fost înființată în ianuarie 1926 în Sibiu, fiind scoasă de directorul Kulturamt Richard Csaki și apărând până în iunie 1931. Revista era definită de redacție drept publicație culturală pangermană, care urma să promoveze talentele germane, să propage producția culturală germană și să stabilească o legătură culturală între Germania și germanii din străinătate³⁵. Chiar dacă a publicat până la urmă destul de puțin în „Ostland”³⁶, Cisek a depus eforturi însemnate ca să-și publice texte în aceasta, dar și ca să-i atragă drept colaboratori pe unii scriitori renumiți.

Din prima scrisoare expediată pe 20 august 1925 de Konrad Nussbächer de la Kulturamt către Oscar Walter Cisek reiese că cel din urmă trimisese celui dintâi un număr de poezii și o nuvelă pentru a fi publicate în revista aparent deja în pregătire. Potrivit scrisorii, Cisek a dat de înțeles că ar putea să pună Kulturamt în legătură cu Rainer Maria Rilke, Robert Musil, Otto Pick și Oscar Baum³⁷. În numărul din aprilie-iunie 1924 al „Cugetului Românesc”, Cisek publicase *Cuvinte despre Rainer Maria Rilke*³⁸, iar în același număr apăruse și o traducere a povestirii lui Rilke *Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke* (1912), realizată de Cisek și Pillat³⁹. În legătură cu această traducere, Pillat era în contact cu Rilke⁴⁰. Pe 10 noiembrie 1924, Rilke l-a rugat

³⁴ Monica Vlaicu, „Annäherung zwischen deutschem und rumänischem Geistesleben”. *Briefe von O. W. Cisek an die Zeitschrift „Ostland”*, în „Neue Literatur”, noiembrie 1985, p. 67-80.

³⁵ *Zur Einführung*, în „Ostland”, ianuarie 1926, nr. 1, p. 1-4; Nora Chelaru, *Die deutschen Schulen, Vereine und Gemeinden in Bessarabien und das Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien*, în Iulia Zup et al. (ed.), *op. cit.*, p. 134; pentru mai multe detalii, vezi Marian Zăloagă, *Biserica evanghelică din România și agenda germanității din străinătate. O relectură a revistei culturale „Ostland”*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «Gheorghe Șincai»”, Târgu Mureș, 2020, p. 5-54 și 2021, p. 122-165.

³⁶ Oscar Walter Cisek, *Erinnerung an Italien*, în „Ostland”, nr. 3, martie 1926, p. 116-117; *Die neuen Bilder Hans Eders*, în „Ostland”, nr. 3, martie 1926, p. 123-125; *Die Entlastung. Erzählung*, în „Ostland”, nr. 6, iunie 1926, p. 233-239; *Die Entlastung. Erzählung*, în „Ostland”, nr. 7-8, iulie-august 1926, p. 275-381; *Gedichte*, în „Ostland”, nr. 10, octombrie 1926, p. 312-313.

³⁷ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 5, f. 868: Nussbächer către Cisek, 20 august 1925; Michaela Nowotnick, „...die geistige Verbindung mit dem Mutterlande aufrecht zu erhalten”. *Ostland. Vom geistigen Leben der Auslandsdeutschen und die Bemühungen um Kontakte zum literarischen Leben in Deutschland*, în Enikő Dáczy (ed.), *Räumliche Semantisierungen. Raumkonstruktionen in den deutschsprachigen Literaturen aus Zentral- und Südosteuropa im 20.-21. Jahrhundert*, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 2018, p. 179-195.

³⁸ Oscar Walter Cisek, *Cuvinte despre Rainer Maria Rilke*, în „Cugetul Românesc”, aprilie-iunie 1924, p. 200.

³⁹ Rainer Maria Rilke, *Cântecul vieții și al morții stegarului Christoph Rilke*, în „Cugetul Românesc”, aprilie-iunie 1924, p. 93-101.

⁴⁰ Ingeborg Schnack, *Rainer Maria Rilke. Chronik seines Lebens und seines Werkes*, II. Band, Passau, Insel Verlag, 1975, p. 952.

pe Pillat „să transmită domnului colaborator al dumneavoastră [probabil lui Cisek – n.n.] un pic din această recunoștință pe care o am pentru dumneavoastră” („de transmettre à Monsieur votre collaborateur un peu de cette reconnaissance que je vous porte”)⁴¹. În privința celorlalți autori, ceea ce îi lega de Cisek era că toți trei erau, precum și Cisek, colaboratori ai ziarului „Prager Presse”.

Răspunsul lui Cisek de pe 7 septembrie 1925 lipsește. Reiese însă dintr-o scrisoare a lui Nussbächer din 10 septembrie 1925 că Kulturamt, probabil prin Cisek, s-a adresat lui Rilke pentru a primi o operă inedită. Nussbächer l-a rugat pe Cisek să scrie un eseu succint de 4-5 pagini despre noua literatură română, arătând astfel că Cisek era socotit un cunoscător al acesteia în mediul minoritar german. – Un asemenea articol nu a mai apărut însă. – Nussbächer a comparat viitorul format al „Ostland” cu cel al „Klingsor”, ceea ce sugerează că era conștient de colaborarea lui Cisek cu aceasta⁴².

În răspunsul său din 1 octombrie 1925, Cisek a menționat că a călătorit prin țară cu un „poet prieten” („dem mir befreundeten Dichter”), Theodor Däubler (1876-1934). S-a lăudat că el a intermediat între editorul „Klingsor” Heinrich Zillich și acest scriitor austriac, precum și Yvan Goll, un scriitor loren de limbă germană, despre care a afirmat că îl cunoaște bine (îl recenzase în 1922 pentru „Cugetul Românesc”⁴³). A propus o intermediere și cu „Ostland”. Mai departe, a declarat că este la curent cu activitatea scriitorilor români, putând astfel să scrie cu ușurință articolul cerut⁴⁴.

Prin Däubler, Cisek a încercat pe 15 octombrie 1925 să primească de la Ludwig von Ficker, editorul revistei culturale tiroleze „Der Brenner”, articolul lui Däubler despre Georg Trakl apărut în aceasta⁴⁵, dar și să publice în ea unele poezii proprii. În scrisoarea către Ficker, a pomenit că i-a trimis „acum aproximativ doi ani [...] două numere ale revistei lunare românești «Cugetul românesc», în care se afla un articol al meu despre Trakl și 17 poezii ale acestuia traduse în românește”⁴⁶. Nu se cunoaște originea relației dintre Däubler și Cisek. Potrivit lui Alfred Kittner, o sursă adeseori nu tocmai exactă, Cisek îl întâlnise pe Däubler în tinerețe și poezia sa fusese influențată de acesta⁴⁷.

⁴¹ Cornelia Pillat, *op. cit.*, p. 477: Rainer Maria Rilke către Ion Pillat, 10 noiembrie 1924.

⁴² SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 5, f. 867: Nussbächer către Cisek, 10 septembrie 1925.

⁴³ Oscar Walter Cisek, *Iwan Goll*, în „Cugetul Românesc”, noiembrie-decembrie 1922, p. 195-197.

⁴⁴ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 5, f. 866: Cisek către Nussbächer, 1 octombrie 1925.

⁴⁵ Theodor Däubler, *Der Styx*, în „Der Brenner”, primăvară 1922, p. 109-121.

⁴⁶ Heinz Stănescu, *Scriitori români în arhive străine: Oscar Walter Cisek. Corespondență la Innsbruck*, în „Manuscriptum”, nr. 2, 1975, p. 148-149: Cisek către Ludwig von Ficker, 15 octombrie 1925; vezi și p. 149-150: Cisek către Ludwig von Ficker, 12 noiembrie 1925; p. 151: Cisek către Ludwig von Ficker, 10 decembrie 1925. Un extras din prima scrisoare a fost tipărit, sub titlul *Schließlich sei eine Zuschrift erwähnt...*, în „Der Brenner”, toamnă 1925, p. 285-286.

⁴⁷ Alfred Kittner, *Nachwort*, în *Oscar Walter Cisek. Gedichte. Eine Auswahl*, București, Kriterion, 1972, p. 108; Beatrice Greif, *Alfred Kittner. Leben und Werk*, Konstanz, Hartung-Gorre, 2022, p. 94.

Următoarea scrisoare păstrată, trimisă de Cisek lui Nussbächer pe 19 ianuarie 1926, arată cât de repede era Cisek în stare să-și folosească relațiile nou-create. Astfel, i-a propus lui Nussbächer o contribuție de-a lui Ficker, declarând că nu știe sigur dacă acesta ar trimite una, dar că corespundează de mai mult timp cu el. Din aceeași scrisoare reiese relația lui Cisek cu pictorul transilvănean Hans Eder și cu scriitorul Emanoil Bucuța, colegul său de la „Cugetul Românesc” și „Gândirea”. Astfel, anunța că va scrie un omagiu în cinstea lui Eder, dar că acesta și-a ambalat deja picturile (probabil Nussbächer ceruse niște reproduceri pentru „Ostland”). În privința lui Bucuța, Cisek vedea posibilitatea ca angajatorul acestuia, Ministerul Muncii, să achiziționeze două abonamente la „Ostland” pentru Muzeul Social⁴⁸.

Într-o nouă scrisoare de pe 2 februarie 1926, Cisek își oferea din nou serviciul de a interveni pe lângă Däubler și Goll, menționând că Däubler îi e prieten și că va trimite ceva cu siguranță. Adăuga că Däubler i-a trimis textele cerute pentru „Cugetul Românesc” și „Klingsor”. De asemenea, scotea în evidență că el, Cisek, a făcut rost de contribuțiile lui Yvan și Claire Goll pentru „Klingsor”⁴⁹.

Pe 3 februarie 1926, o altă persoană de la „Ostland”, Erwin Reisner, un austriac teoretician al raselor stabilit în Sibiu, cu care Cisek fusese coleg la vechiul „Ostland”⁵⁰ și la „Frühling”⁵¹, a intrat în legătură cu Cisek ca să-i propună un schimb între revistă și „Kulturnachrichten aus Rumänien”⁵². În răspunsul său, Cisek a trebuit să clarifice că nu el, ci Fundația Culturală „Principele Carol” edita revista și că aceasta nu mai apărea în acel moment⁵³. A fost totuși în măsură să-i trimită lui Reisner numerele încă disponibile apărute până atunci⁵⁴.

Continuarea corespondenței dintre Nussbächer și Cisek arată că cel din urmă devenise un fel de consilier pentru „Ostland”. Într-o scrisoare din 1 martie 1926, Nussbächer îi mărturisea lui Cisek că îl socotea pe Stefan George cel mai mare poet în viață, urmat de Däubler, judecând după culegerea de poezii *Das*

⁴⁸ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7: Cisek către Nussbächer, 19 ianuarie 1926; vezi și f. 865: Cisek către Nussbächer, 11 februarie 1926.

⁴⁹ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 864: Cisek către Nussbächer, 2 februarie 1926.

⁵⁰ De pildă, Erwin Reisner, *Mein eigenes Totenlied*, în „Ostland”, decembrie 1919 – ianuarie 1920, p. 149; *Judentum und Weltanschauung*, în „Ostland”, nr. 2, septembrie 1920, p. 682-684; *Der Page*, în „Ostland”, nr. 2, ianuarie 1921, p. 243; *Gedichte*, în „Ostland”, nr. 1, mai 1921, p. 456-457.

⁵¹ Erwin Reisner, *Wir wandern abseits*, în „Frühling”, nr. 2, 1920, p. 35; *Wasserrosen*, în „Frühling”, nr. 3, 1920, p. 53; *Aphorismen*, în „Frühling”, nr. 3, 1920, p. 74-75; *Im Lande Irgendwo*, în „Frühling”, nr. 4, 1920, p. 88.

⁵² SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 862: Erwin Reisner către Cisek, 3 februarie 1926.

⁵³ *Ibidem*, f. 867: Cisek către Erwin Reisner, 15 februarie 1926.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 866: Erwin Reisner către Cisek, 20 februarie 1926; f. 870: Cisek către Reisner, 7 martie 1926.

Nordlicht. Se temea că a pierdut astfel bunăvoința lui Rilke⁵⁵. Așadar existau unele convingeri profunde ale redactorilor care puteau intra în conflict cu dorința redacției de a-și extinde rețelele și puteau avea un impact și asupra conexiunilor lui Cisek. Din scrisoare reiese și onorariul lui Cisek, anume 300 de lei pentru textul despre Eder și un abonament gratuit la „Ostland” pentru poezii⁵⁶, ceea ce sugerează că participarea lui Cisek la această revistă avea alte motive decât cele financiare.

Între timp, relația dintre Cisek și Nussbächer a devenit mai strânsă. Așadar, pe 7 martie 1926, Cisek i-a scris lui Nussbächer că-l socotește „acum de departe cel mai bun scriitor al sașilor” („dass Sie gegenwärtig der weitaus beste Schriftsteller der Sachsen sind”), adăugând: „La Zillich, totul trebuie mereu să miroase a slănină și a ciorapi purtați.” („Bei Zillich will immer alles nach Speck und getragenen Strümpfen duften.”) Nu s-a ferit deci să exprime o opinie negativă despre editorul „Klingsor”, care, dacă ar fi devenit publică, i-ar fi stricat relația cu acesta. În continuare, Cisek a menționat că le-a scris lui Ficker și lui Däubler și că vrea să redacteze un omagiu dedicat celui din urmă. A cerut două exemplare „bine tipărite” din numărul 3 al „Ostland”, pentru a le trimite lui Däubler și Rilke⁵⁷. Aceasta sugerează, pe de o parte, că spera încă să-l câștige pe Rilke pentru „Ostland” și, pe de altă parte, că voia să-și facă cunoscută opera prin poezia dedicată lui Däubler și apărută în acel număr⁵⁸.

Pe 8 martie 1926, Cisek i-a transmis lui Nussbächer răspunsul lui Ficker, rugându-l să trimită acestuia numărul din „Ostland” pe care l-a cerut. Din tonul scrisorii lui Cisek, rezultă că Ficker dăduse un răspuns pozitiv⁵⁹. Din răspunsul lui Cisek către Ficker din 19 martie 1926 reiese că primise de la Ficker volumul acestuia *Erinnerung an Georg Trakl* (Brenner-Verlag, 1926). A anunțat că-l va recenza pentru „Ostland” sau „Prager Presse”. S-a simțit onorat că volumul menționa și „Cugetul Românesc” și a cerut un al doilea exemplar cu dedicație pentru Pillat. A sugerat ca Josef Leitgeb – pe care-l pomenise într-un articol apărut în „Universul literar” din februarie⁶⁰ – să scrie contribuția pentru „Ostland”, menționând că „îl apreciem din ce în ce mai mult drept poet” („den wir als Dichter immer höher einschätzen”)⁶¹.

Pe 5 aprilie 1926, Cisek l-a înștiințat pe Nussbächer că i-a scris lui Ficker și crede că Leitgeb va putea scrie eseul. A sugerat ca „Ostland” să publice și poezii de-ale acestuia. A propus, de asemenea, ca textul lui Däubler și articolul său (al lui Cisek) despre acesta să fie publicate împreună într-un număr. A men-

⁵⁵ *Ibidem*, f. 868-869: Nussbächer către Cisek, 1 martie 1926.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 871-872: Cisek către Nussbächer, 7 martie 1926.

⁵⁸ Oscar Walter Cisek, *Erinnerung an Italien*, în „Ostland”, nr. 3, martie 1926, p. 116-117.

⁵⁹ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 874: Cisek către Nussbächer, 8 martie 1926; vezi f. 873: Nussbächer către Cisek, 15 martie 1926.

⁶⁰ Oscar Walter Cisek, *Cronica literară germană*, în „Universul literar”, 25 februarie 1926, p. 13.

⁶¹ *Ludwig von Ficker. Briefwechsel 1926-1939*, Innsbruck, Haymon Verlag, 1991, p. 17-18: Cisek către Ludwig von Ficker, 19 martie 1926.

ționat că i-a scris lui Rilke. În sfârșit, a mulțumit pentru exemplarele publicitare, ceea ce arată că făcea în continuare propagandă pentru revistă⁶².

Pe 24 mai 1926, Cisek i-a trimis lui Nussbächer o „poezie frumoasă” („ein schönes Gedicht”) și inedită a lui Däubler, primită pentru „Ostland”, și și-a repetat dorința să publice un articol despre Däubler în numărul din august, precum și o recenzie a *Kyra Kyralina* a lui Panait Istrati. S-a plâns că în articolul lui Zillich despre această operă se găseau „din nou greșeli” („wieder Irrtümer”) ⁶³. Astfel, Cisek s-a pus în valoare drept exegetul mai bun al autorului român.

Pe 4 iunie 1926, Cisek și-a exprimat bucuria că contribuția lui Däubler i-a plăcut lui Nussbächer și a conchis: „Faptul că părerile noastre coincid complet și în acest caz dovedește că noi ne înțelegem bine și în general” („Dass unsere Meinungen auch diesbezüglich so ganz zusammen fallen, beweist, dass wir uns auch sonst gut verstehen”). A cerut șase exemplare din cele două numere în care i-a apărut nuvela *Die Entlastung*, pentru a le trimite lui Däubler, Wilhelm Schäfer și Leonhard Frank, precum și altor cunoștințe⁶⁴. Nu avem mai multe informații despre legătura dintre Cisek și acești doi autori din urmă. Schäfer avea să publice, în 1928, o recenzie elogioasă a *Die Tatarin*⁶⁵.

Scrisoarea lui Cisek către Nussbächer din 10 iunie 1926 arată cum Cisek își folosea relațiile profesionale ocazional și pentru a găsi soluții pentru problemele sale personale. După ce l-a rugat pe Nussbächer să pună poezia lui Däubler la începutul numărului ca acesta să aibă impresia că i se recunoaște importanța, i-a cerut informații cu privire la un sanatoriu din Sibiu, la care părinții săi voiau să se ducă⁶⁶. În răspunsul său din 18 iunie 1926, Nussbächer i-a dat indicațiile cerute. În aceeași scrisoare, i-a atras atenția că nu poate să primească un onorariu și că are de câștigat prin faptul că își face cunoscută opera, sporindu-și faima⁶⁷. Așadar, extinderea rețelei trebuia să înlocuiască o plată materială. Cisek a acceptat această ofertă, scriind că vrea să colaboreze „pe cât posibil la acțiunea bună” („an Ihrer guten Sache mitarbeiten”) ⁶⁸.

Îmbolnăvind-se, Cisek n-a mai predat articolul despre Däubler și a apărut doar poezia celui din urmă⁶⁹. Alte scrisori dintre Cisek și Nussbächer nu se mai

⁶² SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 875: Cisek către Nussbächer, 5 aprilie 1926; vezi și f. 880: Cisek către Nussbächer, 19 aprilie 1926; f. 876: Cisek către Nussbächer, 11 mai 1926; f. 879: Nussbächer către Cisek, 14 mai 1926.

⁶³ *Ibidem*, f. 881: Cisek către Nussbächer, 24 mai 1926; vezi și f. 882: Nussbächer către Cisek, 2 iunie 1926; Heinrich Zillich, *Panait Istrati*, în „Klingsor”, mai 1926, p. 181-182.

⁶⁴ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 877: Cisek către Nussbächer, 4 iunie 1926; Oscar Walter Cisek, *Die Entlastung*, în „Ostland”, iunie 1926, p. 233-239, și iulie-august 1926, p. 275-281.

⁶⁵ *Balcicul în literatură*, în „Rampa”, 28 noiembrie 1928, p. 4.

⁶⁶ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 7, f. 883: Cisek către Nussbächer, 10 iunie 1926.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 884: Nussbächer către Cisek, 18 iunie 1926.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 879: Cisek către Nussbächer, 22 iunie 1926.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 1050: Nussbächer către Cisek; f. 1049: Cisek către Nussbächer, telegramă, primită pe 19 iulie 1926; f. 1048: Cisek către Nussbächer (text dictat), 21 iulie 1926; Theodor Däubler, *Die Frage nach Arkadien*, în „Ostland”, iulie-august 1926, p. 271-274.

păstrează în fondul Liga Culturală a Germanilor din România. Ultimele trei, din anii 1927 și 1929, aparțin unui schimb dintre Cisek și însuși Csaki, conducătorul Kulturamt. Acestea însă nu mai privesc intermedierea lui Cisek dintre „Ostland” și alți autori, ci doar publicațiile lui Cisek în revistă, precum și culegerea sa de nuvele *Die Tatarin*, despre care Cisek voia să fie recenzată de Csaki pentru „Ostland”⁷⁰.

Concluzii

Corespondența lui Cisek și Kulturamt, îndeosebi cu Nussbächer, arată că Cisek era foarte talentat la *networking*: 1) apela la prietenii săi pentru a aduce contribuții la „Ostland” (Däubler), respectiv pentru a-i găsi abonați (Bucuța); 2) utiliza rețelele create prin colaborarea sa cu reviste din străinătate (Musil etc.); 3) încerca să-i mobilizeze pe autorii pe care îi tradusesese (Rilke și Goll); 4) nu ezita nici să abordeze unele persoane cu care nu avea o relație încă foarte strânsă (Ludwig von Ficker); 5) știa să-și facă publicitate, trimițând textele sale publicate către unii autori de renume (Thomas Mann, probabil și Arnold Zweig); 6) se punea în valoare creând comparații implicite între el și alții (Heinrich Zillich); 7) își cultiva prietenii, făcându-le favoruri (Däubler); 8) era gata să sacrifice câștigul material pentru mai multă vizibilitate. În același timp, își punea unele relații în pericol, criticându-le în scris (Zillich). La fel, colaborarea sa strânsă cu redactori cu convingeri puternice risca să aibă un impact negativ asupra unor relații existente sau dorite (Rilke).

Oscar Walter Cisek's Literary Networks: Correspondence with the “Ostland” Editorial Office (1925-1929) (Abstract)

Keywords: literary networks, German literature in Romania, Romanian literature, Cultural Office of the Germans' League in Greater Romania (Kulturamt des Verbandes der Deutschen in Großrumänien), Oscar Walter Cisek, “Ostland”.

This article is based on the correspondence between Oscar Walter Cisek and the editorial staff of the cultural journal “Ostland”, the organ of the Germans' League in Greater Romania's Cultural Office. It discusses how the young author and journalist expanded his personal and professional network. The article concludes that Cisek utilized pre-existing relationships with friends and colleagues from other periodicals, as well as with authors he had previously translated. Cisek was not hesitant to promote himself when writing to the editorial staff or unfamiliar individuals.

⁷⁰ SJAN Sibiu, fond Liga Culturală a Germanilor din România (inv. 179), dosar 11, f. 279: Cisek către Csaki, 27 august 1927; f. 272: Csaki către Cisek, 4 octombrie 1927; dosar 19, f. 1009: Cisek către Csaki, 9 septembrie 1929.

**Constantin Zoppa (1884-1973)
și continuitatea antisemitismului în Bucovina***

Philippe Henri BLASEN**

Introducere

Acest studiu de caz arată continuitatea antisemitismului în Bucovina înainte și după 1918, înscriindu-se în sfera mai largă a cercetării despre originea antisemitismului din statele succesoare¹.

Mult timp, istoria Bucovinei austriece a suferit de o idealizare, care se datora amintirilor nostalgice de după 1918 și mai ales 1944 ale multor emigrați, refugiați și deportați. În centrul acesteia se afla ideea unei lumi în care toate etniile, confesiunile și religiile trăiau armonios laolaltă. Această idee se reflectă și în istoriografie, îndeosebi cu privire la antisemitism. Astfel, în 1993, istoricul Emanuel Turczynski scria că Bucovina austriacă n-a cunoscut „niciun antisemitism autentic demn de menționat” (*keinen nennenswerten genuinen*

* Le mulțumesc lui Roland Clark, Lucy Coatman, Bronwyn Cragg și Dumitru Lăcătușu pentru contribuțiile la acest articol.

** Arhivist, Centre de Documentation sur les Migrations humaines (Luxemburg); e-mail: blasen@protonmail.com

¹ Cu privire la antisemitism în Europa Centrală și Răsăriteană în perioada studiată, vezi: Paul Hanebrink, *A Specter Haunting Europe. The Myth of Judeo-Bolshevism*, Cambridge (MA) și Londra, The Belknap Press of Harvard University Press, 2018; Philipp Nielsen, *Between Heimat and Hatred: Jews and the Right in Germany, 1871-1935*, New York, Oxford University Press, 2019; William W. Hagen, *Anti-Jewish Violence in Poland, 1914-1920*, Cambridge, Cambridge University Press, 2018; Ville Häkkinen, *Redescribing the Nation. Anti-Semitism as a tool of nation-building in the Hungarian Numerus Clausus debates, 1920-1928*, în „Journal of Language and Politics”, nr. 5, noiembrie 2018, p. 655-675; Tim Grady, *A Deadly Legacy. German Jews and the Great War*, New Haven (CT), Yale University Press, 2017; Marius Turda (ed.), *The History of East-Central European Eugenics, 1900-1945. Sources and Commentaries*, London etc., Bloomsbury, 2015; Brian E. Crim, *Antisemitism in the German Military Community and the Jewish Response, 1914-1938*, Lanham etc., Lexington Books, 2014; Robert Nemes, Daniel Unowsky, *Sites of European Antisemitism in the Age of Mass Politics 1880-1918*, Lebanon (NH), University Press of New England, 2014; Christhard Hoffmann, Werner Bergmann, Helmut Walser Smith (ed.), *Exclusionary Violence. Antisemitic Riots in Modern German History*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2002; Till van Rahden, *Juden und andere Breslauer. Die Beziehungen zwischen Juden, Protestanten und Katholiken in einer deutschen Großstadt von 1860 bis 1925*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2000; Steven Beller, *Vienna and the Jews 1867-1938*, New York, Cambridge University Press, 1989.

Antisemitismus)², consemnând fenomenul doar marginal³. În 1999, istoricul Mariana Hausleitner l-a evocat tot în plan secund⁴, probabil pentru că dorea să creeze un contrast clar între starea de dinainte și cea de după 1918 în Bucovina. Abia în ultimele două decenii a fost antisemitismul din Bucovina austriacă tematizat mai mult, îndeosebi de istoricul Fred Stambrook în 2003⁵, de germanistul Andrei Corbea-Hoișie în 2012⁶ și de istoricul Cristina Florea în 2016⁷.

Lipsa de cunoaștere a mișcărilor antisemite din Bucovina austriacă – precum și a celor din România înainte de 1918, deși mai bine studiate⁸ – stă probabil la baza ideii întâlnite chiar și la unii specialiști că antisemitismul sau măcar unele manifestări ale sale sunt un fenomen apărut abia după Primul Război Mondial⁹. După cum a arătat istoricul Lucian Butaru¹⁰, acest lucru împiedică înțelegerea corectă a influențelor asupra antisemitismului din România interbelică, care trebuie căutate măcar parțial înainte de război, și nu exclusiv în curente contemporane.

Biografia lui Constantin Zoppa (1884-1973), pe care o reconstituim în primul rând pe baza presei vremii și a dosarelor sale păstrate la CNSAS, este paradigmatică pentru continuitatea antisemitismului în Bucovina peste război. Animat de naționalism și antisemitism, Zoppa s-a apropiat în anii 1900 atât de creștin-socialii din Imperiul austriac, cât și de doi antisemiți notorii din Regatul României, A. C. Cuza și Nicolae Iorga. S-a alăturat partidului celor din urmă încă în timpul războiului, urmând apoi ba o tabără, ba alta, până ce a ajuns în 1930 în Legiunea Arhanghelul Mihail, unde a ocupat poziția înaltă de șef al

² Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1993, p. 205.

³ *Ibidem*, p. 179.

⁴ Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des national-staatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, München, R. Oldenbourg, 2001, p. 55-56, 59, 71, 91, 95.

⁵ Fred Stambrook, *The Golden Age of the Jews of Bukovina, 1880-1914*, Center for Austrian Studies at the University of Minnesota, 2003 (working paper).

⁶ Andrei Corbea-Hoișie, „Wie die Juden Gewalt schreien”: Aurel Onciul und die antisemitische Wende in der Bukowiner Öffentlichkeit nach 1907, în „East Central Europe”, nr. 39, 2012, p. 13-60.

⁷ Cristina Florea, *City of Dreams, Land of Longing: Czernowitz and Bukovina at the Crossroads of Empires*, Princeton University, 2016 (teză de doctorat).

⁸ Îndeosebi: Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie 1866-1919. De l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, Éditions de l'Université de Provence, 1978 și, mai recent, Irina Marin, *Peasant Violence and Antisemitism in Early Twentieth-Century Eastern Europe*, Londra, Palgrave Macmillan, 2018; Maria Mădălina Irimia, *Violența antisemită în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pogromul de la Iași din 1889*, în „Revista de istorie a evreilor din România”, nr. 4-5, 2019-2020, p. 45-93; Andreas Pfützner, *Die rumänisch-jüdische Frage: Europäische Perspektiven auf die Entstehung einer Anomalie (ca. 1772-1870)*, Universität Wien, 2021 (teză de doctorat).

⁹ De pildă: Raul Cârstocea, *Students Don the Green Shirt: The Roots of Romanian Fascism in the Antisemitic Student Movements of the 1920s*, în Regina Fritz, Grzegorz Rossoliński-Liebe, Jana Starek (ed.), *Alma Mater Antisemitica: Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*, Viena, New Academic Press, 2016, p. 42.

¹⁰ Lucian Butaru, *A. C. Cuza était-il un raciste?*, în SUBB. „Studia Europea”, nr. 1, 2008, p. 41-54.

regionalei Bucovina. Parcursul său arată compatibilitatea dintre mișcările antisemite din două țări foarte diferite din perspectiva structurii sociale. La fel, reiese că generația tânără, zisă „de la 1922”, era capabilă să integreze generația mai în vârstă, în pofida diferenței experiențelor.

Naționalist român și antisemit în Imperiul austriac

Constantin Zoppa s-a născut la 2 octombrie 1884 st.n. în Cernăuți, fiul lui Vasile cavaler de Zoppa, „învățătoriu la școala practică în Cernăuți”, și al Angelei Zierhoffer. La 8 ianuarie 1885, a fost botezat în credința ortodoxă la biserica Pogorării Duhului Sfânt din același oraș¹¹. Era al treilea fiu, după Alexandru (n. 12 octombrie 1876) și Ștefan (n. 27 septembrie 1879) și înainte de Orest (n. 2 decembrie 1886), Ștefania (n. 8 iunie 1888), Marta (n. Marfa, 13 aprilie 1890) și Maria (n. 30 martie 1892)¹².

Familia Zoppa era tipică pentru tagma funcționarilor din Bucovina austriacă. Stăpânirii habsburgice îi datora înnobilarea¹³. Tatăl era român ortodox, iar mama probabil nemțoaică catolică din Suceava¹⁴. Aparent, în familie se vorbea germană. În 1938, Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți raporta că germana este „limba pe care dealtfel o vorbește în intimitate întreaga familie Țoppa”, deși nu e clar dacă se referea și la familia Constantin Zoppa sau doar la cea a surorii sale Marta, căsătorită cu un ucrainean¹⁵. În 1961, Zoppa îi mărturisea unui informator al Securității, „Virgil Popescu”, că „noi am crescut în Austria și ne-a [sic] intrat în sânge anumite expresii, nemțisme”¹⁶. La fel, într-o notă informativă din 1962, se afirma că Zoppa „vorbea mai mult limba ruteană și germană și mai slab limba română”¹⁷.

¹¹ Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys [inventar] 3, sprav [dosar] 4, f. 26 v.-27: condica născuților a Parohiei Pogorării Duhului Sfânt din Cernăuți.

¹² Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, sprav 3, 4 și 5: vezi datele respective.

¹³ Vezi Arhivele de Stat austriece, AVA Adel HAA AR 1123.35: dosarul cu privire la cererea lui Demeter Zoppa, vicar ortodox în Rarancea, pentru înscrierea în matricula nobilimii. Cu deosebire de Constantin Zoppa, Leon Țoppa, cu care nu era înrudit (măcar direct), nu era cavaler; vezi Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys 4, sprav 47, f. 74 v.-75: condica născuților din Carapciu pe Ceremuș, 1912.

¹⁴ O Angela Sophia Zerhofer s-a născut în Suceava la 9 iunie 1860: Arhivele Statului din Saxonia, 21962 Familiengeschichtliche Sammlungen des Reichssippenamtes, Kirchenbücher, Nr. KB Bukowina 3805, p. 200: condica născuților a Bisericii Catolice din Suceava, tomul IV.

¹⁵ ACNSAS, dosar P 67774, f. 147: Inspectorul Regional de Poliție Cernăuți către directorul general al Poliției, 28 iunie 1938; Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către Direcția Generală a Poliției, 9 iunie 1939. Cumnatul lui Zoppa, Silvestru Danciul, era unchiul elevului Agenor Danciul, care a fost implicat în atentatul împotriva președintelui Tribunalului Militar din Cernăuți, Gheorghe Cristescu, pe 5 decembrie 1938, dar, potrivit Poliției, „n’are însă legături familiare cu aceștia [Zoppa și Agenor] fiind o fire izolată și desinteresată” (*ibidem*, f. 153: Inspectorul de Poliție al ținutului Suceava către directorul general al Poliției, 9 iunie 1939).

¹⁶ ACNSAS, dosar I 0544032-1, f. 110: notă, 19 mai 1961.

¹⁷ ACNSAS, dosar I 0544032-3, f. 37: notă informativă, 11 aprilie 1962.

În 1898-1899, Zoppa frecventa Academia Tereziană din Viena¹⁸, iar în anul următor, Gimnaziul Superior (Ober-Gymnasium) din Cernăuți¹⁹. După ce tatăl său a murit de cancer pe 29 septembrie 1905²⁰, Zoppa s-a înscris în 1907 la Facultatea de Drept a Universității din Viena²¹.

Chiar dacă *homo bucovinensis* prin naștere și educație, în Viena, Zoppa s-a alăturat naționaliștilor români. Încă în decembrie 1907, a fost ales econom al asociației naționaliste România Jună²², iar în aceeași lună a vorbit la o întrunire împotriva opresiunii naționalităților în Ungaria la care au participat și deputații români bucovineni ai senatului imperial Gheorghe Grigorovici și (poate) Constantin Isopescul-Grecul. În discursul său, deși româno-german din Austria, Zoppa s-a identificat cu românii din Ungaria, afirmând că „nu numai ni s-a furat pământul strămoșilor noștri, ci se țintește acum până și Biserica noastră, vrând se ne răpească astfel ultima mângâiere, care de obicei nu se refuză nici măcar celui mai rău criminal”²³.

Pe 10 aprilie 1908, Zoppa a făcut parte dintr-o delegație de patru studenți români din Viena și Cernăuți și de trei deputați români bucovineni ai senatului imperial (Alexandru Hurmuzaki, Aurel Onciul și Teofil Simionovici), care i-au cerut ministrului de Culte și Instrucție austriac

crearea unei catedre speciale de istoria Românilor la universitatea din Cernăuți, deoarece profesorul de istorie dela acea universitate, Dr. Milkovici, de zece ani de când face cursul de istorie, n’ a pomenit nici odată de istoria națională a Românilor²⁴.

După cum vom vedea, colaborarea dintre Zoppa și Onciul avea să devină mai strânsă în anii următori.

În colonada senatului, delegații l-au întâlnit pe ziaristul ceh Josef Penížek, care i-ar fi acuzat că sunt slugile creștin-socialilor și l-ar fi insultat pe primarul creștin-social al Vienei, Karl Lueger. Lueger a făcut plângere împotriva lui Penížek pentru defăimare, iar Zoppa a depus mărturie că Penížek spusese într-adevăr cele

¹⁸ *Jahres-Bericht des Gymnasiums der k.k. Theresianischen Akademie in Wien*, Viena, Verlag der k.k. Theresianischen Akademie, 1899, p. 58.

¹⁹ *Jahresbericht des k.k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz*, Cernăuți, Selbstverlag, 1900, p. 43.

²⁰ Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys 3, sprav 18, f. 400 v.-401: condica morților a Parohiei Pogorării Duhului Sfânt din Cernăuți.

²¹ Arhivele Universității din Viena, Jur. Nat. [Nationale für ordentliche Hörer der juristischen Fakultät] 435, f. 353: matricolele juriștilor pe semestrul de iarnă 1907-1908.

²² *Romania Juna*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 14 decembrie 1907, p. 3.

²³ *Protestversammlung der nichtdeutschen Studentenschaft*, în „Neues Wiener Tagblatt”, 10 decembrie 1907, p. 14: „Man hat uns nicht nur den Boden unserer Väter geraubt, man streckt jetzt sogar die Hand nach unserer Kirche aus und will uns so den letzten Trost rauben, der selbst dem ärgsten Verbrecher sonst nicht versagt wird”. Prezența lui Isopescul-Grecul este menționată de pildă în *Politische Rundschau. Die magyarische Gewaltherrschaft*, în „Grazer Volksblatt”, 11 decembrie 1907, p. 1.

²⁴ *O deputațiune de studenți români la ministrul austriac al instrucțiunei*, în „Gazeta Transilvaniei”, 14 aprilie 1908, p. 3.

de care era acuzat²⁵. Așadar, la câteva luni după ce Aurel Onciul lansase o campanie antisemită în Bucovina, încercând să se apropie de creștin-sociali în senatul imperiului²⁶, Zoppa a apărut în public ca aliat al creștin-socialilor.

Aceasta nu excludea o colaborare cu evreii. Astfel, la 19 mai 1908, Zoppa a devenit trezorier într-o asociație numită *Nationale Autonomie* (Autonomie națională), care urmărea autonomia națională potrivit principiului egalității tuturor etniilor și al cărei redactor a fost (sionistul) Nathan Birnbaum²⁷. După cum vom vedea, mânat de oportunism, Zoppa s-a aliat de mai multe ori cu evreii.

La 12 iulie 1908, ziarul cernăuțean „Czernowitzer Allgemeine Zeitung” (Ziar general din Cernăuți) a publicat rezumatul unei telegrame din Viena despre o adunare a studenților români și a deputaților senatului imperial Grigorovici, Hurmuzaki și Onciul. Potrivit acestuia, într-o atmosferă antisemită s-a decis sprijinirea deputatului creștin-social din Stiria Michael Schoiswohl²⁸, care, vorbind la 26 iunie în Camera Deputaților a Senatului Imperial, creionase un tablou antisemit al Bucovinei²⁹. Într-o rectificare semnată în primul rând de Zoppa, nu s-a negat nimic din conținutul articolului, ci doar s-a afirmat că studenții români bucovineni fuseseră majoritari la adunare, că ei o organizaseră și că un student român bucovinean (Zoppa?) propusese rezoluția³⁰. Sub semnul antisemitismului, relațiile dintre Zoppa, Onciul și creștin-socialii deveneau, așadar, din în ce mai strânse, iar „Czernowitzer Allgemeine Zeitung” avea să-l menționeze în cadrul alegerilor consiliilor comunale din februarie 1909 drept „om de încredere al creștin-socialilor” (*Vertrauensmann der Christlichsozialen*)³¹. În perioada comunistă, Zoppa a reinterpretat această afiliere în favoarea sa, afirmând, într-o petiție din 1961, „că în timpul Austriei a făcut politică alături de Onciu Aurel în Partidul Democrat din Bucovina, opus Partidului Național al lui Flondor, reprezentantul boierimii și al marii burghezii”³². Zoppa a tulburat alegerile consiliilor comunale din 1909. Pe 4 februarie, a intrat în secția de vot din Cernăuți folosindu-se de o legitimație a fostului ziar creștin-social din Bucovina „Romanul” și a făcut scandal. Când a început să profereze insulte antisemite și altele, a fost atacat de mulțime și evacuat de pompieri din secție³³. Pe 10 februarie l-a atacat verbal pe

²⁵ *Eine Ehrenbeleidigungsklage des Bürgermeisters Dr. Lueger*, în „Illustrierte Kronen-Zeitung”, 13 mai 1908, p. 10-11.

²⁶ Andrei Corbea-Hoișie, *op. cit.*, p. 35-36.

²⁷ *Verein „Nationale Autonomie”*, în „Dr. Bloch’s Österreichische Wochenschrift”, 29 mai 1908, p. 407.

²⁸ *Die Bukowina im Reichsrat*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 12 iulie 1908, p. 4.

²⁹ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1908. XVIII. Session. VIII. Band*, Viena, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1908, p. 6635-6639.

³⁰ *Die Bukowina im Reichsrat*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 17 iulie 1908, p. 5.

³¹ *Die Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 28 ianuarie 1909, p. 4.

³² ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 111: notă, 19 mai 1961.

³³ *Die Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 4 februarie 1909, p. 4. Potrivit ziarului „Bukowinaer Post”, motivul evacuării a fost o ceartă între Zoppa și un alt creștin social; vezi *Wahlbildchen*, în „Bukowinaer Post”, 4 februarie 1909, p. 3.

mareșalul țării (președintele dietei Bucovinei), Georg von Wassilko, și a fost dat afară din secție pentru restul zilei³⁴. Însă nu s-a potolit, ci s-a dus, împreună cu o bandă, să spargă geamurile locuinței lui Wassilko³⁵.

Arestat, Zoppa a făcut greva foamei, iar Onciul a cerut explicații Ministerului de Justiție³⁶ și a criticat arestarea în ziarul său „Die Wahrheit” [Adevărul]³⁷. Astfel nu doar ucenicul, ci și maestrul au atârnat poporul împotriva ordinii publice. Zoppa a fost eliberat la 16 februarie 1909³⁸. Inculpații au negat acuzațiile, iar pe 8 iunie 1909 au fost achitați. Necăiți, s-au dus să protesteze în fața locuinței lui Wassilko³⁹.

O lună mai târziu, Zoppa a luat partea politicianului naționalist antisemit din România Nicolae Iorga împotriva patriei sale austriece. În iunie 1909, Iorga fusese alungat permanent din Austria după ce trecuse granița româno-austriacă dintre Burdujeni și Ițcani⁴⁰. Pe 10 iunie, Onciul, Isopescul-Grecul, Hurmuzaki și Simionovici, precum și 14 deputați italieni ai senatului imperial, îi adresau o interpelare ministrului de Interne austriac, pretinzând că „această măsură de poliție a creat impresia cea mai penibilă în cercurile românești, iar autoritățile au făcut dovadă de o teamă exagerată, care le face de-a dreptul necinste românilor bucovineni”⁴¹. Pe 17 iunie, ziarul lui Iorga, „Neamul Românesc”, a publicat o luare de poziție a studenților români din Viena, care, sub președinția lui Zoppa, condamnaseră pe 13 iunie alungarea drept „un act de brutalitate și jignirea unității noastre culturale”, mulțumindu-i lui Onciul pentru acțiunea sa⁴².

În paralel, Zoppa a avut o corespondență cu aliatul politic al lui Iorga, ieșeanul Alexandru C. Cuza⁴³. Pe 23 iunie 1909, i-a mulțumit pentru o scrisoare din 11 aprilie, constatând, „cu bucurie și satisfacție, că sîntem de acord în urmărirea scopului, de a combate pericolul ovreesc”. L-a invitat să contribuie la noua sa revistă, „Die Judenfrage” (Chestiunea evreiască)⁴⁴.

³⁴ *Die Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 10 februarie 1909, p. 4.

³⁵ *Die Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 11 februarie 1909, p. 4.

³⁶ *Zur Verhaftung der christlichsozialen Radaumacher*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 14 februarie 1909, p. 5.

³⁷ *Die Demonstrationen gegen den Landeshauptmann*, în „Die Wahrheit”, 19 februarie 1909, p. 9.

³⁸ *Die Demonstrationen gegen den Landeshauptmann*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 16 februarie 1909, p. 4.

³⁹ *Die Demonstrationen während der Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 9 iunie 1909, p. 5. Achitarea a fost confirmată un an mai târziu; vezi *Die Demonstrationen gegen den Landeshauptmann*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 22 decembrie 1909, p. 4.

⁴⁰ *Abschaffung des Universitätsprofessors Nikolaus Iorga*, în „Reichspost”, 7 iunie 1909, p. 2.

⁴¹ *Anhang zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1909*, Viena, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1909, p. 4819 (nr. 839/I).

⁴² *De la Romîni de peste hotare*, în „Neamul Românesc”, 17 iulie 1909, p. 1047-1048.

⁴³ Pentru cariera politică timpurie a lui Cuza, a se vedea Philippe Henri Blasen, *A. C. Cuza, German Antisemitism, and the Swastika*, în SUBB. „Historia”, nr. 1, iunie 2022, p. 25-34.

⁴⁴ BAR-București, fond A. C. Cuza, S 11/DLXVIII: Constantin Zoppa către A. C. Cuza, 23 iunie 1909.

Primul număr al revistei a ieșit în iulie 1909 la Ernst Vergani & Comp., cu subtitlul *Antisemitische Monatsschrift* (Publicație lunară antisemită), Zoppa fiind editorul și redactorul responsabil. Scopul revistei era

de a atrage atenția popoarelor de cultură ce groaznic pericol reprezintă evreimea care trăiește printre acestea pentru ele și de a pregăti astfel o mișcare de apărare sistematică pe scară mare împotriva ciumei evreiești.

Mențiunea „popoarelor creștin-ariene” (*christlicharische Völker*)⁴⁵ și tipărirea la Vergani sugerează o legătură între Zoppa și creștin-socialii rasiști marginalizați de conducerea partidului⁴⁶. Aparent, revista nu a avut mult succes, fiind cunoscute doar șase numere, ultimul datând din decembrie 1909.

Pe 4 iunie 1910, Zoppa a vorbit din nou despre situația naționalităților din Ungaria, de data asta în Cernăuți. Au mai vorbit și Isopescul-Grecul și Grigorovici. Într-o rezoluție propusă de Zoppa s-a protestat „împotriva samavolniciei stăpânirii maghiare, care caută cu mijloacele cele mai reprehensibile și brutale să supună naționalitățile Ungariei”, și s-a lansat un apel către deputații senatului imperial de a lua poziție împotriva „barbariilor” (Barbareien) din cealaltă parte a monarhiei⁴⁷.

În iulie 1910, Zoppa a fost cooptat redactor al ziarului lui Onciul „Die Wahrheit”⁴⁸. La fel, între 8 februarie 1910 și 13 iulie 1911, a fost redactor responsabil al ziarului creștin-social „Bukowiner Volksblatt” (Foaia poporului din Bucovina) și, în 1911-1912, redactor responsabil al foii asociației învățătorilor din Bucovina, „Freie Lehrer-Zeitung” (Ziar liber al învățătorilor). Ca redactor responsabil al „Volksblatt” s-a făcut remarcat printr-o acuzație de corupție născocită în întregime, pe care a trebuit s-o retragă în urma unui proces⁴⁹.

Zoppa a continuat să tulbure ordinea publică. La noile alegeri ale consiliilor comunale din februarie 1911 s-a luat la bătaie cu un redactor rutean în secția de vot din Cernăuți⁵⁰. După ce știrea plagiatului lui Cuza a apărut pe

⁴⁵ *Vorwort*, în „Die Judenfrage”, nr. 1, iulie 1909, p. 1: „die Kulturvölker darauf aufmerksam zu machen, welch' furchtbare Gefahr das unter ihnen lebende Judentum für sie bedeutet und dadurch eine großangelegte und systematische Abwehrbewegung gegen die Judenseuche vorzubereiten”.

⁴⁶ John W. Boyer, *The Viennese Artisans and the Origins of Political Antisemitism, 1880-1890*, în Herbert A. Strauss și Werner Bergmann (ed.), *Current research on Antisemitism*, Berlin, New York, Walter de Gruyter, 1993, p. 736.

⁴⁷ „Die Lage der Nationalitäten in Ungarn”, în „Czernowitzer Tagblatt”, 4 iunie 1910, p. 4: „gegen die Willkür der magyarischen Machthaber, die mit den verwerflichsten Mitteln der Brutalität die Nationalitäten Ungarns zu knechten suchen”; *Eine Protestversammlung*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 4 iunie 1910, p. 5.

⁴⁸ „Die Wahrheit”, 15 iulie 1910, p. 48.

⁴⁹ *Der „Volksbund” verkauft das zweite deutsche Mandat*, în „Bukowiner Volksblatt”, 20 iunie 1911, p. 1; *Rechtspflege. Unerhörte Verleumdungen des eingegangenen „Volksblattes”*, în „Bukowiner Nachrichten”, 11 martie 1913, p. 3.

⁵⁰ *Die Gemeinderatswahlen*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 25 februarie 1911, p. 3.

3 martie în „Czernowitzer Tagblatt” (Cotidianul din Cernăuți)⁵¹, pe 20 martie, „studenții societății academice române «Junimea», în frunte cu d. Zoppa, au demonstrat la redacția ziarului”⁵², dar cei mai mulți studenți români bucovineni nu s-au lăsat antrenați⁵³.

După ce a absolvit Facultatea de Filosofie, probabil la Cernăuți⁵⁴, cel care era cunoscut pentru că tulbura ordinea publică a devenit candidat învățător în 1913⁵⁵. În această calitate a ținut pe 25 noiembrie un discurs emoționant la decesul profesorului Sigmund Herzberg-Fränkell⁵⁶. Așadar, antisemitismul lui Zoppa nu-l împiedica să facă gesturi de respect pentru evrei – dacă nu erau doar expresia oportunismului său.

Voluntar și naționalist-democrat

În iunie 1914, Zoppa a trecut examenul de intrare în învățământul mediu pentru disciplinele istorie și geografie⁵⁷. Pe 8 iulie, a primit titlul de doctor în filosofie de la Universitatea din Cernăuți⁵⁸. Însă n-a mai lucrat în învățământul cernăuțean sub stăpânire austriacă. Pe 2 septembrie, orașul a fost predat întâia oară trupelor rusești. Zoppa a trecut în România, unde a fost profesor la liceul din Pomârla, județul Dorohoi, și la liceul Kogălniceanu, din Vaslui, până în 1916⁵⁹.

În România a dat curs naționalismului său, trădându-și patria austriacă. Într-o scrisoare pe care mareșalul țării a trimis-o pe 5 aprilie 1915 ministrului președinte (prim-ministrului) și ministrului de Interne în Viena, Zoppa era suspectat de a fi membru al Ligii Culturale și al Asociației Românilor Bucoveneni și Transilvăneni, care ar alcătui materiale de propagandă prorusă și antiaustriacă. Mareșalul mai spunea că Zoppa îi este cunoscut drept un „agitator antiaustriac” (*antiösterreichischer Agitator*)⁶⁰.

După intrarea României în război, Zoppa s-a înrolat voluntar în Regimentul 65 Infanterie Vaslui⁶¹. A luptat pentru România împotriva patriei sale, în

⁵¹ *Alexander Cusa's Glück und Ende*, în „Czernowitzer Tagblatt”, p. 1-2.

⁵² „Neamul Românesc”, 29 martie 1911, p. 592.

⁵³ *O alte Burschenherrlichkeit!...*, în „Die Wahrheit”, 15 august 1912, p. 22.

⁵⁴ *Akademischer Kranken- und Unterstützungsverein*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 11 decembrie 1912, p. 3 (menționat drept „abs. phil. Ritter v. Zoppa”).

⁵⁵ *Gedenkfeier für Professor Dr. Herzberg-Fränkell*, în „Bukowinaer Post”, 23 noiembrie 1913, p. 5.

⁵⁶ *Aus der Rede auf Herzberg-Fränkell*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 26 noiembrie 1913, p. 3-4.

⁵⁷ *Lehramtsprüfungen im Junitermin 1914*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 20 iunie 1914, p. 4.

⁵⁸ *Promotionen*, în „Czernowitzer Tagblatt”, 8 iulie 1914, p. 4.

⁵⁹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 5: materialul extras din dosarul de anchetă, nedat; f. 120: notă, 30 mai 1960.

⁶⁰ Ligia-Maria Fodor, *Români bucovineni refugiați în România în timpul Primului Război Mondial în documente austriece*, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2019, p. 464: mareșalul țării către ministru-președinte și ministrul de Interne austriac, 5 aprilie 1915.

⁶¹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 5: materialul extras din dosarul de anchetă, nedat.

timp ce fratele său Orest a fost comandant de submarin în puterea armată austro-ungară⁶². În armata română, Constantin Zoppa l-a întâlnit pe viitorul legionar Ilie Gârneață⁶³. Există deci posibilitatea să fi intrat de atunci în rețeaua tinerilor antisemiți din regat.

După 1918, Zoppa s-a întors în învățământ, lucrând ca profesor în Vaslui până în 1919⁶⁴. Pe 31 octombrie 1919 a fost numit retroactiv profesor definitiv începând cu 1 septembrie 1914⁶⁵. În 1921, pe când era profesor la Școala Normală din Cernăuți, s-a căsătorit cu Hortensia Braha, fiică de perceptor, de care avea să divorțeze șapte ani mai târziu⁶⁶. În septembrie 1921 a fost transferat de la Școala Normală la Școala Reală Superioară Ortodoxă din Cernăuți (care avea să devină Liceul Real Ortodox nr. 1 și apoi Liceul Ortodox de Băieți), unde a rămas până în 1938⁶⁷. Avea obiceiul să-și terorizeze elevii evrei. În 1950 a fost denunțat de un anume Jakob Gold, care a declarat următoarele:

L'am cunoscut pe prof. Constantin Țopa la Cernăuți din anul 1922, când eram elev la Școala Reală. În Martie 1924, când într-o după masă plecam din clasă, am făcut o apostrofă elevului Zeuta Corneliu, un cuvânt trivial. De acasă am fost chemat la Directorul Școalei, însă înainte de a intra la acesta am fost primit cu palme de prof. Zoppa. Am fost exclus din școală, că eu ca evreu am cutezat să înjur pe un prof. creștin, asta au fost argumentele lui. Am devenit elev particular și la examen iarăș am încasat palme de [la] prof. Țopa⁶⁸.

Zoppa nici n-a respins aceste acuzații în întregime:

Am cunoscut pe d-l Gold Jacob când a fost elevul meu la Cernăuți la liceul real de stat în anul 1923. În aceia epocă fiind obraznic cu mine i-am tras o palmă⁶⁹.

⁶² *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1908*, Viena, k.k. Hof- und Staatsdruckerei, 1907, p. 1279; K.u.k. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 515 ausgegeben am 20./1.1917*, Viena, k.k. Hof- u. Staatsdruckerei, 1917, p. 4; K.u.k. Kriegsministerium, *Verlustliste Nr. 695 ausgegeben am 28./9.1918*, Viena, k.k. Hof- u. Staatsdruckerei, 1918, p. 6; R. H. Gibson, Maurice Prendergast, *The German Submarine War 1914-1918*, London, Constable and Co, 1931, p. 131, 389.

⁶³ Vasile Iasinschi, „Iartă-i, doamne, că nu știu ce fac”, în „Pământul Strămoșesc”, nr. 1, 1974, p. 16.

⁶⁴ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 5: materialul extras din dosarul de anchetă, nedatat.

⁶⁵ „Monitorul Bucovinei”, nr. 81, 15 noiembrie 1919, p. 3: nr. 2748.

⁶⁶ Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys 3, sprav 16, f. 150 v.-151: condica cununaților a Parohiei Pogorării Duhului Sfânt din Cernăuți.

⁶⁷ *Anuarul I al Școalei reale superioare ortodoxe din Cernăuți pe anul 1921/22*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1922, p. 3; 36; *Anuarul III al Școalei reale superioare ortodoxe din Cernăuți pe anul școlar 1923/24*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1925, p. 56; *Anuarul LIV al Școalei reale superioare ortodoxe din Cernăuți pe anul școlar 1924/25*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1926, p. 62; *Anuarul LIV al Liceului real ortodox No. 1 din Cernăuți pe anii școlari: 1925/26-1927/28*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1929, p. 138, 170, 200; *Anuarul LV al Liceului ortodox de băieți Cernăuți pe anii școlari 1928/29, 1929/30 și 1930/31*, Cernăuți, Tipografia Mitropolitul Silvestru, 1935, p. 52, 80, 108.

⁶⁸ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 40: Jakob Gold, declarație, 14 octombrie 1950.

⁶⁹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 42: Constantin Zoppa, declarație, 14 octombrie 1950.

Totuși, a negat implicit că violența era motivată de antisemitism.

E adevărat că Zoppa s-a lăudat față de informatorul Securității că i-a tras o palmă „pentru o obrăznicie” și viitorului cuzist Nichifor Robu când l-a avut ca elev⁷⁰. Faptul că îndeosebi elevii evrei erau ținta lui reiese însă dintr-o altă mărturie, cea a elevului său de la Liceul Ortodox de Băieți Paul Antschel (Pavel Ancel), viitorul poet Paul Celan, care l-a citat într-o scrisoare din 1934 drept pildă a antisemitismului din școala sa⁷¹. Pare grăitor și că Zoppa a tolerat prezența în sală, în timpul unei prelegeri din 1925 la care au participat inclusiv elevi evrei, a unei eleve care purta svastica⁷², semnul organizației antisemite a lui Cuza, Liga Apărării Naționale Creștine, ce apărea din ce în ce mai des în Bucovina⁷³. Față de toate acestea, precum și de evenimentele pe care le vom relata în continuare, afirmația din anii 1970 a unui martor evreu că Zoppa s-ar fi purtat corect la școală⁷⁴ pare a fi o reinterpretare binevoitoare.

Despre parcursul său politic din primii ani postbelici, Zoppa a făcut afirmații contradictorii în perioada comunistă. Într-o declarație din 14 octombrie 1950, a afirmat că „am fost membru în partidul naționalist democrat din anul 1918-1927”⁷⁵. În timpul unui interogatoriu din 1952 a declarat că „în partidul lui Iorga m-am înscris în mod formal în 1920” și că „prin anu 1923-25 am fost vice președintele organizației județene Cernăuți”⁷⁶. În petiția din 1961 a pretins că „în

⁷⁰ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 20: notă, 27 noiembrie 1959.

⁷¹ Israel Chalfen, *Paul Celan. Eine Biographie seiner Jugend*, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1983, p. 51: Paul Antschel către mătușa sa Minna, 30 ianuarie 1934.

⁷² *Zweierlei Maß*, în „Ostjüdische Zeitung”, 14 aprilie 1925, p. 3.

⁷³ *Auf heißem Boden: Brief aus Dorna-Watra vom 10. Jänner 1923*, în „Ostjüdische Zeitung”, 17 ianuarie 1923, p. 3; „*Rationeller Antisemitismus*”, în „Ostjüdische Zeitung”, 26 ianuarie 1923, p. 3; *Ruhig Blut bewahren!*, în „Ostjüdische Zeitung”, 21 februarie 1923, p. 3; Mayer Ebner, *Das Hakenkreuz und die Staatsautorität: Ein Wort der Beruhigung an unsere Jugend*, în „Ostjüdische Zeitung”, 23 februarie 1923, p. 1; *Jüdisches Martyrium am Staatsgymnasium in Suczawa: Ein Suczawer Brief*, în „Ostjüdische Zeitung”, 28 februarie 1923, p. 3; *Jüdisches Martyrium am Staatsgymnasium in Suceava*, în „Ostjüdische Zeitung”, 14 martie 1923, p. 1; Mayer Ebner, *Die eiserne Kette: Zum jüngsten Prüfungserlaß. – Der numerus clausus auf Umwegen*, în „Ostjüdische Zeitung”, 2 mai 1923, p. 1; *Das Hakenkreuz im Zollamt*, în „Ostjüdische Zeitung”, 20 aprilie 1923, p. 3; Mayer Ebner, *Das Hakenkreuz: Auch auf der Czernowitzer Universität*, în „Ostjüdische Zeitung”, 9 mai 1923, p. 1; *Von der Czernowitzer Universität*, în „Ostjüdische Zeitung”, 9 mai 1923, p. 4; *Das Hakenkreuz: Brief aus Câmpulung*, în „Ostjüdische Zeitung”, 11 mai 1923, p. 3; *Kultusgemeinde und Hakenkreuz*, în „Ostjüdische Zeitung”, 20 mai 1923, p. 6; ACNSAS, dosar P 11784-14, f. 395: notă, 18 septembrie 1923; *Der Antisemitenkongreß in Kimpolung*, în „Ostjüdische Zeitung”, 24 septembrie 1923, p. 2; Mayer Ebner, *Der ungekrönte König*, în „Ostjüdische Zeitung”, 12 octombrie 1923, p. 1; *Das Minimalprogramm der Cuzisten*, în „Ostjüdische Zeitung”, 3 octombrie 1923, p. 3; *Der Besuch Codreanus in Dorna-Watra*, în „Ostjüdische Zeitung”, 16 august 1925, p. 1; Mayer Ebner, *Brief aus Calimanesti*, în „Ostjüdische Zeitung”, 10 septembrie 1925, p. 1-2; *Cuza wieder in Dorna*, în „Ostjüdische Zeitung”, 24 septembrie 1925, p. 3; *Antisemitische Propaganda im Radautzer Bezirk*, în „Ostjüdische Zeitung”, 21 septembrie 1926, p. 3.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁷⁵ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 42: Constantin Zoppa, declarație, 14 octombrie 1950.

⁷⁶ ACNSAS, dosar P 67774, f. 15: proces-verbal de interogatoriu, 18 aprilie 1952.

România a făcut politică alături de Nicolae Iorga care i-a fost profesor și prieten bun” și că, atunci „cînd Iorga și-a desființat partidul, a fost atras «de prieteni» [...] în mișcarea legionară”. Despre acești „prieteni” informatorul Securității adăuga „că cel care l-a «atras» în adevăr a fost prof. Tr. Brăileanu [Traian Brăileanu, profesor de pedagogie și sociologie la Universitatea din Cernăuți începînd cu 1920⁷⁷], față de care Zoppa avea un cult personal”⁷⁸. Însuși Zoppa mărturisise acest lucru informatorului⁷⁹. Însă cu o altă ocazie s-a plîns că Brăileanu i-a reținut pe legionari în România în 1942⁸⁰.

Pare îndoielnic ca Zoppa să fi avut legături strânse cu Iorga, care să fi determinat alăturarea la Partidul Naționalist-Democrat al acestuia, după cum sugera în petiția din 1961. Trecerea sa la acel partid se datora mai degrabă naționalismului și antisemitismului său. Pe 13 martie 1916, participase deja la o întrunire naționalist-democrată în București⁸¹. În aprilie 1920, Partidul Naționalist-Democrat s-a împărțit într-un partid cuzist, pro-averescian, și unul iorghist, anti-averescian⁸². Zoppa a rămas în tabăra lui Iorga. Pe 29 octombrie 1922, Brăileanu și Zoppa apar drept delegați ai „organizațiilor naționalist-democrate din Moldova pentru a pune bazele unei Federații moldovene” iorghiste⁸³. La începutul anului 1923, Brăileanu, Zoppa și alții au creat un „comitet de organizare pentru județele bucovinene a partidului naționalist-democrat” iorghist⁸⁴.

Organizația bucovineană a Partidului Naționalist-Democrat iorghist a fuzionat pe 24 martie 1925 cu cea a Partidului Național Român, sub numele Partidul Național. Zoppa a devenit casierul noii organizații⁸⁵, vicepreședintele organizației orașului Cernăuți și membru al comitetului executiv al organizației județului Cernăuți, al cărui președinte de onoare era Isopescul-Grecul⁸⁶. În

⁷⁷ Pentru o scurtă biografie, vezi Anca Filipovici, *Propagandă politică și mentorat la Universitatea din Cernăuți în perioada interbelică*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, nr. 1, 2016, p. 44-47.

⁷⁸ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 111: notă, 19 mai 1961.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 23: notă, 2 iunie 1959.

⁸⁰ „Zoppa mi-a spus că toate cele ce ni se întîmplă sînt provenite numai din vina lui Traian Brăileanu. În 1942, un grup de legionari, mai vîrstnici, l-au rugat pe Herseni să se ducă la Mișu Antonescu și să-l roage să dea voie legionarilor să plece în Germania, cu familiile lor. A avut loc o consfătuire și Traian Brăileanu s-a opus vehement, susținînd că legionarii odată ajunși în Germania vor fi înrolați în armata germană și trimiși pe front, unde vor pieri pe capete. Datorită acestei opuneri, nu s-a mai făcut intervenția pe lîngă Antonescu” (*ibidem*, f. 108: fragment de notă, nedatat).

⁸¹ *De la consfătuirea tinerilor naționaliști-democrați la 13 Mart 1916*, în „Neamul Românesc”, 27 martie 1916, p. 2.

⁸² Philippe Henri Blasen, *op. cit.*, p. 34.

⁸³ *Manifestația naționalist-democrată*, în „Neamul Românesc”, 31 octombrie 1922, p. 1.

⁸⁴ *Organizarea noastră în Bucovina*, în „Neamul Românesc”, 3 februarie 1923, p. 1.

⁸⁵ *Desăvîrșirea fuziunii în Bucovina*, în „Gazeta Poporului. Organ al Partidului Național”, Cernăuți, 29 martie 1925, p. 1.

⁸⁶ *Organizația din orașul Cernăuți și suburbii a Partidului Național*, în „Gazeta Poporului”, 14 septembrie 1925, p. 2, 4.

octombrie 1925, Zoppa a candidat pe listele Partidului Național la alegerile eparhiale în Cernăuți, dar n-a fost ales⁸⁷.

Discursul Partidului Național avea accente antiminoritare, foaia sa „Gazeta Poporului” atacându-i deopotrivă pe evrei, germani și ucraineni⁸⁸. Totodată, au existat încercări de a rally minoritățile împotriva Partidului Național Liberal⁸⁹, Zoppa vorbind chiar și în germană la o întrunire a partidului din 24 ianuarie 1926⁹⁰. Pe 3 februarie 1926, a participat la o întâlnire cu Partidul Poporului și partidele minoritare în Cernăuți, care s-a terminat cu formarea unui bloc de opoziție⁹¹. Așadar, din oportunism politic, Zoppa putea colabora și cu minoritarii, inclusiv evrei.

Zoppa și-a arătat latura oportunistă și cu altă ocazie. Deși prin 1911 se lăudase cu ignoranța sa în domeniul agricol⁹², pe 28 aprilie 1926 a cumpărat un teren de 5 hectare rezervat coloniștilor în Cadobești, semnând condiția potrivit căreia

cumpărătorii lotului nu pot fi decât: 1) cetățeni români, cari sunt muncitori de pământ; 2) absolvenți ai unei școli de agricultură de orice grad, având domiciliul și cultivând pământul în comuna în care se află lotul ce-l cumpără⁹³.

În realitate, a dat terenul în arendă⁹⁴, la fel ca mulți burghezi cernăuțeni. Printre aceștia se afla și Teofil Sidorovici⁹⁵, viitorul comandant al Străzii Țării, organizația de tineret a lui Carol al II-lea, pe care Zoppa avea să-l acuze în septembrie 1940 de risipa banilor publici, îndeosebi pentru că avea două locuințe oficiale și încă o proprietate. Zoppa a cerut ca o comisie de anchetă „să stabilească natura manoperilor lui Sidorovici, care îl desvăluie drept profitor prin

⁸⁷ *Candidaturi eparhiale*, în „Gazeta Poporului”, 18 octombrie 1925, p. 3; *Rezultatul alegerilor eparhiale*, în „Gazeta Poporului”, 15 noiembrie 1925, p. 4.

⁸⁸ De pildă, „Tache”, *Hegemonia minoritară dela prefectura județului Rădăuți*, în „Gazeta Poporului”, 12 aprilie 1925, p. 3; *Învierea*, în „Gazeta Poporului”, 19 aprilie 1925, p. 1 („averile [poporului român] sunt pe mâni străine”); „Nae Referentu”, *Din Rădăuți*, în „Gazeta Poporului”, 31 mai 1925, p. 3-4.

⁸⁹ De pildă, *Marea adunare a partidului național în Gura-Humorului*, în „Gazeta Poporului”, 21 iunie 1925, p. 2; *Intervieul d-lui Profesor universitar Traian Brăileanu*, în „Gazeta Poporului”, 18 octombrie 1925, p. 1.

⁹⁰ *Adunarea Partidului Național din suburbia Caliceanca*, în „Gazeta Poporului”, 31 ianuarie 1926, p. 2.

⁹¹ *Beschlüsse des Oppositionsblocks*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 5 februarie 1926, p. 1.

⁹² *Der Kampf um die Sekretärsstelle beim Landeskulturrat*, în „Die Wahrheit”, 28 iulie 1911, p. 34.

⁹³ ANIC, fond Oficiul Național al Colonizării (inv. 705), partea structurală nr. 4, Com. Cadobești, dosar 47, f. 3 v.: copia actului de vânzare-cumpărare, 28 aprilie 1926. Într-o fișă personală nedată, se menționează că „tot în regiunea Cernăuți [Zoppa] a posedat o moșie până în anul 1940, când au ocupat-o trupele Sovietice” (ACNSAS, P 67774, f. 57: D.G.S.S. Regiunea București, fișă personală a lui Constantin Zoppa, nedată).

⁹⁴ ANIC, fond Oficiul Național al Colonizării (inv. 705), partea structurală nr. 4, Com. Cadobești, dosar 47, f. 8: proces-verbal, 29 septembrie 1932.

⁹⁵ Vezi *ibidem*, partea structurală nr. 12, Com. Cuciurul-Mare, dosar 134.

vocație și educator de ocazie”⁹⁶. Sidorovici s-a sinucis la 22 noiembrie, când era pe punctul de a fi arestat în această chestiune⁹⁷.

Membru L.A.N.C.

În 1925/1926, conducerea bicefală, naționalist-democrată și național română, a Partidului Național s-a dezbinat⁹⁸. Președintele naționalist-democrat, Brăileanu, a trecut în august 1926 la Liga Apărării Naționale Creștine (L.A.N.C.) a lui Cuza, devenind președintele organizației „Moldova de Sus”⁹⁹ și trăgându-l pe Zoppa după el. Pe 10 octombrie, Regionala Bucovina a L.A.N.C. a fost organizată în prezența lui Cuza. Brăileanu a devenit președintele Regionalei, iar Zoppa președintele organizației județului Cernăuți¹⁰⁰. Pe 19 septembrie 1926, „Gazeta Poporului” a apărut fără subtitlul *Organ al Partidului Național* și s-a deschis pe un articol antisemit virulent¹⁰¹, iar pe 10 octombrie 1926 și-a anunțat printre rânduri afilierea nouă la L.A.N.C.¹⁰².

Organizația politică aleasă, după un modest succes la început¹⁰³, se afla atunci într-o fază ascendentă: la alegerile adunării deputaților de pe 25 mai 1926 a obținut 17,65% în județul Suceava, 22,02% în județul Rădăuți și 27,54% în județul Câmpulung. În schimb, ajunsese doar la 8,08% în județul Storojineț și abia la 1,97% în județul Cernăuți¹⁰⁴. Așadar, cooptarea lui Brăileanu și Zoppa urmărea probabil pătrunderea L.A.N.C. în municipiul Cernăuți.

Cazul Fallik

Pe 7 octombrie 1926, s-a dezlănțuit în Cernăuți furia unei părți a populației împotriva bacalaureatului în particular și a politicii centraliste și antiminoritare a autorităților în general. În mod paradoxal, rezultatul a fost întărirea L.A.N.C.¹⁰⁵.

⁹⁶ Constantin Zoppa, *Din afacerile Străzii Țării*, în „Buna Vestire”, 25 septembrie 1940, p. 3.

⁹⁷ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VIII, București, Editura Machiavelli, 2007, p. 520-521; *Vineri în 22 Noemvrie...*, în „Glasul Bucovinei”, 25 noiembrie 1940, p. 4.

⁹⁸ *Opoziția unită în discompunere*, în „Glasul Bucovinei”, 25 octombrie 1925, p. 1; Traian Brăileanu, *Lămurirea situației politice în Bucovina*, în „Gazeta Poporului”, 16 mai 1926, p. 1.

⁹⁹ D. I. Zelea Codreanu câștigă o nouă aderare la L.A.N.C., în „Cuvântul”, 19 august 1926, p. 4; *Om original*, în „Glasul Bucovinei”, 21 septembrie 1926, p. 2.

¹⁰⁰ *Constituirea regionalei L.A.N.C. la Cernăuți*, în „Universul”, 15 octombrie 1926, p. 6; *Constituirea Regionalei Bucovina a L.A.N.C.*, în „Gazeta Poporului”, 17 octombrie 1926, p. 1. Fratele mai mic al lui Zoppa, Orest, a rămas la iorghiști: *Listele de candidaturi ale Partidului Național de sub conducerea d-lui prof. N. Iorga*, în „Neamul Românesc”, 2 iulie 1927, p. 1.

¹⁰¹ *Cu puteri împospătate...*, în „Gazeta Poporului”, 19 septembrie 1926, p. 1.

¹⁰² *În jurul fuziunii național-tărăniste*, în „Gazeta Poporului”, 10 octombrie 1926, p. 1.

¹⁰³ Vezi, de pildă, ACNSAS, dosar P 11784-14, f. 395: notă, 18 septembrie 1923.

¹⁰⁴ *Rezultatul oficial al alegerilor*, în „Înfrățirea Românească. Organ al «Ligii Apărării Naționale Creștine»”, 15 iunie 1926, p. 1.

¹⁰⁵ Cu privire la evenimentele din 7 octombrie 1926 și urmările lor, vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, & Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca și Londra, Cornell University Press, 1995, p. 84-85; Lya Benjamin, *Paradigma Falik-Totu sau cum s-a transformat un fapt cotidian într-un caz de asasinat politic*, în SAHIR, nr. 2, 1997,

Bacalaureatul fusese organizat prin legea din 7 martie 1923. Aceasta impunea ca, în fața unei comisii speciale numite de minister, elevii să treacă examenul scris și oral

asupra materiilor fundamentale: limba și literatura română, istoria românilor, geografia României, instrucția civică, la cari se vor adăuga o limbă modernă, precum și două materii speciale în raport cu categoria școalei sau a secțiunii pe care a urmat-o candidatul.

Pentru elevii minoritari, se făcea o excepție doar privind acele două materii:

Elevii cari au urmat un liceu cu altă limbă de predare decât limba română, vor putea depune examenul asupra acestor două materii speciale în limba respectivă. În acest scop, comisiunea se va putea completa numai în caz de nevoie cu cel mult încă doi membri cari să examineze în limba respectivă. Competința acestor membri este limitată la specialitățile pentru cari au fost numiți¹⁰⁶.

Concepută în spiritul unei educații naționale românești, legea îi defavoriza așadar pe elevii minoritari care nu stăpâneau la fel de bine limba română ca vorbitorii nativi. În Bucovina, minoritățile se temeau ca bacalaureatul să permită înfăptuirea unui *numerus clausus* la universitate. Ziarul germanilor, „Czernowitzer Deutsche Tagespost” (Curierul zilnic german din Cernăuți), suspecta că se intenționa alcătuirea comisiilor în acest scop¹⁰⁷.

Această teamă explică de ce minoritățile urmăreau îndeaproape numirea comisiilor și desfășurarea examenelor. Astfel se explică și reacția puternică a politicianului evreu bucovinean Mayer Ebner când Brăileanu a fost numit în septembrie 1926 președintele comisiei de bacalaureat și examinator în filosofie pentru cele mai multe școli din Cernăuți¹⁰⁸: s-a opus numirii lui Brăileanu pe motiv că acesta era membru L.A.N.C., cu rezultatul că Brăileanu a fost înlocuit drept examinator, dar nu și ca președinte¹⁰⁹ – și că ziarul naționalist „Universul” a putut să se plângă că „un profesor universitar român [stă] la cheremul oricărui deputat minoritar”¹¹⁰. Acesta era abia începutul autovictimizării naționaliștilor în chestia bacalaureatului bucovinean.

p. 187-200; Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 71-72.

¹⁰⁶ MOF, nr. 54, 8 martie 1925, p. 2450; nr. 888, art. 19 c.

¹⁰⁷ D.R., *Die Romanisierung des Mittelschulunterrichts droht*, în „Czernowitzer Deutsche Tagespost”, 4 iulie 1924, p. 2.

¹⁰⁸ *Die Bacallaureatskommissionen*, în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, 23 septembrie 1926, p. 1; *Die Bacallaureatsprüfungskommissionen*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 24 septembrie 1926, p. 2.

¹⁰⁹ *Der „Universul” und die Bacallaureatsprüfungen in Cernăuți*, în „Ostjüdische Zeitung”, 5 octombrie 1926, p. 3.

¹¹⁰ *Din urmările dezastruoase ale pactului electoral cu minoritățile*, în „Universul”, 4 octombrie 1926, p. 6.

Ostilitatea presei minoritare cernăuțene la bacalaureat și ideea răspândită în ziarul lui Ebner că proastele rezultate ale acestuia erau pricinuite de spiritul antisemit al comisiilor¹¹¹ se repercutau fără îndoială în populația minoritară deja frustrată de un număr de manifestări ale stăpânirii românești și ofereau elevilor slab pregătiți o scuză bine venită.

Potrivit relatării foarte precise a marelui ziar cernăuțean „Czernowitzer Morgenblatt”, comisia prezidată de Brăileanu s-a întrunit pe 7 octombrie 1926 după-amiază la Liceul Aron Pumnul și a stat până seara târziu. Dimineța se răspândise deja zvonul că mai bine de două treimi din candidați picaseră (ceea ce s-a adeverit¹¹²). De aceea, elevii care așteptau rezultatele în fața liceului erau demoralizați. După ce membrii comisiei – Traian Brăileanu, Emil Diaconescu (din Iași), Nicolae Gheorghiu, Salomon Hornstein, Artemie Măru, Vasile Sauciuc, Ipolit Tarnavski, Vasile Vitencu – au ieșit și (câțiva) s-au îndreptat spre Piața Unirii, elevii i-au urmat, iar unii i-au huiduit. Profesorii s-au oprit o clipă într-un restaurant, iar mulțimea compusă de elevi și curioși i-au așteptat afară. După ce profesorii au ieșit, au fost din nou huiduiți. Au luat-o prin strada Iancu Flondor, unde se aflau deja mulți oameni. Acum s-a strigat „jos cu bacșiș”, „jos cu știință”, „jos cu dr. Ghiurghiu, jos cu Diaconescu, jos cu Zoppa”. Proferând insulte antisemite, profesorii s-au dus în fața unui restaurant. Aici, după ce s-a strigat „jos Zoppa”, Zoppa (despre care nu este clar de unde a venit, dar care, potrivit „Morgenblatt”, deși nu fusese membru al comisiei, se amestecase în examene) s-a aruncat în mulțime și a înhățat un tânăr, care a fost însă eliberat de aceasta. „Morgenblatt” a insistat că Zoppa a fost împins, dar că nu a fost luat la bătaie după cum pretindea. În Piața Unirii, Zoppa a apucat din nou un băiat, pe care l-a condus împreună cu un alt profesor la postul de poliție de acolo, unde Zoppa i-a insultat pe evrei și a înjurat ziarele minoritare, spunând că doar fascismul poate restabili ordinea în România. Patru alte persoane au fost arestate. Profesorul Emil Diaconescu s-a dus singur la hotelul Vulturul Negru de acolo, unde s-a urcat într-o trăsură. Mulțimea s-a repezit după el și l-a ajuns câteva străzi mai departe. Unii, între care un vorbitor de ucraineană, l-au atacat. Au avut loc și proteste în fața casei lui Brăileanu¹¹³.

Chiar dacă relatarea din „Czernowitzer Morgenblatt” poate să fie pe alocuri inexactă sau favorabilă elevilor, este clar că Zoppa a atârnat furia populară. Ancheta întreprinsă de cancelaria consiliului inspectorilor generali în urma scandalului făcut de „Universul” pe 10 octombrie 1926¹¹⁴ a confirmat implicarea lui

¹¹¹ De pildă, *Erschreckendes Resultat der schriftlichen Baccalaureatsprüfungen*, în „Ost-jüdische Zeitung”, 1 iulie 1926, p. 3.

¹¹² Din 182 de candidați, 40 au picat la scris și 82 la oral; vezi ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii (inv. 714), dosar 324/1926, f. 91: cancelaria consiliului inspectorilor generali, raport de anchetă, 19 octombrie 1926.

¹¹³ *Das katastrophale Baccalaureat*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 9 octombrie 1926, p. 1.

¹¹⁴ *Profesori din comisia de bacalaureat atacați. Sălbătecia unor elevi minoritari*, în „Universul”, 10 octombrie 1926, p. 7.

Zoppa (care nu a fost interogată), chiar dacă a trecut sub tăcere izbucnirile sale antisemite. Se arăta că, atunci „când profesorul Zoppa a pus mâna pe câțiva manifestanți ca să-i predea Poliției, mulțimea înfuriată a sărit să-i scape, îmbrâncindu-l și lovindu-l”. Se mai cita și expertiza medico-legală, care arăta că Zoppa fusese zgâriat la genunchiul stâng și la mâini, primind un concediu medical de 2-3 zile¹¹⁵.

Ancheta era bazată pe declarațiile membrilor celor două comisii, Emil Diaconescu, Nicolae Gheorghiu, Raul Teodorescu și Fr. Chiriac, declarații de altfel atât de marcate de sentimente antiminoritare și antisemite, încât s-au făcut simțite foarte probabil și în timpul examenului. Diaconescu a declarat că, atunci când erau să intre în restaurant, „din mulțime s-a auzit un strigăt «Jos Zoppa»; era un elev de liceu pe care l-a recunoscut profesorul C. Zoppa și atunci el s-a repezit în mulțime spre a-l prinde, provocându-se o mare învălmășală”. A mai afirmat că „numitul profesor a fost lovit și maltratat de candidații la bacalaureat și mulțimea adunată în stradă”¹¹⁶. Gheorghiu a declarat că, în fața restaurantului, „voind să ne despărțim de profesorul Zoppa se aude din mulțime «jos pungașul Zoppa»” și că, „văzând printre manifestanți pe un elev de liceu, Dl. Zoppa a voit să pună mâna pe el, dar imediat a fost înconjurat și lovit”¹¹⁷. Potrivit lui Teodorescu, la ieșirea comisiei din liceu, „candidații în mare număr și însoțiți de tovarăși de ai lor și de elemente instigatoare au huiduit, insultat și îmbrâncit pe profesorii din regat Gheorghiu și Diaconescu, cât și pe prof. Dr. Țopa, cunoscut ca naționalist”¹¹⁸. Chiriac a raportat spusele lui însuși Zoppa că „a fost lovit cu atâta brutalitate, încât a fost declarat de către medici incapabil de lucru pe timp de 12 zile”¹¹⁹.

Așadar, versiunea evenimentelor din „Morgenblatt” cu privire la Zoppa se adevărește. Auzind strigătul „jos Zoppa”, acesta a înhățat un elev, iar mulțimea a intervenit. Față de certificatul medical, afirmația lui Zoppa și a colegilor săi că a fost lovit se dovedește exagerată, el neprezentând vânătăi. Mai departe, reiese că era un lucru cunoscut că Zoppa era un „naționalist”, adică antiminoritar și antisemit. Era deci firesc să nu fie agreat într-un oraș unde trăiau mai ales minoritari (73% potrivit recensământului din 1930), îndeosebi evrei (38%).

Procesul pentru vătămare corporală gravă și tulburarea ordinii și liniștii publice s-a deschis pe 13 octombrie 1926. Zoppa a lipsit¹²⁰. A fost interogată în calitate de martor la ședința de după-amiază din 20 octombrie. A afirmat că fusese avertizat de planul lovirii profesorilor. A declarat că a auzit strigătul „jos Zoppa”, că l-a apucat pe tânărul care strigase, că a fost înconjurat, că tânărul a

¹¹⁵ ANIC, fond Ministerul Instrucțiunii (inv. 714), dosar 324/1926, f. 92-93: cancelaria consiliului inspectorilor generali, raport de anchetă, 19 octombrie 1926.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 86: Emil Diaconescu, declarație, 10 octombrie 1926.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 115-116: Nicolae Gheorghiu, declarație, 17 octombrie 1926.

¹¹⁸ *Ibidem*, f. 127: Raul Teodorescu, declarație, nedată.

¹¹⁹ *Ibidem*, f. 129: Fr. Chiriac, declarație, nedată.

¹²⁰ *Die verhafteten Abiturienten vor Gericht*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 15 octombrie 1926, p. 1.

fost eliberat și că a fost lovit cu picioarele. A negat că l-a văzut pe acuzatul David Fallik pe strada Iancu Flondor, afirmând că era vorba de un Julius Fallik. L-a recunoscut doar pe unul dintre acuzați, Eduard Brettholz, și a mai denunțat un tânăr din public. Judecătorul a refuzat întrebările apărării cu privire la prezența lui Zoppa în sala de examen¹²¹.

Un deputat al Partidului Poporului, Ioan Vască, a revenit însă la acest aspect. Într-un articol apărut în ziarul de stânga „Dimineața”, pe 26 octombrie 1926, sugera mai întâi că un membru al comisiei fusese înlocuit „în urma intervenției d-lui Țopa”. Apoi afirma că „Țopa venea în sala de examinare foarte des, vorbea și gesticula cu profesorii dela Iași, dând impresia că se află în buni termeni cu profesorii examinatori” și că „d. Țopa, înainte de vacanță, fusese examinator și se distinsese printr’o atitudine excesiv de severă, în special față de o categorie de tineri”¹²². Într-un răspuns din 28 octombrie publicat în „Gazeta Poporului”, Zoppa l-a atacat pe Vască, calificându-l drept prostituata evreilor, dar nu a negat nimic din cele întâmplare¹²³.

Pentru Zoppa, povestea s-a oprit aici. A fost primit ca bursier la Școala Română de la Roma pe anul 1926-1927¹²⁴, la recomandarea Universității din Cernăuți¹²⁵ (adică a lui Brăileanu?). În 1950, avea să nege orice „legătură cu afacerea Falic din anul 1925 [sic]”¹²⁶.

În Cernăuți, „afacerea” a continuat însă cu un asasinat. La sfârșitul ședinței de judecată din 10 noiembrie 1926, David Fallik a fost împușcat în casa scărilor tribunalului. Avea să moară două zile mai târziu la spitalul evreiesc. Asasinul era elevul ieșean Neculai Totu. Potrivit declarației acestuia, citise broșura publicată de membrul comisiei Diaconescu (*Agresiunea de la Cernăuți*, o reelaborare a sus-menționatei declarații a lui Diaconescu, în care acesta își subliniasse avertizarea că, „la anul, vor trage, cu siguranță, cu revolverul”, dând astfel impresia nevoii unei acțiuni preventive urgente¹²⁷). Totu ajunsese la concluzia că Fallik era principalul vinovat. A venit la proces în Cernăuți. La sosirea sa cu o zi înainte, l-a căutat în zadar pe Tudose Popescu, pe care îl cunoscuse prin Corneliu Zelea-Codreanu (fusesse membru al Fasciei Naționale Române, organizația Bucovinei¹²⁸, care era „aproape contopită” cu L.A.N.C.¹²⁹, și era condu-

¹²¹ *Die Nachmittagsverhandlung*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 22 octombrie 1926, p. 4.

¹²² V.C., *În jurul incidentelor din Cernăuți*, în „Dimineața”, 26 octombrie 1926, p. 1.

¹²³ *Bacalaureatul din Cernăuți*, în „Gazeta Poporului”, 31 octombrie 1926, p. 1.

¹²⁴ *Universitare*, în „Cuvântul”, 22 octombrie 1926, p. 3.

¹²⁵ Veronica Turcuș, *Elevii Școlii Române din Roma sub directoratul lui Vasile Pârvan: direcții de cercetare și raporturi personale*, în AIIC, nr. 49, 2010, p. 194, nota 3.

¹²⁶ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 42: Constantin Zoppa, declarație, 14 octombrie 1950.

¹²⁷ Emil Diaconescu, *Agresiunea de la Cernăuți din ziua de 7 Octombrie 1926 înpotriva Profesorilor din Comisiunea No. 1 a examenului de bacalaureat*, Iași, Tipografia „Albina”, 1926, p. 11.

¹²⁸ ACNSAS, dosar P 13207-1, f. 136: carte de membru a lui Teodor Popescu, 13 aprilie 1924.

¹²⁹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției (inv. 2349), dosar 36/1923, f. 18-21: raport despre mișcarea fascistă în decembrie 1924.

cătorul filialei bucovinene a Asociației Studenților Creștini a lui Codreanu¹³⁰, o organizație tot legată de L.A.N.C.). Totu și-a petrecut noaptea la căminul studențesc. Ezitățile sale în privința asasinatului pe care îl plănuia au dispărut când, în toaleta publică din Piața Unirii, a citit graffitiuri „jos Cuza” și „jos armata”¹³¹. Legăturile dintre asasin și L.A.N.C. erau deci clare.

Totu a fost celebrat de L.A.N.C. Pe 13 februarie 1927, un anume student Toader Tcaciuc îi publica apologia în „Gazeta Poporului”, devenită „Organ al «Ligii Apărării Naționale Creștine»”, cu svastică cu tot, chemându-i pe români și „frații creștini” la

procesul lui Nicolae Totu, care a spălat rușinea adusă Națiunii românești de către jidanii provocători din Cernăuți și care a omorât pe acel jidan vinovat, care a îndrăznit să înjure, să fluere și să ponegrească poporul la sânul căruia s’a pripășit și din sudoarea muncii căruia s’a hrănit¹³².

Potrivit „Universului”, „toate organizațiile L.A.N.C. din județ precum și din Bucovina și-au trimis reprezentanți” la procesul din Câmpulung¹³³. Cuza, care l-a apărât, a declarat că „Nicolai Totu este pentru Neamul românesc un erou, un martir și D-Voastre d-lor jurați, care sunteți chemați aici să spuneți voința Neamului românesc, trebuie să știți că eroii și martirii unui neam nu se condamnă niciodată, ci ei se premăresc în veci”. 10 din 12 jurați l-au și achitat¹³⁴.

Zoppa a stat trei ani în Italia fascistă, bursa la Școala Română fiindu-i prelungită până la sfârșitul anului 1928/1929¹³⁵. A acceptat o temă impusă de Vasile Pârvan, anume *Cultul zeiței Nemesis în Imperiul roman*, trecând la istoria românilor după moartea lui Pârvan. N-a publicat însă nicio carte. S-a împrietenit cu mai tânărul Vladimir Dumitrescu¹³⁶ și cu Dimitrie Găzdaru¹³⁷, doi viitori legionari.

După întoarcerea sa în România, Zoppa s-a căsătorit, pe 14 ianuarie 1930, cu poloneza cernăuțeană Hermina Josepha Sokołowska, care era cu 26 ani mai tânără decât el. Soția a trecut pe 16 aprilie 1930 la ortodoxie¹³⁸.

¹³⁰ Vezi Corneliu Zelea-Codreanu, *Pentru Legionari*, vol. I, București, Editura „Totul pentru Țară”, 1936, p. 154.

¹³¹ *Der Schülerprozeß*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 12 noiembrie 1926, p. 1, 5; Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys 15, sprav 89, f. 286: condica morților, 1926.

¹³² Toader Tcaciuc, *Nicolae Totu*, în „Gazeta Poporului”, 13 februarie 1927, p. 1; vezi și Valer Danileanu, *Procesul lui Nicolai Totu*, în „Gazeta Poporului”, 20 februarie 1927, p. 1.

¹³³ *Desbaterile procesului Totu*, în „Universul”, 23 februarie 1927, p. 3.

¹³⁴ *Achitarea elevului N. Totu de către Curtea cu jurați din Câmpulung*, în „Gazeta Poporului”, 27 februarie 1927, p. 3.

¹³⁵ *Anuarul LV al Liceului ortodox de băieți Cernăuți pe anii școlari 1928/29, 1929/30 și 1930/31*, Cernăuți, Tipografia Mitropolital Silvestru, 1935, p. 48.

¹³⁶ Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele (memorii)*, București, Editura Albatros, 1994, p. 60; Veronica Turcuș, *op. cit.*, p. 215-216, 233. Două poze din 1927 au fost publicate în Ioan Oprea, *Istoricii și Securitatea*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 92 (fig. 2), 180 (fig. 2).

¹³⁷ D. Găzdaru, *Două vorbe de prezentare*, în Mardarie Popinciuc, *Pentru Sfânta Cruce, pentru țară*, II, Buenos Aires, 1985, p. 8.

¹³⁸ Arhivele de Stat ale Regiunii Cernăuți, fond 1245, opys 3, sprav 163, f. 118 v.-119: registru pentru căsătorii, 1930.

În martie 1930, Zoppa a candidat pentru prima dată la un consiliu comunal, pe lista L.A.N.C. din Cernăuți¹³⁹. Lista condusă de Brăileanu n-a obținut însă decât 529 de voturi din 12.822 exprimate și deci niciun mandat¹⁴⁰. Totuși, Cuza a vorbit de un succes¹⁴¹.

Legionar

În următoarele luni, Brăileanu a trecut la concurența L.A.N.C., devenind pe 8 noiembrie 1930 membru al Senatului Legiunii Arhanghelul Mihail¹⁴². În 1938, la procesul lui Corneliu Zelea-Codreanu, avea să declare că, după ce a „legat relații de prietenie cu d. Ion Zelea Codreanu”, a „ajuns să cun[oașcă] și mișcarea tineretului care a luat ființă după desbinările Ligii Apărării Naționale Creștine” și că astfel a făcut cunoștință cu Corneliu Zelea-Codreanu¹⁴³.

Față de afirmația informatorului Securității că Brăileanu l-a atras pe Zoppa în mișcarea legionară, informația din dosarul lui Zoppa că s-a înscris în 1930 în Legiune pare corectă¹⁴⁴. În 1950, Gold a declarat că, „în anul 1930 și 1932, când au fost turburări legionare la Universitatea din Cernăuți, prof. Zoppa a fost unul din inițiatorii acestor turburări și bătăi de evrei”¹⁴⁵. Asemenea acuzații nu apar însă în presa cernăuțeană contemporană, chiar dacă mai multe ziare cu proprietari sau redactori evrei n-ar fi ezitat să evidențieze abuzurile lui Zoppa. Violențele antisemite care au avut loc pe 18 aprilie 1933 în Cernăuți, conform descrierii „Morgenblatt”, erau pricinuite de unii membri L.A.N.C. și național-socialiști, de vreme ce s-a strigat „Trăească Cuza” și „Heil Hitler”¹⁴⁶. În calitate de conducător local al Legiunii/Gărzii de Fier, Zoppa s-a distanțat de evenimente – la fel ca președintele L.A.N.C. din Bucovina¹⁴⁷. Nici faptul că Zoppa „figurează pe un tabel din anul 1933, cu legionarii din «Echipa Morții»”¹⁴⁸, nu indică participarea sa la violențe antisemite, de vreme ce expresia, potrivit lui Corneliu Zelea-Codreanu, însemna să fii decis să mori¹⁴⁹.

Potrivit lui Hausleitner, în decembrie 1931/august 1932, Zoppa s-a solidarizat cu evreii care se împotriveau închiderii Liceului nr. 3 din Cernăuți,

¹³⁹ *Candidaturi la Cernăuți*, în „Universul”, 8 martie 1930, p. 8.

¹⁴⁰ *Das Wahlergebnis*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 16 martie 1930, p. 1.

¹⁴¹ A. C. Cuza, *L.A.N.C. în alegerile orașenești*, în „Apărarea Națională”, 30 martie 1930, p. 1.

¹⁴² *Dela „Garda de Fier”*, în „Cuvântul”, 29 decembrie 1930, p. 2; *Cărticica șefului de cuib*, București, 1933, p. 82.

¹⁴³ *Adevărul în procesul lui Corneliu Z. Codreanu*, [1938], p. 108; Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional, București, Editura Humanitas, 2006, p. 168.

¹⁴⁴ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 2-3: Direcția Securității București, hotărâre de deschidere a dosarului, 3 octombrie 1957.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 40 v.: Jakob Gold, declarație, 14 octombrie 1950.

¹⁴⁶ *Was in Czernowitz geschah*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 20 aprilie 1933, p. 5.

¹⁴⁷ *În jurul desordinelor dela Cernăuți*, în „Universul”, 27 aprilie 1933, p. 5.

¹⁴⁸ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 11: notă, 7 iunie 1955.

¹⁴⁹ Corneliu Zelea-Codreanu, *op. cit.*, p. 457; Roland Clark, *op. cit.*, p. 207.

ducându-se chiar și cu un negustor evreu în București ca să intervină pe lângă guvern¹⁵⁰. Hausleitner nu explică această alianță nenaturală dintre legionar și evrei. Pare a fi o altă dovadă a oportunismului lui Zoppa, care se alia cu evreii atunci când interesele sale (aici de profesor de liceu) o cereau.

Pe 31 ianuarie 1932, Zoppa, care fusese deja ales vicepreședinte al oficiului județean Cernăuți al voluntarilor pe 11 decembrie 1924¹⁵¹, a fost desemnat vicepreședinte al comitetului Uniunii Foștilor Voluntari, Regionala Bucovina. La fel, a devenit redactor responsabil al ziarului Uniunii, „Voluntarul Bucovinean”¹⁵². Acest lucru sugerează o proximitate între Uniune și Legiune.

În decembrie 1933, Zoppa a candidat pentru prima dată la adunarea deputaților, în fruntea listei Gărzii de Fier pentru județul Cernăuți¹⁵³. Însă, pe 9 decembrie 1933, Garda de Fier a fost dizolvată printr-un jurnal al consiliului de miniștri, iar listele de candidaturi au fost declarate „nule și neavenite”¹⁵⁴. Soarta lui Zoppa este consemnată într-o fișă a Chesturii Poliției din Cernăuți:

A fost deținut la această Chestură, cu ocazia desființării organizației „T.P.Ț.” [Totul pentru Țară, un anacronism pentru Garda de Fier], la data de 8 Dec. 1933 și la data de 29 Dec. 1933, cu ocazia asasinării fostului Președinte al Consiliului de M. I. G. Duca și eliberat la 3 Febr. 1934¹⁵⁵.

După eliberare, Zoppa și-a continuat activitatea legionară, sub supravegherea poliției¹⁵⁶. Potrivit unei note din 1939, „la începutul anului 1935, când a fost înființat partidul «Totul pentru Țară» – continuarea «Gărzii de Fier» –, a activat mai departe în calitate de șef al organizației județene, însărcinare deținută până în Ianuarie 1937, când a fost numit șef al regionalei Bucovina”¹⁵⁷ – aspect pe care l-a trecut sub tăcere în perioada comunistă¹⁵⁸. La 8 noiembrie 1935 a primit gradul de comandant legionar¹⁵⁹. Descriș de poliție drept „bun organizator și propagandist”¹⁶⁰, a

¹⁵⁰ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 295.

¹⁵¹ *Organizarea voluntarilor români*, în „Universul”, 2 ianuarie 1924, p. 2.

¹⁵² *Adunarea generală*, în „Voluntarul Bucovinean”, 8 martie 1932, p. 1, 4.

¹⁵³ *Listele noastre la cameră și senat din Bucovina*, în „Garda Bucovinei”, 8 decembrie 1933, p. 2.

¹⁵⁴ MOF, nr. 286 bis, 9 decembrie 1933, p. 7644: nr. 1456.

¹⁵⁵ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 47: Chestura Poliției din Cernăuți, fișa lui Țopa Constantin, nedatată; vezi și dosar I 544032-3, f. 6, 22: Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către Legiunea de jandarmi Cernăuți, 21 martie 1939.

¹⁵⁶ ACNSAS, dosar P 67774, f. 142: Chestura Poliției din Cernăuți către Direcția Generală a Poliției, 22 ianuarie 1935.

¹⁵⁷ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 6, 22: Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către Legiunea de jandarmi Cernăuți, 21 martie 1939.

¹⁵⁸ În 1961, i-a declarat informatorului Securității că „în 1936-1937 a primit conducerea județului Cernăuți a partidului legionar «Totul pentru Țară», ca în 1937 să fie schimbat ca fiind «prea puțin energic»” – nu pentru că a fost promovat (ACNSAS, dosar I 0544032-1, f. 111: notă, 19 mai 1961).

¹⁵⁹ ACNSAS, dosar P 67774, f. 11: extras după „Buletinul Centrului” din 1 ianuarie 1936.

¹⁶⁰ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 6, 22: Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către Legiunea de jandarmi Cernăuți, 21 martie 1939.

organizat seri dansante¹⁶¹, dar, după cum vom vedea, s-a făcut remarcat și ca propovăduitor al urii antisemite.

În 1952, a declarat că „în anul 1935 de vacanță am fost într’o excursie arheologică în Bulgaria unde am stat aproximativ 10 zile [...] cu scopul de a vizita antichitățile clasice rămase și cele medievale și câteva muzee”¹⁶². De vreme ce Dumitrescu făcea pe atunci săpături în Dobrogea¹⁶³, este posibil ca Zoppa să-l fi regăsit pe fostul coleg de la Școala Română de la Roma. De altfel, în Dobrogea, a lucrat prin 1935-1936 la tabăra legionară din Carmen Sylva (azi Eforie Sud), pe lângă Neculai Totu¹⁶⁴.

Tot în 1935, în urma fuziunii L.A.N.C. cu Partidul Național-Agrar al lui Octavian Goga sub numele Partidul Național-Creștin, Zoppa a afirmat că „în județul Cernăuți poporul a început a trece în masse în Partidul «Totul pentru Țară»” și că, pe 14 iulie, „s’au prezentat d-lui profesor Dr. Țopa Constantin șeful org. din jud. Cernăuți o numeroasă delegație de membri ai L.A.N.C. cu steagurile organizațiilor din Cernăuți și cu cheile dela sediile Ligii din Cernăuți”¹⁶⁵. În timp ce această informație nu putea fi verificată, reiese așadar că fondarea Partidului Național-Creștin ar fi fost exploatată de propaganda legionară împotriva concurenței pe segmentul naționalist și antisemit.

Începând cu 1935, adresa sa figura și pe revista „Însemnări Sociologice” a lui Brăileanu drept „administrația”. S-a ocupat de distribuție, dar nu a contribuit niciodată la această publicație. Totuși, atunci când Brătianu a scos un volum cu articolele din „Însemnări Sociologice”, a scris în cuvântul-înainte: „Mai sînt dator să amintesc că această carte a fost tipărită prin străduința prietenului meu, prof. Constantin Zoppa, căruia îi aduc pe această cale cele mai călduroase mulțumiri”¹⁶⁶.

După ce, pe 5 august 1936, un grup de comuniști a asasinat un student legionar, Gheorghe Grigor, și a rănit un elev german care îl însoțea în parcul din Cernăuți¹⁶⁷, Brăileanu și Zoppa au ținut discursuri funebre anticomuniste și antisemite la înmormântarea victimei, la care au asistat mai bine de 8.000 de oameni, dintre care cei mai mulți legionari¹⁶⁸. Zoppa a acuzat „bandele comuniste cari se organizează cu banii Moscovei” și a declarat că „din umbră și întuneric

¹⁶¹ ACNSAS, dosar P 67774, f. 68: Chestura Poliției din Cernăuți către Inspectoratul Regional de Poliție din Cernăuți, 17 decembrie 1935.

¹⁶² *Ibidem*, f. 19: proces-verbal de interogatoriu, 5 mai 1952.

¹⁶³ Sebastian Morintz, *Vladimir Dumitrescu 1902-1991*, în „Sciva”, nr. 3-4, iulie-decembrie 1991, p. 106.

¹⁶⁴ N. Șeitan, *Tabăra de muncă dela Carmen Sylva*, în „Pământul Strămoșesc”, serie nouă, nr. 3, 1976, p. 46.

¹⁶⁵ C. Țopa, *Destrămarea cuziștilor bucovineni*, în „România Creștină”, 15 august 1935, p. 2.

¹⁶⁶ Traian Brăileanu, *Sociologia și arta guvernării. Articole politice*, București, Cartea Românească, [1940], p. 7; vezi și Mircea Streinul, *Cartea și publicațiile legionare*, în „Buna Vestire”, 1 ianuarie 1938, p. 2.

¹⁶⁷ *Kommunisten ermordeten Grigor*, în „Czernowitzer Deutsche Tagespost”, 8 august 1936, p. 3; *Das Urteil im Prozeß Grigor*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, 26 ianuarie 1937, p. 4.

¹⁶⁸ Roland Clark, *op. cit.*, p. 211.

au pândit acești bandiți, nerăbdători să vadă curgând sânge de legionar, pentru a răpune o viață tânără, pentru a opri o inimă ce bătea pentru mântuirea Neamului nostru din ghiare de jidani”. A chemat la apărarea împotriva „bestiilor roșii”, „scoțându-i [sic] în afară de lege și tratându-i ca pe niște fiare sălbatece”. A anunțat

ceasul când ne vom ridica toți ca unul pentru a strivi capul hidrei comuniste și când subț fâlțaitul flamurei Arhanghelului vom porni spre izbândă, spre mântuirea pământului scump, care a fost udat din belșug cu sânge românesc vărsat întru apărare lui.

A cerut publicul să jure

că vom răzbuna pe toți Legionarii căzuți pentru izbăvirea României, [...] că nu vom demobiliza până ce nu vom crea o lege prin care vom stârpi pe toți trădătorii țării, pe toți spionii, pe toți comuniștii, pe toți cei ce prin masonerie sapă la temelia Țării, și a Bisericii noastre creștine, și pe toți cari au păcătuit împotriva Legiunii¹⁶⁹.

Potrivit consulului german din Cernăuți,

mulțimea a jurat cu brațul ridicat „să fie credincioasă patriei, dispusă să-și sacrifice până și viața pentru națiune, pregătită să se răzbune pe Iuda și pe comuniști, și să nu aibă odihnă până când naționalismul nu va învinge”¹⁷⁰.

Această ceremonie prefigura cea a parastasului lui Moța și Marin.

Pe 8 februarie 1937, trenul cu rămășițele lui Moța și Marin a intrat din Polonia în România și s-a oprit la Cernăuți, unde a avut loc o slujbă religioasă, urmată de un parastas la catedrală, la care au participat în jur de 8.000 de oameni¹⁷¹. De data asta, comandantul legionar Vasile Iasinschi a fost cel care a pus mulțimea să „se boteze în credința legionară”¹⁷². Zoppa și Iasinschi au ales 32 de bucovineni care au însoțit sicriele la București¹⁷³.

Foarte probabil, Zoppa a asistat și la înmormântarea lui Gheorghe Cantacuzino-Grănicerul pe 12 octombrie 1937. Gold a declarat că l-a „văzut pe prof. Zoppa la înmormântare, în cortegiu[l] care trece prin Piața Națiunii” și că se afla „în

¹⁶⁹ *Cuvântul d-lui prof. Dr. Constantin Zoppa*, în „Iconar”, nr. 12, 1936, p. 2.

¹⁷⁰ Armin Heinen, *op. cit.*, p. 282-283: consulul german din Cernăuți, raport, 12 august 1936.

¹⁷¹ *Moțas und Marins letzte Fahrt durch Rumänien*, în „Czernowitzer Deutsche Tagespost”, 9 februarie 1937, p. 1-2; *Trenul cu rămășițele lui Ion Moța și Vasile Marin au intrat în țară*, în „Glasul Bucovinei”, 10 februarie 1937, p. 2; Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 262.

¹⁷² Constantin Iordachi, *The Fascist Faith of the Legion „Archangel Michael” in Romania, 1927-1941. Martyrdom and National Purification*, Londra, New York, Routledge, 2023, p. 1. Tradus înapoi din traducerea lui Iordachi: „take the baptism in the Legionary faith”.

¹⁷³ Mariana Hausleitner, *op. cit.*, p. 262.

primele rânduri cu Corneliu Codreanu”¹⁷⁴. Având în vedere rangul înalt al lui Zoppa în sânul Legiunii, acest lucru pare plauzibil.

O lună mai târziu, în noiembrie 1937, Zoppa a candidat din nou la Adunarea Deputaților, pe listele partidului Totul pentru Țară pentru județele Cernăuți (locul 3) și Hotin (locul 2)¹⁷⁵. A candidat și la Senat, în județele Caraș – cu care nu avea nicio legătură – și Cernăuți (locul 2)¹⁷⁶. În același timp, se pare că s-a opus unei candidaturi a legionarului Mihail Polihroniade, pe care îl socotea grec, în județele bucovinene¹⁷⁷.

La sfârșitul lunii noiembrie 1937, Zoppa a participat în calitate de comandant și șef al regiunii I la deschiderea campaniei electorale legionare în județul Rădăuți¹⁷⁸. Totuși, n-a intrat nici în Adunarea Deputaților, nici în Senat, ci a rămas pe lista supleanților pentru Adunarea Deputaților¹⁷⁹.

În urma rupturii dintre Corneliu Zelea-Codreanu și Carol al II-lea în 1937, a introducerii regimului personal al regelui, așa-zisa „dictatură regală”, în februarie 1938 și a interzicerii partidelor în martie 1938 a început persecuția legionarilor de către stat odată cu arestarea și condamnarea lui Codreanu pentru defăimarea lui Iorga în aprilie 1938. În timpul campaniei electorale din februarie 1938, Zoppa mărșăluise în fruntea a șapte sute de legionari prin Cernăuți¹⁸⁰. Pe 21 aprilie 1938, ministrul de Interne Armand Călinescu i-a fixat lui și altor legionari domiciliul obligatoriu pentru un an la Dragomirna, județul Suceava¹⁸¹. Ulterior, a fost mutat la Miercurea Ciuc, apoi la Vaslui.

Deși era „întoxicat și enervat de șederea în lagăr”, a ezitat să dea declarația de desolidarizare de Legiune, fiindu-i frică¹⁸². S-a hotărât în final în decembrie 1938. Pe 4 decembrie, a fost printre primii semnatori ai „apelului celor 318” legionari din Vaslui la liniște publică și la unirea în jurul Patriei, Neamului și

¹⁷⁴ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 40 v.: Jakob Gold, declarație, 14 octombrie 1950.

¹⁷⁵ Partidul „Totul pentru Țară” a fixat lista definitivă a candidaților pentru Cameră, în „Buna Vestire”, 20 noiembrie 1937, p. 3; Valentin Săndulescu, *Convertiri și reconvertiri: elite academice și culturale și schimbare politică în România anilor 1930-1960*, în Cristian Vasile (coord.), „Ne trebuie oameni!” *Elite intelectuale și transformări istorice în România modernă și contemporană*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2017, p. 154.

¹⁷⁶ Candidații partidului „Totul pentru Țară” la Senat, în „Buna Vestire”, 27 noiembrie 1937, p. 6.

¹⁷⁷ Constantin Papanace, *Mișcarea legionară și macedo-românii*, București, Editura Elisavaroș, 1999, p. 179.

¹⁷⁸ *Adunarea dela Siret jud. Rădăuți*, în „Buna Vestire”, 29 noiembrie 1937, p. 3.

¹⁷⁹ MOF, nr. 301, 30 decembrie 1937, p. 9745, 9765; nr. 4, 5 ianuarie 1938, p. 37.

¹⁸⁰ Anca Filipovici, *The Rise of Antisemitism in the Multiethnic Borderland of Bukovina: Student Movements and Interethnic Clashes at the University of Cernăuți (1922-1938)*, în Gaëlle Fisher, Caroline Mezger (ed.), *The Holocaust in the Borderlands: Interethnic Relations and the Dynamics of Violence in Occupied Eastern Europe*, Göttingen, Wallstein, 2019, p. 54.

¹⁸¹ MOF, 30 aprilie 1938, nr. 98, p. 2142: nr. 7568; ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 44: notă-extras, 18 noiembrie 1963; Radu Gyr, *Suferință, jertfă și cântec*, în Gabriel Stănescu (ed.), *Corneliu Zelea Codreanu și epoca sa. Crestomație*, București, Criterion Publishing, 2001, p. 124.

¹⁸² ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 7-8, 13-14: detașamentul de jandarmi din Miercurea Ciuc, foaie personală a lui Constantin Zoppa, [1938].

Tronului¹⁸³. Pe 10 decembrie, a semnat declarația de desolidarizare, promițând supunere regelui și legilor. Și-a repetat declarația pe 22 și 26 decembrie¹⁸⁴. Pe 22 decembrie a semnat și aderarea la Frontul Renașterii Naționale, partidul unic al regimului¹⁸⁵.

N-a fost însă eliberat imediat. Pe 14 februarie 1939 i-a adresat o cerere de clemență lui Călinescu, menționând printre altele cele de mai sus și scriind că „m'am integrat complet în noua ordine a Țării”¹⁸⁶. O zi mai târziu, comandantul detașamentului de jandarmi din Vaslui a dat un aviz favorabil, relevând că Zoppa „a dovedit în Dom. Obligator atitudini de vrăjmășie contra elementelor din categoria așa zisă rezistentă”. Așadar, se pare că Zoppa nu numai că și-a trădat organizația, dar n-a avut nici respect pentru loialiști. Aparent, făcuse o impresie atât de bună comandantului, încât acesta garanta „personal de conduita în stare de libertate a prof. Zoppa” și socotea că „merită a fi pus în libertate printre cei dintâi”¹⁸⁷. În martie 1939, și Orest Zopa a intervenit în favoarea fratelui său pe lângă Călinescu și Carol al II-lea, angajându-și la rândul lui „răspunderea personală pentru atitudinea politică ce fratele meu ar urma să o aibă în viitor”¹⁸⁸.

Inspectoratul de poliție al ținutului Suceava s-a opus însă eliberării, argumentând că, „în starea de spirit de astăzi a legionarilor, eliberarea lui nu este oportună, fiindcă le-ar aduce o încurajare” și că „asigurările pe cari eventual le-ar da, nu se poate conta pe ele, fiind un om la care sentimentul și impulsivitatea poate [sic] înlătura judecata rece”. Legiunea de jandarmi din Cernăuți s-a alăturat părerii inspectoratului¹⁸⁹. Totuși, noul comandant al detașamentului de jandarmi din Vaslui și-a însușit „caracterizările predecesorilor [săi] cu arătare că și dela 15 Februarie 1939 a avut aceiași conduită exemplară în Domiciliul obligator” și s-a pronunțat pentru eliberare¹⁹⁰. Până la urmă, Zoppa a fost eliberat pe 21 aprilie 1939¹⁹¹.

¹⁸³ *Ibidem*; *Un apel al legionarilor cu domiciliu obligatoriu la Vaslui*, în „Universul”, 8 decembrie 1938, p. 5.

¹⁸⁴ ACNSAS, dosar P 67774, f. 28: Constantin Zoppa, declarație, 22 decembrie 1938; f. 29: idem, 26 decembrie 1938.

¹⁸⁵ 22 foști legionari s'au înscris în „Frontul Renașterii Naționale”, în „Timpul”, 3 ianuarie 1939, p. 6; *Adeziuni ale foștilor legionari în Frontul Renașterii Naționale*, în „Universul”, 4 ianuarie 1939, p. 5.

¹⁸⁶ ACNSAS, dosar P 67774, f. 30-31: Constantin Zoppa către ministrul de Interne, 14 februarie 1939.

¹⁸⁷ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 8, 14: comandantul detașamentului de jandarmi din Vaslui, foaie personală a lui Constantin Zoppa, 15 februarie 1939.

¹⁸⁸ *Ibidem*, f. 4: Orest Zopa către ministrul de Interne, primit pe 8 martie 1939.

¹⁸⁹ *Ibidem*, f. 6, 22: Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către Legiunea de jandarmi Cernăuți, 21 martie 1939.

¹⁹⁰ ACNSAS, dosar P 67774, f. 32: comandantul detașamentului de jandarmi din Vaslui către Inspectoratul General al Jandarmeriei, 28 martie 1939.

¹⁹¹ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 45: notă-extras, 18 noiembrie 1963.

Simist

Față de informatorul Securității, Zoppa l-a ponegрит pe Sima, spunând în 1956 că a „fost foarte bun șef de poliție sau bun pentru reprimare, dar ca conducător al mișcării a fost o pacoste care n-a adus decât rău țării și mișcării”¹⁹². În 1961, l-a numit chiar *un bandit*¹⁹³. Este posibil ca Zoppa să fi avut resentimente față de Sima. Însă, în 1940 și 1941, a aparținut taberei simiste.

În octombrie 1939, poate în legătură cu tulburările legionare de la deschiderea anului universitar, Zoppa a mai semnat o scrisoare „de desolidarizare de la orișice mișcare subversivă și în afara intereselor statului”¹⁹⁴. În martie 1940, a semnat o altă declarație de supunere față de Carol al II-lea¹⁹⁵. Până la urmă, în mai 1940, a fost reintegrat în învățământ începând cu 1 iulie la Liceul de Băieți „Mitropolitul Silvestru” din Cernăuți¹⁹⁶, în pofida unei recomandări a poliției din 5 iulie 1939 „ca localitatea în care ar urma să-și îndeplinească funcțiunea să fie cât mai depărtată de fosta «Regională legionară a Bucovinei» al [sic] cărei comandant a fost”¹⁹⁷. Pe 23 iunie 1940, la ordinul conducătorului legionar Horia Sima, a aderat la Partidul Națiunii, noul partid unic al regelui¹⁹⁸.

Zoppa a fugit din Cernăuți cu o zi înainte de cedarea Basarabiei și Bucovinei de Nord către Uniunea Sovietică pe 28 iunie 1940. A stat câteva zile în Bacău, iar apoi s-a mutat în București¹⁹⁹. Pe 1 septembrie a fost transferat la Liceul Comercial „Regele Carol I” din capitală²⁰⁰.

Pe 31 august 1940, Zoppa a fost printre legionarii care l-au recunoscut oficial pe Horia Sima drept șeful lor, amenințându-i pe ceilalți că vor fi pedepsiți pentru trădare²⁰¹. La prăbușirea regimului regal și numirea lui Horia Sima drept conducător al mișcării legionare în Statul Național-Legionar în septembrie 1940, Zoppa s-a regăsit așadar printre învingători.

A primit mai multe însărcinări. Traian Brăileanu, ajuns ministru al Educației Naționale, Cultelor și Artelor pe 14 septembrie 1940, l-a numit pe 24 septembrie „în calitate de efor, ca reprezentant al Ministerului Educației Naționale, Cultelor

¹⁹² ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 37: notă, 29 noiembrie 1956.

¹⁹³ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 53: notă, 7 august 1961.

¹⁹⁴ *Noui desolidarizări de mișcări subversive*, în „Universul”, 31 octombrie 1939, p. 5.

¹⁹⁵ *Uniți în jurul M.S. Regelui toți foștii fruntași legionari se încadrează în noile orânduri politice ale țării*, în „Curentul”, 17 martie 1940, p. 9.

¹⁹⁶ *Informațiuni*, în „Curentul”, 29 mai 1940, p. 2.

¹⁹⁷ ANIC, fond Ministerul de Interne – Diverse (inv. 2247), dosar 2/1939, f. 464 v.: Inspectoratul de Poliție al ținutului Suceava către rezidentul regal al ținutului Suceava, 5 iulie 1939.

¹⁹⁸ *Primele înscrieri în „Partidul Națiunii”*. *Apelul prof. H. Sima către camarazi*, în „Curentul”, 25 iunie 1940, p. 1. Pentru mai multe detalii, vezi Traian Sandu, *Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer*, Paris, Perrin, 2014, p. 182-187.

¹⁹⁹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 44: miliție, referat, 25 august 1950.

²⁰⁰ ACNSAS, dosar P 67774, f. 164: corpul detectivilor, grupa I, referat, 31 iulie 1942.

²⁰¹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 28: „Pentru legionari”, 31 august 1940; publicat în Dana Honciuc-Beldiman (ed.), *Dosar Horia Sima (1940-1946)*, București, Editura Kullusys, 2007, p. 170-171 (doc. 32).

și Artelor” pe lângă Fondul Bisericesc Ortodox Român din Bucovina²⁰², numire aparent confirmată pe 16 octombrie²⁰³ după crearea Eforiei Fondului pe 10/14 octombrie 1940²⁰⁴. Mai departe, pe 29 octombrie 1940, Zoppa a fost numit „delegat activ al Reprezentantului Guvernului Român, pentru aplicarea Convenției între Guvernul Regal Român și Guvernul Reichului German, privitoare la repatrierea populației de origine etnică germană, cu sediul la Gura Humorului”, în cadrul Ministerului Economiei Naționale, cu puterea de a „numi comisarii locali și personalul auxiliar pentru comisariatele regionale și locale din Bucovina”²⁰⁵. Această numire s-a făcut în urma încheierii, pe 22 octombrie, a „convenției între Guvernul Român și Guvernul Reichului German, privitoare la repatrierea [teoretic voluntară a] populației de origine germană din Bucovina de Sud și Dobrogea, în Germania”²⁰⁶. Potrivit presei, Zoppa s-a ocupat și de Dobrogea²⁰⁷. În plus, pe 16 noiembrie, a participat în calitate sa de delegat la o ședință despre „noua organizare a economiei în cuprinsul regiunii VIII legionare” (județele Baia, Botoșani, Câmpulung, Dorohoi, Rădăuți și Suceava)²⁰⁸, iar în decembrie a devenit director general al Casei Corpului Didactic, care depindea tot de ministerul condus de Brăileanu²⁰⁹.

Dacă, printre legionari, Zoppa era potrivit postului datorită cunoștințelor sale de germană și a cunoașterii realităților locale bucovinene, se pune între-barea de ce fostul șef legionar al regionalei Bucovina nu a primit o sarcină mai însemnată. În 1952, a afirmat că

mi s-au făcut propuneri de către conducerea legionară prin oct. 1940 de a primi funcții de prefect, de primar, dar pe care nu le-am primit motivând refuzul meu cu vârsta înaintată, însă în realitate hotărâsem să nu mai am nici un amestec în viața politică sub nici o formă până în 1944²¹⁰.

La fel, în 1961, i-a declarat informatorului Securității că „a refuzat să primească vreo atribuție, afară de cea de membru în comisia de repatriere a germa-

²⁰² MOF, nr. 226, 27 septembrie 1940, p. 5587: nr. 3252.

²⁰³ Kurt Scharr, *Der griechisch-orientalische Religionsfonds der Bukowina 1783-1949*, Viena, Böhlau, 2020, p. 279, nota 120.

²⁰⁴ MOF, 14 octombrie 1940, nr. 240, p. 5866-5867: nr. 3434; vezi și *Constituirea eforiei Fondului Bisericesc al Bucovinei*, în „Universul”, 26 octombrie 1940, p. 8.

²⁰⁵ MOF, nr. 254, 30 octombrie 1940, p. 6175: nr. 103739.

²⁰⁶ Cu privire la această „repatriere” (*Umsiedlung*), vezi Arhivele federale germane, R 43 II 1486b, f. 98: Deutsches Nachrichtenbüro, apel către persoanele de origine germană din Basarabia, Bucovina și Dobrogea, 16 noiembrie 1940; Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrukschadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke” an der Reichsgrenze*, München, R. Oldenbourg, 1984, p. 88-110.

²⁰⁷ *Umsiedlung der Dobrukscha-Deutschen hat begonnen*, în „Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt”, 2 noiembrie 1940, p. 1.

²⁰⁸ *Noua organizare a economiei în cuprinsul regiunii VIII legionare*, în „Cuvântul”, 19 noiembrie 1940, p. 6.

²⁰⁹ *La Casa Corpului Didactic a fost instalată eri noua conducere legionară*, în „Buna Vestire”, 17 ianuarie 1941, p. 3.

²¹⁰ ACNSAS, dosar P 67774, f. 15: proces-verbal de interogatoriu, 18 aprilie 1952.

nilor din Bucovina, care [sic] nu o considera politică”²¹¹. Este posibil ca Zoppa să se fi simțit prea bătrân la 56 de ani pentru a asuma responsabilități importante. În schimb, după cum vom vedea, a rămas aproape de mediul legionar, așa încât afirmațiile sale cu privire la ieșirea din viața politică legionară sunt îndoielnice – și oricum, nu putea să prevadă evenimentele din 1944.

Din întâmplare, Zoppa n-a participat la așa-zisa rebeliune legionară. Pe 31 iulie 1942, corpul detectivilor, grupa I, a constatat că „nu sunt indicii dacă a luat parte la rebeliunea din Ianuarie 1941 sau a mai activat pentru mișcarea legionară, după această dată”²¹², informație preluată de Direcția Generală a Poliției²¹³. Într-o notă a Liceului Comercial „Regele Carol I” din București, datată 13 aprilie 1942, se afirma că „la rebe. d-sa nu a luat parte, deoarece se afla în misiunea oficială în Germania”. La fel, se declara că „a fost un legionar moderat”²¹⁴ – orice ar însemna aceasta. Zoppa însuși a declarat că

la Berlin am fost trimis din partea fondului Bisericesc ortodox din Bucovina p<en>t<ru> a trata un preț mai favorabil p<en>t<ru> materialul lemnos ce-l furniza fondul Bisericesc din Bucovina unor firme din Germania, cu care fondul avea legături comerciale.

Mai afirma și că

subsemnatul aveam funcția de Efor al fondului Bisericesc și am fost trimis la Berlin în special p<en>t<ru> că cunoșteam la perfecție limba germană și am fost folosit ca interpret pe lângă cei, care erau experți trimiși din partea fondului Bisericesc din Bucovina²¹⁵.

Aceste informații par corecte în lumina unei scrisori pe care Zoppa, „comandant legionar” (*Legionärer Kommandant*), a adresat-o în timpul rebeliunii „în numele legionarilor aflați în Germania” (*für die in Deutschland sich befindlichen Legionäre*) lui Hitler²¹⁶. Afirmația, într-o fișă nedată, că „a fost văzut în regiunea Suceava, luând contact cu foștii conducători rebeli și capii autorităților” și că „a fost văzut în anturajul capilor rebeli până în ultima zi”²¹⁷ se referă probabil la evenimente ulterioare.

²¹¹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 111: notă, 19 mai 1961.

²¹² ACNSAS, dosar P 67774, f. 164: corpul detectivilor, grupa I, referat, 31 iulie 1942.

²¹³ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 52: Direcția Generală a Poliției către Serviciul Special de Informații, 8 octombrie 1942.

²¹⁴ ACNSAS, dosar I 544032-3, f. 20: Liceul Comercial „Regele Carol I” din București, notă, 13 aprilie 1942.

²¹⁵ ACNSAS, P 67774, f. 20-21: proces-verbal de interogatoriu, 6 mai 1952; vezi și f. 19 v.: proces-verbal de interogatoriu, 5 mai 1952.

²¹⁶ ANIC, colecția microfilme RFG, rola 107 (inv. 1869), r. 107, c. 161-180 (f. 6): Constantin Zoppa către Adolf Hitler, nedat. Potrivit informațiilor Arhivelor federale germane, dosarul original conținând acest document (Kleine Erwerbung Nr. 589) a fost cedat în aprilie 2013 Arhivelor Naționale ale României, unde însă nu l-am putut identifica.

²¹⁷ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 47: fișa lui Constantin Zoppa, nedată.

În scrisoarea către Hitler, Zoppa i-a acuzat pe evrei, pe englezi și pe toți ceilalți dușmani ai „revoluțiilor naționale” (*nationale Revolutionen*) că au montat o lovitură împotriva Gărzii de Fier și că vor să pornească un război civil în România. A avertizat că Sima urmează a fi asasinat și l-a rugat pe Hitler să pună capăt masacrului legionarilor din România și să salveze viața lui Sima și a celorlalți legionari²¹⁸.

În urma înăbușirii rebeliunii, Zoppa s-a întors în București. Acolo, el, fostul subsecretar de stat Gheorghe Vântu și bucovineanul Aurel Morariu au primit sarcina de la comitetul Cercului Bucovinenilor „pentru revizuirea tablourilor bucovinenilor ce urmează a fi repatriați din lagărele din Germania”. Dintr-un proces-verbal rezultă că era vorba de a-i scoate pe ucraineni din acele liste, adică de o purificare etnică. Cei trei s-au declarat însă incapabili de a stabili etnia ucraineană doar pe baza numelui și au recomandat să se facă trierea „la fața locului, adică la sosirea celor repatriați în locul de debarcare a lor, pe teritoriul țării”²¹⁹ – fără a preciza ce urma a se întâmpla cu persoanele identificate drept ucraineni.

În pofida interzicerii „oricărei acțiuni politice de orice natură” date pe 14 februarie 1941²²⁰, Zoppa a continuat să frecventeze mediul legionar. În 1941, Serviciul Special de Informații a raportat că „a fost văzut în numeroase rânduri luând contact cu ceilalți legionari și întreținând discuțiuni îndelungate”. L-au suspectat că „urmărește reorganizarea cadrelor legionare și protejează [sic] trecerea fostelor întreprinderi evreiești în mâinile legionarilor”. Drept urmare, Mihai Antonescu a ordonat o anchetă²²¹. Potrivit scurtei investigații, nu numai Zoppa, care nu mai era comisar al guvernului din februarie (fiind epurat?), ci și foștii comisari regionali din Gura Humorului și Rădăuți, care lucrau de-acum la subsecretariatul de stat al Românilor, Colonizării și Inventarului, insistau „la Subsecretariatul Colonizării, ca toată averea rămasă dela evreii din Bucovina să fie dată legionarilor”, informație însă neconfirmată de subsecretariat²²².

Dând urmare unei note similare din 2 septembrie 1941, pe 7 iulie 1942, Agentura Frontului de Est a raportat că Zoppa este în Cernăuți, că „este zilnic văzut în anturajul legionarilor de marcă din această localitate” și că „s-ar fi exprimat într’un grup de intimi, că dorește să se transfere cu catedra la una din școlile secundare din acest oraș, unde socotește numitul că va putea activa cu

²¹⁸ ANIC, colecția microfilme RFG, rola 107 (inv. 1869), r. 107, c. 161-180 (f. 6): Constantin Zoppa către Adolf Hitler, nedatat.

²¹⁹ Citat în Dimitrie Vatamaniuc, *Lista Românilor din lagărele din Germania care urmau să fie repatriați în anul 1941*, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2001, p. 401; vezi și Mihai-Aurelian Cărintu, *Activitatea asociației „Cercul Bucovinenilor din București” pentru ajutorarea refugiaților din teritoriul ocupat de URSS în vara anului 1940*, în „Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei”, nr. 17-19, 1990-1992, p. 187-195.

²²⁰ MOF, nr. 39, 15 februarie 1941, p. 758: nr. 314.

²²¹ ACNSAS, dosar P 67774, f. 155: copia adresei Președinției Consiliului de Miniștri, 1941; f. 154: Ministerul Afacerilor Interne către Direcția Generală a Poliției, 30 septembrie 1941; f. 156-158: Direcția Generală a Poliției către Guvernatorul Bucovinei, 3 octombrie 1941.

²²² *Ibidem*, f. 159-160: Guvernatorul Bucovinei către Direcția Generală a Poliției, 7 octombrie 1941 (citat); f. 161: notă, [7 octombrie 1941].

mai mult succes în ceea ce privește propaganda ideologiei legionare²²³. Poliția însă n-a putut stabili dacă desfășura o activitate politică²²⁴. Potrivit comisariatului circumscripției 1 din București, „soții Zoppa duc o viață retrasă, astfel că nu sa [sic] putut observa cu toată intensă supraveghere vreo activitate în raza acestui comisariat²²⁵”.

„Socialist” și deținut politic

După lovitură de stat din 23 august 1944, care a restabilit democrația, Zoppa, după spusele proprii, a fost activ în Uniunea Patrioților și în Partidul Național Popular²²⁶, două partide controlate de Partidul Comunist Român. Într-o a doua petiție din 1961, Zoppa a explicat că „după 23 august 1944 și-a dat seama că adevărata cale pentru rezolvarea problemei sociale este socialismul²²⁷. De vreme ce Zoppa a rămas antisemit și antisovietic (s-a făcut remarcat de Securitate în 1951 afirmând că „de nenorocirea noastră se face vinovat numai Churchill și înainte de el Roosevelt, cari s’au lăsat influențați de evrei, lăsându-i astfel pe Sovietici să învingă și să se întindă ca o plagă în Europa²²⁸”), este improbabil că a aderat din convingere la acele partide (dacă a făcut-o²²⁹), în care s-au înscris de altfel mulți evrei. Mai degrabă, a simțit schimbarea timpurilor și a aderat din oportunism – sau a urmat directiva lui Sima către comandanții legionari ca, „în caz de pierderea războiului de către Germania, legionarii să se întoarcă în țară și să se camufleze în partidele de stînga²³⁰”.

Pe 1 mai 1945, Zoppa, care lucrase în continuare la Liceul Comercial „Regele Carol I”, a fost pensionat²³¹. În august 1950, a fost arestat, se pare că doar pentru o scurtă durată²³². Apoi, pe 15 aprilie 1952, casa i-a fost perchi-

²²³ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 50: Agentura Frontului de Est, Centrul Nr. 1, notă, 7 iulie 1942.

²²⁴ ACNSAS, dosar P 67774, f. 169: Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți către Direcția Generală a Poliției, 13 septembrie 1942; dosar I 544032-1, f. 17: Prefectura Poliției Capitalei către Chestura Poliției din Cernăuți, 22 octombrie 1943.

²²⁵ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 16: comisariatul circumscripției 1 către prefectul poliției capitalei, 18 septembrie 1943.

²²⁶ *Ibidem*, f. 42: Constantin Zoppa, declarație, 14 octombrie 1950; dosar P 67774, f. 16 v.: proces-verbal de interogatoriu, 18 aprilie 1952; dosar I 544032-1, f. 110: notă, 19 mai 1961, 118.

²²⁷ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 102: notă, 13 septembrie 1961.

²²⁸ ACNSAS, dosar P 67774, f. 53: Direcția Generală a Securității Statului, Regiunea București, notă, 1 august 1951.

²²⁹ Numele său nu apare în listele Partidului Național Popular al Sectorului I Galben, care sunt însă incomplete. Vezi ANM-București, fond Partidul Național Popular (inv. 1769), dosarele 20/1947, 21/1947, 58/1948.

²³⁰ ACNSAS, dosar P 246-4, f. 61: proces-verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu, 23 aprilie 1955.

²³¹ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 18: copia adresei Ministerului Educației Naționale din 3 februarie 1945.

²³² ACNSAS, dosar P 67774, f. 12 v.: însemnare, nedată; f. 27: referat, 8 iunie 1954 (afirmația că a stat „2 ani în diferite penitenciare” nu se confirmă); dosar 544032-1, f. 5: materialul extras din dosarul de anchetă, nedat.

ziționată²³³ și a fost arestat²³⁴. În temeiul unui ordin al Direcției Generale a Securității Statului din 15 mai 1952 a fost internat la Jilava²³⁵, fiind transferat la un moment dat în Văcărești, unde l-a regăsit pe Vladimir Dumitrescu²³⁶. Chiar dacă urma a fi eliberat după 24 luni, a ieșit abia pe 17 iunie 1954²³⁷. Este posibil să fi încercat o grevă a foamei din cauza acestei întârzieri²³⁸. În ultimele luni, a dat cursuri de germană colegilor de cameră²³⁹.

După eliberare, Zoppa a continuat să trăiască retras cu soția, care se temea să nu spună „prostii” dacă socializa prea mult²⁴⁰. În mod ironic, informatorul Securității pare să fi fost unul dintre musafirii cei mai frecvenți. Acestuia, Zoppa i-a povestit de toate, plictisindu-l câteodată. După ce i s-a tăiat pensia în decembrie 1960²⁴¹, i-a cerut sfatul pentru petițiile sus-menționate.

Pe lângă aspectele deja semnalate, este interesant că Zoppa și-a mărturisit ateismul. Astfel, în 1958, a declarat că „nu a putut înghiți niciodată religia și pe popi, că în fond a fost întotdeauna de concepție materialist” și că „așa a fost și familia mea”²⁴². În 1960, și-a repetat lipsa de credință și și-a dat cu opinia că creștinismul este o „compilație a grecilor”²⁴³. Chiar dacă a acționat în mai multe mișcări așa-zise creștine și chiar dacă a folosit referințe creștine, precum imaginea arhanghelului în discursul din 1936, acest lucru nu era nefiresc. După cum scrie istoricul Roland Clark despre Legiune, „în pofida înfloriturilor folosite în ziarele legionare, activismul de zi cu zi era caracterizat mai mult de violență, discurs de instigare la ură, și organizare clandestină decât de slujbe religioase și rugăciuni”²⁴⁴.

În urma unei operații la ochi²⁴⁵, Zoppa a murit în iunie 1973 la 88 ani, corpul său fiind incinerat²⁴⁶ – împotriva tradiției ortodoxe.

²³³ ACNSAS, dosar P 67774, f. 5: proces-verbal, 15 aprilie 1952.

²³⁴ *Ibidem*, f. 6: notă de depunere, 15 aprilie 1952.

²³⁵ *Ibidem*, f. 76: copia ordinului D.G.S.S. din 15 mai 1952.

²³⁶ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 60-61.

²³⁷ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 18: bilet de liberare, 17 iunie 1954.

²³⁸ ACNSAS, dosar P 67774, f. 135: Constantin Zoppa, declarație, 2 mai 1954.

²³⁹ *Ibidem*, f. 26: notă informativă, 15 martie 1954.

²⁴⁰ ACNSAS, dosar I 544032-1, f. 116: notă, 16 mai 1960.

²⁴¹ *Ibidem*, f. 110: notă, 19 mai 1961.

²⁴² *Ibidem*, f. 30: notă, 17 noiembrie 1958.

²⁴³ *Ibidem*, f. 121: notă, 30 mai 1960.

²⁴⁴ Roland Clark, „*Latent Archangels*”: *The Archangel Michael in Romanian Fascism*, în Alexandros Tsakos, Marie Steine von der Lippe (ed.), *The Archangel Michael Beyond Orthodoxies: Here – There – Everywhere*, Londra, Bloomsbury (sub tipar): „Despite the flowery language used in legionary newspapers, day-to-day activism was characterised more by violence, hate-speech, and clandestine organising than by church services and prayers.”

²⁴⁵ Vladimir Dumitrescu, *op. cit.*, p. 79.

²⁴⁶ *Coca soție...*, în „România liberă”, 29 iunie 1973, p. 6; ACNSAS, dosar I 544032-2, f. 1: notă pe copia unui raport informativ din 7 octombrie 1972.

Concluzii

În mișcarea antisemită, Zoppa și-a început cariera ca unealtă a unor politicieni și a ajuns după război în rândul organizatorilor, al acestor intermediari care, asigurând legătura dintre conducători și populație, contribuiau la puterea mișcării. În pofida studiilor și a calității de profesor, nu s-a făcut remarcat printr-o activitate intelectuală. Deși a avut diferite funcții într-o sumedenie de ziare, numărul articolelor pe care le-a semnat este mic. Așadar, nu poate fi considerat un ideolog al mișcării antisemite. Puținele informații despre părerile sale arată că adera la felurite teorii de conspirație despre evrei, caracteristice pentru mișcarea antisemită în mod general. Foarte probabil era ura împotriva evreilor lipsită de nuanțe doctrinare deosebite care îl făcea compatibil cu oricare partid antisemit – cât timp acesta îngăduia sau sprijinea a doua obsesie a sa, naționalismul român. Aderarea lui Zoppa la un partid anume depindea aparent de relațiile sale personale: cu Aurel Onciul în anii 1900-1910 și cu Traian Brăileanu începând cu anii 1920.

Proveniența lui Zoppa dintr-un mediu cu o altă istorie și structură socială nu pare să fi împiedicat integrarea sa în partidele ctitorite și înrădăcinate în regat. Era conștient că e diferit de românii din Vechiul Regat, cum arată comentariul său din 1961 cu privire la germanisme. Întâmplarea cu Polihroniade sugerează că simțea nevoia să se afirme drept român get-beget, în pofida mamei germane, a titlului nobiliar și a trecutului austriac. Așadar, lepădarea de particularitățile bucovinene și asimilarea cu lumea românească din regat erau firești. Pornind de la o poziție care îmbina naționalismul cu antisemitismul, Zoppa și-a găsit locul în partidele naționaliste și antisemite din regat, care căutau să se extindă în teritoriile noi și care puteau profita de statutul său social de profesor de liceu, precum și de contactul său cu elevii și viitorii studenți. Pentru acestea, particularitățile bucovinene ale lui Zoppa aparent nu erau o problemă. Din contră, se puteau folosi de cunoștințele sale de germană pentru a ajunge la electoratul minoritar.

Chiar dacă partidele l-au ridicat la funcții înalte, Zoppa nu a devenit niciodată un personaj promovat mediatic de organizațiile antisemite, fiind citat doar ocazional și marginal în diversele ziare de partid. Fiind un veteran al mișcării antisemite și al armatei române, s-ar fi potrivit totuși profilului căutat de extrema dreaptă. Printre plauzibilele probleme, se află proasta faimă a lui Aurel Onciul (decedat pe 30 septembrie 1921), amintit pentru aprobarea proiectului de a împărți Bucovina între români și ucraineni²⁴⁷, dar și faptul că Zoppa a rămas în umbra lui Brăileanu. În memorialistica legionară de după 1944, Zoppa apare rar, nefiind menționat niciodată în scris de fostul său șef Horia Sima. Astfel s-a putut trece mult timp peste această verigă dintre antisemitismul din Imperiul austriac și cel din România Mare.

²⁴⁷ Victor Morariu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, în „Glasul Bucovinei”, 25 septembrie 1924, p. 2.

**Constantin Zoppa (1884-1973),
and the Continuity of Antisemitism in Bukovina**
(Abstract)

Keywords: Bukovina, antisemitism, Christian Social Party, League for National Christian Defence, Legion of the Archangel Michael/Iron Guard.

Retracing Constantin Zoppa's biography, this case study highlights the continuity of antisemitism in Bukovina before and after 1918. It contributes to revising the ideas that the various ethnicities and religious groups in Austrian Bukovina were living harmoniously together and that – certain forms of – antisemitism emerged only after 1918 within Greater Romania. The article shows how Zoppa, a Romanian nationalist and antisemite from Bukovina – who did not adhere to a specific doctrine but rather followed individuals such as Aurel Onciul and later Traian Brăileanu – could easily pass from the antisemitic parties in the Austrian Empire to those in the Kingdom of Romania, and then switch between the antisemitic organizations in Greater Romania, in particular A. C. Cuza's League for National Christian Defence and Corneliu Zelea-Codreanu's Legion of the Archangel Michael/Iron Guard.

ANEXĂ

Fig. 1. Constantin Zoppa (așezat, a treia persoană din dreapta) împreună cu Corneliu Zelea-Codreanu și alți legionari la Carmen-Sylva (Sursa: „Cuvântul”. Ziar al Mișcării Legionare, 28 octombrie 1940, p. 1).

Stabilirea granițelor RASS Moldovenești în 1924. Principiul etnic, economic și cel administrativ

Dumitru LISNIC*

Prezentul studiu identifică și examinează principiile în baza cărora au fost stabilite granițele Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM). Francine Hirsch observă că stabilirea granițelor regiunilor și republicilor naționale autonome sovietice a avut loc în baza compromisului dintre politica de promovare a drepturilor naționale a „popoarelor mici”, necesitatea de a crea regiuni coerente din punct de vedere economic¹, și raționamente de ordin administrativ². Potrivit istoricului Terry Martin, considerentele ce au determinat formarea RASSM în 1924 se deosebesc de obiectivul creării altor unități naționale în URSS în aceeași perioadă. Spre deosebire de alte republici și regiuni naționale create pentru a facilita implementarea politicii naționale sovietice, ce consta în promovare limbii și culturii „popoarelor mici” și formarea unor elite pentru grupurile naționale din URSS cu obiectivul de a preveni separatismul național în cadrul imperiului, scopul principal al formării RASSM a fost acela de a servi drept Piemont în relațiile dintre URSS și România în componența căreia intra Basarabia, un teritoriu revendicat de Moscova³. După cum menționează Charles King, cel mai numeros grup etnic în cadrul populației RASSM a fost cel al ucrainenilor, iar în granițele acestei republici naționale nu erau incluși aproximativ 85 de mii de moldoveni ce locuiau în alte teritorii ale RSS Ucrainene⁴. După cum vom demonstra în prezentul studiu, trasarea granițelor RASSM a avut loc în baza compromisului dintre mai multe principii și într-o conjunctură complexă. Argumentul central al studiului este că, din perspectiva politicii naționale sovietice, acele principii au avut un caracter contradictoriu, iar soluția

* Lector universitar, Universitatea „Alec Russo”, Bălți; e-mail: dumitru1999.lisnic@gmail.com.

¹ Francine Hirsch, *Empire of Nations. Ethnographic knowledge and the making of the Soviet Union*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2005, p. 9.

² Idem, *Toward an Empire of Nations; Border-Making and the Formation of Soviet National Identities*, în „The Russian Review”, nr. 59, April 2000, p. 211.

³ Terry Martin, *Affirmative Action Empire. Nation and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, 2001, p. 274-275.

⁴ Charles King, *The Moldovans. Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institute Press, 2000, p. 53-54.

de compromis a fost crearea unei republici naționale moldovenești în care românii (numiți în continuare moldoveni⁵) nu constituiau cel mai numeros grup etnic. Arne Hougen menționează că, în delimitarea granițelor unităților naționale, „principiul administrativ” era un termen umbrelă folosit pentru a denumi orice factor ce influența acest proces, dar nu se înscria în agenda oficială luată în considerare (cel național și principiul economic), întrucât responsabilii sovietici doreau să rămână discreți⁶. În acest studiu vom arăta că, pe lângă raționamentele de ordin geopolitic, principiul etnic și cel economic, în trasarea granițelor RASSM au avut un rol important o serie de circumstanțe ce pot fi incluse în categoria „principiului administrativ”. Faptul că RASSM era o unitate națională în care românii nu erau cel mai numeros grup etnic nu este un argument pentru a susține că nu exista contextul etnic necesar formării acestei republici, ci a fost rezultatul unei serii de compromisuri ce au lăsat în afara autonomiei moldovenești numeroase sate românești și au dus la includerea în republica moldovenească a cel puțin două raioane populate aproape exclusiv de ucraineni. Prezentul studiu identifică factorii ce au influențat configurarea granițelor RASSM, între care sunt confruntările din cadrul grupurilor de elite politice locale, distribuirea diferitor elemente de infrastructură necesare organizării unei republici autonome, dispersarea geografică a satelor românești în RSS Ucraineană, și numărul insuficient de cadre de partid ce cunoșteau limba română.

Prima parte a studiului descrie teritoriile ce au intrat în componența RASSM, unele remanieri teritorial-administrative în cadrul acestora, componența populației acelor teritorii, relațiile interetnice și cele dintre funcționarii sovietici și populația pe care o administrau. În a doua secțiune vom vorbi despre felul în care relațiile din cadrul elitelor provinciale Sovietice în timpul Războiului Civil au influențat viitoarea configurare a granițelor republicii moldovenești. Partea a treia a studiului examinează modul în care distribuția geografică a comunităților românești din Ucraina și-a pus amprenta asupra componenței etnice a RASSM și a influențat implementarea politicii naționale în cadrul acestei unități naționale. Ultima secțiune a studiului identifică consecințele distribuției geografice a orașelor și a elementelor de infrastructură feroviară asupra componenței etnice a populației republicii moldovenești.

RASSM – teritoriul, populația și funcționarii sovietici

Teritoriile care în 1924 au fost incluse în componența RASSM au fost situate la marginea sud-vestică a fostului Imperiu Rus. Până în 1917, acele teritorii au făcut parte din guberniile Podolia și Herson⁷. Orașele Ananiev, Balta, Tiraspol și teritoriile limitrofe au fost cucerite de Armata Roșie la începutul anului

⁵ Românii din zona de nord-est a spațiului românesc și românii din stânga Nistrului se autoidentifică cu etnonimul moldoveni.

⁶ Arne Hougen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, Palgrave Macmillan, 2003, p. 181.

⁷ Charles King, *op. cit.*, p. 63.

1920. Până la mijlocul anilor 1920, elitele provinciale sovietice ce administrau acele teritorii s-au confruntat cu o mișcare de partizani anti-bolșevici formată din naționaliști ucraineni și din țărani nemulțumiți de politicile fiscale sovietice și abuzurile comise de funcționarii bolșevici⁸. Potrivit rapoartelor oficiale privind situația militară din regiune, grupurile de partizani erau bine înarmate și dispersate prin zonele rurale, unde beneficiau de suportul țăranilor. Doar în luna martie a anului 1921, partizanii au întreprins 52 de raiduri armate în județul Balta, lichidând 40 de funcționari sovietici, provocând pierderea a 20 de cai și a unor cantități importante de grâne⁹. În aceeași perioadă, au avut loc răscoale ale comunităților țărănești din regiune. Doar în luna iunie a anului 1919 au avut loc răscoale țărănești în sate precum Mălăiești, Plosca, Crasnogorca, Teia, Tucmigi, Speia, Butur și Tâșlâc la care au participat cca 10 mii de persoane¹⁰. Asemenea răscoale au avut loc și pe parcursul anului 1920, iar zonele împădurite au fost focarele mișcării de rezistență atât pentru naționaliștii ucraineni, cât și pentru țăranii nemulțumiți de politicile regimului¹¹. Conform unui raport din 1925, din cauza mișcării de partizani și a activității grupurilor criminale, în teritoriile de la est de Nistru funcționarii sovietici au folosit „metodele comunismului de război” până la mijlocul anilor 1920¹². Punctul culminant al rezistenței anti-bolșevice din anii de după înfrângerea albilor a avut loc în aprilie 1920, când forțele comandantului militar Zabolotnîi (luptător pentru cauza republicii ucrainene) au preluat controlul asupra căii ferate Bîrzula – Jerebkovo și au ocupat orașul Ananiev. Potrivit rapoartelor oficialilor Bolșevici, satele din apropierea orașului Ananiev au format detașamente înarmate pe care le-au pus la dispoziția lui Zabolotnîi, care însă au fost înfrânte de Armata Roșie până la sfârșitul lunii aprilie a aceluiași an¹³. După cum vom vedea, satele din vecinătatea orașului Ananiev au fost locuite preponderent de români, fapt care atestă un grad de implicare a țăranilor vorbitori de română în lupta de emancipare națională a ucrainenilor din regiune, participarea țăranilor moldoveni fiind motivată de nemulțumirea lor față de politicile regimului bolșevic.

După cum observă Gerald M. Easter, la începutul anilor 1920 Moscova s-a confruntat cu puternice mișcări centrifuge în cadrul elitelor provinciale. Guberniile, județele și *volostele* erau administrate de clici formate din foști lideri ai unităților Armatei Roșii ce au cucerit aceste teritorii în cadrul Războiului Civil Rus. Statutul acestor funcționari era bazat pe meritele lor personale din timpul războiului, iar ierarhiile din cadrul grupurilor de administratori provinciali se

⁸ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), fond 49, inv. 1, dosar 167, f. 5.

⁹ Derzhavnyi Arkhiv Odes'koï Oblasti (Arhiva de Stat a Regiunii Odesa – DAOO), fond P1, inv. 1, dosar 37, p. 3-5.

¹⁰ Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 25.

¹¹ DAOO, fond P1, inv. 1, dosar 37, f. 3-7, 10-11.

¹² AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 176, f. 18.

¹³ DAOO, fond P3, inv. 1, dosar 13, f. 6.

bazau în principal pe devotamentul personal. Corpul de funcționari provinciali era o birocrație slabă, greu de controlat de liderii bolșevici din Moscova, iar fărâmițarea *volostelor* și județelor drept rezultat al confruntărilor din cadrul elitelor locale a fost un fenomen comun. Pentru a consolida controlul asupra periferiilor, Moscova a implementat politica de regionalizare. Guverniile, județele și *volostele* au fost desființate și înlocuite cu unități administrativ-teritoriale mai mari, care se numeau regiuni, *okruguri* și raioane. Această strategie a fost implementată pentru a contracara fărâmițarea teritorial-administrativă și pentru a impune în fiecare din unitățile nou-create autoritatea unei singure facțiuni de funcționari, ce controlau distribuirea resurselor în provincie. În a doua etapă a reformei, liderii acestor grupuri de funcționari au fost promovați în funcții de conducere de la Moscova. Astfel, regimul bolșevic a utilizat relațiile informale de fidelitate din cadrul elitelor locale pentru a reconecta provinciile periferice cu Moscova și a facilita implementarea politicilor sale de către elitele provinciale, care primeau ordine de la liderii lor informal aflați în capitala URSS¹⁴. Regionalizarea teritoriilor administrate din Odesa a avut loc în 1923, iar una din unitățile teritorial-administrative înființate în cadrul regiunii Odesa a fost *okrugul* Balta¹⁵, ce își avea centrul administrativ în orașul omonim. Cu excepția câtorva raioane, teritoriile acestui *okrug* vor fi incluse în RASSM în anul 1924¹⁶. La fel, acest *okrug* nu includea orașul Tiraspol, care făcea parte din *okrugul* Odesa și raionul Camenca, care la acel moment era în componența regiunii Vinița.

Formarea RASSM în cadrul Republicii Sovietice Ucrainene a început în primele luni ale anului 1924 și avea drept obiectiv anexarea de la România a teritoriului vecin, Basarabia, invocând principiul Piemontului și exportul de revoluție în regatul de la vest de Nistru¹⁷. Moldovenii constituiau majoritatea populației Basarabiei și erau grupul etnic titular în RASSM.

Soarta RASSM și a politicilor lingvistice promovate în această republică de sovietici au fost marcate de confruntarea dintre grupul de comuniști români aflați în exil la Moscova, implicați în activitatea Cominternului, și comuniștii basarabeni (care în majoritatea cazurilor nu erau etnici moldoveni) membri ai organizației de partid ucrainene. Ambele grupuri erau preocupate de chestiunea Basarabiei, însă, în timp ce comuniștii originari din această provincie intenționau să formeze o republică basarabească în cadrul statului sovietic, comuniștii originari din Vechiul Regat vedeau o eventuală revoltă a muncitorilor din Basarabia doar ca începutul formării unei Românie Socialiste cu granița de est pe Nistru. Comuniștii români au dominat întrunirea comuniștilor români și

¹⁴ Gerald M. Easter, *Reconstructing the State: Personal Networks and Elite Identity in Soviet Russia*, Cambridge University Press, 2007, p. 76-79.

¹⁵ DAOO, fond P12068.

¹⁶ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 23, f. 1-13.

¹⁷ Ion Șișcanu, *Formarea și dezvoltarea RASSM*, în „Cugetul”, Chișinău, nr. 5-6, 1992, p. 59-75; Igor Cașu, „Politica națională” în Moldova Sovietică. 1944-1989, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, p. 40; Terry Martin, *op. cit.*, p. 9.

basarabeni de la Moscova care a avut loc în iulie 1921, formând Biroul acelei întruniri exclusiv din membri de partid originari din Vechiul Regat. În aceste circumstanțe, majoritatea comuniștilor basarabeni au ales fie să se îndrepte spre regiunile de sud-vest ale Ucrainei sovietice pentru a se înrola în administrația locală, fie au trecut Nistrul pentru a se implica în activitatea ilegalistă din Basarabia românească.

Inițiativa de formare a RASSM a aparținut comuniștilor români, care pe 5 februarie au redactat un memorandum către Comitetul Central al Partidului Comunist Rus al bolșevicilor și către Comitetul Central al Partidului bolșevic al Ucrainei. Conform memorandumului, obiectivele înființării unei republici moldovenești propuse de autori au fost facilitarea dezvoltării culturale și economice a populației românofone din regiunea Nistrului și de a servi obiectivul răspândirii revoluției în Europa Centrală și Balcani prin Basarabia și România. Comuniștii români propuneau formarea unei republici sovietice, deci nu o republică autonomă în cadrul Ucrainei, și considerau că populația acestei regiuni trebuia româniizată pentru a amplifica potențialul noii formațiuni de a facilita răspândirea ideilor revoluționare prin cadrele pe care urma să le pregătească pentru a activa în clandestinitatea comunistă românească.

Însă ideea formării unei unități teritoriale naționale moldovenești la est de Nistru deja plutea în aer și nu trebuie privită ca un proiect ce a aparținut exclusiv comuniștilor români. Bolșevicii aveau deja experiența unei tentative de formare a unei republici sovietice basarabene, care a eșuat în 1919. După cum observă Alexandr Voronovici, formarea unității teritorial-naționale sovietice a moldovenilor trebuie privită în ansamblul relațiilor dintre RSFS Rusă și Ucraina Sovietică. În perioada în care a fost formată RASSM, liderii de la Moscova delimitau granițele și stabileau formatul relațiilor dintre centrul unional și RSS Ucraineană, care era o republică importantă din punct de vedere economic, strategic, demografic, și era condusă de numeroși lideri de partid influenți. În contextul în care liderii de la Harkiv au fost nevoiți să se resemneze cu pierderea în favoarea RSFS Ruse a orașelor Șahtî și Taganrog, noi pierderi teritoriale suplimentare cauzate republicii ucrainene de politica Moscovei de formare a unei republici moldovenești sovietice separate ar fi produs antagonism între elitele RSS Ucrainene și cele ale RSFS Ruse. În asemenea condiții, Moscova a decis să încredințeze Harkivului formarea unei republici autonome moldovenești în cadrul Ucrainei. Paradoxal, comuniștii basarabeni marginalizați de omologii lor români, apoi nevoiți să se îndrepte spre sud-vestul Ucrainei, au avut un cuvânt important de spus în chestiunea formării RASSM, întrucât liderii bolșevici ucraineni au utilizat expertiza și experiența basarabenilor în îndeplinirea sarcinii încredințate Harkivului de Moscova¹⁸. Comuniștii basarabeni au reușit să convingă liderii

¹⁸ Alexandr Voronovici, *The Ambiguities of Soviet „Piedmonts”: Soviet Borderland Policies in the Ukrainian SSR and the Moldavian ASSR 1922-1934*, A Dissertation in History Presented to the Faculties of the Central European University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Budapest, 2016, p. 154-160.

de la Harkiv și Moscova că în republica autonomă ce urma a fi formată era necesară o politică de moldovenizare lingvistică și culturală bazată pe dialectul vorbit de moldovenii din stânga Nistrului, imaginați de autorii proiectului drept un grup etnic diferit de românii de la vest de Prut. Spre exemplu, unul dintre cei mai influenți comuniști basarabeni, Iosif Badeev, devenit secretar al Comitetului de Partid al RASSM, îi scria lui Molotov, în februarie 1925, că moldovenii din Basarabia și stânga Nistrului sunt un grup etnolingvistic diferit de românii din dreapta Prutului. Aducea diferite pseudo-argumente, cum ar fi acela că moldovenii din stânga Prutului și de pe malul stâng al Nistrului nu ar înțelege limba română vorbită în Vechiul Regat deoarece dialectul lor ar fi fost profund influențat de limba ucraineană și rusă. Badeev și ceilalți basarabeni, susținuți de Harkiv, au reușit să convingă Moscova că românii și moldovenii sunt la fel de diferiți ca rușii și ucrainenii, și că „românizarea” locuitorilor regiunii din stânga Nistrului ar putea provoca nemulțumirea cetățenilor RASSM¹⁹.

Politica adoptată de regimul sovietic vizavi de proiectul creării unei republici moldovenești a fost profund influențată de retorica comuniștilor basarabeni (majoritatea cărora nu erau români și nu vorbeau româna) susținuți de Harkiv, și consta în formarea unei limbi literare și oficiale moldovenești „curățate” de românisme, franțuzisme, o limbă în care era încurajată utilizarea și inventarea cuvintelor de origine slavă. La fel, victoria *lobby*-ului basarabean a dus la adoptarea de către propaganda sovietică a retoricii privind existența a două popoare diferite, a celui moldovean și român. Adoptarea acestui discurs identitar implica urmări și asupra modului în care era definit scopul existenței RASSM. Această republică devenea un instrument al regimului sovietic util în primul rând pentru a grăbi anexarea Basarabiei la URSS și mai puțin o formațiune a cărei instituții aveau drept scop răspândirea revoluției în restul României și în centrul și sud-estul Europei. Însă, pe parcursul anilor 1920, limba moldovenească „produsă” la Balta și Tiraspol provoca o anumită reticență atât în rândul funcționarilor moldoveni, cât și în cadrul populației românofone. Spre exemplu, P. I. Chior menționa, în noiembrie 1927, în cuvântarea sa ținută la Conferința Organizației de Partid a RASSM, că funcționarii care cunosc bine limba română nu depuneau efortul necesar pentru a învăța limba moldovenească în forma sa oficială din stânga Nistrului²⁰.

Istoricul Wim van Meurs înaintează, cu titlu de ipoteză, o explicație suplimentară pentru formarea RASSM, susținând că această republică națională a

¹⁹ Nota Secretarului Comitetului Regional Moldovenesc, O. I. Badeev, către Molotov, din 25 ianuarie 1925 [Dokladnaia Zapiska Sekretaria Moldavskogo Obkoma O. I. Badeeva Molotovu po povodu doklada I. O. Dika], în L. S. Gatagov, L. P. Koșeleva, L. A. Rogovaia (ed.), *ȚK RKP(b)-VKP(b) I Naționalnii Vopros*, Moscova, ROSEN, 2005, p. 262-265.

²⁰ Discursul lui P. I. Chior ținut la a IV-a Conferință de Partid a RASSM din 15 noiembrie 1927 [Vîstuplenie P. I. Chiora na IV oblastnoi partkonferențai moldavskoi organizații KP(b)U], în Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu (ed.), *Politica de Moldovenizare în RASS Moldovenească*, Chișinău, Civitas, 2004, p. 70-72.

fost creată pentru a limita răspândirea naționalismului ucrainean în RSS Ucraineană²¹. Această explicație este mai mult decât plauzibilă, având în vedere dimensiunile și resursele impresionante ale republicii ucrainene, în care era implementată o politică de formare și consolidare a unei identități locale după o perioadă de câțiva ani în care a existat o Republică Democrată Ucraineană ostilă bolșevicilor.

Republica Moldovenească a fost oficial creată la 24 octombrie 1924²², iar prima sa capitală a fost orașul Balta. S-a optat pentru crearea unei republici și nu a unei regiuni autonome pentru ca noua unitate națională să poată înainta pretenții teritoriale față de Basarabia²³. În 1924, Balta era o așezare de dimensiuni mici, cu puține facilități urbanistice și fără acces direct la căile ferate. Condițiile precare și provincialismul acestei așezări au avut un efect demoralizator asupra comuniștilor veniți acolo în 1924 pentru a organiza tânără republică²⁴. Înainte de fondarea RASSM, autoritățile *okrugului* Balta au inițiat, dar nu au definitivat, transferul centrului administrativ din Balta la Bîrzula, o altă așezare de tip urban, care, spre deosebire de prima capitală, avea acces direct la căile ferate²⁵. În 1927, Bîrzula a devenit noua capitală a RASSM²⁶ pentru o perioadă de trei ani, după care capitala va fi mutată pentru ultima dată la Tiraspol în 1930.

Populația RASSM era diversă din punct de vedere etnic, iar moldovenii și ucrainenii au fost cele mai numeroase grupuri etnice. Conform raportului statistic privind componența populației RASSM prezentat Comitetului Central al Organizației de Partid a Moldovei în octombrie 1924, republica avea 545.500 de locuitori, dintre care 47% erau ucraineni, 32% moldoveni, 9% evrei, 8% ruși, 2,5% germani și 2% din populație erau reprezentanți ai altor etnii²⁷. Este important de menționat că numeroase surse de epocă reflectă faptul că moldovenii din stânga Nistrului își ascundeau identitatea etnolingvistică în timpul recensămintelor și înregistrărilor efectuate de oficiali. Este greu să evaluăm în ce măsură tendința moldovenilor de a-și ascunde identitatea a influențat datele statistice disponibile, însă cert este faptul că în numeroase sate din stânga Nistrului, din punctul de vedere al culturii materiale și limbilor vorbite (după cum vom arăta mai jos), distincțiile etnolingvistice dintre țăranii moldoveni și ucrainenii erau destul de incerte. Moldovenii din stânga Nistrului nu au avut o

²¹ Win P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, Columbia University Press, 1994, p. 78; Igor Cașu, „Politica națională” în *Moldova Sovietică. 1944-1989...*, p. 43.

²² Alexandr Voronovici, *op. cit.*, p. 182.

²³ Oleg Galușenko, *Formarea RASS Moldovenești: perspectivă istorică contemporană* [Образование Молдавской АССР: современная взгляд историка], în „Problemă Naționalnoi Strategii”, nr. 5-26, 2014, p. 207.

²⁴ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 167, f. 8.

²⁵ *Ibidem*, f. 9.

²⁶ „Plugarul Roș”, nr. 5-270, 1927, p. 1.

²⁷ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 98, f. 1.

mișcare națională de amploarea celei a ucrainenilor, însă în 1917 s-a înregistrat o anumită activare politică a moldovenilor transnistreni. În anul Revoluției Ruse, zece reprezentanți ai satelor moldovenești din stânga Nistrului au devenit membri ai Sfatului Țării. La fel, în același an, la Tiraspol a avut loc un congres al reprezentanților comunităților rurale moldovenești, care au cerut drepturi naționale. Însă toate aceste încercări de afirmare a moldovenilor transnistreni nu puteau decât să sucombe în contextul unei puternice și omniprezente mișcări naționale ucrainene și a Războiului Civil Rus ce s-a încheiat cu victoria categorică a bolșevicilor²⁸.

Pentru a explica cum și de ce anumite teritorii cu populație moldovenească nu au fost incluse în RASSM, iar unele raioane cu populație majoritar ucraineană au devenit parte a tinerei republici, trebuie să examinăm originea teritoriilor incluse în republica moldovenească și componența populației lor. Până la desființarea sa, *okrugul* Balta era împărțit în 11 raioane. În tabelul 1 este redată lista acelor raioane, numărul de ucraineni, moldoveni, și de reprezentanți ai altor grupuri etnice. Datele statistice prezentate nu includ populația orașelor Ananiev, Balta și Sennoe²⁹. La fel, ultima coloană menționează care raioane au fost incluse în RASSM.

Tabelul 1

Raionul	Numărul de sate	Ucraineni	Ruși	Moldoveni	Germani	Evrei	Polonezi	Alții	A fost sau nu inclus în RASSM
Ananiev	9	12.621	805	23.397	–	6	–	–	Da
Alekseevsk	12	18.559	182	8.813	9	3.335	122	–	Da
Balta	30	71.250	55	2.964	40	860	478	–	Da
Bîrzula	19	26.351	3.921	8.397	280	2.628	628	–	Da
Valea Hoțului	15	25.520	315	8.450	649	1.200	–	–	Da (parțial)
Crutî	14	36.878	259	6.952	107	4.024	1.282	39	Da
Rîbnița	15	10.845	1.570	12.044	–	4.764	1.153	–	Da
Sovransk	10	33.392	42	–	6	2.708	–	–	Nu
Stavrovo	8	13.650	1.659	649	657	358	–	–	Da (desființat în 1924)
Troițk	18	30.209	290	4.876	76	476	60	–	Nu
Iasinovsk	14	35.721	66	1.356	–	800	247	–	Nu

²⁸ Win P. van Meurs, *op. cit.*, p. 78.

²⁹ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 24, f. 3.

Conform datelor din tabelul 1³⁰, în raioanele Ananiev (datele din tabel nu includ populația orașul omonim) și Râbnița moldovenii au fost majoritari. În același timp, în raioanele Alekseevsk, Valea Hoțului și Bîrzula, moldovenii constituiau aproximativ o treime din numărul total de locuitori. Pentru implementarea politicii naționale sovietice în rândul moldovenilor, în vara anului 1924 în *okrugurile* din RSS Ucraineană deja funcționau secții moldovenești în cadrul comitetelor de partid locale. O astfel de secție funcționa în *okrugul* Pervomaisk³¹, unde existau o serie de comunități moldovenești. Secția moldovenească a *okrugului* Balta și-a început activitatea la 25 iulie 1924³².

După cum am menționat, teritoriul RASSM a inclus o parte din raioanele *okrugului* Balta și câteva raioane din *okrugurile* Vinița și Odesa. În tabelul 2³³ este redată lista raioanelor RASSM și componența etnică a populației lor conform datelor oficiale din 1925.

Tabelul 2

Raion/așezare de tip urban	Ucraineni	Moldoveni	Ruși	Evrei	Alții
Raionul Ananiev	16.633	31.749	6.138	3.443	409
Raionul Bîrzula	28.132	8.979	4.120	2.802	1.306
Raionul Balta	67.987	3.100	8.704	15.502	992
Raionul Dubăsari	6.649	27.342	3.081	4.147	1.628 (inclusiv 1.585 germani)
Raionul Grigoriopol	7.104	12.606	938	1004	7.728 (inclusiv 7.699 germani)
Raionul Alekseevsk	33.751	10.785	1.969	3.811	954
Raionul Camenca	20.756	13.680	116	4.278	920 (inclusiv 236 germani)
raionul Tiraspol	10.964	13.331	15.252	7.349	8.548 (inclusiv 2.455 germani)
Raionul Slobozia	9.704	27.432	5.415	520	260
Raionul Râbnița	10.446	18.353	1.517	2.658	1.198
Raionul Crutî	36.816	6.919	247	4.003	1.432

³⁰ *Ibidem*, f. 3.

³¹ *Ibidem*, dosar 46, f. 1.

³² *Ibidem*, dosar 47, f. 131.

³³ Arhiva Centrală a Instituțiilor Supreme ale Statului din Kiev [Tentralnîi Arhiv Vișîh Organov Vladî ta Upravlinia Ukrainî – TsDAVOV], fond 5, inv. 2, dosar 825, f. 96.

Conform datelor prezentate în tabelul de mai sus³⁴, în RASSM au fost incluse șapte raioane ale fostului *okrug* Balta (Ananiev, Bîrzula, Balta, Râbnița, Crutî, Alekseevsk, Stavrovo) și încă un raion a fost inclus parțial (Valea Hoțului). În afară de raioanele enumerate, RASSM includea raioanele Slobozia, Tiraspol, Grigoriopol și Dubăsari, care, până în 1924, au făcut parte din *okrugul* Odesa, și raionul Camenca, administrat până în 1924 din Vinița. Toate aceste raioane au devenit parte a RASSM, cu excepția câtorva localități. Este vorba despre satele Zolganî și Zagnidkovo, din raionul Camenca, și satele Serbî, Budei, Codima și Franțuzovka, din raionul Crutî. La fel, în RASSM au fost incluse câteva sate, inclusiv localitatea Valea Hoțului (inclusă în raionul Ananiev) din raionul omonim, cea mai mare parte a căruia a rămas în afara republicii moldovenești, și satele Hrușca și Ocnîța (incluse în raionul Camenca) din raionul Veliko-Kosvenski³⁵. Satele Serbî, Franțuzovka, Budei și Codima au fost ulterior incluse în RASSM (la o dată necunoscută din perioada 1924-1926). Conform datelor din tabelul 2, în RASSM existau patru raioane în care moldovenii erau majoritari (Ananiev, Dubăsari, Rîbnița, Slobozia), unul în care moldovenii erau cel mai numeros grup etnic (Grigoriopol), iar în celelalte șase raioane populația majoritară o constituiau ucrainenii sau rușii.

Pe parcursul întregii existențe, aparatul central de stat și de partid al RASSM și administrațiile raionale au folosit preponderent limbile rusă și ucraineană, limba română fiind prezentă în școlile moldovenești și în presa de limbă română. O importanță deosebită pentru răspândirea limbii române scrise a avut-o ziarul „Plugarul Roș”. Prima ediție ziarului a apărut în Odesa la 1 mai 1924, iar odată cu formarea RASSM a devenit publicația Guvernului, Uniunii Sindicatelor și a Comitetului de Partid din această regiune națională. În noiembrie 1924, redacția ziarului s-a mutat la Balta, iar începând cu 1 februarie 1925 „Plugarul Roș” apărea de două ori pe săptămână, o dată în limba română și o dată în versiunea ucraineană cu titlul „Cervonîi Oraci”. Ziarul a fost distribuit și în comunitățile moldovenești din afara RASSM, precum alte regiuni ale Ucrainei, în Caucaz și Crimeea³⁶. În anii 1920, în ziar au apărut numeroase articole ce îndemneau autoritățile sovietice să promoveze mai energic limba română în special prin școli, inclusiv în satele moldovenești din afara RASSM. Astfel, un articol din 1927 critică autoritățile pentru faptul că moldovenizarea avea loc „doar pe hârtie”³⁷, iar un articol din 1926 menționează că, pe bună dreptate, populația satelor moldovenești considera că această politică nu era una prioritară pentru autorități, deoarece președinții și secretarii sovietelor satești nu îi acordau atenția cuvenită³⁸. Pe paginile acestui ziar au fost publicate scrisori deschise ale moldovenilor din satele din afara RASSM, precum ar fi aceea a

³⁴ TsDAVOV, fond 5, inv. 2, dosar 825, f. 96.

³⁵ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 2, f. 1.

³⁶ „Plugarul Roș”, nr. 29-201, 1927, p. 2-3.

³⁷ „Plugarul Roș”, nr. 13-185, 1927, p. 4.

³⁸ „Plugarul Roș”, nr. 116-150, 1926, p. 3.

elevilor școlii cu predare în limba română din satul Sârova, regiunea Pervomaisk, în care se menționează că școala primea literatură în limba română editată în RASSM³⁹. Într-o altă ediție din 1926, se vorbește despre distribuirea de literatură în limba română, organizarea unor cercuri de lectură a ziarului „Plugarul Roș” și recrutarea de *corsași* (corespondenți sătești care contribuiau la edițiile ziarului cu articole dedicate vieții satelor în care locuiau) în șase sate moldovenești din *okrugul* Nikolaev, în care locuiau aproximativ 12 mii de moldoveni⁴⁰.

În 1924, numărul de școli cu predare în limba română din RASSM era insuficient, iar calitatea instruirii este discutabilă, însă numărul lor a crescut ulterior. Spre exemplu, dacă în 1925 în RASSM existau doar 11 școli cu predare în limba română, în 1926 numărul lor a ajuns deja la 50⁴¹. Organizarea școlilor cu predare în limba română era încetinită de numărul mic de profesori ce puteau vorbi românește. Spre exemplu, în decembrie 1924 dintr-un număr total de aproximativ 800 de învățători din RASSM, doar în jur de 40 puteau cât de cât vorbi românește, și doar 20-25 de dascăli stăpâneau această limbă suficient de bine pentru a o folosi în activitatea lor⁴².

Existența RASSM și implementarea (fie și limitată) a politicii de moldovenizare au provocat nemulțumirea unei părți a populației ucrainene. Potrivit documentelor oficiale, la nivelul comunităților rurale, între reprezentanții celor două comunități etnice aveau loc numeroase căsătorii⁴³, iar mai ales în partea de sud-est a republicii, precum ar fi în raionul Valea Hoțului, românii și ucrainenii cunoșteau trei limbi (ucraينةana, româna și rusa)⁴⁴. Sursele documentare redau diferit relațiile dintre cele două grupuri etnice din RASSM. Spre exemplu, un raport din 1924 menționează că, în afară de trei sate cu populație compact moldovenească (Lipețcoe, Gandrabura, Tocila), moldovenii din raionul Ananiev sunt supuși asimilării⁴⁵. Pe de altă parte, o ediție din 1929 dedicată geografiei RASSM arată că ucrainenii din această republică își construiesc casele ca moldovenii, care de cele mai multe ori îi asimilează pe vecinii lor ucraineni ce au împrumutat multe cuvinte moldovenești precum ar fi *stâncă*, *izvor*, *căpăstru*, *bădiță* etc.⁴⁶. Cel mai probabil, aceste discrepante între informațiile prezentate de diferite surse se explică prin particularitățile caracteristice diferitor regiuni ale republicii. Diferențele sunt redată de dialectele deosebite folosite de ucrainenii din raioanele RASSM. Spre exemplu, un raport din 1924 menționează că în raionul Bîrzula, care avea acces la căile ferate, ucrainenii foloseau un dialect influențat de limba rusă, în părțile de nord ale RASSM se folosea dialectul podolian, în Valea Hoțului dialectul Șevcenko, iar în raionul Alekseevsk dialectul

³⁹ „Plugarul Roș”, nr. 99-133, 1926, p. 2.

⁴⁰ „Plugarul Roș”, nr. 119-153, 1926, p. 2.

⁴¹ „Plugarul Roș”, nr. 105-139, 1926, p. 2.

⁴² AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 6, f. 14.

⁴³ *Ibidem*, dosar 84, f. 65.

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 24, f. 8.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 1.

⁴⁶ T. Dumitrașcu, *Gheografia Moldovei*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1929, p. 61.

nistrean (*nadnestrovskoe narechie*)⁴⁷. Dincolo de interferențele culturale și lingvistice dintre moldoveni și ucraineni, un raport al Comitetului Central de Partid al RASSM din 1925 menționează importanța implementării precaute a politicii de moldovenizare, pentru a nu provoca nemulțumirea naționaliștilor ucraineni (*petliurovți*)⁴⁸. Rapoartele partidului arată că, în special în partea de nord a republicii, intelectualii au fost ostili organizării RASSM, însă după declarațiile oficiale privind statutul echivalent ale limbilor română și ucraineană în Moldova sovietică, spiritele s-au calmat⁴⁹. La fel, documentele de partid menționează și ostilitatea unui număr redus de moldoveni față de politica de ucrainizare⁵⁰. În cadrul grupurilor alfabetizate a populației aveau loc tensiuni inter-etnice. Spre exemplu, la 2 august 1926, în orașul Balta, a avut loc o conferință a profesorilor din RASSM. În cadrul acestei conferințe, în numele dascălilor moldoveni a luat cuvântul profesorul Reșetnic, care i-a acuzat pe profesorii ucraineni de asuprirea colegilor moldoveni. Reșetnic i-a mai învinuit pe ucraineni de manifestare de tendințe de „națiune statalistă” (*derjavnaia naŭia*). Investigațiile întreprinse de poliția politică asupra acestui caz au stabilit că nemulțumirile profesorilor moldoveni ar fi fost „naive” și că profesorii ucraineni au făcut doar câteva „glume prietenești”⁵¹. Astfel de manifestări de xenofobie anti-moldovenească în rândul vorbitorilor de rusă și ucraineană au fost înregistrate și ulterior. Spre exemplu, în 1931, la Școala Tehnică din Ananiev, un număr de studenți ruși și ucraineni au creat organizația numită „Scoropevșcina”, care avea drept obiectiv „lichidarea limbii moldovenești ca clasă” și făcea agitație împotriva frecventării cursurilor de limbă română. În Școala Tehnică din Ananiev, studenții moldoveni erau hărțuiți și numiți „paraziți cu care nu puteau fi îndeplinite sarcinile planului cincinal”⁵². Profesorii Școlii Tineretului Muncitor din Balta le spuneau elevilor că moldovenii sunt buni doar pentru a deveni tractoriști⁵³. Incidente similare au avut loc și în rândul țăranilor ucraineni din zona de nord a republicii, unde spiritul național ucrainean și prezența numerică a ucrainenilor erau mai pronunțate ca în sudul și vestul RASSM. În raportul pentru lunile aprilie-octombrie 1925, Comitetul de Partid Raional Crutî (raionul Crutî era situat în partea de nord a RASSM) menționează despre succesele funcționarilor de partid în a convinge țăranii să nu facă cereri de ieșire a satelor lor din componența RASSM. Autorii raportului arată că în cazul satelor Budei, Franțuzovka, Serbî și Codîma s-a reușit convingerea țăranilor de a rămâne în componența RASSM⁵⁴. Toate aceste cazuri reflectă faptul că în cadrul populației de etnie ucraineană exista o nemulțumire privind apartenența localităților

⁴⁷ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 24, f. 1-9.

⁴⁸ *Ibidem*, dosar 167, f. 6.

⁴⁹ *Ibidem*, dosar 84, f. 62.

⁵⁰ *Ibidem*, dosar 24, f. 1-9.

⁵¹ *Ibidem*, dosar 585, f. 93-94.

⁵² Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, p. 13.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 215, f. 12.

lor la RASSM, iar în rândul populației alfabetizate se înregistrau tensiuni cu caracter xenofob. Asemănător, o minoritate din cadrul populației moldovenești era nemulțumită de promovarea politicii de ucrainizare. Pe parcursul anilor '20, politica națională sovietică a cauzat numeroase conflicte de acest fel. Spre exemplu, în cazul republicilor central-asiatice au fost înregistrate numeroase plângeri venite din partea comunităților ce s-au pomenit în cadrul unor alte republici sau regiuni autonome decât cele create pentru grupurile lor etnice⁵⁵.

Competiția dintre elitele de partid din Vinița și Odesa și viitoarele granițe ale RASSM

Potrivit datelor din tabelele de mai sus, raioanele din nordul și nord-estul RASSM (Cruți și Balta) aveau cel mai mic număr de moldoveni, iar unele comunități rurale ucrainene din aceste teritorii și-au manifestat dezacordul față de includerea lor în această unitate națională. Modul în care au ajuns aceste teritorii în componența RASSM este legat de confruntările ce au avut loc în 1920 între liderii bolșevici din Vinița și Odesa. Inițial, județul Balta făcea parte din gubernia Podolia⁵⁶, care își avea centrul administrativ la Vinița. Însă în 1920, în cadrul Războiului Civil Rus, acest teritoriu a fost ocupat de unitățile militare subordonate liderilor bolșevici din Odesa. Potrivit deciziei autorităților Republicii Sovietice Ucrainene, începând cu luna martie a anului 1920, acest teritoriu a fost administrat provizoriu din Odesa, iar după consolidarea controlului regimului sovietic în regiune, teritoriul județului urma să revină în subordnarea autorităților din Vinița⁵⁷. Însă liderii guberniei Odesa au depus eforturi substanțiale pentru ca județul Balta să fie inclus definitiv în provincia administrată de ei. În vara anului 1920, șefii NKVD-ului RSS Ucrainene responsabili de remanierele teritorial-administrative au primit numeroase adrese din partea liderilor de partid din Vinița și Odesa, care au intrat în competiție pentru dreptul de a administra județul Balta. Oficialii din Odesa și Balta motivau importanța includerii județului Balta în provincia Odesa prin resursele de lemn și grâne, prin căile ferate ce îi străbăteau teritoriul, și prin faptul că Vinița era un centru politic „slab”⁵⁸. În august 1920, județul Balta a fost inclus definitiv în gubernia Odesa⁵⁹. Liderii bolșevici din Odesa au avut mai multă influență decât omologii lor din Vinița, și astfel au reușit să influențeze decizia finală luată la Harkiv. Documentele produse de șefii NKVD-ului RSS Ucrainene în cadrul examinării statutului județului Balta menționează despre „slăbiciunea centrului politic” din Vinița⁶⁰. Această remaniere teritorial-administrativă a avut consecințe importante asupra componenței etnice a populației republicii moldovenești înființate patru ani mai

⁵⁵ Francine Hirsch, *Toward an Empire of Nations...*, p. 215.

⁵⁶ TsDAVOV, fond 5, inv. 1, dosar 345, f. 8.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 6.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 24, 31.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 31.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 38.

târziu. Regionalizarea guberniei Odesa în 1923 a avut drept rezultat formarea *okrugului* Balta cu centrul administrativ în orașul omonim. În cadrul formării în 1924 a RASSM, *okrugul* Balta a fost reorganizat în republica moldovenească, iar centrul său administrativ a devenit capitala noii republici. Remanierile teritoriale au prevăzut includerea în RASSM a unui raion din componența regiunii Vinița (raionul Camenca), și includerea în *okrugul* Pervomaisk (subordonat regiunii Odesa) a unui număr de raioane ale fostului *okrug* Balta, cu o prezență moldovenească nesemnificativă numeric. Însă aceste schimbări de ordin teritorial-administrativ nu au prevăzut cedarea către regiunea Vinița de teritorii (cu excepția câtorva sate, care ulterior au fost incluse în RASSM) din nordul fostului *okrug* Balta, dincolo de faptul că majoritatea populației lor era constituită din ucraineni. Aceste remanieri sugerează faptul că, la fel ca în 1920, influența liderilor de la Odesa și-a spus cuvântul. RASSM a inclus și teritoriile din nordul fostului județ Balta (raioanele Crutî și Balta), care aveau o populație moldovenească nesemnificativă din punct de vedere numeric. Influența oficialilor de la Odesa în chestiunea Basarabiei și în cea a formării RASSM este reflectată în primul rând de rolul jucat de secția *Zakordat*⁶¹ a Comitetului de Partid al regiunii Odesa, care a ghidat mișcarea subversivă comunistă din Basarabia. La fel, în 1924, liderii organizației de partid a Ucrainei au însărcinat liderii comuniști din Odesa cu stabilirea preliminară a granițelor RASSM și organizarea de campanii de agitație în rândul populației moldovenești⁶². De asemenea, în martie 1924, Comitetul Central al Partidului Comunist (bolșevic) al Ucrainei a însărcinat Comitetul de Partid al Regiunii Odesa cu formarea organizației de partid a viitoarei republici moldovenești⁶³. Liderii organizației de partid a regiunii Odesa și-au exprimat în repetate rânduri nemulțumirea față de ideea formării unei republici moldovenești, deoarece acea unitate națională urma să includă teritorii ale provinciei Odesa⁶⁴. Însă, în contextul în care formarea RASSM era deja decisă, includerea în autonomia moldovenească a teritoriilor locuite preponderent de ucraineni (raioanele Crutî și Balta) a fost văzută drept o pierdere teritorială mult mai ușor de revendicat de către provincia Odesa decât în cazul în care acele teritorii ar fi fost retrocedate regiunii Vinița. La fel, liderii din Odesa aveau o influență considerabilă în republica autonomă nou-formată, fapt care făcea pierderile teritoriale mai puțin dureroase.

Includerea raioanelor Balta și Crutî în RASSM a avut un impact major asupra componenței etnice a acestei republici, cele două raioane având o populație românească nesemnificativă. Dacă examinăm datele (din tabelul 2) privind componența etnică a populației raioanelor RASSM din 1925, vedem că, fără cele două raioane, în republica moldovenească locuiau mai mulți moldoveni

⁶¹ *Zakordat* – agenție de partid responsabilă cu activitatea comuniștilor din străinătate. Secția *Zakordat* responsabilă de lucrul din Basarabia se afla la Odesa (Oleg Galușenko, *op. cit.*, p. 212).

⁶² *Ibidem*, p. 212-215.

⁶³ Alexandr Voronovici, *op. cit.*, p. 162-165.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 165.

(164.257) decât ucraineni (144.139). Ulterior emiterii documentului citat anterior, în RASSM au fost incluse și satele Serbî, Budei, Codima și Franțuzovka (raionul Crutî), a căror populație era compusă din ucraineni. Influența majoră a celor două raioane asupra componenței etnice a populației republicii a fost menționată și în declarațiile oficialilor de la Balta⁶⁵.

Declarațiile amintite mai sus necesită o atenție suplimentară, deoarece acestea erau o propunere de schimb teritorial între RSS Ucraineană și RASSM. La a IV-a conferință de partid a RASSM, P. Chior a propus excluderea raionului Balta din republica autonomă și includerea în RASSM unei serii de sate moldovenești din *okrugul* Odessa pentru ca astfel moldovenii să devină cel mai numeros grup etnic din republică⁶⁶. Deși astfel de propuneri au mai fost înaintate de liderii RASSM, ele nu s-au materializat în remanierele teritoriale cerute, fapt care poate avea două explicații. În primul rând, trebuie să menționăm că în URSS exista practica schimbului de teritorii între unitățile autonome naționale. Spre exemplu, în cadrul disputelor din 1924 privind apartenența orașului Tașkent, s-a decis includerea acestuia în Republica Uzbekă, iar Republica Kazahă a primit orașul Cimkent drept compensație⁶⁷. În cazul schimbului propus de P. Chior, o explicație pentru refuzul autorităților centrale de a-l realiza ar fi faptul că teritoriile ce ar fi urmat să fie incluse în RASSM făceau parte din regiunea Odesa, a cărei organizație de partid era influentă în cadrul RSS Ucraineană, iar teritoriul cedat de autonomia moldovenească urma să devină parte a regiunii Vinița. O a doua posibilă explicație este legată de centrele urbane și infrastructura teritoriilor vizate de propunerea lui Chior. Raionul Balta era străbătut de linii de cale ferată, iar orașul omonim era al doilea cel mai mare oraș (după Tiraspol) din RASSM. După cum vom arăta în ultima secțiunea a studiului, asigurarea nou-înființatelor republici cu orașe și infrastructură era o prioritate ce uneori determina oficialii responsabili să traseze granițele contrar principiului etnic.

O a treia explicație cu titlu de ipoteză pentru refuzul autorităților de la Harkiv de a exclude din RASSM raioanele Crutî și Balta este legată de politica națională și cea de promovare a cadrelor naționale. Faptul că majoritatea locuitorilor RASSM o constituiau ucrainenii le permitea autorităților RSS Ucrainene să implementeze o politică de ucrainizare a instituțiilor de stat și de partid mult mai amplă decât dacă republica autonomă ar fi fost locuită de o majoritate românească. Inspirându-ne din argumentul lui Wim van Meurs conform căruia un obiectiv al formării RASSM a fost acela de a impune unele limite geografice și instituționale pentru politica de ucrainizare, putem afirma că, grație refuzului de a exclude raioanele Balta și Crutî din RASSM, autoritățile RSS Ucrainene au reușit promovarea mai energică a cadrelor ucrainene în aparatul de partid și de stat din republica moldovenească pentru a evita formarea unei organizații de partid regionale moldovenești ce putea subrezi controlul Harkivului.

⁶⁵ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, p. 11.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 11.

⁶⁷ Arne Hougen, *op. cit.*, p. 199.

Distribuția geografică a comunităților românești și granițele RASSM

RSS Ucraineană era locuită de numeroase comunități românești, dispersate pe întreg întinsul regiunilor de sud și sud-vest ale acestei republici. Declarația oficială de formare a RASSM nu a fost precedată de colectarea de date statistice precise privind numărul și distribuția populațiilor românești. Voronovici observă discordanța dintre Memorandumul din 12 octombrie 1924 privind formarea RASSM, în care se menționează că în teritoriile sovietice din preajma Nistrului locuiau aproximativ 500.000-800.000 de moldoveni, și datele colectate ulterior de autoritățile locale, care au stabilit numărul moldovenilor din aceste teritorii la 170.541 de persoane. În paralel, în procesul de evaluare a numărului românilor din stânga Nistrului s-au implicat și unitățile militare staționate acolo și comandate de Grigori Kotovski (promotor al formării RASSM), care au stabilit că în raioanele de la est de Nistru locuiau 283.398 de moldoveni. În ambele cazuri, numărul românilor a fost mai mic decât estimările inițiale⁶⁸. Diferența dintre numărul de români prezentat de autoritățile locale și de administrația militară se explică prin rezistența autorităților RSS Ucrainene față de formarea republicii moldovenești.

O situație similară a existat și în cazul Asiei Centrale, unde, în 1924, regimul sovietic a creat câteva republici naționale. Locuitorii acestor regiuni încă nu se autoidentificau prin categoriile etnice folosite de oficiali, grupurile etnice ce urmau să devină națiuni titulare erau dispersate din punct de vedere geografic, iar datele statistice privind componența etnică a populației fie lipseau, fie erau bazate pe alte categorii sau erau considerate neveridice. Această conjunctură a făcut ca trasarea granițelor noilor republici să se transforme într-o negociere în care oficialii sovietici locali promovau obiectivele proiectelor naționale locale pe care le susțineau⁶⁹. Într-un mod similar, oficialii ce apărau interesele Republicii Sovietice Ucrainene și cei care promovau ideea formării unei autonomii moldovenești au venit cu date statistice contradictorii privind populația regiunii vizate. La fel ca în cazul Asiei Centrale, distincțiile dintre ucrainenii și moldovenii din teritoriul viitoarei republici erau incerte, deoarece adesea membrii acestor grupuri etnice locuiau în comunități rurale mixte din punct de vedere etnic.

În mod similar, după formarea RASSM, în afara granițelor acestei republici locuiau aproximativ 85 de mii de români⁷⁰. Însă în majoritatea cazurilor, aceste populații erau dispersate prin toate provinciile din partea de sud și sud-vest a Ucrainei, fapt care făcea imposibilă includerea tuturor comunităților românești în RASSM. Un exemplu de concentrare de sate românești ce se afla la sute de kilometri de granițele RASSM au fost cele șase localități cu populație compact românească din *okrugul* Nikolaev, locuite de aproximativ 12 mii de români⁷¹.

Comunitățile românești aveau o distribuție geografică neomogenă și în cadrul granițelor RASSM. Raionul Ananiev a fost unul dintre cele mai românești

⁶⁸ Alexandr Voronovici, *op. cit.*, p. 166.

⁶⁹ Arne Hougen, *op. cit.*, p. 184.

⁷⁰ Charles King, *op. cit.*, p. 53-54.

⁷¹ „Plugarul Roș”, nr. 119-153, 1926, p. 2.

teritorii ale RASSM, deoarece mai bine de jumătate din populația sa (inclusiv orașul Ananiev) era constituită din români⁷². Însă pentru a alipi acest raion la RASSM, autoritățile sovietice au inclus în republica moldovenească și raioanele Bîrzula și Alekseevsk, în care românii reprezentau aproximativ o treime din populație.

Chiar dacă la prima vedere formarea a câtorva raioane naționale moldovenești, după cum cereau în 1924 autoritățile Ucrainei Sovietice⁷³, ar fi satisfăcut nevoile românilor din Ucraina într-un mod mai eficient, în principal prin promovarea mai facilă în funcții a cadrelor de origine românească, formarea unei republici naționale avea avantajele sale. RASSM avea un comisariat al învățământului, școli de partid cu predare în română, școli pedagogice, și tipografii la care se editau ziare și literatură în limba română. Aceste instituții au fost folosite și pentru moldovenii din afara RASSM. Spre exemplu, odată cu formarea republicii, etnici moldoveni din afara RASSM au urmat cursurile Școlii de Partid din Balta pentru a fi recrutați în elita administrativă a noii republici⁷⁴, iar ziarul „Plugarul Roș” era distribuit și în comunitățile moldovenești din restul Ucrainei. La fel, după cum am arătat mai sus, limba română și limba ucraineană aveau un statut juridic echivalent în RASSM, fapt care nu știrbea din drepturile ucrainenilor.

O serie de remanieri teritorial-administrative din interiorul RASSM au avut urmări importante pentru felul în care au fost implementate politicile de moldovenizare și ucrainizare în acest teritoriu. Înainte de formarea RASSM, raionul Ananiev includea o serie de localități cu populație compact românească, cel mai mare fiind satul Lipetșcoe. În 1924, acest sat avea o populație de 7.543 de locuitori, majoritatea absolută români, iar populația raionului Ananiev (fără orașul omonim) era de 36.829 de locuitori dintre care 63,48% erau români⁷⁵. În 1925, românii constituiau 54,45% din populația raionului Ananiev, inclusiv orașul omonim și satul Lipetșcoe⁷⁶. Însă, în perioada dinaintea recensământului din 1926, au avut loc o serie de schimbări teritorial-administrative care au dus la excluderea satului Lipetșcoe din componența raionului Ananiev și la includerea acestei localități în raionul Bîrzula⁷⁷. Consecința acestor remanieri a fost că, în cadrul populației raionului Ananiev, la fel ca în Bîrzula, moldovenii nu mai constituiau grupul etnic majoritar. Conform datelor din 1928, bazate pe recensământul din 1926, în raionul Ananiev (fără orașul omonim) locuiau 17.191 de moldoveni și 32.224 de ucraineni. Împreună cu orașul Ananiev, în raion locuiau 21.005 moldoveni și 32.224 de ucraineni⁷⁸.

Aceste schimbări au avut urmări semnificative asupra modului în care a fost implementată politica de moldovenizare a aparatului birocratic raional.

⁷² TsDAVOV, fond 5, inv. 2, dosar 825, p. 96.

⁷³ Oleg Galușenko, *op. cit.*, p. 209.

⁷⁴ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 952, f. 13-14.

⁷⁵ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 24, f. 1.

⁷⁶ TsDAVOV, fond 5, inv. 2, dosar 825, f. 96.

⁷⁷ Cărmuirea Statistică a Moldovei, *Moldova. Materiale Statistice*, Balta, 1928, p. 16.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 5.

Raioanele RSSM erau împărțite conform componenței etnice a populației în raioane moldovenești și raioane ucrainene. În raioanele moldovenești, aparatele de partid și de stat erau moldovenizate prin promovarea cadrelor românești, învățarea limbii române de către funcționari și redactarea documentelor oficiale în română, iar în satele cu populație ucraineană sovietele sătești foloseau limba ucraineană. În raioanele ucrainene limba ucraineană era folosită de autoritățile raionale, iar administrațiile sătești foloseau limba comunităților pe care le administrau⁷⁹. Conform unei decizii din 12 octombrie 1925 a Comisiei pentru Moldovenizare și Ucrainizare a RASSM, în trei raioane (Dubăsari, Grigoriopol, Slobozia) ale acestei republici au fost înființate comisii de moldovenizare a aparatului administrativ și a școlilor, iar în raionul Ananiev și în alte șapte raioane (Aleksievsk, Balta, Bîrzula, Camenca, Crutî, Râbnîța, Tiraspol) au fost formate comisii de „moldovenizare și ucrainizare”⁸⁰. Este important să atragem atenția asupra faptului că această definire a raionului Ananiev drept unitate teritorial-administrativă ce urma a fi ucrainizată a avut loc înaintea schimbării granițelor sale administrative, proces ce se afla în desfășurare în mai 1926. În cadrul acestor schimbări a fost revizuit și statutul etnic al raioanelor (raioane ucrainene sau moldovenești)⁸¹. Schimbarea granițelor raionului Ananiev, ducând la diminuarea numărului moldovenilor din această unitate teritorial-administrativă, ușura sarcina liderilor RASSM. Administrația acestui raion nu mai trebuia moldovenizată în contextul deficitului de cadre ce utilizau limba română și a rezistenței comuniștilor ruși și ucraineni față de politica de moldovenizare. În 1925, doar 6,5% din comuniștii din RASSM erau moldoveni⁸². La fel, după cum a declarat în cadrul unei plenare din 1931, Ilin, secretar al Comitetului de Partid al RASSM, comuniștii ucraineni și ruși ignorau politica de moldovenizare refuzând să învețe limba română și, în loc de a promova moldovenii în funcții, îi demiteau⁸³.

În același timp, delimitarea raioanelor ucrainene din estul republicii (Aleksievsk, Ananiev, Balta, Bîrzula, Crutî) și a celor moldovenești de pe malul Nistrului (Dubăsari, Grigoriopol, Slobozia) avea o importanță politică. Această delimitare era importantă din perspectiva liderilor de partid care încercau să prevină separarea teritoriului RASSM sau a celei mai mari părți a acesteia de la RSS Ucraineană, în cazul anexării Basarabiei la URSS și formării unei republici moldovenești separate de Ucraina. Din primele zile ale existenței RASSM, funcționarii săi au considerat anexarea Basarabiei la URSS drept o consecință

⁷⁹ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 97, f. 23; dosar 167, f. 6-7; dosar 618, f. 58-59.

⁸⁰ Decizia Comisiei pentru Moldovenizare și Ucrainizare din 12 octombrie 1925 [Postanovlenie Komisii po Moldovenizaii i Ukrainizaii], în *Politica de Moldovenizare în RASS Moldovenească...*, p. 39.

⁸¹ Extras din stenograma ședinței Biroului Moldovenesc al Comitetului de Partid din 25 mai 1926 [Vîpiska iz Protokola Moldavskogo Obkoma], în *Politica de Moldovenizare în RASS Moldovenească...*, p. 50.

⁸² AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 84, f. 59.

⁸³ Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *op. cit.*, p. 12.

inevitabilă a formării republicii autonome. Granițele și statutul viitoarei republici moldovenești „reunite” cu Basarabia erau o chestiune sensibilă pentru liderii de partid ucraineni. Dezbaterele legate de stabilirea stemei RASSM, care, conform planului inițial, trebuia să includă harta republicii împreună cu teritoriul Basarabiei, au scos la iveală îngrijorarea cadrelor ucrainene privind ieșirea teritoriului republicii autonome din componența RSS Ucrainene. Timp de câțiva ani după crearea sa, republica autonomă nu a avut drapel și stemă din cauza dezbatelor despre harta pe care această stemă trebuie să o includă. Conform unui proiect de stemă din 1927, liderii de la Balta considerau esențială includerea imaginii hărții în stemă, deoarece scopul principal al existenței RASSM era revendicarea Basarabiei. Stema propusă trebuia să includă harta regiunii cu granițele RASSM și Basarabia, pe care numele orașelor Chișinău, Odesa și cel al râului Nistru erau scrise în ucraineană și/sau română⁸⁴.

Astfel, tabloul etnic al raioanelor RASSM a fost manipulat prin modificarea de granițe administrative pentru a servi interesele elitelor politice. După cum observă Francine Hirsch, în cazul autonomiilor sovietice din Asia Centrală rezultatele recensămintelor au fost manipulate prin însemnarea eronată a etniei locuitorilor lor, pentru a conferi regiunilor țintă un anumit statut național⁸⁵. Cazul raionului Ananiev demonstrează că se folosea în aceleași scopuri și schimbarea granițelor administrativ-teritoriale, chiar și în interiorul unităților naționale.

Principii economice și administrative în stabilirea granițelor RASSM

După cum observă Francine Hirsch, politica națională sovietică a fost influențată de compromisul dintre agenda Narkomatelor (Comisariatele Poporului), ce promovau ideea formării de regiuni naționale pe principiul componenței etnice a populației teritoriilor incluse, și programul economic al Gosplan-ului (Comisia de Stat pentru Planificare Economică) ce avansa necesitatea creării de regiuni coerente din punct de vedere economic⁸⁶. Compromisul dintre aceste imperative ale politicii sovietice a dictat formarea de republici autonome, care trebuia să corespundă anumitor criterii în ce privește dimensiunile geografice, numărul populației, să includă așezări urbane, și să aibă acces la elemente de infrastructură. Pentru a îndeplini aceste cerințe, adesea, era neglijat principiul etnic. În continuare, vom examina modul în care acest compromis a influențat granițele RASSM. La fel, în procesul delimitării granițelor RASSM, precum în cazul altor republici, s-a luat în calcul și o serie de principii de ordin administrativ.

Primul dintre criteriile respectate la stabilirea granițelor RASSM a fost acela de a nu diviza raioanele sau cel mult de a face intervenții minime în granițele administrative ale raioanelor incluse în componența noii republici. Excepțiile

⁸⁴ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 952, f. 17-19.

⁸⁵ Francine Hirsch, *op. cit.*, p. 214.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 206.

sunt raioanele Valea Hoțului, Camenca, Stavrovo și Crutî, care au fost incluse doar parțial în RASSM. Divizarea raioanelor era un proces destul de dificil din punct de vedere birocratic. Spre exemplu, în primăvara anului 1925, a funcționat o comisie specială care s-a ocupat de partajarea bunurilor materiale și a resurselor financiare din bugetul raioanelor ce au fost incluse în RASSM și din bugetele regiunilor Vinița și Odesa. Această comisie includea reprezentanți ai RASSM și ai regiunilor Vinița și Odesa. În procesul de partajare a bugetelor s-a respectat principiul indivizibilității raioanelor. Comisia a decis transferul unor resurse financiare din bugetul regiunilor Vinița și Odesa în bugetul RASSM, acele sume fiind calculate în baza contribuțiilor raioanelor la bugetele regionale în 1924⁸⁷. Un alt avantaj al includerii în autonomia moldovenească a unor raioane întregi era faptul că instituțiile și aparatul birocratic al raioanelor nu trebuiau reorganizate. La fel, nu era afectată infrastructura de comunicații formată între centrele administrative raionale și periferii. Însă respectarea acestui principiu a dus la includerea în RASSM a unor raioane întregi în care majoritatea populației era constituită din ucraineni, în loc de a include doar satele locuite de românii din acele raioane. Un alt principiu în baza căruia au fost stabilite granițele RASSM a fost distanța între centrele provinciale și periferiile administrate de acele centre. În etapa inițială a formării RASSM a fost pusă în discuție posibilitatea includerii raionului Balta în *okrugul* Pervomaisk (subordonat regiunii Odesa). Această opțiune a fost respinsă pe motiv că distanța între orașul Pervomaisk și Balta era prea mare⁸⁸. Raionul Balta se învecina și cu *okrugul* Tulcin (subordonat regiunii Vinița), al cărui centru administrativ se afla la o distanță de Balta aproximativ egală cu cea dintre orașele Balta și Pervomaisk. Opțiunea de a include raionul Balta în *okrugul* Tulcin nu a fost luată în calcul, fapt care indică intenția liderilor regiunii Odesa și celor ai RASSM de a nu ceda teritorii altor regiuni. În același timp, discuțiile oficialilor privind un posibil transfer al raionului Balta din RASSM în *okrugul* Pervomaisk indică faptul că distanța dintre centrele administrative provinciale și raionale a fost luată în calcul atunci când au fost trasate granițele republicii. Astfel, distribuția geografică a centrelor urbane suficient de dezvoltate pentru a deveni capitale provinciale, numărul lor mic și distanța dintre acele centre și raioanele RASSM au făcut ca această unitate națională să includă teritorii locuite preponderent de ucraineni.

Necesitatea de a include orașe ce puteau servi drept centre administrative pentru noile republici și regiuni naționale, dar care erau locuite de populații ce nu făceau parte din grupul etnic titular s-a înregistrat și în cazul altor unități naționale sovietice. În cadrul delimitării granițelor Republicii Turkmene în 1924, deoarece regiunile locuite de turkmeni nu aveau orașe, comisia respon-

⁸⁷ TsDAVOV, fond 5, inv. 2, dosar 825, f. 77.

⁸⁸ Discursul lui Starîi, membru al Comitetului Revoluționar Moldovenesc, la primul Congres al Sovietelor Muncitorești Moldovenești din 19 aprilie 1925 [Iz Doklada Starogo, chlena Moldavskogo Revkoma, na Pervom Vsemoldavskom sîezde Sovetov rabocih, krestianskih i krasnoarmeiskih deputatov], în *Politica de Moldovenizare în RASS Moldovenească...*, p. 35-37.

sabilă de formarea acestei unități naționale a înaintat propunerea ca orașul Tashauz, locuit de o populație usbekă, să fie inclus în Republica Turkmenă pentru a servi drept centru administrativ. Propunerea a fost aprobată de autoritățile sovietice locale și centrale⁸⁹.

Un al treilea principiu ce a influențat configurarea granițelor RASSM a fost acela de a-i acorda acestei republici acces la comunicațiile feroviare. Conform datelor oficiale din 1925, RASSM a fost o republică aproape exclusiv agricolă, unicele centre muncitorești fiind o fabrică de ulei, Fabrica de Zahăr din Rîbnița ce nu mai activa, și infrastructura feroviară din Bîrzula unde activau 70 de muncitori⁹⁰. Astfel, infrastructura feroviară a constituit principalul element de infrastructură importantă din punct de vedere economic și administrativ ce a influențat trasarea granițelor. Teritoriul RASSM era străbătut de două linii de cale ferată ce legau orașele Odesa, Kiev și Harkiv⁹¹. Cele două artere feroviare erau interconectate prin gara Bîrzula, iar transferul în 1927 a capitalei RASSM din Balta la Bîrzula reflectă importanța infrastructurii feroviare pentru buna funcționare a instituțiilor republicii autonome. Însă localitățile cu acces la căile ferate erau locuite de regulă de un număr nesemnificativ de români. Avantajele pe care le-au creat căile ferate Odesa – Kiev și Bîrzula – Harkov (construite între 1865 și 1870) au dus la creșterea populației localităților străbătute de ele prin migrarea de muncitori și comercianți către acestea.

Un exemplu este orașul Bîrzula, care a fost format în anii 1870-1880 lângă gara unde avea loc joncțiunea dintre căile ferate amintite mai sus. Localitatea și-a luat numele de la un sat situat în apropiere⁹². Populația Bîrzulei a crescut rapid, constituind, în 1928: 10.908 locuitori, dintre care 195 moldoveni, 5.654 ucraineni, 1.208 ruși, 2.507 evrei⁹³. Pentru contextul demografic din regiune, orașul Bîrzula era o importantă concentrație de populație. Celelalte orașe din republică aveau dimensiuni la fel de modeste, precum ar fi orașul Balta, a cărei populație număra 17.173 de locuitori⁹⁴, sau orașul Tiraspol, care era locuit de 19.131 de persoane⁹⁵. În același timp, atât ucrainenii, cât și românii ce locuiau în apropierea căilor ferate erau puternic influențați lingvistic de vorbitorii de rusă. Spre exemplu, un raport din 1924 menționează că dialectul ucrainenilor din raionul Bîrzula este puternic influențat de limba rusă.

Aceleași principii au fost aplicate și în trasarea granițelor republicilor central-asiatice. După cum observă Arne Hougen, în cazul delimitării granițelor

⁸⁹ Arne Hougen, *op. cit.*, p. 186.

⁹⁰ AOSPRM, fond 49, inv. 1, dosar 167, f. 1.

⁹¹ *Catalogul Eparhiei de Herson pentru anul 1916* [Spravocinaia Kniga Hersonskoi Eparhii, Izdanie Hersonskoi Duhovnoi Konsistorii, 1916], Odesa, Tipografia E. I. Fesenko, p. 617-618.

⁹² Petro Tymofijovych Tronko, *Istoria orașelor și satelor Ucrainei Sovietice: în 26 de volume. Regiunea Odesa* [Istoriia mist i sil Ukrayinskoyi RSR: V 26 tomah. Odeska oblastii], Kyiv, Redakciia Ukrayinskoyi Radioanskoi Eniklopedii, p. 566.

⁹³ Cărmuirea Statistică a Moldovei, *op. cit.*, p. 42.

⁹⁴ TsDAVOV, fond 5, inv. 2, dosar 825, f. 96.

⁹⁵ Cărmuirea Statistică a Moldovei, *op. cit.*, p. 188.

republicilor central-asiatice se observă tendința comisiilor responsabile de a da prioritate obiectivului formării unor unități naționale cu potențial de dezvoltare, în detrimentul obiectivelor naționale. Această tendință s-a materializat prin includerea în aceste republici de orașe și elemente de infrastructură situate în zone locuite de populații, care, din punct de vedere etnic, nu făceau parte din grupul titular al noilor republici naționale. În concepția regimului sovietic, o națiune era un grup modern, ce avea orașe, industrie, birocratie, infrastructură. La fel ca în cazul republicilor central-asiatice⁹⁶, în procesul delimitării granițelor RASSM, includerea de orașe și elemente de infrastructură în nou-înființata republică au avut prioritate în raport cu principiul componenței etnice a teritoriilor vizate.

Compromisul dintre principiul național și cel economic trebuie privit în contextul mai larg al provocărilor cauzate de mișcările naționale. După cum observă E. A. Rees, granițele Republicii Sovietice Ucrainene au fost stabilite în baza aceluiași principii, însă principiul național a avut întâietate în raport cu cel economic. Potrivit declarației din 1930 a ministrului finanțelor al URSS, G. F. Grinko, din considerente pur economice Ucraina ar fi trebuit divizată în cel puțin trei regiuni. Însă Moscova a fost nevoită să facă concesii în fața sentimentului național ucrainean, creând o singură republică. Rees observă că această republică crea și anumite probleme pentru Moscova, deoarece Ucraina avea o organizație de partid gigant (Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă nu avea propria organizație națională de partid), se bucura de o autonomie semnificativă și deținea un puternic *lobby* la Moscova⁹⁷.

Spre deosebire de ucraineni, care au avut o republică națională ce a luptat pentru independența sa în anii Războiului Civil, moldovenii nu aveau o conștiință națională dezvoltată și experiența unui stat independent. Mai mult de atât, spre deosebire de ucraineni, moldovenii din URSS au fost incluși în categoria grupurilor etnice „înapoiate”⁹⁸. În anii 1920, în rândul oficialilor sovietici au existat dezbateri privind necesitatea promovării unei politici naționale pentru grupurile etnice „înapoiate”, care încă nu aveau o conștiință națională dezvoltată⁹⁹. Se pare că, în cazul RASSM, principiul economic și considerentele de ordin politic și administrativ au avut o importanță primordială, spre deosebire de cazul Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene a cărei granițe au fost trasate în primul rând în baza principiului etnic pentru a atrage de partea Moscovei ucrainenii, ce aveau o conștiință națională dezvoltată. Astfel, modul în care au fost trasate granițele autonomiei moldovenești face cazul RASSM mult mai similar cu cel al republicilor asiatice decât cu cel al Ucrainei. Însă cazul RASSM este,

⁹⁶ Arne Hougen, *op. cit.*, p. 188.

⁹⁷ E. A. Rees, *The Changing Nature of Centre-Local Relations in the USSR, 1928-36*, în idem (ed.), *Centre-Local Relations in the Stalinist State, 1928-1941*, London, Palgrave Macmillan, 2002, p. 16-17.

⁹⁸ Terry Martin, *op. cit.*, p. 167.

⁹⁹ Francine Hirsch, *Empire of Nations. Ethnographic knowledge...*, p. 64-65.

în unele privințe, o excepție, pentru că, după cum observă Terry Martin¹⁰⁰, obiectivul ei a fost de a servi drept Piemont în relațiile dintre Moscova și București, și de a atrage simpatiile românilor din Basarabia românească. Faptul că în RASSM nu locuiau mai mulți moldoveni decât ucraineni, diminuea potențialul acestei republici de a fi atractivă pentru românii din Basarabia. Având în vedere numeroasele cazuri amintite în care liderii de partid ucraineni au fost implicați în trasarea granițelor RASSM și opoziția lor față de formarea acestei republici, considerăm că interesele liderilor de la Harkiv și Odesa, în egală măsură cu principiile economice și administrative, au influențat delimitarea teritoriului republicii moldovenești.

Concluzii

Documentele de arhivă arată că oficialii sovietici responsabili cu stabilirea granițelor RASSM au inclus intenționat în RASSM mai multe teritorii locuite aproape exclusiv de ucraineni și au lăsat în afara autonomiei moldovenești o serie de sate situate în partea de sud a acestei unități naționale. La fel ca în cazul altor republici naționale sovietice, granițele republicii moldovenești au fost stabilite nu doar în baza principiului etnic, dar și în baza principiului economic și administrativ. Spre deosebire de Ucraina, teritoriul căreia a fost delimitat în principal în baza principiului etnic pentru a nu crea și mai mult sentiment antisovietic în rândul ucrainenilor (în perioada Războiului Civil au avut un stat ce a luptat pentru independența sa), în cazul RASSM granițele au fost stabilite în principal în baza principiilor economice și administrative, în detrimentul celui etnic. A fost aplicat principiul indivizibilității raioanelor existente, s-a luat în calcul traseul drumurilor feroviare și au fost incluse mai multe orașe ce urmau a deveni centre politico-administrative, majoritatea lor având o populație românească nesemnificativă și fiind situate în zone locuite preponderent de ucraineni. Acest fapt face cazul RASSM similar celui al republicilor sovietice din Asia Centrală, care au fost înființate în același an.

În ce ține de „principiul administrativ” – termen umbrelă referitor la toate circumstanțele despre care oficialii sovietici doreau să rămână discreți și care a influențat trasarea granițelor republicilor naționale –, în cazul RASSM mai mulți factori ce se încadrează în această categorie. În primul rând, este vorba despre competiția dintre liderii politici de la Vinița și cei de la Odesa, începută încă în 1920. În 1924, în cadrul unei serii de remanieri teritoriale ce vizau teritoriul RASSM, oficialii de la Odesa au folosit abil influența avută la Harkiv și Balta ca niciun teritoriu din fostul *okrug* Balta să nu fie retrocedat regiunii Vinița. Modul în care *okrugul* Balta a fost reorganizat în republica moldovenească a făcut ca în RASSM să fie incluse raioanele Balta și Crutî, fără de care în această unitate națională locuiau mai mulți români decât ucraineni. În repetate rânduri, liderii RASSM au înaintat propunerea de a exclude aceste raioane din

¹⁰⁰ Terry Martin, *op. cit.*, p. 274-275.

componența RASSM și de a include în autonomia moldovenească mai multe sate românești situate în *okrugul* Odesa, dincolo de granița de sud a republicii. Însă aceste inițiative nu au avut succes, deoarece remanierele teritoriale propuse presupuneau cedarea unor teritorii în favoarea regiunii Vinița și pierderea unor teritorii de către regiunea Odesa (ce includea *okrugul* omonim). La fel, cel mai probabil, aceste propuneri nu au putut fi realizate deoarece liderii RASSM făceau trimitere la principiul etnic de delimitare a granițelor unităților naționale, ce a avut o prioritate secundă în raport cu principiul economic și administrativ în cazul republicilor ale căror grupuri etnice titulare erau considerate a fi „înapoiate”.

Modurile în care au fost trasate granițele RASSM și efectuată divizarea teritorial-administrativă în raioane au fost marcate de opoziția liderilor de partid ucraineni față de formarea autonomiei moldovenești și îngrijorarea vizavi de o eventuală ieșire a acestora din componența Ucrainei Sovietice. În cadrul organizației de partid a RASSM, majoritatea membrilor au fost de alte etnii decât cea română, înregistrându-se numeroase cazuri de refuz al acestora de a învăța limba română, precum și demiteri ale cadrelor moldovenești din funcții. Încă din anii 1920, liderii de la Balta, Harkiv și Odesa considerau că, după formarea RASSM în 1924, anexarea Basarabiei la URSS era iminentă. Pentru a evita pierderea de către Ucraina Sovietică a întregului teritoriu al RASSM în cazul formării unei republici unionale moldovenești, dar și pentru a asigura drepturile populației ucrainene din autonomie, raioanele autonomiei au fost divizate în raioane ucrainene (raioanele estice) și raioane moldovenești (situate în partea de vest). În raioanele moldovenești erau moldovenizate administrațiile centrale prin promovarea limbii și a cadrelor românești în funcțiile de conducere raionale, iar în cele ucrainene administrațiile erau ucrainizate. O excepție în această privință o constituie cazul raionului Ananiev (situat în partea de est a RASSM), populația căruia în proporție de aproximativ 60% era compusă din moldoveni. Pentru a putea include acest raion în categoria unităților teritorial-administrative ucrainene, din componența sa au fost excluse mai multe sate românești, astfel încât populația raionului nu mai era constituită dintr-o majoritate românească. La fel, această remaniere administrativă ușura sarcina de moldovenizare a aparatelor raionale prin promovare de etnici moldoveni în funcții de conducere, având în vedere numărul mic de cadre moldovenești.

Obiectivul creării RASSM a fost acela de a servi drept Piemont în relațiile dintre URSS și România și de a atrage simpatia moldovenilor din Basarabia românească. În această privință, trasarea granițelor RASSM exclusiv în baza principiului etnic ar fi mărit capacitatea acestei unități naționale de a deveni pe deplin „moldovenească” și de a fi mai atractivă pentru românii din dreapta Nistrului. Însă granițele sale au fost trasate în principal în baza principiului economic și administrativ, fapt care indică o distorsionare a obiectivelor proiectului de formare a RASSM în contextul opoziției liderilor ucraineni față de crearea republicii moldovenești. Drept rezultat al implicării Harkivului și Odesei în stabilirea granițelor RASSM, obiectivul existenței acestei republici nu a fost doar acela de

a facilita anexarea Basarabiei la URSS. Prin modul în care au fost trasate granițele autonomiei moldovenești s-a urmărit evitarea sau cel puțin minimizarea pierderile teritoriale pe care urma să le sufere Ucraina Sovietică în contextul unei eventuale extinderi a URSS dincolo de Nistru, ce ar fi dus la formarea unei republici sovietice moldovenești separate. La fel, modul în care au fost trasate granițele RASSM au consolidat influența și controlul liderilor de la Harkiv și Odesa la Balta.

Negotiating Moldavia's Borders. Ethnicity, Infrastructure, and Elite Infighting in the Shaping of a Soviet Autonomous Region in the 1920s
(Abstract)

Keywords: Korenizatsiya, Moldavian ASSR, ethnic boundaries, borders, Soviet Ukraine.

This study explores the creation of the Moldavian Autonomous Region (MASSR) in Soviet Ukraine with a special emphasis on the multiple factors that influenced the layout of its borders. By examining this case from a comparative perspective, the study identifies the peculiarities of the process of drawing the borders of MASSR and the similarities between it and the cases of other Soviet autonomous regions and national republics.

According to Terry Martin, MASSR is a peculiar case of a Soviet national unit created mainly to achieve the Soviet geopolitical goal of annexing the neighboring Romanian border region of Bessarabia. The ethnic landscape of MASSR is frequently cited as important evidence supporting this argument. While not disputing Martin's argument about MASSR's geopolitical goals, this study posits that in the 1920s, the region of *Pridnestrovia* was home to a significant enough Moldovan population to make them the most numerous ethnic group in this national unit if the borders had been drawn differently. MASSR's borders were determined based on a series of principles, which could be categorized according to Francine Hirsch's national, economic, and administrative principles. Furthermore, the geopolitical tensions surrounding the creation of MASSR spilled over into the competition between Ukrainian party leaders and proponents of forming a Moldavian republic. This competition influenced its borders in a way that made Ukrainians the most numerous ethnic group within Moldavia's population, thus minimizing the risks for Soviet Ukraine of losing territories in the event of the creation of a separate Soviet republic of Moldavia following a potential Soviet occupation of Bessarabia.

Despre prezentul și viitorul navigației pe Prut în trei rapoarte din anul 1861*

Constantin ARDELEANU**

Situația infrastructurii de transport din regiunea Gurilor Dunării era, la mijlocul secolului al XIX-lea, unul dintre marile obstacole în calea dezvoltării comerțului cu cereale, cea mai importantă resursă economică a statelor din regiune. După încheierea Războiului Crimeii s-au pus în practică mai multe proiecte de a facilita, prin ample lucrări de infrastructură, accesul la piața principatelor: Comisia Europeană a Dunării (CED) a început, încă din 1856, lucrări hidraulice menite să elimine piedicile naturale și artificiale ce limitau navigația pe Dunăre, în vreme ce diferiți investitori occidentali au negociat construirea unui canal sau unei căi ferate care să lege Dunărea de Marea Neagră în regiunea dobrogeană a Imperiului Otoman¹. Și în principatele dunărene s-au făcut planuri de a moderniza rudimentara infrastructură de transport care lega zonele productive din Moldova și Țara Românească de marile porturi de export, Galați și Brăila. Drumuri șoseluite, poduri metalice, căi ferate, lucrări hidraulice în porturile dunărene sau deschiderea unui port românesc la Marea Neagră în sudul Basarabiei au fost toate avute în vedere în discuțiile inițiate de decidenții politici de la Iași și București, dar și de diverși antreprenori care, cu capital local sau străin, mizau pe profitabilitatea investițiilor în mari lucrări de infrastructură.

Regularizarea cursurilor de apă care străbăteau, de la nord la sud, Moldova și Țara Românească a fost printre cele mai importante astfel de proiecte. Tentative de a folosi râurile interne drept rute de transport, prin care producția agricolă a zonelor mai îndepărtate de Dunăre să fie livrată în porturile de export, au apărut din perioada premodernă. Prutul sau Siretul în Moldova, Jiul sau Oltul în Țara Românească păreau să ofere excelente oportunități în acest sens, iar

* Această lucrare a fost realizată în cadrul grantului Ministerului Educației și Cercetării, CNCS - UEFISCDI, număr de proiect PN-III-P4-PCE-2021-0399, PNCDI III.

** Colegiul Noua Europă; Institutul de Studii Sud-Est Europene, București, e-mail: ardccons@gmail.com.

¹ Detalii în Constantin Ardeleanu, *The European Commission of the Danube, 1856-1948: An Experiment in International Administration*, Boston – Leiden, Brill, 2020.

guvernele de la Iași și București au tocmnit, încă dinaintea Războiului Crimeii, ingineri care să studieze navigabilizarea lor².

Textul de față se dorește o contribuție la mai buna cunoaștere a contextului în care, în anul 1861, proiectele de navigabilizare a râului Prut au intrat într-o nouă fază. Cercetările mai vechi ale lui Leonid Boicu³, Dumitru P. Ionescu⁴, Alexandru Duță și Ștefan Stanciu⁵ și mai recent studiile documentate ale lui Theodor Smeu⁶ încadrează cât se poate de bine acest context.

După tentative similare eșuate în anii 1850⁷, în 1861 interesul câtorva antreprenori de la Galați, susținerea acordată de autorități – atât de cele din capitala Iași, cât și la nivel local –, dar și prezența la Dunărea de Jos a unor ingineri străini implicați în lucrările de amenajare a fluviului Dunărea au contribuit la mobilizarea rapidă de resurse umane, financiare, materiale și administrative pentru a transforma Prutul într-un râu navigabil pentru mici vapoare fluviale, care să transporte spre Galați producția agricolă a ținuturilor din amonte.

Autorii celor trei documente din anexă sunt doi ingineri străini – John Stokes și Eduard Sören –, care surprind, în relatările lor din iulie și octombrie 1861, atât problemele care împiedicau navigația pe Prut, cât și oportunitățile create de deschiderea râului pentru o flotă comercială modernă. Rapoartele lor sunt însă interesante nu doar pentru istoricii preocupați de istoria navigabilizării Prutului. Detaliile sunt la fel de valoroase pentru chestiuni legate de economie, relații internaționale sau istoria mediului, precum și pentru istoria locală a comunităților riverane Prutului. În prima parte a acestui text, voi comenta contextul în care aceste rapoarte au fost redactate și importanța lor, iar în a doua parte voi transcrie aceste surse importante pentru istoria Moldovei, cu speranța că informațiile cuprinse în ele sunt utile și altor cercetători.

² Victor Andrei, *Un înaintaș francez al studiului navigabilității principalelor ape moldovenești: inginerul Xavier Hommaire de Hell*, în CI, 12-13 (1981-1982), p. 377-386.

³ Leonid Boicu, *Transporturile în Moldova între anii 1848 și 1864*, în vol. *Dezvoltarea economică a Moldovei*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 445-464; *Încercări de navigabilizare a râurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în AIIAI, 2 (1965), p. 93-116.

⁴ Dumitru P. Ionescu, *Navigația pe Prut până la Primul Război Mondial*, în RI, serie nouă, tomul VII, nr. 7-8 (1996), p. 621-635.

⁵ Alexandru Duță, Ștefan Stanciu, *Amenajarea pentru navigație a râului Prut la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Danubius”, 11-12 (1984-1985), p. 187-192; Al. Duță, *Un document privind amenajarea pentru navigație a râului Prut la începutul secolului al XX-lea*, în „Danubius”, 26 (2008), p. 121-143.

⁶ Theodor Smeu, *Obținerea dreptului Principatelor Române de a încheia convenții: înființarea Comisiei Mixte a Prutului*, în AȘUI, Istorie, 61 (2015), p. 265-281; idem, *Comisia Mixtă a Prutului (1870-1918)*, teză de doctorat susținută la Facultatea de Istorie, Universitatea din București, 2015; idem, *Congresul de Pace de la Paris și navigația pe râurile Prut și Siret*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, 55 (2016), p. 179-194.

⁷ Detalii în L. Boicu, *Transporturile în Moldova*, p. 455-463; Dumitru P. Ionescu, *Navigația pe Prut*, p. 624-625 și Theodor Smeu, *Congresul de Pace*, p. 179-194.

John Stokes despre oportunitățile comerciale rezultate din deschiderea navigației pe Prut

Un grup de oameni de afaceri, diplomați și probabil de reprezentanți ai autorităților a efectuat o călătorie pe Prut, în perioada 2-10 iulie 1861⁸, la bordul vaporului „Prințul Vogoride”. Expediția era inițiată de negustorul M. E. Cologno⁹ și câțiva alți investitori dornici să pună bazele unei societăți care să deschidă Prutul navigației cu vase cu aburi. Antreprenorii erau implicați în comerțul cu cereale, iar navigabilizarea Prutului (ca și a Siretului) era o măsură menită să contribuie la exportul prin Galați al producției de grâne din regiunile aflate în jumătatea superioară a Moldovei¹⁰.

Printre cei invitați să se alăture expediției era și colonelul John Stokes, delegatul Marii Britanii în CED, organismul internațional menit să elimine obstacolele fizice și administrative ce împiedicau navigația în regiunea Dunării maritime.

Chiar pe 10 iulie, la revenirea la Galați, Stokes a redactat un raport (documentul 1) privind călătoria de cercetare pe Prut. Documentul a fost înaintat CED, iar Stokes și colegii săi au discutat pe marginea sa în ședința din 23 iulie 1861 a organizației internaționale. Pe 13 iulie, Stokes trimitea un raport (documentul 2) și către Ministerul de Externe de la Londra, din ambele surse rezultând o imagine clară atât a situației în care se găsea râul Prut în acel moment, cât și a nevoii de a dezvolta navigația pe unul dintre cei mai mari afluenți ai Dunării.

Stokes susținea cu tărie navigabilizarea Prutului plecând de la patru argumente principale. Primul ținea de hidrografia Prutului și geografia văii sale, în condițiile în care navigabilizarea râului, cel puțin în partea sa inferioară, nu era considerată drept dificilă din punct de vedere tehnic și nici foarte costisitoare. Bazându-se pe pregătirea sa de inginer militar, Stokes aprecia că Prutul se împărțea în trei sectoare distincte. Sectorul dintre gura Prutului, lângă Galați, și Ghermănești (sat în comuna Drânceni, județul Vaslui) avea o albie regulată, cu o adâncime suficientă pentru a asigura navigația bastimentelor cu un pescaj de până la 90 cm. Alte aspecte prielnice țineau de faptul că malurile erau solide și exista un drum de halaj. Sectorul era însă plin de obstacole artificiale – 45 de zăgazuri și 31 de mori – ridicate de localnici și păstrate prin nepăsarea guvernului, deși existau prevederi legale clare care nu permiteau astfel de construcții de-a lungul Prutului. Pe sectorul Ghermănești – Țuțora (comună în județul Iași), cursul râului era mai sinuos, iar în anumite părți albia era îngustă, dar adâncă, iar curentul mai puternic. În alte părți, albia era foarte lată, iar adâncimea redusă. În zonele împădurite râul era presărat cu tot felul de obstacole naturale,

⁸ Datele sunt redată pe stil nou.

⁹ Numele său este redat în surse în diferite forme: Calogno, Calogno, etc.

¹⁰ Contextul în L. Boicu, *Transporturile în Moldova*, p. 463-464; Dumitru P. Ionescu, *Navigația pe Prut*, p. 625-626 și Theodor Smeu, *Comisia Mixtă a Prutului*, p. 71-75.

iar câteva dintre meandrele Prutului erau dificile pentru navigație. Pe acest sector erau necesare intervenții pentru îndepărtarea obstacolelor, precum și lucrări tehnice pentru tăierea respectivelor curbe și pentru construirea unor pineni care, reducând lățimea râului, trebuiau să îi crească adâncimea. Chiar și fără alte lucrări mai complexe de amenajare, Stokes aprecia că și acest sector era navigabil în tot timpul anului pentru mici vapoare cu aburi și ambarcațiuni fluviale. Al treilea sector, în amonte de Țuțora, era dificil pentru navigație. Bancuri de nisip erau vizibile în albia Prutului, iar localnicii afirmau că, până la Sculeni (comună în raionul Ungheni, Republica Moldova; pe malul opus se află satul omonim, parte din comuna Victoria, județul Iași), adâncimea râului varia, dar nu era foarte mare. Sectorul era însă navigabil în timpul apelor mari. Călătoria de cercetare din iulie 1861 îl făcea pe Stokes optimist cu privire la introducerea navigației cu aburi pe Prut, inițiativă care trebuia susținută având în vedere dificultatea tehnică relativ redusă și, astfel, un cost pe măsură.

Al doilea argument viza importanța deschiderii navigației pe Prut pentru economia Moldovei. O mare problemă a principatului era situația dificilă a infrastructurii sale de transport terestru, fapt ce făcea transportul cerealelor din zonele productive către Galați nesustenabil economic. Moldova exporta anual 600.000-1.000.000 quarteri de cereale, iar transportul acestora către Galați era o mare provocare logistică și de resurse umane. Transportul se făcea în care rudimentare trase de 2-4 bovine (sau uneori de 8-10 cai), atelaje ce suportau o încărcătură medie de 3 quarteri de cereale și acopereau distanța, dus-întors, în mai bine de o săptămână (în medie nouă zile). Calculul lui Stokes era simplu: pentru a exporta 600.000 de quarteri prin portul Galați, 70.000 de țărani și 140.000 de vite erau pe drumuri vreme de o lună pe an, timp în care efectuau trei transporturi dus-întors¹¹. Având în vedere că aceste transporturi se efectuau primăvara și toamna, adică în perioadele când era nevoie de forță de muncă pe câmp, rezulta cu prisosință că navigabilizarea Prutului avea să contribuie nu doar la facilitarea transportului cerealelor, ci și la creșterea producției prin păștrarea pe moșii a unei semnificative forțe de muncă suplimentare. Situația era și mai dificilă pentru regiunile situate în jumătatea nordică a principatului. Transportul cerealelor recoltate în satele situate mai la nord de o linie imaginară ce mergea de la Huși prin Vaslui spre Roman nu era întotdeauna avantajos din punct de vedere comercial. În funcție de mersul pieței, grâul și porumbul puteau fi exportate cu profit, nu însă orzul și secara.

Stokes oferea și câteva interesante detalii despre durata și prețul transportului din diverse zone ale Moldovei spre Galați. Costul transportului era ridicat, cărăușii fiind plătiți cu 2,75 franci (10 piaștri) pe zi. Avantajele introducerii navigației pe Prut erau evidente: dacă costul cu transportul unei chile de cereale

¹¹ Interesant de comparat cu informațiile din L. Boicu, *Transporturile în Moldova*, p. 446-452, despre condițiile de transport din principat în respectiva perioadă.

de la Ghermănești la Galați varia între 12 și 18 franci, prețul în cazul utilizării ambarcațiunilor pe Prut era estimat la 8 franci/chilă. În plus, prin transportul pe apă, proprietarii evitau și pierderile cauzate de carele rudimentare, pagube evaluate ca fiind, în medie, de cel puțin $7\frac{1}{2}$ la sută.

Tabelul 1. Durata călătoriei de la locurile de producție către portul Galați

Locul producției	Zile pe drum la dus	Zile pentru descărcare	Zile pe drum întors	Durata absenței
Ghermănești	7	3	$4\frac{2}{3}$	15
Vaslui	7	3	$4\frac{2}{3}$	15
Fălciu	4	3	$2\frac{2}{3}$	10
Iași	9	3	6	18
Botoșani	15	3	10	28

Al treilea argument privea importanța Prutului pentru navigația pe Dunăre, principala rută a exporturilor românești, și astfel pentru interesele directe ale CED. 1861 era un an crucial legat de viitorul organizației internaționale, cu câțiva delegați dorind ca aceasta să își încheie mandatul și să fie succedată de comisia statelor riverane, așa cum prevăzuse Tratatul de la Paris din 1856. Stokes era un adept al extinderii mandatului CED, considerând că opera de civilizare tehnică și administrativă a regiunii Dunării de Jos era abia la început. În vara aceluși an, digurile de la Sulina erau aproape gata (acestea urmau să fie inaugurate festiv în septembrie 1861), dar schimbări majore pe harta infrastructurii regionale de transport puneau în discuție relevanța lucrărilor realizate de CED. O mare provocare era reprezentată de construcția căii ferate dintre Cernavodă și Constanța, în Dobrogea otomană, drum de fier menit să preia o parte din comerțul dunărean cu cereale și să evite problemele cu navigația dificilă prin Delta Dunării. Inaugurarea liniei în 1860 pusese o presiune suplimentară pe CED, ale cărei resurse financiare depindeau (după ce inițial primise câteva avansuri de la guvernul otoman) de taxele de navigație colectate la Sulina, adică de cantitățile de cereale exportate prin Gurile Dunării¹². Pentru Stokes – și pentru alți adepți ai menținerii CED – estimarea că prin deschiderea navigației Prutului exporturile Moldovei aveau să crească cu 250.000-300.000 quarteri pe an era o veste excelentă. Cantitatea însemna circa 10% din comerțul românesc cu cereale, fiind de așteptat o creștere similară a încasărilor CED și posibilitatea de a rambursa guvernului otoman sumele avansate pentru lucrările de la Dunăre. Se creau, desigur, și alte oportunități, precum posibilitatea de a atrage la Dunăre cerealele produse în regiunile Basarabia și Podolia din Rusia imperială, grâne până atunci exportate prin Odesa.

¹² Detalii în Constantin Ardeleanu, *Efectele construirii căii ferate Cernavodă – Constanța asupra navigației dunărene (1859-1860)*, în „Analele Universității «Ovidius» din Constanța”, Seria Istorie, 3 (2006), p. 41-54.

Al patrulea argument avea în vedere rațiuni geopolitice legate de interesele britanice în regiune, în urma trasării graniței din sudul Basarabiei în 1856-1857, când Rusia fusese înlăturată de la orice contact teritorial cu Gurile Dunării¹³. Prin navigabilizarea Prutului, Rusia avea, din nou, indirect, acces la Dunăre. Însă, considera Stokes, orice tentativă de a pune bazele unei flote navale cu care Rusia ar fi putut amenința interesele europene de la Dunăre era mult mai ușor de urmărit, având în vedere dimensiunile reduse ale Prutului. În plus, prin deschiderea sa pentru navigație, Prutul intra sub garanțiile Tratatelor de la Viena (1815) și Paris (1856), devenind un râu internațional ce separa mai multe state. Navigabilizarea și internaționalizarea Prutului nu periclita astfel interesele pe care Marea Britanie le apăraseră în regiune la finalul Războiului Crimeii.

Concluzia lui Stokes era că deschiderea Prutului avea să contribuie la bunăstarea Moldovei și a regiunii Dunării. Pe sectorul inferior al râului, navigabilizarea nu era foarte dificilă din punct de vedere tehnic, putându-se ajunge până aproape de Iași cu lucrări hidraulice relativ simple și cheltuieli modeste. Există atunci și voința politică – națională și internațională – necesară pentru o asemenea inițiativă, iar investitorii interesați de proiect (inclusiv capitaliștii britanici) ofereau garanții serioase că proiectul se putea realiza rapid.

Inginerul Eduard Süren despre obstacolele naturale și artificiale ce împiedicau navigația pe Prut

Într-adevăr, mobilizarea antreprenorilor și a cercurilor politice de la Galați a produs rezultate rapide. Compania de navigație era deja formată în iulie 1861, iar la finalul acelei luni autoritățile moldovenești au negociat cu inginerul Eduard Süren, care colaborase cu CED. Printr-un contract pe trei ani, Süren se angaja să facă studii preliminare necesare navigabilizării Prutului și Siretului, precum și să înceapă lucrările efective în acest sens. Colaborând îndeaproape cu antreprenorii (în principal cu Colognomo), Süren a efectuat mai multe călătorii de cercetare pe Prut, iar în toamna anului 1861 a întocmit, după modelul CED, mai multe regulamente menite să aducă navigația pe Prut într-o epocă a predictibilității: „Reglement pentru poliția navigări pe Prut”, „Regulament de serviciu pentru echipajul ori-cărui bastiment navigator pe Prut” și „Regulament asupra halagiului pe Prut”¹⁴. Nu insist mai mult asupra unor chestiuni deja studiate în lucrările lui Ionescu sau Smeu¹⁵.

O astfel de călătorie de studiu a avut loc între 6 și 22 septembrie 1861, la finalul căreia Süren transmitea către Ministerul Lucrărilor Publice de la Iași un raport (documentul 3) despre situația Prutului, cea mai detaliată prezentare a

¹³ Dumitru Vitcu, *The Treaty of Paris (1856) and the Bolgrad Crisis of its Execution*, în AIIX, 43-44 (2006), p. 335-354.

¹⁴ Textele în ANIC, fond Ministerul Lucrărilor Publice (MLP), dosar 113/1861, f. 148-154.

¹⁵ Dumitru P. Ionescu, *Navigația pe Prut*, p. 625-626; Theodor Smeu, *Comisia Mixtă a Prutului*, p. 71-75.

râului la începutul lucrărilor tehnice ce trebuiau să permită navigația sa cu vase cu aburi.

Informațiile despre geografia văii Prutului și albia râului corespund cu cele raportate de Stokes, Süren oferind însă mai multe date despre adâncimea, viteza și lățimea râului, rezultat al măsurătorilor sale preliminare. „Pentru ca navigațiunea să devie posibilă pe Prut”, afirma inginerul, trebuiau efectuate trei feluri de lucrări tehnice: „lucrări de curățire”, „construcția drumului de halaj” și „corectarea râului”.

Albia Prutului era plină de tot felul de obstacole, naturale și artificiale. Doar în partea sa inferioară existau 30 de mori și 80 de stăvilare ce complicau navigația pe un sector care, de la gurile Prutului până la Ghermănești, avea 300 de coturi, unele foarte ascuțite. Desființarea morilor, construcții rudimentare, nu era dificilă tehnic sau costisitoare, dar era o muncă ce necesita timp. O altă problemă privea arborii căzuți în albia Prutului în urma rupturii malurilor, îndepărtarea cărora era o operațiune mult mai anevoioasă. În septembrie 1861, compania de navigație lucra deja cu o ambarcațiune prevăzută cu o macara cu scripeți pentru a lărgi „pasajele cele mai înguste ale Prutului, ridicând taracii zăgazurilor”. Recomandarea lui Süren era ca investitorii să mai trimită un utilaj similar, pentru a grăbi degajarea albiei. Epavele unor mici bastimente abandonate de proprietari subliniau nevoia unor reglementări clare privind navigația pe Prut. „Compania Prutului”, transmitea Süren, „va procura, conform instrucțiunilor mele, mașinile, funiile și lanțurile necesare” pentru a curăța șenalul de respective epave.

Amenajarea unui drum de halaj, cu o lățime de patru stânjani, de-a lungul malului drept al Prutului, era la fel de necesară. Locuitorii din satele riverane trebuiau să cedeze terenul, dar și să contribuie la curățarea sa de obstacole – papură, stuf, lese, arbori și construcții – care împiedicau circulația de-a lungul respectivului drum. Era nevoie, totodată, de amenajări de poduri și de alte lucrări de artă care să facă drumul circulabil.

Süren propunea „corectarea” râului după ce făcuse calcule preliminare despre dimensiunile „normale” ale acestuia: lățimea de 135 picioare, viteza apei de 1,25 picioare pe secundă, debit de 826,1 picioare cubice. Adâncimea medie era de $3\frac{3}{4}$ picioare, iar adâncimea cea mai redusă o măsurase la Oancea (comună în județul Galați): $2\frac{1}{4}$ picioare. Corectarea râului presupunea tăieri ale curbelor sinuoase, eliminarea taracilor, întărirea malurilor. Inginerul avea în vedere, pentru mai târziu, lucrări mai ample la Bogdănești și Rânzești (sate în comuna Fălciu, județul Vaslui). Malurile trebuiau întărite pentru a nu se mai prăbuși, iar în alte locuri joase, în amonte de Fălciu, Leova sau Huși, trebuiau făcute intervenții întrucât râul era prea larg; insulițele formate în albia Prutului trebuiau unite cu malul din apropiere, iar râul trebuia îngustat prin plasarea de fascine.

Pentru toate aceste lucrări era nevoie de forță de muncă (4 dulgheri și 20 de muncitori), unelte și, desigur, bani. Süren făcea și aprecieri bugetare preliminare, costul lucrărilor de executat fiind estimat la circa 200 de galbeni.

Trebuie spus că în toate aceste previziuni tehnice și estimări financiare se vede foarte clar o perspectivă hidraulică similară cu cea a inginerilor CED, care aveau în vedere navigabilizarea Dunării prin lucrări care să „corecteze” brațul Sulina și să îl standardizeze la o lățime de 400-500 de picioare și o adâncime constantă, pe măsura, desigur, dimensiunii mai mari a vaselor maritime ce urcau pe Dunăre până la Galați și Brăila.

Concluzii

1861 a fost un an intens prin toate aceste călătorii de explorare și prin câteva lucrări hidraulice concrete. Bucurându-se de sprijinul guvernului de la Iași și cu câțiva capitaliști aparent dornici să susțină inițiativa, Colognomo și Sören au inițiat lucrări de curățare a albiei Prutului. Însă susținerea s-a diminuat rapid, în condițiile în care curățarea albiei Prutului era mai complicată și mai scumpă decât rezulta din descrieri optimiste, precum cele prezentate mai sus. Compania de navigație a lui Colognomo a falimentat, iar susținerea guvernului, mai ales după ce Bucureștii au devenit capitala principatelor unite, pare să se fi redus. După o nouă călătorie pe Prut în martie 1862, Sören raporta care erau cheltuielile necesare pentru a face lucrările tehnice preconizate pe râu. Concluzia sa era simplă: „Fără bani, navigabilitatea Prutului este o imposibilitate”¹⁶.

Însă interesul pentru Prut s-a păstrat, iar în anii următori s-au făcut progrese vizibile pentru a îmbunătăți navigația pe acest râu. Și CED a rămas preocupată de acest lucru, iar în 1864 instituția a analizat dacă personalul său tehnic putea să colaboreze cu autoritățile române pentru efectuarea de cercetări hidrografice pe Prut¹⁷. Tot de atunci au început și negocieri legate de încheierea unui proiect de convenție între Rusia și România referitor la navigația pe Prut, inițiativă la care a aderat și guvernul de la Viena. Erau discuțiile preliminare care au dus la semnarea convenției din 15 decembrie 1866 și apoi la formarea Comisiei Mixte a Prutului în anul 1870¹⁸.

¹⁶ ANIC, fond MLP, f. 112-113 („Raport asupra unei explorații făcute pe Prut în luna lui Martie 1862”).

¹⁷ AN-Galați, fond Comisia Europeană a Dunării (CED), Protocoale, dosar 10, f. 199-200 (Protocolul nr. 169, 23 noiembrie 1864).

¹⁸ Theodor Smeu, *Comisia Mixtă a Prutului*, p. 76-87.

ANEXE DOCUMENTARE

1. Galați, 10 iulie 1861. Raportul transmis de John Stokes colegilor din CED¹.

Le soussigné a l'honneur d'appeler l'attention de ses honorables Collègues sur une circonstance qui contribuera puissamment au développement du commerce de la Moldavie, et qui pourra agir sur les revenus de Soulina, de manière à compenser, en quelque mesure, la perte que produirait éventuellement l'exportation, par voie de Kustendjeh, des céréales de ces pays.

De grandes difficultés ayant été éprouvées par les propriétaires de la haute Moldavie, dans le transport de leurs céréales à Galatz, par terre, seule voie qui leur est ouverte, une Compagnie s'est formée pour l'ouverture de la navigation sur le Pruth, qui traverse toute la longueur de la Moldavie, dont une grande partie n'est éloignée qu'à une distance modérée de ses bords.

Il s'agissait seulement de constater si cette navigation était praticable, car, au point de vue de l'économie, il n'y avait point de doute que le transport du blé par la rivière, ne fût de beaucoup moins dispendieux que le transport par terre dans les chariots du pays ; ce dernier mode de transport, outre les avaries auxquelles il expose le grain, détourne de la culture de la terre un grand nombre de bras et de bestiaux, précisément dans les saisons de l'année où ils sont le plus nécessaires pour les labours.

Le soussigné se rendit, sur l'invitation des personnes intéressées dans cette entreprise, à bord du bateau à vapeur « le Prince Vogorides », le 2 courant, pour les accompagner dans une exploration du fleuve, et il se propose de donner, ainsi qu'il suit, un résumé des faits que ce voyage a fait ressortir.

On peut dire que le Pruth, entre Skulieni et son confluent avec le Danube, se divise en trois parties distinctes, quant aux obstacles qu'il présente à la navigation.

Entre le Danube et la terre de Germaneschti, son lit est régulier, les rives sont solides et bien élevées au dessus du niveau de la rivière, présentant partout un bon chemin de halage. La profondeur est partout suffisante pour la navigation de bateaux à vapeur et de barques de remorque, d'un tirant d'eau de 3 pieds ; cependant, les sinuosités du lit demandent que leur longueur ne dépasse pas 80 à 100 pieds.

Cette partie du fleuve est encombrée d'obstacles artificiels créés par les besoins de la population de ses rives, et tolérés par l'insouciance du Gouvernement, qui n'a pas fait observer les lois existantes qui interdisent ces établis-

¹ „Exposé présenté par le Commissaire de la Grande-Bretagne, sur la navigabilité du Pruth”, Galați, 10 iulie 1861, în AN-Galați, fond CED, Protocoale, dosar 8, f. 209-210 (anexă la Protocolul nr. 134, 23 iulie 1861); un scurt extras este publicat în *Tezaur documentar gălățean*, ediție de documente întocmită de Cezar Bejan, Alexandru Duță, Stelian Iordache, Viorica Solomon, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1988, p. 165-167.

sements. Sur dit endroits, le passage du fleuve est fermé, en partie, par des digues construites dans le but de rétrécir le courant, et d'en augmenter la force sur l'autre partie, où sont amarrés des moulins flottants.

Il est vrai que les moulins peuvent être détachés de leurs mouillages et laisser ainsi libre un chenal étroit ; mais ce passage ne suffit pas pour les bateaux à vapeur, et le courant, accéléré sur ces points, retarde sérieusement la marche de tout bâtiment allant à la remonte. En même temps, ces digues affectent, d'une manière très préjudiciable, le régime de la rivière ; leur action change un courant tranquille en un torrent qui attaque les rives et modifie la direction du lit.

Sans ces digues, le Pruth n'offrirait aucune difficulté entre le Danube et Germaneschti pour la navigation ; d'ailleurs, la loi défend, depuis 50 ans, d'en construire.

La Compagnie a insisté, en conséquence, auprès du Gouvernement Moldave, pour que ces entraves soient enlevées sans perte de temps, et elle se mettra, à ses propres frais, à l'œuvre simultanée de destruction et de conservation : c'est-à-dire, destruction des digues et conservation des rives sur les points attaqués. Sur les dix endroits sus-mentionnés, se trouvent 45 digues et 31 moulins ; outre ces obstacles on ne rencontre que quelques « snags »² que l'on pourrait facilement retirer.

La seconde partie de la rivière se trouve entre Germaneschti et Tzutzora, à 6 milles à peu-près de Iassy, ville avec laquelle la communication est ouverte par une plaine d'une pente douce et facile. En quittant Germaneschti, le cours du fleuve devient très tortueux, les rives sont boisées, le lit étroit, mais profond, et le courant plus fort, jusqu'à la frontière russe, à Kotu-mori³ ; à partir de ce dernier point, les rives sont moins boisées, le chenal plus large et, par conséquent, moins profond. Sur la partie boisée, se trouve un grand nombre de « snags » dans le chenal navigable, et l'on rencontre sur un point, une courbe si prononcée qu'il n'y aurait que quelques mètres à couper pour l'éviter tout-à-fait. En amont de Kotu-mori, se trouvent quelques bas-fonds causés par la largeur du lit. Avant que la navigation de cette seconde partie puisse commencer, il sera absolument nécessaire d'enlever les « snags », et il serait utile de faire quelques travaux de correction, sous forme de coupure, à la courbe sus-mentionnée, et d'établir quelques éperons pour rétrécir le fleuve sur les bas-fonds. Cependant, l'emploi de bateaux à vapeur et de barques plus petites sur cette partie de la rivière, permettrait de naviguer pendant toute l'année sans autres travaux que l'enlèvement des « snags » qui est indispensable.

Le voyage ne s'étendit pas au dessus de Tzutzora, mais on pût constater que des bancs de sable assez considérables commençaient à se faire voir sur ce point, et les paysans déclarèrent que, jusqu'à Skulieni, la profondeur de la

² „Troncs d'arbre engagée dans le chenal”, notă în textul original.

³ Cotul Morii, comună în raionul Hâncești, Republica Moldova.

rivière était variable et peu considérable ; elle serait sans doute navigable pendant les hautes eaux du printemps et de l'automne. A ces époques, la Compagnie pourra transporter une quantité considérable du produit des provinces Moldaves et Russes, dans un rayon de 4 postes de Skulieni. Elle peut compter sur tout le produit des districts dans le voisinage du fleuve de Faltschi à Tzutza.

Mais le point qui doit intéresser au plus haut degré la Commission, est l'ouverture aux nouveaux districts de l'exportation de leurs céréales. Dans l'état actuel des choses, le prix des transports est si élevé, dans les districts situés au Nord d'une ligne tirée de Hush à Waslui et Roman, que ce n'est que très exceptionnellement que les propriétaires trouvent de l'avantage à envoyer leur blé et leur maïs à Galatz, pour l'exportation ; ils ne peuvent jamais y expédier leur orge et leur seigle. Mais la navigation du Pruth une fois praticable, les produits de ces districts viendront augmenter l'exportation générale de la Moldavie. Ces districts sont les plus riches de la Principauté, et les calculs les plus modérés évaluent la quantité qu'ils exporteront éventuellement à 300.000 quarters. L'exportation actuelle des Principautés est de 3.000.000 quarters, l'ouverture du Pruth ajoutera donc à peu près un dixième à l'exportation, en d'autres termes, à la navigation du Danube, sans compter les céréales des provinces russes avoisinantes. Plus la navigation augmentera, plus augmentera le revenu de la Commission à l'embouchure du fleuve, et plus elle se trouvera à même de réduire le taux du tarif, le commerce en général en profitera d'autant plus, et le chemin de fer de Kustendjeh sera d'autant moins en mesure de concourir avec la navigation par l'embouchure.

Se basant sur ces arguments, le soussigné se permet de proposer à ses honorables Collègues de recommander l'entreprise qui a pour objet l'ouverture du Pruth, à la sollicitude du Gouvernement Moldave, et de s'associer ainsi aux efforts qui doivent amener l'amélioration d'une voie d'eau si importante pour le développement des ressources du pays.

Prix ordinaires du transport par terre des céréales des districts de la haute Moldavie à Galatz par charriots de 2 bœufs

Lieux de production	Jours de route. Aller	Jours employés à décharger	Jours de route retour	Durée de l'absence (jours)
Germaneschti	7	3	4 ² / ₃	15
Waslui	7	3	4 ² / ₃	15
Faltschi	4	3	2 ² / ₃	10
Iassy	9	3	6	18
Botshany	15	3	10	28

Les jours de route pour aller, et les jours employés au déchargement sont payés à raison de 10 Pias. de Galatz (2 francs 75 cs.) La détérioration du grain produite par le voyage peut être évaluée à 7 ½ % en chiffre moyen.

On paye aujourd'hui un ducat (12 francs) par kilo, de Germaneschti à Galatz. Ce prix s'est élevé jusqu'à 1 ducat ½ (18 francs). Les frais de transport d'un kilo, par le Pruth à partir du même point seront probablement de 30 piastres (8 francs).

Traducere

Subsemnatul are onoarea să atragă atenția onorabililor săi colegi asupra unei împrejurări ce va contribui mult la dezvoltarea comerțului Moldovei și va putea influența veniturile încasate [de Comisia Europeană a Dunării] la Sulina, compensând într-o oarecare măsură pierderea produsă de exportarea prin Constanța a cerealelor din aceste țări.

Din cauza marilor dificultăți cu care proprietarii din Moldova de sus își transportă cerealele la Galați pe cale terestră, singura rută ce le este deschisă, s-a constituit o Companie pentru deschiderea navigației pe Prut, râu care traversează Moldova de-a lungul său, făcând ca o mare parte a țării să se afle la distanță moderată de malurile sale.

Se dorea să se constate dacă o astfel de navigație este posibilă, căci, din punct de vedere economic, e evident că transportul grânelor pe râu ar fi mult mai puțin costisitor decât transportul lor pe uscat cu ajutorul carelor; pe lângă daunele provocate grânelor, această ultimă metodă de transport face ca un mare număr de oameni și vite să fie deturnat de la muncile agricole tocmai în perioadele din an în care e cea mai mare nevoie de această forță de muncă.

Subsemnatul s-a alăturat, la invitația unor persoane interesate de această afacere, la bordul vaporului cu aburi „Prințul Vogoride”, pe data de 2 a lunii curente, acțiunii de explorare a râului și intenționează să prezinte, în continuare, un rezumat al faptelor evidențiate de această călătorie.

Putem spune că, între Sculeni și vărsarea sa în Dunăre, Prutul se împarte în trei părți distincte în ceea ce privește obstacolele în calea navigației [cu aburi].

Între Dunăre și teritoriul Ghermăneștilor, albia Prutului este regulată, malurile sunt solide și se înalță bine peste nivelul râului, existând peste tot un bun drum de halaj. Adâncimea este suficientă în toate părțile pentru navigația vaselor cu aburi și a șlepurilor cu un pescaj de [până la] 3 picioare; meandrele albiei impun însă ca lungimea lor să nu depășească 80 până la 100 de picioare.

Această parte a râului este plină de obstacole artificiale rezultate din activitățile populației riverane, tolerate de neglijența autorităților, care nu au respectat legile ce interzic astfel de construcții. În aceste locuri, navigația pe râu este parțial închisă de stăvilare ridicate pentru a îngusta curentul și a crește forța apelor în cealaltă parte, unde sunt ancorate morile plutitoare.

Este adevărat că morile pot fi detașate de la locurile unde sunt ancorate, lăsând astfel liber un canal îngust; dar acest pasaj nu este suficient pentru vasele

cu aburi, iar curentul, mai mare în aceste puncte, încetinește serios înaintarea oricărei ambarcațiuni ce se îndreaptă spre amonte. În același timp, stăvilarele afectează foarte mult regimul râului; acțiunea lor transformă un curent liniștit într-un torent ce se năpustește spre maluri și schimbă direcția albiei.

În afara acestor stăvilare, Prutul nu prezintă niciun alt obstacol pentru navigație între Dunăre și Ghermănești; în plus, legea interzice construirea lor de 50 de ani.

Compania a insistat, astfel, pe lângă Guvernul Moldovei ca aceste obstacole să fie înlăturate fără întârziere și se va angaja, pe propria sa cheltuială, în realizarea unei opere simultane de distrugere și de conservare: de distrugere a stăvilarelor și de conservare a malurilor în punctele afectate. În cele zece locuri menționate anterior sunt 45 de stăvilare și 31 de mori; în afara acestor obstacole mai sunt doar câteva „cioturi”⁴ ce se pot îndepărta cu ușurință.

A doua parte a râului este cea dintre Ghermănești și Țuțora, la aproximativ 6 mile de Iași, oraș cu care se comunică de-a lungul unei câmpii cu o pantă ușoară și facilă. Dincolo de Ghermănești, cursul râului devine foarte sinuos, malurile sunt împădurite, albia este îngustă, dar adâncă, iar curentul devine mai puternic până pe la Cotu Morii⁵, la granița rusă; începând cu acest punct, malurile sunt mai puțin împădurite, canalul e mai larg și astfel mai puțin adânc. Pe porțiunea împădurită sunt numeroase „cioturi” în șenalul navigabil, iar într-un punct este o curbă atât de pronunțată, încât e nevoie de o tăiere de doar câțiva metri pentru a o înlătura cu totul. În amonte de Cotu Morii sunt câteva puncte cu adâncime redusă, cauzată de lățimea albiei. Înainte să se poată naviga pe acest al doilea sector, vor trebui, este absolut necesar, să se îndepărteze „cioturile” și ar fi bine să se facă câteva lucrări de corecție, sub forma unei tăieturi, pe cursul de apă menționat anterior, precum și să se construiască câteva diguri pentru a îngusta fluviul în zona cu adâncime redusă. Cu toate acestea, utilizarea navelor cu aburi și a ambarcațiunilor mai mici pe această parte a râului ar permite navigația pe tot parcursul anului fără alte lucrări în afară de îndepărtarea „cioturilor”, muncă ce este indispensabilă.

Călătoria nu a continuat mai sus de Țuțora, dar s-a putut constata că există bancuri de nisip destul de semnificative în această zonă, iar țăranii spuneau că adâncimea râului până la Sculeni este variabilă și destul de mică; sectorul este fără îndoială navigabil în timpul apelor mari de primăvara și toamna. În acele perioade, Compania ar putea transporta o cantitate considerabilă de produse din zonele Moldovei și Rusiei aflate la o distanță de 4 poște de Sculeni. Compania ar putea conta pe întreaga producție a ținuturilor din apropierea râului, pe sectorul de la Fălciu până la Țuțora.

Dar punctul care trebuie să intereseze Comisia în cel mai înalt grad privește deschiderea exporturilor de cereale din câteva noi ținuturi. În starea actuală a

⁴ „Bușteni de copaci prinși în șenal”, notă în textul original.

⁵ Cotul Morii, comună în raionul Hâncești, Republica Moldova.

lucrurilor, costurile de transport sunt atât de mari în zonele situate la nord de linia Huși – Vaslui – Roman, încât proprietarii consideră doar foarte rar că merită să ducă la Galați recoltele lor de grâu și porumb; orzul și secara nu se pot expedia niciodată pe acolo. Odată ce navigația pe Prut va fi practicabilă, produsele acestor ținuturi vor spori exportul general al Moldovei. Aceste ținuturi sunt cele mai bogate ale Principatului, iar estimările cele mai moderate apreciază la circa 300.000 quarteri cantitatea pe care o vor exporta în viitor. Exportul actual al Principatelor este de 3.000.000 de quarteri, deci deschiderea Prutului va adăuga navigației pe Dunăre, cu alte cuvinte, circa o zecime din exportul său actual, fără a avea în vedere cerealele din provinciile rusești învecinate. Cu cât navigația va crește, cu atât va crește și venitul Comisiei la gura de vărsare a fluviului, iar aceasta va putea reduce tariful [perceput vaselor care navighează pe Dunăre]. Comerțul în general va beneficia cu atât mai mult, iar calea ferată de la Constanța va concura în mai mică măsură cu navigația prin gura de vărsare.

Pe baza acestor argumente, subsemnatul își permite să propună distinșilor săi colegi să recomande antrepriza ce are drept obiectiv deschiderea Prutului solitudinii Guvernului Moldovei și să se asocieze astfel eforturilor ce trebuie să aducă îmbunătățiri unei căi navigabile atât de importante pentru dezvoltarea resurselor țării.

Prețurile obișnuite de transport terestru pentru cerealele aduse la Galați, cu care trase de 2 boi, din ținuturile din nordul Moldovei

Locul producției	Zile pe drum la dus	Zile pentru descărcare	Zile pe drum întors	Durata absenței (zile)
Ghermănești	7	3	4 ² / ₃	15
Vaslui	7	3	4 ² / ₃	15
Fălciu	4	3	2 ² / ₃	10
Iași	9	3	6	18
Botoșani	15	3	10	28

Zilele pe drum la dus și cele necesare pentru descărcare se plătesc la tariful de 10 piaștri [curs] de Galați (2 franci și 75 de centime). Deteriorarea grânelor produsă în timpul călătoriei poate fi evaluată în medie la 7½ %.

Astăzi se plătește un ducat (12 franci) pe chilă pentru transportul de la Ghermănești la Galați. Prețul a ajuns până la 1,5 ducați (18 franci). Costurile de transport pentru o chilă de cereale aduse pe Prut din același punct vor fi probabil de 30 de piaștri (8 franci).

2. Galați, 13 iulie 1861. *Raport transmis de John Stokes către John Russell, ministrul de Externe al Marii Britanii*⁶.

My Lord,

I have the honor to report for Your Lordship's information that the river Pruth which, up to this time, has been turned to no account in the transport of the cereals of Moldavia or Bessarabia, and has been left to the peasants on its borders to block up with mills and dams, is now about to be navigated by a Company of Moldavians, Greeks and English under the Moldavian flag.

This event is likely to have an important influence on the well-being of Moldavia, and therefore on the navigation on the Danube, which makes it a legitimate subject of report on my part.

I trust that I shall not be too far overstepping the limits of my duty if I also advert to its bearings on international arrangements.

At present all the grain exported from Moldavia proper is brought down to Galatz in wagons of most clumsy and primitive construction for the most part drawn by 2 or 4 oxen, but occasionally by 8 or 10 ponies. Each wagon of 2 oxen carries a little less than three quarters of corn: the expensiveness of this mode of transport deters merchants or corn growers from bringing the grain from the districts of Upper Moldavia – that is from beyond 90 or 100 miles from Galatz except when the market prices in England are very high – as the transport runs away with the profits. As it is, its cost from the extremities of the districts above named is very little less than the freight from Galatz to the United Kingdom – being as 7 s or 8 s to 9 s per quarter.

In the fertile districts beyond them the grain can be rarely exported. The rich crops mostly pass into the distilleries.

A glance at the accompanying tracing will show that the Pruth is the natural outlet for the productions of the extensive districts that now export so little – and to such of the present exporting farms as lie within reasonable distance of its banks. The present average export of the country is 600,000 quarters, which last year rose to a million; the wagons that bring this down to Galatz are on an average absent from the farms to which they belong nine days for each load – so that assuming all the transport to have been effected by wagons with 2 oxen, and that each make on an average three trips in one month it may be assumed that to bring the average crop down, upwards of 70,000 wagons employing 70,000 men and 140,000 oxen must be taken away from the farms to which they belong for at least one month, and in such a year as 1860, 112,000 men and 224,000 oxen must be so employed. It must be borne in mind too, that on the distant estates this falls with nearly twice the weight taken here as an average, for although they are twice as far off the detention in Galatz for unloading is about the same in either case.

⁶ The National Archives of the United Kingdom, Foreign Office, fond 78, dosar 3217, nenumerotat, raportul nr. 17, 13 iulie 1861, Galați.

Considering that this transport must be effected in the spring and autumn, just at the season when all of the men and oxen are required for tilling the ground, it will be easily understood that by obtaining water carriage for the greater part of the distance, a great number of hands will be rendered available for tillage, and thus the producing power of the exporting districts will be increased beyond the increase obtained from those that are remote, and therefore hitherto non-exporting.

Moreover by water carriage the owner would avoid the great loss and deterioration that his corn now suffers from the rudeness of the transport, and which is valued as being on an average at least $7\frac{1}{2}$ per cent.

Such being the palpable and immense advantages to the country to be afforded by the navigation of this river, one is naturally led to ask why has it never been opened before?

A recent exploration of some 250 miles of its course in a steamer not very well adapted for the purpose at a time when the water was remarkably low, has convinced me that there are no physical obstacles to the enterprise now set on foot – beyond such as are of a most insignificant description and which will be removed by the expenditure of a small sum of money and a few weeks labour. On the lower part of the river – that is for the first 200 miles, there are absolutely no difficulties except such as ignorant men have thrown in the way. On some 10 points in the lower 70 or 80 miles, dams have been thrown out more than half way across the stream to increase the current thus directed upon floating mills, moored between the dams and the opposite bank. The interests vested in these mills are not very valuable as the latter are of the rudest description: and as the law has for many years forbidden the construction of dams, though no one has taken the trouble to remove them, there is nothing now to impede their destruction to such an extent as will restore the river to the navigable condition which it has perfectly maintained wherever it has not been tampered with by them. The removal of the dams and the execution of some light works of correction on the upper fifty miles of the part lately explored will assuredly render the Pruth navigable for steamers and barges of a light draught of water to within 6 miles of Iassy, and in the spring and autumn probably to a point much higher up. Up to the present time those who have thought of getting down isolated cargoes have been prevented by the mills, and on former occasions in 1844 and 1852 when serious thoughts were entertained of setting the undertaking on foot with a sufficient capital I am informed that the Russian Government interfered to prevent it.

The Company that is now being formed consists of wealthy men of capital, and who are among the most respectable and enterprising men of business here and in the country, and as there will be a strong English element in the management of their affairs, I think there seems every probability that the undertaking will succeed in establishing the river permanently as the line of communication by which Iassy and the districts around it will export their

produce, and receive the numerous imports of every description which they now get by land. A great extension will thus be given to the importation of English goods which now, under a heavy land transport, contend very unequally with the inferior and cheap manufactures that come across the Austrian frontier. The population of these districts was estimated at 600,000 souls in 1849 in which is comprised the rich and luxurious population of Iassy.

It is estimated that by the opening of the Pruth from 250,000 to 300,000 quarters of corn, now actually grown but not exported, will be added to the annual exports of Moldavia, or, that the Danube trade will be increased by about one tenth of its present amount. This will enable the Commission to lower the tariff of dues that will eventually be left in force to reimburse to the Porte the sums she has advanced for works in the Danube.

In this calculation no account has been taken of the rich corn growing Russian provinces of Podolia and Bessarabia which now send their corn 170 miles for shipment at Odessa, but will then of course export by the Danube to a large amount. My Russian colleague who also accompanied the exploring party expressed an intention of obtaining from his Government facilities to the Company for taking grain down from the provinces in question.

In its bearing on international arrangement the opening of the Pruth offers two points for consideration:

1) Does it not apparently defeat the object gained by England in 1856 when she insisted on the boundary between Russia and Moldavia passing to the north of Bolgrad on Lake Yalpuck, in order the more effectually to exclude Russia from the Danube?

The Pruth being proved navigable to Tzutzora, Russia is once more on the Danube, but I venture to suggest that she will be in a different position on the waters of the Pruth from what she might have been on Lake Yalpuck. On the latter waters she might unobserved have prepared a powerful flotilla for operations on the Danube in anticipation of war, whereas on a narrow stream of some one to two hundred feet across, every movement would be made known immediately.

2) The opening of the Pruth has brought it under the provisions of the Treaties of Vienna and Paris, for it has become a navigable river that separates two states.

Its navigability from Kotu-mori, the Russian boundary, to Tzutzora is a proved fact, difficult at the present moment, it is true, on account of the numerous snags by which its channel is impeded, but their removal offers no serious difficulty, and will be effected before the autumn.

Ought not the navigation of the river, therefore, to be declared free, and measures taken for securing a recognition of the duties, which the Treaties of Vienna and Paris impose on the States on its borders, to provide for it proper regulation both by works and Police.

The opening of this river was in a sure way to be accomplished when I was first made acquainted with the enterprize, and invited to join the exploring expedition which left this on the 2nd inst. and returned on the 10th.

Although I felt that the considerations above mentioned might render it at first sight unacceptable to Her Majesty's Government, I thought that Your Lordship would not wish me to appear, even, to oppose what must be a most advantageous event to Moldavia, or to offer a remonstrance that must have proved futile, and that I should probably be better serving Her Majesty by acquiring the fullest information on the subject, which I am prepared to give if Your Lordship requires details.

Considering also that any designs that Russia might eventually conceive of forming a flotilla on the Pruth would be best defeated by the most complete publicity I have not hesitated to communicate to my colleagues in the Commission full particulars of the undertaking and have proposed to them to support it with the influence of the Commission.

Traducere

Domnule,

Am onoarea să raportez, pentru informarea Domniei Voastre, că râul Prut, care până acum nu a fost folosit pentru transportul cerealelor din Moldova sau Basarabia și a fost lăsat în voia țăranilor de la malurile sale, care l-au blocat cu mori și zăgazuri, urmează să fie deschis navigației de către o Companie formată din moldoveni, greci și englezi, care activează sub pavilionul Moldovei.

Acest eveniment va avea probabil o mare influență asupra bunăstării Moldovei și, prin urmare, asupra navigației pe Dunăre, fapt care-l face un subiect legitim pentru a fi raportat de mine.

Sper că nu-mi voi depăși prea mult limitele atribuțiilor dacă mă voi referi și la consecințele sale asupra unor chestiuni internaționale.

În prezent, toate cerealele exportate din Moldova sunt transportate la Galați în care de construcție rudimentară și greoaie, trase adesea de 2 sau 4 boi, dar uneori de 8 sau 10 căluți. Fiecare car tras de 2 boi transportă mai puțin de trei quarteri de cereale: costurile ridicate ale acestui mod de transport descurajează negustorii și producătorii să aducă cerealele din zonele Moldovei de sus – adică la mai mult de 90-100 mile de Galați, cu excepția cazului când prețurile de pe piața engleză sunt foarte ridicate – căci costurile de transport anulează profiturile. În prezent, costul transportului din ținuturile periferice este cu foarte puțin mai mic decât navlul de la Galați în Regatul Unit – variind de la 7-8 până la 9 șilingi pe quarter.

Cerealele pot fi foarte rar exportate din aceste ținuturi fertile. Recoltele lor bogate ajung în mare parte în distilerii.

O privire asupra schiței alăturate arăta că Prutul este calea naturală pentru recoltele unor ținuturi întinse care în prezent exportă foarte puțin, dar și pentru

acele moșii ce exportă și în prezent și se află la o distanță rezonabilă de malurile sale. Exportul mediu actual al țării este de 600.000 de quarteri, valoare care anul trecut s-a ridicat la un milion de quarteri; carele ce transportă aceste cereale la Galați lipsesc în medie de la moșiile lor vreme de nouă zile la fiecare drum – astfel că, presupunând că toate transporturile s-au făcut cu care trase de 2 boi și că fiecare face în medie trei călătorii într-o lună, putem aprecia că pentru a aduce [la Galați] această recoltă medie, sunt necesare până la 70.000 de căruțe, ceea ce înseamnă implicarea a 70.000 de oameni și a 140.000 de boi, [forță de muncă] luată de pe moșii timp de cel puțin o lună; într-un an ca 1860 e nevoie de 112.000 de oameni și 224.000 de boi pentru astfel de activități. Trebuie să ținem cont, de asemenea, că pentru moșiile îndepărtate această povară este aproape dublă față de medie, căci, deși sunt la o distanță dublă, timpul de așteptare la Galați pentru descărcare este aproximativ același în ambele cazuri.

Având în vedere că acest transport se face primăvara și toamna, chiar în perioada când oamenii și boii se ocupă cu lucrul câmpului, este ușor de înțeles că, prin asigurarea transportului pe apă pe cea mai mare parte a distanței, un număr mare de brațe de muncă va fi disponibil pentru muncile agricole, iar astfel capacitatea productivă a ținuturilor ce produc pentru export va crește mai mult decât sporul realizat în cazul zonelor care sunt îndepărtate și până acum nu au exportat.

În plus, prin transportul pe apă, proprietarul evită pierderile mari și pagubele cauzate acum cerealelor din cauza condițiilor rudimentare de transport, pierderi calculate ca fiind, în medie, de cel puțin $7\frac{1}{2}$ la sută.

Având în vedere avantajele evidente și imense pe care le-ar aduce țării navigația acestui râu, este firesc să ne întrebăm de ce acest lucru nu a fost realizat până acum?

O explorare recentă a circa 250 de mile din cursul său, la bordul unui vapor nu foarte potrivit pentru acest scop, într-un moment când nivelul apei era foarte scăzut, m-a convins că nu există obstacole fizice în calea acestei întreprinderi acum începute, în afara unora de mică importanță, care vor fi înlăturate prin cheltuirea unor sume reduse și cu câteva săptămâni de muncă. Pe partea inferioară a râului – adică primele 200 de mile, nu sunt niciun fel de dificultăți, în afara celor create de persoane ignorante. La vreo 10 puncte pe ultimele 70 sau 80 de mile ale râului au fost ridicate stăvilare ce blochează mai bine de jumătate din lățimea râului pentru a crește curentul îndreptat spre mori plutitoare ancorate între stăvilare și malul opus. Sumele investite în aceste mori nu sunt foarte mari, acestea fiind construcții rudimentare, iar legea interzice construcția stăvilarelor de mulți ani, deși nimeni nu s-a deranjat să le înlăture. Îndepărtarea stăvilarelor și efectuarea unor lucrări ușoare de corecție pe primele cincizeci de mile ale părții recent explorate va face, cu siguranță, Prutul navigabil pentru vasele cu aburi și barjele cu un pescaj redus până la o distanță de 6 mile de Iași și, probabil, primăvara și toamna, până la un punct mult mai în amonte. Până în prezent, cei care au încercat să transporte încărcături izolate au

fost împiedicați de mori, iar în 1844 și 1852, când s-au avut în vedere inițiative serioase pentru demararea proiectului cu un capital suficient, sunt informat că Guvernul Rus a intervenit pentru a-l împiedica.

Compania care se formează acum cuprinde persoane înstărite, care se numără printre cei mai respectabili și de succes antreprenori de aici [de la Galați] și din țară; cum în conducerea afacerii va exista și un puternic element englez, cred că sunt toate șansele ca această inițiativă să reușească și să transforme râul în linia de comunicare prin care Iași și ținuturile învecinate își vor exporta produsele și vor primi numeroase importuri de tot felul, care astăzi ajung acolo pe cale terestră. Aceasta va duce la o mare creștere a importului de bunuri englezești, care în prezent, în condițiile unui transport terestru dificil, concurează în mod inegal cu produsele de calitate inferioară și mai ieftine ce vin de peste frontiera austriacă. Populația acestor zone era estimată în 1849 la 600.000 de suflete, inclusiv populația bogată și luxoasă a orașului Iași.

Se estimează că deschiderea Prutului va adăuga la exporturile anuale ale Moldovei între 250.000 și 300.000 de quarteri de grâu, care în prezent sunt cultivate, dar nu exportate; comerțul pe Dunăre va crește cu aproximativ o zecime din cantitatea sa actuală. Acest lucru va permite Comisiei să reducă tarifele care vor rămâne valabile pentru a rambursa Porții sumele avansate pentru lucrările de pe Dunăre.

În acest calcul nu s-au luat în considerare recoltele din bogatele provincii agricole rusești, precum Podolia și Basarabia, care în prezent trimit cerealele pe o distanță de 170 de mile pentru a fi exportate prin Odesa, dar care, desigur, se vor exporta ulterior, în mare parte, pe Dunăre. Colegul meu rus, care a mers și el în expediția de explorare, și-a exprimat intenția de a obține din partea guvernului său facilități pentru Companie în privința transportului cerealelor din provinciile menționate.

În ceea ce privește chestiunile internaționale, deschiderea Prutului ridică două aspecte ce trebuie avute în vedere:

1) Nu contravine obiectivului pe care l-a avut Anglia în 1856, când a insistat ca hotarul dintre Rusia și Moldova să treacă la nord de Bolgrad, pe lacul Ialpuș, pentru o mai eficientă excludere a Rusiei de la Dunăre?

Cum Prutul este navigabil până la Țuțora, Rusia este din nou la Dunăre, dar consider că se va afla într-o poziție diferită la apele Prutului față de situația de la lacul Ialpuș. Acolo ar fi putut pregăti neobservată o flotă puternică pentru operațiuni pe Dunăre în așteptarea unui război, în vreme ce pe un curs de apă îngust, de circa 100-200 de picioare lățime, fiecare mișcare a sa este imediat cunoscută.

2) Prin deschiderea sa [pentru navigație], Prutul intră sub incidența prevederilor Tratatelor de la Viena și Paris, căci devine un râu navigabil ce separă două state.

Navigabilitatea sa de la Cotu Morii, hotarul rusesc, până la Țuțora este un fapt dovedit, chiar dacă dificil în prezent din cauza numeroaselor obstacole ce îi

blochează albia, însă înlăturarea acestora nu prezintă dificultăți majore și se va realiza până la toamnă.

Astfel, nu e nevoie ca navigația pe râu să fie declarată liberă și să se ia măsuri pentru asigurarea recunoașterii obligațiilor impuse de Tratatul de la Viena și Paris asupra statelor de pe malurile sale, în vederea reglementării corespunzătoare prin lucrări [tehnice] și de poliție [a navigației].

Deschiderea acestui râu urma să fie realizată când am fost informat inițial despre această întreprindere și am fost invitat să mă alătur expediției de explorare, care a plecat [de la Galați] pe data de 2 luna curentă și a revenit pe data de 10.

Deși cred că motivele menționate anterior ar putea face proiectul inacceptabil, la prima vedere, pentru Guvernul Majestății Sale, am considerat că Excelența Voastră nu dorește să pară că mă opun unui eveniment extrem de avantajos pentru Moldova sau transmit o notă de protest, care să fie inutilă; probabil servesc mai bine interesele Majestății Sale obținând informații complete asupra subiectului, pe care sunt pregătit să le ofer dacă Excelența Voastră dorește detalii.

Având în vedere și faptul că orice planuri pe care Rusia și le-ar face de a pune bazele unei flotile pe Prut sunt cel mai bine contracarate prin publicitate deplină [făcută Companiei], nu am întârziat să comunic colegilor mei din Comisie toate detaliile despre această întreprindere și le-am propus să o sprijine prin influența Comisiei.

3. Galați, 1 octombrie 1861. Raport asupra unei călătorii pe râul Prut în luna septembrie 1861⁷.

Introduction

La société du Pruth avait mis avec la meilleure volonté à la disposition le bateau à vapeur, quelle a pris en ferme.

Le 6 Septembre s'embarquèrent donc le Préfet de Galatz, Prince Alexandre Cantacouzenou, M. M. E. Caloghnomo, membre de la société du Pruth et le soussigné avec les quatre soldats de marine et un sous officier qu'on lui avait assignés.

La barque, ayant été procurée de la part de l'autorité fluviale, a été remorquée par le bateau à vapeur avec deux autres allèges et le départ eut lieu à midi 1 heure, par un temps couvert.

Vers les 2½ heures nous arrivâmes à l'embouchure du Pruth et y entrâmes sans aucune difficulté.

Pour résoudre la question : quels sont les travaux nécessaires pour rendre le Pruth navigable?, il ne peut s'agir d'abord que de s'occuper des plus grands empêchements qui entravent la navigation.

⁷ „Rapport sur l'exploration du Pruth exécutée par le soussigné dans le temps du 6 au 22 Septembre 1861”, ANIC, fond MLP, dosar 113/1861, f. 168-176.

Le soussigné ne croit pas devoir citer que son travail actuel ne peut être que de nature générale les levées et mesurages spéciales manquant tout-à-fait jusqu'à présent aux travaux spéciaux.

L'embouchure du Pruth est située en aval du Danube, comme tout architecte hydraulique en prescrit. La rive du Danube, immédiatement au dessus de l'embouchure se rompant de plus en plus, il est nécessaire de raffermir cette rive jusqu'à l'endroit où cette rompure a lieu. Afin d'éviter une rupture entière de la pointe et un ensablement de l'embouchure même, le plus utile serait d'entourer toute la pointe avec un support en pierres dont j'aurai l'honneur de soumettre le devis plus tard.

L'état exceptionnellement bas des eaux du Danube et du Pruth était tout-à-fait favorable à l'exploration, les entraves de la navigation tombant plus clairement dans l'œil.

De la vallée du Pruth

La vallée du Pruth bornée sur les deux rives de collines de la hauteur de 80 à 100 pieds a une étendue de plusieurs milles. Ces collines s'approchent dans certains endroits presque tout près du fleuve, tantôt de la rive gauche et tantôt de la rive droite, sur les pentes des quelles se trouvent ordinairement des villages. Le sol de la vallée avec ses différents bras-morts du Pruth forme tantôt des lacs et des marais, tantôt des prairies et de terres labourables très basses. Les rives du Pruth au temps des bas-eaux ont une hauteur de 10 à 12 pieds, sont très escarpées et consistent de couches d'argile et de glaises très dures de manière que le fleuve n'emmène point déboulis avec soi et rien que des matières glaiseuses et de la bourbe.

Le lit du fleuve s'est formé assez régulièrement là où le fleuve a été abandonné à lui-même et y a une profondeur presque constante de $3\frac{3}{4}$ pieds dans le chenal et une rapidité de courant de $1\frac{1}{4}$ pied par seconde, dans une largeur de profil de 150 pieds. Là au contraire où les habitants de la rive ont érigé des moulins d'eau ou des moulins sur radeau et où ils ont rétréci le courant par des batardeaux, le fleuve est irrégulier et exige des corrections. Ces moulins rétrécissent le courant sur beaucoup d'endroits jusqu'à la largeur de 30 pieds, où alors la rapidité du courant augmente jusqu'à 6,6 pieds par seconde. Le cours de Pruth forme depuis son embouchure jusqu'au delà de Germanesti plus de 300 courbures, dans le bas-cours jusqu'à Slobosia⁸ ces courbures sont plus longues et plus étendues, tandis qu'elles deviennent peu à peu plus courtes et plus aigues au dessus de Slobosia. Malheureusement la profondeur de l'eux ne me permet point d'avancer plus que jusqu'à la frontière russe et il m'était impossible de continuer le voyage, deux des soldats de marine qui m'accompagnaient étant tombés malade, malgré le bon établissement sur le bateau à vapeur, et ne voulant pas exposer les autres de camper à la belle étoile dans cette saison

⁸ Referire la satul Slobozia Oancea, comuna Oancea, județul Galați.

avancée, les trouvant sans cela déjà assez peu disposés et grondeur. Je dois donc me réserver l'exploration de la partie supérieure jusqu'à Iassy pour une occasion plus favorable.

Les rives des Pruth dans la partie inférieure sont garnies en parties de jonc et de broussailles de saules, plus haut ces broussailles se transforment en de petites forêts de saules et de peupliers et au-dessus de Faltschi⁹ des hêtres se mêlent entre ces forêts.

Des entraves de la navigation du Pruth

Les plus grandes entraves pour la navigation dans le Pruth sont les moulins et les batardeaux de moulins. Heureusement ces batardeaux sont de nature si primitive qu'ils ne présentent pas des grands inconvénients à les écarter, et n'exigent que du temps et des dépenses relativement pas trop grandes.

Il faut que les moulins et les batardeaux soient bannis pour toujours du Pruth, aucune navigation doit être possible sans cette mesure elle est tout-à-fait impossible.

Une seconde entrave pour la navigation les troncs d'arbres qui tomberont dans l'eau par suite de la rupture de la rive et qui tiennent encore dans le lit du fleuve, où y qui sont tombés et embourbés doivent être éloignés, un labeur, qui demande du temps et de moyens, un seul tronc demandent souvent des jours entiers pour son éloignement.

La troisième entrave se sont les broussailles et les arbres avec lesquels la rive se trouve garnie qui empêchent le halage et il est pour conséquence nécessaire d'établir un chemin de halage le long de la rive du Pruth.

Le chemin de halage sera situé sur la rive droite du Pruth, appartenant entièrement à la principauté de Moldavie. Pour empêcher cependant que de nouveaux troncs d'arbres ne se précipitent dans le fleuve par des ruptures de la rive après que les vieux y sont éloignés, il est nécessaire de nettoyer la rive gauche des broussailles et des arbres.

La quatrième entrave selon les bas-fonds, qui s'y trouvent au dessus de Falczi, Leova, Husch etc. où le fleuve est trop large il y a formé des îlots ; les îlots doivent être rattachés d'abord à la rive la plus prochaine et il faut que le fleuve soit rétréci par des fascines à sa largeur normale.

Les autres travaux pour l'amélioration de la navigation, comme les percées près de Bogdanesti, Bengesti¹⁰, au dessus de Falczi, Tuczeni¹¹, dans la vallée au dessus de Anaseni¹², où le fleuve a 9 courbures sur une ligne droite d'une demie heure etc., ne pourront être jugés et estimés après les mesurages spéciales.

⁹ Fălcu, comună în județul Vaslui.

¹⁰ Bengesti, localitate neidentificată.

¹¹ Toceni, comună în raionul Cantemir, Republica Moldova.

¹² Probabil referire la comuna Hănăsenii Noi, raionul Leova, Republica Moldova.

Pour rendre la navigation possible sur le Pruth les travaux se divisent donc en trois parties :

- 1) en des travaux de nettoyage,
- 2) en la construction du chemin de halage et
- 3) en des corrections du fleuve.

ad 1. Le premier moulin sur le Pruth est situé à Kislitza¹³ et la dernier à Bogdanesti, en somme 30 moulins avec à peu après 80 batardeaux. Ces moulins n'étant pas éloignés malgré les invitations des autorités, la roue y fut détruite, ce qui produisit le bon effet, que lors de mon retour on était en train démolir les moulins jusqu'à Valeni¹⁴ ; de Valeni à Kislitza les moulins existent encore, et s'est pour je prie le haut Ministère de pouvoir entièrement détruire ces moulins.

La compagnie du Prut a monté une grue avec de moufles et deux guideaux sur une barque fortement construite et était occupée d'élargir les passages les plus étroits du Pruth en ôtant les pieux des batardeaux. Comment cependant trop de temps se perdrait avec une seule barque à moufle pour ôter les 8 à 10.000 pieux je fis la remarque à M. Caloghnomo de procurer et de monter une seconde machine pareille, ce que la Compagnie du Pruth a promis de faire immédiatement.

Cette seconde barque à machine a déjà passée la porte de fer et arrivera ces jours-ci à Galatz. La barque à machine déjà montée, que j'ai visité dans toutes ses parties, est forte bien bâtie et la machine y est bien placée. La capacité consiste de pouvoir ôter 40 à 60 pieux par jour. Ces pieux ont une longueur de 12 à 24 pieds (il y en a de plus longs) et sont enforcés dans le fond de 9 à 16 pieds. Une machine les tirerait donc dans le cas le plus favorable dans 133 à 166 jours de travail, avant que le fleuve fût nettoyé seulement de ces pieux ; 160 jours seraient exigés aussi pour ôter la quantité des troncs d'arbres, de manière qu'on comptant aussi les jours de pluie, les dimanches et jours de fête il faudrait au moins 2 ans pour nettoyer le lit du fleuve. Avec 2 machines ce travail ne s'exécuterait non seulement dans la moitié du temps mais dans un temps plus court, les deux machines s'entraident au tirage des grands poids.

Outre les pieux et les troncs d'arbres qu'encombrent le lit du fleuve et qui entravent la navigation, il se trouvent aussi 5 carcasses dans le fleuve, savoir une près de Mandresti¹⁵, une près de Brenesti¹⁶, une près des Rogoszeni¹⁷, une près de Vadeni¹⁸ et une près de Renczesti¹⁹, qui toutes ont échouées cette année.

Je me vois forcé de citer au haut Ministère les causes comme ces bâtiments ont échoués et dont l'éloignement exigerait une dépense de 150 à 200 ducats.

Les petites allèges et les kaïks sont construits sur quille comme les grands bâtiments de mer. Pour ne pas tirer trop d'eau ils sont construits excessivement

¹³ Cîșlița, sat în raionul Cahul, Republica Moldova.

¹⁴ Văleni, sat în raionul Cahul, Republica Moldova.

¹⁵ Localitate neidentificată.

¹⁶ Brănești, sat în comuna Vlădești, județul Galați.

¹⁷ Rogojeni, sat în comuna Suceveni, județul Galați.

¹⁸ Vădeni, sat în comuna Cavadinești, județul Galați.

¹⁹ Rânzești, sat în comuna Fălciu, județul Vaslui.

mince et avec tout cela un tel kaïk tire 18 pouces à 2 pieds et une allège 2 à 2½ pieds chargés ils tirent 4 ½ à 6 pieds il ne peuvent donc plus descendre le Pruth quoique ils l'aient monté vides, chose à laquelle ne tiennent pas trop les navigateurs de cette espèce. Voilà ce qu'ils font : après avoir pris la cargaison et après avoir reçu la moitié du nolis d'avance, ils descendent avec le courant dans l'eux profonde et s'arrêtent au dessus de bas-fonds. Les avances pressées par le patron sont bientôt dépensées et il commence à vendre peu à peu la cargaison ; après que la plus grande partie de cette cargaison est vendue, ils percent des trous dans le kaïk et le fond coulé, le bâtiment étant vieux et sans valeur aucune.

Ils s'entent qu'ils éloignent d'abord tout ce qui a une certaine valeur comme ancres, chaînes et voiles et voilà que le patron a fait une bonne affaire avec ses matelots, le propriétaire de la cargaison est trompé et le gouvernement est forcé, pour ne pas empêcher la navigation, de dépenser 50-100 ducats pour éloigner cette carcasse sans valeur.

Donc pour ne pas avoir sur le Pruth les pirates d'eux douce, comme il s'en trouvent sur le bas-Danube jusqu'à la mer Noire, il faut qu'un règlement de fleuve soit publié, dans lequel il est défendu sous forte peine aux kaïks et à tout bâtiment construit sur quille de naviguer dans le Pruth. J'ai l'honneur de soumettre au haut Gouvernement ci-joint un règlement de fleuve pour le Pruth que j'ai projeté et que je prie de vouloir sanctionner et agréer.

La compagnie du Pruth procurera conforme à mes instructions les machines, câbles et chaînes nécessaires pour éloigner les carcasses des bâtiments.

ad 2. Pour exercer la navigation sur le Pruth il est nécessaire d'établir un chemin de halage le long de la rive droite. La largeur sera de 4 stinchènes, les habitants de la rive seront tenus de céder cette largeur pour le but de l'employer comme chemin et chemin de halage ; cette largeur sera mesurée depuis le bord de la rive entrant dans le pays.

Lorsque par suite de ruptures de la rive le chemin de halage se perdrait, l'habitant de la rive est tenu de céder de nouveau 4 stinchènes de largeur pour le chemin de halage de manière que le chemin garde toujours la largeur nommée.

Le chemin de halage le long de la rive sera et restera libre de tout jonc, roseaux, broussailles, arbres et constructions de tout espèce, ces travaux de nettoyage seront exécutés par les communes habitants de la rive, propriétaire ou fermier.

Au dessus de Falci il y a à la rive du Pruth des roues et machines d'arrosage, il faudrait éloigner ces ouvrages et les transmettre plus dans l'intérieur du pays et il est nécessaire de faire des ponts solides à travers des fossés.

On construira à travées les embouchures des vieux bras du Pruth, des ponts et s'il est possible et pas désavantageuse on coupera ces vieux bras, ce n'est que d'après les mesurages et les levées du Pruth qu'il pourrait être décidé lesquels de ces bras pourraient être fermés ou munis de ponts. Comme la rive droite pour le but du chemin de halage, la rive gauche doit être nettoyée sur la même largeur de 4 stinchènes de tous arbres et broussailles, afin qu'à près l'éloignement des troncs

d'arbres du lit du fleuve, par une rupture de la rive les arbres qui y poussent ne tombent dans le fleuve et exigent encore les travaux de nettoyages si chers.

J'ai l'honneur de soumettre ci-joint No. 3 un règlement de halage avec la prière de vouloir bien l'approuver.

ad 3. Corrections du fleuve

Il résulte des différents mesurages des profils de largeur et de la vitesse du courant actuellement au bas niveau de l'eau une largeur normale pour ce niveau d'eau du fleuve de 135 pieds avec une rapidité moyenne de 1,25 pieds par second, une masse d'eau passante de 826,79 pieds cube, il résulte des mesurages des profils de longueur une profondeur moyenne du chenal de $3\frac{3}{4}$ pieds, le fond le plus bas se trouva à Uanza²⁰ avec $2\frac{1}{4}$ pieds.

Il est à reconnaître de ses mesures que ce fleuve est navigable même au temps des plus bas-eaux entendu que les corrections seront exécutées.

Il faut compter, parmi ces corrections la coupure des bras à Slobosia, l'arrachement des pieux à Rogozseni, par là l'ouverture du vieux lit et l'affermissement de la rive droite.

Les percées à Bogdanesti, Renzesti etc. seront réserves pour plus tard ; pur démontrer appendant comme ces percées sont faciles à faire, j'y sont le croquis de ces deux places, et je remarque qu'il a au moins dix de ces percées à faire.

Puis des rétrécissements du fleuve jusqu'à la largeur normale de 135 pieds, là où il est trop large et où des ensablements se sont formés, par des ouvrages parallèles, arrachés à la rive par des digues, comme ils seront à exécuter près de Husch et Leova. Enfin la protection des rives concaves et profondes contre les ruptures.

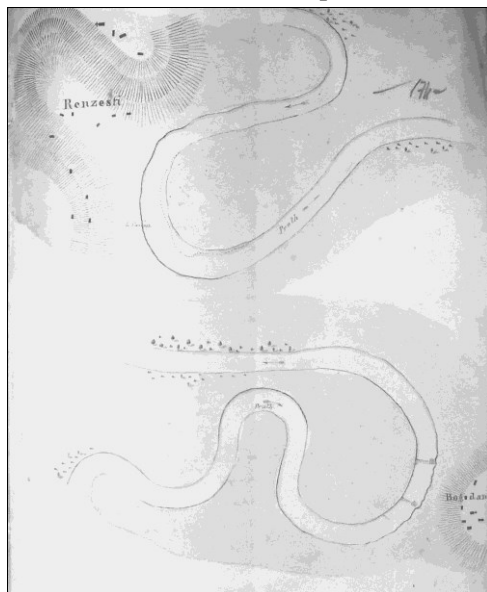

Fig. 1.

²⁰ Oancea, comună în județul Galați.

De toutes ces corrections la partie du fleuve près de Slobosia est celle qui doit être commencée d'abord.

D'après l'enlèvement des pieux on autant que le fleuve a une largeur de 100-120 pieds, on construira les rives rompues irrégulièrement dans la ligne de la rive marquée en rouge. Le bras marqué A.B. sera coupé près de Aa et Bb dans la hauteur de la river.

Le vieux bras C.D. restera provisoirement à l'exercice de la navigation ; jusqu'à ce que le bras droit E.F. aura formé sa profondeur normale, alors ce bras aussi sera fermé près C & D, à la hauteur du terrain. On emploiera les pieux arrachés pour la construction de la rive et pour les coupures près Aa et Bb.

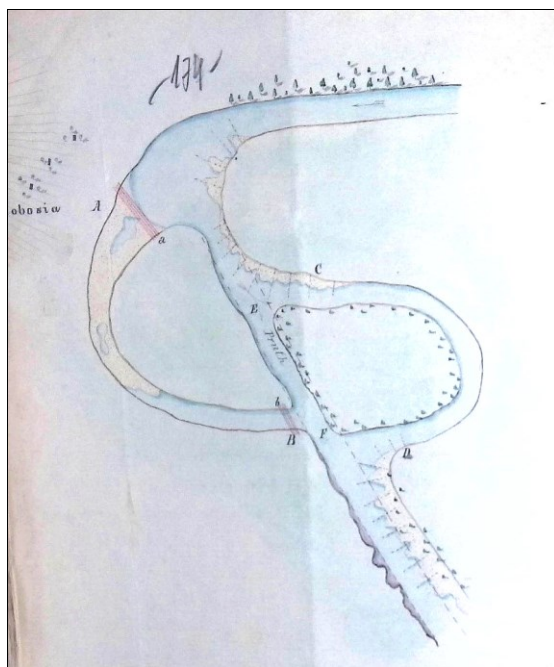

Fig. 2.

Les crevasses des rives seront comblées comme il est désigné dans le profil de travers ci-à côté. Les pieux seront efforcés l'un près de l'autre, arrachés dans la terre formée avec des ancres de terre qui portent la barre de devant et seront recourbés, de manière que la terre battue derrière ne soit en état d'occasionner un reculement des pieux.

Les deux coupures près de Slobosia seront de même formées des pieux arrachés, les pieux seront efforcés l'un près de l'autre en deux rangs, et rattachés par des madriers et des targettes recourbées. L'espace intérieur sera comblée avec de la bonne et grasse terre, les appuis intérieurs seront de deux pieds, ceux de l'extérieur d'un pied de terre grasse, battues et couverts par des fachines de saules, jusqu'à qu'ils se soient bien couchés et garnis de gazon.

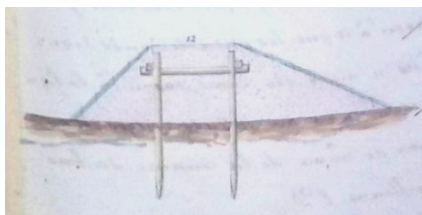

Fig. 3.

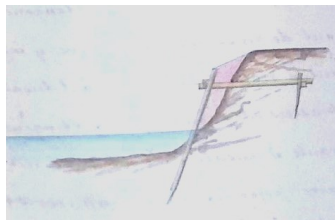

Fig. 4.

Cette construction exige un surveillant 4 charpentiers 20 ouvriers et en fait d'outils : des moutons, des battoirs, des brouettes. Lorsque les ouvrières sont quelque peu exercés 5 stingènes de blindage de rive et deux à 2½ stingènes de coupures en long pourront être fait par jour ; la stingène courant de construction de rive y installes outils reviendrait donc à 1 ducat 10 piastres, les coupures la stingène courante 3 ducats. Il est donc nécessaire pour les deux coupures tôt 40-50 stingènes $\times$ 3 ducats = 150 ducats et 40 stingènes constructions de rive à 1 ducat 10 piastres = 48 ducats 32 piastres ou la somme ronde de 200 ducats.

La rive gauche y ne sera couverte que jusqu'à ce que les ensablements réguliers n'aient été lavés jusqu'à la ligne marquée avec des points rouges, il on sera de même de la coupure du bras du fleuve CD.

Lorsque les levées seront terminées pour ces quelle le haut Gouvernement a bien voulu m'accorder 4 aides ingénieurs je ne manquerai pas de soumettre au haut Gouvernement les devis pour les travaux de restrictions, pour la construction et la garantie des concaves aigue et enfin ceux des percées.

Traducere

Introducción

Societatea Prutului pusese cu cea mai bună voință la dispoziție vaporul ce a închiriat.

La 6 Septemvrie se imbarcă dar Prefectul de Galați, Principele Al. Cantacuzin, D. M. C. Colognomo membrul Societăți Prutului și sub-semnatul cu cei 4 soldați marinari și un sub-oficer ce i se otărîse.

Barca fiind dată din partea autorității fluviale, a fost remorcată de vapor cu două alte vase și plecarea a avut loc la 1 oră după amiazi.

La 2 ½ ore ajunserăm la îmbucătura Prutului și intrară acolo fără nici o dificultate.

Pentru a rezolva questiunea: care sunt lucrările necesarii pentru devenirea Prutului navigabil? nu se pôte face de o camdată alt de cât d-ase ocupa de piedicile cele mai mari ce contravedu navigațiunea.

Sub-semnatul socotesc că nu trebuie a căta că actuala sa lucrare nu pôte fi de cât de natură generală rēdicările și măsurătorile speciale, lipsind cu totul pēnă acum lucrărilor speciale.

Îmbucătura Prutului este situată în josul Dunării, precum ar așeza-o toți Arhitecți Idraulici. Malul Dunării penă mai sus de îmbucătură rupându-se din ce în ce, este necesariu de a se întări acest mal penă la partea unde această ruptură are loc. Pentru a evita o rupere întrégă a punctului și o grămădire de nisip la îmbucătură, mediul cel mai util ar fi de a înconjura tot punctul cu un suport de piatră, al cărui devis îl voiu supune mai târziu.

Scăderea escepțională a apelor Dunării și ale Prutului era prea favorabilă explorații, piedicile navigațiunii putându-se a se vedé chiar cu ochii.

Despre valea Prutului

Valea Prutului mânginită de amândoué malurile cu delulețe în înălțime de 80 penă la 100 picióre, are o întindere de mai multe mile. Aceste delulețe se apropie în unele părți până lângă riu când din partea stîngă și când în cea dréptă, pe cósta cărora se afla de ordinar sate. Solul văi cu deosebitele sale brațe ale Prutului formeđă în unele părți lacuri și smârcuri, în altele liveđi și pămînturi laburabile prea josite. Malurile Prutului în timpul scăderi apelor au o înălțime de la 10-12 picióre, sunt prea rîpóse și consistă de straturi de argil și de humă prea tare, ast-fel că rîul nu aduce de loc cu sine alt nimic de cât materie humóse și nămol.

Albia rîului este formată destul de regulată acolo unde rîul a fost abandonat de el însuși are o adîncime constantă de $3\frac{3}{4}$ picióre în canal și o repeđiciune de $1\frac{1}{4}$ picióre pe secundă în o lărgime de profil de 150 picióre. Acolo din contră unde locuitori dupe maluri au înființat mori de apă sau mori pe plută și unde au oprit curgerea prin lucrări de întărire rîul este neregulat și cere corecțiuni.

Aceste mori împiedică cursul apei în mai multe părți până la lărgime de 30 picióre, unde atunci repeđiciunea cursului apei se adaogă până la 6,6 picióre pe secundă.

Cursul Prutului formeđă de la îmbucătura sa până dincolo de Germănesci mai mult de 300 curbături, în cursul de jos penă la Slobozia²¹ aceste curbături sunt mai lungi și mai întinse, pe când ele devinu din ce în ce mai scurte și mai ascuțite în sus de Slobozia. Din nefericire adîncimea apei nu mia permis de a înainta mai mult de cât până la frontiera Ruséscă și mi era imposibil de a continua călătoria, doi din soldați de marină ce mă însoțeau îmbolnăvinduse, cu toată buna aședare pe vapor, și nevoind a espune pe cei-l-ați a ședé afară în acest timp atât de înaintat, găsindu-i pe lângă acésta prea puțin dispuși și nemulțumiți. Trebuie dar a-mi rezerva studiul părți superióre până la Iași pentru o ocasiune mai favorabilă.

Malurile Prutului în partea inferióră sunt găurite în unele părți de papure și lese de sălcii, mai sus aceste lese se transform în mici păduri de sălcii și de plopi, și mai în sus de Faltci²² se amestecă în aceste păduri și fagi.

²¹ Referire la satul Slobozia Oancea, comuna Oancea, județul Galați.

²² Fălcui, comună în județul Vaslui.

Despre piedicile navigațiunii Prutului

Cele mai mari piedici pentru navigațiunea Prutului sunt morile și stavilele morilor. Din norocire aceste stavile sunt de natură atât de primitivă, că nu presintă mari inconveniente pentru a le desființa, și nu cere de cât timp și cheltueli relative nu așa mari.

Trebue ca morile și zăgazele să nu fie permise nici odată pe Prut, ca să fie posibilă navigațiunea, fără această măsură ea este cu totul imposibilă.

O a doua piedică pentru navigațiune sunt trunchiurile de arbori căzuți în apă din ruptura malului și care există încă în albia râului, sau acei care sunt căzuți și nomoliți trebue să fie curățați, o lucrare ce cere timp și medii, un singur trunchiu cere adesea zile întregi pentru scôterea lui.

A treia piedică sunt lesele și arborii cu care e garnit malul că împiedică halagiul (tragerea la edec) și e prin urmare necesariu de a se înființa un drum de halagiu, în lungul malului Prutului.

Drumul de halagiu va fi situat pe malul drept al Prutului, proprietatea a Principatului Moldaviei. Pentru a împiedica însă căderea a râu din nou a altor trunchi de arbori din ruptura malului dupe ce se vor curăți cei vechi, este necesariu de a curăți malul stâng de lese și de arbori.

A patra piedică după locurile jôse ce se află mai în sus de Faltci, Leova, Huși etc. unde râul e prea larg este că s-a format insulițe, aceste insulițe, trebue a fi unite cu malul de care sunt mai apropiate și trebue ca râul să fie îngustat prin puneri de fașini și adus la lărgimea sa normală.

Cele alte lucrări pentru ameliorarea navigării cum: sondajele lângă Bogdănesci, Bengesci²³ mai sus de Faltci, Tuczeni²⁴, în valea mai jos de Anaseni²⁵, unde râul are noă curburi pe o linie dréptă de ½ oră etc., nu vor puté fi otărîte și estimate dupe măsurătorile speciale.

Pentru ca navigațiunea să devie posibilă pe Prut, lucrările se împartu în trei părți:

- 1) În lucrări de curățire.
- 2) În construcțiunea drumului de halagiu și
- 3) În corecțiunile râului.

ad 1. Cea d-întîiu móră pe Prut este situată la Chislița²⁶ și cea din urmă la Bogdănesci, în sumă de 30 de mori cu mai 80 de stăvilare. Aceste mori nedesființându-se cu tóte invitațiunile autorităților, s-a stricat róta ceea ce produce bunul efect, că la întórcerea mea vădui în lucrare desființarea morilor penă la Văleni²⁷; de la Văleni până la Chislița există încă, pentru care rog pe Onor. Ministeriu de a pune la cale desființarea lor.

²³ Bengesti, localitate neidentificată.

²⁴ Toceni, comună în raionul Cantemir, Republica Moldova.

²⁵ Probabil referire la comuna Hănăsenii Noi, raionul Leova, Republica Moldova.

²⁶ Cișlița, sat în raionul Cahul, Republica Moldova.

²⁷ Văleni, sat în raionul Cahul, Republica Moldova.

Compania Prutului a montat o macara cu scripeți și două fuse pe o barcă construită solid destinată d-a lărgi pasajele cele mai înguste ale Prutului, ridicând taraci zăgazelor. Dar fiind că cu o singură barcă cu scripete s-ar perdea mult timp pentru a curăți de la 8-10.000 pari, am cerut D. Colognomo de a procura și monta încă o mașină asemenea, ceea ce Compania Prutului a promis că va face.

Acésta a doua barcă cu mașină a trecut acum pórtă de fer și va ajunge în aceste zile la Galați. Barca cu mașină montantă acum, pe care am vizitat-o în toate părțile sale, este prea bine construită și mașina bine așezată. Capacitatea consistă de a pute scóte de la 40 până la 60 taraci pe ȕi. Acești taraci au o lungime de la 12 penă la 24 picióre (sunt uni și mai lungi). Și sunt îngropați în fund de la 9 până la 16 picióre. O mașină i-ar scóte dar în cazul cel mai favorabil în 133 până la 166 ȕile de lucru, mai n-ainte d-a se curăți rîul numai de acești taraci; 160 ȕile se vor cere asemenea pentru a se scóte cuantitatea trunchiurilor de arbori, ast-fel că socotindu-se ȕilele de plóe, duminicile și sărbătorile, va trebui cel puțin 2 ani pentru curățirea albii rîului. Cu 2 mașini acéstă lucrare s-ar executa nu numai în jumătate de timp, dar în un timp și mai scurt, cele 2 mașini ajuntându-se la scóterea greutateilor mari.

Afară de taraci și trunchi de arbori ce umplu albia rîului și împiedică navigațiunea, se mai află încă 5 schelete în râu, adică: una lengă Mandrești²⁸, una lengă Brenești²⁹, una lengă Rogozeni³⁰, una lengă Vădeni³¹ și una lengă Renzești³² care toate s-a stricat în anul acesta.

Mă văd forțat a cita, Onor. Ministeriu, cauzele dărâmări acestor bastimente, și a căror curățire ar cere o cheltuială de la 150-200 galbeni.

Vasele mici și kaicele sunt construite pe quile ca și bastimentele mari de mare. Pentru a nu trage multă apă, sunt construite fórté subțire, și cu toate acestea asemenea kaic trage de la 18 degete până la 2 picióre și un vas de la 2 pînă la 2½ picióre încărcate trage de la 4½-6 picióre, nu póte dar a mai scobóri Prutul cu toate că l-au suit goale, lucru la care nu țin navigatori de acest fel: Iată ce facu: dupe ce au luat povara și dupe ce priimesc jumătate chiria înainte, se scobórá cu curgerea apei în apa profundă, și se oprește mai sus de fundurile jóse. Avansele luate de stăpînul vasului sunt îndată cheltuite și încep a vinde cu încetul cătímea mărfurilor, și dupe ce cea mai mare parte din acéstă marfă e vândută, găuresce kaiku și îl înecă, bastimentul fiind vechiu și fără nici o valóre.

Se înțelege că depărteȕă tot ce are o óre care valóre, cum ancore, lanțuri și pînze și iată că stăpînul corăbii s-a folosit bine cu acești mateloți, proprietarul mărfi este înșelat și guvernul silit pentru a nu împiedica navigarea de a cheltui 50-100 galbeni pentru a depărta aceste schelet fără valóre.

²⁸ Localitate neidentificată.

²⁹ Brănești, sat în comuna Vlădești, județul Galați.

³⁰ Rogojeni, sat în comuna Suceveni, județul Galați.

³¹ Vădeni, sat în comuna Cavadinesti, județul Galați.

³² Rânzești, sat în comuna Fălcui, județul Vaslui.

Pentru a nu avea dar pe Prut pirați de apă dulce cum se află în josul Dunării până la Marea Neagră, trebuie a se publica un regulament de rîu în care să se oprească sub pedepsă mare, caicile și toate bastimentele construite pe quile de a pluti pe Prut. Am onoare de a supune Înalțului Guvern, pe lângă acesta un regulament de rîu pentru Prut, ce am proiectat și pe care mă rog de a bine voi al sancționa și primi.

Compania Prutului va procura conform instrucțiunilor mele, mașinile, funiile și lanțurile necesare pentru a curăța scheletele bastimentelor.

ad. 2. Pentru a esera navigațiunea pe Prut, e necesariu d-a înființa un drum de halagiu, în lungul malului drept. Lărgimea sa va fi de 4 stînjeni, locuitorii malului vor fi datori de a ceda această lărgime pentru a se întrebuița ca drum și drum de halagiu; această lărgime va fi măsurată de la țărmu rîului spre țară.

Când prin rupturi de mal drumul de halagiu s-ar perde, locuitorii malului e dator de a ceda din nou 4 stînj de lărgime, pentru drumul de halagiu, ast-fel ca drumul să păstreze tot-d-auna lărgimea arătată.

Drumul de halagiu în lungul malului va fi și va rămâne liber de ori-ce papure, trestie, lese, arbori și construcții de ori-ce fel; aceste lucrări de curățire, vor fi executate de către comune, locuitorii ai malului, proprietari sau arendași.

Mai în sus de Fălci se află pe malul Prutului roțe și mașini de udare, ar trebui a se depărta aceste lucrări și a le strămuta mai în întrul țerii, și este necesariu de a se face poduri solide peste șanțuri.

Se va construi peste îmbucăturile vechiului braț al Prutului, poduri și dacă e posibil și nedesavantajos a tăia acest vechi braț, după măsurătorile și ridicările Prutului ce s-a pute decidă care din aceste brațe ar pute fi închise sau acoperite cu poduri. Precum malul drept pentru drumul de halagiu asemenea și malul stîng trebuie a se curăța pe aceeași lărgime de 4 stîj, de ori ce arbori și lese, pentru ca depe depărtarea trunchiilor de arbori din albia rîului, prin o ruptură de mal arbori creșcuți acolo să nu cadă în rîu și să ceară încă lucrări de curățire atât de scumpe.

Am onoare de a supune pe lângă acesta sub No. 3 un regulament de halagiu cu rugăciune de a bine voi a-l aproba.

ad. 3. Corecțiunea rîului

Resultă din diferitele măsurători și din profilurile lărgimi și vitei curgeri apei actuale în nivoul de jos al apei o lărgime normală pentru acest nivou de apă al rîului de 135 picioare cu o repețițiune medie de 1,25 picioare pe secundă trecînd o masă de apă de 826,79 picioare cubice, resultă iarăși din măsurătorile profilelor longitudinale, că adîncimea medie a sghiabului de 3 $\frac{3}{4}$ picioare, fundul cel mai jos s-a găsit la Uanza³³ cu 2 $\frac{1}{4}$ picioare.

Din aceste măsurători se învederează că acest rîu e navigabil chiar în timpurile celor mai mici ape, se înțelege că după ce se vor executa corecțiunile.

³³ Oancea, comună în județul Galați.

Trebuie a se socoti între corecțiuni, tăetura a brațului la Slobozia, scoterea haracilor la Rogozeni, pe loc deschiderea vechiului pat și întărirea malului drept.

Pătrunderile la Bogdănesci, Renzesci etc. etc. se vor lăsa pentru mai târziu, cu toate acestea pentru a arăta cât de lesne sunt de făcut aceste pătrunderi, alături aci crochiulu acestor două locuri și însemnez că sunt de făcut cel puțin dește pătrunderi de acestea.

În urma îngustării râului până la lărgimea normală de 135 picioare, acolo unde e prea largă și unde s-a format grămadiri de nisip, prin lucrări paralele făcute la mal prin diguri, cum vor fi a se esecuta lângă Huși și Leova. În fine apărarea malurilor concave și profunde în contra rupturilor.

Fig. 1.

Din toate aceste corecțiuni partea râului de lângă Slobozia este aceea care trebuie începută mai întâiu.

După ridicarea taracilor până când râul va avea o lărgime de 100-120 picioare, se va construi malurile rupte neregulate în linia malului, însemnat cu roșiu. Braț însemnat AB se va tăea lângă Aa și Bb în înălțimea malului.

Vechiul braț C, D va rămâne provizoriu în eserciciul navigațiunii; până când brațul drept EF își va forma adâncimea sa normală, atunci și acest braț va fi închis lângă C și D, la înălțimea terenului. Se va întrebuița pari scoși pentru construcțiunea malurilor și pentru tăeturi lângă Aa și Bb.

Fig. 2.

Crăpăturile malurilor vor fi umplute cum s-a însemnat în profilul transversal însemnat aici. Pari vor fi îngropați unul lângă altul, atașați în pământul format cu legături de pământ care susține bara de din nainte și vor fi încovoiate, ast-fel că pământul în dos să nu ocazionașe împingerea taracilor.

Cele două tăieturi de lângă Slobozia, vor fi formate asemenea din taraci scoși, ei vor fi îngropați unul altul în două rînduri și vor fi legate cu podine și legături necurbate. Spaciul interior va fi împlinit cu pământ gras și bun, proptele interioare for fi de două picioare, acelea de afară de un picior de pământ gras, bătute și acoperite cu fașine de sălcii, până vor și așternute bine și garnite cu brasde.

Fig. 3 și 4.

Acéste construcție cere o priveghere de 4 dulgheri și 20 lucrători și dense unelte: berbeci, lopete, róbe etc. pe când lucrători sunt puținii esersați 5 stânjeni de apărare de mal și doi de 2 ½ stânjeni de tăeturi în lungul ce se vor pute îndeplini pe ți. Stj curent de construcțiune afară de unelte va fi de 1 galben 10 lei, tăeturile stng curent 3 galbeni, este dar necesariu pentru cele două tăeturi $10 + 40 = 50$ stânjeni + 3 galbeni = 150 galb și 40 stng de construcție de mal câte un galben și 10 lei = 48 galb. 32 lei sau în sumă rotundă 200 galbeni.

Malul stâng XY nu va fi acoperit de cât numai până când grămădirile de nisip regulate n-ar fi fost până la linia însemnată cu puncte roșiu, asemenea va fi și cu tăetura brațului râului CD.

Când culegerea bucatelor se vor termina, pentru care Onor. Guvern a bine voi a-mi acorda 4 ajutori ingineri, nu voiu lipsi de a-i supune devisul lucrărilor de modificare pentru construcție și garanția concavelor ascuțite pentru construcție și în fine acelea de pătrunderi.

**On the Present and Future of Prut Navigation
in Three Reports from 1861
(Abstract)**

Keywords: Prut, Moldavia, grain trade, navigation, Lower Danube.

After several failed attempts made in the 1850s, new initiatives were undertaken in 1861 to open the river Prut for steamship navigation. The interest of entrepreneurs from Galati, along with the support of the authorities, both in Iași and at local level, and the involvement of foreign experts involved in engineering the Danube, contributed to the rapid mobilization of human, financial, material and administrative resources. The objective was to transform the Prut into a navigable river for river steamboats, which would transport the agricultural production of the upstream regions to Galati.

This text provides the context for these initiatives based on three reports drawn up by two foreign engineers, John Stokes and Eduard Sören. Their accounts, dated July and October 1861, outline the challenges that hindered navigation on the Prut, as well as the opportunities created by opening the river to a modern merchant fleet.

In his reports, Stokes estimated that the opening of the Prut would contribute to the prosperity of Moldavia and the Danube region. Navigation on the lower reaches of the river was not technically very difficult, and could be facilitated as far as Iași with relatively simple hydraulic works and modest expenditure. At that time there was political will, both nationally and internationally, for such an initiative. Interested investors, including British capitalists, provided significant guarantees for the project's completion.

Sören's information on the geography of the Prut valley and the riverbed aligns with Stokes' reports, but Sören also provides additional data on the depth, velocity and width of the river based on his preliminary measurements. According to the engineer, to enable navigation on the Prut, three types of technical works needed to be undertaken: "clearing works," "construction of the towpath," and "river correction."

As these reports are of interest for aspects related to the history of economy, international relations or environmental history, as well as for the local history of the communities along the Prut river, the second part of this work includes the reports of the two engineers.

**Un memorialist al Războiului de Întregire:
Generalul N. M. Condiescu.
Retragerea și refacerea armatei române în Moldova (II)**

Sorin CRISTESCU*

Continuăm publicarea unor fragmente din manuscrisul de circa 300 de pagini dactilografiate aparținând unui militar care a rămas cunoscut și pentru lucrările sale literare. Este vorba de generalul Nicolae Matei Condiescu (1880-1939), cel care l-a însoțit pe prințul Carol, viitorul rege Carol al II-lea, în călătoria sa în jurul pământului din februarie-noiembrie 1920 și cel care a fost președinte al Societății Scriitorilor Români (1935, 1938). Manuscrisul său este păstrat în fondul colecțiilor speciale ale Bibliotecii Naționale.

Din a doua decadă a lunii octombrie 1916, când dezastrul armatei române începe să se contureze, însemnările căpitanului de atunci devin ecoul disperării sale și al celor apropiați. Nicolae Condiescu vede cu ochii săi cât de puțin sunt aliații ruși dispuși să lupte pentru România, vede haosul care domnește în comandamentele armatei care se confruntă cu ofensiva nestăvilită a inamicului, cu problemele evacuării în Moldova care degenerază într-un dezastru: i se povestește „cum a fost asvârlită în aer pulberăria Dudești și cum s-au distrus toate mașinile arsenalului”. Cu toate acestea, situația autorului este bună: la retragere poate să-și ia familia cu el și o face cu trenul, ce-i drept la clasa a III-a cu care nu mai călătorise niciodată până atunci, dar el notează fără echivoc: „Provizii de drum am avut din belșug”. Consemnează cum scapă ca prin minune de o catastrofă feroviară, care se producea în ultima zi a anului 1916, cu prețul unui tribut enorm de sute de vieți omenești.

La Iași, autorul se confruntă cu problema instalării și cu o creștere extraordinară a costului vieții, care însă nu-i va face viața imposibilă. La Cartierul General ajunge să fie invitat să lucreze la biroul operații, tocmai de către căpitanului Ion Antonescu, protejatul generalului Prezan, un căpitan menit unui destin extraordinar și tragic deopotrivă.

Condiescu consemnează atent momentele dramatice de atunci: în gara Buzău „plină de refugiați Regele s-a urcat în vagon în mijlocul unei tăceri

* Dr., Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară; e-mail: cristescu.sorin@yahoo.com.

lugubre”. Apoi efectul discursului extraordinar rostit de Nicolae Iorga în Parlament, în decembrie 1916, pe care îl consideră „cea mai frumoasă pagină parlamentară până azi”.

Dezastrul provocat de tifosul exantematic în lunile februarie și martie este notat în treacăt: „Pe zona de refacere greu. Lipsuri. Tifos exantematic. Mizerie fiziologică. În Iași tifos exantematic. Morți din cunoscuți...”

La 17 aprilie 1917 îl înlocuiește pe un colonel la procesele Curții marțiale și află despre tragedia unor „copii de 16 ani duși pe jos, desculți, fără haine, în toiul iernii de la Dorohoi 100 km pentru a săpa tranșee, când trenul era la îndemână. Au mers cât au putut, pe urmă au fugit. Jandarmul le-a luat *mită* și i-a dat și-n judecată (împăcarea abuzului cu conștiința datoriei, în mentalitatea lui mărginită!!). I-am achitat pe toți”, încheie autorul.

Tot în aprilie, autorul consemnează manifestațiile bolșevice ale militarilor ruși din Iași, care îl eliberează pe militantul Rakovski, iar în mai un moment decisiv din viața sa care se leagă de destinul armatei române refăcute: „Mi s-a dat să lucrez tot ce-i mai interesant: pregătirea noii ofensive, schițată de Antonescu înainte de a pleca la Petrograd, pusă în lucru de Țenescu și continuată de mine sub direcțiunea bine înțeleasă a lui Antonescu”. Rezultatul, victoria de la Mărăști, nu va întârzia să se vadă.

Este evident că în multe locuri autorul a consemnat numai faptele în sine, ca niște titluri, în speranța că va avea cândva răgazul să le descrie pe larg, ceea ce nu se va întâmpla din păcate niciodată.

Conștient că lasă posterității o operă de interes, Nicolae Condiescu va consemna la 31 martie 1918:

S-ar întreba cineva de ce scriu toate acestea? Pentru a le specula personal? NU. Dar mai târziu, peste ani, se va găsi acest carnet. Istoria are nevoie de *date sigure, cinstite, trăite și văzute. Actele oficiale sunt reci și nu pot reda adevărata atmosferă, adevăratul mobil și dedesubtul faptelor*. Acest carnet va arăta istoricului *micimea, murdăria, mocirla de noroi, în care o generație, în cele mai înălțătoare și mai tragice momente*, prin reprezentanții ei oficiali, prin cei puși să conducă, a dat spectacolul cel mai îngrozitor al intereselor *personale și al ambițiilor vulgare*.

În final, un amănunt, aflat de noi în această perioadă de pregătire a editării, vine să întrească biografia generalului N. M. Condiescu: din *Însemnările zilnice* ale lui Constantin Argetoianu aflăm că cei doi, politicianul și generalul, s-au înrudit prin căsătoria odraslelor lor: „20 septembrie 1937. Ieri, logodna fiicei mele, Maria Ioana, cu tânărul Matei Condiescu, fiul generalului. În familie, și fără nici o primire”¹. Apoi: „5 ianuarie 1938. Cu prilejul căsătoriei civile a

¹ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice 1 iulie – 31 decembrie 1937*, vol. III, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2001, p. 116.

fiicei mele, celebrată astăzi, a venit Goga² să semneze ca martor și apoi ne-am dus să dejunăm la Condiescu”³.

Apoi Argetoianu ne oferă un amănunt picant despre Condiescu: „Cum a ajuns Ion Marin Sadoveanu⁴ subsecretar de Stat (al Artelor): Regele s-a încurcat cu o actriță⁵ și ca să se descurce a pus pe Nicu Condiescu să o mărite cu Sadoveanu, iar pe acesta l-a făcut în schimb ministru [...]”⁶.

În fine, Argetoianu consemnează moartea cuscrlui său:

16 iunie 1939. Seara, pe când mă aflam încă la masă, mi-a telefonat fiica-mea c-a murit Nicu Condiescu... Era bolnav prăpădit de inimă, îl văzusem cu câteva zile înainte și mă speriasem de înfățișarea lui, dar totuși credeam că o va mai duce. Om cumsecade în toată puterea cuvântului, leal și cinstit, era foarte devotat Regelui care pierde într-însul un amic...⁷. *17 iunie 1939.* Ieri-seară la ora 9 serviciu intim la Nicu Condiescu acasă. Au asistat familia, Regele, toată Curtea, Irina Procopiu, Veturia Goga⁸, perechile general Prodan și Gogu Georgescu. Ceremonie foarte simplă. Sus, la etaj, orchestra filarmonică a cântat un adagio dintr-un concert de Beethoven apoi, jos la căpătâiul mortului un preot foarte subțire (cel de la Biserica Mavrogheni?) a expediat slujba în 20 de minute. Nici o draperie neagră, nici o boceală, nici un discurs... Simplitate. Cea mai emoționată părea Irina Procopiu, care se vede că și-a adus aminte de vremurile de demult... Către dimineața, corpul pe un furgon și familia în automobile au plecat spre Grozăvești (Romanați) unde înmormântarea va avea loc mâine, duminică... Fost ieri la înmormântarea lui Nicu Condiescu, la Grozăvești, în Romanați. Lume foarte multă venită cu tren special de la București, cu avionul, cu automobilele. Condiescu n-a avut decât prieteni... s-a văzut ieri⁹.

În ce privește manuscrisul, la a cărui publicare lucrăm, considerăm că a fost copiat ulterior prin dactilografiere, poate chiar de către fiul acestuia, deoarece apar

² Octavian Goga (1881-1938) – celebru poet și om politic român, președinte al Consiliului de miniștri (28 decembrie 1937 – 10 februarie 1938); apropiat al generalului N. M. Condiescu.

³ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice 1 ianuarie – 30 iunie 1938*, vol. IV, ediție Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2002, p. 19. Nota autorului: A doua căsătorie a fiicei mele cu Matei Condiescu fiul.

⁴ Ion Marin Sadoveanu (1893-1964) – dramaturg, romancier, eseist și jurnalist român, cunoscut pentru romanele sale de analiză socială *Sfârșit de veac în București* (1944) și *Ion Sîntu* (1957). Publicist pro-german în vremea regimului condus de Ion Antonescu, va fi numit din nou director al Teatrului Național în 1956.

⁵ D-ra Marieta Anca (un frate manist și scriitor!). Nota lui Constantin Argetoianu.

⁶ Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice 1 ianuarie – 30 iunie 1939*, vol. VI, ediție Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2003, p. 199 (însemnare din 2 aprilie 1939).

⁷ *Ibidem*, p. 330.

⁸ Veturia Goga (1883-1979) cântăreață română de operă. A fost mai întâi soția clericului Lazăr Triteanu și din 1919 soția lui Octavian Goga, renunțând definitiv la cariera artistică. Apropiată a generalului Ion Antonescu.

⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 333-335. Interesante amplele necrologuri dedicate generalului Condiescu publicate cu acest prilej în presa literară de către Nichifor Crainic, Mircea Eliade și Al. Rosetti și cel în câteva rânduri al lui Nicolae Iorga.

pe alocuri niște mici erori care nu puteau fi săvârșite de autor. Cifrele din paranteze rotunde indică numărul filei din manuscris. Să-i dăm cuvântul:

10 Octombrie 1916. Periş. Vești rele de tot de pe *frontul de Sud*. Constanța e în mâna inamicului. *Rușii fug în debandadă ca niște păcătoși*. Diviziile 9 și 19 ale noastre luptă la aripa dreaptă admirabil. Ce folos! – Cristea Vasilescu e acolo.

*Dintr-o convorbire avută cu Țenescu*¹⁰, fostul nostru atașat militar la Sofia, reiese criminalitatea conducerii noastre: *El le-a dat amănunte complete asupra forțelor bulgare de la Sud, până la batalion. Le-a mai spus și ce ar mai putea aduce bulgarii. Nimic din ce a spus el nu a fost luat în considerație. Le-a dat date precise cum că Sarraill*¹¹ *n-are acolo mai mult de 280.000 [oameni] cu servicii cu tot. Că e în neputință a acționa ofensiv, mai ales că se teme de atitudinea Greciei. Totuși nimic n-a fost luat în seamă. Conceptul inițial a fost bazat pe fantezie – pe credința idioată că Bulgarii nu vor ataca, căci „așa spun Rușii”.* Ascultând acestea toate, rămân mut. E fenomenal... *din toată convorbirea reiese că pregătirea diplomatică a fost infectă – noi care aveam libertatea alegerii momentului am fost amăgiți de francezi să intrăm, tocmai pentru a salva situația lui Sarraill. Puteam prea bine să intrăm la primăvară. Era destul timp*¹². *Și dacă am intrat prematur apoi conducerea a pus vârf la toate. (122) Invidia și patimile personale au continuat să preocupe în primul rând pe conducători, ca în vremurile normale. E o crimă, nesocotința datelor precise ce se raportau conducerii. Doi ani de zile, cea mai înaltă și prețioasă instituție a armatei, Statul major, a stat fără șef, sau mai bine cu un șef de paie. Cel indicat prin valoare, nu era la locul lui, iar altul tot atât de distins, era paralizat.*

– A murit bietul Corneliu Dumitrescu – Kamimura¹³ – și Aurică Mărculescu. De asemenea Priboianu și Arbore. Sărmanii s-or fi gândit ei că pokerele jucate astă iarnă la Aurel Hernia, sunt ultimele?

¹⁰ Florea Țenescu sau Țănescu (1 aprilie 1884-1941), sublocotenent la 15 ianuarie 1903 în baza studiilor făcute în Germania, căpitan la 1 octombrie 1911 în Regimentul 12 artilerie, viitor general, fusese atașat militar în Bulgaria; vezi *Almanach de Gotha*, 1915, p. 708, și 1916, p. 707. În Ordinea de bătaie de la 15 iunie 1917, cu grad de maior, ofițer de ordonanță al regelui Ferdinand; cf. *Războiul de Întregire (1916-1919). Comandanți militari români*, București, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2016, p. 252 (în continuare, se va cita *Războiul de Întregire...*).

¹¹ Maurice Sarraill (1856-1929), general francez în Primul Război Mondial. Din ianuarie 1916 până în decembrie 1917 a fost comandantul trupelor aliate din Mediterana, al căror centru era la Salonic, ce fusese ocupat la 9 octombrie 1915. Ofensiva la care se referă presa românească începuse la 10 septembrie (stil nou), iar la 17 septembrie trupele franceze coloniale (zuavii și cei din Legiunea Străină) vor ocupa orașul Florina (129 km vest de Salonic), dar abia la 19 noiembrie vor ocupa orașul Monastir (Bitola), aflat 28 km la nord. Sarraill va fi reintegrat în armată în 1924 și în calitate de Înalț Comisar al Siriei va conduce înăbușirea revoltei druzilor (1925-1927). A fost rechemat la 30 octombrie 1925.

¹² Afirmatie eronată: în convenția militară semnată la 4/17 august 1916 se precizează clar că România va intra în război cel mai târziu la zece zile după semnarea convenției.

¹³ Kamimura Hikonojō (1849 – 8 august 1916) – baron, amiral japonez, comandantul flotei a doua în bătăliile de la Ulsan (august 1904) și Tsushima (27-28 mai 1905). Numele său apare în

Orele 6 seara. Plec cu subdirectorul Pavelescu¹⁴ la Țândărei¹⁵, spre a regula buna debarcare a trupelor ruse. Ordin urgent s-o pornim chiar astă-seară, cu tren expres. De-abia întors și iarăși plec. N-am putut scrie Binicăi nimic – anunțai pe Biți repede. Trebuie să merg mai întâi la Fetești, vechiul loc de debarcare, unde din cauza retragerii trupelor noastre și luptei în curs de la Cernavodă, nu se mai pot trece trupe pe pod. Pavelescu trebuie să expedieze de acolo toate garniturile goale.

14 Octombrie 1916.

Zilele de 11, 12, 13 Octombrie le-am petrecut în gări și în tren – pe parcursul și în stațiile Fetești – Țândărei – Murgeni¹⁶ – Brăila, împreună cu Pavelescu care a plecat însă înaintea mea cu o zi. El a regulat traficul garniturilor goale, iar eu am debarcat trupele ruse (Corpul 4 Siberian), mai întâi la Țândărei, îndreptându-i pe jos spre Hârșova¹⁷, apoi când Cernavodă¹⁸ era gata să cadă, am mutat punctul de debarcare la Brăila, îndrumând trupele ruse spre Măcin¹⁹. Am lucrat alături de subdirectorul Pretorian²⁰, un om foarte afabil și muncitor cu extremă conștiință. Cu el mi-am trăit amarul zilele acestea. Am întâmpinat mari dificultăți cu Rușii. Sunt tembeli și impasibili. Căutau²¹ diferite motive spre a împiedica cât mai mult debarcarea și trimeterea lor pe câmpul de luptă. Ba se făceau că nu au ordin, ba că n-au căruțe etc. Vin încet, din cauza debitului mic ce-l dă căile noastre ferate. Vor sosi opt corpuri de armată. Dar în cât timp?

De remarcat în aceste zile bombardarea gării Fetești de aeroplan – o bombă a ucis dintr-o dată 70 de inși – refugiați și răniți. Apoi bombardamentul în toiul luptei a Cernavodei – spectacol infernal – văzut din Fetești. La Țândărei am vorbit mult cu comandantul Corpului 4 Siberian, un general prezentabil. La Brăila am avut trimes de la Cartierul Armatei de Dobrogea ca să mă ajute la debarcarea trupelor ruse, pe Căpitanul Liniavin, aghiotantul lui Zaionciovski –

parodia *Potemkin și Kamimura* din romanul *Hotarul nestatornic* (1925), primul din trilogia *La Medeleni* a scriitorului Ionel Teodoreanu, dovadă că era o poreclă obișnuită în acea vreme.

¹⁴ Nicu Pavelescu, director în cadrul Administrației Căilor Ferate, menționat în *Memoriile* lui Eugeniu Buhmann.

¹⁵ Țândărei este azi un oraș în județul Ialomița, la jumătatea distanței dintre Slobozia și Giurgeni, mai precis la 27 km nord-est de Slobozia.

¹⁶ Murgeni este o localitate în județul Vaslui, situată la 6 km vest de malul Prutului, la circa 95 km nord de Galați, respectiv 115 km nord de Brăila.

¹⁷ Așadar pe ruta Țândărei – Fetești – Cernavodă – Hârșova.

¹⁸ Lupta de la Cernavodă s-a desfășurat în zilele de 10/23-12/25 octombrie 1916, rezultatul fiind cucerirea orașului de către trupele Puterilor Centrale.

¹⁹ Măcin se află la 20 km est de Brăila, respectiv 90 km nord de Hârșova.

²⁰ Ștefan Pretorian, inginer, absolvent al Școlii Naționale de Poduri și Șosele, a lucrat la CFR după absolvire, în 1896, străbătând toate treptele ierarhice până la cea de director general al CFR (1 noiembrie 1923 – 3 februarie 1927) și președinte al Consiliului de Administrație al Regiei Autonome CFR (1931-1932); cf. <https://bibnat.ro/dyn-doc/repere-istorice-in-dezvoltarea-cailor-ferate-romane-1869-1939>).

²¹ În text: căutăm.

nobil din regimentul de gardă „Țarina Alexandra Feodorovna”. Îmi făcea impresia tipurilor de ofițeri ruși descriși de Tolstoi²².

(123) – Veștile care vin de la Nord nu sunt bune. La Nord de Câmpulung presiune mare. Mă gândesc cum voi transporta pe Binica și Matică de la Caracal? El e de abia în a patra săptămână. Dacă ocupându-se și Pitești, ne taie calea ferată? Numai cu un automobil, vom putea?

17 Octombrie – 1 Noembrie.

Am fost detașat de la Marele Cartier la Marele Stat Major partea sedentară pentru a organiza biroul personalului. În tot acest timp am luat masa de seară la Mircea cu Costică, Tibică Urlățeanu, Bibi Răceanu, maior Brezoianu²³, Colonel Filipescu și Max Capralli.

– Pe front lucrurile merg rău la Nord. Presiunea e generală și intensă pe întregul front al Olteniei. Nu știu de ne vom mai putea menține. *Stratilesco* a fost numit comandant al Corpului I Armată, la aceeași armată unde au murit Praporgescu și Dragalina²⁴. Plec mâine cu un automobil de la Corpul V Armată să iau pe Binica și Matică.

5 Noembrie. După un accident de automobil – o oprire bruscă – care mi-a rupt nasul asvârlindu-mă de capota mașinei, și după o cusătură și pansare la Roșiorii de Vede, am venit cu Binica și Matică la București. Acum stau în casă, legat la cap. Veni Costică Petrovicescu²⁵, îmi spuse multe – *de visu* – triste și

²² Lev Nikolaevici Tolstoi (1828-1910) – celebru romancier și nuvelist rus, faimos pentru romanele sale *Război și Pace*, *Anna Karenina* și *Învierea*.

²³ Corect: Maior Brezoianu, căpitan de rezervă din Compania de Jandarmi București, n. 15 februarie 1863; vezi *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 478, poz. 45.

²⁴ Ioan Dragalina (16 decembrie 1860 – 24 octombrie 1916), general român. Absolvent al școlii de ofițeri ai armatei austro-ungare din care demisionează în anul 1887 pentru a se înrola în armata română, unde a avansat până la gradul de general, la 23 noiembrie 1915. La începutul războiului a comandat Divizia 1 Infanterie, apoi, la 11 octombrie 1916, a fost numit comandant al Armatei 1, în locul generalului Ioan Culcer. Rănit în defileul Jiului, a decedat la București, la Palatul Cotroceni, unde se înființase un spital pentru răniți, aflat sub coordonarea reginei Maria. Biografia sa pe larg în Virgil Alexandru Dragalina, *Viața tatălui meu, Generalul Ioan Dragalina*, București, Editura Militară, 2009.

²⁵ Constantin Petrovicescu (28 octombrie 1881 – 1949) – a urmat studii la Școala Militară de Infanterie din Craiova (1896-1899), la Școala de Ofițeri din București (1899-1900) și apoi la Școala Militară de Infanterie și Cavalerie (1906-1908). A participat la Războiul de Reîntregire Națională, în cadrul Marelui Cartier General, apoi ca șef de stat major la Comandamentul Teritorial Basarabia, avansat general (1933). A fost trecut în rezervă la 4 septembrie 1938, invocându-se „atitudinea avută în procesul Codreanu”, când a cerut achitarea legionarilor în procesul intentat acestora după asasinarea prim-ministrului I. Gh. Duca. La 25 octombrie 1940, prin decretul generalului Ion Antonescu, prim-ministru al guvernului național-legionar, Constantin Petrovicescu, ministru de Interne din partea Mișcării Legionare, a fost avansat retroactiv la gradul de general de divizie cu vechime de la 1 iunie 1938 și reîntegrat în cadrele active ale armatei. Condamnat în 6 mai 1946, la detenție grea pe viață și confiscarea bunurilor personale în folosul statului, cu titlu de despăgubiri. Petrovicescu moare în detenție, la închisoarea din Aiud, în data de 8 septembrie 1949. Menționat în *Anuarul Armatei pe anul 1912*, la p. 312, poz. 627, căpitan de la 16 februarie 1912 în Reg. 29 Infanterie.

urâte. E și el la Marele Cartier acum. Richard a fost și el debarcat la Statul Major – s-a certat cu Francezii și l-au vărsat aici. Facem birou împreună.

6 Noembrie. Vorbi la Cartier cu Petrovicescu, lucrurile merg tot prost la Jiu și Olt. Dabija a spus lui Costică aseară că sunt speranțe de îndreptare. Nu știi ce să mai crezi. Gust cu nesațiu – ca un balsam – viața lângă Binica și Matică.

Mi-a scris Miltiade și Rasovicu²⁶ – scrisori frumoase.

Toată noaptea a nins, acuma plouă.

Sunt numit de câțva timp în comisia de clasare a ofițerilor și soldaților răniți și vindecați. Curg intervențiile. Prezidează Călinescu²⁷ – membrii: Col. Dr. Nae Tomescu, Maior Rogoz²⁸, Cpt. Senghiescu²⁹ și eu.

– Se zice că Nicu Petala e aproape nebun de surmenare. Stratilescu a luat comanda Corpului 1 Armată în momente foarte grele.

– Mă gândesc la situația militară bună ce am fi putut-o avea, oricâtă lipsă de organizare am fi avut și oricât ne-ar fi apăsât incuria a zeci de ani de indolență și superficialitate – dacă conducerea (124) ar fi fost la înălțime! Aștept cu inima strânsă comunicatul de azi.

7 Noembrie.

De la 10:30 până la 4 după-amiaza bombardament de avioane. Au venit în reprize și probabil tunurile noastre le-au supărat prea puțin și cu atât mai puțin avioanele noastre, care, se zice, s-au urcat două-trei numai până la 1.000 m. Am stat mai tot timpul în reductul organizat la Titi³⁰, în salon, împreună cu toți vecinii și copiii. La un moment dat – de abia ne așezasem la masă – era și Biți – și au revenit – silindu-ne să plecăm cu mâncarea în gât jos. Matică foarte impresionabil și Binica, sărăcuța, enervată.

– Comunicatul anunță menținere pe tot frontul, în afară de Jiu, unde ne-am retras la Filiași.

Sârbii au cucerit Monastirul³¹.

– Dr. Vevra îmi desfăcu pansamentul și-mi puse colodium. Am avut la nas o tăietură zdravănă, care putea să fie și mai rea. Poimăine mă voi duce la

²⁶ Altă poreclă a lui Gheorghe Rasoviceanu.

²⁷ Este vorba de generalul medic Călinescu Mihail (n. 8 Noiembrie 1857), Inspector general Serv. S.M. al Direcției 6-a Sanitară; cf. *Războiul de Întregire*, p. 251. Fusese avansat general și numit în funcție la 1 Octombrie 1912 (cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 438). Mai exista un Colonel Călinescu Mihail, șeful serviciului veterinar, tatăl lui Armand Călinescu (1893-1939).

²⁸ Rogoz Ioan, medic maior de la 1 aprilie 1912 (n. 7 aprilie 1878); cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 440. Maior la Serviciul Sanitar; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 228.

²⁹ Victor Săghinescu (n. 10 noiembrie 1881) – medic sublocotenent 1906, lr. 1907, căpitan de la 1 aprilie 1911; cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 442.

³⁰ În text: Titu.

³¹ Ofensiva de la Monastir (Bitola, azi în Macedonia de Nord), desfășurată în perioada 12 septembrie – 11 decembrie 1916, a fost o operațiune a forțelor Aliate comandate de generalul Sarraill prin care se urmărea ieșirea din impasul din Macedonia, scoaterea din luptă a Bulgariei și ușurarea presiunii inamice asupra României. Trupele Puterilor Centrale au abandonat localitatea Monastir la 18 noiembrie 1916, dar a fost ultimul succes al Aliților în această operațiune.

serviciu. Astă seară mâncăm cu Ionel și Mărioara. Nevasta doctorului a născut și a dobândit o infecție puerperală cu flebită.

9 Noembrie, B[ucurești].

Pe întreg frontul – excepție Jiul – inamicul a fost menținut, probă că au degarnisit tot disponibilul frontului pentru a acționa la Jiu. Din parte-ne o mare manevră e în curs, la Est de Craiova, cu patru divizii. Regele și Berthelot se găsesc acolo. Dacă va reuși, această înaintare va fi fatală nemților.

– Fusei la serviciu – Franz Joseph³², sinistrul bătrân, a crăpat.

10 Noembrie, București.

Ieșind de la serviciu mă întâlni cu Colonelul Condeescu, venit pentru o zi de la Cartier. Vorbii mult cu el. Nemții au forțat defileul Jiului cu maxim patru divizii, adunate din rezervele avute pe tot frontul carpatin – probă³³ inacțiunea de pe celelalte defileuri. Ei vor continua acțiunea, fie direct spre Sud, fie la Est, spre Olt, pentru a întoarce rezistența de la Vâlcea, fie la Vest spre Cerna. Pentru aceasta trebuie să-și asigure libertatea de acțiune cel puțin cu o divizie. Rămân trei. Ce putem realiza noi? Până la aducerea de noi forțe germane – pentru desăvârșirea succesului – încă efemer și neconsolidat de acum? (125) Putem realiza *în opt zile* de-aci înainte *o masă de manevră de patru divizii*. Putea-vor rezista opt zile formațiunile³⁴ diviziilor care au luptat la Jiu? Dar dacă Bulgarii fac, *în fond prostia – periculoasă însă acum pentru noi* – a unei încercări de a trece Dunărea? Cum vom face față? Situația e foarte urâtă. Un răgaz de opt zile poate fi fatal inamicului. Îl vom avea însă? *Și sufletul tot speră încă*. E ceva în văzduh care va doborî conducerei și fatalitățile și cauzele stărei de azi. Ceva providențial care va striga: „Nu se poate!”

– Generalul Iancovescu³⁵ a fost numit comandant al Grupului Apărării Dunărei, iar Generalul Cristescu la Armata de Nord, în locul Generalului Prezan care ia comanda la Olt.

Lui Amelie i s-au furat azi din caseta de piele 900 franci. Bănuim servitoarea. Acum o percheziționează. Totuși, ea n-a numărat banii de trei zile,

³² Franz Joseph I de Habsburg (18 august 1830 – 21 noiembrie 1916) – împărat al Austriei din 2 decembrie 1848 și rege al Ungariei din 8 iunie 1867. În text: Frank Jo. șef.

³³ În sensul de consecință.

³⁴ În text: fărâmițunile; formațiuni în sensul de poziții de luptă.

³⁵ Constantin Iancovescu (1862-1945), șef al Marelui Stat Major – Partea Sedentară, comandant al Grupului Apărării Dunării (9/22 noiembrie 1916) și al Corpului 3 Armată (decembrie 1916 – 24 iulie 1917). În perioada 20 iulie 1917 – 5 martie 1918, a îndeplinit funcția de ministru de Război, în guvernările conduse de Ion I. C. Brătianu și Al. Averescu (20 iulie 1917 – 5 februarie 1918). Ulterior, inspector general al serviciilor și stabilimentelor din zona interioară până la 1 aprilie 1918, când și-a dat demisia din armată. A fost decorat cu Ordinul „Mihai Viteazul”, clasa III, pentru modul cum a condus Grupul Apărării Dunării în Bătălia de pe Argeș și Neajlov, Î. D. nr. 1403 din 1 Decembrie 1917. Biografia sa expusă pe larg în *Războiul de Întregire...*, p. 80-83. În 10 august 1916 a fost numit la conducerea Cercului Militar Național; vezi Petre Otu, *Cercul Militar Național*, București, Editura Militară, 2011, p. 81 și 171.

de când a plecat din Caracal la Frunzari, unde a și dormit. Hoțul cu un păcat și păgubașul cu o mie.

12 Noembrie – Sâmbăta.

Azi comunicatul a fost urât. Încercări de trecere [ale inamicului] la Islaz și Zimnicea³⁶ sunt în curs. În Oltenia, trupele noastre – adică rămășițele Armatei 1-a (în afară de cele de la Cerna – care probabil au fost capturate³⁷), s-au retras pe Olteț. Inamicul nu dă răgaz și masa de manevră nu va putea fi concentrată la timp.

– Pe seară, Colonelul Alevra³⁸ și Maiorul Eliad³⁹ au fost chemați de Iancovescu care le-a comunicat că inamicul a reușit să treacă la Zimnicea cu trei brigăzi. S-au rupt din trupele care treceau spre Olt și au fost îndreptate spre Sud pentru a face față. Greșalele inițiale se răsbună în tot cursul acestui război. Și totdeauna proiectele noastre se înfăptuiesc cu întârziere – devenind inutile. „Prea târziu” – ca și „Carabinierii” din *Briganzii* lui Offenbach⁴⁰. Inamicul lucrează bine. Pentru a zădărnici exercitarea manevrei noastre la Olt, pericolosă pentru ei – au profitat de moliciunea Rușilor în Dobrogea (cari în fața perdelei subțiri ce le-a lăsat Mackensen în față, n-au fost capabili să înainteze mai mult de doi km pe zi) și au imprimat diversiunea unei treceri pe Dunăre –

³⁶ Trecerea Dunării de către armata de Dunăre a generalului Kosch (reunind trupe germane, bulgare și otomane sub comanda supremă a feldmareșalului August von Mackensen) avusese loc încă de la 10/23 noiembrie 1916; vezi *Istoria militară a poporului român*, București, Editura Militară, 1988, vol. V, p. 479. Despre Zimnicea, Nicolae Iorga avea să spună în Camera Deputaților, la 5 decembrie 1930: „[...] dar nu înțeleg să fim învinși așa cum am fost învinși, cu pretinsa victorie, care peste trei zile se transformă într-o catastrofă și cu apărarea Dunărei, la Zimnicea, cu un singur tun adus de la Nămolosa. Noi, așa ne-am bătut și aci sunt generali care cunosc curat, că la Zimnicea a fost un singur tun. Bulgarii n-au trecut, fiindcă n-au vrut, dar puteau să treacă ușor, cu mâinile în buzunar, cu tunul acela care bătea cel mult până la un anumit punct de pe malul drept al Dunărei, pe partea dreaptă a Dunărei” (Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare 1928-1931*, vol. IV, ediția a III-a, îngrijirea textului, prefată și note de Georgeta Filitti, Ploiești, Karta-Graphic, 2014, p. 476).

³⁷ Grupul Cerna, care lupta în partea vestică a țării, după străpungerea frontului de către germani s-a retras de la Turnu Severin timp de două săptămâni, străbătând lipsit de provizii și muniții circa 250 km în spatele frontului inamic între 10/23 noiembrie și 23 noiembrie/6 decembrie 1916, până la Giuvărăști, județul Romanți, unde a dat ultima bătălie, capitulând o zi mai târziu la Izbiceni pe Olt.

³⁸ Nicolae Alevra (1871-1936) șef al Biroului 1-2 (Organizare Mobilizare); cf. *Războiul de Întregire...*, p. 249, din 15 iunie 1917 subșef de Stat Major în subordinea generalului Lupescu Alexandru (*ibidem*, p. 253), avansat general (1918), subșef de Stat Major la 1 noiembrie 1918, împreună cu generalul Ghinescu Ioan (*ibidem*, p. 295). Va fi ministrul Comunicațiilor în primul guvern condus de Iuliu Maniu (10 noiembrie 1928 – 15 octombrie 1929).

³⁹ Constantin Eliade, n. 20 octombrie 1874, ofițer de artilerie, avansat căpitan la 10 mai 1907, încadrat la Marele Stat Major (cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 389, poz. 54).

⁴⁰ Jacques Offenbach (1819-1880), compozitor original din Germania, naturalizat francez, considerat întemeietorul operetei moderne ca gen de sine stătător al teatrului muzical. *Les Brigandes*, operă bufă în trei acte a avut premiera la 10 decembrie 1869. Expresia „carabinierii lui Offenbach” desemnează un demers realizat prea târziu, așa cum spuneau și personajele respective într-un cuplet: „La spartul târgului sosim!”

operațiune riscată pentru adversar, când ar avea de lucru cu un inamic vigilent – periculoasă pentru noi însă, în aceste momente critice. Consiliul de Miniștri au hotărât evacuarea Bucureștilor⁴¹ de către o parte din autoritățile civile și militare. Se vor transporta restul arhivelor ministerelor, personalul, legațiile, statul major, spitalele. Miniștrii și prefectul poliției vor pleca în ultimul moment. Tribunalele și Curtea de apel va funcționa până în ultimul moment. Curtea de Casație se transportă la Iași. Asemeni va funcționa o (126) parte din personalul telegrafo-poștal și poliția cu jandarmii sub comanda lui Mustăț⁴². Din partea Ministerului rămâne Maiorul Bibi Răceanu – să-l predea în cazul intrării inamicului în capitală. [Noi cei de la] Statul Major vom pleca mâine seară, Duminică, cu al treilea tren al Ministerului la Iași – instalându-ne în localul liceului militar.

– Generalul Iancovescu, foarte abătut, își luă rămas bun de la noi – plecând la noua comandă, Grupul Apărării Dunărei – „vă recomand să munciți pentru reorganizarea armatei ca să putem înlătura dezastrul care se abate asupra țării noastre – *și de care nu noi suntem vinovați!*”

– Generalul Zottu⁴³ – neurastenic se zice – s-a sinucis cu un glonț de revolver. Desigur, acest șef de stat major figurativ – de paie – al cărui nume (fără ca el să fi luat cea mai mică parte la conducere) – va fi figura etern în ordinea de bătaie a armatei – a sângerat în fața dezastrului și și-a suprimat viața. Acei care, într-adevăr, ar trebui să se împuște – trăiesc *sfidători* și *conduc înainte*. Trebuie să vie însă și ziua răspunderii.

– Amelie după furtul de aseară, a fost lovită de altă nenorocire: Cristică, voind să facă rondul la fortul Mogoșoaia – fiind fără felinar – a căzut într-un șanț al fortului – și fără să-și rupă nimic din sdruncinare nu poate să se miște cel puțin zece zile din pat. Ori, s-a hotărât evacuarea numai a celor care se pot transporta singuri – ceilalți rămânând în spitalele din București. E ca nebună la gândul să-l lase acolo. Stăruie de Costică care nu i-a putut face nimic. Toată speranța o am mâine în maiorul Păltineanu⁴⁴ – șeful de stat major al Comitetului Central Sanitar, pe care-l voi ruga să ne ajute.

– Binica, Matică și Mărioara vor merge cu mine până la Vaslui, unde vor fi găzduiți pentru 2-3 zile în casa camaradului Căpitan de rezervă Volenti – apoi – sau vor rămâne acolo, închiriind o casă – sau de voi găsi odăi la Iași, le voi aduce acolo. Ori – după invitația altui camarad, locotenent avocat Deleanu – vor trece în Basarabia, la Leova, unde verii lui, frații Marathe⁴⁵, au un domeniu

⁴¹ În text: Bucureștenilor.

⁴² În text: Mircea.

⁴³ Vasile Zottu (1853-1916) – general român, a îndeplinit nominal (fără a o exercita efectiv) funcția de șef al Marelui Cartier General în prima parte a campaniei anului 1916. S-a împușcat în locuința sa de la București, din strada N. Goleșcu nr. 1-3 (azi, Str. C. A. Rosetti nr. 7 – fostă Clemenței), la 12/25 noiembrie 1916.

⁴⁴ Anastasie Păltineanu, n. 18 iulie 1878, căpitan de artilerie la 10 mai 1909 la Reg. 19 Artilerie (cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 390); șef de Stat-Major al Serviciului Sanitar (cf. *Războiul de Întregire...*, p. 228). Este una și aceeași persoană, nefiind menționat ca medic.

⁴⁵ Familie de investitori de origine grecească.

imens și un castel. Amelie, dacă va putea transporta pe Cristică, îl va lăsa la un spital din Galați sau Brăila și va veni și ea la Iași. Titi pleacă la Ismail cu Dna Miclescu (Chiparizis) la o mătușă bogată. Costică, împreună cu Comandamentul Corpului II Armată la Vaslui. Lili cu jidanul ei și copiii, la Galați. Mimi și papa rămân în casele noastre. Au de toate. Bătrâni cum sunt, nu le vor face nimic. E dureros însă. Plâng. Sărmanii bătrâni. Ce vremuri încep să „retrăiască” ei acum! *Vremile de bejenie* pe care le-au apucat în copilăria lor⁴⁶! Mi se rupe sufletul, în neputința ce am de a-i ajuta.

– Binica face cuferele! Luăm ce putem din strictul necesar. Toată gospodăria noastră, înjghebată cu atâta drag, timp de șapte ani, rămâne (127) la discreția invadatorului. Dar cărțile mele prețioase? Dar tot ce vorbește sufletelor noastre – corespondența noastră, amintirile, șoapta fiecărui obiect de care stă legată o parte din existența noastră? E nespus de dureros. Să ne dea Dumnezeu sănătate și puțința de a ne putea păstra viețile până la sfârșit – *în mod cinstit! Putere pentru biruință!* și închizând apoi ochii, vom zice că a trecut focul, căznindu-ne a „reface” totul!

– Ni s-au dat lefurile pe trei luni înainte, până la 15 Februarie 1917.

– Biți pleacă mâine cu automobilul, ducând la Ciurea⁴⁷, unde e șeful depozitului de remontă și familia Dobrotescu. Atineta, Aurel și Fima plec și ei.

15 Noembrie. Marți. Iași.

Am pornit Duminică seară de la stația B. M.⁴⁸ cu trenul al III-lea, o garnitură ruinată, cu vagoane mai mult de clasa a III-a insuficiente. Acesta a fost trenul cu care s-a transportat Marele Stat Major. În schimb funcționarii evacuați ai c.f.r. s-au transportat cu vagoans-lits. Drumul a durat de duminică seara 11 ore în loc de șapte cum era anunțat, până luni noaptea la 2. Prima noapte am făcut-o la clasa III. Biata Binica, Matică și Mărioara, au stat țeapâne, întreaga noapte. A doua zi am găsit locuri într-un compartiment de clasa a II-a. Am făcut drumul în tovărășia lui Deleanu și a familiei lui. Provizii de drum am avut din belșug. A mai mers cu noi eșalonul II și IV al Marelui Cartier care a rămas la Bârlad, plus Muntele de Pietate și o parte din funcționarii Ministerului de Război. Amelie – căruia i-am dat o scrisoare pentru Păltineanu cu care am vorbit, a rămas să vie cu Puiu după ce o transporta pe Cristian. Despărțirea de papa și Mimi a fost dureroasă. I-om mai vedea? Tot ce a format dulcea noastră gospodărie, a rămas acolo. Ce vom mai găsi la întoarcere? Cu cât drag își făurise Binica mea gospodăria! Ce se va alege de ea? Dumnezeu a fost întotdeauna bun cu noi!

Pe drum era să murim cu toții din cauza neglijenței frânarilor! La o pantă repede trenul a coborât neînfrânat, luând o viteză vertiginoasă – neputând fi oprit de mecanic, a trecut printr-o stație ca o năluca. Mecanicul da continuu

⁴⁶ Referire la năvălirile de trupe străine din anii războiului Crimeii, 1853-1854.

⁴⁷ În text: Ciucea, care este o localitate la 72 km nord-vest de Cluj.

⁴⁸ Probabil București – Mogoșoaia.

semnalul de alarmă! La un moment dat vagoanele pluteau parcă pe șine. Tot norocul a fost că era linia liberă. Altfel ne făceam praf cu toții. Ne-a scăpat iarăși Dumnezeu din mare primejdie⁴⁹.

În momentul plecării de acasă au venit Stela și Costică, după trei zile de drum cu trăsura de la Caracal. Stela disperată. De era să le fac? I-am spus lui Costică să vie la Iași spre a-l repartiza acolo – el fiind fostul comandant al Garnizoanei Caracal. Asemeni am primit o telegramă de la (128) Mihalache Demetrian, să-i trimet un automobil să vie de la Roșiori la București, unde se găsea cu copiii lui Titi Cristide, pe când el se plimba de câteva zile prin București! Mi s-a rupt sufletul în neputința de a-i ajuta! De unde și cum?

În gara Iași ni s-a dat de comenduire o listă de odăi rechiziționate. Norocul a făcut ca, între altele, să fie și aceea a Dnei Vorșel (Voișel?) unde a stat Mărioara acum 11 ani cu Toni. Am fost primiți foarte bine. Odăile sunt acceptabile. Le-am curățat. Plătim 120 franci lunar. Binica mea e mulțumită. Mobila, sobele, lampa de masă, totul ne reamintește vechiul cadru al odăilor pe care le-am apucat în copilăria noastră.

Acum când scriu, orele 11:30 noaptea, Binica slăbită, prăpădită de oboseală, doarme. Asemeni Matică cu Mărioara în odaia cealaltă. Lampa luminează discret. În aceeași curte, dar în alt grup de case stă și Generalul Lupescu, fostul șef de stat major al Armatei I-a, bolnav. Am telegrafiat lui Amelie să vie aici.

De pe front nu mai știu nimic de la comunicatul de ieri. Mici încăierări la granița de Vest a Moldovei, bombardament în restul lanțului muntos. Lupte la Topolog. Lupte *violente* la *Smărdioasa*⁵⁰ (10 km Zimnicea). Care ar fi salvarea? Cum? Numai o ofensivă *viguroasă a Rușilor în Dobrogea și în Vestul Moldovei*. O vor face? Pe toate fronturile alianței stau.

– Am fost azi la liceul militar, unde se instalează statul major. Azi după-amiază sosește arhiva, așa că mâine vom putea începe să lucrăm. Iașiul vechi cu case dărăpănate, murdar, e plin de lume. Trupe ruse trec continuu. Transporturile numeroase au găurit pretutindeni asfaltul și caldarâmul stradelor. Fosta capitală a Moldovei, care murea încet, reînvie pentru un moment din tristețile împrejurări prin care trece țara.

– *Azi sunt șapte ani* de la nunta noastră. La ora când scriu – *atunci* – mergeam cu Binica mea, în vagon lits – spre Viena. Cine ar fi putut bănuia că după șapte ani vom lua drumul pribegiei – părăsind cuibul nostru! Mulțumim lui Dumnezeu că ne-a ocrotit iubirea și copilul – plecăm genunchii și cu tare credință ne închinăm lui.

Mâine e ziua numelui lui Matică. Dulcele tatei – *a învățat să citească în timpul convalescenței*; maică-sa l-a dăscălit, fără însă a-l sili. E plăcerea lui de a *ști și a înțelege rostul* tuturor lucrurilor. Vorbim cu el ca cu un om mare.

⁴⁹ Este tocmai modul în care se va produce catastrofa de Ciurea în ultima zi a anului 1916; vezi mai jos.

⁵⁰ Smărdioasa, comună în județul Teleorman de azi, la 15 km nord de Zimnicea.

Războiul l-a impresionat și tot timpul vorbește de nemți și bulgari. Să ne trăiască și să aibă minte multă și noroc!

– În trenul nostru s-au strecurat și au venit până la Bârlad și Lelia Stătescu cu Margareta; asemeni Madame Suditu cu fetele.

– Cum va fi fost comunicatul azi?

(129) – Pe aici lipsă de ouă, unt, gaz, lemne, chibrituri, lumânări. De se va putea, voi trimite pe Spiridon să aducă toate proviziile din București.

16-19 Noembrie, Iași. Ne-am instalat bine în casa Dnei Voișel din str. Săvescu 14 – odăile au aspectul vremilor bătrânești. Am cumpărat oarecare veselă sumară și ne-am abonat la popota liceului militar. Statul major a început să funcționeze. Pe ziua de 16-17 a fost Filimon la noi. I-am găsit rost la o școală militară. Lui Puiu, care a sosit și el, de asemeni. Azi a venit și Costică cu Stella. El a fost comandant al Garnizoanei Caracal, evacuat. Amelie cu toate mijloacele ce le-a pus Păltineanu la dispoziție, n-a voit să vie, a rămas cu Cistică la București.

– Comunicatele vorbesc puțin. Lucrurile însă nu stau bine. Inamicul a ocupat Pitești. Coloana ce se retrăgea de la Bran a fost atacată, iar pe Neajlov și Glavacioc sunt lupte violente. Ocuparea Bucureștilor e chestie de câteva zile. În schimb se zice că s-a luat ofensiva atât pe frontul de Vest al Moldovei cât și în Dobrogea. „Târziu!” Numai o minune Dumnezeiască poate îndrepta pentru acest moment lucrurile. Incuria care a patronat conceptul inițial se evidențiază.

20-21 Noembrie. Iași. Duminică. Luni.

Inamicul pare a fi intrat în București. Nu s-a mai putut obține azi Bucureștii la telefon. Întrevăd încă posibilitatea unei manevre pe linii interioare, dar pentru aceasta trebuie *calm, hotărâre și trupă manevrieră*. Ori acesta lipsind, e grea execuțiunea. *Astfel fiind – ar fi mai logică o retragere generală pe gâtul Moldovei și acolo organizată o linie de rezistență solidă, înapoia căreia să ne putem reface.*

O săptămână de când suntem la Iași. Pe Costică Demetrian l-au numit la Comenduirea Iași, iar pe Filimon la școala Botoșani. Asemeni pe Puiu la școala militară Botoșani.

– Cartierul s-a oprit la Buzău. De ce? Are încă speranțe?

22-25 Noembrie.

Din ce în ce mai rău. Retrageri generală, probabil dezordonată, din cauza moralului scăzut. Comunicatul de ieri anunță ocuparea Bucureștiului și a Ploieștilor de către inamic. Ce s-a ales de Armata II-a! Binica plângea aseară de durerea țarei. Jale adâncă în toți. Iașiul are prăvăliile goale. Schimbul hârtiilor se face cu anevoință. Lemne puține, gaz, chibrituri, alimente asemeni.

– Pe Costică [Boboc] l-a numit comandant al Pieței în Iași. Filimon a plecat la școala militară din Botoșani. Puiu de asemeni.

– Am visat pe Mimi foarte rău. Murise și înviase. Ce s-o fi ales (130) de căsuța noastră din București?

– Generalul Bolea⁵¹, comandantul Diviziei I-a Cavalerie s-a sinucis.
 – Am ieșit înainte. Pe ziua de 1 Noembrie am fost avansat maior și lăsat tot la Marele Cartier. În această tragedie nu mi-a făcut nicio impresie avansarea. Puiu a fost făcut căpitan. Rasoviceanu⁵² Locotenent-Colonel. Ca jurnale ne-a mai rămas „Evenimentul” și „Mișcarea” din Iași. Ultimele ziare sosite din București poartă data de 22 Noembrie. Câtă durere!

26 Noembrie. Mă gândesc cu jale la bucuria manifestată de nemți în orașele noastre, în căminurile noastre, la vestea ocupării Bucureștilor! Trupele noastre sunt în retragere, unde? Probabil spre Gâtul F.N.G.⁵³, unde, susținuți de Ruși vor primi bătălia care va hotărî și de soarta Moldovei. Se prea poate, consecvenți procedului lor metodic și presupunând că n-au imediat la îndemână forțele necesare continuării mai departe a ofensivei – să se oprească în regiunea Buzeului pentru a organiza teritoriul cucerit, a face o nouă grupare și o reîmprospătare a forțelor. Marșul înainte devine mai greu, dat fiind prezența forțelor ruse pe flancul lor stâng. Dacă ne vor da acest repaos, vom putea spera într-o reorganizare și reculegere. Încă ar fi mijloace de rezistență. Părțile sedentare și restul armatei de operațiuni ne poate da 200-250 mii de oameni, iar școlile care încep să funcționeze de la 1 Decembrie, ne vor da peste patru luni 6.000 de ofițeri. Dacă însă nu se vor opri, toată nădejdea rămâne-n Ruși. Aceștia își dau acum perfect seama de pericolul în care se găsesc și dobitocia ce-au făcut-o, neglijând la început importanța frontului român, lăsându-ne să apărăm singuri un front mai mare decât întregul front rus. Dacă nu vor putea însă rezolva și reacționa, atunci, odată cu cucerirea Moldovei, fie direct, fie prin Basarabia, tot frontul rus va fi silit să se retragă. Și aceasta va însemna prelungirea războiului, căci victoria aliaților n-o pot recuza, nu o poate primi sufletul meu. Dușmanul se găsește actualmente la Buzău.

– Ordonanțe ofițerești din București – liberate de nemți, spun că autoritățile germane au intrat cu automobilele în oraș, au dat ordin să se deschidă toate casele, au dat casele goale în primirea celui mai apropiat vecin present, care singur va primi ordinele de la Comandamentul german – a dat drumul ordonanțelor care au voit să plece – au văpsit felinarele și au deschis prăvăliile, stabilind prețul dinainte de război. Cursul hârtiei de 100 e de 70 de franci. Muzicile cântă pe piețele Bucureștilor. Se dovedește că s-a format un guvern Carp-Maiorescu-Marghiloman. Prefect al poliției e Generalul Mustață. Acestea sunt svonurile (131) ce ne-au sosit de acolo. Probabil un sistem pentru a-și câștiga simpatia populației, în ce scopuri? Ce s-o petrece în căsuța noastră? Regăsi-vom lucrurile noastre scumpe?

⁵¹ Corect: Nicolae Botea (1862-1916) – ofițer de cavalerie, comandant al Regimentului 8 Roșiori și al Brigăzii 4 Roșiori; comandant al Diviziei 1 Cavalerie (25 septembrie/8 octombrie – 17/30 noiembrie 1916). I-a urmat în funcție colonelul Gh. Rusescu până la 22 decembrie 1916.

⁵² În text: Rosoviceanu.

⁵³ Este vorba de linia fortificată Focșani – Nămolosa – Galați construită în România începând din 1888 după planurile maiorului german Schumann, menită să reziste unui atac rusesc. A fost distrusă cu dinamită de forțele rusești la finele lui decembrie 1916.

– Costică a fost numit comandantul pieței Iași. Plecat cu Titi din București, Duminică n-au sosit încă.

– Tibică Urlățeanu mi-a spus cum a fost asvârlită în aer pulberăria Dudești și cum s-au distrus toate mașinile arsenalului. În gara Buzeu, plină de refugiați, a asistat la plecarea trenului regal și a Cartierului spre Zorleni⁵⁴. Regele s-a urcat în vagon în mijlocul unei tăceri lugubre.

– Am plasat pe Vintilă Niciu⁵⁵, furier la Comandamentul Corpului 4 Armată partea sedentară.

– Aseară ne-a sărbătorit înaintarea în grad a lui Richard și a mea colegii de birou, Maior Crețeanu, Căpitanii Valente și Ionițiu, Locotenent Deleanu, luând masa într-o cameră separată a restaurantului Arghiopol⁵⁶, lângă Școala Militară. Spre sfârșit, am adus din camera alăturată pe baritonul Afanasin și Costescu-Duca⁵⁷, cari fiind în dispoziție, ne-au cântat admirabil până la 1:30 din noapte.

– De azi dimineață ninge asupra Iașului – s-așterne omătul alb.

– Stau într-o curte cu Generalul Lupescu – cu care am vorbit în treacăt două vorbe, întâlnindu-l în poarta casei – unde se preumbla – rezemat în baston, deprimat și distrus. E o umbră a ceea ce a fost. Moralul [distrus] l-a zdrobit și fizicește.

– Azi făcurăm vizită Dnei Colonel Olga Urdărianu, în str. Costache Negri, unde șade împreună cu familia Băicoianu. Cunoscărăm acolo și pe Lt. de rezervă cu Doamna – familii craiovene.

– Tot azi am cunoscut pe Rătescu⁵⁸ – membru la Casație – mobilizat ca raportor la Consiliu de război. A venit să ne roage să-i păstrăm locul în Consiliu pe timpul cât va ține locul de secretar general la un minister.

⁵⁴ Zorleni – comună din județul Vaslui unde pe moșia regală de acolo se întemeiasă un orfelinat agricol „Ferdinand” menit să amintească de vindecarea de tifos a principelui moștenitor Ferdinand în 1897. Despre staționarea Cartierului regal la Zorleni (noiembrie 1916 – martie 1917) vezi textul publicat pe internet de Societatea de Științe Istorice din România – filiala Bârlad, bazat pe memoriile lui Eugeniu Buhman.

⁵⁵ Vintilă Niciu, om politic, va fi prefect averescan al județului Romanați (13 noiembrie 1920 – 21 decembrie 1921); vezi *Prefecții județelor Olt și Romanați. Album documentar*, inițiat și prefătat de Cătălin-Ștefan Rotea, Slatina, 2014, p. 42.

⁵⁶ Pe locul unde se află azi Biblioteca Academiei Române – Filiala Iași, exista o clădire doar cu parter, mărginită de grădina Școlii Militare, unde era băcănia *La Greci*, ce era în posesia lui Arghiropol, apoi a lui Mavropol; cf. <http://turistiniasi.blogspot.com>>2018/04>istoria-bulevardului-Carol.

⁵⁷ Aurel Costescu-Duca (4 mai 1888, Buzău – ?) – bariton celebru pe scenele Europei occidentale, fondator al Operei Române. Împreună cu soția sa, soprana Victoria Costescu-Duca, au dat lecții de canto în vila lor. Dintre marile nume care s-au format astfel menționăm pe Nicolae Herlea, Octav Enigărescu și David Ohanesian.

⁵⁸ Constantin G. Rătescu (1868-1938). A absolvit liceul la Bârlad (1885) și Facultatea de Drept la București (1893). A debutat în cariera de magistrat – judecător de ocol la Constanța (1893), substituit la Buzău (1896), procuror la Tribunalul Muscel, Dâmbovița, Tulcea (1896-1902), judecător la Tribunalul Argeș (1902), jude-instructor (1903), președinte de Tribunal (1905), consilier la Curtea de Apel Craiova (1910). A fost delegat secretar general al Ministerului Justiției (1914, 1916), ocupând între timp funcția de consilier la Curtea de Casație. Autor al mai multor lucrări juridice; cf. <https://legeaz.net/personalitati-juridice/constantin-g-ratescu>.

28 Noembrie. Luni – Iași.

Ne retragem continuu. Probabil vom încerca o rezistență tenace pe gâtul Moldovei. Un sergent de la comandă, a venit să ne anunțe sosirea lui Costică și a lui Titi. Au tras la otel Traian⁵⁹ nr. 39.

29 Noembrie. Luni – Iași.

Am fost la 12 de am văzut pe Costică. Apoi am fost la otel, la Titi. Imediat mi-a servit – cu obișnuitele atitudini tragice – porția de venin. Trecând prin Bârlad, au vorbit cu Ioanid de la Marele Cartier care i-a spus că, atunci când a prezentat lui Iliescu (132) tabloul întocmit în vederea avansărilor – Iliescu, ajungând la mine, a tras *violent* cu creionul peste numele meu, zicând:

„Ce? Țsta? Care mă bârfește? Care își dă palme peste cap strigând: Săraca țară!... În astfel de împrejurări un Averescu sau un Cristescu ne trebuia!...”

Ioanid a rămas ca *trăsnit* și a pus în joc toată puterea lui de convingere spre a-l face să creadă că eu nu-s capabil de a vorbi astfel. La urmă i-a spus: *E nepotul lui Costake Boboc!* – „A! Tocmai pentru că e nepotul lui Costake, el să vorbească așa?” În fine, convinși de Ioanid, m-a menținut. În rezumat: sunt azi maior după urma nepoției cu Boboc! Atâta jale și mizerie coboară în mine. Sunt convinși că din acei care înjurau mai tare la Cartier s-a găsit unul care să se ridice în ochii lui Iliescu pe defăimarea mea! – Nu-mi amintesc să fi rostit astfel de cuvinte, nici să fi făcut astfel de gesturi tragice. Că voi fi criticat obiectiv unele operațiuni, atâtat tot de prietenii de la operații, se poate. Mârșăvie însă pentru cel care mi-a aruncat în spinare murdăria, mârșăvie pentru cel care a plecat urechea, dar infamie din partea mătușei care a adăugat – sunt convinși – de la cuvintele necesare spre a scoate în evidență că și acest grad îl am prin ea și Costică! Mi-a spus: „Nu zic că nu te-ai fi făcut mai târziu, dar acum, dacă nu era Ioanid, care știi cum ține la Costică, te ștergea. Apoi: „Ah! Și Iliescu ar fi întrebat pe Ioanid: Condiescu ăsta nu-i acela pentru care m-a rugat Boboc să-l aduc în București?” Câtă neverosimilitate! Cum se cunoaște că toate acestea sunt floricelele ei otrăvite! Cum e posibil ca lucrând două luni la Cartier, trimes în atâtea misii – adesea zicându-mi Iliescu pe nume să nu știe cine sunt? Mă gândesc cum am făcut și fac numai bine, fără interes și fără gând de a mi se purta recunoștință, la lume chiar străină! De aceea Dumnezeu nu mă va lăsa! Dar admitând chiar că aș fi zis la disperare cuvintele acestea – ceea ce nu este așa, căci

⁵⁹ Azi Grand Hotel Traian, în Piața Unirii nr. 1. Denumit inițial Hotel Traian, clădirea a fost ridicată în anii 1879-1882 în stil neoclasic francez pe o structură metalică având coloane de fontă și platforme metalice după proiectele inginerului francez Gustave Eiffel (1832-1923). Proprietarul era avocatul Scarlat Pastia (1829-1900), primar al Iașilor în anii 1877-1879, care îl dorea ca teatru. Ruinat de cheltuielile construcției, a cedat imobilul Creditului Urban, iar noul proprietar, familia evreiască Theitler, a transformat imobilul în hotel. În clădirea hotelului au avut loc o serie de evenimente importante: banchetul celei de-a XXI-a aniversări a Societății Literare Junimea (1884), comemorarea centenarului răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan (21 octombrie 1884), la care au participat Mihai Eminescu și Ion Creangă, iar în anul 1918, pentru o scurtă perioadă, a fost sediul guvernului României. A fost renovat la începutul anilor 2000.

acasă și-mi scoteau vorbele cu cleștele – înaintarea mea era în funcțiune oare de această cabală? Trecutul meu, sânguința mea, memoriul meu splendid, misiunile pe care le-am avut în cursul războiului, toate acestea nu prețuiam nimic? Mi se da oare de grație acest grad? Iată mentalitatea care a condus zeci de ani țara! Iată cauzele care ne-au dus la dezastrul de acum! Din două una: pe un fond urât, Ioanid, ca să-și dea importanță, a brodat mai mult, sau e așa. În orice caz, mătușa a pus veninul și vorbele necesare prin care să-mi dovedească pentru a mia oară că toată meritele mele sunt nimic pe lângă fericirea de a fi avut o mătușă și nevastă a lui Costică! Fondul ideilor și sentimentelor mele asupra acestui nenorocit războiu sunt în acest carnet și nu le pot nega. Mârșăvii n-am făcut în viața mea! Cu atât mai trist că se pune preț pe toate bârfelile. Va veni o vreme când voi însemna și eu aceea ce merit. E (133) ceva mai presus de noi, care dă întunericul la o parte. Nu mai cred în nimeni. Ioanid n-a vrut să numească pe acel care m-a lucrat. Nici n-am nevoie să-l știu. Dumnezeu să-i dea bine; pe mine nu mă va lăsa.

– Tot Titi mi-a spus că lui Costescu⁶⁰ i-a luat comanda.

– Binica și Mărioara au fost la Titi care a trimis automobilul să le ia. La 7 am venit să le iau și ne-am înapoiat acasă tot cu automobilul.

– Aseară a luat foc o mansardă a liceului militar din Iași. Cu această ocazie s-a putut vedea incuria pompierilor locali care venise să stingă focul cu mașurile rupte.

30 Noembrie. Miercuri.

Stăm tot la Vest de Mizil. În Dobrogea s-a luat forturile de Nord ale Cernavodei. Încă s-ar mai putea face o manevră fericită – o trecere a Dunărei în spatele lor, numai dacă Rușii ar avea forțe suficiente pentru aceasta. Toată noaptea n-am dormit de venin. Binica – sufletul meu dulce, mă mângâia din când în când. Ea își dă perfect seama de ce se petrece în mine.

1 Decembrie. Joi. Iași.

Comunicatul e laconic. Probabil că ne vom retrage în spatele rușilor pentru a ne reorganiza. Altă soluție nu o mai văd posibilă.

– „Ionisseuri” (sic!) încep să părăsească Iașul pentru Rusia. Printre cei dintâi plecați sunt din acei care au cerut cu vehemență războiul și au ocupat înalte demnități. Un singur exemplu: Toma Stelian. La noi, la statul major, vin zilnic sumedenie, pentru viză. Se dă drumul numai la cei cari nu mai au definitiv [nimic] cu armata și au 50 de ani, dacă sunt specialiști, peste 65 de ani. Sunt și reprezentanți ai națiunii care o tulesc.

⁶⁰ Este vorba de generalul Dumitru Costescu, care era comandantul Corpului I de Armată în iulie 1913 (cf. *Războiul de Întregire...*, p. 123). A existat și un Constantin Costescu (1861-1945), general, a îndeplinit funcții de comandant de divizie în campania anului 1916. A căzut prizonier la germani, la 23 noiembrie 1916 (stil vechi), fiind militarul român cu cel mai mare grad căzut prizonier pe perioada războiului.

– Au sosit la biroul informațiilor ziarele berlineze cu date interesante asupra luptelor de pe frontul român. Ne vin prin consulul român din Suedia. E de remarcat că sunt foarte cinstiți în afirmațiuni și publică toate comunicatele oficiale ale adversarilor, ceea ce dă tărie și credință publicului în presă. Contrariu celor ce se petrec la noi în această privință.

Găsii acasă pe Stella cu Puiu. Suntem gata să ne așezăm la masă. Lui Măticuță i-a făcut baie mamă-sa. Iașul înoată în noroi și în tot mai puțină lumină. Cărbunii se isprăvesc. Aud că la c. f. r. se înlocuiesc cu lemne de foc.

– Svon că nemții au pus imposit de 100 milioane asupra Bucureștilor. (134) 50 s-au plătit în bani, restul prin rechizițiuni de obiecte din casele particulare.

2 Dec. – 5 Dec. Iași.

După retragerea noastră înapoia frontului rus, se va proceda la reorganizarea armatei. Se spune că se va forma cinci divizii pe trei brigade divizia și trei regimente brigada. Din aceste divizii se vor forma două armate. Se mai spune că regele va lua comanda întregului front ruso-român de la frontiera Bucovinei până la Mare. Comanda armatei române o va avea Generalul Averescu. Șef de stat major. Prezan. Se mai svonește că Germania pentru ultima oară mai vorbește de pace,⁶¹ acum când a probat că e încă destul de tare. N-are nicio pretențiune de cucerire teritorială. Va evacua tot teritoriul ocupat⁶², în schimbul unei mai mari libertăți a stăpânirii Mărilor. Dacă însă nici acuma nu se vor lua în seamă intențiunile ei pacifiste, atunci Quadrupla să nu mai vorbească de civilizație și Europa va asista la cel mai teribil carnagiu.

Anglia mai mobilizează trei milioane, iar Rusia 10 milioane. Lord Asquith⁶³ a căzut; îl înlocuiește Lloyd George⁶⁴. Se vorbește și de căderea lui Briand⁶⁵ și înlocuirea cu Clemenceau⁶⁶. Neavând jurnale nu putem controla nimic.

Ceea ce s-a adevărit din toate acestea este înlocuirea Generalului Iliescu cu Prezan. Iliescu va pleca la Paris. Colonelul Alevra propune prin referat – din ordin – contopirea statului major cu Ministerul sau cu Marele Cartier General. Pe timpul organizării, Cartierul va veni la Iași...

⁶¹ În urma cuceririi Bucureștiului la 6 decembrie 1916, a apărut oferta de pace a cancelarului Bethmann-Hollweg, formulată în termeni vagi în ședința specială a *Reichstag*-ului de la 12 decembrie; a fost respinsă de Aliți la finele aceleiași luni.

⁶² În text: ocupat.

⁶³ Herbert Henry Asquith, 1st Earl of Oxford and Asquith (1852-1928), om politic liberal britanic, prim-ministru (5 aprilie 1908 – 5 decembrie 1916). Fiica lui s-a căsătorit, în 1919, cu diplomatul român Antoine Bibescu (1878-1951).

⁶⁴ David Lloyd George (1863-1945) a fost un om politic britanic, prim-ministru al Marii Britanii în Primul Război Mondial (6 decembrie 1916 – 19 octombrie 1922), ultimul lider liberal care a deținut această funcție.

⁶⁵ Aristide Briand (1862-1932) – om politic francez, de 11 ori prim-ministru între anii 1909-1929. La vremea respectivă a fost prim-ministru de la 29 octombrie 1915 la 17 martie 1917. Laureat al premiului Nobel pentru Pace în 1926 împreună cu Gustav Stresemann.

⁶⁶ Georges Clemenceau (1841-1929) – om politic francez, de două ori prim-ministru (25 octombrie 1906 – 24 iulie 1909 și 16 noiembrie 1917 – 20 ianuarie 1920). Va fi președintele Conferinței de Pace de la Paris.

– Francezii au avut o victorie locală la Verdun – pe front de 10 km pe 3. (sic!)

– Măine Sf. Nicolae, ziua țarului. Va fi mare slujbă la Mitropolie.

6-7 Decembrie 1916. Iași.

Ieri a fost la Mitropolie un serviciu divin cum n-am mai văzut. Asistă regina, principesa și prințul Nicolae. Miniștrii – reprezentanții statelor aliate, toți ofițerii ruși și parte din cei români. Lume imensă. Cor admirabil de operă și un protopop⁶⁷ rus, bas profund, care a citit evanghelia splendid. A fost și Binica.

– Generalul Iliescu a venit la Iași – a tras incognito la Banca Moldovei, unde va sta câteva zile, apoi va pleca, probabil, în vreo (135) misie, în străinătate. A chemat la ora 5 corifeii intimi cu care s-a consfățuit.

A [fost] debarcat și Tomiță Dumitrescu.

– Azi întâlnii pe Rășcanu, venit din Petrograd. Îmi vorbi foarte afabil și-mi spuse că va veni să ne vadă la Statul major, având „oarece servicii a ne cere, mie și lui Richard”. *Sic transit...*⁶⁸.

– Alaltăieri am vorbit cu Gică Athanasescu; mi-a spus că degomarea⁶⁹ lui Iliescu a venit ca o bombă; nimeni nu s-aștepta; înlocuirea a venit mai ales în vederea deschiderii parlamentului unde takiștii or fi interpretat. Nu se știe cine va fi șeful secției operațiilor.

– Svonurile de pace persistă.

8 Decembrie.

S-au fixat în Moldova centrele de instrucție și refacere ale armatei române. Cinci centre corespunzătoare respectiv celor 5 corpuri de armată. Generalul Cristescu a fost numit Șef al Marelui Stat Major. Măine se prezintă la post.

– Tot mâine se deschide parlamentul.

– Richard vorbind la telefon cu Ioanid, acesta îi spuse că se vor face mari schimbări la Cartier.

9-10 Decembrie. Iași.

Ieri s-a deschis parlamentul; mesagiul a fost mișcător, suveranul a fost aclamat frenetic și întrerupt cu aplauze în timpul cetirei. Rugăciunea Mitropolitului nespus de înduioșătoare (a se citi în detaliu totul în „Neamul Românesc” pus la păstrare de mine). La întoarcerea cortegiului de la Mitropolie, mă găseam în Piața Unirii. Poporul a aclamat călduros pe suverani; asemeni trupele ruse, înșiruite în piață. Regele și prințul moștenitor purtau ținuta de campanie cu căciuli tradiționale sure.

– După-amiază, trecând la serviciu, am întâmpinat o brigadă rusă, care tocmai defilase prin fața regelui care ieșise la balcon.

⁶⁷ În text: protocol.

⁶⁸ *Sic transit gloria mundi*, adagiul latin în traducere: Așa trece gloria lumească.

⁶⁹ În sensul de îndepărtare. Sensul verbului a degoma este îndepărtarea stratului de sericină de pe firul de mătase.

(136) – Am vorbit cu Colonelul Rășcanu, întors din străinătate, aproape 30 de minute. Cred că va rămâne șeful secției operațiilor – din câte spunea – cu toate că nu prea stă bine cu Cristescu, noul subșef al statului major. Era mult indignat contra francezilor, care ne-a încântat numai cu vorbe, fără a ne da nici un ajutor efectiv. Nu sunt sinceri și binevoitori. „Aliații nu și-au dat seama de importanța frontului nostru decât târziu. Dacă Rușii trimiteau la timp aceia ce trimet acum, altfel se petreceau lucrurile, *orice am fi făcut și oricum ne-am fi învățat noi aici* (o quasi mărturisire a păcatelor). Acum... s-au trezit, dar mi-e frică să nu fie prea târziu. E posibil acum să rupă câteva divizii și să le asvârle lui Sarraill, pe care l-ar băga în mare. Sarraill nu s-a putut mișca deoarece Joffre⁷⁰, cu care era în animozitate, l-a paralizat netrimțându-i forțele necesare. Nouă nu ne-a trimes materialul tehnic promis. Singura țară sinceră și în care putem spera e Anglia care nu ne va lăsa și ne garantează totul. În urma acestor lucruri Joffre a fost demis și înlocuit cu Nivelle⁷¹, Mexic⁷² idem, guvernul englez Asquith a căzut tot pe tema aceasta, venind Lloyd George cu care Rășcanu a vorbit. Am mai discutat și asupra defecțiunilor de la noi, datorite șefilor, de moliciunea arătată nefăcându-se represiiunile cuvenite. Acum Cocorăscu e dat judecății, idem Socec căci din cauza lui lupta de la Glavacioc nu s-a transformat într-o mare victorie care ar fi oprit ocuparea Bucureștilor. În sfârșit, a încheiat Rășcanu, ne trebuie răgaz să ne reorganizăm, vom avea o nouă armată, și cu Prezan, care e mai energic să sperăm că lucrurile se vor îndrepta”. Măine Rășcanu pleacă la Cartier.

– Azi s-a cununat civil Mărioara cu Ionel, la primăria din Iași, având martori pe Elefterie și un nepot al lui Ionel. Din familie a fost eu și Binica. La masă am avut vin bun, tortă și alte mici delicatase, ce se mai pot găsi în vremurile acestea de bejenie și lipsă generală. Să le dea Dumnezeu noroc.

– Trupele active au început să afleze. Colonelul Alevra⁷³ s-a întors de la Cartier, unde a fost primit de Prezan. S-au fixat centrele unde se vor organiza

⁷⁰ Joseph Joffre (1852-1931) – general francez, specialist în logistică feroviară, comandantul ôef al operațiunilor (2 august 1914 – 26 decembrie 1916) celebru prin faptul că a retras și a regrupat armatele aliate în prima bătălie de pe Marna (5-12 septembrie 1914), fiind artizanul victoriei strategice a aliaților la debutul Marelui Război. În urma rezultatelor de la sfârșitul anului 1916 a fost destituit, dar avansat la gradul de mareșal pentru a se evita un scandal politic. Alături de ministrul Viviani a îndeplinit o misiune diplomatică în Statele Unite (24 aprilie – 14 mai 1917). Va veni în vizită la București și la Mărășești în perioada 18-22 august 1920, pentru a decora cele două localități.

⁷¹ Robert Nivelle (1856-1924) – general francez. A fost numit în funcția de șef al operațiunilor în locul lui Joffre (26 decembrie 1916 – 30 aprilie 1917). Și-a propus să înlocuiască războiul de tranșee cu atacul și a organizat așa-numita ofensivă Nivelle sau bătălia de la Chemin de Dames declanșată la 16 aprilie 1917, dar eșuată în scurtă vreme, ceea ce a dus la destituirea sa.

⁷² Corect: Maurice Pellé (1863-1924) – general francez, adjunctul lui Joffre până la 20 decembrie 1916. Ulterior comandantul Diviziei 153 și apoi al Corpului V de Armată. A condus misiunea militară franceză în Cehoslovacia (ianuarie 1919 – decembrie 1920) și a fost primul șef al Marelui Stat Major al armatei cehoslovace.

⁷³ În text: Alerra.

unitățile. Sectoare pe corpuri de armată, independente de părțile sedentare care rămân separate, trimițând recruții numai (917, 918) corpurilor active. Prezan a mai adăugat că va face separație distinctă între atribuțiunilor Marelui Stat Major partea sedentară și Cartier, neamestecându-se în cestiunile părților sedentare.

– Vorbii acum mult cu Tomiță Dumitrescu, rămas disponibil, deoarece regele n-a aprobat să plece cu Iliescu în străinătate. Vorbii de incapacitățile generalului, de fatalitățile inerente unei lupte instituite de noi singuri, contra a 4 puteri, dar de (137) *greșalele* cartierului, *nimic*.

Deseară o masă intimă dată lui Iliescu care pleacă în Rusia, Franța, Anglia astă-seară la 10:30. Iau parte toți sateliții. Costică Boboc, întâlnindu-mă, mi-a zis: „Vino și tu la gară!” dacă n-ar fi fost tristul incident, m-aș fi dus. Dar așa cum s-au petrecut lucrurile, a mă duce ar însemna să fac plată și umilita „mea culpa”. În plus, n-am fost din intimitii lui, la masă n-am fost invitat și la chefurile lui n-am participat niciodată.

10-15 Decembrie. Iași.

Comunicatele încep să fie mai detaliate, mai bune, dând posibilitatea de a urmări acțiunea pe hartă; falsele și incolorele afirmațiuni din cele trecute au murit odată cu plecarea lui Rosetti⁷⁴, „cucuveaua” sau „omul nefast”. Sunt speranțe că vom putea ține până-n primăvară Moldova. Vom avea astfel răgaz de organizare. Ce va urma apoi, se va vedea. E însă o mare garanție și o creștere a încrederii faptul că s-a numit Generalul Cristescu subșef al Marelui Stat Major. El personal lucrează la stabilirea noii ordine de bătaie. Până acum s-au numit: General Vasilescu Paraschiv⁷⁵, șef al Marelui Stat Major parte sedentară; Colonel Eraclie⁷⁶ Nicoleanu, subșef, și Colonelul Alevra, șef al organizării din Marele Cartier General.

– Marele Cartier se stabilește peste două zile la Iași – în localul liceului militar.

⁷⁴ Radu R. Rosetti (1877-1949) – general român, la începutul războiului a condus secția de operații a M.C.G. La 26 aprilie 1907 se căsătorise cu Ioana Știrbei, sora Elizei Știrbei, fostă Marghiloman, căsătorită tot în acel an cu Ion I. C. Brătianu, cu care Radu R. Rosetti era așadar cumnat. În timpul celor șapte ani de căsătorie, soții Rosetti au avut patru copii: Ileana, Radu, Ioana și Elisabeta. Ioana Știrbei a murit, în vârstă de numai 29 de ani, la nașterea celui de-al patrulea copil. Pentru rolul său nefast în funcția de șef al Biroului I (operații), vezi General Ion Rașcu, *Jurnalul meu din timpul Războiului pentru Întregirea Neamului*, ediție Dumitru Huțanu, Focșani, Editura Pallas, 2011: „Este inexplicabil cum generalul Zottu a primit să fie paravanul lui Iliescu și să-și asume răspunderea pregătirii noastre de război pe când, în realitate, acesta făcea totul împreună cu lt. col. Rășcanu și maiorul Rosetti, cumnatul lui Brătianu”; apud *Războiul de Întregire...*, p. 92.

⁷⁵ Paraschiv Vasilescu (1864-1925), general. În Războiul de Întregire a îndeplinit funcțiile de comandant al Diviziei 14 Infanterie (14/27 august – 20 octombrie/2 noiembrie 1916) și Armatei (21 octombrie/3 noiembrie – 11/24 noiembrie 1916). Începând cu luna ianuarie 1917, a îndeplinit funcția de șef al Marelui Stat Major partea sedentară. La 1 iunie 1918 este trecut „la dispozițiunea Ministerului de Război pentru însărcinări speciale”; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 283.

⁷⁶ În text: Enache. Eraclie Nicoleanu a fost numit sub-șef al Marelui Stat Major; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 275.

– Se spune că parlamentul va vota, în vederea deplasării în Rusia, 20.000 lei fond pentru fiecare parlamentar și 3.000 lei leafă lunară. Iată cea mai expresivă probă a puroiului care ne-a cuprins! Toți parlamentarii sunt bogați. Apoi, la ce ar mai trebui să funcționeze acolo? Cine ne-a adus unde suntem decât mizeria politicianului român?

– Ziarele, din cauza censurei, nu redau fidel debaterile parlamentare. Se spune că *adevăruri crude* s-au strigat în ședințele din urmă.

– „Neamul Românesc” e singura foaie interesantă în aceste momente. O colecționez pentru ca Matică, mai târziu, să-și dea seama de aceste vremuri tragice ale copilăriei lui.

– Ieri 14, a plecat Ionel la regiment. Tot ieri am fost cu Binica la Lt. Obedeau⁷⁷. Era și Madame Urdărianu. Am avut prilejul să văd o interesantă sabie a lui Murat⁷⁸ din 1812 și un tablou istoric al aliaților din războiul Crimeii 1854 în care moșul lui Obedeau figurează sub numele de Said-bey.

– O vreme de primăvară, cu ploi după care iese soarele.

(138) – Kaiserul și-a anunțat sosirea în București⁷⁹.

15-18 Decembrie 1916. Iași.

Rușii au mâncat o bătaie bunicică la Râmnicu Sărat⁸⁰. Se spune că au lăsat în mâinile nemților peste 10.000 de prizonieri. Linia apărării trece azi de la Oituz la Siret – Focșani – Nămolosa⁸¹ – Dunăre. Dacă s-ar produce o spărtură la Oituz, unde nemții fac mari și continue presiuni, atunci întreaga aripă stângă a Rușilor – inclusiv cea din Bucovina, e compromisă. Basarabia ar fi pierdută. De altfel, atât la Minister cât și la Marele Stat Major se lucrează la proiectul eventual al unei evacuări. A fost mare discuțiune asupra evacuării familiilor ofițerilor. Lipsa de vagoane, tendința guvernului de a primi cât mai puțină lume, a făcut pe ministrul de Război⁸² să gândească la abandonarea familiilor ofițerilor. Or, majoritatea acestor familii trăiesc din leafa ofițerului. Cine le-o va mai da în teritoriul ocupat. Generalul Iancovescu a spus ministrului:

⁷⁷ Constantin V. Obedeau, locotenent de rezervă, n. 13 iulie 1875, avansat la 10 mai 1912 în Regimentul 10 Artilerie; cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 526, poz. 91.

⁷⁸ Joachim Murat (1767-1815) – mareșal francez, comandant al cavaleriei Marii Armate napoleoniene, cumnat și colaborator apropiat al lui Napoleon I. Numit rege al Neapolelui (1808-1815), a fost detronat și, în încercarea sa de a-și recupera regatul, a fost capturat și executat la 13 octombrie 1815.

⁷⁹ Știre falsă. Kaiserul Wilhelm al II-lea va vizita România în ultima decadă a lunii septembrie 1917. Pe larg în Sorin Cristescu, *Kaiserul Wilhelm al II-lea, Înaltul Comandament German și România în anii Primului Război Mondial (1916-1917)*, în „Revista de Istorie Militară”, nr. 1-2/2007, p. 66-68.

⁸⁰ Bătălia de Crăciun de la Râmnicu Sărat – cum au numit-o germanii (22-27 decembrie 1916) – unde forțele ruso-române au fost învinse și silit să se retragă încă 40 de km spre nord, dincolo de Focșani, care va fi ocupat la 25 decembrie 1916/7 ianuarie 1917.

⁸¹ Nămolosa este satul de reședință al comunei cu același nume din județul Galați, situată la circa 50 km nord-vest de orașul Galați, pe malul sudic al râului Siret.

⁸² De la 11/24 decembrie 1916, Vintilă I. C. Brătianu a preluat funcția de ministru de Război până la 26 ianuarie/8 februarie 1918.

„Familia face un *ce* indisolubil cu ofițerul. A-l rupe astfel și a lăsa în voia soartei familia lui, înseamnă a nu mai conta pe ofițeri!”

Ordinul dat până acum e vag: „Guvernul nu va da în Rusia locuințe familiilor ofițerilor”. Ca și cum în Iași ne-ar fi dat! Tot noi am plătit și am căutat. Până acum deci, nu-i nimic stabilit. În orice caz, eu nu-i las aici. Cel mai bun lucru ar fi trimeterea lor înainte, într-un mare oraș rusesc sau în Danemarca⁸³.

Noul șef de stat major, generalul Paraschiv Vasilescu, s-a prezentat la post. Am fost destinat să-l primesc la gară. Văzând că suntem doi ofițeri superiori la personal, m-a numit pe mine șef al biroului rechizițiilor, unde era numai sublocotenentul Nicolau⁸⁴.

– Miltiade, întors de pe front, și Petrovicescu, venit pentru încartiruirea Marelui Cartier, au luat alaltăieri masa de seară la mine. Am jucat apoi poker până la două dimineața. Am pierdut și eu și Binica.

– Discursul lui Iorga la discuția mesagiului e cea mai frumoasă pagină parlamentară până azi⁸⁵.

– Binica a fost la Mitică Colori⁸⁶, care ocupă aici în Iași, împreună cu Dna General Cristescu, un apartament luxos, plătind 2.500 lei pe lună! Prețul luat în aceste vremuri de bejenie pe odăi de către ieșeni, va rămâne una din rușinele războiului de azi!

– La noi, la statul major, e un adevărat pelerinaj pentru aprobarea liberărei de pașapoarte.

– Avem ploi de vară. Lumea umple tot mai mult Iași.

– Rasoviceanu, venit de pe front, a luat ieri seara masa la mine – a făcut isprăvi frumoase. Între altele, în retragerea spre București, la Sâlpi⁸⁷, a deschis drumul la două divizii care fuseseră împresurate. A avut în zece minute patru sute de răniți și două sute de morți.

(139) 19-26 Decembrie 1916.

Comunicate tot mai rele. Cedăm în continuu teren. Dacă va merge tot așa, peste două săptămâni vom trece în Rusia, unde, după câte se spune, e o mizerie. Am scos pașapoarte pentru Binica și Marioara. Matică e răcit zdravăn. Are tuse și un guturai rusesc.

– De Crăciun ne-am aprovizionat bine, fără de tradiționali caltaboși însă.

⁸³ Danemarca a fost o țară neutră pe toată durata Marelui Război.

⁸⁴ În *Războiul de Întregire...*, p. 276, Ordinea de bătaie 15 iunie 1917, Adm. Sublocotenent Nicolau Constantin este trecut la Secția I a Marelui Stat Major ca șef al Biroului 2 (Rechiziții).

⁸⁵ Celebru discurs rostit de Nicolae Iorga la 14/27 decembrie 1916 în fața Camerei Deputaților, reunită în sala mare a Teatrului Național din Iași; la ordinul premierului Ion I. C. Brătianu discursul a fost tipărit pe foi volante pentru a fi distribuite ostașilor din tranșee. Vezi aprecierile laudative ale lui Constantin Argetoianu, Pamfil Șeicaru, Al. Lapedatu, Take Ionescu, I. G. Duca. Vezi Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea a II-a, Tipografia Bucovina, 1939, p. 349-358, sub titlul *Rezistența până la capăt*.

⁸⁶ În text: Coloni.

⁸⁷ Corect: satul Stâlpu aflat la 10 km sud-vest de Buzău și la 110 km nord-est de București, așadar era vorba de retragerea dinspre București.

– Ieri, prima zi de Crăciun, am fost la slujba de la Mitropolie: lume multă, asemeni regele și regina, foarte abătuți. Dejunul l-am luat în familia Obedeanu, împreună cu Dna Roșianu bătrână, Roșianu junior, Dna Olănescu și Urdărianu. A nins frumos întâia zi de Crăciun.

(notă scrisă cu pixul: 139 Pagini)

(140)⁸⁸ 1917

1 Ianuarie – 31 Decembrie

(141)⁸⁹ **27 Decembrie 1916 – 9 Ianuarie 1917.**

Zilele s-au scurs în aceeași înfrigurată așteptare a evenimentelor. Până după Crăciun s-a așteptat cu teamă o lovitură puternică din partea dușmanului, ale cărui încercări rămăseseră până atunci infructuoase.

Într-un anume sector al Siretului masaseră șapte divizii. Totuși lovitura n-a fost dată. Frontul nostru s-a consolidat treptat și a sporit continuu cu trupe ruse ce curg fără întrerupere, renăscând astfel nădejdea că ofensiva germană va fi oprită. De altfel încercările dușmanului sunt tot mai slabe. Pare a fi obosit. Se mai pare că iau din forțe, spre a le duce în altă parte. Unde? Poate spre Salonic – căci își dau seama că odată cu venirea primăverii, aliații vor acționa pe fronturile de luptă principale, după aproape un an de stagnare, și ar fi bine pentru Germani să reducă de-acum la neputință pe Sarraïl. Dacă însă nici în primăvară aliații nu vor acționa, mă întreb, ce se va alege? Cât va mai dura această tragedie, de care popoarele sunt sătule? Toate statele doresc pacea, afară de Anglia. Germania a reînnoit propunerile la care nu s-a răspuns încă nimic. Dacă însă aliații vor fi capabili în primăvară să acționeze puternic pe toate fronturile, atunci mica noastră oștire reorganizată va putea da efortul ei util. Se mai spune, pe de altă parte, că Japonezii, în schimbul Cochinchinei⁹⁰ s-au obligat a aduce un milion soldați în Europa, din care zece divizii au început a debarca la Salonic⁹¹.

– Armatei noastre pentru a se reorganiza îi trebuie cel puțin patru luni. Lipsesc de toate. Rușii promit a da totul.

– Au fost puși în retragere 15 generali activi și 17 colonei (lista dosar).

– Generalii Averescu, Prezan, Coandă au fost înaintați generali de Corp de Armată, Generalul Cristescu, de divizie.

– Situația permite Marelui Cartier general a sta încă la Bârlad.

– O catastrofă unică la noi: deraiare între Ciurea și Bârnova a unui tren. Peste 500 inși morți și carbonizați⁹².

⁸⁸ În manuscris pagină este nenumerotată. Am continuat însă numerotarea inițială.

⁸⁹ În mijloc sus dactilografiat: 1917. Am continuat numerotarea inițială.

⁹⁰ Cochinchina este denumirea părții de sud a Vietnamului în vremea stăpânirii coloniale franceze. Principalul centru urban era orașul Saigon.

⁹¹ Zvonuri neconfirmate.

⁹² Catastrofă feroviară de la Ciurea (localitate în vecinătatea sudică a Iașiului) a avut loc la 31 decembrie 1916/13 ianuarie 1917; bilanțul a fost de peste 1.000 de morți, absența unei anchete

– Nemții se poartă rău în teritoriul ocupat. Iau totul. Bisericile le-au transformat în grajduri.

– Prințul Carol, însoțit de primul ministru, a plecat la Petrograd, spre a stabili cestiunea unei eventuale evacuări. Rușii cer trecerea puterii executive în mâna lor, sub cuvânt de a avea toată libertatea operațiunilor. Regele, cu drept cuvânt, se opune, căci cine poate ști ce se ascunde sub aceste dorinți? Cel mult, (142)⁹³ din cauza greutății hranei, s-ar trece armata pe stânga Prutului, pe timpul reorganizării.

– În cazul unei evacuări s-a hotărât să ne luăm și familiile.

– Comisia centrală de rechiziții s-a întrunit sub președinția lui Bagdat⁹⁴, primul president al Curții de Casație. Fac parte și eu dintr-însa. Asemeni Dinu Brătianu⁹⁵, care ne-a spus că până la 1 Mai avem resurse, apoi dacă Rușii nu ne restituie ce iau acum vom suferi foamete. Cestiunea hranei devine tot mai importantă.

– Revelionul ne-a găsit la 10 în pat. Împușcăturile trase la 12 de Ruși ne-a făcut să credem în apariția și la Iași a unui Zeppelin.

– A nins mult și frumos. Ieri ger de -18°C la 7 dimineța, -10°C la 12. Azi ninge iarăși.

9-20 Ianuarie 917. Iași. – Zile de ger, după zăpadă multă care a căzut. Populația suferă. Nu-s lemne cu toate că pădurile gem în jurul Iașilor. Nu-i pâine destulă. Depozitele încep să se golească. Spectrul foamei amenință. Cu toate că resurse ar fi. Lipsește ordinea, sistemul, spiritul de organizație. Cu toată starea de asediu, anarhia stăpânește pentru că n-avem *omul* care să taie brusc învechitele și putredele obiceiuri inavuabile⁹⁶, distrugând politicianismul hâd care ne-a dus la prăpastie.

– Armata își continuă cu greu reorganizarea, căci Rușii, deși ne oferă totul, reaua administrație a c.f.r. îngreunează mult transporturile. Ca și în vremurile de pricopseală, gheșefurile continuă (cazul celor 20 vagoane cu lemne ale jidaniului). Și nu poți lovi într-unul, căci țipă *toți*.

– Acum câteva zile, am luat masa cu ofițeri superiori de la Marele Stat Major, cu generalii Prezan, Berthelot și mai mulți ofițeri din armata franceză. Prezan are mari speranțe. Crede că în cel mult un an pacea va fi încheiată. Cum însă?

oficiale nepermițând elucidarea cauzelor accidentului. Pe larg în Constantin Botez, Ioan Saizu, Demetru Urma, *Epopoea feroviară românească*, București, Editura Sport-Turism, 1977, p. 151-152.

⁹³ În text: 2.

⁹⁴ Gheorghe N. Bagdat, președinte al Înaltei Curții de Casație (1908-1917); cf. listei șefilor ÎCCJ de pe *wikipedia*.

⁹⁵ Constantin I. C. Brătianu (1866-1950) – fratele mai mic al lui Ion I. C. Brătianu, președinte al PNL (ianuarie 1934 – iulie 1947), ministru în guvernele conduse de generalul Sănătescu și Rădescu (23 august 1944 – 28 februarie 1945). Întemnițat de regimul comunist în mai 1950, la Sighet, a încetat din viață în scurtă vreme.

⁹⁶ Inavuabil: termen livresc pentru ceva care nu poate fi mărturisit; prin extensiune: rușinos, nedemn.

– Jean Florescu⁹⁷ mi-a propus să-i iau locul de șef de stat major al Guvernatorului orașului Iași, el plecând la palat. Am refuzat. Aud totuși că m-a recomandat.

– Dorința M. S. Regelui este ca toți ofițerii înaintați în timpul campaniei să treacă la armata de operațiuni. Deci, în curând (143) voi pleca și eu. Să vedem unde va găsi că-s bun Cartierul.

– Am făcut un împrumut de 10.000 franci, pe ipotecă dotală, pe 4 ani, la Jean Niculescu, cu 10% doândă pe an. Banii se vor servi Binicăi și lui Matică, când or pleca în străinătate.

– Germanii au obosit de a ataca, acum se întăresc.

21-31 Ianuarie 1917.

Ger continuu și zăpadă. Germanii în urma refuzului propunerilor de pace, au declarat războiul submarin fără nici o rezervă.

Generalul Socec a fost condamnat la degradare și cinci ani muncă silnică. Ultima oară când l-am văzut – era în biroul meu – unde ruga niște dactilografi ai noștri să-i copieze niște acte. Albit și deprimat, mi-a zis: „Vezi unde am ajuns?!” I-am citit dosarul, în special declarația lui...; mai multă prostie și desordonare, decât *altceva*.

– Găvănescu⁹⁸ mi-a propus să viu la Corpul III Armată. A rămas să facă raport către Marele Cartier. Mi-ar conveni să servesc la acest corp de armată.

1-8 Februarie.

Situația neschimbată. Stagnare. Reorganizarea merge greu. Lipsesc efecte și hrană suficientă. Bolile fac numeroase victime.

– La 7 ceasuri a avut loc degradarea lui Socec.

– Cazul Sturdza – Crăiniceanu.

– Ieri am luat dejunul cu Generalul Prezan și ofițeri francezi.

– Convorbirea cu Romalo asupra cazurilor recente. Ce a spus regelui.

8 Februarie – 4 Aprilie.

Însemn aici evenimentele mai importante, petrecute în acest timp:

1) Pe front aceeași situație. Stagnare. Bombardament de artilerie. Recunoașteri. Frațiuni din șase divizii ale noastre (Armata II) luptă pe front. Pe zona de refacere greu. Lipsuri. Tifos exantematic. Mizerie fiziologică.

– În Iași tifos exantematic. Morți din cunoscuți: Mitu Stoenescu, Ionel Pârâianu, Costică Mateescu, Benedict Petrescu și Colonel Dragomir Niculescu.

– Trădarea rusă. Mâna de fier a Angliei. Revoluția. Cum am fost la doi pași de pieire. Stăruința rusă de astă iarnă pentru evacuarea guvernului și a armatei.

– Cezărescu. Eventuala mea numire ca ofițer de ordonanță (144) al A. S. R. Prințul Carol.

⁹⁷ Jean Florescu, maior la Cartierul Regal.

⁹⁸ Constantin Găvănescu (28 ianuarie 1871) – colonel, ofițer pentru însărcinări speciale pe lângă regele Ferdinand, în Ordinea de bătaie de la 15 iunie 1917; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 252. Vezi biografia sa la p. 68-71.

- Sichitiu. Eventuala mea rechemare la Cartier.
- Cererea făcută de Iancovescu în urma convorbirii cu Găvănescu. Rezoluția lui Cristescu. Convorbirea cu Iancovescu.
- Oarecari presentiment de noi evenimente: aducerea lui Găvănescu la palat. Vorba de a aduce Reg. 9 (Rasovel) la Iași. Oarecare cuvinte semnificative ale lui Cezărescu. Convorbirea de astă iarnă cu Găvănescu. Mâna engleză va lucra? Contrariu însă, în orice caz ca în Anglia: întărirea puterii regale și doborârea politicianismului infam.
- Încordarea între Cartier și Minister. Politica.
- Luarea în primire a biroului mobilizării.
- Spiritism. Ședințele de la Jean Niculescu. Ședințele de la noi. Ședința cu Stella și Costică: „Papa mort 6 Martie.” – Apoi: „Dracu” – „Lătescu-Păduchi”.
- Gripă infecțioasă opt zile, eu și Binica. Matică, amigdalită, apoi eu, nevralgie.
- Frumoasele succese franceze și engleze pe frontul de vest⁹⁹.
- Procesul Sturdza – Crăiniceanu – Wachman. Sentința. Recursul procesului. Noua sentință.
- Radu Rosetti mănâncă fiecare Sâmbătă la noi.
- Ziarul „Neamul Românesc” în actualele împrejurări. „Greerul”, „România”.
- Parodia evacuării debilor în Rusia. Dr. Costinescu. De când durează cestiunea. Comisia trimeasă-n Rusia. Nu pot da decât două trenuri pe săptămână pentru o grupă de 800. Numai armata de operații are 27.000 debili de evacuat. Revocarea la urmă a ordinului.

Sâmbătă, 8 Aprilie.

Lt. Colonel Crăiniceanu a fost executat în Vinerea Paștilor în fața regimentului pe care-l comandase.

– Influența anarhică a revoluției rusești asupra menținerii disciplinei în armată. O comparație între revoluția franceză și cea rusă: aceleași faze – mâna engleză. Poliția internațională engleză. Descoperirea firului de la Madrid asupra uneltirilor obscure de pace separată ale vechiului regim. Amenințarea actuală cu atacul din partea Japonezilor.

– Oarecare defecții în trupele ruse. Manifestația din Iași.

– În legătură cu uneltirile vechiului regim rusesc – ademenirea lui Sturdza de Germani. Ce ar fi ieșit dacă reușea trădarea. Odată frontul român rupt, tot frontul rus s-ar fi retras pe motiv că românii au trădat și ei nu mai pot ține. În fond ar fi fost (145) pacea separată pe spinarea noastră cu rolul cel mai odios, atribuit nouă. Englezii vor plăti odată și odată.

– Ofensiva franco-engleză continuă cu succes. Total până acum 19.000 prizonieri și material mult. Tirul de baraj. Probabila demoralizare germană¹⁰⁰.

⁹⁹ Ofensiva Nivelles sau a doua bătălie de pe râul Aisne (16 aprilie – sfârșitul lui mai 1917).

¹⁰⁰ În realitate, în armata franceză s-au manifestat revolte ale soldaților înăbușite rapid de autorități.

Ce prețioasă ar fi fost ofensiva însă acum. De ce nu atacă germanii aici? Succesele englezo-ruse în Mesopotamia.

– De 3 săptămâni sufăr de o teribilă nevralgie trigemă. Am început să iau salicilat.

– Azi mă cheamă Sichitiu la Cartier și mă duse la Antonescu care-mi propuse să viu la operații. Cestiunea fusese decuseară supusă lui Cristescu care acceptase. Biroul operațiilor e slab încadrat și trebuie reorganizat. Toată cestiunea era scrupulul ce-l avea Antonescu că eu sunt mai vechi. L-am asigurat că întrucât e vorba de o conlucrare frățească ne putem împăca. De altfel starea de lucruri nu va dura mult. Sichitiu, care acum pleacă la Divizia 2 ca șef de stat major se va reîntoarce ca șef al biroului de operații atunci când Prezan luând comanda Armatei I-a – va lua și pe Antonescu. S-a asigurat despre aceasta Cristescu.

– Azi mănâncă Radu Rosetti la noi.

– De la 15 Martie m-am mutat în strada Lascăr Catargiu nr. 51 într-o curte cu Stella și Costică Demetrian. Matică are curte frumoasă de joc – odaia curată. Ionel și Mărioara au rămas în vechea curte.

10 Aprilie – Iași.

Nevralgia mă supără mult. Am crize violente favorite de vremea umedă și rece, ploaie cu zăpadă parcă am fi în Noiembrie. Aceeași vreme se semnalează și pe frontul franco-englez.

– Lt. Colonel Eliade, șeful secției I-a, pleacă și el de la Marele Stat Major partea sedentară. Trece subșef de stat major la Armata I-a¹⁰¹. Unul câte unul! Aștept să plec și eu.

– E frumos felul cum a fost serbată Învierea la Armata II-a (a se vedea ziarele ce le păstrez).

– Ofensiva franco-engleză continuă.

– Vizita noului ministru rus¹⁰² la Iași. Interviu dat de președintele Consiliului rus ziarului „Opinia” (a se vedea ziarul păstrat).

– Svon de criză ministerială pe chestia agrară. Modalitatea exproprierei.

(146) Vizita M. S. Regelui și A. S. R. Principele Carol pe front (a se vedea *Opinia* și *Evenimentul* păstrate).

– Matică are un ulcior urât la ochi. Trimeserăm după doctorul Manicatide¹⁰³.

– Tifosul exantematic descrește la armată, dar crește la populația civilă; pentru soldați s-au luat măsuri eficace (ordinele lucrate de mine la biroul mobilizării în această privință).

¹⁰¹ Vezi această încadrare în Ordinea de bătaie de la 15 Iunie 1917, în *Războiul de Întregire...*, p. 261.

¹⁰² Aleksandr Aleksandrovici Mossolov (1851-1944) – general și diplomat rus, participant la războiul din 1877-1878, în serviciul principelui Alexandru Battenberg, șef al Cancelariei Curții Imperiale (1900-1916). La finele lui 1916 a fost trimis pentru scurtă vreme ministru plenipotențiar la Iași.

¹⁰³ Mihail Manicatide (1867-1954) – medic pediatru român, întemeietorul școlii românești de pediatrie. Profesor la Facultatea de Medicină din Iași (1900-1920), apoi la cea din București.

12 Aprilie. Iași.

Cu nevralgia din cauza vremei excesiv de umedă și friguroasă am dus-o rău de tot. Drul Manicatide mi-a dat de ieri salicilat pur, să-l iau intern. Mi-a ameliorat starea, căci azi am fost mai bine. De azi noaptea la patru n-am mai avut nici o criză.

– Lui Matică i-a spart ulciorul care-i prinsese și ganglionul urechei. L-a ținut mama-sa și ieri și azi în casă.

– A venit Paul Teodorescu¹⁰⁴ de la Dorohoi, a adus ghetete foarte bune lui Matică și niște strudel delicios de nuci. A venit să-și repare situația de retragere provizorie în care a fost pus.

– Măine e ziua nașterii lui Amelie. Vorbim ades de toți cei rămași sub stăpânirea nemților.

– Am cumpărat cărți de 30 de franci. Mă gândesc că de-oi găsi biblioteca distrusă, să-ncep de acum să mi-o refac.

– Veni la Statul Major Costică Boboc și stăturăm mult de vorbă.

– Pe frontul occidental ofensiva continua dârză, cu multă rezistență din partea Germanilor. La Arras francezii au mai făcut 3.000 de prizonieri.

– Vasilică Manolescu ne scrie regulat din Petrograd.

– Astă-seară fu Stella și Costică la noi.

Binica e puțin cam răcită.

14 Aprilie. Vineri.

La noi se fac schimbări. În locul Lt. Colonel Eliad vine Lt. Colonel Niculescu Gabriel; în locul Căpitanului Zissu vine maior Popescu B. Dumitru.

– Nevralgia a început să mă lase. Lui Matică i-am scos primul dinte astăzi.

– Fima a luat dejunul cu noi.

– Citesc acum „Discursurile” lui (Barbu Catagiu) *nu*, ale lui Alexandru Lahovari între 1880-1891.

(147) Ce-mi spunea Balotescu de sufrageria lui lucrată în motive românești. De asemeni încercările ce a făcut la Iași cu ouăle și ramele pirogravate.

– Biți mi-a scris disperat că la Ringiulești¹⁰⁵, unde se mută herghelia depozitului, bântuie cu furie tifosul exantematic. Am vorbit cu Răsvan și peste 3-4 zile îl mută la alt depozit.

– Ce spun ziarele asupra arderei cadavrelor de [câtre] germani și extragerea din ele a uleiurilor și grăsimilor!

¹⁰⁴ Paul Teodorescu (1888-1981) – absolvent al Școlii Militare de la Saint Cyr, unde a fost coleg cu Charles de Gaulle, va fi avansat general (1 februarie 1937 și general de divizie de 8 iunie 1940) și om politic român, ministru secretar de Stat la Apărarea Națională în guvernările din anii 1937-1940, atașat militar la Lisabona, Madrid și Londra, comandant al Școlii Superioare de Război (1937-1938), membru corespondent al Academiei Române (1938), deținut politic în vremea regimului comunist, repus în drepturi în 1969 cu prilejul vizitei lui Charles de Gaulle în România. La 1 aprilie 1916 fusese avansat căpitan, va fi promovat maior în 1917, lt. colonel în 1923 și colonel în 1929.

¹⁰⁵ Corect: Rânghilești. Este un sat care astăzi face parte din comuna Santa Mare din județul Botoșani, la 30 km sud-est de orașul Botoșani, aproape de malul drept al Prutului.

– Manifestațiile soldaților ruși cu drapelul roșu, din Iași. Toată speranța deocamdată e spre Apus, apoi va fi în noi, și la urmă de tot în Ruși. O revoluție nu se canalizează în 2 zile și întotdeauna aduce multe rele trecătoare, dar dăunătoare momentului, pe lângă eternele lucruri bune!

– Binica avu 2 mese de poker, azi: la una Elefterie, Mme Medeianu, Lili și ea – la alta: Titi, Atinița, Mărioara și Atanasie. Binica a pierdut 20 de franci.

– Maiorul Romalo¹⁰⁶, întors de la Odessa, mi-a adus 2 kgr cafea = 49 franci!! Și o pereche mănuși de piele 23 lei!! Am cheltuit numai cu procurarea de alimente de la magazinul rus peste 600 de franci!

– După zile în șir de ploaie, azi am avut soare frumos, dar tot frig.

17 Aprilie. Luni. Iași.

Azi am înlocuit pe Colonelul Filipescu la Curtea Marțială. Proces de contravenții la ordonanțele comandamentului militar – Iași – vânzări peste prețurile maximale – dezertori și contravenții. Acest din urmă caz e de notat: copii de 16 ani duși pe jos, desculți, fără haine, în toiu iernii de la Dorohoi 100 km pentru a săpa tranșee, când trenul era la îndemână. Au mers cât au putut, pe urmă au fugit. Jandarmul le-a luat *mită* și i-a dat și-n judecată (împăcarea abuzului cu conștiința datoriei, în mentalitatea lui mărginită!!). I-am achitat pe toți. Cea mai mare pedeapsă a fost cinci ani închisoare unui dezertor recidivist. Amenda 1.000 de lei unui jidan pentru că vânduse carnea 4 lei kgr. Curtea era compusă din Colonel Botez, președinte, Lt. Colonel Livezeanu, eu, Pârvolescu și Popovici de la Curtea de Apel (membru).

– Sunt mult amărât că nu mai vine mutarea mea de la M. St. M.

– Sgârbenia lui Paraschiv. Conservele de rezervă. Lupan. Bonurile.

– Situația din armata rusă în urma revoluției. Briand, Tomas, Englezi, Brătianu, Berthelot, Prezan la Petrograd.

(148) – Soare, frumos. Zi caldă. Matică a învățat să injure. Îi trase lui Puiu una pentru mamă-sa.

– Procesul lui Ionescu de la comisia de export. Pledoaria lui Franasovici¹⁰⁷. Amestecul lui Dinu B[rătianu] și Radovici¹⁰⁸.

– Cestiunea lui Robert farmacistul, cu cele 1.000 kgr șuncă furate cu ocazia evacuării, din depozitele armatei.

¹⁰⁶ Eduard Romalo (1859-1930) – medicul Casei Regale începând cu anul 1897. Pe larg în Filip-Lucian Iorga, *Impactul Primului Război Mondial asupra descendenților boierimii române*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2015, p. 67.

¹⁰⁷ Richard Franasovici (1883-1964) – jurist, jurnalist și diplomat român. Ministru în guvernațiile din anii 1922-1937. Ambasador la Varșovia, Paris, ministru plenipotențiar la Berna, membru în delegația română la Conferința de pace de la Paris. Demisionează la 6 noiembrie 1947 și rămâne în exil la Paris, unde a și murit.

¹⁰⁸ Alexandru G. Radovici (1860-1918) – jurist și om politic, în 1893 președinte al PSDMR, pe care îl părăsește în 1899 pentru Partidul Național Liberal, primar al Ploieștiului (1895-1899), vicepreședinte al Camerei Deputaților în 1908, ministrul Industriei și Comerțului în guvernul condus de Ion I. C. Brătianu (4 ianuarie 1914 – 11 decembrie 1916). În 1917 a fost director al Băncii Naționale din Iași.

– Pe întregul front stagnare. Pe frontul apusean ofensiva franco-engleză continuă încet dar ferm.

18, 19, 20 Aprilie. Iași.

Aceste trei zile am fost numit membru la *Curtea Marțială*, înlocuind pe colonelul Filipescu.

– *I Mai socialist* serbat de ruși la noi¹⁰⁹. Consecințele inerente ale revoluției, asupra disciplinei armatei ruse. Ridicarea de către manifestanți a lui Rakovski¹¹⁰, ducerea lui la statuia lui Cuza, unde cu Bujor¹¹¹ – locotenent de rezervă mobilizat – au strigat: „Jos țarismul român!” Imposibilitatea autorităților de a-l smulge de la Ruși. Goana de două zile spre a-i găsi – zadarnică. Se crede că au trecut Prutul. Împrejurările prin care Rakovski se găsea actualmente în Iași. Incuria, în această privință a Guvernului și a poliției noastre¹¹².

– Svonul – fantezist desigur al proclamației republicei la Hârâu.

– Reformele impuse Guvernanților de rege¹¹³. – „Cel mai bun român al timpurilor grele prin care trecem”. Cu drept cuvânt: *Ferdinand le loyal*, cum l-au botezat francezii!

– Grădina de zarzavaturi – în loc de flori, din fața palatului regal din Iași.

– Aducerea de trupe în Iași. Reg. 19 infanterie pentru orice eventualități¹¹⁴.

– Moartea de tifos exantematic a lui Mircea Constantineanu¹¹⁵, avocat și fost ajutor de primar în Craiova. Bun prieten cu el. În 1904-1905 am locuit

¹⁰⁹ Așadar, 1 mai stil nou s-a serbat pe 18 aprilie stil vechi.

¹¹⁰ Christian Rakovski (pe numele adevărat Krăstio Gheorghev Stancev, 1873, Kotel, Bulgaria – d. 11 septembrie 1941, Oriol, Rusia) a fost un militant socialist și apoi comunist bulgar, de profesie medic, stabilit în România și ulterior în Rusia, politician și diplomat sovietic. A activat ca socialist în Bulgaria, Elveția, Germania, Franța, Rusia și România, apoi în conducerea Cominternului. A deținut în trei rânduri – în noiembrie 1918, în ianuarie-decembrie 1919, apoi între anii 1920 și 1923 funcția de prim-ministru al Ucrainei sovietice. S-a remarcat și ca jurnalist și eseist. În 1927 a fost expulzat de Franța, unde funcționa ca ambasador al URSS la Paris. Rakovski a fost exclus din partidul bolșevic în 1928 și, în final, a căzut victimă „marilor terori” staliniste. Despre 1 mai 1917 vezi memoriile lui I. Gh. Duca și C. Argetoianu.

¹¹¹ Mihail Gheorghiu Bujor (1881-1974) a fost un avocat, jurnalist și militant socialist român. A fost o figură importantă a mișcării muncitorești române și a îmbrățișat cauza comunistă în timpul Primului Război Mondial, organizând detașamente românești înarmate în portul Odessa pentru a sprijini revoluția bolșevică și în speranța de a instiga la revoluție în Regatul României. Arestat la 16 martie 1920, Bujor a fost judecat și condamnat la moarte pentru înaltă trădare, dar la presiunile mișcării muncitorești sentința a fost comutată la închisoare pe viață. Ales deputat la alegerile din mai 1920, alegerea sa a fost invalidată de Camera Deputaților. Amnistiat în 1934, rearestat în 1937, deținut până la 23 august 1944, ales în Adunarea Națională din 1946. Ulterior, a deținut funcții neimportante în regimul comunist.

¹¹² Pe larg în I. G. Duca, *Memorii*, vol. III, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 222, 226-228.

¹¹³ Așadar regele a fost inițiatorul reformelor.

¹¹⁴ I. G. Duca scrie despre intrarea măreață în Iași a Regimentului 9 Vânători, la 26 aprilie 1917, în *op. cit.*, vol. III, p. 222.

¹¹⁵ Probabil Mircea Constantineanu, n. 28 noiembrie 1874, locotenent de rezervă de cavalerie de la 10 Mai 1904 în Escadronul I tren; cf. *Anuarul Armatei din 1912*, p. 516.

împreună cu el și Cesar Partenie¹¹⁶ în aceeași casă – la Mme Amărăscu, strada 10 Mai, în dosul liceului „Carol I”¹¹⁷.

(149) – *Azi 20 Aprilie ziua de naștere a lui Matică*. A împlinit 6 ani. Stella prin Puiu i-a dat o cușcă cu un câine. Binica i-a cumpărat o carte și o pușcă. I-am făcut „lapte de pasăre” la masă.

23, 24, 25 Aprilie 1917. Iași.

Sfântul Gheorghe a trecut în liniște¹¹⁸. Nici o manifestație din partea Rușilor. Scerbatschev, noul comandant le-a dat un ordin de zi frumos și înțelept; Vintilă Brătianu a dat și el un comunicat (a se vedea ziarele). A fost mai mult o sperietoare, cum am crezut-o dealtfel dinainte.

– Guvernul provizoriu rus caută să canalizeze anarhia, aceea a armatei mai ales. Cred că vor izbuti, deoarece-i sperie cu întronarea vechiului regim și pierderea tuturor libertăților în cazul când Germanii ar fi victorioși.

– Duminică 23 a venit și Vicus¹¹⁹. A luat dejunul la mine. Sosește cu Regimentul 9 Vânători peste trei zile spre a lua garnizoana în Iași. *Gardă de încredere*.

– Cum a vrut să mă dea disponibil Vasilescu Paraschiv; deziluzia mea. Cum a intervenit Nicoleanu crezând că-mi face bine.

– Rușii au trecut azi cu drapele românești pe care sta scris: „Trăiască Basarabia autonomă!”

– Ofensiva franco-engleză continuă tenace.

25 Aprilie – 12 Mai. Anarhia rusă începe să se canalizeze. Guvernul s-a remaniat. Noul ministru de război, Kerenski¹²⁰, a dat ordin ca până la 15 Mai toți cei plecați de pe front să se întoarcă la post, altfel vor fi urmăriți conform legilor. Iată o măsură mai eficace, cred în consecințe bune, că: „Armata intră în convalescență”. E un semn îmbucurător. Totuși câtă daună a adus această anarhie militară cauzei aliaților. În momentul viguroasei ofensive de pe frontul occidental, Rușii sunt neputință de a mișca.

(150) Din cifrele biroului informațiuni pe frontul Dorna-Vatra – Dunăre nu mai sunt decât 260.000 armată inamică. Au transportat mult pe frontul de Vest. Ce folos! Rușii nu pot încă mișca. Ajung să cred că oștirea noastră refăcută va fi singură în stare să elibereze teritoriul. Rușii să se menție numai.

¹¹⁶ Probabil Cesar R. Partheniu (1881-19?) – doctor în drept cu opere menționate în Bibliografia românească modernă.

¹¹⁷ Celebru liceu craiovean întemeiat în 1826. Numele îl primise în anul 1885.

¹¹⁸ De Sf. Gheorghe, regele Ferdinand a publicat în presă o proclamație în care a reluat pe larg promisiunea acordării de pământ făcută țăranilor soldați la Răcăciuni, la 22 martie/4 aprilie 1917. Pe larg în I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 221.

¹¹⁹ Altă poreclă a lui Gheorghe Rasoviceanu.

¹²⁰ Aleksandr Feodorovici Kerenski (1881-1970) – om politic rus, ministru de Justiție în guvernul provizoriu, apoi ministru de Război (din 5/18 mai), va fi prim-ministru (1/14 septembrie – 25 octombrie/7 noiembrie 1917). A fost înlăturat de lovitura de stat bolșevică. A reușit să fugă din Rusia și a trăit restul vieții în exil.

– Italienii au accentuat un început de ofensivă cu rezultat satisfăcător: 9.000 prizonieri și 350 ofițeri.

Pe frontul de vest – o oprire activă a ofensivei aliaților (pentru tot ce am scris până acum, a se vedea ziarele corespunzătoare colecționate până acum).

– Ploaie puțină, vânt – nor – căldură păcloasă, începând de ieri 11 mai.

– La 9 Mai am fost chemat de Cezărescu¹²¹ la Palat și mi-a spus că numirea mea pe lângă A. S. R. Prințul Carol e aproape hotărâtă. În același timp am fost mutat la Marele Cartier General, biroul operațiilor. E o mare mulțumire sufletească pentru mine. Și dacă mă onorează dorința Palatului, aș dori să lucrez două luni cel puțin, la biroul operațiilor. Las totul în mâna Divinității puternice care totdeauna a fost binevoitoare pentru mine și nu m-a lăsat negurei în ceasurile grele.

– **10 Mai** s-a serbat mișcător (a se vedea ziarele)¹²².

– Măine, Sâmbătă, 13 Mai, mă presint la plecare de la M. St. M.

– Parlamentul s-a deschis.

– Atmosferă grea – furtună. Partidul muncii. Conversațiunea mea cu deputatul Hesschman. Duelul Lupu-Vintilă Brătianu¹²³. Boala Generalului Lupescu.

13 Mai 1917. Iași.

De dimineață la Marele Stat Major; am dat totul în primire. După-amiaza m-am prezentat Generalului Vasilescu Paraschiv pentru plecare. Apoi am fost la Cartier unde am stat de vorbă cu Antonescu. Mi-a spus că-mi dă o armată ce se formează nouă acum, din diviziile de pe zona de refacere.

– Am căutat tot Iașul pieptene și subrauri. Imposibil să găsesc.

– Am stat mult de vorbă cu Colonelul Rășcanu. *Mi-a servit date foarte interesante asupra trădării Rușilor înainte chiar de a intra noi în acțiune.* (151) (Învoiala cu Germanii pe spinarea noastră, apoi presiunea de a intra în acțiune – obligând și pe Francezi de a ne oferi¹²⁴ asigurarea că Bulgaria nu va ataca. Ofensiva cu 300.000 a lui Brusilov¹²⁵ și ofensiva lui Sarraill. Toate amăgiri.)

¹²¹ În Ordinea de bătaie de la 15 iunie 1917, maiorul Cezărescu Ștefan (n. 27 decembrie 1879) este trecut ofițer de ordonanță al Regelui Ferdinand împreună cu maiorul Florea Țenescu. Ca atașat pe lângă A. S. R. Principele Moștenitor figurează lt. colonel Atanasescu Gheorghe; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 252.

¹²² Vezi pe larg și I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 229 -230.

¹²³ Duelul a fost declanșat de acuzațiile aduse de Gh. Mârzescu lui Nicolae Lupu referitoare la legăturile sale cu Rakovski. Lupu l-a întrebat provocator pe Vintilă Brătianu, acesta i-a răspuns acuzator și așa s-a ajuns la duel. Pentru acest duel Vintilă și-a dat demisia din Guvern și i-a avut ca martori pe M. Pherekyde și Gh. Văsescu. Martorii lui Nicolae Lupu au fost C. Argetoianu și Tiliță Ioanid. Duelul s-a desfășurat la Vila Kilimoglu, în 11 mai; nimeni nu a fost rănit. Pe larg în Mihai Chiper, *Pe câmpul de onoare. O istorie a duelului la români*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 223-224, și I. G. Duca, *op. cit.*, vol. III, p. 234-236.

¹²⁴ În text: a ne sili.

¹²⁵ Alexei Alexeievici Brusilov (1853-1926) – general rus, comandant al Armatei a 8-a, din 26 martie 1916 comandant al frontului de sud-vest, a condus ofensiva care-i poartă numele (4 iunie – 20 septembrie 1916). Din mai 1917 – comandant suprem al armatelor ruse până la 31 iulie același an, când a fost înlocuit de generalul Lavr Kornilov. Ulterior a trecut în slujba guvernului bolșevic.

– Azi, Sâmbătă a mâncat la mine Rasoviceanu și Puiu. Radu Rosetti era plecat la un proces.

– Ieri am vizitat cu Costică Boboc, Nicoleanu, Cezar Ionescu¹²⁶ și colonelul Rădulescu, clubul militar nou înființat. Costică s-a întrecut în a-l face agreabil. Am băut acolo câte o halbă de bere.

– Antonescu speră să mișcăm peste o lună. Rășcanu crede că decisiva tot pe frontul de Est se va hotărî.

– M-am preumblat azi și cu Nicu Defleury.

14 Mai. Iași.

M-am prezentat Generalului Prezan și Cristescu la Marele Cartier General. Cristescu mi-a spus. „Ești la biroul operațiilor, Antonescu are mai multă experiență – acum nu mai e vorba de cine e mai vechi sau mai capabil; trebuie să lucrăm toți pentru țară”.

Prezan mi-a zis, bătându-mă pe umăr: Îmi pare bine că ai venit la noi¹²⁷.

Mi s-a dat să lucrez tot ce-i mai interesant: pregătirea noii ofensive, schițată de Antonescu înainte de a pleca la Petrograd, pusă în lucru de Țenescu și continuată de mine sub direcțiunea bine înțeleasă a lui Antonescu.

15 Mai – 8 Iulie.

Atât de activă mi-a fost existența în aceste două luni aproape, că n-am mai putut dărui câteva clipe carnetului. Ades, la 6:30 dimineața la birou, ieșeam seara la 9-9:30 cu întreruperi de două ceasuri la dejun. Muncă însă frumoasă – plină de interes. Am Armata 1-a operativă; la venirea mea atunci începuse organizarea ei în vederea misiunii. Voi încerca să însemn numai, pentru a putea desvolta mai târziu, faptele și impresiile din aceste două luni:

a) Organizarea Armatei I.

b) Compunerea și ordinea de bătaie.

c) Cestiunea comandamentului.

e) Țenescu – Antonescu – Găvănescu – Costescu.

f) Raportul făcut în Mai de rege la Cartier. Cuvintele lui Prezan, spuse mie și lui Țenescu după raport.

g) Ce mi-a spus Antonescu relativ la Comanda Armatei I (Prințul etc.).

(152) h) *Averescu*. Ce mi-a spus Antonescu cf. Misiunea Generală a frontului și misiunea Armatei I în special – ord. 29, 30, 31.

i) Rușii în această perioadă – cf. Vasilescu Cristea.

j) Tot ce-am lucrat eu în această perioadă.

k) Ordinul regelui relativ la relațiile între armatele române și Comandamentul rus din punct de vedere operativ.

l) Analiza conceptului. Defectele și șansele de reușită.

¹²⁶ Cesar Ionescu (n. 4 ianuarie 1877), avansat căpitan la 16 octombrie 1910 C. Jand. P. București; cf. *Anuarul Armatei pe anul 1912*, p. 308, poz. 497.

¹²⁷ Condiescu este consemnat în Ordinea de bătaie din 15 iunie 1917 la Biroul I Operații, imediat după Maiorul Antonescu Ioan (șef); vezi *Războiul de Întregire...*, p. 254.

m) Plecarea lui Cristescu.

n) Dentz – Roth, Vouillemin – Pétin – Berthelot – Lafont¹²⁸ – Stegens – Japonez¹²⁹ – Ferigo¹³⁰. Generalul sârb. Convorbirea mea cu Ferigo. – 14 iulie la Francezi.

Masa de la Cartier. Toasturile lui Ciolac¹³¹, Generalul Englez. Importanța istorică. Gafa lui Sartari [?].

Ardelenii (vezi ziarele cu sosirea și jurământul ardelenilor).

Legăturile între noi și Comandamentul rus. Rolul lui Vasilescu Cristea. Tinicheaua rusă de gâtul lui.

– Ce i-a spus Antonescu lui Golovin¹³², relativ la conduita Rușilor în prima parte a campaniei (gestul pe hartă a lui Alexeiev¹³³ în momentul intrării noastre în campanie. Brigada imposibilă de la Bătălia București¹³⁴).

– Caput¹³⁵ – Antonescu.

– Convorbire cu Filimon – Antonescu asupra ofensivei proiectate.

– Cestiunea victoriei germane de la Tarnopol (șase divizii germane contra 18 ruse). Kerenski prim-ministru.

– Ce-mi spune Antonescu relativ al incidentul dintre el, Verzea și Iliescu.

– Decorările lui Germain, ordin de la Cartier. Idem cele făcute de Berthelot lui Oprescu, Motaș, Leonte.

– *De ce* nu mai merg pe front cum proiectase Prezan și Antonescu.

– *Criza noastră ministerială*.

(153) – Conflictul Găvănescu – Prinț – palat pe chestia decorării lui Găvănescu cu Legiunea de Onoare.

¹²⁸ Henri Pierre Lafont (1865-1918) – general francez, consilier al generalului Berthelot. A rămas la Iași după plecarea misiunii militare franceze la 24 februarie/9 martie 1918 ca atașat militar al Franței. A murit la 29 noiembrie/12 decembrie 1918 și a fost înmormântat în cimitirul catolic din Iași.

¹²⁹ Takeda.

¹³⁰ Luciano Ferigo (1870-1921) – maior, ulterior general italian (1918), atașat militar la București (1913-1917). Din septembrie 1917 a preluat comanda unei brigăzi pe frontul italian, unde a fost rănit. A fost căsătorit cu o româncă, Ioana Slamu. A murit la București, la 6 noiembrie 1921.

¹³¹ Dumitru Ciolac (n. 27 octombrie 1872) – căpitan farmacist la 7 aprilie 1905, la spitalul Corpului 5 Armată (cf. *Anuarul Armatei din 1912*, p. 452); din septembrie 1917, colonel (în „Monitorul Oastei” din martie 1919 este consemnată mutarea sa de la farmacia Corpului II la cea a Corpului V).

¹³² Nikolai Nikolaevici Golovin (1875-1944) – general și istoric militar rus. În 1917, șef de stat major al trupelor ruse de pe frontul românesc. După lovitura de stat bolșevică a reușit să fugă prin Odessa și a trăit restul vieții în exil la Paris.

¹³³ Mihail Vasilievici Alexeiev (1875-1918). General rus, șeful de stat major al Stavka în vremea conducerii personale a țarului Nicolae al II-lea. A murit de inimă în timpul operațiunilor militare ale Armatei de voluntari antibolșevici în zona fluviului Volga.

¹³⁴ Formulare neclară în text.

¹³⁵ G. Caput – ofițer francez, membru al Misiunii Militare Berthelot, atașat la Biroul Operațiilor din Marele Cartier General, menționat în General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note de Maria Georgescu, București, Editura Modelism, 1997, p. 351-352.

- Ce mi-a spus Găvănescu relativ la intenția ce a avut de a mă aduce la Palat.
- Ce-a spus Costescu lui Boboc, relativ la ce crede el de viitoarea ofensivă (!!?)
- Cestiunea păstrării secretului operațiunii și Cristescu – Boboc – Titi.

9, 10, 11 Iulie. Iași.

Pregătirea atacului prin artilerie a început pe întregul front ruso-român, de la Dorna-Vatra la Mare. Ziua de 9, fiind ploioasă a fost defavorabilă pregătirii, împiedicând tragerea cu eficacitate, zilele de 10 și 11 au fost bune. Armata 2-a a început în noaptea de 10-11 atacul. La această oră 6:30 p. m. întâia poziție inamică e aproape luată, afară de punctul *încărcătură*¹³⁶, un adevărat *reduit*, unde inamicul rezistă încă. S-au făcut prizonieri, dar infanteria noastră a avut pierderi mari. Odată cu Armata II-a a început acțiunea și Armata IV-a rusă, cu bun succes, înaintând mult și luând 16 tunuri și mulți prizonieri.

Armata I-a (a mea) trebuia să înceapă atacul mâine dimineața (Miercuri 12, ora 5) dar din cauză că preparatiunea cu artileria nu e suficientă, a raportat că va începe Joi dimineața, la ora 5. Au fost întrebați acum la „Hughes”¹³⁷ de Antonescu, dacă această hotărâre a fost luată de comun acord cu Armata 6-a rusă, care trebuia să lucreze simultan cu Armata I-a română. Așteptăm acum răspunsul. Lt. Colonel Todicescu, care era la aparat, întreabă pe Antonescu dacă într-adevăr Armatele 2 și 4 au avut succese, la care Antonescu răspunde după cum urmează (lipesc banda în amintire și... poate că semnul unor vremi mai bune și mai norocoase pentru biata noastră țărișoară și oștire):

A VENIT O STIRE DELA ARM. 4 RUSA CA AR FI AVUT SUCESE PE FRONT IMPREUNĂ – ROG COMUNICAMI DACA E CEVA – FIINDCA SUNT INTREBAT DUPE FRONT. VOI COMUNICA OFICIAL REZULTATUL OPERAȚIUNILOR DE AZI – EL VA TREBUI TRANSMIS FARA INTARZIERE TRUPELOR – IN CATEVA CUVINTE POT SATZI SPUN KA OPERATZIUNILE SE DESFASOARA FAVORABIL PENTRU NOI – S-A SPART FRONTUL INAMIC IN SEKTORUL DE ATAK SAU FAKUT MULTZI PRIZONIERI SAU LUAT 16 TUNURI INTRE KARE 2 GRELE SI NUMEROASE MITRALIERE – MAIOR ANTONESCU¹³⁸.

¹³⁶ Corect: Poiana Încărcătura.

¹³⁷ Aparatul telegrafic Hughes, denumit după inventatorul britanic David Edward Hughes (1831-1900), era un aparat înregistrator cu care se puteau transmite 1.200 de cuvinte pe oră, obținându-se imprimarea literelor printr-o singură imprimare pe clapă (1855). A fost folosit în ambele războaie mondiale. Un astfel de aparat se află în colecțiile Muzeului Comunicațiilor și Informaticii din București, <http://cautare-b.arhivelenationale.ro>archivplansuche>, fondul personal Eremia Grigorescu (1893-1939).

¹³⁸ Iată cum va povesti mai târziu, în martie 1938, Ion Antonescu, evenimentele: „Să reamintesc ce s-a petrecut la Mărăști. În ajunul acestei operațiuni, la a cărei montare se lucrase două luni, repet, în ajunul ei, Averescu a aruncat o bombă. A transmis un lung raport a cărei parte finală o redau textual: *Nu-mi iau răspunderea reușitei acțiunii care începe mâine, deoarece nu am nici trupe, nici munițiuni suficiente*. Bomba a produs stupefacție. Regele a convocat imediat – noaptea – pe generalii Berthelot, Scerbacev și Prezan. În cursul discuțiilor, Scerbacev a declarat că la ruși, când un comandant de armată rusă declară că nu-și ia răspunderea unei operațiuni, comandantul superior nu are altceva de făcut, după lege, decât să-l asculte sau să ia, pe răspunderea sa, comanda. Afirmarea a determinat ezitarea. Văzând că timpul trece și că ora când

(154) Regele a dat ieri un ordin de zi foarte mișcător, în care spune: Ori izbânda, ori moarte de erou! – Atrage apoi atenția ca armatele noastre să fie pildă celor rusești. Pleacă mâine la postul de [comandă de] Armată. Prințul a plecat de aseară cu colonelul Găvănescu. Regele va fi însoțit de Cezărescu și Țenescu. Pentru noi acțiunea de acum e în afară de câștigul strategic – care e discutabil – *revanșa* și reabilitarea noastră. O fatalitate neagră face ca și acum să ne găsim în fața procesului deschis al revoluției ruse, care a avut atâta repercusiune în rândurile oștirii ruse. Se pare, după început, că ar fi hotărâți pe frontul român să meargă. Dar eu stau tot cu inima strânsă. Gândind la cazul de la Tarnopol și la toate știrile care vin din Rusia și frontul rus. Poate că pe frontul nostru Dumnezeu le va dăruî gânduri bune.

– A trebuit să acționăm în interesul strategic – englezii și francezii rezistând de luni [de zile] din greu. Tot noi la sacrificiu, alături de turma în debandadă.

– La Tarnopol încă nu s-au oprit din retragere.

Orele 22:40. 11 Iulie.

Comunicatul de la Armata 1-a, primit acum o oră, sună astfel:

De la ora 17:22, pe frontul Corpului 6 rar schimb de focuri de arme și mitraliere, artileria amică a continuat tragerea de distrugere, bombardând violent întreg frontul inamic, cu deosebire tranșeele de la Est de satul Biliеști¹³⁹; artileria inamică a răspuns bombardând lucrările infanteriei cât și bateriile și în direcțiunea podului peste Bârlad¹⁴⁰. Satul Toncești¹⁴¹ a fost bombardat cu proiectile chimice 2%, pe frontul Corpului 3 Armată nicio acțiune de infanterie, artileria amică continuă tragerile conform planului de acțiune. Artileria inamică a bombardat intens sectorul Diviziei 14, loviturile au căzut între liniile 1-a și a 2-a, asemenea a aruncat 100 de obuze de 105 mm asupra colțului viilor la Nord de balta Ioneasca, fără rezultat mare, parte din proiectile nu au explodat.

Comandantul Armatei I General (ss) Cristescu.

Comunicatul Armatei II spune:

Ora 23. Corpul 4 Armată, bombardament intermitent de ambele părți, nici o acțiune de infanterie.

trebuia să înceapă să vorbească tunul se apropie, am redactat, fără să cer autorizare de la nimeni, următorul ordin către Armata 2. *Executați operațiunea pe răspunderea M.C.G.* și l-am supus spre semnare generalului Prezan. Acesta cu curajul de care a dat dovadă în toate acțiunile mari, în momentele grele de atunci, l-a semnat fără ezitare”. *Marele Cartier General, Documente 1916-1920*, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 270-271.

¹³⁹ Comuna Biliеști, formată numai din satul de reședință la 10 km est de Focșani, pe malul drept al Siretului.

¹⁴⁰ Râul Bârlad este cel mai important afluent din partea stângă a râului Siret. Izvorăște din Podișul Central Moldovenesc și trece pe lângă orașele Negrești, Vaslui, Bârlad și Tecuci. Se varsă în Siret la est de comunele Suraia și Biliеști, care sunt pe malul drept al Siretului.

¹⁴¹ Corect: Torcești, sat care ține azi de comuna Umbrărești, județul Galați, la 16 km sud de orașul Tecuci.

Corpul 2 Armată: un contraatac inamic executat la 16:30 asupra dreptei Brigăzii 12 Infanterie la Poiana Încărcătoarea¹⁴², respinge trupele noastre în vechile poziții cu pierderi simțitoare. La orele 17:15 trupele noastre atacă din nou Poiana Încărcătoarea, însă nu reușesc să alunge pe inamic; restul Diviziei 6 se găsește în stăpânirea primei poziții inamice de la cota 600 (155) până la cota 630 inclusiv, și se întăresc pe ea; trupele Brigăzii 1 Infanterie (Divizia 1-a și Divizia 3-a) se găseau la orele 20 în înaintare către Vest. După ultimele informații, frontul de luptă al diviziilor 1 și 3 s-a fixat pe linia cota 590 dealul Puturoasa¹⁴³ – cota 522 – 452 dealul viei – Gogoi¹⁴⁴ – dealul Fundul Secăturei. Dealul Buduiului și Șușiței.

D. O. subșef de stat major Trantomir¹⁴⁵ Nr. 1918/11.7.1917.

De la Armata 4 rusă: ora 12. Situația Corpului 8 a fost: Divizia 15 flancul drept aproape de Momâia¹⁴⁶ la Nord și [la] Sudul înălțimei unitățile Diviziei înaintază [spre] cotele 464, 437, 395. Contraatacul inamic asupra cotei 437 a fost respins. Divizia 14: pe linia 395, 453, 421, 411. Regimentul 21 Trăgători Turkestan a ocupat Voloșcani¹⁴⁷, Bătrâni și Voloșcani de la Sud. Inamicul a rezistat puternic. Artileria ia contra poziții înapoi; la ora 11 Divizia 15 a ocupat [cotele] 632, 612, 487, unde s-a întărit; contraatacul inamic a fost respins. Divizia 14 se află pe linia [cotelor] 411, 398 și 278, Nord de Voloșcani¹⁴⁸. Artileria inamică a bombardat cu obuze chimice înălțimea 411; patrurile noastre au văzut trupele inamice retrăgându-se în dezordine la Vest de Vizantea Mănăstirească. Artileria noastră a distrus complect personalul unei baterii inamice. Comandantul bateriei făcut prizonier. Prizonierii în marș spre comandament. Numărul tunurilor capturate se va comunica. Maior Bădulescu Nr. 4214.

– Vorbind cu Cristea la telefon, îmi spune că vin vești tot mai bune de la Armata 4 și 6 rusă. Doamne! poate că vom avea *îndreptățitul* ajutor de data asta și mila ta. Mă gândesc cu jale la cei căzuți azi! Bravii și bunii noștri camarazi!

– Pentru Armata 1-a, atacul s-a hotărât simultan cu al Armatei 6-a rusă, la ora 5 dimineața. Joi 13 Iulie. Fi-va 13 cu noroc de data asta? Comunicatele germane se laudă cu victoria lor asupra Rușilor. Spun că de la Siret până la Carpații Păduroși sunt în înaintare pe o lățime de 250 km și că ar fi la Sud de Tarnopol. De fapt victoria lor se datorește defecțiunii armatelor ruse de acolo, care nu au voit să lupte. Pe de o parte ar fi bine să mănânce Rușii acolo o bătaie

¹⁴² În text: f-na încărcătoarea.

¹⁴³ În text: Coturasca.

¹⁴⁴ Gogoiu este un sat din comuna Răcoasa, județul Vrancea, la circa un kilometru sud vest de Mărăști, pe malul nordic al râului Șușița.

¹⁴⁵ Lt. colonel Lucian Trantomir, subșef de stat major al Armatei a II-a împreună cu Lt. colonel Carol Ressel; cf. *Războiul de Întregire...*, p. 262.

¹⁴⁶ Vârful Momâia, 625 de metri, a fost cucerit de Corpul 8 de armată rus.

¹⁴⁷ Voloșcani este un sat din comuna Vidra, județul Vrancea, la 30 km vest de Mărășești.

¹⁴⁸ Sat din comuna Vidra, județul Vrancea, la 20 km sud-est de Mărăști, pe malul nordic al râului Vizăuți.

sdravănă – care să se localizeze apoi; va deștepta guvernul rus și-l va sili la măsuri represive teroriste.

– Ce o fi la București acum? Ce vor fi făcând ai noștri?

– Un document important îmi dete Antonescu azi: din el se vede de ce a căzut – în afară de altele – bătălia de la București.

12 Iulie. Comunicatul din dimineața de 12.VII al Armatei II.

Ora 7: Către orele 2:05, inamicul a atacat la cota 711 Poiana Încărcătoarea, dar a fost respins; alte două atacuri la cotele 660 (156) și 670 au fost oprite de focurile artileriei și infanteriei noastre. Pe restul frontului relativ calm în cursul nopții, numai angajamente de patrulare și bombardament slab de artilerie; trupele noastre sunt în strâns contact cu inamicul și continuă lucrările de întărire.

Subșef de stat major Trantomir. Nr. 1924, ora 5 dimineața.

Raportul Armatei II către Rege. Atacul infanteriei început azi de dimineața la ora 4 a avut ca rezultat ducerea frontului armatei pe linia dealul Fântâna Puturoasă, cotele 590 și 536, pe Dealul Mare (nord Câmpurile), cota 452 Nord Est Vosculești – cota 420 Est cătunul¹⁴⁹ Gogoiu – cota 432 pe Dealul Secături, cota 487 unde se leagă cu Armata 4-a; Poiana Încărcătoarea, luată azi dimineața, a fost pierdută în urma unui contraatac puternic al inamicului; o încercare de a o recuceri după-amiază n-a reușit. Este nevoie de o nouă pregătire de artilerie în acest punct. S-au luat în cursul luptelor de azi 17 tunuri din care 4 de 120 mm și 4 antiaeriene, numeroase mortiere de tranșee, mai multe mitraliere și mari cantități și muniții de infanterie și artilerie. Numărul prizonierilor nu se cunoaște exact; până acum s-au numărat 700 dintre cari șase ofițeri. Pentru mâine au hotărât a limpezi definitiv situația [de pe] culmea Fântâna Puturoasă și a lua măsurile necesare până-n malul stâng pârâul Vizantea¹⁵⁰. – General Averescu.

Ordinul Armatei a II-a pentru ziua de 12.VII 917.

Mâine, 12 Iulie, se va continua acțiunea ofensivă pentru a respinge cu desăvârșire pe adversar de pe culmea dealului Puturoasa și pentru a duce stânga armatei înălțimile de pe stânga pârâului Vizantea. Acțiunea pe culmea Fântâna Puturoasă va începe în revărsatul zorilor printr-un puternic bombardament de artilerie. Pentru înaintarea stângei armatei se va face mai întâi următoarea pregătire:

1) Trupele disponibile de la Divizia 1-a, adică Brigada 2 Infanterie și Reg. 1 Vânători, vor intra în prima linie, între cota 536 pe Dealul Mare și Ciurucul inclusiv. În chipul acesta Divizia 1 se reîntregește pe linia de luptă. Reg. 4 infanterie și 28 infanterie se vor aduna în Valea Oracea la Nord-Vest de Mărăști pentru a constitui rezerva generală. Artileria grea și artileria de câmp va fi dispusă în vederea continuării ofensivei.

¹⁴⁹ În text: ciurucul.

¹⁵⁰ Există trei sate Vizantea: Vizantea Mănăstirească, Vizantea-Livezi și Vizantea Răzășească, dispuse oblic pe o axă sud-estică, pe malul râului Vizăuți.

Pentru începerea acțiunii în această parte a frontului se vor aștepta ordine anume. Măsurile pregătitoare arată [că?] se vor face în cursul zilei. [sic!] General Averescu.

(157) **12.VII. 917, orele 17.** În plin succes pe frontul român, ca un fulger năprasnic căzu ordinul lui Kerenski de la Petersburg, ca „*armatele ruse să înceteze ofensiva*”.

Acest ordin e consecința defecțiunii armatelor ruse pe tot frontul – fricei guvernului provizoriu, anarhiei din interiorul Rusiei care nu poate fi canalizată. Se prezintă un moment extrem de favorabil pentru noi, acțiunea începuse nespus de bine, și iată că totul stopează! Câtă răspundere încarcă Rusia față de întreaga umanitate. Ce va mai fi? Numai Dumnezeu știe! Ce vom face? Iarăși [numai] Dumnezeu poate ști! Ne-a rămas zece divizii sdavene și cinci în organizare.

De la Cartier se dăte următorul ordin:

Armatei I-a și a 2-a. Cu tot succesul obținut, continuarea operațiunilor pe frontul nostru nu mai este posibilă din cauza situației generale de pe frontul oriental.

În consecință se ordonă:

1) Armata II-a se va opri pe frontul pe care vor ajunge în seara de 12.VII. Trupele se vor întări puternic pe cea mai bună pozițiune de rezistență care se află în lungul frontului cucerit.

Pozițiunea va fi în legătură cu aceia pe care se va întări Armata IV rusă.

2) Armata I-a rămâne pe pozițiunile (sale) pe care se găsește. Gruparea armatei trebuie să fie astfel făcută încât trupele din linia II-a și rezervele să nu sufere din cauza artileriei inamice. Retragerea trupelor din linia II-a și a rezervelor (Divizia 5-a și eventual a 12-a și parte din a 9-a) la Nord de Siret se va face chiar în noaptea de 12 spre 13. Mișcarea de retragere trebuie să fie complet terminată odată cu venirea zilei.

3) Ambele armate trebuie să grupeze astfel forțele încât să fie în măsură a face față în bune condițiuni unui eventual atac inamic.

D. I. O. (Din Înalt Ordin)

Nr. 34 – General Prezan

12.VII. 917¹⁵¹

Comunicatul de la ora 4 al Armatei I-a spune că cu tot tirul violent al artileriei noastre grele care durează de trei zile, inamicul continuă a răspunde intens, bombardând liniile noastre și mai ales linia I-a a sectoarelor diviziilor 13 și 14, de unde *trebuie* (!?) să se dea atacul mâine. Totul denotă, că fiind bine informați de intențiunile noastre, au grămădit forțe numeroase în zona de (158) atac a Armatei I-a, luându-le probabil chiar din fața Armatei II-a. Ce vor face la noapte și mâine când vor vedea slăbind intensitatea tirului și calmarea acțiunii? Vor crede probabil – în zăpăceala primului moment, că au fost înșelați – că au

¹⁵¹ Ordinul nr. 34 din 12 iulie 1917 este reprodus în *Marele Cartier General...*, doc. nr. 72, p. 186.

demonstrat cu forțe numeroase în acel sector pentru a-i face să-și deplaseze forțele din fața Armatei II-a și că acum, la transporturi¹⁵² acolo pentru a exploata „a fond” succesele prime ale Armatei II-a. Sunt zdrobit. Nu mai am nici putere de a-mi aduna gândul la ce va fi *mâine*? Într-adevăr, pare că „Dumnezeu este într-adevăr de partea parșivilor de nemți!” Ce va face Rusia? Măsura de acum, transmisă atât de *laconic* și *fără comentarii* e oare pentru a *remedia* și organiza starea de anarhie a oștirei și a statului, sau în neputința vădită de a mai acționa? Atâtea întrebări la care nu poți răspunde nimic.

Afară e zi de vară caldă. Grupe de ruși trecură acum cântând. Și înțelegând bine grandoarea¹⁵³ mișcărei rusești de acum, în raport cu umanitatea și *vremea* ce va să vie *după*, totuși, sânger de ură contra *turmei* inconștiente, care transformată în instrument, nu se poate măcar ridica la *înălțimea ideilor care au deslănțuit furtuna*. Cât trebuie să jubileze nemții de acestea toate. Totuși este un Dumnezeu sus!

Ora 18:30. – Printre hârtiile găsite cu ocazia percheziției făcute Lt. Colonelului Crăiniceanu – cel împușcat pentru înaltă trădare – e și o scrisoare a bătrânului General, scrisă prin Ianuarie, puțin înainte de dispariția ticălosului Sturdza și descoperirea complotului.

E o scrisoare adânc mișcătoare, cu idei și topiri de dorințe interesante într-însa. Bătrânul, după ce spunea că „toți generalii de rezervă au fost demobilizați, ceea ce a creat o situație cu totul precară unora, cum e de pildă Saegiu...” și găsește „*nedreaptă măsura*”, după ce arată că „*trebuia să facem războiul*” care dacă n-a reușit cauzele sunt „adânci și îndepărtate” – spune la urmă că „la primăvară, *va veni la fiul său și se va simți foarte fericit a sta în tranșee cu carabina alături de fiul său!*” Apoi exclamă: „Fericit comandantul de companie și de batalion, căci numai ei pot ține trupa în mâna lor, o pot vedea lucrând și o pot conduce cu vocea tare. Fericiti! Căci numai ei pot avea succese chiar în dezastrul general!”

Și privind slova bătrânului general, mă gândeam la netrebnicia fiului! Cum nu l-a fulgerat în suflet și nu i-a trezit sufletul plecat spre prăpastie?

(159) – În birou a luat locul febrilității de până acum o tăcere plină de tristețe.

– Pierderile Armatei II-a pe timpul acțiunii ofensive din ziua de 11 și 12 Iulie: 11 ofițeri morți, 18 răniți, 800 soldați morți, 1.000 răniți, 420 dispăruți.

Iată ordinele date de Scherbathcheff¹⁵⁴:

¹⁵² Probabil „fac transporturi”; formulare neclară.

¹⁵³ În text: grandiotatea.

¹⁵⁴ Ortografiere acceptată azi: Dmitri Grigorovici Șcerbaciov sau Șcerbacev (1857-1932), cu diverse ortografieri: Shcherbachev (în engleză), Chtcherbatchiov (în franceză), Schtscherbatschow (în germană) – general rus, din octombrie 1915 a fost comandantul Armatei a 7-a, care a participat la ofensiva lui Brusilov în vara lui 1916. În aprilie 1917, Șcerbacev a devenit șef de stat major al comandantului suprem de pe frontul românesc, regele Ferdinand I. În decembrie 1917, a preluat comanda „Frontului ucrainean”, care era subordonat centrului de la Kiev Na Rada și a încheiat un armistițiu cu Puterile Centrale. După sfârșitul războiului, guvernul francez, prin generalul Henri Berthelot, i-a conferit Legiunea de Onoare. El a obținut acordul lui Berthelot de a forma cu trupele sale așa-numita Armată Albă. A ajuns la Ekaterinodar în decembrie 1918. La

Către Armata 6 Rusă: Conform ordinului guvernului provizoriu se va opri *temporar* preparatiunea cu artilerie și atacul, până la un nou ordin.

Ordine detaliate vor fi transmise ulterior. No. 010319

(ss) Tchebatscheff

12.VII. 1917 Iași.

– *Către Armatele 4-a și 9-a.* În urma modificărilor aduse în situație, Guvernul provizoriu ordonă oprirea *temporară* a ofensivei. Ordon trupelor care au luat ofensiva de a se fortifica pe poziția cea mai favorabilă. Ordine detaliate se vor transmite ulterior.

(ss) Tscherbatcheff

No. 0101320. 12. VII. 917 Iași.

– Vorbind cu Antonescu, care-mi spunea, că deși *nu-i descurajat* și nici nu vede prea în negru, totuși regretă munca de trei luni căzută acum în baltă, trebuind, atunci când va veni momentul, să alcătuim un alt plan de operație, emisei părerea că se prea poate ca dictatura întronată acum de guvernul provizoriu, cu asentimentul grupelor de lucrători și soldați, precum și a sovietelor¹⁵⁵, să dea un nou impuls armatelor ruse. La aceasta el obiectă:

a) Pentru a putea exercita dictatura trebuie să te reazimi pe forță armată – ori guvernul [provizoriu] nu o are.

b) Chiar de s-ar restabili cu tunul ordinea în interior – *pe fronturi va fi greu*, căci acolo puterea e în mâna trupelor, ce au puștile și tunurile. La aceasta n-am mai putut răspunde, fiind întrerupți în convorbire, dar răspund aici:

a) Istoria arată că nu-i nevoie de *forță multă*, ci de *voință și energie*.

Starea anarhiei scoate, impune la un moment dat, omul. Pilda 1792-1796 la Francezi. Turma se stăpânește *repede*.

b) Franța avea o stare similară cu aceea a Rusiei astăzi. Aceasta n-a împiedicat formarea falangelor naționale care au dat apoi *Campania Napoleoniană* și au adus *Epopoea imperială*. Am emis apoi ideea naivă – scoasă mai mult din revolta (160) sufletului și din dorința de a mai nădăjdui: „Dacă japonezii ar fi împinși acum în Rusia?”

La aceasta a răspuns cu drept: Cât timp ar trebui?

– Veni Colonelul Condeescu și aduse ultimele informațiuni: atât de prețioase ar fi fost pentru noi dacă se continua ofensiva! Germanii derutați de atacul Armata II-a, deplasase deja 1 divizie ½ de la Siret, din fața Armatei I-a spre a le îndrepta spre Armata II. Azi la 10 se găseau cu o etapă de 30 km făcută. Câtă șansă căzută! Câtă ușurare ar fi fost pentru Armata I care ar fi luat mâine hotărâta¹⁵⁶ ofensivă.

începutul anului 1919, a călătorit la Paris pentru a solicita sprijin pentru Mișcarea Albă de la liderii conferinței de pace. Puțin mai târziu, amiralul Kolceak și-a confirmat poziția de reprezentant oficial al Mișcării Albe alături de aliați. În mai 1920, Șcerbacev a demisionat din funcția sa după dezacorduri cu generalul Wrangel cu privire la posibila cooperare cu Polonia. S-a retras la Nisa, unde a trăit până la moarte din pensia asigurată de guvernul român.

¹⁵⁵ În text: comitetelor.

¹⁵⁶ În text: mîncată.

Ce va mai fi?

– Germanii au luat Tarnopol, dar mărturisesc *că au isbutit, cu toată rezistența ariergardelor ruse* – ceea ce ar însemna că rușii ar începe să reacționeze!

De fapt ce ar însemna și 100 km de înaintare germană, dacă Rușii s-ar reculege? Ar fi la un moment, chiar o situație critică pentru nemți.

– Continuând discuția cu Antonescu, el spune că nu trebuie să comparăm revoluția franceză cu ceea ce se petrece în Rusia acum. Din punct de vedere operativ mai ales, condițiunile sunt cu totul altele. Azi, toate ramurile de activitate socială trebuie să concure la victorie contra lumii întregi.

– Mă frământ și nu-mi pot găsi liniștea – calmul de până acum. Ce impresie va face trupelor și ofițerilor oprirea ofensivei în plin succes?

Cu ce febrilitate așteptam comunicatele și cu ce înfrigurare ziua de mâine!

Dar – vorba lui Filimon – poate că-i mai bine așa. Strângem steagurile noastre pentru a le desfășura în vremuri mai bune.

– *Oare*, dacă s-ar studia o apărare a peticului rămas fără concursul rușilor, nu s-ar putea oare?

– Germanii din lipsă de alamă confecționează actualmente tuburile de cartușe din fier. De altfel și muniția de artilerie suferă. Ieri s-au tras într-un sector al Armatei I peste 150 de proiectile din care prea puține au explodat.

(161) Cheltuieli de la 15 Septembrie [1916] înainte.

Croitorului pentru că mi-a căptușit vesta și mi-a pus nasturi verzi și epoletți la manta

	Lei 6,00
200 gr. tutun	Lei 12,00
Apă de dinți 15.IX. 916	Lei 3,50
Jurnale	Lei 0,50
Unt proaspăt trimes acasă – 16/9/916	Lei 2,80
Jurnale gară și reviste 18/9/916	Lei 3,80
Lui Ion pentru vasele de flori 19/9/916	Lei 5,00
Luat solda pentru Septembrie 916.	211 franci
Mi s-a reținut popota August	28 franci
Pentru jucării lui Matică	20 franci
Jurnale și reviste, birjă gară 21/9	6 franci
Cărți Sfetea	14 franci
Bomboane Caracal	10 franci
23-28 Septembrie. Buzău – Întreținere	50 franci
2 <i>Illustration</i> – <i>Je sais tout</i>	6,30 franci
2 numere <i>Illustration</i>	3,25 franci
Trâmbiță și soldați Matică	11 franci
28 Septembrie – 12 Octombrie	
Pentru Matică jucării	20 franci
Cheltuieli Câmpu-Lung – Nămăești – Bacău – Comănești – Grozești – Fetești – Țândărei – Hagieni	60 franci

17 Octombrie – 4 Noiembrie masa de seară la Mircea	60 franci
Luat chiria semestru	260 franci
Luat solda pe Octombrie	260 franci
Din care se scade pe două luni popota la Cartier	120 ¹⁵⁷ franci
17 Octombrie – 1 Noiembrie	
Dat în casă servitoarei	14 franci
Văruitul odăii	20 franci
1.000 kgr lemne	20 franci
Măturat coșuri	4 franci
Gulere de la spălat	9,50 franci
Mezeluri la Titi la masă	20 franci
Tutun	25 franci
(162) 1 Noiembrie lui Mimi pentru casă	25 franci
Căciuliță Matică	20 franci
Șoferului	20 franci
Ioanei bacșiș	5 franci
Pentru dulapul Mărioarei	40 franci
Zahăr 10 kilograme	14 franci
2-15 Noiembrie	
Tutun	20 franci
Lui Mimi	80 franci
Luat solda pe Noiembrie, Decembrie, Ianuarie	858 franci
Dat Fimei din cei 2.000	200 franci
Luat provizii drum	28 franci
Plătit casa Iași o lună	60 franci
Diverse pentru drum pentru Iași	15 franci
Camion, trăsură – gară – bacșiș	15 franci
Mezeluri – ciocolată	4 franci
Tutun	4 franci
Popota 17-21 Noiembrie	50 franci
Lemne 700 kgr	14 franci
Lemne 1.000 kgr	25,50 franci
Brânză 2 kgr	6 franci
Galoane	6 franci
Postav roșu	10 franci
Molton	14 franci
Mărioarei pentru lucruri casă	7 franci
Tutun	20 franci
Brânză, unt	13 franci
Vin	2 franci
Cafele birou	3,50 franci

¹⁵⁷ În text: 1,20.

La tunică	10 franci
Chipiu maior	40 franci
Binicăi datoria	10 franci
Bretele, șireți și ghetete	5 franci
Încasat diferența chirie maior	60 franci
Popota 22 Noiembrie – 6 Decembrie inclus.	111,75+5 franci
Chiria 15 Decembrie – 15 Ianuarie 917	60 franci
Spirt – gaz	300 franci
Tutun	24 franci
Apă dinți, pastă, bicarbonate	6,50 franci
Vin	6 franci
(163) Zahăr, fasole	9,00 franci
Lapte, vin	26,00 franci
Binicăi	4 franci
Masa birt	6 franci
Cafele, cognac 5 sticle, mălai, zahăr 1 kgr	15 franci

12 Iulie 917. – ora 24 noaptea. (pagină albă în text)

Generalul Iancovescu a fost numit ministru de război¹⁵⁸. Se vorbește de numirea Colonelului Nicoleanu ca secretar general. Sunt trei candidați: Alevra, Nicoleanu și Găvănescu.

– Mă tot gândesc ce va aduce ziua de mâine și tot *nu-mi vine a zice că va fi rău*. Prea ar fi din cale afară dureros, ca atâta muncă și strădanie să nu dea roade. După dezastrul primei părți a campaniei cine mai credea că armata noastră s-ar putea reface așa de repede? Și acum să nu arate ce poate?

– Ieri am întâlnit în Iași vechi tovarăși de copilărie: pe Jean Fortunescu¹⁵⁹, pe Gelep¹⁶⁰, pe Făgețel¹⁶¹. Acesta din urmă scrie actualmente la „Drum drept” a lui Iorga și la „Independența română”.

– Se stinge lumina electrică, a trecut de 12 noaptea. Se face tot mai multă economie la lumină. Uzina are foarte puțin țiței. Și cum scriu mă gândesc la cei lăsați la București. Ce vor fi făcând? Cu ce speranțe se vor hrăni? Mimi și Papa vor mai fi trăind? Dar Cristică? O revăd continuu pe biata Mimi în noaptea ultimă ce am petrecut-o în căsuța noastră. Cum se frământa și se tânguia la gândul că Olimpia va merge acolo. Titi neluând-o și eu ce fac, m-a sărutat la

¹⁵⁸ Generalul Constantin Iancovescu a fost numit ministru de Război la 20 iulie stil vechi 1917.

¹⁵⁹ Constantin D. Fortunescu (1874-1965) – profesor de limba franceză la liceul „Carol I” din Craiova, publicist istoric literar, întemeietor și colaborator permanent al mai multor reviste la Craiova precum „Arhivele Olteniei” (1922-1943).

¹⁶⁰ Ilie N. Gelep (1877-), *Pământul și Omul*, Partea I, *Asia*, Craiova, 1913, 172 p., sau Maior V. T. Gelep, *Mirajul păcii*, Craiova, Tiparul prietenii științei, 1928; ulterior, colonel magistrat.

¹⁶¹ Constantin Șaban-Făgețel (1884-1947) – jurnalist, critic literar, editor român din Oltenia (n. Făgețel, jud. Olt), cunoscut jurnalist al epocii.

plecare! Poate n-am s-o mai regăsesc pe această nenorocită bătrână care m-a crescut *ținându-mi loc de mamă*. M-a iubit mult și era mulțumită văzându-mă unde am ajuns prin mine însumi. La plecare m-a sărutat mult, mult, poate presimțea că-i ultimul sărut ce-mi dă...

**A Memorialist of the Unity War: General N. M. Condiescu.
The Withdrawal and Rebuilding of the Romanian Army in Moldova
(Abstract)**

Keywords: military campaign, national ideal, offensive, bridgehead.

An important document for understanding the evolution of Unity War is given by the records of the future General and writer Nicolae M. Condiescu (1880-1939). He is introducing us in the atmosphere of the Great General Quartier during the period of retreat and refugee in Moldavia, where Romanian Army was able to rebuild itself in order to fight against the enemy and where important political decision were taken for the future of Greater Romania.

Amintiri din copilărie și pînă la bătrîneță

Carmen Cătălina ALEXA*

Alexa Crăciun (1899-1987), autorul jurnalului publicat în paginile următoare, s-a născut și a crescut în Bulboaca (comuna Deleni, județul Vaslui), un sat mic de pe malul Bârladului, în vecinătatea Codrilor Crasnei. Pe bătrân nu l-am cunoscut personal, iar jurnalul mi-a parvenit pentru câteva săptămâni într-un mod cu totul întâmplător. În vara anului 2022, o nepoată a lui Crăciun Alexa, Valeria Honcu, 78 de ani, din aceeași localitate, știind că mă interesează oamenii, obiceiurile și împrejurimile satului meu natal, m-a întrebat dacă nu aș vrea să citesc un jurnal scris de bunicul ei. Mi-a povestit că jurnalul fusese scris de mână spre finalul vieții autorului, că îl vedeau seara aplecat asupra paginilor unui caiet în care, spunea el, își așternea cele mai importante întâmplări din viață, din dorința de a nu le uita nici el, nici cei ce aveau să rămână în urma lui.

Valeria Honcu mi-a înmănat un caiet nu prea gros, cu paginile gălbui acoperite de un scris destul de îngrijit, cu rugămintea de a i-l returna după ce aveam să-l citesc, pentru că este o prețioasă moștenire de familie.

Lectura, anevoioasă pe alocuri (fraze rămase neterminate, exprimări stângace, paragrafe haotice, fragmente ilizibile, cuvinte șterse), a fost un prilej de reconstituire atât a modului în care trăiau și munceau străbunii și bunicii noștri la începutul secolului trecut, cât și a efectelor devastatoare produse de cel de-Al Doilea Război Mondial. Pentru cineva care a crescut și a trăit în Bulboaca, paginile acestui jurnal sunt o incredibilă incursiune în timp, o călătorie prin locuri care și astăzi se numesc la fel, cu nume de persoane care sunt în continuare familiare actualilor locuitori ai satului, nepoții și strănepoții celor despre care se vorbește în jurnal.

Textul propus publicării reprezintă, credem, varianta integrală a jurnalului, a cărui odisee a continuat. După ce l-am citit, am constatat cu regret că avea niște pagini lipsă atât la început, cât și pe parcurs, lucru ușor de dedus, deoarece paginile scrise de mână fuseseră atent numerotate de autor. După ce am discutat și cu alte rude ale lui, am descoperit că mai exista o variantă a jurnalului, transcrisă la mașina de scris, pe care nepoții, în urmă cu niște decenii, o

* Profesoară de istorie la Liceul Teoretic „Mihail Kogălniceanu”, Vaslui; e-mail: cătălina_alex71@yahoo.com.

multiplicaseră ca să aibă fiecare câte un exemplar. Prin amabilitatea unuia dintre nepoți, mi-a fost trimisă varianta scanată a acelei transcrieri, ocazie cu care am putut lectura și paginile lipsă din caietul original. Această variantă a fost copiată și corectată minim, am preferat să păstrez stângăciile de formulare, arhaismele, regionalismele, modul de ortografiere, pentru că prioritare sunt conservarea și transmiterea mai departe a informației, respectiv fondul, forma pe alocuri ezitantă fiind, în acest caz, o chestiune secundară.

Se prea poate ca informațiile pe care le oferă jurnalul acesta să fie relativ banale pentru un ochi de specialist, dar, pentru cineva pentru care numele de locuri și de oameni au o rezonanță puternic subiectivă, demersul lui Crăciun Alexa este unul foarte prețios. Paginile acoperite cu scrisul unui țăran care a preferat să-și petreacă serile aplecat asupra unui caiet cu rânduri egale pe care înșira cuvinte și amintiri sunt un amestec emoționant de istorie și etnografie la care mă bucur că am avut acces.

Conținutul jurnalului este oarecum structurat, în sensul că există mici titluri care anunță subiectul fragmentului pe care-l delimitează. Sunt furnizate descrieri simple, dar grăitoare ale felului în care erau construite casele din sat la începutul secolului trecut, cu pereți din nuiiele împletite lipite cu lut, cu uși de lemn și acoperișuri de paie. Răzbate și un crâmpei de imagine a locului dinaintea așezării primilor săteni: „dar când au venit aici strămoșii noștri se spune că era pădure când treceai dincolo de pîrîu era codru întunecos, nu te mai găsea nimeni, nu au găsit decît o fîntînă aici lîngă pîrîu”.

Se perindă apoi prin fața ochilor oameni care aprindeau focul cu iasca și amnarul, fugeau în pădure la cea mai mică primejdie, munceau din greu la boierii care aveau moșii pe dealurile din împrejurimi, măcinau grânele la râșnița din casă sau la morile de vînt sau de apă din sat sau din cele trei sate vecine, își făceau pluguri pentru șase boi și care de lemn în care aduceau mărfuri de la Vaslui sau, după un drum de o săptămână-două, de la Galați, cultivau pămînturile, pescuiau prin gârle, creșteau animale de tot felul sau se hrăneau din grădînit.

Mersul la școală se făcea greu, cu opinci care scăpau din picior, cu pedepse primite din orice, pe zloată și ninsoare. Chiar și așa, școala era dorită, astfel încât, atunci când părinții nu-și mai permiteau costul uniformei sau al taxei școlare, iar copilul era adus înapoi în sat și pus la muncă pe moșia boierului, el se considera fără noroc.

Jurnalul conține și povestiri legate de cel de-Al Doilea Război Balcanic, de Primul Război Mondial, de prezența pe front în zona de nord, de faptul că, ajuns acasă după cinci ani de serviciu militar, a plîns de bucurie cu frații și părinții lui. Amintirile campaniilor militare la care a participat în Al Doilea Război Mondial se întrepătrund cu cele din viața de zi cu zi, unele duioase, altele brutale, în care flăcăii sapă fântâni, cântă dintr-un buciom făcut de mîna lor, se duc la nunți care țin o săptămână, se îndrăgostesc de fete sau se omoară între ei. Amintirile legate de război sunt fragmentare, subiective și dramatice pe alocuri, reflectând parțial operațiuni militare, debandada din gări, dramele personale (boala lui, moartea celor doi frați și a ginerelui) sau ale cunoscuților,

teama și fuga sătenilor din fața ocupanților, refugiul lor disperat pe dealuri, interacțiunile civililor cu germanii sau cu rușii, teroarea și nesiguranța trăite de sătenii obligați să gestioneze o relație imposibilă cu noii aliați, spaima permanentă a femeilor hăituite de soldații ruși, atacurile aeriene sau secvențele funeste, suprarealiste, cu prizonieri germani executați, așezați în cerc și lăsați să se descompună sub soarele fierbinte al verii.

Cel puțin la fel de dramatice sunt și paginile referitoare la seceta din 1947 și la efectele ei teribile asupra sătenilor, la foametea pe care au îndurat-o cu toții, la drumurile făcute pînă în Oltenia pentru a face rost de hrană sau pentru a încredința unor familii de acolo copiii pe care nu-i mai puteau hrăni. Spre sfârșitul războiului, secetei și foametei, chiar dacă unii au ajuns să mai culeagă o recolta, nu au supraviețuit efectelor prelungite: „după 5-6 luni de la culesul porumbului, unii oamenii, care au mîncat aproape numai urzică, au început să se umfle în tot trupul de parcă erau grași și pe urmă îi găsea moartea”.

Crăciun Alexa a fost un țăran care a prins trei războaie, a scăpat cu viață din ele, s-a însurat și a avut șapte copii, a trăit toată viața din munca palmelor și a murit de bătrînețe la 88 de ani. Ce-l deosebește de mulți ca el este faptul că a ales să înșire, așa cum s-a priceput, niște lucruri pe care cei de azi fie le-au uitat, fie nu le-au știut niciodată, fie le citesc prin cărți și asta le lasă impresia că sunt evenimente din istoria mare, care n-a trecut și peste și prin viața celor simpli de lângă noi.

Amintiri din copilărie și pînă la bătrîneță

[p. 1] Amintiri din timpuri vechi. M-am născut în anul 1899. Cînd am început să cunosc și eu pe lume din mica copilărie, îmi aduc aminte ce fel de case am văzut din cele mai vechi așezări ale satului Bulboaca. Am văzut la un om că construcția casei era făcută din nuiiele împletite ca la gară, formată în patru colțuri și lipită cu lut și paie pe dinăuntru și pe dinafară; apoi al doilea era făcut cu băligar de cal, după care a uns pereții cu var. Ca acoperiș a pus niște lemne deasupra și o acoperise cu paie. Și ca să aibă ceva lumină în casă făcuse o gaură în perete și i-a pus o piele de oaie curățită bine, curată, o întinsese bine ca să fie strunită și ea cădea puțină lumină; apoi copii ca să vadă mai bine cu un cărbune mi-o spărsese ca să se vadă mai bine.

Apoi ușa casei o făcuse din scînduri răzute cu toporul. Cînd omul pleca de acasă încuia ușa cu un zăvor special făcut din lemne; un lemn cam de jumătate de metru lung și gros cam de 15-20 centimetri îl așeza înăuntru în așa fel ca să nu-l poată descuia nimeni. Zăvorul acesta avea o gaură prin perete prin care băgai mîna cu o cheie făcută tot din lemn că cu ea încuiai și tot cu ea descuiai ușa. Podul casei era făcut dintr-o plasă de nuiiele împletită așezată pe niște lemne în loc de grinzi și lipită cu lut și ca să nu se lese podul casei în jos pusese în mijlocul casei înăuntru un stîlp, adică un pod ca să țină podul mai bine.

În partea de jos, lângă ușa avea o gaură prin perete prin care trecea mîța în bună voie, încolo și încioace.

Am mai văzut și alt fel de case, puse lemnele cu creștătura una în alta, unul peste altul pînă la înălțimea casei și apoi lipiți cu lut gros și altul mai subțire și apoi dați cu var.

Dar cînd au venit aici strămoșii noștri se spune că era pădure cînd treceai dincolo de pîrîu era codru întunecos, nu te mai găsea nimeni, nu au găsit decît o fîntînă aici lângă pîrîu. Tăiau oamenii lemne cît voiau și aduceau acasă numai ce era gros, crengile acolo rămîneau și focul din vatră nu se mai stîngea zi și noapte, din cauză că dacă se stîngea focul trebuia să se ducă la altă casă să aducă foc pentru că nu se găseau chibrituri decît foarte [...].

[p. 2] Oamenii se foloseau mai mult la aprinsul focului cu scăpăratul cu amnarul – o bucată de oțel – lovind în el cu o piatră mică pe care o numeau cremene și puneau pe ea o bucată de iască și cînd loveau piatra cu amnarul de oțel se produceau scînteii care se opreau pe iască care se aprindea puțin și omul mai suflînd și mai adăugînd și o bucată de cîrpă și mai sufla pînă cînd cîrpa aceasta ardea cu flacăra. Și decît atîtea necaz cu scăpăratul cu amnarul, oamenii preferau să țină foc în vatră zi și noapte.

Oamenii erau săraci lipiți pămîntului din cauză că munceau mai mult la boier decît acasă. Cînd venea iarna și vedea că nu are ce mîncă ori nu avea hrană pentru animale mergea la boier și lua pe datorie alimente și hrană pentru animale. Dar cînd ieșeau în primăvara trebuia să lese toată treaba lui acasă și să plece la boier, că se [...] omul boierului în vîrfurile dealului și striga să iască toată lumea la muncă pentru datorie și care nu ieșea – omul boierului – umbla din poartă în poartă și dacă-l găsea acasă îl bătea pînă la sînge.

Și ieșeau la muncă pentru boier, care-i hrănea cu cea mai proastă mîncare.

Era mai rău decît pe vremea turcilor – cum spuneau bătrînii – că veneau convoaie de turci și cînd se apropiau de sat, oamenii se strîngeau unul pe altul, fugiți mîi că vin turcii; atunci toți fugeau, lăsau casa și intrau în pădure; în sat rămîneau numai bătrînii care nu puteau fugi. Turcii jefuiau gospodăriile oamenilor luînd tot ce găseau mai bun pentru ei, țărani rămîneau oftînd de jale în urma lor.

Îmi aduc aminte că am găsit o bombă-ghiulea – cum îi spuneau atunci – rotundă cam de vreo 2 kg rămasă în urma bătăii tunurilor lor și noi copii[i] ne jucam cu ea. Bomba era o amintire rămasă la noi în urma turcilor.

Era foarte greu de trăit; nu erau mori de măcinat porumb ori grîu; era unde și unde cîte o moară de vînt ori de apă. Chiar la noi în comuna Deleni erau trei mori de vînt: una în centrul Delenilor, una în Zinca și una în Bulboaca, la noi. Dar mare folos nu puteau să aducă oamenilor, căci nu mergeau bine și apoi numai cînd bătea vîntul.

Mai era o moară de apă pe malul Bîrladului, aproape de Crasna; pleca omul de acasă, la moară și-și lua cu el de acasă de mîncare: fasole, cartofi, ceaun ca să facă mămăligă pentru că știa că are de stat la moară timp de două săptămîni, poate și mai mult.

Unii oameni aveau la casa lor rîșniță – două pietre mari rotunde, una sta pe loc, iar pe cealaltă aflată deasupra o învîrtea cu boabele sub ea și curgea printr-un orificiu – un loc anume aflat în față un fel de făină nu prea bună, spuneai că-i bună.

[p. 3] Tatăl meu spunea că dînsul cînd era la părinți făcea făină de asta cu rîndul, fiecare băiat o anumită cantitate. Această rîșniță am avut-o și noi ca amintire la părinții mei, dar prea puțin ne-am folosit de ea pentru că au ieșit mori cărora le dădea foc cu paie și ori cu lemne, în loc de benzină cum este astăzi.

Îmi amintesc că era la Gura Lipovățului, pe șes, o moară căreia îi dădea foc cu paie, dar nu te duceai cu sacii pînă cînd nu auzai moara șuerînd, adică trebuia să dea semnal să audă lumea că în acea zi merge moara, pentru că nu umbla în toate zilele din diferite motive.

Într-o zi m-am dus cu crîșnicul la prins pește în apa Bîrladului și stînd pe malul apei odată am auzit un vuet mare pe șosea venind dinspre Crasna la Vaslui; am ieșit fuga sus pe mal și am văzut cum venea ca fulgerul o căruță fără cai; mergea și țipa mereu dînd semnale ca să fugă lumea din calea ei. Am scos repede crîșnicul din apă și am plecat acasă. Cînd m-a văzut tatăl meu că vin așa devreme, m-a întrebat ce-i cu mine și eu i-am spus că am văzut căruță fără cai, dar el nu m-a crezut și a zis: „Taci măi că spui minciuni, dar dacă ai văzut-o cum era?” Eu i-am spus așa: „Era o căruță cu patru roate și fugea de scăpăra pămîntul, dînd semnale să fugă lumea din calea ei”. Atunci bătrînul meu tată a zis că a ieșit dracul pe pămînt.

Altă dată, într-o zi eram acasă și numai odată am auzit un vuet mare sus în aer; cînd s-a apropiat în dreptul nostru a început lumea să strige: „Aeroplanul măi”. Unii au început să fugă în pădure ca să se ascundă de frică.

Am văzut la unii oameni plug de lemn; tot era din lemn cu tot cu roate. Era ca un butuc pe două roate, numai dedesubt avea o placă de fier care mergea prin pămînt și mergea foarte greu, de aceea trebuia să-l tragă șase boi. Dacă veneai dimineață cu boii la păscut și lipsea un bou din întîmplare, apoi plugul acela stătea degeaba toată ziua, fiindcă numai cu patru boi nu putea fi tras.

Car de lemn

Aveau oamenii și car de lemn, cu totul din lemn, numai în capătul osiei avea [...] subțire de fier. Osiile fiind din lemn și dacă la vreunul din astfel de care osia era agățată din nebagare de seamă de un alt car, se rupea și omul se ducea acasă cu carul de-a hîre. Apoi căuta o bucată de lemn potrivită și așeza capătul de osie în locul celui rupt și pleca iar la treabă.

Oamenii plecau la Galați cu carele cu boi ca să aducă la Vaslui mărfuri, fiindcă atunci nu erau trenuri și dacă pe drum la vreunul îi rupea cineva capătul osiei, el trebuia să aibă cu dînsul un capăt de osie de rezervă ca să-l pună în locul celui rupt. Un drum la Galați dura o săptămînă sau două.

[p. 4]

Cum mergeam la școală

Eram micuț, de șapte ani; școala era departe în Deleni, o singură școală în toată comuna.

Plecăm de acasă pe vremea grea de iarnă, mă încălța tata la picioare cu opinci făcute din piele de porc netăbăcită așa cu păr cu tot. Le tunde puțin părul. Îmi puneă niște cîrpe la picioare, le lega cu niște ață și plecam la drum, dar după o bucată de drum îmi cădeau opincile din picioare și veneam înapoi acasă cu un picior încălțat și cu unul gol prin zăpadă plîngînd. Tatăl meu mă lua la înjurat, mă lega din nou la picioare și iar plecam la școală. Ajungeam tîrziu și mă lua la rost învățătorul, mă puneă să stau în genunchi o oră sau două. Apoi mă scula și mă chema să-i spun lecția și, dacă nu știam, mă puneă iar în genunchi ori îmi da cinci, șase bețișoare la palmă.

Astăzi copiii nu mai sînt așa de chinuiți cum am fost noi. Nu-i mai cunoști care sînt de la țară și care sînt de la oraș; sînt totuna îmbrăcați și totuna de învățați. Aceasta se datorește numai și numai Partidului Comunist Român.

După școală

După cinci ani de școală m-a dat tata la o școală de meserii, adică profesională de ferărie la Negrești, jud. Vaslui. Am stat acolo șase luni și a venit tata și m-a luat acasă, fiindcă nu avea bani să-mi facă haine de uniformă. M-a dus la Vaslui tot la aceeași profesie; am stat și aici cîteva luni și tata nu a avut bani ca să plătească taxa cuvenită care era prea mare. M-a luat acasă și de aici, așa am fost fără noroc pe lume.

După ce m-am făcut mai mărișor, am început să muncesc la boier cu patruzeci și cinci de bani pe zi, așa cum erau banii pe atunci. Trebuia să muncesc două săptămîni ca să-mi cumpăr o pereche de pantaloni. Munceam mult și eram hrănit prost; ne dădea boierul mămăligă necernută cu zamă de varză murată așa crudă cum era din butoi, nici lingură nu ne dădea; tăiam o ceapă drept în două, desfăceam o găuacă în loc de lingură și luam cu ea zeamă și mîncam. Ba încă mai luam și bătaie; într-o zi cînd mîncam pe deal, în cîmp, odată m-am pomenit cu pumnii după cap; m-a bătut omul boierului.

Aceasta era viața la boier; noaptea plecam de acasă, noaptea veniam de pe dealul Tîrzii.

[p. 5] Apoi după ce m-am făcut mai mare plecam tot la boier după ce terminam prășitul și secerăturile, noi ne duceam mai departe pe lîngă malul Prutului că erau boieri mai mulți și ne plăteau mai bine. Într-o iarnă am muncit dincolo pe dealul și satul Tîrzii, la pădure la lucru; făceau colibă din bucăți de lemne groase neacoperită cu nimic, ardeam focul toată noaptea; pe o parte ne frigea focul, iar pe cealaltă parte ne ardea gerul.

Îmi aduc aminte că odată am plecat cu un frate al meu la Odobești la lucru la vie; ne-am suit în tren din Crasna ne-am dus la boier care avea vie și am

lucrat la el o lună și jumătate, dar acolo am fost plătiți foarte bine; cît luam aici cu carul cu boi într-o zi, acolo am luat numai cu brațele. Am arat cu plugul cu patru boi la un boier din Chițcani, lîngă Costești și cum mergeam cu plugul în vale părea că merge prea adînc și îl trăgeam în sus; nu am văzut că boierul era în spatele meu și m-am pomenit că mă bate cu biciul peste cap. Dar în schimb ne ținea bine cu mîncarea. Mîncam numai pește sărat și brînză de oi. Apoi cînd era vorba de măsline mîncam cîte un pumn de măsline ca pe porumbele. Acolo ne-a prins o ploaie mare și stăteam sub car adăpostiți drept ca niște cîini. Duminea aduceam acasă cîte un castron de măsline din care ne mai rămânea la masă.

Am fost la un boier din Bîrzești jud. Vasluiului, am arat acolo vreo trei săptămîni; erau și din satul [...] vreo treizeci de pluguri și majoritatea pluguri de lemn și eu mă uitam cu mirare la ele, căci pînă atunci nu mai văzusem așa ceva.

Într-un timp nu ne mai aducea mîncare din diferite motive; am stat o săptămînă numai cu mămăliguță și cu sare; întingeam mămăliga pe bolovanul de sare și ni se părea că mîncăm brînză de oi.

Moșia boiarului de la Tîrzii era așa de mare, din marginea satului Băcăuani înspre marginea satului Mînjesti, în spre Oltenesti pe deasupra satului Tîrzii, mergea pe deasupra pădurilor cele de acolo, pe deasupra Cornilor-Albești pînă aproape de Roșiești; aici venea pe malul Bîrladului pînă la Băcăuani. Satul Secuia era înconjurat de moșia boierului. Hotarul moșiei era drept în marginea satului, la școală; acolo era un hotar de piatră înalt aproape cît un om mic.

[p. 6] Cu ocazia războiului din 1916 am avut ocazia să mă duc prin Flămînzii din jud. Botoșani, satul din care s-a început Răscoala din 1907: aveam acolo un depozit de remontă; aveam acolo niște cai tineri care nu erau învățați la călărie.

Flămînzii era ca Secuia de mare, era așezat între două dealuri cu case destul de sărace acoperite cu gunoaie și era așezat pe moșie boierească pe care muneau ca niște robi cu o plată foarte proastă.

Tot cu ocazia războiului din 1916 mă aflu în comuna Salcia din județul Botoșani, chiar aproape de Suceava. Unitatea noastră Divizia a doua de cavalerie și Regimentul 8 roșiori P.S.; acolo am primit ordin de evacuare ca să trecem peste Prut în Rusia: căci nemții era vorba să ocupe Moldova și se pregăteau să intre la noi dinspre Suceava. Am plecat, eu eram ca un fel de avangardă; mergeam călare înaintea unității și trebuia să recunosc calea la toate răscurile drumului.

Și era o mare jale în sate și chiar în orașul Botoșani; stătea lumea gata cu bagajele la poartă pentru plecare, dar nu avea cu cine să le transporte. Am mers pînă la vreo doi kilometri lîngă Prut și ne-am oprit acolo într-un orașel Ștefănești. Am stat acolo trei zile apoi a venit un ordin în care se spunea că fiecare unitate să cantoneze acolo unde se află.

Am stat în Ștefănești aproape doi ani pînă s-au mai liniștit treburile.

Cînd s-a terminat armistițiul, ai noștri au dezarmat pe tovarășii ruși pentru că în retragerea lor erau cam obraznici; nu-și vedeau de drumul lor în

mod cinstit și căutau să devasteze boierimea și pe chiaburi și spuneau că este arestat.

Apoi ne-am întors în cazarma noastră din Botoșani, iar eu după cinci ani de serviciu militar am fost demobilizat, am venit acasă și am plâns de bucurie împreună cu părinții și frații mei.

Tatăl meu la stîna boierului

S-a dus tatăl-meu încă cu vreo trei – spunea el – într-o noapte la stîna boierească ca s-o jefuiască: au înconjurat coliba în care era brînza, dar ciobanii nu voiau să le dea drumul înăuntru; atunci tata s-a suit pe colibă cu cuțitul cel mare, a tăiat acoperișul, și-a dat drumul înăuntru și a început a se învîrți cu cuțitul în mînă; atunci ciobanii s-au culcat la pămînt și au zis fă tu ce știi. Tata a scos toată brînza și a dat-o afara la ceilalți.

[p. 7]

La nunta din Costești

Un flăcău din Costești s-a logodit cu o fată din Bulboacă; tata era supărat foc că trebuia să ia el fata aceia și cînd a venit mirele cu nunta ca să-și ia fata, tata s-a pus în poartă și nu i-a dat voie să iasă; mirele s-a repezit la tata și l-a apucat de gît; atunci tata a strigat la ceilalți flăcăi din Bulboacă: Dați-i mîi cu parul în cap pe socoteala mea! Atunci unul din tovarășii lui a luat un par, i-a dat mirelui o lovitură în cap și pînă a ajuns acasă a murit pe drum înspre Costești. Ca urmare tata a fost condamnat cu un an închisoare și nu să dădea dusului, umbla fugar, sta ascuns și într-o zi cînd autoritățile au aflat că el este ascuns pe Costișă, în niște spini, s-au dus mai mulți oameni ca să-l prindă, căci atunci nu era miliție ca acum; oamenii au înconjurat spinii și au strigat la el; atunci tata a sărit drept în picioare, cu o secure lungă-n coadă, s-a întors cu fața înspre pădure, a ridicat securea asupra puterii de oameni, care s-au dat într-o parte și el a rupt-o de fugă la pădure și nu au putut să-l prindă, dar cu toate acestea el tot a făcut un an de închisoare.

La fîntînă

Cînd am făcut fîntîna din median cu mai mulți tovarăși, [...] cam de trei centimetri.

Obiceiuri vechi

De Sfîntul Gheorghe era un obicei ca toți băietanii cei mai mărișori să-și facă cîte un bucium și să cînte toată ziua și chiar toată săptămîna. Acel care făcea buciumul trebuia să meargă în pădure să jupoaie un tei tînăr și din coaja lui făcea un bucium lung cam de un metru jumătate și era împletit cu coajă de cireș.

La priveghi

Cînd murea cineva, în fiecare seară se adunau băietani, fete și chiar oameni însurați împreună cu nevestele și, cu toate că familia mortului era îndurerată, priveghiul se făcea ca un fel de distracție pentru cei străini. Căutau pe afară niște bucăți de cîrpă și împletiau din ele o bucată lungă cam de o jumătate de metru; [p. 8] apoi se lua la bătaie cu ele așa în glumă, dar ce fel de glumă, căci dacă aveai puțină ură pe cineva îl băteai cam binișor cam pînă îi dădea lacrimile și-i spuneai că dă așa-i la priveghi fără supărare!

Făceau o chersănică (îmbrăcau un băietan mai mic cu o fustă și-i acoperea capul cu o altă cîrpă și-l băgau sub pat); apoi făceau un moșneag (un flăcău îmbrăcat cu un cojoc pe dos), care intra în casă ca să caute chersanică – adică baba lui – și-i vorbea tot felul de vorbe proaste.

Apoi făceau țușca; se așezau cinci-șase băietani jos, în mijlocul casei roată-nprejur și cu bucata cea împletită – pe care o ascundeau pe sub picioare și trebuia s-o găsească unul care stătea în mijlocul lor, dacă nu o găsea lua bătaie cu ea pînă o găsea. Așa era distracția.

Cum se făcea nunta

După ce se înțelegeau flăcăul cu fata se duceau la părinții fetei doi oameni care trebuia să le spună că fata vrea să se mărite cu cutare băiet se înțelegeau și hotărâu o anumită zi să vină cu părinții băiatului să se facă logodna și să fixeze data nunții.

Cu o săptămînă înaintea nunții, în fiecare seară se adunau fetele din sat la cusut prosoape și tot ce mai trebuia.

Cînd ajungea vineri seara înaintea nunții se aduceau doi cu vioara și le cînta fetelor pentru terminarea cusutului.

Apoi sîmbătă seara venia mirele cu nunta ca să ia mireasa. Toți flăcăii erau călări pe cai, iar fetele veniau cu căruța. Se oprea nunta mai departe ceva de casa miresei și se duceau înainte doi flăcăi călări – se numiau conocari – și trebuia să dea de veste că vine mirele.

De la casa miresei se lua zestre și cu toții se întorceau la casa mirelui unde se juca toată noaptea. Apoi, duminică dimineață se duceau la cununie, la biserică și după amiază se juca la nuntă pînă seara tîrziu; după aceea se așeza masa cea mare care ținea pînă luni seara. Marți nuntașii se odihneau toată ziua, iar miercuri dimineață cu doi muzicanți cu un ulcior de vin fiert cu zahăr. Una din femei avea într-o mînă un prosop legat în vîrfurile unui băț! ziceau că-s vornicițe! – umblau din casă în casă și chema lumea la un crop – așa se numea masa cea mare de a doua oară și ținea pînă joi dimineață.

Așa cu alte cuvinte nunta începea de vineri seară și ținea pînă joi dimineață.

[p. 10] [...] timpul drumului și a stat toată noaptea cu capul gol. Dimineață a văzut maimuțoiul culcat în căciulă și l-a luat la bătaie. Cînd maimuțoiul s-a priceput de ce-l bate, a luat binișor căciula și i-a scos-o din cușcă.

La Dagîța, în județul Roman

În anul 1925 la noi în comună și în alte localități din județul Vaslui a plouat foarte puțin. Oamenii de la noi, de nevoie că aveau de mâncare au plecat în județul Roman la o pădure la cărat lemne. Se cărau lemnele de la locul tăierii din pădure pînă la gara Dagîța că erau plătiți foarte bine.

Am plecat și eu cu o căruță cu un cal; unii oameni au stat toată iarna acolo ca să-și poată hrăni boii, căci acasă nu aveau nătreț. Dar eu am venit acasă. Am luat un butoi de vin de 700 kgr. Și m-am dus la Dagîța și l-am vîndut la un comerciant, adică la un om care-l vindea și el la alți oameni. Dar el nu avea bani de ajuns ca să-mi plătească vinul care costa 7.700 lei. Iar eu care l-am constatat că-i un om cinstit deși nu-l mai văzusem pînă atunci i-am spus așa: „Domnule Costică dacă nu ai banii toți dă-mi numai 700 lei acum și [restul] cînd ai să-i ai”. Și au rămas la el banii și butoiul pe încredere ca la un frate al meu.

Am venit acasă și toți ai mei îmi spuneau că acel om m-a amăgit că era să nu-mi mai dea nici un ban și nici butoiul înapoi. Dar eu mi-am ținut curajul și mi-am stapînit firea și tot am așteptat dintr-o săptămînă în alta pînă au trecut vreo trei luni și nu mi-am pierdut curajul.

Într-o zi cînd eram la biserică, de bobotează, mi-a spus factorul ca am niște bani la el trimiși de cineva de la Dagîța din județul Roman, care mi-a făcut o bucurie foarte mare cînd am primit o sumă de 7.000 de lei; butoiul a rămas la el pînă vara cînd m-am dus cu căruța cu calul și mi l-am luat acasă. Așa că un om așa de cinstit și de punctual care s-a ținut de cuvînt nici pînă azi nu am mai găsit.

Am uitat să mai spun că într-o noapte, cînd am poposit în tîrgul Băcești cu butoiul cu vin, am pomenit în timpul nopții care a spus că este de serviciu prin oraș și căuta pe toate căile să-i dau vin forțat că altfel e cam greu de mine. Eu atunci am pus mîna pe secure și am vrut să-i dau în cap. Apoi s-a dus.

[p. 11]

La Galați cu vagoanele

Cînd eram în serviciu la calea ferată Galați eram să pățesc o istorie mare. Eram de serviciu în port, pe malul Dunării. Șeful de manevră și cu ceilalți tovarăși își vedeau de treburile lor, iar mecanicul m-a lăsat pe mine pe mașină ca să fac toate mișcările ce trebuiau făcute și el a plecat printre vagoane poate găsește ceva de furat ca de obicei. Eu cu fochistul îmi vedeam de treabă. Fochistul avea grijă de foc, iar eu purtam mașina după cum trebuia înainte sau înapoi.

Odată m-am pomenit că vine din față un grup de vagoane împinse de o altă mașină. Ele veneau înspre mine, eu mergeam înspre ele. Atunci am început să sun alarma și s-a întors mersul mașinei înapoi și cu mare greutate am scăpat de nu au venit vagoanele unul peste altul că altfel înfundam pușcăria eu și mecanicul și șeful de manevră.

Războiul din 1913

Într-o noapte m-am dus cu tata și fratele meu Ion în pădure să aducem lemn și cum s-a întîmplat chiar la ieșirea din pădure, la ora 12 noaptea, odată am auzit clopotul la biserică trăgînd și [...] la [...] sunînd alarma. Atunci tata a zis măi băieți de acum îi vai de noi că dacă sună [...] acum la 12 noaptea să știți că războiul îi gata.

Pînă dimineață a și venit jandarmul în zori de ziuă, umblînd din casă în casă și le spunea la tineri să-și sărute nevasta și copiii și să plece fiecare la unitatea lui că a sunat alarma și-i cheamă țara la datorie. Era un țipet prin sat în dimineața aceea, plîngeau femeile care mai de care.

A plecat țara în Bulgaria ca să liniștească războiul, care era între bulgari și sîrbi și nu a durat mult și s-au împăcat toți. Au venit înapoi toți acei care erau plecați fără nici o pierdere în oameni. Dar ce folos că s-au împăcat aceste două țări căci după cum spunea cîntecul:

Doar războiul s-a mutat
Din apus la răsărit
Șapte țări s-au pregătit
Și războiul s-a pornit
Mai grozav și mai cumplit
Foaie verde matostat
Germanu-i neam blestemat
[p. 12]
S-a înarmat până-n dinți
Parcă și-a ieșit din minți
A plecat ca vijelia
Ca s-o înghită pe Rusia
Și ca restul se arată
Să ocupe Belgia toată.

Dar acest război nu a fost o glumă ca cel din Balcani. El a înghițit atîtea și atîtea suflete omenești din cauza nemților, care au crezut că au cucerit toată lumea sub stăpînirea lor. Dar nu le-a mers după placul lor, căci minase toate mările și toate ocianeale ca să nu mai poată nimeni să vină contra lor din alte continente. Iar americanii, dacă au vrut, tot au venit.

Cînd am plecat în armată

Cînd am împlinit 21 de ani am plecat în armată, dar plecarea mi-a fost destul de anevoioasă fiindcă se sunase alarma pentru războiul din 1916, cînd toată lumea era tristă și toate nevestele își jeleau bărbații care plecau în război.

Am primit ordin să mă prezint la Regimentul 8 roșiori cu garnizoana în Botoșani și care făcea parte din Divizia II-a cavaleriei din Iași.

[p. 13] Am plecat mai mulți băieți lăsînd în urma noastră părinții și rudele plîngînd după noi. Ne-am luat rămas bun și ne-am despărțit din gară de la Vaslui. Am mers aproape o săptămînă pînă la Botoșani din cauză că trenurile erau foarte încărcate; în Iași erau încărcate din cauza rușilor, iar cînd am ajuns în gară la Pașcani era o jelanie nemaipomenită; toate liniile erau ocupate de trenurile cu răniți care veniau dinspre Mărășești, de pe [...] cu germanii.

Prin gară și chiar [...] trenurile cu răniți domnia o liniște și o tăcere sălbatică și cu mare greutate am ajuns în gară la Varești, unde am găsit ca și la Pașcani nevoie mare de călătorit cu trenul.

Dacă am ajuns la Botoșani și aici gemea orașul de tristețe toate școlile [...] de răniți și căci în spital nu mai încăpeau.

N-am renunțat la Regimentul 8 roșiori în care am făcut serviciul cinci ani. Cînd am ajuns în ziua eliberării, unii chiuiau de bucurie, iar alții plîngeau de bucurie căci crezuseră că nu vor mai fi liberi la casa lor.

Din patru sute de soldați încorporați din 1917, am avut fericirea să scăpăm cu zile numai șaptezeci, ceilalți s-au jertfit pentru țară.

Am trecut cu greu serviciul, am suferit multă mizerie din cauza timpului, am fost bolnav de tifosă, care a fost soră cu moartea. Zile n-am mîncat nimic, mă uitam pe pereți și vedeam dealuri cu verdeață, dar nu am scris acasă pînă nu m-am făcut bine.

[p. 14]

Gardul din fața casei

Gardul din fața casei este construit numai din lemne de frasin. Acest lemn l-am adus din moștenirea de la moș Ștefan, Alexa, frate cu tata care a avut un colț de pădure după casă, în deal unde sînt făcute acum case noi și este construit cam în anul 1946.

Acest moș al meu a trăit foarte bine, a avut prăvălie mulți ani; la sărbătorile de vară, adică La Paști, avea o horă care ține[a] 13 zile, bine înțeles numai sărbătoarea se numără. Avea scrînciob în ogradă în care se distra tineretul în zilele de sărbători, iar a doua zi și a treia zi se distra moșul meu. Ștefan Alexa ținea adică la el după, trei zile pe mîncare și pe băut; se făcuse de acum cumătru cu muzicanți că le boteza cîte un copil și le făcea curaj să stea la cîntare zile întregi. Vinul nu-l cumpăra căci îl avea al lui; avea o vie de la casă pînă-n deal numai vie. Eu eram mic de 14 ani, lucram în vie la el și-mi plătea 40 de bani pe zi la strîns haragi din urma oamenilor.

Dar cu toată via lui și prăvălia lui la urma urmei a rămas sărac lipit pămîntului; a venit o ploaie mai mare cu grindină și i-a distrus via de tot; în anul următor nu a mai luat nici un litru de vin.

Apoi după asta s-a întîmplat ba una, ba alta, ba i-a murit soția și dacă a văzut nevoia s-a alăturat de mine și m-a pus pe mine moștenitor, iar eu la rîndul meu, l-am făcut pe fiul meu, Fănică, moștenitor și el va face pe cine va vrea.

Pădurea

Aici de la vale de gospodăria mea, dincolo și dincoace de calea ferată era numai pădure pînă aproape de Băcăuani; pe aici sub Osoi era o gîrlă adîncă. Femeile făceau focul, puneau oala cu borș să fiarbă și plecau la gîrlă și îndată prindeau ceva, veneau și făceau mîncare la copii.

Grădinăria

Aici, dincolo de casa noastră – unde-i pepiniera – spuneau bătrînii că era grădinăria de zarzavat; era locul statului și ducea apa din pîrîu – dădea drumul pîrîului puțin mai la deal de cooperativă și apa venea drept în grădinărie. Aduceau apa foarte ușor fiindcă rîpe era în față tare, nu ca acum de adîncă.

Biserica

Preotul purta părul mare; pe barbă și pe cap își făcea gîte ca la femei.

Oamenii din sat s-au hotărît să-și facă o biserică de zid. Au făcut-o pe asta care se vede și azi, dar au făcut-o foarte greu; a durat vreo trei ani.

Eu eram cam vreo 12 ani și am muncit și eu cu carul cu boi; aduceam cărămidă de la gară de la [...] și nisip de la Osoi. Și cînd s-a dat gata s-a făcut o mare bucurie pentru toți sătenii Zizincelor și Bulboacă.

[p. 15]

Am suferit de picioare în timpul războiului 1916

Din cauza mizeriei și a timpului ploios din toamna anului 1916, fiindcă umblasem tot timpul ud și plin de glod și de zăpadă și ieșeam la călătorie cu caii în ploaie pe timp de lapoviță, la un moment dat m-am pomenit că mă dor picioarele, care mi se unflase din cauză că am umblat încălțat cu opinci – tot timpul ud – prin zăpadă. M-am dus la dispensar, dar acolo n-a putut să-mi facă nimic decît să țin în gura mare zi și noapte; mă durea și mă ardea. Cu atîta îmi mai trecea arsura cît timp țineam picioarele într-un lighian cu zăpadă, dar cum se topea zăpada din lighian, iar mă ardea și mă frigea; ieșeam afară de vărsam apa din lighian și puneam altă zăpadă de mai stăteau arsurile și cu mare greutate s-au dezumflat și după aceea s-a luat [...] de piele de pe picioare și am scăpat de suferință.

Eram militar în pădure în Bîrsănești

Era în comuna Bîrsănești jud. Botoșani un ofițer care mi-a dat ordin într-o zi aseară să-mi iau un soldat cu [...] să mă duc în pădurea boierului ca să aducem lemne la cantonament. Cînd a venit seara, m-am dus în pădure cu soldatul și cu toporul să tai lemne. Cînd am început să tai lemne, m-am pomenit

înconjurat de cinci pădurari cu puștile în mână și unul s-a repezit la mine ca să-mi ia toporul din mână, dar eu m-am smucit și am făcut un pas înapoi, am ridicat toporul să-i dau în cap și atunci ceilalți pădurari au tras toți odată câte un foc și eu le-am spus: „Împușcați-mă, și toporul din mână nu vi-l dau și nici de mine nu vă apropiați”, dar ei mi-au spus că o să mă ție în pădure pînă dimineață, dar eu le-am răspuns că dacă mă mai țin oleacă au să vina după mine un grup de soldați și are să fie rău de pădurari. Și atunci ei ni-au trimis să luăm lemne mai încolo puțin că erau gata tăiate.

Dacă eu îi dădeam toporul, ei aveau să ne ducă la boier să ne bată cum o vrea el.

[p. 16]

Când eram la Ștefănești jud. Botoșani

Pre criză mare din partea mîncării, nu găsea pîine nicăieri; făceau evreii mălai din făină de porumb din cauză că aici în Moldova se făcuse unghiul morții și grămadiseră toți refugiații din Muntenia, Oltenia și Dobrogea și de asta nu mai ajungea hrana. Evreii înmuiau făină de porumb și făceau niște turte, le tăiau în porții și le vindeau pe stradă.

M-au dus rușii cu mașina la Prut

Eram ca un fel de [...] pe stradă în Ștefănești cînd rușii erau în retragere; se duceau în țara lor: treceau unități una după alta fără întrerupere și nu aveam voie să-i lăsăm să iasă din [...] ca să apuce în altă parte decât să meargă pe strada care intră și iese din oraș înspre Prut, mă lipeam de un perete și mă făceam că nu-i văd, pentru că nu era greu să se răscoale asupra noastră așa la un moment dat niște ofițeri ruși au oprit mașina în dreptul meu și m-au întrebat care-i drumul înspre Prut eu i-am arătat cu mîna, m-a chemat în mașină. Atunci mi-au luat arma din mână și m-au suit pe scara mașinei și tot îi spuneam na leva sau naprava; adică la stînga ori la dreapta. Mergînd așa prin oraș au cunoscut că strada iese din oraș înspre Prut... M-am gîndit că de acum vor să mă ia prizonier cu dînșii în Rusia. Am mers cu mașina în viteză pînă la pod. Atunci au început să rîdă, au oprit mașina, mi-au mulțumit frumos, m-am dat jos și s-au dus în țara lor. Iar eu m-am întors rușinat înapoi la postul meu și nu am mai spus la nimeni ce greșeală făcusem, pentru că nu trebuise să mă sui în mașină așa că nu a știut nimeni de pățania mea căci putea să mi se dea și o pedeapsă ca să mă învețe minte.

Catastrofa de la Tg. Frumos

Eram liber și am venit într-o permisie de trei zile acasă: la întoarcere am luat trenul din Vaslui pînă la Iași. Și cînd să mă urc în trenul pentru Botoșani, m-am urcat în primul vagon de lîngă mașină. Odată m-am pomenit că cineva mă strigă de afară; i-am răspuns, era un ostaș din sat cu mine și mergea tot la

Botoșani. Am stat puțin de vorbă și m-a îndemnat să mergem în vagonul din urmă al trenului că-i mai bine. M-am dat jos din vagonul de lîngă mașină și ne-am urcat în ultimul. Trenul a plecat și noi am adormit amîndoi că era în timpul nopții. Peste cîtva timp ne-am trezit și am văzut că trenul nu mai mergea. Am întrebat de cei din vagon în ce gară ne aflăm, și ei ne-au spus că să ne ducem la mașină să vedem ce-i acolo. Cînd ne-am dus, ce să vedem? Cum mersese trenul cu două mașini, la intrarea în gară la Tg. Frumos, nefiind macazul întors bine, s-au răsturnat amîndouă mașinile, una peste alta și două vagoane de lîngă mașină s-au făcut turtă. Călătorii dinăuntru țipau care mai de care, unii cu picioarele rupte, alții cu capetele sparte, mâinile rupte și erau și morți. S-au adunat acolo mai mulți oameni și au început să scoată răniții prin spărturile vagoanelor, un om era ca vai de capul lui și îi duceam cu căruțele la spital.

Atunci m-am gîndit că dacă nu venea tovarășul meu să mă schimbe din vagonul de lîngă mașină, în mod sigur trebuia să fiu ori mort ori nenorocit.

Aminții din vremea de cînd eram cavalier

Aveam horă în sat. Veneau aici ca să se distreze băieți și fete din Băcăuani, Secuia, Zizincile amîndouă și Delenii. Ne făcuserăm prieteni foarte buni cu băieții din Secuia, în [p. 17] așa fel că eram liberi noi din Bulboacă să ne alegem cîte o fată din Secuia și cei din Secuia să-și aleagă cîte o fată din Bulboacă pentru a se distra mai cu plăcere.

Acum ce să vezi, mi-am ales și eu una și din păcate chiar m-am îndrăgostit de ea și am început să merg seara la ea și cei din Secuia veneau la fete aici la noi. Așa că într-o bună seară un tînăr însurat era de rînd la paza satului, cu ambiție ca în noaptea aceea să nu umble nimeni prin sat. De unde pînă unde a dat peste mine și încă eram cu un prieten și am luat-o amîndoi la fugă, prietenul fugea înainte și eu din urma lui, pe un drum de mine pe marginea unei rîpi, noaptea pe întuneric n-am știut că înaintea noastră este o punte ca să trecem rîpa dincolo.

Am văzut că el trece rîpa dincolo, am voit să trec și eu după prietenul meu și din iuțeală am sărit dincolo de capul punții și am căzut în mijlocul rîpei, drept în pîrîu. Atunci omul care ne fugăria s-a coborît după mine în rîpă și m-a dus la delegatul satului care m-a ținut timp 2-3 ore luîndu-mă în rîs cum a vrut și apoi mi-a dat drumul. Am venit acasă și peste cîteva zile m-am îmbolnăvit și am zăcut aproape două luni.

De atunci au trecut vreo 7-8 ani, cînd am putut și eu să mă răsbun pe el la o horă în Băcăoani. El s-a luat la bătaie cu alții și m-am băgat între ei și i-am dat cîteva lovituri cu pumnalul de l-a umplut sîngele și m-am răcorit de el!

[p. 18]

Altă întîmplare

Nu-mi ajungeau necazurile mele care le petreceam în timpul războiului din 1916; într-o zi mă pomenesc o scrisoare de acasă în care mi se spunea că cineva

a intrat în casă la tata într-o noapte și mi-a furat toate hainele mele cele bune. Mereu mă gîndeam ce am să fac cînd m-oi libera, dar Dumnezeu mi-a ușurat gîndurile cele grele, căci într-o bună zi mă cheamă căpitanul la birou și-mi spune că eu trebuie să plec într-o delegație pentru a aduce haine pentru contingentul 1920. Trenurile mergeau foarte prost; trebuia să faci o săptămână dus și una întors; stăteai zile întregi într-o gară și-n alta la fel.

În fine dacă am ajuns în București m-am prezentat la unitate și încă am mai stat cîteva zile ca să vie niște haine din America.

Dacă au sosit au chemat niște soldați germani care erau [...] și prizonieri și i-au pus la descărcat haine militare din vagoane în depozit. Dar eu am pîndit cum cărau ei și am făcut semn la un german și el s-a luat după mine cu o spinare de mîntăi printre vagoane pînă la vagonul nostru; și-am deschis ușa și el a intrat cu tot cu mîntăi; [...] suit și eu, am închis ușa la loc și i-am dat germanului un bacșis frumos: ne-a mulțumit el nouă și noi lui.

După ce a plecat el am numărat mîntăile erau 12 bucăți; am avut cîte patru bucăți fiecare că eram trei soldați. Apoi tot în felul acesta m-am făcut eu cu patru pături, patruzeci cămăși de lînă și am avut de unde să-mi fac ceva haine în locul celor furate. Dumnezeu mi-a ajutat! Dar tare cu greu am făcut cele trei delegații. Mîncare nu prea găseam, că noi la drum aveam hrană în bani; cînd ajungeam într-un loc, mă duceam și cumpăram de-a mîncării: carne, cartofi, ciapă, tot ce ne trebuia. Căutam aici niște cărămizi prin gări făceam o [...] jos în vagon că era vagon de marfă, aveam gamele cu noi și ne făceam mîncare. Nu prea era voie de la CFR, dar de nevoie n-aveam ce să facem că era criză de mîncare. Nu găseai decît la Brăila niște [...] ca să avem măcar pe două-trei zile, căci pentru dimineată aveam la o cantină anume pentru delegații din țară cîte o porție de ceai cu o feliuță de pîine. Dar peste zi nu-ți dădea nimeni nimic; trebuia să te aprovizionezi din banii care-i aveai de la regiment, dar nu găseai nimic cu bani ca să ai de ajuns.

Moș Ion Constantinescu

Moșul Ion era cam nervos ca și tata; o cam bătea pe mătușa Anica, așa că într-o zi vine mătușa Anica la tata și-i spune: „Așa măi vere cîți oameni ai bătut [...] [p. 19] la poarta lui moșul Ion Constantinescu, îl vede moșul Ion și-l cheamă să vie în casă să bea un pahar cu vin. A intrat tata în casă și s-a apucat de băut vin! De la un timp tata s-a săturat de băut că-i era și foame; de acum era și seară; se întunecase și a voit să plece, dar moș Ion nu-l lăsa; a început să-l înjure pe tata, îi spunea tu-ți mănăstirească mă-ti să bei cu mine pînă dimineată. Atunci tata s-a cerut să iasă afară pentru sine, iar moș Ion l-a apucat de mîna și să iasă amîndoi, au ieșit, dar tata cum era întuneric s-a smucit din mîna lui a fugit dincolo de poartă și s-a pus sub gard.

Moșul Ion nu l-a văzut unde s-a pus, a fugit pe drum înainte, iar tata l-a luat din urmă la bătaie. Mătușa Anica a început să strige: „Măi hoțule nu-mi omori bărbatul”. Uitase că i-a zis tatii să-l bată; s-a dus la miliție și l-a spus.

Amintiri din copilărie cu sănătatea

De mic copil îmi aduc aminte că am fost mai mult bolnav decît sănătos: mă purta mama pe la doctori, pe la toate babele, mă descîntau, îmi făceau legături de tot felul. Și-n timpul milităriei tot la fel mai mult rău decît bine, pînă cînd și azi tot bolnăvicios, dar mulțumesc lui Dumnezeu că nu am crezut și nu m-am așteptat să ajung la anii mei.

Pe timpul milităriei am pierdut doi frați

Eram în comuna [...] jud. Botoșani și mă pomenesc într-o zi cu o telegramă de acasă în care-mi spune că fratele meu Ion mai mare ca mine se află mort; am încercat momentan acasă, dar ca cel care se află sub ordine, nu am putut; am plecat cu două zile mai tîrziu. Cînd am ajuns acasă am găsit pe nevasta lui frate-meu și pe mama plîngînd. Tot la fel am pierdut pe frate-meu Ștefan în etate de 15 ani, dar de el n-am mai putut afla decît după un an de la moartea lui. Am pierdut și pe mătușa mea, Chița lui Zamfir, dar asta s-a întîmplat fără să știu, am venit acasă și din lipsă că nu avea cine, i-am servit la făcut groapa că era lipsă de oameni.

Eram în etate de 15 ani și într-o iarnă cu ninsoare abundentă, gara Crasna fiind înzăpezită, ne-am dus mai mulți băiețani cu lopețile la curățit zăpada prin gară. Din cauză că era tare greu să vii acasă în fiecare seară, dormeam pe acolo și dacă ne era foame cumpărăm pîine de la brutăria lui Boroneț. Dar ori de cîte ori ne duceam la pîine el ne înjura. [...] [p. 20] spune mie ce Dumnezeuul mă-tii vrei mîi, dar eu i-am răspuns tot Dumnezeii mă-tii să-mi dai pîine și crediam că o să iasă la mine la bătaie, dar el a început a rîde și ne-a dat pîine la toți. Și de atunci de cîte ori ne-am dus la pîine se rîdea la noi în loc să ne înjure.

Obiceiuri vechi

Tata cînd făcea focul și nu ardea bine se uita la ferești și dacă vedea că bate soarele prin geam începea să înjure și acoperea geamul cu perdea ca să nu bată lumina la foc, dar focul tot nu ardea, dacă nu era așezat bine.

Cu vaca

Cînd cumpăra o vacă venea acasă cu ea și-i lua funia din cap și o lega împrejurul hornului și spunea: „Cum stă funia pe horn așa să stea vaca acasă”; ori dacă într-o seară nu venia vaca de la păscut o striga prin horn „nea, Joiană, nea Joiană”. Dacă pleca la o treabă și se întîlnea cu cineva cu căldarea goală ducîndu-se la apă, se întorcea înapoi înjurînd spunînd că nu-i va merge bine. Dacă vedea că vine o ploaie mare așeza în mijlocul ogrăzii toporul înfîpt în pămînt și deasupra lopata de la cuptor ca să oprească ploaia, dar ploaia tot venea.

Viața de cavalier

Îmi plăcea foarte mult să am haine bune și să fiu îmbrăcat frumos, dar ce fel de frumos mă îmbrăcam la distracție cu hainele cele de lucru; mi le spăla

mama cu o zi înainte le usca și mă îmbrăcam de mergeam la horă. Pălăria mi-o spălam eu luam peria de ghetе o udam cu apă și frecam pălăria pînă se făcea neagră ca fundul cianului, o puneam pe o scîndură, o așezam frumos și cînd se usca ziceam parcă-i nouă.

După ce m-am făcut mare mă duceam la muncă, la boier și mă îmbrăcam mai binișor.

Cînd am plecat în armată am lăsat două costume de haine chiar bune cum trebuie.

Am făcut cinci ani armată cu tot cu războiul din 1916, au trecut prin ochii mei trei războaie: 1913, 1916, 1944.

În 1944 îmi aduc aminte că în ziua cînd armata sovietică ajunsese pe aici înaintînd după nemți, de groaza aceea toți oamenii au fugit din sat. Am plecat și eu mi-am făcut un mic bagaj, l-am pus în car și am plecat pe cîmp să-mi aduc boii să-i înjug la car, dar am găsit numai un bou, atunci am luat vaca și cu boul pe care l-am găsit, i-am pus la car și am plecat cu un bou și o vacă. Dar unde să mă duc nici eu nu știam ce să fac. Pe drum m-a ajuns o unitate romînească care fugia în [p. 21] [...] a strigat la mine un ofițer să nu merg cu dînșii că am să mor nevinovat cu cei șapte copii. Dar eu după ce am ieșit din sat cu carul, am apucat la deal, pe ogoare și-am băgat carul în tufișul acela, unde am găsit mai mulți oameni ascunși; se făcuse noapte, casa rămăsese singură; au apărut avioane, erau sovietice, căci nemții fugiseră.

Odată am auzit o buhnitură grozavă; în retragere, nemții aruncaseră [...] de fier de peste Bîrlad.

Înainte de-a strica nemții podul de pe calea ferată, mergeau toate trenurile înspre București, unul după altul; înspre Iași nu mai mergea nici un tren.

Și cum stam cu carul în tufiș, aici în deal toată noaptea ne-au bătut avioanele sovietice cu rachete și noi stam sub frunzar și soția cu copilul cel mic în brațe plîngînd. A doua zi dimineață am venit acasă să văd ce mai este și am găsit bine.

Nu se mai auzea nimic, dar mai pe urmă au început luptele.

Nemții făcuseră un front, se instalaseră pe islaz, în marginea pădurii și rușii veniau dinspre Vaslui.

Și băteau din Băcăuani pe islaz, unde erau nemții. O altă parte de ruși au venit pe dincoace de la Munteni, pe la Osoi și au înconjurat pe nemți, fugărindu-i încet, încet pînă ce seara i-a dus prin pădure pînă aproape de Crasna. Dar în același timp băteau nemții cu tunurile din Crasna pînă aici. Noi ne-am refugiat la Chiluța că eram mai la dos, nu ca aici. Peste noapte stînd la Chiluța au început a trece convoaie de ruși cu căruțele au intrat vreo cîțiva la noi și au cerut ceva de mîncare și le-a dat Chiluța lapte. Dimineața am venit acasă să văd ce mai este să mai dau de mîncare la vite că erau închise în șură.

Au început iar să bată nemții cu tunurile din Crasna și eu dacă am văzut așa m-au ascuns în beci căci trăgeau și rușii de dincoace și nu știai de unde să te păzești. Apoi, pe urmă i-a dus pe nemți de unde nu s-a mai auzit de dînșii și duși

au fost și azi de nu s-a mai auzit de dînșii, i-a nimicit de tot pînă i-a băgat în țara lor și acum nu mai au curaj să iasă la război asupra cuiva.

Dar în timpul acela de lupte, așezase rușii în grădină primul post de ajutor pentru răniți; stăteau corturile cu răniți unul lîngă altul. Pe mine m-au pus rușii să-mi iau cu mine cîțiva băietani să umblăm pe cîmp să îngropăm morții nemților, căci mirosea rău pe cîmp.

Și uite așa și la războiul 1916 am fost întovărășit tot cu sovieticii și am ieșit și atunci foarte bine tot contra lor.

[p. 22]

Astăzi sîntem liberi în țara noastră

Avem o țară mîndră ca o floare

Nu ne calcă nimeni în picioare.

Au adus rușii aici în ogradă vreo 5-6 nemți pe care i-au prins pe cîmp și m-a pus pe mine să le aduc un lighian de perje să minînce, că erau slăbiți de foame; pe cîmp mîncaseră bostani și păpușoi cruzi. Apoi i-au luat ca prizonieri.

Frate-meu Neculai în războiul 1944

A plecat Neculai cu Regimentul 25 infanterie, cu gradul de caporal; s-a întins un front pe tot întinsul Prutului. Tot felul de regimente: artilerie, cavalerie, infanterie, artilerie grea și aviație, toate de-a lungul Prutului. Toate erau gata pentru trecere dincolo, în Basarabia. Rusia aștepta ora H; ora H însemna ora de începutul focului.

Așa că odată s-a dat ora H, adică cum la noapte, fix la ora 12, pe tot întinsul Prutului toată armata, împreună cu armele ei, cu tunurile, cu ce are să se sloboade ca un singur foc, ca o singură pocnitură. Așa s-a făcut. După ce s-a făcut această tragere, toată armata s-a năpustit în Prut, care cum au putut și spunea Neculai că el cînd a trecut dincolo nu a văzut nici un soldat, decît un singur rus lovit de o bombă de artilerie care era despicat în două bucăți; încolo fugiseră toți. Și au mers așa pînă au trecut prin Basarabia pînă la Nistru. Au stat acolo mult timp, pînă cînd s-a încheiat un fel de armistițiu, cu condiția că în patru săptămîni să iasă din teritoriul ocupat. Dar rușii n-au așteptat cele patru săptămîni. Într-o bună zi, cum stătea Neculai în tranșeu s-a pomenit cu un grup de avioane rusești și din ele s-au lăsat cu parașute niște ofițeri ruși care făceau semn cu mine și le spuneau „pașli, pașli”, adică plecați, plecați.

Atunci toată armata s-a retras în țară, care cum a putut năvoloaca și în scurt timp s-au umplut toate găurile de armată. Dar acest armistițiu n-a ținut mult și iar a izbucnit războiul mai grozav și mai cumplit și iar s-a dus Neculai în Rusia pînă la Cotu Donului, în inima Rusiei; acolo au stat mult timp, pînă cînd la un atac a venit un snop de mitralieră peste el, adică o descărcare de mitralieră l-a rănit la un picior; l-au adus în țară la București, la un spital militar în care a stat o lună de zile. A venit acasă a stat cît a stat și iar l-au luat. A plecat plîngând și-i spunea mamei: „Mamă, mamă de ce m-ai mai făcut pe lume că eu plec și

știu bine că unde mă duc, înapoi nu mai vin, îmi rămân copilașii fără mine”. Pe mine mă săruta și mă ruga să rup o bucată de inimă și s-o arunc la copii[i] lui. A plecat și plecat a fost.

[p. 23]

Ginerele Ion Bălțatu

Tot la fel și el a avut lui [text original – n.n.] Neculai. Parcă-l văd când a plecat. A venit să-și ia ziua bună de la noi, dar nu a mai putut spune nimic. A buhnit de plîns și a plecat, fără să mai spună ceva și nu l-am mai văzut nici azi.

Întîmplări din războiul din 1944

Cum venea Neculai Pălălaie cu carul cu boi pe șosea de la Vaslui l-a ajuns un grup de avioane inamice, au descărcat un foc de mitralieră asupra lor – că era cu femeia – l-a lovit pe Neculai Pălălaie care a murit pe loc. Noroc că a fost femeia cu el căci dacă nu era ea stătea cu carul acolo cine știe pînă cînd. Așa că femeia l-a adus acasă plîngînd și răcnind tot drumul de a băgat spaima în oameni.

Iară odată cînd mă aflu la prășit pe Costișă – eram vreo 10-12 oameni – ne-am pomenit odată cu un grup de avioane și cînd au ajuns în dreptul nostru au început să tragă foc, dar nu au tras în noi, fiindcă erau de-ale noastre, dar au tras foc pentru că noi cînd am văzut avioanele trebuia să ne culcăm cu fața la pămînt că așa erau ordinele, au vrut să bage spaima în noi.

Iar altă dată cînd încercau nemții în retragere am auzit că vine un grup de panduri împreună și auzisem că frate-meu Neculai – care fusese prizonier la ruși – vine cu pandurii ca să urmărească pe nemți și trec prin Deleni. N-am gîndit să mă duc pînă la primărie cînd or trece pentru că s-a început luptă în Gherghina și au început lupta. Eu m-am întîmplat [text original – n.n.] cu un ofițer pandur și cum mergeam la deal abea am trecut din dreptul Movilei în deal și dacă am văzut că șuieră gloanțele în jurul meu, am fugit cu ofițerul acela în gropile cele de piatră din Movilă. M-am întors înapoi acasă și de Neculai nu am mai dat și nu am mai auzit nimic de el nici pînă azi. Pandurii erau prizonieri romîni care s-au înrolat ca voluntari în „Divizia Tudor Vladimirescu” și au început să lupte alături de armata sovietică.

[p. 24] Eu am rămas puțin în urmă la closet și n-am știut încotro au apucat ceilalți. Dacă am văzut așa am venit acasă, căci singur nu aveam curajul să dau piept cu nemții. Cei care s-au dus i-au găsit într-o văiuță ascunși; au împușcat vreo doi și pe ceilalți i-au adus la primărie, i-au băgat într-o magazie și i-au scos pe cîte unul dîndu-le la fiecare cîte un glonte la ceafă. Numai unul a început să plîngă și a zis că el e polsni, adică el e polonez și l-au luat ca prizonier, nu l-au mai împușcat. Dar atunci la învîlmășeală, cînd i-au prins pe nemți la marginea satului, un om din Deleni, care se numea Vulpe, a găsit un mort neamț și a început să-l caute în buzunare ca să-i ia ceasul, dar un alt neamț, care stătea la pitit într-un pîrîiaș, l-a văzut pe Vulpe cum buzunărea mortul, a întins arma și l-a împușcat și el pe Vulpe.

Într-o zi rușii m-au trimis să-mi iau cu mine cîțiva băiețani ca să îngropăm nemții cei morți de pe urma unui atac de pe Costișă; m-am dus și am îngropat vreo cîțiva pe Costișă și unu l-am găsit noi, într-un tufiș, o gardă de ruși care nu știa ce facem noi și crezînd că sîntem nemți au început să tragă cu mitraliera; atunci am avut noroc de Iorgu Pintilie că era pe acolo, știa ce facem noi, le-a spus rușilor și n-au mai tras foc.

La Luța-n pod

Într-o noapte m-am trezit cu o gălăgie mare, un țipăt de femeie; am luat arma și am plecat, dar la poartă m-am întîlnit cu patrula rusă care venise să mă ia acolo, unde se auzea gălăgia. Am mers pînă la Luța lui Lăcusteac. Acolo erau muieri care se suise în pod și țipau de frica rușilor, dar ei simțiseră că vinea patrulă și au dispărut.

Partizani ruși

A venit un convoi de partizani, aceasta era o unitate de oameni dezordonați și au tras căruțele în ogradă și m-au găsit cu o grămadă de grăunțe în sală. Eram gata să le ascund, dar ei le-au găsit și luau cu banița și turnau în căruță. Apoi au intrat în casă, au pus o grenadă sub masă ca să bage spaima în mine; s-au dus la oi, s-au uitat la miei, s-au băgat în beci, s-au uitat la butoi și-l sunau ca să vadă cît este de plin și s-au apucat de băut vin.

Eu m-am dus la Deleni, la postul de jandarmi și au venit aici și i-au găsit cu grămada pe masă, jucau cărțile și beau vin. Că mînceau grăunțe la căruță și le-a dat de știre că dacă nu stau liniștiți, el aduce forțe din Vaslui și are să le fie mai rău. Atunci ei s-au liniștit, nu au mai intrat în beci deloc. Beau numai cît le dădeam eu. Peste două zile au plecat, căci se temeau să stea mult, căci ei erau un fel de dezertori, un fel de trădători din armata rusă.

[p. 25]

Cu cumătrul V. Zamfir

Nu știu de la ce s-a luat el de rău într-o noapte cu niște ruși că dimineață a venit o patrulă să-l ridice; el s-a suit în pod și rușii au început să tragă foc asupra lui. M-au luat și pe mine și am mers cu dînșii la Culiță Iordache, unde era Comenduirea rușilor. Și cum stăteam pe prispă și așteptam să vină comandantul, la un moment cînd am văzut că este rost să fugă, cum stăeam în drum, i-am făcut un semn să fugă după casă și a scăpat de ei.

Cu Grigore Dăniciuc

Grigore Dăniciuc cu nașul Ghiță Alexa și alții, într-o noapte, au bătut doi ruși, i-au dezarmat și au fugit la Costești. Au stat acolo două săptămîni, dar în

urma lor au bătut rușii mai mulți oameni, chiar și pe mine; ne-au luat și ne-au dus în pădure, căci era plină pădurea de ruși. Ne-au băgat într-un cort cu mai mulți ofițeri și ne-au judecat ca la tribunal și la urmă ne-au întrebat că de unde ne-a luat patrula, noi am răspuns că de acasă. Atunci talmaciul ne-a spus să plecăm și ne-a deschis ușa cortului și am venit acasă.

La masă cu rușii

Cînd înainta armata rusă a intrat în ogradă la mine o coloană de căruți care au umplut ograda roată la roată. Au intrat în odaie dincolo cîțiva ofițeri, au întins o masă bogată și aveau opt feluri de mîncare. M-am așezat cu ei, dar nu puteam mîncă și se supărau zicînd că nu-mi plac bucatele. S-au apucat de băut rom cu cănița cea de băut apă și-mi dădea și mie, dar eu am băut una, pe urmă n-am mai putut și m-au luat la înjurat și eu le-am spus că poate să-mi taie capul și nu pot bea. Apoi a doua zi au plecat.

Corturi cu răniți ruși în grădină la mine

În grădină la mine era corturi cu răniți așezate unul lîngă altul; în colț sub vișin era un cort numai pentru doctori și ofițeri.

[p. 26] Eu nu aveam voie să intru în grădină; îmi făcusem veceul în ogradă.

În grădina lui Ion Alexa avea instalat un cinematograf unde rulau filme. Mergiam și eu acolo cu răniții, care erau mai ușor.

Într-o zi stăteam la masă afară și un ofițer a sărit peste gard ca să guste din mîncarea noastră. Cînd a gustat a întins mîna la cei din grădină și a spus că-i harașo, adică e bună; chiar bună era, căci era mîncare cu carne de porc. Apoi m-a văzut cum mîncam eu dintr-un ardei iute; a cerut să-i dau și lui; i-am dat, dar cînd a gustat (mușcat) din ardei, a sărit drept în sus, căci el pînă atunci nu a cunoscut ardeii iuți, pe care-i mîncăm noi.

Avioanele deasupra pădurii

Cînd treceau avioanele rușilor la înaintare după nemți ne uitam de acasă cum lăsau deasupra pădurii bombe. Erau așa de multe parcă zburau un cîrd de păsări. Apoi auzeam bubuiturile fiecărei bombe. Ei efectuau aceste bombardamente ca să curățe pădurea de nemți.

Nemții beau vin

Nemții cînd erau aici în refacere așezaseră o masă lungă lîngă prispă și multe scaune și bănci ca la nuntă. Se puneau cîte 10-15 la băut; eu le scoteam cîte o căldare măsurată de 10 kgr. și ei îmi dădeau toți banii odată. Dacă vreodată se întîmpla totuși că nu-i avea toți, mi-i aducea a doua zi numai decît.

Aveam butoi cu vin de o mie de litri în chilerul șurii și mă vedeau de unde scot vin, dar niciodată nu am cunoscut să scoată ei singuri din butoi. Chiar de

era noapte, venea unul în casă și mă trezea binișor „pană, pană, fertig vain”, adică domnule, domnule gata vinul; mă sculam și le aduceam altă căldare de vin.

Seceta cea mare din anul 1947

Cînd am ieșit în primăvară la plug, pămîntul era uscat mai rău decît în mijlocul verii, căci nu plouase de vreo 8-9 luni deloc și nici pe urmă nu a plouat pînă aproape de toamnă. Cînd puneai plugul în pămînt mergea 2-3 metri pe deasupra, săria în sus de tare ce era pămîntul. Și mare întîrziere a avut porumbul pînă ce a răsărit. Și cum a fost de tîrziu, am făcut prășila dintîiu, iar la a doua mare parte din păpușoi s-a vestejit de tot și cea mai mare parte s-a culcat la pămînt. Cînd am ieșit la cules păpușoi nici pentru găini nu am adus acasă.

În iarna viitoare am mai avut ceva din anul din urmă [p. 27] a trebuit să fac mare economie ca să nu-mi rabde copiii de foame, ca la alți oameni pe care i-a prins seceta cu podul gol. Venea Mitică frate-meu și mă ruga să-i dau măcar ceva tărîță și-i dădeam cîte o covățică de tărîță amestecată cu puțină făină de făcea mămăligă la copii. A avut noroc că a avut vacă bună de lapte de se ducea în Vaslui și dădea lapte pentru turte de răsărită de la fabrica de ulei, o fierbea cu lapte și mîncă cu copiii. Pîine nu se găsea în tot orașul; dacă te duceai în oraș trebuia să ai mămăligă la traistă.

Veneam odată cu Mitică din oraș pe lîngă linie și cum mergeam am scos din traistă o bucată de mămăligă, i-am dat-o lui și a mîncat-o goală de foame ce-i era. Alți oameni mîncău numai urzică fiartă fără mămăligă.

Apoi mai aproape de toamnă au început să mînințe numai cartofi. Au început să se ducă la ogoare să taie doi-trei snopi de grîu, îi bătea acolo pe bucată că nu aveai voie să strici grîul fără vreme, aducea boabele acasă și ori le fierbea, ori le pune la rîșniță și au început să facă turte să mînințe cu copii.

Acum mie îmi mai trebui cam vreo sută de kgr. porumb. Am dat lui Fănică cîntarul pe care îl am și acum ca să se ducă cu mai mulți oameni în Oltenia după porumb, dar el nu a reușit să ajungă pînă acolo din cauza aglomerației la tren deși erau formate trenuri speciale anume pentru înfometaji fără plată. A venit înapoi Fănică cu tot cu cîntar și fără porumb. La trenuri le pusese numele de trenul foamei? era chiar scris pe vagoane „Trenul foamei”.

Dacă am văzut că a rămas la o cumpănă a vieții, am făcut cum am putut rost de cîteva milioane de lei, m-am pus la tren și am plecat în Oltenia, că acolo n-a fost secetă. Și cu mare greutate am reușit să aduc la copii 50 de kgr. de porumb și 50 de kgr. de grîu și cu acestea am putut ajunge la secară coaptă. Seceram cîteva snopi îi băteam acolo pe ogor, o vînturam, luam sacul în spate și mă duceam de-a dreptul prin ogoare înspre Deleni la moară, căci nu aveai voie să seceri așa de devreme, trebuia să te duci la moară cam pe furiș.

Așa că toamna viitoare s-a făcut porumbul bunișor, dar a rămas cam crud, fiindcă ploile și-au venit în fire cam tîrziu și n-avut timp ca să se coacă.

După 5-6 luni de la culesul porumbului, unii oamenii, care au mâncat aproape numai urzică, au început să se umfle în tot trupul parcă erau grași și pe urmă îi găsea moartea.

Am făcut cum am putut și li-am dat la copii mâncare pe săturate: nu i-am pus la porție deloc. Dar nici cu urzici nu i-am hrănit. [...] alimente s-au scumpit toate cele. A ajuns 15.000 de lei [...].

[p. 28] Cu doi copii orfani ai Cleopetrei și doi ai Stratinei lui Iancu Damian, am plecat să-i duc la un cămin, înființat anume pentru orfanii de război.

Era învălmășeală mare la tren, rușii umblau care mai de care prin țară – de capul lor – fără nici un rost și din cauza asta era foarte greu de călătorit.

Când așteptam trenul în [...] cu copii să plecăm la Drăgășani, un soldat rus – cum erau mai mulți – mi-a furat căciula din cap și eu am început a striga în gura mare poliția, poliția, alergați; atunci el mi-a aruncat căciula și a dispărut printre oameni. Așa am ajuns la Drăgășani cu mare greutate prin puhoaiile de ruși. Acolo, dacă am ajuns, am stat trei zile pînă am predat copiii, dar pe o fetiță a Stratinei lui Iancu Damian nu a primit-o nu știu de ce și au adus-o înapoi tot cu mare greutate.

Trenul mergea foarte prost, vagoanele erau sparte din urma războiului, mergea cu întârziere.

În timp ce trenul mergea pe o distanță dintre două gări un convoi de ruși s-au așezat în mijlocul liniei, au oprit trenul, s-au suit în vagoane și au început – cu armele în mâini – să jefuiască călătorii de tot ce aveau la ei, dar mie n-au avut ce să-mi ia, căci din păcate eram și flămând și nu aveam nimic la mine.

Când am ajuns în gară la Munteni, era cît pe ce să nu pot coborî fata Stratinei din tren; au scos-o pe fereastră cu ajutorul altora din cauza puhoiului de ruși.

Neculai Oanea cu hainele

Niște pungași s-au dus la Neculai Oanea (erau doi ruși) și i-au furat un rînd de haine care erau mai bune și au plecat prin sat ca să le vîndă cuiva, ba la o casă, ba la altă casă și cum s-o nimerit s-au dus la socrul meu Costache Budacea, socrul și al lui Neculai Oanea. Moșneagul cînd a văzut hainele ginerelui său le-a și cunoscut, i-a dat rusului cu cît s-au împăcat și a luat hainele înapoi.

Bocănețe

Ce erau bocănețele? Era niște făină de porumb opărită și gospodinele făceau niște bolovani cît pumnul, îi puneau în cuptor să se coacă, îi așeza sub pat pe un așternut curat și cînd veneau urătorii de anul nou le dădea în loc de colac, iar semănatul tot la fel.

[p. 29]

Cek și Frantz

Cek era polonez și Frantz era austriac; amîndoi erau ostași din războiul 1944, care veniseră de pe front din Rusia cu unitatea pentru refacere. Se uitau la

noi cînd mîncam la masă și vorbeau cu jale în limba lor și noi dacă am văzut așa, am început să-i chemăm să mînce cu noi. Așa că într-o zi cînd ne-am așezat la masă, nu știu ce le-a zis Fănică – cam încăpățînat – și s-au supărat foc pe el, au început să caute arma să-l împuște. Atunci eu i-am zis să iasă afară și a ieșit și ei au început să mă mîngîie cu vorba; îmi spuneau că ei sînt soldați, adică sînt soldați necăjiți de pe front și nu trebuie ca un copil să-i ia în rîs și l-au chemat înapoi la masă, ne-am împăcat, și cît au mai stat pe aici la noi, eu învățasem binișor limba lor și ei pe a noastră.

Apoi cînd au plecat mi-au lăsat ca recunoștință o manta nouă-nouă și eu le-am dat cîtiva bani.

Am încuiat pe Maria în bucătărie

Umblînd prin sat noaptea niște soldați ruși după fapte rele, unul a venit la noi și a început să caute prin casă fără să spună ce vrea; eu m-am priceput că caută fete; am încuiat pe Maria și pe mama în bucătărie. El dacă a văzut că am încuiat ușa a început cu arma să spargă ușa. Eu am început să strig la Ion Dăniciuc și el m-a salutat și a plecat, dacă a văzut că mă alarmez.

Maria trăgea cu arma

Am învățat pe Maria să tragă cu arma. Îi băgam cartuș în ea și dînsa o lua și trăgea focuri înspre Secuia și alții din Secuia îi răspundeau cu focuri la Bulboacă.

Așa era atunci că erau arme și cartușe pe toate drumurile, mai pe urmă s-au strîns toate armele. La cine se mai găsea o armă sau un revolver trebuia să fie condamnat la doi, trei ani închisoare.

Rușii cu o vacă tăiată în beci la mine

Au venit doi ruși la mine și au cerut ceva, dar eu nu înțelegeam nimic, arătau cu mîinile la chiler: nu pricepeau clar că eu nu știam ce vor ei.

Și atunci eu le-am cerut să-mi aducă un tălmaci. Mi-au adus un tălmaci, un ostaș care știa românește și el ne-a tălmăcit pe toți: mi-au spus mie că au o vacă tăiată și au nevoie de o groapă în pămînt ca s-o pună la răcoare. Atunci eu am deschis ușa la chiler și le-am arătat beciul; s-au bucurat; s-au dus repede și au adus carnea aceea, au băgat-o în beciu și cînd aveau nevoie, veneau și tăiau câte o bucată să facă mîncare la soldați și de câte ori luau pentru ei, îmi dădeau și mie cît îmi trebuia.

[p. 30]

Cîinele

Aveam un cîine mare și voinic; cît era poarta de înaltă săria peste ea de nici nu o atingeau.

La școală era o bucătărie a nemților. El se ducea pe acolo și mîncea tot felul de rămășițe de mîncare. Ba încă mai aducea și acasă de multe ori cîte o pîine întreagă de care mă serveam destul de bine, căci o dădeam la porc pe care-l țineam închis în beci ca să fie mai ascuns. Apoi oase de ale nemților morți de gloanțe aducea bodolane mari și [...].

Și dacă am văzut că se adună mai multe am făcut o groapă în fundul grădinei și le-am îngropat acolo, fiindcă strica aerul și se putea provoca vreo boală.

În grădină veniau cu mașinele din dreptul școalei și le ascundeau pe sub pomi. Apoi rușii aveau în ogradă patru gropi în pămînt unde băgau mașinele și deasupra puneau niște crengi de copaci ca să nu se vadă din avioane că apoi era vai de capul lor. Iar pînă la urmă tot de capul lor, căci așa le-a trebuit, pentru că ei au vrut să cuprindă lumea întreagă. Au pus mine în toate apele lumii să nu mai vină nimeni contra lor, dar tot au venit americanii.

Aici în drum la Chilute era un post de observație al rușilor. Cîte unități treceau trebuiau să fie cercetate.

Într-o zi se lăsau la vale pe cărare un grup de băietani din Deleni, iar rușii din drum de la Chilute au crezut că sînt nemți și se pregăteau să-i împuște, iar eu le-am spus că sînt români, atunci ei au pus benoclu la ochi și au văzut că nu sînt nemți.

Într-o altă zi cînd culegeam poamă în vie, m-am pomenit cu un soldat rus, cum mai la vale de noi culegea poamă și o pune pe o pătură; m-am dus la el și i-am zis să mînințe cât va voi, dar în pătură să nu ia, dar el nu voia; eu am apucat patura de o margină, am smucit-o și a rămas toată poama pe jos și i-am spus pe rusește: „cușai, cușai dar net zabrala”, adică mînîncă, mînîncă, dar nu fura. El s-a uitat lung la mine și și-a luat arma și-a plecat.

[p. 31] M-am dus la poartă la Dumitru Pășcan în Movilă și niște ruși au intrat în ogradă și au cerut să le dea vin; el le-a spus că nu mai are; atunci ei au scos pistolul și l-au împușcat zicînd că atunci cînd erau nemții le dădea și lor nu vrea să lă le dea.

Iar altădată cînd au intrat în Deleni o unitate de ruși l-au chemat la poartă pe Nicu Popica, i-au spus să meargă cu dînșii să le arate drumul pînă la Costești. El le-a spus că merge și s-au întors repede înapoi să-și ia o haină, dar ei au crezut că s-a întors că nu vrea să meargă, au scos pistolul și i-au tras un foc; a avut noroc că l-a lovit într-o spată și nu a murit.

Altă dată m-am dus la Chiluta și cînd m-am uitat peste rîpă am văzut niște ruși culcați la pămînt – așezați în ordine dar nu mi-am dat seama ce-i cu dînșii; credeam că sînt morți, dar ei se aflau în linie de bătaie asupra Delenilor; se temeau să nu vie nemții la vale că aici era multă rusăraie.

Cu găleata cu brînză

În prima zi cînd au venit rușii nu știam ce să fac și încotro să fug. Au fugit care mai de care; unii oameni pe la Deleni alții la livadă, aici în tufișuri, căci pe aici prin sat era pericolul mare, fiindcă pe aici treceau grosul camioanelor de ruși, îmi luasem ceva alimente, sacul cu făină, căci nu știam bine încotro o să mai plecăm de acolo.

Stînd toată noaptea ascunși în tufari, mi-am adus aminte că mi-a rămas găleata cu brînză de oi acasă și porcul slobod în ogradă; am venit dimineată și am băgat porcul în beci, i-am turnat o baniță de grăunțe jos, am luat găleata cu brînză în sac și am plecat prin cîmpul de păpușoi, dar cînd veneau cîte un cîrd de avioane, lăsam sacul cu găleata jos și mă culcam cu fața-n jos, la pămînt ca să nu mă vadă de sus.

Am mai stat o noapte fugar și apoi am venit acasă.

Dacă am venit acasă nu știam unde-s băieții; Ionică și Culiță că ceilalți mai mici erau cu noi. Cînd am mai venit odată acasă m-a apucat un atac de tunuri, rușii băteau de aici la Crasna și nemții băteau din Crasna aici. Cădeau bombele aproape de noi. Dacă am văzut așa m-am băgat în beci că căzuse o bombă în spatele casei, dîncolo de zare.

[p. 32]

O vacă luată de ruși

O unitate de ruși care se afla în Crasna avea nevoie de hrană; au venit doi ruși cu căruța cu doi cai, s-au dus la primărie, adică la Sfat și au întrebat cine are două vaci. Acolo i-au spus că eu am. Atunci au venit rușii la mine, m-au luat în căruță și am mers cu ei pînă la cireadă. Acolo au întrebat văcarul care-s vacile mele și-au ales pe care au vrut din două. Au legat-o de căruță și au plecat înspre Crasna. Eu am început să răcnesc la dînșii și ei au început să tragă focuri de armă asupra mea. Dacă am văzut așa m-am întors acasă cu nasul plin de supărare.

Un foc de artilerie

Într-o noapte m-am pomenit cu o bătaie de tunuri. Nemții băteau din pădurea cea de dincolo de satul Pîhna în pădure la noi că știau ca dușmanul lor este aici. Rușii au început să tragă și de aici cu tunurile cale grele înspre ei și au tras așa toată noaptea, iar noi stăteam pitiți ca mîța la pîndă. Cînd trăgeau rușii de aici, ni se cutremurau geamurile; cînd se spărgeau obuzele venite de la nemți tot la fel se zguduiau geamurile, dar noi ne întrebam oare nu se dărîmă casa pe noi, dar nu s-a dărîmat, căci obuzele cădeau pe pădure dar frica era mare.

Cu boii furați

Fănică era într-o noapte cu boii la păscut în pădure și s-a luat la joacă cu alt băiet și cînd a vrut să aducă boii acasă nu i-o mai găsit. Am umblat eu vreo

două-trei zile căutînd în toate părțile, dar degeaba m-am luat după vorbele altora; m-am dus la Bîrlad și tot degeaba: am fost până la Iași tot nu i-am găsit; am fost la Vutcani – că acolo chiar era un cuib de hoți, dar nici acolo nu i-am găsit; am fost la Muntenii de Sus și nici acolo n-am dat peste ei. Dacă am văzut că nu-i găsesc nicăieri, am spus la băieți că nu-i mai caut nicăieri că am să mor pe drumuri. Și am zis așa că cine a furat boii noștri văd că le-a mers bine; au să mai fure și de la alți oameni și au să-i descopere atunci. Și așa a și fost că numai după jumătate de an am auzit că la un om din Deleni i-a furat boii și atunci s-a descoperit că era Mitriță Cumpănă care a fost condamnat să-mi dea mie 30.000 lei și nu i-am luat nici 30 lei și mi-am făcut încet, încet alți boi.

Carte poștală în spital de la fratele meu Neculai, venit din război

Cînd era războiul mai întîțit...

[p. 33] Am primit o carte poștală de la fratele-meu Neculai din care am aflat că el a venit în țară și să află rănit în spital la București și nu putea să-mi spună altceva despre luptele petrecute, decît atîta mi-a spus că mă roagă să rup o bucată din inima mea și s-o arunc copiilor lui. Dar ce puteam eu să le fac dacă și noi eram tare necăjiți.

A stat în spital o lună de zile și a venit acasă schiop de un picior din cauza rănii care o avuse. Atunci mi-a povestit de pe front cum s-a petrecut, dar nu putea spune cum trebuie că nu mai putea de plîns, plîngeam amîndoi.

Cum am dus pe fina lui Ghiță Budacea la Roman

Ghiță Budacea era în război cu gradul de locotenent, iar nevasta lui se afla la Zizinca refugiată din Basarabia, că acolo au trăit ei, au venit cu căruța cu doi cai și cu ceva bagaj, cît au putut lua din fugă că-i prindea rușii.

A stat pe aici cît a stat și apoi i-a venit o aprobare să-și ia post de învățătoare în comuna Tămășeni jud. Roman.

Am plecat eu cu dînsa cu căruța cu tot bagajul și cu fetița în brațe care este și azi o doctoreasă Vîrnă.

Am plecat la drum lung și cînd am ajuns la Siret, aproape de Roman, am rămas trăznit cînd am văzut că nu este pod să trecem dincolo, dar cînd m-am uitat mai bine am văzut că este pod, dar ce fel de pod era: un pod de plute, care se vedea numai oleacă podelele pe fața apei. M-am gîndit mult la cele văzute și mă temeam și nu îndrăzneam să mă sui cu căruța pe pod.

Dar în cele din urmă, ca vorba ceea, mi-am luat inima-n dinți, m-am suit în căruță. Am avut noroc de cai; erau foarte cuminți și nu s-au speriat deloc cînd călcau pe podele cînd sărea apa în ochii lor, iar eu nu mai puteam de frică. Cînd mergea căruța podul se clătina ușor, dar eu mă gîndeam că acuș mă duc în Siret cu tot cu căruță, iar biata cumnată Sima parcă era de lemn, nu se mai mișca deloc și nici nu-i mai auzai gura. Și așa că după o zi și o noapte am ajuns cu bine la Tămășeni. A doua zi, în zori am plecat înapoi și seara cînd întunecase am ajuns acasă.

Doisprezece nemți împușcați de ruși

Cînd erau luptele cu rușii la înaintare, cînd se retrăgeau nemții, m-am gîndit să mă duc la o grădină de zarzavat dincolo de Secuia, peste deal ca să cumpăr murături pentru iarnă. Am înjugat boii și am luat numai roatele dinainte a carului că-mi era frică, dacă era carul întreg rușii mi-l lua cu tot cu boi pentru că era mare nevoia de transportat alimente pentru aprovizionarea trupelor. Am plecat cu carul cu boi, am mers printre trupele de ruși și cînd am ajuns pe deal sus, deasupra Secuiei, pe podiș am găsit o minune mare, doisprezece nemți împușcați de ruși și așezați în formă de cerc mare, potrivit la distanță unul de altul, toți puși la fel cu capetele înăuntrul cercului și cu picioarele în afara cercului. Și cum era căldură mare îi ardea soarele atît de tare de-i făcuse de parcă erau niște porci fripiți pe grătar; le curgea din carnea lor grăsimea, căci erau toți dezbrăcați, cu pielea goală.

Am rămas trăsnit; m-am zăpăcit; îmi venea să mă întorc înapoi, dar mi-am luat inima în dinți și m-am dus la grădinărie de mi-am cumpărat murături și pe nemți i-au mîncat păsările cerului.

Căruța luată de ruși

Cînd a venit cea dintîi coloană de ruși cu un convoi de căruți, care mai de care cu căruța uzată. Au intrat la noi mai mulți ostași ca să caute o altă căruță ca să poată merge mai departe. Au intrat în chilerul șurii și au găsit căruța și cînd s-o ia, nu se puteau înțelege și a luat-o acel care a intrat întîiu în chiler de-a găsit-o. Mie mi-a lăsat căruța cu care a venit el, dar era tare stricată de nu aveai ce să faci cu dînsa.

Am mai reparat-o eu și m-am servit de ea pînă mi-am făcut alta.

Dar cuscrul Ion Tudusiuc a plecat cu carul cu boi cu un convoi de ruși spunîndu-i că nu merge tare departe și-i dă drumul să se întoarcă acasă, dar l-a luat cu vorba că-i dă drumul, ba acu, ba acu și l-a dus pînă în Muntenia. Atunci fiindcă s-a văzut în tot felul de pericole, mergînd s-a hotărît să se lase pierdut de carul cu boi; era mulțumit să scape el cu zile. S-a furișat într-o noapte și a plecat înapoi și a ajuns acasă cu mare greutate. Mai tîrziu și-a făcut iar alt car cu boi.

Italian mînîncă mîțe

În timpul războiului din anul 1944 stăteam de vorbă cu cîțiva germani. În bucătărie ei se jucau cu o mîță. Iar eu i-am întrebat dacă la ei să mînîncă mîțe și ei mi-au arătat cu degetul spunînd: „Acesta mînîncă”, dar acela era italian.

Într-o zi cînd eram de serviciu la primărie, am văzut cum primarul citea o scrisoare venită din Rusia de la un prizonier care spunea că acolo unde-i el este numai zi și zi, dar nu a spus anume în ce loc se găsește că nu avea voie.

[p. 35]

Cum făceam ulei din semință de floarea-soarelui

Cînd ajungeam toamna făceam cîte 30-40 kgr. de ulei; am făcut la Murgeni – lîngă Berezeni. Am fost cu Maria cu care am mîncat pește în Berezeni tot timpul cît am stat acolo la Ilie Stărluciuc și ne-am îmbolnăvit de atîta pește; am plecat acasă și mergînd pe drum, credeam că o să murim, dar m-am oprit într-un sat și am băut la un om un kgr. de vin și îndată ne-am făcut bine.

Altă dată am făcut ulei la Sîrbi, aproape de Roșiești. Am mai fost odată la Oltenești, dar acolo am fost cu Vasile Tănase și mi-a mers foarte rău. Eram cu căruța cu doi cai și ne-a prins noaptea pe drum; era întuneric. Bîrladul era vărsat de nu mai vedeau drumul. În timp ce mergeai prin apă aici din sus de haltă! Căci încă era șosea – am dat într-o gîrlă dincolo de linie; un cal aproape nu se mai vedea din apă. Nici la căruța nu se mai vedeau cele două roți de dinainte; am muncit acolo timp de o oră. Dacă am văzut că nu mai puteam scoate căruța din apă am luat bidoanele cu ulei și le-am pus sub o tufă de spini, ceva mai la o parte unde era o moviliță. Am desprins caii de la căruță și am încălecat pe unul și Vasile Tănase pe celălalt și ne-am întors înapoi; am trecut podul peste Bîrlad, am ieșit la șosea de ne-am dus la Băcăuani la un neam al meu unde am dormit pînă dimineață. Apoi am venit acasă, am luat carul cu boi și ne-am dus binișor prin apă pe ici, pe colo că era ziuă pînă am ajuns la bidoanele cu ulei unde le lăsasem de cu seară. Le-am găsit în condiții bune, cum le lăsasem.

Fănică la harbuji

Într-o noapte cînd trecea prin sat un car cu harbuji dinspre Crasna mergînd la Vaslui, Fănică și cu alții au ieșit cu armele în mîini înaintea carului, l-au oprit, au tras un foc de armă asupra omului – căci așa era atunci arme pe toate drumurile – și s-au apucat de luat harbuji cît le-o plăcut. Omul din car tăcea; nu mai zicea nimic. Eu m-am rușinat foarte rău, l-am pîndit într-o zi cînd am rămas numai eu cu el acasă și i-am dat o bătaie de-mi pare rău și azi.

Dar el tot ștregar a rămas; în loc să se facă mai cuminte, s-a luat la ceartă cu nepotul meu, Ghiță Ropotă, într-o noapte prin Secuia și l-a tăiat cu cuțitul; a avut însă noroc că s-a vindecat de [...]. Atunci nu am mai vrut să-l bat; i-am spus numai că cum își așterne așa va dormi.

[p. 36]

Huligan

Ce înseamnă huligan. Ginerele meu, Vasile Tuduciuc, s-a îmbătat într-o zi prin Vaslui și a început să facă pe stradă tot felul de obrăznicii, pînă cînd a dat peste o doamnă, pe care a vrut cam s-o batjocorească și s-a dus repede și a adus un milițian care pe loc l-a arestat, a fost condamnat cu doi ani închisoare; a rămas Maria singură acești doi ani. Atît cît am putut am ajutat-o și cît a făcut Vasile armata. Și pe Chiluța am ajutat-o cît am putut în lipsa lui Ion Bălțatu. Pe

Fănica iar [...] cei dintîiu, pînă cînd și pe Lențica, dar azi nu mai pot ajuta pe nimeni.

Pe vară-mea Maria lui Gheorghe am ajutat-o; cînd avea nevoie la mine venia. Odată a scăpat căruța cu calul în apă dincoace haltă în pădure că era inundație mare; m-am dus îndată cu boii și i-am scos căruța din apă că era scăpată în glod.

Un car al unui om din Deleni a stat înglodat în apă pînă cînd s-au retras apele de tot și apoi l-a scos.

M-au găsit rușii cu păpușoi bătuți

Cînd au început să vină coloanele de ruși, am început să bat păpușoi, adică să-i curăț și m-au găsit chiar cu sala plină de grăunțe, pe care eram gata să le ascund. Au tras căruțele în ogradă și au început să toarne grăunțe la cai. Veniau și din alte părți și luau, cînd un ofițer i-a văzut și le-a spus ca fiecare să hrănească caii la casa unde stă și de atunci nu au mai venit alții.

Dar ce folos căci au stat cei din ogradă, caii mi-au mîncat toate grăunțele și eu n-am mai avut ce să ascund.

Cu oile

Unii oameni credeau că dacă a venit regimul democratic [...] să sară năvală la cei care au ceva mai mulțisor [...] și începuseră să poartă ură pe acești oameni așa că au început cu ura asupra mea.

Costică Parfene și cu unul a lui Pană din Zizinca ar fi avut poftă să-mi pască cu stîna de oi o bucată de teren de jumătate de hectar de fînă, pe care o aveam pe șes lîngă Osoi. Așa că eu le tot spuneam ca să nu-mi pască iarba cu oile, dar ei nu voiau să înțeleagă.

Atunci m-am pus de pîndă cu băiatul meu, cu Fănică ca să ridic oile de pe iarbă și ciobanii s-au opus ca să le ridic. Din una alta ne-am luat la bătaie pînă ce am reușit de le-am luat oile. Și dacă au văzut că le-am luat și le-am dus la delegatul satului, au fugit la Deleni și au adus miliția și șeful de post m-a întrebat de ce le-am luat oile, eu i-am răspuns că le-am luat de pe proprietate.

[p. 37] Ei le-au spus că nu trebuie să se lege de oameni de rînd, ci numai de oameni chiaburi adică de cei cu moșie prea mare și cu avere mai multă. Șeful de la miliție a pus cuvînt ca ciobanii să nu se mai apropie de terenul meu și eu le-am dat voie să-și ia oile, dar să respecte cuvîntul Șefului de post.

Alte întîmplări din timpul războiului din 1944

Într-o noapte doi soldați ruși au plecat prin sat cu armele în mîini să caute ceea ce le trebuia lor încă de cînd au ajuns la fratele meu, Mitică. Cînd au ajuns acolo ce să vezi. În casă mai erau două fete care fugiseră de acasă de frica rușilor.

Atunci soldații ruși au început să-l întrebe pe Mitică care-i fata lui și care nu-i a lui; el a arătat-o pe Blima lui Tuduciuc că nu-i a lui. Rușii i-au făcut semn

lui Mitică să iasă afară cu tot cu Blima lui Tuduciuc și le-a spus „pașli” adică să meargă cu dînșii. Au mers prin sat la vale; biata Blima alergînd pe întuneric tot întreba „bădie Mitică mai vii”, el îi spunea că vine, dar cînd au ajuns la marginea pădurii, rușii l-au întors înapoi pe Mitică, spunîndu-i s-o rupă de acolo, el a rupt-o la fugă și ei au intrat în pădure că era plină de ruși, au dus-o pe fată la un post al lor, au ținut-o pînă dimineața și apoi i-au dat drumul să vină acasă.

Nemți prizonieri

Într-o zi, cînd rușii făceau curățirea terenului în urma unui atac au găsit șapte nemți, adică germani, i-au dus la mine în ogradă pentru că aici era Comandamentul lor și după ce i-a cercetat, m-au pus pe mine de le-am adus un lighian de perje să mănînce căci cînd erau fugari nu mînceau decît ce găseau pe cîmp: bostani și păpușoi cruzi. Și pe urmă i-au trimis în fundul Rusiei la cele mai grele munci.

Diary of a Peasant: “Memories from Childhood to Old Age”

(Abstract)

Keywords: Moldova, Second World War, famine, ethnography, memory, diary.

Alexa Crăciun (1899-1987), the author of the diary, was born and raised in Bulboacă (Deleni commune, Vaslui county). He was a peasant who lived through three wars, survived them, got married, had seven children, lived his entire life through the work of his hands, and passed away at the age of 88. His diary provides an opportunity to reconstruct both the way Moldavian peasants lived and worked at the beginning of the last century and the devastating effects of the Second World War. The pages related to the drought of 1947 and its terrible consequences, the famine endured by the villagers, the journeys made to the Oltenia region to obtain food, or to entrust children they could no longer feed to families there, are all dramatic aspects of the diary.

O istorie personală a comunismului românesc. Interviu inedit cu Gheorghe Apostol (BBC, 22 aprilie 1988)

Christian MITITELU*

Interviul a fost realizat la 22 aprilie 1988, cu ocazia trecerii lui Gheorghe Apostol¹ prin Londra, în drum spre țară, după încheierea misiunilor diplomatice în America de Sud. Mobilul vizitei sale pare să fi fost de a critica politica regimului, în special emasculara sindicatelor și cultul personalității lui N. Ceaușescu. Dar dincolo de caracterul punctual, interviul a constituit un prilej de a consemna pe parcursul a circa patru ore, în propriile cuvinte, autobiografia unui important fruntaș al mișcării comuniste din România.

Gheorghe Apostol a pus condiția ca difuzarea interviului să aibă loc după decesul său sau decesul/înlăturarea lui Ceaușescu, în funcție de care se va produce întâi. Am respectat înțelegerea și, în aprilie 1990, BBC a transmis o emisiune de 50 de minute cu principalele fragmente din interviu. (Cititorii revistei „Archiva Moldaviae” au prilejul să citească transcrierea întregului interviu acordat BBC de Gheorghe Apostol².)

Care sunt circumstanțele în care Gheorghe Apostol s-a hotărât să facă declarații publice la BBC? Cam cu doi ani înainte de evenimentele din decembrie '89, am fost contactat la Londra de câțiva români din exil, în cazul de față din SUA, cu care nu aveam în mod normal legături. Printre ei, Eugen Mihăiescu, Aristide Buhoiu și un inginer Sencovici (probabil fiul fostului demnitar comunist). Sencovici mi-a telefonat din senin în ideea că „trebuie să facem ceva... nu se mai poate”... Mihăiescu, grafician de succes, care publica caricaturi în presa de calitate din SUA, a venit de două-trei ori la Londra cu știri calde (încerca să plaseze la BBC informații neverificate de genul „Ceaușescu a fost operat pe creier”). Conform spuselor lui, îl găzduise și îngrijise (după o intervenție chirur-

* Fost director la secția română a BBC (1984-1991 și 1993-2004); e-mail: christianmititelu@yahoo.co.uk.

¹ Gheorghe Apostol (16 mai 1913 – 21 august 2010), unul dintre cei mai importanți lideri comuniști, considerat, alături de Nicolae Ceaușescu, un posibil succesor al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Marginalizat în partid după alegerea lui Ceaușescu, Apostol ajunge ambasador în câteva țări ale Americii Latine și este inițiatorul „Scrisorii celor șase”.

² Transcrierea s-a realizat păstrând particularitățile de exprimare și erorile de gramatică, pentru a pune în lumină personalitatea și educația interviuatului.

gicală) pe Silviu Brucan în timpul celor șase luni petrecute în SUA în 1988. Îi purta o admirație care i-a fost răsplătită cu posturi de ambasador și senator în regimul post-decembrist. La Buhoiu apelasem cu ocazia Olimpiadei din 1984 de la Los Angeles (unde, în lipsa rușilor, românii se clasaseră foarte bine) pentru că nu aveam corespondent vorbitor de română acolo. Cu prilejul unei vizite la New York, m-am întâlnit cu el ca să-i înmănez onorariul datorat de BBC. Mi-a făcut surpriza de a veni împreună cu Mihăiescu, cu care s-a asociat spontan în calomnierea părintelui Gheorghe Calciu-Dumitreasa în chestiuni legate de parohie! La scurt timp după aceea, m-am pomenit cu un telefon de la Buhoiu, care m-a anunțat că Gh. Apostol revine în țară, via Londra, și că ar fi un bun prilej de a-i lua un interviu fiindcă – știe el – ar avea lucruri interesante de spus. Apostol a venit la BBC cu soția. I-am propus să facem un interviu despre întreg parcursul său de lider comunist, care l-a cunoscut și pe Stalin etc. A ezitat, considera poate că a fost o neînțelegere, părea stânjenit și a acceptat să intre în studio doar la insistențele soției. Numele Adrianei Codreanu, solistă la Operetă, îmi era cunoscut. Nu o întâlnisem niciodată, dar știam și că suntem înrudiți. Era fata adoptivă a unui văr de al tatălui meu, viticultor lângă Odobești, care ispășise o condamnare politică de trei ani la stuf. Nu mă așteptasem ca Apostol să vină însoțit de mai tânăra soție, dar nici eu, și nici ea, nu am schițat vreun gest, pretinzând că nu știm cine este celălalt.

În timpul înregistrării, soția îl îmbărbăta sau aproba din priviri. Nu era în apele lui, își dregea regulat glasul și fuma tot timpul, ciocănind cu spițul port-țigaretelor într-o scrumieră. Noroc că nu era prezent și un tehnician care nu ar fi acceptat așa ceva. Am considerat că e bine să vorbesc cât mai puțin și să-l încurajez pe el să se destăinuie. A făcut-o pe larg, dar a spus și ceea ce ar fi dorit să transmită, doar că se temea de eventuale consecințe. Aveam să fiu sigur că el este într-adevăr coautor, dacă nu și inițiatorul „Scrisorii celor șase” foști lideri comuniști, primită și difuzată de BBC în martie 1989.

După difuzarea, inevitabil trunchiată a interviului, în aprilie '90 (alesesem fragmentele împreună cu istoricul Matei Cazacu, care a rezumat în narațiune capitolele omise), am aflat că Apostol s-a dus la ambasada britanică să protesteze că BBC a difuzat interviul editat în așa fel încât să reiasă că a fost un comunist stalinist, drept care soția ar fi avut de suferit pe plan profesional.

Christian Mititelu: Gheorghe Apostol, sunteți născut în 1913 la Tudor Vladimirescu, în regiunea Galați. Puteți să-mi spuneți câte ceva despre familia dvs. și despre copilărie și tinerețe, începuturile...?

Gheorghe Apostol: Eu sunt cel mai mare în familie. După mine au mai urmat șapte, dintre care trăiesc cinci. Un frate și patru surori, o soră a murit și-au rămas trei. Sunt fiu de țăran, cu pământ foarte puțin, împrumutat după Primul Război Mondial. Am urmat școala în comună, șapte clase, părinții voiau să rămân acasă, din cauză că eram cel mai mare și trebuia să mă ocup de cei

mici; taică-meu, între timp, a fost angajat la calea ferată ca funcție acar, 24 de ore lucru și 12 liber. Când era liber, mergeam împreună la munca câmpului, ceilalți erau mici, și intenția lor era să rămân acasă pentru ca să fiu sprijinul principal al familiei. Însă eu n-am vrut. Vroiam să mă fac aviator. M-am înscris la Școala de Aviație la Mediaș. Însă nu aveam 13 ani împliniți. Și ca atare n-am putut să intru la examen ca să intru în școala asta de aviație. Apoi m-am înscris la Institutul Maritim din Constanța, (să) mă fac marinar. Și de acolo am primit răspuns că n-am 13 ani împliniți și ca atare nu pot să fiu prezent la concurs. Atunci m-am hotărât să mă fac mecanic de locomotivă. Că trecea prin comună trenul, se oprea în comună, și eu întotdeauna mă opream în dreptul locomotivei. Și taică-meu, prin relațiile pe care le-a avut el, a aflat că la Atelierele CFR din Galați este o școală profesională, unde aș putea intra. Însă în '27 era o criză generală și în România, începuseră criza mai devreme în România. Și erau copii de orașeni, care nu mai puteau să suporte taxele la școala normală sau la liceu, și atunci veneau la această școală, care avea posibilități, avantaje mari, pentru că avea internat și puteai să înveți o meserie. Întâmplător, din comună de la mine era un profesor de limba română în Galați care-l cunoștea pe taică-meu, că prin el a aflat de școala asta profesională, și i-a spus: „Dacă vrei ca băiatul să intre aici, trebuie să aibe pregătire în matematici în primul rând. Să învețe matematicile care se dau în liceu până în ultimul an”. Și, în trei luni, am făcut aceste exerciții de matematică în comună; profesori mi-au fost doi elevi care erau la Școala Militară la Dealul Mare. În trei luni de zile m-a pus la punct cu matematicile liceului. Și astfel m-am prezentat la concurs. La concurs erau 260 de concurenți pentru 60 de locuri. Am intrat la ora de matematică, ne-a dat o teză destul de complicată pentru unii, dar pentru mine nu era complicată, am făcut-o repede și i-am prezentat-o profesorului. Profesorul a fost foarte curios, că aveam îmbrăcăminte țărănească pe mine și m-a întrebat de unde sunt. Din Tudor Vladimirescu.

– Da' de unde ai învățat dumneata matematicile astea superioare ?

– La școală.

– Păi se dă în clasa a 7-a asemenea studii?

– Se dă. Dar m-am și pregătit.

– Și m-a felicitat. Și am ieșit în curte. La limba română aveam un scris foarte frumos, a mers foarte ușor. Deci am reușit, din 260 de concurenți, primul. La repartizare, pe meserii. Aveam un coleg care fuseseră aici la școala asta profesională și mi-a spus că, dacă vreau să mă fac mecanic, trebuie să cer să merg la turnătorie. El a fost repartizat la turnătorie și nu i-a plăcut meseria asta și a plecat, a părăsit școala. Și, deși primii 10 puteau să-și aleagă orice meserie, eu mi-am ales meseria de turnător, crezând că acolo este posibil să ajung mecanic de locomotivă. Și a insistat directorul atelierelor să mă duc la alta, că atelierul ăsta de turnătorie e greu, e încolo, e încoace, nu știu ce, nu, și am fost repartizat la turnătorie. Cum am intrat în turnătoria asta, era ca un mormânt, era înaltă clădirea, avea niște becuri tocmai sus și muncitorii lucrau jos; turnătoria se

lucrează pe pământ la formare și pe urmă se toarnă fontă sau bronz. Am făcut patru ani, în toți patru ani am fost premiant în fiecare an și, cel care trecea primul, primul dintr-a treia într-a patra, devenea șeful internatului. Toate problemele sociale ale internaților se rezolva de către el cu secretarul școlii. Și, fiind șeful internatului și având putere, fără să-mi dau seama, am devenit un fel de opozant. Nu era mâncarea bună la cantină. De dimineață, cum venea carnea o dijmuiam maiștrii, șefii de partidă, luau ce era mai bun. Luau mușchii, luau rinichii, ficatul și așa mai departe. Și atunci am introdus controlul. Cum sosea carnea, eram la carne, cântăream carnea și toată carnea mergea la cazan. Și, astfel, am îmbunătățit hrana elevilor. Lucrul ăsta a fost remarcat de cei care erau UTC-iști.

CM: Adică tineri comuniști?

GA: Tineri comuniști, tineri comuniști.

CM: Câți să fi fost în vremea aia într-un an?

GA: Păi, în anul IV erau cinci sau șase uteciști, dar necunoscuți. Ei se întâlneau, pe unde puteau, prin ateliere, dar se întâlneau și afară; principala preocupare cu privire la indicațiile care se dădeau pentru ca să se acționeze pentru salarii mai bune, pentru o viață mai bună, nu știu ce, se dădeau afară de atelier. Dar, noi ieșeam rar, ieșam o dată pe săptămână afară, aveam liber. În atelier era un șef de partidă care mai târziu s-a descoperit că era agentul informator al direcției. Și eu am aflat de lucrul ăsta, era un zbîr, se ocupa cu muncitorii foarte prost. N-au muncitorii voie să fumeze în timpul lucrului. Nu aveau voie să facă un ceai măcar. Când trebuia să mergi la WC, trebuia să-ți ceri voie. Niște măsuri de-astea cazone. Și mie nu mi-a convenit lucrul ăsta, așa cum nu convenea tuturor. Și lucram pe lângă un lucrător foarte bun, un neamț, se chema Kessler, care era comunist. Dar eu nu știam că este comunist. Dar, lucrând pe lângă el, pentru că era bun muncitor și vroiam să lucrez ca și el, a început să-mi vorbească despre greutățile care le duc muncitorii în general, despre exploatare. Uite aici, șeful ăsta de partidă, nu știe meserie, nici maistrul care era maistru atelierului, nici ăla nu cunoștea meserie. Și vor să ne învețe pe noi ce trebuie să facem aici. În afară de asta, vezi, nu are voie să fumeze nimeni o țigară, un ceai, că cei din atelierele vecine, la ora 9, începeam lucrul la ora 7, la ora 9 își făceau ceaiuri și așa o mică gustare acolo, cu o bucățică de pâine dacă avea, dacă nu, numai ceaiul gol. Eu lucram la atelierul de bronz, la turnătoria de bronz și aveam un cuptor rotativ, în care se topea bronzul ăsta și m-am specializat pe șarjele de bronz. Și șeful de partidă era șeful meu, amândoi lucram la cuptorul asta. Într-o dimineață, am venit mai devreme – seara când plecam de la lucru, pentru că eram plin de grafit, era un praf care îl dădeam noi pe forme, ca să nu se rupă forma când intră metalul cald și de pământ și făceam vara mai ales baie cu apă de la căldare. Și unde stăteam cu picioarele aveam niște dulapuri de lemn. Stăteam cu picioarele pe ele, dimineața le luam, le spălam, le puneam la locul lor. Și, în dimineața asta, am venit mai dimineață și el avea obiceiul ca să facă curățenie când vine maistrul, să vadă că este curat și așa mai departe, că muncitorii nu

prea avea timp pentru curățenie, în atelier să fie sculele la locul lor încolo, încoace nu, căldările cu apă, pentru că s-a observat că el le arunca dimineața afară, oamenii le lăsau în mod special să le arunce el afară, pe șeful ăsta de partidă. Și era rezemat de o ușă care dădea spre atelierul de turn... de tâmplărie, o ușă îngustă. Mai îngustă ca asta. Și la vreo trei metri era căldarea cu apă și bucata asta de scândură, de dulap. Și a început să înjure, în fiecare dimineață trebuie să vă fac eu curățenie, fir-ați ai dracului să fiți, nu știu ce, și ia bucata aia de scândură s-o arunce afară. Scândura s-a lovit de ușorul ușii și de acolo a sărit și mi-a rupt buza, aici. Am început să-l înjur, am fugit după el, nu l-am putut prinde. Au venit toți muncitorii, au început lucrul, noi am început să lucrăm la cuptor și zic: „Trebuie să-l provoc!” Era cuptor cu flacăra care mergea cu motorină, și i-am spus, la un moment dat: „Nu mai pot să mai suport flacăra, căldura asta, rămâi dumneata singur”. Și-am intrat în turnătorie, în atelier după mine, pușlama, c-o fi, c-o păți, nu știu ce, trebuie să mergi acolo, că eu n-am timp să stau că nu știu ce. „Nu pot dom’le, nu pot” și mi-a dat două labe, două palme. Și lucrul ăsta l-am așteptat eu. Și l-am luat într-o serie, în timpul ăsta eram la secția de tineret a sindicatului și făceam sport. Și eu am ales disciplina boxului. Dar am fost descalificat și n-am putut să mai să ajung și eu să dau un meci în public. Și am folosit tehnica boxului. L-am pus jos, am pus genunchii pe umerii lui și am dat în el până când a început să-i curgă sângele și pe nas și pe ochi și pe urechi. Și mă uitam de jur împrejur, toți muncitorii erau în jurul meu și tot îmi făceau semn, dă-i, dă-i, dă-i... Și m-am gândit eu, dau, dar dacă îl omor? O să mă salveze. Și l-am lăsat. Știți cum s-a sculat? Ca o pisică. S-a sculat și (s-a dus) direct la șeful atelierelor căilor ferate, era inginerul I. Brăileanu, un legionar, fratele lui era șeful legionarilor pe județul Covurlui. Zic, mă duc și eu după el. Și le-am spus muncitorilor: „Dumneavoastră, dacă se face o anchetă, trebuie să spuneți că m-a bătut el pe mine și nu l-am bătut eu pe el. Dacă nu spuneți așa, aveți de furcă cu mine”. Și m-am dus după el, el nu îndrăznea să intre la inginer. Eu am deschis ușa și am intrat. Dar când mă urcam pe scări, am tras cu mâinile așa de buza asta, era într-o luni, aveam cămașă de americană albă, am făcut-o numai sânge. Am intrat înăuntru:

– Ce-i cu tine, mă?

– M-a bătut șeful de partidă, dom’le.

– Cum asta?

– Intră șeful de partidă, și el era la fel de plin de sânge.

– Păi cum te-a bătut, că și el e plin de sânge?

– Păi a căzut jos, s-a lovit de un ciur. Ciurul era un fel de sită pe care dădeam noi pământul ca să-l facem mai fin, pentru lucru.

– Și nu a vrut să mă creadă, i-am spus:

– Pe mine nu o să mă credeți, o să-l credeți pe el, dar, ca să vă convingeți, mergeți jos în atelier și faceți o cercetare.

– A luat un blocnotes cu creionul și merge jos. Și i-a chemat pe fiecare. Biroul era vizavi de turnătorie, unde stătea maistrul. Și fiecare cum intra pe ușă,

îi spuneam: „Nu uita ceea ce ai promis. Nu uitați ceea ce ai promis”. Și s-a purtat toți foarte bine. Și a fost el condamnat, sancționat, cu o lună din salariu, șeful de partidă. Eh, lucrul ăsta a fost primul gest care l-am făcut și care a fost bine apreciat de comuniștii din atelier. În atelier erau trei comuniști. Și astfel am intrat în anturajul lor. Și de aicea a început prelucrarea mea, împărțeam manifeste în atelier, mi-aducea manifeste și le împărțeam, veneam mai dimineață și le împărțeam în toate atelierele. A venit greva din '33³, turnătorii, pentru că erau foarte impresionați de către maestrul de către șeful de partidă, nu îndrăzneau să iasă la grevă, că trebuia părăsite atelierele și mers în fața administrației.

CM: La Galați era asta?

GA: La Galați. Unde trebuia să cerem revendicările noastre. Era prima curbă de sacrificiu⁴ la prima grevă. Era salariile foarte proaste, și salariile cele mai proaste erau tocmai la secția asta de turnătorie, deși condițiile de muncă erau grele față de alte ateliere. Atunci am pus mâna pe o bucată de țevă așa de lungă, un fier și am început să bat la ușa turnătoriei zicând că ne așteaptă muncitorii în fața administrației. Suntem singurii care am rămas în atelier. Și așa s-au rupt câte unul, câte unul, câte unul și au ieșit toți în fața administrației. Asta a durat, era într-o sâmbătă, patru ore. Am plecat acasă, a doua zi s-au făcut arestări. Și am fost arestat și eu. Era starea de asediu introdusă în toată țara. Și cercetările le făcea armata. Eu, fiindcă nu eram cunoscut ca comunist, n-am fost cercetat la Siguranță, am fost cercetat la Comandamentul zonei stării de asediu din Galați. Era un maior care m-a întrebat dacă am participat la grevă. Am participat.

– Cine a scos turnătorii la grevă?

– Au ieșit turnătorii singuri.

– Păi nu, că i-ai chemat tu.

– Păi puteam să – eu sunt cel mai tânăr dintre ei –, puteam eu să-i conving pe toți turnătorii ăștia care aveau câte 20-30 de ani de muncă, să-i conving eu ca să iasă la grevă? Au ieșit ei, am ieșit și eu.

– Nu-i adevărat.

– Ba-i adevărat.

Și m-au întrebat... în atelier mai era unul Apostol, tot Gheorghe îi spunea, și m-a confundat cu ăla.

– N-ai fost la București?

– N-am fost dom'le, niciodată n-am fost la București.

– Ba ai fost, nu ai fost în tren cu cineva care ți-a dat un geamantan să-l aduci la Galați cu material?

– Nu, domnule, nu.

– Bine.

Și mi-a dat drumul. Deci am scăpat în '33. A venit o hotărâre ca să depunem fiecare câte o acțiune sau două pentru înzestrarea armatei. Carol II vroia să

³ Greva de la Atelierele CFR Grivița din București, 16 februarie 1933.

⁴ În 1932, guvernul român a introdus „curbele de sacrificiu”, în contextul crizei economice mondiale, însemnând reducerea salariilor muncitorilor cu aproximativ 25%.

facă niște cazemate în Basarabia și mai ales de la Vrancea până la Galați⁵ și avea nevoie de fonduri și, în afară de asta, vroia să modernizeze și armata; nu era de ajuns că salariile erau mici, am avut o curbă de sacrificiu, acum a venit cu înzestrarea armatei. A venit maistrul cu șeful de partidă după ce au fost chemați la directorul atelierelor și i s-a spus, dacă nu se poate câte două, câte trei, cel puțin una muncitorii să o semneze. Maiștrii, șefii de partidă semnav câte două, câte trei, pentru că trebuiau să-și păstreze posturile.

CM: Ce erau astea pe care le semnav, niște liste pentru acțiuni?

GA: Acțiuni.

CM: Acțiuni de bursă.

GA: Eh, eu am reușit cu turnătorii mei o săptămână să rezistăm și să nu semnăm niciun fel de acțiune. Și toți muncitorii în ateliere deja semnaseră. S-a încercat fel de fel de mijloace, amenințări, nu știu ce. Că în ultima zi a săptămânii a început să ia pe fiecare în parte și i-au luat pe cei care au greutatea mai mari, nevoi familiare, unii aveau și niște case prăpădite. Și a spus: „Dacă nu vrei să semnezi, te trimet la Cluj, sau te trimit la Cernăuți, sau la Oradea, nu, ai familie, ai și casă, n-ar fi păcat?”. Și a fost unul Munteanu, care a fost primul care a semnat. Și după el au semnat toți și am rămas singurul care n-am semnat. S-a făcut o problemă întreagă pe seama mea, au vrut să mă dea pe mâinile Siguranței, nu știu ce, pe urmă s-au răzgândit, că e tânăr, că are perspective aicea, poate reușim noi să-l determinăm să ne facă servicii. Și am fost atunci și eu sancționat pentru instigație cu o lună din salariu. Și mi-au acoperit-o turnătorii suma asta. Am muncit o lună fără să iau salariu și muncitorii mi-au acoperit suma respectivă.

Această acțiune a fost cunoscută de locala partidului comunist din Galați și de Comitetul Central al Partidului. Instructorul Comitetului Central al Partidului s-a interesat de persoana mea printr-un tovarăș care era secretarul celei de partid la Galați, era unul Bogdan, cazangiu de meserie. Nu mai era sindicat, dar s-a acționat pentru reorganizarea muncitorilor în sindicat, dar trebuia ca sindicatul de la început să spună că se afiliază la Confederația Generală a Muncii, care era a social democraților și s-a acceptat lucrul ăsta de către cei care se ocupau de organizarea sindicatelor printre care era și acest Bogdan. S-a organizat o conferință la sediul Partidului Social Democrat, unde trebuia să se hotărască înființarea sindicatului la CFR. Dar, înainte de acest eveniment, m-au rugat tovarășii din Galați să intru la tineretul social democrat. Numai acolo este o bază legală de activitate a tineretului. Și m-am dus la social democrați. Acolo erau majoritatea tineri evrei, și am adus și eu niște tineri muncitori. Și-am început activitatea acolo. Avea o bibliotecă foarte bogată, organizam la fiecare

⁵ Organizarea defensivă a teritoriului României a fost statuată prin Legea asupra organizării teritoriului pe timp de război, publicată în MOF nr. 96 din 27 aprilie 1933. Conducerea militară a întreprins studii pentru ridicarea unui sistem de fortificații în zona Basarabiei, pentru a face față unei posibile invazii militare a URSS. Ultima linie de rezistență era aliniamentul Focșani – Nămolosa – Brăila (FNB).

două săptămâni procese literare despre diferite lucrări. L-am lucrat pe Sadoveanu, pe Vasile Alecsandri. Și-am fost ales președintele tineretului socialist. Și, în calitate de președinte al tineretului socialist, în mod automat intram în conducerea Partidului Social Democrat.

CM: În regiunea Galați?

GA: În regiunea Galați. În orașul Galați.

Deci, cunoșteam toate pregătirile astea care se făceau pentru organizarea sindicatului. Când s-a hotărât adunarea asta, pentru hotărârea de a se înființa sindicatul au dat două adrese. Pentru social democrați era la sediul Partidului Social Democrat, pentru comuniști era la Casa Poporului. Casa Poporului era în valea orașului, sediul partidului social democrat era sus. Și deci am aflat lucrul ăsta și i-am anunțat pe tovarăși că nu va avea loc adunarea la Casa Poporului, ci va avea sus la sediul Partidului Social Democrat. Și-au venit toți comuniștii acolo. A venit un reprezentat al Confederației Generale a Muncii, a ținut o cuvântare foarte lungă și apoi se trecea la alegerea comitetului sindicatului. Când a ajuns la secția turnătorie, nimeni nu vroia să fie ales ca membru al conducerii sindicatului. Erau oameni mai în vârstă, că-i bolnav, că are familie grea, că încolo, că încoace, da' avem aicea un tânăr care e mai destoinic nu știu ce și social democrații au acceptat printre primii și așa am fost ales în conducerea sindicatului. S-a făcut ședința comitetului și am fost ales ca vicepreședinte al sindicatului.

CM: Sindicatul CFR-iștilor?

GA: Sindicatul CFR-iștilor. Asta a fost în '34.

A doua zi, după masă, vine Bogdan la mine și spune:

– Mă băiatule, eu vreau să stau de vorbă cu tine, dar la mine acasă. Când se termină serviciul, la ora 4, mă așteptă la poartă și mergem împreună la mine acasă. Și așa am făcut, am mers la el acasă și au început să sosească, unul, doi, trei, patru, șapte tovarăși din ateliere. Era conducerea partidului. Era pregătită acolo și o gustare ceva, un pahar de vin și a venit instructorul Comitetului Central. Pe ei îi cunoșteam, pe mine nu mă cunoștea, m-a prezentat pe mine: „Asta este Gheorghe Apostol. El este”.

– Tovarășe, de astăzi dumneata vei fi încadrat în rândurile Partidului Comunist. Păi, cum domnule? Ca să intri în Partidul Comunist trebuie să dai dovadă de sacrificii de nu știu ce, încolo, încoace, să fi acționat, să fi condus niște acțiuni importante, să te remarci prin treaba asta, nu?

– Păi noi cunoaștem activitatea dumitale și pentru noi este de ajuns. Și așa am ajuns membru al Partidului Comunist. În toamna anului 1934.

CM: Să fi fost câți membri în total la vremea aia?

GA: Cu simpatizanți cu tot, eram 50.

Și apoi am început să activez. Am participat la multe adunări CFR-iste, am participat la o adunare CFR-istă prima dată, la sala Locomotiva în Galați, era sediul sindicatului CFR de la Grivița Roșie. Era unul Pintilie care fuseseră în procesul CFR-iștilor și care luaseră numai un an.

CM: Ilie Pintilie?

GA: Ilie Pintilie.

Cu Ilie Pintilie m-am întâlnit la Galați, trebuia să meargă un alt delegat, dar, tot așa, n-au vrut să meargă. Cu Pintilie m-am întâlnit la Galați, am avut o adunare subversivă pe malul Lacului Brateș cu conducerea partidului comunist din ateliere CFR. Ni s-a povestit despre importanța unei adunări cu delegați din toată țara la București, la sala Locomotiva, care era sediul sindicatului CFR de la Grivița Roșie, că după greva din '33 i s-a spus Grivița Roșie.

CM: Astea erau adunări oficiale sau secrete?

GA: Oficiale, oficiale, sub auspiciile Confederației Generale a Muncii. Confederația Generală a Muncii era organizație social democrată și era legală. Ea n-a fost interzisă după greva din '33.

Și i-am spus lui Pintilie că n-am vorbit niciodată în fața muncitorilor și nu știu cum o să meargă. Am plecat cu el de la Galați în tren și până la București tot am stabilit cam ce trebuie să zic. Am fost cazat la o familie de CFR-iști din București și toată noaptea n-am dormit și mi-am făcut discursul în cap, la oglindă. A venit Pintilie dimineață și-am plecat la sala Locomotiva. Sala Locomotiva era pe Calea Griviței. Nu mai circulau tramvaiele, erau masați muncitorii în stradă, sala era plină, era și o mică curte tot plină, de abia am reușit să ajung în sală. Când mi-a venit rândul să vorbesc – se vorbea de la microfon –, am văzut pentru prima dată microfon. Când mi-a strigat numele, n-am putut să mă scol după scaun, așa emoție am avut. A strigat a doua oară, cu un efort teribil – zic – să nu mă mai strige a treia oară și am reușit să mă scol și m-am dus la tribună, la microfon. Și acuma îmi amintesc numai că am spus: „Aduc salutul muncitorilor CFR-iști de la atelierele CFR din Galați!”. Și încolo ce-am vorbit nu mai știu. În timpul cât vorbeam, vedeam în sală verde cu stele. Și când am terminat, văd că mă bate pe umăr președintele:

– Ai terminat, ai terminat (atunci m-am dezmeticit).

– Am terminat.

– Bine.

Și m-am dus la locul meu. Dar n-am avut răbdare și am ieșit afară, aveam nevoie de aer. Pe drum m-am întâlnit cu președintele sindicatului Grivița Roșie, se vede că și el m-a urmărit să vadă ce se întâmplă cu mine. Și l-am întrebat:

– Nea Băgule, cum am vorbit?

– Ai vorbit bine, ghiaore – avea un limbaj moldovenesc, era de la Botoșani. Ai vorbit bine.

Eh, lucru ăsta m-a bucurat. M-am întors la Galați. Deja s-a scris în presă, dimineața. Era un articol – trebuia, ți-am spus, să dea despre fiecare –, dar pentru mine s-a scris numai faptul că am protestat împotriva regimului de la Doftana, unde este un abator pentru deținuții politici și că ne solidarizăm cu o acțiune care o conducea Ella Negruzzi⁶. Era o avocată care a făcut o acțiune în

⁶ Ella Negruzzi (1876-1948) – prima femeie avocat din România. Deși membră a Partidului Național-Tărănesc, ca fondatoare a Asociației „Emanciparea femeii”, se implică, în 1936, în apărarea ilegalistei comuniste Ana Pauker, aflată în închisoare, și câștigă aprecierea comunistilor aflați la Doftana.

toată țara și ea era în fruntea acestei acțiuni pentru regimul politic la Doftana. Când am intrat în atelier, sunt chemat la poartă. Era un agent de Siguranță, care se ocupa special de ateliere, și m-a întrebat:

– Dacă ai fost la București?

– Am fost.

– Ai vorbit la București? Ce-ai vorbit?

– Păi nu s-a scris în ziare? Ai văzut și dumneata ziarul.

– Eh, ai mai vorbit și altceva.

– Păi ce era să vorbesc, dom'le, decât numai problemele care preocupă pe muncitorii de la CFR. Dumneata cunoști care e situația mai bine ca mine. Și nu m-a arestat. Asta a fost o acțiune foarte importantă la care am participat, acolo se punea problema unei noi greve generale la calea ferată.

Sigur că am fost remarcat, eram cel mai tânăr dintre delegații care au venit din diferite părți ale țării. În '36, s-a înființat, în Galați, Blocul Democratic, care era o organizație sub auspiciile Partidului Comunist. Nu era recunoscut, dar se știa de către Siguranță că este organizația Partidului Comunist. Între timp, datorită faptului că tineretul social democrat deveniseră o forță, au desființat tineretul social democrat, a confiscat toată biblioteca aia Siguranța și atunci m-am dus cu tot tineretul social democrat la Blocul Democratic. Și acolo era o organizație de tineret, dar mai mică decât asta. Am intrat la Blocul Democratic, am fuzionat, președinte era acolo, dar era bănuțat că dădea informații la Siguranță despre cele ce se discuta la adunările care se făceau la sediul Blocului Democratic. Și-au hotărât ei să aleagă un nou președinte cu acceptul lui, și am fost ales eu președinte. Au vrut să facă proces verbal. M-am opus, nu s-a făcut niciun fel de proces verbal. Și am început activitatea la Blocul Democratic în calitate de președinte al tineretului Blocului Democratic. Și-am început activitatea aicea, activitate foarte frumoasă, adusesem foarte mulți tineri de la Calea Ferată. Pentru că și aicea majoritatea erau elemente mic burgheze evreiești. Și-am organizat în martie 1936 un ceai dansant. Într-o sâmbătă seara. Eram vreo sută și ceva de tineri. Am fost înconjurați de poliție, de armată și duși la Siguranță. Întâmplător, face că și bătrânii și comuniștii cunoscuți din Galați au venit și ei la ceaiul ăsta dansant și ne-au arestat pe toți. A durat cercetările o noapte întreagă. În drum spre Siguranță, am stat de vorbă cu tinerii să nu recunoască că eu sunt președintele, președinte este alălaltul. Pentru ăla era proces verbal c-a fost ales nu știu ce, dar pentru mine nu era nimic. Și au ținut bine băieții ăștia până spre ziuă, și spre ziuă doi sau trei dintre ei au declarat că eu am fost ales ca președinte, ca nou președinte al tineretului. Și apoi a început cercetarea mea. Trei agenți de poliție. N-am recunoscut că sunt eu președinte, că e ăla președinte. A început o bătaie, că era biroul, așa, în oblu. Acolo era un scaun și eu stăteam pe scaunul ăla, m-a invitat pe scaunul ăla acolo, și erau în fața mea. Unul dintre ei, care era cel mai slab, ăla a sărit să mă bată. Și am pus numai mâna așa când a dat cu pumnul. Și și-a fracturat mâna. Au ieșit afară, l-au dus să se bandajeze, dracu știe, și s-au întors ălalți doi. ăia erau recrutați dintre muncitorii de port, erau oameni voinici.

Și ne-am bătut cu scaunele până când n-a mai rămas scaunele în mâinile noastre. Și atunci au pus mâna pe mine, m-a băgat... m-a înfășat în covorul care era colo și m-au călcat cu picioarele. Însă, cum eu aveam experiență, mi-am încordat burta și n-am putut să am nimic. Am stat patru zile la Siguranță, o parte dintre tovarăși a fost închiși la închisoarea din Galați, mie mi-a dat drumul. Și la ceilalți tineri le-au dat drumul. Numai secretarul tineretului a fost arestat, care era un evreu, și era cunoscut și ca comunist. Asta a fost în martie. Pe ziua de 24 aprilie se face înmormântarea lui Kesler, despre care v-am vorbit, că m-a dirijat. El suferea de ficat. A fost la un spital special al Căilor Ferate la București și a murit acolo.

Și sigur trebuia să folosim acest caz pentru a demasca condițiile grele de muncă de la turnătorie și în general condițiile grele de viață ale muncitorilor CFR-iști. Și trebuia să-i facem înmormântarea. Am făcut o chetă în tot atelierul, am strâns bani, am găsit sprijin la muncitori, am făcut o coroană foarte frumoasă, dar trebuia să vorbească cineva la cimitir, și n-a vrut nimeni să vorbească. Am întrebat pe instructorul Comitetului Central, care era în legătură cu el permanentă:

– Și ce să fac? Să vorbesc înseamnă să mă demasc.

– Păi dacă muncitorii au stabilit să vorbești, trebuie să vorbești.

Și m-am dus acasă și am făcut o cuvântare, o coală de hârtie pe patru pagini. M-am ocupat întâi de Hitler, pe urmă m-am ocupat de Mussolini, pe urmă m-am ocupat de guvernul român și pe urmă am ajuns la atelierele căilor ferate. La cimitir, Kesler era catolic, și înmormântarea a fost cu popă catolic. În fața mea, aicea era groapa, în față era popa cu familia lui Kesler și aicea eram eu, dar înconjurat de o gardă de muncitori. Am vorbit, s-a terminat înmormântarea asta și-am băgat cuvântarea în buzunar la palton, că era încă frig. Am ajuns acasă, am plecat dimineață la atelier, erau toți muncitorii din atelier la înmormântare și au venit și muncitorii de port aicea și erau aproape 2.000 de persoane cărora le-am vorbit, că unica cuvântare a fost a mea. La 7:30 era începerea lucrului, la ora 8 sunt chemat la inginerul ăla despre care v-am vorbit. Inginerul I. Brăileanu. Avea pe masă deja așa un teanc de informări despre cele ce-am vorbit la cimitir.

– Ai fost la înmormântare?

– Am fost.

– Ai vorbit la înmormântare?

– Am vorbit.

– Ce-ai vorbit?

– Dar dvs. n-ați fost la înmormântare?

– N-am fost.

– Păi se poate, domnule inginer, un om care a muncit 30 de ani aici în atelierul ăsta, să nu mergeți la înmormântarea lui.

– Păi n-am mers.

– Păi dacă n-ați mers, de ce vreți să știți de la mine, ce-am vorbit la cimitir, văd că aveți aici un teanc de informații...

– Ce-ai vorbit despre maistru?
– L-am făcut pe maistrul ăsta canalie, criminal și bestie umană. Aceste trei acuzații foarte grave le-am făcut în public la adresa lui. Eh, și îl cheamă pe maistru, maistrul a fost la înmormântare.

– Ce-a spus, dom'le, despre dumneata Apostol?

– Păi m-a făcut canalie, dom'le.

– E adevărat, ai spus lucrul ăsta?

– Da, e adevărat. E o canalie, dom'le inginer. Ca o canalie se poartă cu noi.

– Și ce-a mai spus, dom'le, bestie umană.

– E adevărat, dom'le?

– E adevărat. Este o bestie umană. Nu are nimic omenesc în el.

Și cealaltă acuzație de asemenea am recunoscut-o.

– Păi pune pe hârtie.

– Nu pun pe hârtie nimic.

Însă era o ușă deschisă a biroului lui și vizavi, și lângă el era adjunctul șefului de Siguranță din Galați. Și el a auzit toată discuția cu inginerul. M-a poftit inginerul să ies din birou vizavi la biroul de contabilitate. Se vede că s-au înțeles între ei ce să facă cu mine. M-am întors înapoi, era Temoianu⁷ – așa îl chema, recunoscut de bestialitățile care le făcea cu comuniștii care cădeau pe mâna lui.

– N-au vrut să faci nicio declarație aicea?

– N-am vrut să fac nicio declarație, dom'le. Se cunoaște, dumnealui are un teanc de informații aicea, nu mai e nevoie să mai dau și eu declarație.

– Bine, o să dai declarație la Siguranță.

Și am plecat cu el la Siguranță. Am intrat în beciul Siguranței și acolo mi-a pus trei întrebări la care trebuia să răspund, dar care n-aveau nicio legătură cu cuvântarea. De unde îl cunosc pe Gheorghiu-Dej, dacă l-am cunoscut, dacă l-am cunoscut pe Ilie Pintilie, dacă l-am cunoscut pe Băgu⁸. Și al patrulea, ce relații sunt între mine și Bogdan, care era secretarul celulei la CFR. Și am răspuns foarte scurt. Pe Gheorghiu-Dej l-am cunoscut în atelierele de la CFR. Era electrician, venea și ne repara linia electrică. Pe Ilie Pintilie nu-l cunosc, am auzit că a fost condamnat un an în procesul CFR-iștilor. Pe Băgu știu că este președintele sindicatului de la Grivița Roșie, altceva nu știu. Bogdan, Bogdan i-am luat din păr fetei, deci sunt cumătru cu el. ăstea sunt răspunsurile pe care le-am dat. După vreo două-trei ceasuri, vine, vede răspunsurile.

– Păăăi nuuu, astea nu sunt răspunsuri, mie să-mi faci răspunsuri detaliate, că cunoști multe lucruri, nu știu ce.

⁷ În interviu mai apar formele Temuianu, Tămuianu, Timoianu. În volumul lui Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, București, Editura Paco, 2010, p. 51, personajul este redat ca Timoianu.

⁸ Vasile Băgu (n. 1893-?), membru PCdR, angajat la atelierele CFR, implicat în greva de la Grivița din 1933.

– Și nu am scris nimic. Și-am stat până seara. Se înnoptaseră.
– Mergem să facem percheziție acasă, unde este cuvântarea care ai ținut-o la cimitir?

– Păi am aruncat-o în groapa mortului, dom'le.

– Nu-i adevărat.

– Ba-i adevărat, dacă vrei mergem... și, dacă vrei, mergeți și dezgropăm mortul și găsim cuvântarea acolo. Pe drum ne-a apucat o ploaie torențială. Am ajuns acasă, am deschis repede ușa, era întuneric, am intrat în casă, m-am dus direct la palton, am scos cuvântarea și am băgat-o pe sub cămașă..., am aprins lampa, i-am chemat înăuntru și erau cinci inși cu Temuianu asta. Percheziție, aveam o singură cameră, atâta. Și unu dintre ei, un țigan, vine să-mi facă mie percheziție! ... păi, mi s-a făcut la poliție, mai îmi faceți aceea?

– Lasă-l, dom'le, pe el, vezi în pat, saltea, dulapuri, nu știu ce. Și așa am salvat cuvântarea. Mi-a făcut control, n-a găsit nimic. Trebuia să plec cu ei la Siguranță și l-am rugat pe Tămuianu asta, că nu are niciun rost să merg acuma noaptea, dacă este nevoie, vin mâine dimineață. Și pe timpul ăla erau niște bancnote de metal de bronz, dar care aveau mărimea unei sute; suta nu era galbenă, era de nichel, dar 20 de lei era din bronz. Și i-am băgat, cum stătea el cu mâinile la spate, i-am băgat polul ăla în mână, l-a strâns repede...

– Bine, dar numai să vii mâine, la ora 8 dimineață, să fii la Siguranță.

– Bine.

Noi duceam atunci discuție cu Partidul Radical Țărănesc⁹ pentru înființarea unui Front Popular Antifascist. Și șeful organizației acestui partid în Galați era un avocat, Adrian Dimitriu se chema. Și m-am sculat dimineață și m-am dus la el. Dom'le, și s-a întâmplat, uite așa, așa, așa... cu o cuvântare la înmormântare nu știu ce. Sigur că, după ce au plecat, am luat cuvântarea aia și atuncea am băgat-o în foc și am ars-o, acasă.

– Păi îți dau eu o carte de vizită pentru șeful Siguranței și n-o să pățești nimic. Și mi-a dat cartea de vizită a lui și pe ea scria: Dl. Gheorghe Apostol este membru de frunte al Partidului Radical Țărănist. Și mă duc la șeful Siguranței. Era un om înalt, voinic, mai înalt decât ușa asta.

– Dumneata ești Apostol?

– Eu sunt.

– Hă... ești mare comunist?

– Nu sunt comunist, dom'le.

– Ba ești. Vrei să ajungi pe urmele lui Dej. Păi Dej... știi, e la Aiud, vai de mama lui cum trăiește acolo, nu știu ce.

CM: În închisoare?

GA: În închisoare.

Și a început să mă prelucreze.

⁹ Apărut în 1932, prin desprinderea din Partidul Național-Țărănesc a unui grup format în jurul lui Grigore Iunian, pro-carlist. Partidul dispare în 1938, prin adoptarea noii constituții, care a desființat partidele politice, locul lor fiind luat de Frontul Renașterii Naționale.

Mă, văd că ești un om îndrăzneț, curajos, vrei neapărat să intri în istorie, dar, ca să intri în istorie pentru niște bravuri serioase, îți propun să facem o afacere împreună.

A scos un pistol, l-a pus pe masă.

– Știi cine sunt vinovații principali ai exploatării poporului, nu numai a voastră, a muncitorilor, ci și ai țăranilor?

– Nu știu, dom'le.

– Păi e Carol I, domnule. Al doilea, știi cine este vinovat?

– Nu știu, dom'le.

– E Tătărăscu¹⁰.

CM: Carol I sau Carol al II-lea?

GA: Al II-lea. Carol II era în '36.

CM: Sigur.

– Al treilea știi cine este vinovat. Cel care ne pune pe noi,ăștia care lucrăm la Siguranță, să vă urmărim, să vă arestăm, să vă batem, să vă judecăm, să vă condamnăm, știi, ministru de interne Inculeț¹¹. Mergem la București, se organizează o vânătoare peste două săptămâni, și toți vin la Mogoșoaia, la gara Mogoșoaia. Vine Regele, însoțit de primul ministru și de ministrul de interne. Și, atunci, eu, cu pistolul ăsta – și a început să învârtască butoiul ăla acolo, băga gloanțele înăuntru –, cu pistolul ăsta trebuie să tragi un foc, două în Carol. Dacă nu cade jos, mai tragi și pe al treilea și apoi celelalte focuri în Tătărăscu și în Inculeț.

Și spusei:

– Dom'le șef..., eu nu pot să fac lucrul ăsta, eu am învățat de la maică-mea când trebuie să tai o găină, eu acasă n-am tăiat găină niciodată, tăia taică-meu, dar maică-mea mă învăța să nu tai niciodată găină. Eu, când am o găină și vreau s-o tai, ies afară la stradă și primul care vine îl rog să-mi taie gâtul la găină.

– De ce?

– Nu-mi place să văd cum curge sângele, dom'le șef.

Și atunci s-a ridicat matahala asta în picioare, m-am ridicat și eu, și mi-a tras numai una aici, și am făcut un salt mortal, cum s-ar spune, m-am lovit cu capul de zid, mi-am pierdut cunoștința. Când m-am trezit nu știam unde mă aflu. Vizavi era Palatul Administrativ și mi-am dat seama că sunt la Siguranță. Și am început să-mi revin, nu era nimenea, șeful de siguranță nu mai era, ușa era încuiată. Vine. Zice:

– O să pleci la ateliere, dar întâi Temoianu trebuie să vorbească cu șeful atelierelor dacă vrea să te mai primească sau nu. Ai avut noroc de Adrian Dimitriu.

¹⁰ Gheorghe Tătărăscu (1886-1957), membru al PNL și prim-ministru al României (3 ianuarie 1934 – 28 decembrie 1937; 25 noiembrie 1939 – 4 iulie 1940). După Al Doilea Război Mondial, aflat în conflict cu liberalii din jurul lui Constantin I. C. Brătianu, Tătărăscu a format o nouă formațiune, PNL-Tătărăscu, care s-a aliat cu comuniștii, el devenind ministru de Externe (6 martie 1945 – 29 decembrie 1947).

¹¹ Ion Inculeț (1884-1940), membru al PNL, ministru de Interne (14 noiembrie 1933 – 28 august 1936).

Și îi cheamă pe toți agenții și începe să-i înjure, și spuneți că ăsta este comunist, mă... el este radical țărănist, omul lui Adrian Dimitriu, afară, futu-vă muma și nu știu ce, îi dă afară. Și îmi spune: „Te duci la Timoianu, și Timoianu trebuie să vorbească cu șeful atelierelor dacă vrea să te primească bine, dacă nu, te duci unde vrei să-ți câștigi pâinea”. M-am dus la Timoianu, cum am intrat la el a început să mă înjure.

– Un pol, ă... numa un pol..?

– Atâta am avut, dom’le...

– Du-te jos la... – era o centrală de telefoane –, stai acolo până când te chem eu. Și m-am dus la centrala de telefoane. Trebuia să vorbească prin centrală cu șeful atelierelor și am stat de vorbă cu gardianul care era acolo dacă pot să ascult convorbirea. Și am ascultat convorbirea. A întrebat șeful atelierelor dacă am dat vreo declarație. N-a dat nicio declarație, dom’le, decât una foarte scurtă, dar v-o trimit pe asta. Dacă îmi trimiteți declarația asta poate să vină la lucru. Deci știam care este situația. Aștept o oră, aștept două, era într-o sâmbătă și la ora 11 și jumătate se termina lucrul sâmbăta, și eu vroiam să mă duc la ateliere să mă vadă muncitorii că nu s-a întâmplat nimic cu mine. Și m-am dus la Timoianu.

– Ce se aude, dom’le, nu mai îmi dați drumul, n-ați vorbit la telefon?

– Ba am vorbit, mă, am vorbit, du-te la ateliere, dar, dacă mai cazi odată în mâinile mele, nu mai scapi cu viață. La revedere și am plecat, siguranța era în deal și atelierele era în Valea Galațiului. M-am dus repede, era un clopot la poartă, am sunat de clopot, a ieșit portarul. Când m-a văzut portarul, a rămas cu gura căscată.

– Cum, dom’le, n-ai plecat la Văcărești? Văcăreștiul era un centru, la București, unde se strângeau toți cei care sunt arestați.

– Păi, ce să caut la București? Și, în sfârșit, mi-a dat drumul cu aprobarea directorului ca să merg direct la el. Dar, la colțul unui atelier, m-a chemat portarul înapoi și mi-a spus că „nu mai vrea să te primească domnul director”. Numai să te duci, că trebuia să-mi iau pantalonii, o vestă aveam acolo, o cămașă, ca să le spăl, să le am pregătite pentru luni, când începem munca. Și m-am dus în atelier, dar au ieșit din atelierele mărginașe toți muncitorii. „Cum ai scăpat, mă? Ce s-a întâmplat?”, nu știu ce. Le-am spus numai atâta:

– Dumneavoastră știți că untdelemnul, când îl pui în apă, iese deasupra. Așa și cu adevărul. Adevărul învinge.

M-am dus în atelier, mi-am luat tot ce a fost, când am intrat în atelier, era zi de turnat, era gaze, au rămas toți muncitorii cu oalele în mână, cu oalele de fontă în mână, nu le venea să creadă că sunt eu. Am dat mâna cu toții, le-am spus pe scurt că nu s-a întâmplat nimic, de luni vin la treabă, mi-am luat ce trebuia să-mi iau și am ieșit afară din ateliere. I-am așteptat pe turnători, am mers cu ei la un restaurant în strada gării și aceasta este acțiunea care m-a demascat pur și simplu ca comunist. În toamna lui ’36, încep din nou cercetările în legătură cu Blocul Democratic. Și de această dată am fost arestat și eu și băgat la închisoare, din 6 decembrie până în februarie, când a avut loc procesul.

A fost un proces mare, procesul a durat două săptămâni, am avut 12 avocați și 200 de martori aduși din toată țara¹². La procesul ăsta am reușit să-l determin pe președintele pe care l-am înlocuit eu să declare că el este președinte, pentru că învinuirea principală era că eu am fost președinte și eram organizatorul acțiunilor tineretului Blocului Democratic. Și ăsta a trebuit să recunoască că el este președinte. Și eram scos din cauză. Dar pentru atitudinea mea în proces, pentru că nu erau mulțumiți tovarășii de la Comitetul Central cum decurge procesul în primele zile, a fost schimbat secretarul organizației de partid din închisoare cu persoana mea, și am preluat eu conducerea procesului. Și din cauza faptului că am trecut de la certificate de bună purtare, pe care le cereau cei care veneau martori, pentru ei am trecut la politizarea procesului. Și din cauza acestei situații am fost condamnat la trei ani și jumătate. Am stat la închisoarea Galați, și pe urmă am fost trimis în Doftana, și am stat la Doftana până în 1940.

CM: Ați apucat cutremurul acolo?

GA: Da.

CM: Și cu cine erăți...

GA: Da, primul cutremur l-am apucat, dar nu a fost așa de puternic, la al doilea eu eram în lagăr deja când a avut loc, pe ziua de 10 Noiembrie. Eu m-am eliberat în iunie, vara lui '40. După ce m-am eliberat eu, s-a produs cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord și am fost din nou arestat și băgat în lagăr la Miercurea Ciucului în Transilvania. Am stat acolo vreo câteva luni până s-a cedat Ardealul și am fost adus la Caracal în niște cazărmi militare. Iarna am făcut-o aicea și în '41 după rebeliunea legionară am fost trimiși în Târgu Jiu, la lagărul din Târgu Jiu.

CM: Dar a doua oară, de ce ați fost arestat? Un motiv anume sau...

GA: Nu s-au făcut cercetările până la capăt cu Blocul Democratic, și am fost puși în libertate, dar cum legionarii erau deja în ascensiune, au insistat ca să facă proces pentru cei care au fost arestați. Și atunci am fost arestat și eu și deși am fost pus în libertate, când a fost primul grup arestat. Și am intrat în proces. Asta este istoria cu Blocul Democratic.

CM: Și în închisoare și în lagăre cu cine ați fost împreună?

GA: Am fost împreună cu Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica¹³, cu Bodnăraș¹⁴, Moghioroș¹⁵, Drăghici¹⁶ și foarte mulți alții, foarte mulți alții...

¹² Pentru detalii, vezi Elis Neagoe-Pleșa, *Gheorghe Gheorghiu-Dej și „procesul cefe-riștilor” (1933-1934)*, în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări ale ilegalistilor din România*, București, Editura Universității din București, 2014, p. 77-124.

¹³ Chivu Stoica (1908-1975), membru PCdR, condamnat la închisoare pentru greva de la Atelierele CFR Grivița, din 1933; prim-ministru al României comuniste (1955-1961).

¹⁴ Emil Bodnăraș (1904-1976), membru PCdR, spion sovietic, condamnat în 1935 la închisoare, ministru al Apărării Naționale în România comunistă (1947-1955).

¹⁵ Alexandru Moghioroș (1911-1956), membru PCdR, agent al Cominternului, secretar al CC al PCR (1948-1954; 1965-1969).

¹⁶ Alexandru Drăghici (1913-1993), membru PCdR, ministru de Interne (1952, 1957-1965), ministru al Securității Statului (1952-1957). Nicolae Ceaușescu a văzut în el, în primii ani după

Întâmplarea a făcut ca, atunci când noi am fost transferați de la închisoarea din Galați la Doftana, trebuia să trecem prin Văcărești, la București, și în Văcărești am întâlnit gruparea lui Gheorghiu-Dej, care au fost condamnați. Veneau de la Aiud, era o dispoziție a guvernului ca toți comuniștii să fie concentrați la Doftana, să nu mai rămână niciunul în închisorile din țară dintre cei care sunt deja judecați și condamnați. Și-am plecat împreună cu Dej spre Doftana.

CM: Cine era în grupul lui atunci?

GA: Era Chivu Stoica, Bodnăraș, Drăghici, Moghioroș și alții care nu-i mai amintesc acuma, era toată grupa lui care a fost condamnată la Craiova în '34¹⁷. Regimul de la Doftana era un regim teribil de greu de suportat. Primul contact l-am avut cu directorul închisorii căruia i se spunea Balaurul. Era un om tot așa de voinic de înalt ca șeful Siguranței de la Galați. Și vroia ca să-l cunoască pe Dej.

– Care e Dej dintre voi, mă?

– Eu sunt, dom'le director.

Avea niște mustăți Dej, era tuns.

– Tu ești, mă, credeam că ești un om voinic, mă... s-a vorbit multe despre tine, cunosc foarte multe lucruri despre tine.

– Păi nu pot să fiu așa de voinic ca dumneata, că n-am fost hrănit, bine dom'le, ha... ha... ha..., n-am fost hrănit bine...

– Eh..., aicea ai să fii hrănit bine.

Și ne-a repartizat pe celule și întâmplător eu am fost băgat într-o celulă chiar lângă Dej. Nu puteam să dorm, auzeam strigăte, nu bate, în cor, nuu bate, nuuu bate... era perioada de bătaie. Începea după masa de la ora... noi am sosit pe la 6 după masă. Era luna mai. Și, la un moment dat, tăcere. Și aud un vuiet, dar nu l-am distins, credeam că strigă ajutor și nimeni nu mai răspundea, nu bate, nu bate... era gardianul din post care striga: numărul unu, binee!, și trebuia să răspundă numărul doi: bine, numărul doi, și așa se făcea controlul de jur împrejurul Singuranței ca să se audă că toți sunt la post. Și bat la Dej pe la vizetă.

– Tovarășe Dej, sunt bătuți deținuții și nu mai ripostează, nu mai strigă „nu bate!”.

– Fii liniștit, mă, că o să înceapă.

Dar mi-am dat seama că a început din nou să cânte: la o jumătate de ceas, iar cânta, ăștia. A doua zi, trebuia să ne dea drumul afară, și drumul afară era numai pentru o jumătate de ceas. În fiecare celulă era un pat cu trei scânduri și o rogojină și aia era distrusă, fără pătură, fără nimic și era o tinetă, cum se zice, locul unde se făcea necesitățile și dimineața trebuia să ieși să duci necesitățile la closet în curte și cu ocazia asta stăteam o jumătate de oră în curte, însă nu aveam voie să mergem câte doi, numai în rânduri. Dar se putea transmite de la unul la altul, dacă era ceva de transmis. Și s-a stabilit un program de luptă

1965, un rival în lupta pentru putere, motiv pentru care, utilizând rezultatele unei anchete interne, l-a acuzat de crimele din perioada anterioară. Au urmat pierderea tuturor funcțiilor politice și excluderea lui Drăghici din partid.

¹⁷ Procesul „ceferiștilor” s-a rejudecat la Craiova.

pentru cucerirea regimului politic. Nu se striga „numai nu bate!” Am început cu strigătele de noapte, la ora 12 noaptea, când toată Telega dormea. Era o localitate care se chema Telega în jurul Doftanei. Și strigam: „Vrem aer și lumină”, toate secțiile în cor, eram 300 de oameni, 300 de oameni care încercau să strige „vrem aer și lumină”, „ne omoară, ne omoooooară”, se ducea vuietul ăsta până la Câmpina.

S-a organizat o manifestație în fața închisorii cu muncitori aduși din Valea Prahovei, veniți și de la București, s-a manifestat pentru regim politic, iar noi am primit dispoziție să batem cu scândurile în ușă. Și era un vacarm. Aia de afară, noi din înăuntru.

CM: Dar de unde veneau dispozițiile?

GA: De la Comitetul Central al Partidului.

CM: Care era unde?

GA: Se transmiteau pe un canal, canalul era tocmai șeful gardienilor, care ne aducea și ziarul, dar costa. Pe timpul ăla, ziarul costa 2 lei și pe noi ne costa 100. O sută de lei plăteam un ziar. Ceream să vină o comisie a Siguranței Generale, a Guvernului să vadă care este situația la Doftana. Asta a fost o acțiune la care am participat și a fost foarte impresionantă. Teribil de impresionantă era.

A doua acțiune a fost în '37, cam prin luna august, septembrie. S-a deplasat Dej, era socotit bolnav, la spitalul de la Văcărești. S-a făcut socoteala cât face duba cu trenul până la Văcărești. Și, când a intrat el în Văcărești, trebuia să înceapă o grevă de foame a deținuților de la Doftana. Greva de foame era foarte bine organizată, adică nu primeam nimic, nici mămăliga, nici ciorba, dar pentru cei care erau bolnavi din coletele care veneau din când în când se făcea o rezervă. Și-au primit tovarășii care erau bolnavi câte-o bucătică de șuncă, de slănină mai bine zis, și zahăr. Și a durat greva asta două zile.

La Văcărești, Dej a trebuit să fie scos afară din închisoare, era demonstrație în fața închisorii din Văcărești, vroia să-l vadă pe Dej, că se lansase zvonul că fusese omorât în Văcărești. Și a ieșit Dej afară, le-a vorbit, a vorbit despre regimul din închisori și lozinca era: „Vrem o comisie guvernamentală care să viziteze Doftana”. Pentru că între timp fuseseră și cutremurul ăla, și era în multe părți crăpată Doftana, dar nu se prăbușiseră. Se întoarce Dej înapoi, s-a terminat și cu greva noastră și a venit o delegație guvernamentală la Doftana. În primul rând s-a aprobat ca să primim corespondență, că nu primeam corespondență, s-a aprobat să primim la vorbitor rudele și s-a aprobat să primim și colete de acasă. Deci s-a îndulcit regimul. Țăsta era un gest foarte important pentru noi. A venit comisia, și, în legătură cu urmările cutremurului, a tras concluzia că se poate locui încă 100 de ani și nu se dărâmă Doftana. Și a durat numai din '38 până în '40. Doi ani.

În '38 în martie, când era la guvernul Goga – Cuza¹⁸, s-a aprobat regimul politic și am ieșit din celule. Ne-am organizat ateliere, multe ateliere, produsele

¹⁸ De fapt, guvernul minoritar condus de Octavian Goga a funcționat între 29 decembrie 1937 și 10 februarie 1938.

le vindeam afară, și din banii care îi primeam cumpăram alimente și le băgam la cazan alături de rația care o primeam de la închisoare. Și am dus o viață, aveam bibliotecă, s-a reușit să se facă rost și de un aparat de radio, pe care-l avea instalat Bodnăraș la el în cameră, la el în celulă, deci cunoșteam știrile zilnic de-afară, din străinătate, până într-o zi când s-a întâmplat un lucru care n-ar fi putut să se întâmple, dar s-a întâmplat. Venea Scânteia ilegală¹⁹ în închisoare prin intermediul șefilor gardienilor. Eu lucram la un atelier de pietrărie, unde se făcea din piatră albă călimări, făceam pudriere la strung, scrumiere și a fost repartizat sau a dorit el (Emil Bodnăraș) să lucreze la turnătorie cu un căpitan din grupa lui Precup²⁰, care organizaseră un complot împotriva lui Carol al II-lea, la Mitropolie. Și n-a reușit, a fost judecați, condamnați și erau și ei la Doftana. Și un căpitan din grupa lui a venit să lucreze la atelierul de pietrărie. Într-o bună zi, la sfârșitul lucrului, mă pomenesc cu unul dintre tovarăși, îmi aduce Scânteia ilegală și am băgat-o la piele. Aveam zeghea pe mine, aveam un brâu trimis de mama de-acasă și când ne urcam la celule ne făcea un control, dar un control foarte sumar. Eu aveam și o sticlă de gaz în mână pentru lampă și, când ajung, îmi face un control foarte serios. Mi-am dat seama că am fost de cineva trădat. Întâmplător a fost că, în atelier, în timpul când mi-a dat ziarul Scânteia – era o fițuică, nu era un ziar –, rămăseseră un spion sovietic în atelier și el a văzut când am primit ziarul, nu știa ce-am primit, eram cu spatele la el, dar era clar că ceva am primit.

CM: Un spion sovietic, care era condamnat sau...

GA: Era condamnat.

CM: Pentru spionaj.

GA: Pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice. Și Bodnăraș a fost judecat, condamnat pentru activitate în favoarea Uniunii Sovietice, pentru că, în ceea ce spune Pacepa²¹, vorbește de Bodnăraș că ar fi venit în țară împreună cu armatele sovietice, ori nu este adevărat. El a fost judecat și condamnat în 1936 la 8 ani închisoare.

CM: Și a stat până în '44?

GA: Și a stat... el s-a eliberat... în ...'39, în toamna lui '39 s-a eliberat el. De la Caransebeș, că... după ce s-a prăbușit Doftana au fost duși tovarășii la Caransebeș, la închisoarea din Caransebeș.

Mi-a spus să dau zeghea jos, am dat zeghea jos, dă brâul jos, când am auzit că trebuie să dau și brâul jos, atunci am subțiat teribil de tot burta și desfăcând brâul a intrat pe cracul pantalonului, cum se spune, Scânteia asta, și,

¹⁹ Publicație clandestină apărută între 15 august 1931 și 1940.

²⁰ Victor Precup (1889-1958), locotenent-colonel, la 7 aprilie 1934, complotase împreună cu un grup de ofițeri să îi răpească pe Elena Lupescu și pe regele Carol al II-lea. Complotiștii sunt degradați și condamnați la închisoare la Doftana. După război, Precup va fi reabilitat de regele Mihai și reintegrat în armată cu gradul de general-locotenent.

²¹ Ion Mihai Pacepa (1928-2021), general de Securitate, adjunct al Direcției de Informații Externe, a cerut azil în SUA, în 1978.

când am dat brâul tot jos, deja Scânteia era la gleznă. Am pus mâna pe ea, erau niște scări pe care ridicam sus la celulele respective, și fugind pe scară am întâlnit un tovarăș, care, mai târziu, a devenit șeful presei și editurilor, unul Ardeleanu: „Ia-o și fugi și distruge-o”. El, de emoție, a scăpat-o din mână. Și, astfel, a căzut în mâinile unui agent de Siguranță îmbrăcat în haină de gardian. Și asta însemna pierderea regimului (de deținut) politic. Dimineața, a doua zi, n-am mai fost scoși la ateliere. Eu eram disperat. Din cauza mea, se pierde un regim pentru care s-a luptat mulți ani, foarte mulți ani, din '33 până în '39, în '38. Și mă pomenesc la un moment dat cu un deținut de drept comun, îmi aruncă o țigară înăuntru. În ea era o scrisoare trimisă de Dej, pe foiță de țigară, și începea așa: „Dragă Ghiță, dacă n-ai jucat teatru în viața ta, acum trebuie să joci teatru. Începe o anchetă foarte serioasă, sunt 7 generali și colonei care o să te ancheteze, veniți de la Brașov, de la Comandamentul zonei stării de asediu” – era la Brașov pentru regiunea Prahovei și a Brașovului. „În prima zi nu recunoști nimic. A doua zi recunoști că într-adevăr Scânteia s-a găsit la tine. Nu spui de la cine ai primit-o. În a treia zi spui de la cine ai primit-o”. De la cine credeți că mi s-a indicat să spun că am primit Scânteia? De la căpitanul Năstase, care a fost repartizat să lucreze la pietrărie și pe lângă care mă apropiasem. Năstase este însurat, divorțat, are doi copii, unul este în clasa cutare, unul este în clasa cutare, ține foarte mult la copii, dar nu mai vrea să știe de nevastă, și colo și-ncoace, și toate problemele astea familiare erau scrise în scrisoarea aia.

CM: Năstase era un deținut sau gardian?

GA: Deținut din grupul lui Precup. Generalul Precup, care a organizat tot complotul împotriva lui Carol. Și ăsta era căpitan în grupul ăsta, și judecat și el și condamnat. Și erau toți la Doftana. Și acest Năstase a lucrat la pietrărie, cu care m-am cunoscut îndeaproape, dar nu chiar așa îndeaproape ca să fiu prieten cu el, dar trebuia să declar că sunt prieten cu el. El purta niște bocanci de munte cu talpa groasă, bocancii făcuți la cizmărie la noi și la tocul stâng, tocul era gol – așa a fost comandați bocancii. Deci, cum era electrician de meserie, și-a dat seama că acolo se instalează aparatură de ascultat și de transmis. Și s-a verificat lucrul ăsta și deci era sigur că aparatura este în bocanc. Deci a treia zi am recunoscut că am primit Scânteia de la căpitanul Năstase. L-a chemat pe căpitanul Năstase. N-a vrut să recunoască nimic. Și sigur că erau foarte consternați ăștia: cum este posibil, dom'le, comunistul ăsta să aibe relații cu Năstase? Ăla spunea că nu, eu mereu aduceam argumente despre familia lui că mi-a povestit, și așa mai departe. S-au ridicat toți în picioare. Este o minciună grosolană, în cor. Domnilor, dacă nu credeți ce vă spun eu și probabil că n-o să credeți, vă rog să-l descălțați de bocanci și în bocancul stâng în toc veți găsi o aparatură prin care transmite acasă tot ce se întâmplă în închisoare și primește dispoziții peste capul direcției închisorii. L-a dezbrăcat, l-a descălțat și a găsit aparatura. Și am fost sancționați amândoi, am stat două săptămâni de zile la H – era celulele cele mai grozave de pedeapsă, numai cu un sfert de pâine, pâinea nu era decât de 800 g. Un sfert de pâine pe zi și apă. Și astfel s-a salvat regimul politic din Doftana. Și-a

mai durat până în '40 până când m-am eliberat eu. Și aici începe o altă perioadă, perioada lagărelor. În trei lagăre am stat, până în '44 când am evadat.

CM: De la Aiud, sau de unde?

GA: Nu... de la Tg. Jiu.

CM: Și cine mai era în lagăr?

GA: A fost o evadare din lagăr direct a lui Dej și a unui om de încredere al lui Dej, îl chema Vidrașcu²². Era spion sovietic, însă om de încredere al lui Dej, a reușit să pătrundă prin gardurile de sârmă și erau 10 garduri de sârmă, și așa... și așa... și s-a tăiat – nopți clare cu lună –, sârmele până când s-a ajuns în partea cealaltă de către doi tovarăși și Dej a evadat pe acolo. Însă evadarea trebuia să se facă cu două zile înaintea noastră. Noi lucram la Cărbunești la o clădire, Cărbuneștii era la o depărtare de Tg. Jiu cam de 20 de kilometri.

CM: Asta era în august '44.

GA: În august '44. Și a evadat Dej, cel din partea conducerii de partid care ne-a contactat pe noi la Cărbunești și ne-a dat planul evadării era – numele mi-l aduc eu aminte mai târziu –, ne-a dat planul, eu eram cu Drăghici ca șefi ai grupului, însă Drăghici, nu aveam încredere în el, și nici el nu avea încredere în el, că este posibil să evadezi noaptea de la Cărbunești, când dormeam picior la picior cu soldații care ne păzeau. Și mi-am luat eu răspunderea pentru organizarea evadării efective. Sergentul care ne păzea era șeful plutonului care era de pază, era un oltean care îi plăcea să bea țuică. Și mă împrietenisem cu el și mergeam cu el și făceam aprovizionarea pentru internați, cumpăram brânză, ouă, ce era nevoie pentru noi, că nu era de-ajuns numai ce ne dădeau ei la cazan. Și, în ziua respectivă, i-am spus sergentului că e ziua mea de naștere și vreau să fac o masă și cu internații și cu soldații. Am cumpărat o damigeană de țuică, am cumpărat un miel cu el, l-au tăiat soldații, l-au belit, l-au fript, ne-am apucat la mâncare și la băutură. Și soldații beau de rupeau pământul și sergentul la fel. S-a înnoptat, era clădirea încă în construcție, urcam niște scări la etajul întâi și acolo era un singur dormitor. Rândul ăsta era al internaților, rândul ăsta era al soldaților. Eu eram chiar la ușă și stăteam talpă la talpă cu sergentul.

Ne-am culcat și trebuia să iasă patru grupe, numai o grupă rămânea... cinci grupe eram. Cinci grupe. Și trebuia lucrul ăsta făcut într-o perioadă de două ceasuri, de la ora 12 până la ora 2 noaptea. Cum s-au culcat soldații, au și adormit. Nu... au ieșit prima grupă, a ieșit a doua grupă, a ieșit a treia grupă, a patra grupă, fiecare grupă erau câte trei, patru ori trei doisprezece. Și în ultima grupă trebuia să ies eu. Dar, la ultima grupă, unul s-a apucat să-și lustruiască pantofii, să-și curețe paltonul și a simțit sergentul. A aprins chibritul.

– Ce e, dom'le sârgent?

– Parcă am auzit niște zgomote.

– Nu-i nimic, dom'le sârgent, fii liniștit. A ieșit afară să-și facă necesitățile, s-a urcat, s-a așezat din nou, din nou a vrut să vadă dacă picioarele mele

²² Gheorghe Vidrașcu (numele real Vanea Didenko), agent NKDV, ilegalist, în 1944 devine adjunctul directorului Serviciului Special de Informații.

sunt calde sau nu, erau calde, a adormit din nou. Și l-am forțat pe ăsta să iasă afară cu celălalt. Și au ieșit și ei. Și am rămas singur. Ultimul. Aveam la bucătărie un kilogram de zahăr care trebuia să-l iau și o pereche de bocanci. Bocancii i-am luat din fugă și era un deal așa, pe care trebuia să urc, sus era o biserică și lângă biserică era o prăpastie care mergea către un pârâu, se chema Gilort, și acolo era locul de întâlnire. Roșeanu²³ îl chema pe... ăsta era conducătorul partidului comunist din Oltenia. Mai târziu, a avut un fecior care a lucrat la externe, a fost și ambasador în Iugoslavia. Îmi pare că a murit.

Aia ultimii n-au ajuns la locul de întâlnire și, din cauza lor, am așteptat o oră și atuncia am plecat și i-am lăsat și ei s-au întors înapoi la comandament. Și am mers trei zile și trei nopți. Numai noaptea mergeam, ziua stăteam ascunși în pădure sau în porumb. Și am ajuns până aproape de Drăgășani, de la Cărbunești.

Am ajuns la niște porumbiște și era vizavi de noi niște vii, era așa, începea să se înroșească strugurii și eram flămânzi. Bani aveam la noi și se hotărâște ca să merg împreună cu Drăghici în sat, nu se vedea satul, dar se presupunea că drumul ducea spre o localitate la poalele muntelui, a dealului. Vasăzică, tocmai cei care răspundeau de grup trebuia să meargă să cumpere pâine și salam. Și am luat-o pe drumul la vale, am trecut printr-o localitate foarte mică și în apropiere, la vreo trei kilometri, era comuna adevărată. Și am mers acolo în comuna aia, era o prăvălie a primarului din comună și am cumpărat de acolo două pâini și vreo trei bucăți de salam. Și am plecat înapoi. Dar, până am ajuns noi în localitatea din poalele muntelui, a dealului, era deja noapte. Și ne-a ieșit în cale un țăran cu o lanternă în mână. Și am spus: „Drăghici, să știi că pe noi ne așteaptă țăranul ăsta...”.

Nu se poate, mă! Și pe unde mergeam era praf pe drum, punem mâna pe praf și îi dăm în ochi, și o întindem la deal. Nu, că cine știe ce o să iasă, nu știu ce o să iasă. Și, în sfârșit, ne-a oprit țăranul. Cine suntem? Mergem la concentrare....

„Apăi, dacă mergeți la concentrare, haideți puțin înăuntru”. El făcea țuică. „Haideți puțin înăuntru.” Și la cazanul de țuică avea lumina mai puternică, ne-a întrebat dacă aveam acte. Aveam niște birouri de populație (buletine de identitate), eu o aveam pe a unuia, Drăghici avea pe a altuia.

„Păi, nu seamănă, domnule, mutra din fotografie cu a dumneavoastră.” Și a anunțat ajutorul de primar care se ocupa cu securitatea comunei.

În săptămâna respectivă au fost parașutați niște partizani, din Uniunea Sovietică, printre care și Doncea²⁴, și el a fost parașutat tot în Oltenia. Și erau căutați peste tot. Și au socotit că suntem... că nu eram îmbrăcați ca ei, eram

²³ Mihail Roșianu (1900-1973), membru al PCdR din 1934.

²⁴ Constantin Doncea (1904-1973), condamnat în lotul greviștilor de la Grivița în 1933, evadat cu ajutorul Cominternului în 1935 și recrutat de NKVD, apoi parașutat de sovietici în România, în august 1944, fără a reuși să facă legătura cu PCR.

îmbrăcați orășenește și ei erau îmbrăcați în ȋtari. Cum e portul prin Gorj, sau Râmnicu Vâlcea. Și a venit cetățeanul ăla. Cine sunteți? Și i-am spus: „Dom’le, uite dom’le, așa e situația cu noi. Am evadat de la Cărbunești și vrem să mergem acasă. Stăm de atâția ani în închisoare, ne-am săturat de închisoare...”. „E... păi să mâncăm ceva.” Și ne-a organizat, între timp, țăranul ăsta o masă, a tăiat un pui-doi, nu știu ce, am mâncat bine, am băut bine, și am plecat la drum. Din localitatea asta, vă spuneam că este trei kilometri până la localitatea mai mare de unde am cumpărat noi pâinea și salamul. Și mergeam printre niște lanuri de porumb mari, înalți, ăsta avea o pușcă de vânătoare, ajutorul de primar. Și vorbesc cu Drăghici: „Mă, hai s-o întindem. Dacă ne duce în lagăr, nu mai scăpăm cu viață, putem să ne facem rost și de o pușcă”.

Nu! Doi inși, păi dă-o dracului, putem să-l punem la pământ. Nu! Să mai așteptăm, să vedem ce-o să se mai întâmple. Și am mers la postul de jandarmi în comuna aia, am stat de vorbă cu șeful jandarmilor, i-am spus cine suntem, i-am vorbit de faptul că între partidul comunist, partidul social democrat, cu țăraniștii și cu liberalii este o înțelegere, că, în scurtă vreme, va cădea regimul lui Antonescu și este bine ca să ne de drumul.

CM: Știați toate lucrurile astea?

GA: Știam.

„Mă împușcă, dom’le, mă împușcă. Sunt niște parașutiști care au fost dați jos și umblăm după ei și dacă vă dăm drumul în această perioadă ne execută pe noi.” Și astfel am mers – din post în post – la Păclișa se chema localitatea asta, până la Drăgășani. Și acolo am fost dați în primire șefului Siguranței din Drăgășani. Asta era pe ziua de 22 august. Am stat noaptea în Drăgășani, a doua zi am stat tot acolo, nu aveam voie să ieșim afară, dar, după prânz, s-au deschis porțile la Siguranța asta și au ieșit toți gardienii afară, toți detectivii au ieșit afară, și rămăsesem numai noi. Nici șeful de Siguranță nu mai era, decât numai un gardian care avea grijă de noi. Am ieșit afară, m-am spălat la cișmea în curte, ca să văd cum stau lucrurile. Nimenea. Am ieșit în stradă, m-am mișcat puțin pe stradă. Nimenea. Mă întorc înapoi. „Măi Drăghici, nu mai e nimeni, hai să plecăm.”

– N-o să plecăm acuma, mă, c-o fi, c-o păți, nu știu ce...

– Zic: „Dacă nu vrei, eu plec”. Și am plecat și l-am lăsat acolo. Am ieșit afară, m-am dus la gară, dar la gară era un restaurant. Am intrat în restaurantul ala, am mâncat, am băut jumătate de kilogram de vin. Când ies afară, toată lumea din restaurant iese afară, cu căciulile aruncând în sus. S-a terminat cu Antonescu, un nou guvern, Dej la Comunicații, Pătrășcanu la Justiție²⁵, pace. În câteva minute, toți cetățenii erau în stradă, luminile aprinse (când m-am dus la gară la restaurantul ăsta, era camuflaj complet). S-a aprins luminile în Drăgășani.

²⁵ În guvernul Constantin Sănătescu I (23 august – 3 noiembrie 1944), Lucrețiu Pătrășcanu a fost ministru al Justiției (23 august – 7 septembrie), dar Gheorghe Gheorghiu-Dej intră abia în guvernul Sănătescu II (4 noiembrie – 5 decembrie 1944).

Mă întorc înapoi la Drăghici și îi spun: „Drăghici, a căzut măgăreața, a căzut Antonescu...”.

– Ce vorbești, mă... (el dormea), ce vorbești, mă...

– Zic: „A căzut, să chemăm șeful Siguranței!” Am avut la noi 2.000 de lei și i-am dat lui, m-a întrebat dacă am bani, am..., și a luat banii la el. Să cerem banii și plecăm spre București.

– Dar cu ceilalți ce facem?

– Treaba lor, ce-au făcut și ceilalți. Ăia au intrat în vii să mănânce struguri și i-au descoperit țăranii, și-au început țăranii cu câinii pe ei, și au fugit. Și asta au mobilizat și țăranii din comună, c-au văzut că sunt așa de mulți, au socotit că ăștia sunt partizanii. S-a dat alarma la toate posturile de jandărmărie, și așa și țăranul ăsta ne-a ieșit în cale; ei a mers în noaptea aia până când au ajuns la malul Oltului. Era deja dimineța. Și s-au apucat să-și spele cămășile, izmenele, să facă baie, pentru că era aproape o săptămână de drum, și au trecut niște femei care veneau de la Drăgășani, de la piață probabil. Și i-a văzut, și li s-a părut ceva suspect și a anunțat jandarmeria, și i-a luat pe toți și i-a băgat într-o cazarmă în afară de Drăgășani. Am chemat șeful de Siguranță la birou, spunea că e mașina defectă, vii pe jos²⁶.

– Da' cine sunteți dumneavoastră?

– Suntem ăia doi, dom'le, nu-i cunoașteți, veniți aicea să ne dați banii că noi plecăm. Cum să plecați așa...

– Păi veniți aicea să stăm de vorbă.

A venit șeful Siguranței, pe biroul lui stăteam eu, și el a stat în picioare.

– Ne dai banii, domnule...

Și în timpul ăsta au venit detectivii, erau vreo 25 între ei, și-au căzut în genunchi să nu le facem ceva, pentru că, dacă ei au acționat împotriva comuniștilor, au făcut-o din ordinul domnului șef.

– Noi nu avem treabă cu dumneavoastră, domnule.

Și vroia să ne trimită la Râmnicu Vâlcea și de acolo să fim eliberați, nu de la el. Am spus niște lucruri tari și am plecat.

Eram flămânzi, ne-am dus, era în apropiere o piață țărănească și ne-am așezat acolo, am cumpărat brânză și smântână și pâine caldă, albă. Și stăteam acolo pe o bancă, mâncam și, deodată, văd pe ceilalți că intră în piață. Ei n-au vrut să creadă că s-au schimbat lucrurile. I-a scos cu forța din regiment și le-a dat drumul, duceți-vă, dom'le, duceți-vă unde vreți, sunteți liberi, și nu le venea să creadă. Ne-am întâlnit și-am hotărât să plecăm către București. Banii erau la mine, am cumpărat bilete, și am plecat spre București.

CM: Deci erați un grup de...

GA: 12 persoane.

CM: 12 comuniști.

GA: Da.

²⁶ Astfel în text.

CM: Alți oameni cunoscuți în grupul ăsta?

GA: Păi eram eu, Drăghici, era unul Neagu Andrei, care acuma este președintele Federației Antifasciștilor, era unul Voș²⁷, era unul, Constantin Ștefan îl chema; era și Marin Florea Ionescu²⁸, care făcuseră pușcărie vreo 12 ani și..., băgat și el în lagăr, care era în grupa noastră și alții care erau... n-au jucat roluri importante după eliberare.

Am ajuns până la Costești, aproape de Pitești, și nu mai mergeau trenurile înspre București. Erau lupte în București cu nemții. Însă, în localitatea asta, Costești, avea Neagu Andrei pe socru-l său: „Până când se reglementează situația trenurilor, mergem până la socru-meu”. Și am mers la socru-l lui. Și am stat până când aproape să se întunece și a trecut un ceferist pe acolo și ne-a spus că deja s-a dat drumul la trenuri. Și am plecat repede la gară. Eu aveam o sticlă de țuică în mână și biletele la mine. Și i-am spus unui tovarăș: „Mă, eu mă duc până la WC, așteptați-mă că vin și eu”. Când am ieșit din WC, n-am mai văzut pe nimenea. Era camuflaj bineînțeles, încă era camuflaj în gară. Am fluerat, am strigat. Nimenea. Ei s-au întâlnit cu unul Popescu Doreanu²⁹, care avea domiciliul obligatoriu în Costești. Era un scriitor nu consacrat, dar era un intelectual progresist. A fost în lagăr cu noi, și de acolo a fost eliberat dar cu domiciliul obligatoriu în Costești. Și s-au întâlnit cu el pe peronul gării și au plecat cu toți în trenul care era garat la vreo sută și ceva de metri, în triaj. Ce să fac singur? A sosit o locomotivă în gară cu destinația Pitești. M-am urcat în locomotiva asta când a început să se miște, n-a vrut mecanicul, nici fochistul să mă primească, și le-am dat 100 de lei, le-am spus că sunt partizan și că vreau să merg la Pitești cu ei. Și am mers în liniște până la Pitești. La Pitești nici vorbă de a se circula cu trenul. Am dormit noaptea în Pitești. Dimineața, am vrut să merg către Curtea de Argeș, știam că acolo este un grup de tovarăși care au tot domiciliu obligatoriu.

CM: Dimineața de cât era... 24 sau...

GA: 24 august.

Și m-am urcat la ultimul vagon, ultima scară și când a trecut vagonul, a depășit peronul, am văzut acolo un cetățean care a fost în lagăr. Am coborât din tren, m-am dus la el, ne-am îmbrățișat. Mai erau încă doi. Am fost la ei, am mâncat de prânz și plecăm la București. Cine vrea să meargă cu mine? Și dintre ei numai unul s-a hotărât să meargă cu mine. Am mers în gară, acolo era un tren militar care se pregătea să meargă spre București. Am mers întâi și-am stat de vorbă cu mecanicul. N-a vrut... e tren militar și e nenorocire. Dar am stat de vorbă cu șeful trenului, era un maior. M-am dus la maior, am stat de vorbă cu el, i-am spus cine suntem, că suntem partizani și nu știu ce, că vrem să mergem la București să luptăm pentru eliberarea Bucureștiului. E tren militar și nu este posibil. Și, tot așa, am așteptat până s-a pus în mișcare trenul, ne-am urcat forțat, la

²⁷ Probabil este vorba de Ladislau Vass (n. 1912-?), membru PCdR.

²⁸ Marin Florea Ionescu (1899-1967), membru PCdR din 1931, secretar al prezidiului Marii Adunări Naționale (1948-1953).

²⁹ Nicolae Popescu-Doreanu (1897-1960), ministrul Învățământului Public (1949-1952).

locomotivă, n-a avut încotro mecanicul, ne-a băgat în tender, unde era cărbune, și nu s-a oprit trenul ăsta până la Chitila. Ne-am dat jos în Chitila. Șoseaua de la Chitila la București era blocată. Era încă lupte care se dădeau între trupele române și trupele nemțești. Despre romantismul ăsta al tinereții, i-am spus: „Mă, băiatule! Noi mergem pe mijlocul străzii, dar pas alergător!”. Și așa am făcut. Și am mers de la Chitila până la Gara de Nord în fugă. Și nu s-a întâmplat nimic. Reușiseră armatele române să-i facă inofensivi pe nemți și șoseaua era liberă. Și a doua zi ne-am prezentat la Comitetul Central, era 25 august, Dej nu sosise încă în București. Pe 26 a venit Dej în București și era deja rolurile stabilite încă din lagărele de la Tg. Jiu. Eu eram desemnat să lucrez la syndicate. Cu mine era și Chivu Stoica, repartizat să lucreze la syndicate, Neagu Andrei, unul Voș, Drăghici era repartizat să lucreze pe linia tineretului. Și pe 26 fiecare aveam sarcini încă din lagăr stabilite, cum trebuie să organizăm syndicatele, cum trebuie să organizăm tineretul...

CM: Dar cine făcuse toată coordonarea asta? Cine conducea de fapt atuncea?

GA: Dej.

CM: Dar Dej era în lagăr, cine era, era cineva la București, era cineva la Moscova?...

GA: Era legătură directă cu Comitetul Central al Partidului, însă... însă Dej era în dizgrație față de conducerea partidului, care era Foreș³⁰. Dej îl considera pe Foreș și cei de pe lângă el că sunt niște trădători. Că n-a reușit să facă niciun fel de mișcare în tot timpul războiului. Numai declarații, rezoluții și platforme politice au făcut, dar o acțiune mai serioasă, acțiune de partizani, așa cum a fost în Iugoslavia, n-a fost posibil în România în timpul lui. Și nu avea încredere în el. Și organizația de partid din lagăr a fost ruptă de conducerea partidului. Era planul insurecțional despre care am vorbit eu. Prima sarcină era înlocuirea conducerii lui Foreș. Și asta s-a întâmplat pe 4 aprilie 1944. Era tocmai ziua în care s-a bombardat Bucureștiul de către aviația americană. Atunci s-a produs schimbarea lui Foreș și a fost stabilit un grup de trei tovarăși care să preia conducerea partidului. Era Pârvulescu Constantin³¹, care era liber, Bodnăraș, care se eliberase cu un an mai înainte, și unul Rangheț³², care era de la Arad. Aștia trei au format o grupă care a preluat toată conducerea de la Foreș și partidul tot era deja în alte mâini. Și de aicea a început acțiunile, în primul rând s-a încheiat frontul unic muncitorii cu social-democrații – la 1 mai '44³³, în iulie s-a stabilit înțelegerea

³⁰ Ștefan Foriș (1892-1946), a condus PCdR până la 4 aprilie 1944, asasinat în 1946 în urma deciziei lui Gheorghe Gheorghiu-Dej.

³¹ Constantin Pârvulescu (1895-1992), fondator al PCdR. Cunoscut mai ales pentru conflictul cu Nicolae Ceaușescu pe care-l critică la Congresul al XII-lea al PCR, în 1979.

³² Iosif Rangheț (József Rangepcz) (1904-1952), membru în Comitetul Central al PCdR, director al serviciului de cadre între 1945 și 1948.

³³ Frontul Unic Muncitoresc a fost o alianță încheiată între Partidul Comunist din România și Partidul Social Democrat, în aprilie 1944, care la 1 mai 1944 a lansat un manifest antiantonescian și pentru ieșirea României din alianța cu Germania.

cu țărăniștii și cu brătieniștii³⁴ și s-a lucrat foarte serios în armată pentru că Bodnăraș fusese ofițer în armata română și a luat contactul cu mulți pe care îi cunoștea el și erau comandanți ai diferitelor armate care nu erau pe front, dar erau deja în țară.

CM: Fusese ofițer în timpul războiului ăsta?

GA: Da. Cel de Al Doilea Război Mondial.

Și prin Pătrășcanu s-a reușit să se ajungă și la Rege. Însă ei aveau alte planuri. Planul lor era un guvern Gigurtu³⁵, un guvern de tehnicieni și de oameni politici care să-l înlocuiască, să înlocuiască guvernul lui Antonescu. A fost o întâlnire, ziua națională a Franței.....

CM: La 14 iulie.

GA: 14 iulie. În ziua asta a fost o întâlnire cu reprezentanții militari ai Regelui, printre care Stârci³⁶, erau în frunte și din care grupă făcea parte și colonelul Dămăceanu³⁷, Bodnăraș și cu Pătrășcanu trebuia să discute planul de răsturnarea guvernului Antonescu. Ei au venit cu planul ăsta cu Gigurtu – era acela care a semnat Dictatul de la Viena și era compromis și n-am fost de acord. Adică Bodnăraș și cu Pătrășcanu n-au fost de acord cu planul lor, dar Pătrășcanu nu s-a declarat deschis împotriva planului lor. Și-a prezentat programul nostru Bodnăraș. Sigur că ei nu doreau arestarea guvernului Antonescu și aicea în primul rând era prevăzut în plan arestarea guvernului Antonescu.

CM: Adică nu vroiau arestarea lui Antonescu?

GA: Da.

CM: Păi Antonescu ar fi fost foarte periculos, dacă nu era arestat.

GA: Vroiau un fel de lovitură de palat.

CM: Da.

GA: Nu, îi aresta undeva, îi băga ei, dar erau în mâinile lor, Antonescu și toți membrii guvernului lui. Ori noi aveam alt program, noi aveam case deja asigurate unde puteam să-i plasăm, ca să fie în mâinile noastre și nu în mâinile lor. Sigur că ăștia n-au fost de acord cu programul nostru și atuncia Bodnăraș, după declarațiile lui Dămăceanu, a dat o dată cu pumnul în masă că toate călimărilor și blocnotusurile au sărit în sus. Dacă nu vreți să acceptați planul nostru, noi îl realizăm și fără voi. Și atunci s-a ridicat Dămăceanu și a făcut apel la ceilalți,

³⁴ Blocul Național Democrat a fost o alianță constituită la 20 iunie 1944 între Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal, Partidul Comunist din România și Partidul Social Democrat, scopurile principale fiind încheierea unui armistițiu cu Aliații, scoaterea României din alianța cu Germania, înlăturarea dictaturii militare și constituirea unui regim democratic constituțional.

³⁵ Ion Gigurtu (1886-1959), prim-ministru în perioada 4 iulie – 4 septembrie 1940.

³⁶ Ioan I. Mocsony-Stârcea (1909-1992), secretar particular al regelui Mihai, a jucat un rol în acțiunile care au dus la înlăturarea marelui Ion Antonescu, la 23 august 1944. Arestat în 1947, a fost implicat în procesul „Maniu – Mihalache”, ulterior în procesul Lucrețiu Pătrășcanu; condamnat la închisoare, a trecut prin sistemul penitenciar comunist.

³⁷ Dumitru Dămăceanu (1896-1978), colonel, șef al Statului Major al Comandamentului Militar al Capitalei, implicat în lovitura de stat de la 23 august 1944.

că, dacă sunt români adevărați, nu se poate schimba lucrurile în țară decât numai aplicând programul Partidului Comunist. Trebuia numai de arestat guvernul, dar și de făcut o declarație imediată de scoaterea, ieșirea din război a României și întoarcerea armelor împotriva nemților. Nu... Pătrășcanu nu l-a susținut pe Bodnăraș. A tăcut chitic. Și s-a ridicat Dămăceanu și el a susținut programul partidului nostru. Și astfel s-a pus în aplicare planul insurecțional, efectiv pus pe hârtie. În memoriile lui Dămăceanu există planul ăsta, care însemna arestarea guvernului, punerea stăpânirii pe clădirea Consiliului de Miniștri, a diferitelor ministere și lipsa numai radio și televiziunea și semnătura lui Bodnăraș. Trebuia să includă și centrele importante care erau ocupate de nemți. Și astfel în noaptea lui '23 spre '24 s-a produs insurecția. A fost arestat guvernul Antonescu în următoarele împrejurări: guvernul Antonescu fusese la Hitler cu vreo două săptămâni înainte și se stabilise o linie de apărare din Munții Vrancei până la Galați³⁸. Acolo erau și cazematele astea despre care v-am vorbit că le-a construit Carol al II-lea. Și trebuia să fie aprobat de către Rege planul de mobilizare totală a României pentru a rezista împotriva rușilor. Planul prevedea ca la 26 august să se producă insurecția armată. Din cauza faptului că Antonescu a venit la Rege cu planul de mobilizare totală, atuncia Regele, prin legăturile directe care le avea cu Bodnăraș, s-a stabilit să treacă la arestarea lui. A fost arestat din ordinul Regelui și pe urmă au fost arestați toți militarii membri ai guvernului care veneau după Antonescu și așa a fost arestată toată conducerea lui Antonescu. Și au fost luați în primire de către forțele noastre patriotice, care erau înarmate, și băgați în niște case conspirative pe care le cunoștea numai Bodnăraș și, mai târziu, au fost predați rușilor. Așa s-a întâmplat insurecția, rușii erau deja în Moldova, până pe 30 august ajunseseră în marginea Bucureștiului, și vroia să ia cu asalt Bucureștiul. S-au dus Dej și cu Bodnăraș la Malinovski³⁹, a stat de vorbă cu el că Bucureștiul este liber și că îi așteaptă să fie primiți ca pe niște eliberatori. N-au vrut să recunoască asta și atuncia a fost luat în mașina lui Dej și a lui Bodnăraș și au mers pe străzile Bucureștiului și au văzut cum era populația mobilizată să primească armatele sovietice. Armatele sovietice au intrat prin Colentina în București.

CM: Erați acolo?

GA: Eram acolo.

CM: În Colentina.

GA: Eu am vorbit chiar la intrarea armatelor sovietice pe Colentina în București, am vorbit în numele Comitetului Central. Am vorbit eu, Pârvulescu și Ceaușescu. Și de aici a urmat istoria. Deci Bucureștiul n-a fost eliberat de trupele sovietice, a fost eliberat de către trupele românești împreună cu forțele patriotice.

³⁸ Linia fortificată Focșani – Nămolosa – Brăila.

³⁹ Mareșalul Rodion Malinovski (1898-1967), comandant al Frontului 2 Ucrainean, după 12 septembrie 1944 a fost nominal șeful Comisiei Aliate de Control din România.

CM: Și rușii aduceau cu ei și un grup de comuniști care petrecuseră războiul...

GA: Nu... nu... Ana Pauker⁴⁰ cu Luca⁴¹ au venit în octombrie, n-a venit cu trupele sovietice. Au venit la cererea noastră.

CM: Octombrie '43.

GA: '44. Patruzeci și patru după ce s-a terminat cu... eliberarea Bucureștiului, era Moldova eliberată, Dobrogea era eliberată și acum se dădea bătălia pentru Banat. Din Banat au intrat în Iugoslavia trupele sovietice, alte trupe împreună cu noi prin Nordul Transilvaniei. Și au început luptele în Transilvania care au durat trei luni, până în octombrie patruzeci și... la sfârșitul lui octombrie patruzeci și patru s-a terminat cu eliberarea totală a României și a mers mai departe cu trupele sovietice pentru eliberarea Ungariei și a Cehoslovaciei și Austriei. Numai la Budapesta au căzut 11 mii de români pentru eliberarea Budapestei. Eu am fost repartizat să lucrez pe linie sindicală. S-a format o comisie sindicală din care făcea parte cinci comuniști și cinci social democrați. Din partea comuniștilor era Chivu Stoica, eram eu, era Sencovici⁴², Marin Florea Ionescu și unul Angheliu⁴³, un ceferist. Și din partea social democraților era unul Mișa Levin⁴⁴, care a fost în închisoare cu noi, era unul Avram, evreu și ăsta și încă vreo trei, unul Stoica Gheorghe⁴⁵, unul Brătfăleanu. Brătfăleanu a fost ales ca vicepreședinte, eu eram secretar general, Sencovici tot secretar general, Chivu Stoica era și el vicepreședinte și am început activitatea; propriu-zis din septembrie-octombrie, până în ianuarie deja aveam organizate sindicate peste tot. În ianuarie a avut loc primul congres liber al sindicatelor, unde s-a înființat Confederația Generală a Muncii⁴⁶ și am fost ales

⁴⁰ Ana Pauker (1893-1960), membră a PCdR, a fost una dintre figurile proeminente ale comunismului românesc începând din perioada interbelică și până în 1952. Revenită în 1944 de la Moscova, membră a Secretariatului CC al PCR, iar în 1947 a obținut funcțiile de viceprim-ministru și ministru de Externe. Intrată în conflict cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1952 a fost acuzată de „deviere de dreapta” și înlăturată din conducerea partidului și din funcțiile guvernamentale, iar în 1954 a fost exclusă din PMR.

⁴¹ Vasile Luca (1898-1983), membru PCdR din ilegalitate, revenit din URSS în 1944, a ajuns membru al Secretariatului CC al PCR, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Finanțelor (1947-1952). Acuzat de „deviaționism de dreapta”, în 1952, a pierdut toate funcțiile politice și guvernamentale, a fost exclus din partid, apoi arestat, condamnat la moarte, apoi la detenție pe viață; a murit ca deținut politic la Aiud.

⁴² Alexandru Sencovici (1902-1995), membru PCdR, a deținut mai multe funcții de ministru între anii 1948 și 1969.

⁴³ Emilian Angheliu (1915-?), membru PCdR din ilegalitate; după instalarea regimului comunist, intrat în conflict cu foștii tovarăși de partid, a fost arestat și încarcerat.

⁴⁴ Mișa Levin (1915-?), ilegalist, membru al CC al PMR în 1948-1950; a fost exclus din partid în 1950.

⁴⁵ Stoica Gheorghe (Moscu Cohn) (1900-1976), fondator al PCdR, revenit din URSS la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, membru al CC al PCR. După ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu la vârful puterii, a reușit să se mențină în cercul puterii, fiind membru al Comitetului Politic Executiv (1968-1974).

⁴⁶ Confederația Generală a Muncii a fost constituită în 26-30 ianuarie 1945 la București, Gheorghe Apostol fiind instalat vicepreședinte; era o structură sindicală constituită de PCdR ca instrument în lupta pentru puterea politică.

ca președinte al Confederației Generale a Muncii. 26, 26-31 ianuarie a avut loc congresul ăsta. În februarie, național-tărăniștii, care erau împotriva noastră, avea un departament muncitoresc în frunte cu Ilie Lazăr⁴⁷ (ăsta era un fruntaș țărănist din Maramureș) și lui i s-a dat sarcina să se ocupe de muncitorime și, dacă se poate, să înceapă o acțiune împotriva sindicatelor organizate de către comuniști și social democrați. Și-au încercat la uzinele Malaxa să aresteze conducerea sindicatului care a fost aleasă în mod liber, democratic, dar nu erau de acord ei cu conducerea asta. A fost arestată conducerea asta și au hotărât ei să aleagă o nouă conducere. Am fost anunțați la Confederația Generală a Muncii și am plecat o delegație la Malaxa, să vedem ce se întâmplă. Malaxa era o unitate care producea pentru armată și nu se putea intra ușor.

CM: Și în delegație, cine era în delegație?

GA: Eram eu, Chivu Stoica și unul Brătfăleanu, și unul Angheliu, patru inși eram, din Comitetul Executiv al Confederației. Și aicea am intrat până la urma urmei forțat, după un camion militar care trebuie să schimbe garda, am pus mâna pe poarta principală, am chemat șefii legionari care erau în fruntea acțiunii la Malaxa, am ajuns la înțelegere cu ei să mergem să stăm de vorbă cu muncitorii să vedem dacă muncitorii este așa cum spun dâșii, că nu mai sunt de acord cu cei care au ales ieri, și că sunt de acord cu dvs. Și, în drum spre locul de întâlnire cu muncitorii, un provocator din rândurile noastre a început să lovească pe ăștia care ne înțelesesem să mergem în mod pașnic să stăm de vorbă cu muncitorii. ăsta era unul Pătrașcu⁴⁸, evreu, care era conducătorul organizației de partid pe capitală și era agreatul lui Ana Pauker. Și ăsta a început să lovească...

CM: În cine?

GA: În cei care au venit din partea muncitorilor, zicând ei că sunt conducătorii actuali ai muncitorilor ca să stea de vorbă cu noi, să mergem la muncitori să stăm de vorbă încă o dată, să ne convingem și noi că ceea ce spun ei corespund realității sau nu. Ei, și în drumul ăsta, când trebuia să mergem spre muncitorii care erau adunați într-o secție de montaj a uzinelor Malaxa, provocatorul ăsta a început să-i lovească și ăștia au fugit, și am rămas numai noi. Dar Pătrașcu ăsta și cu ceilalți, care erau bucureșteni, cunoștea unde a fost sechestrată conducerea sindicatului. Și s-au dus direct acolo, i-au scos, și, între timp, au venit muncitorii, cu răngi de fier, cu căști de fier în mână. Eu am rămas singur între ei și am reușit să mă strecor printre ei până la primele rânduri la poartă. Tovarășii noștri erau la vreo sută de metri, chiar mai puțin, și trăgeau cu pistoalele, ca să nu iasă muncitorii din incinta fabricii. Eu am reușit să mă desprind de gloata asta și

⁴⁷ Ilie Lazăr (1895-1976), fruntaș al PNȚ, a fost implicat în procesul „Maniu – Mihalache”, din 1947, unde a fost condamnat; între 1947 și 1964 a fost deținut politic în diferite închisori, apoi trimis în domiciliu obligatoriu.

⁴⁸ Andrei Pătrașcu, membru al PCdR, la începutul anului 1945 era prim-secretar al organizației de partid din București. În confruntarea de la Uzinele Malaxa, din București, la 20 februarie 1945, a deschis focul împotriva muncitorilor, dar și împotriva propriilor tovarăși, unul dintre aceștia fiind ucis. Abia după eliminarea „deviaționistilor de dreapta”, în 1952, Pătrașcu avea să fie judecat și condamnat.

mergeam spre ai mei și atunci m-au recunoscut muncitorii că sunt eu. Adică nu muncitorii, ci ăia care stătuseră de vorbă cu noi mai înainte. Țsta-i Apostol, ăsta e președintele confederației, și aruncau cu pietre, cu bucăți de fier, dar nu m-a lovit niciunul. Și când am ajuns la șapte metri, șapte metri era, acest Pătrașcu, care trăgea, dar nu trăgea în plin, trăgea mai mult în sus, pentru că n-a căzut nici unul din partea lor, în timpul când trăgea eu eram acolo și nu cădea nimenea. A îndreptat țeava revolverului spre mine și m-a împușcat. M-a împușcat în abdomen, am fost dus la spital, era un spital sovietic în București, care se cheamă acum Elias. Mi-a făcut operația acolo, a durat operația multă vreme, am stat în convalescență vreo două luni, numai în comă am stat 10 zile, dar a reușit operația...

CM: Dacă am înțeles bine, Pătrașcu era comunist?

GA: Comunist, și era șeful organizației de partid pe capitală. Noi am aflat cu 24 de ore înainte că se pune la cale sechestrarea comitetului sindicatului. Noi, de la sindicate. Și m-am dus la Ana Pauker, care se ocupa cu probleme de partid, Dej se ocupa cu probleme de guvern, era ministrul Comunicațiilor, și i-am spus lui Ana Pauker:

– Luați măsuri pe linie de partid, că se intenționează să fie sechestrată toată conducerea sindicatului care a fost ales astăzi. Și l-a chemat pe Pătrașcu.

– Mă, uite ce spune Apostol...

– Nu e adevărat. Întotdeauna vă informează greșit tovarășa Ana. Nu e adevărat, e liniște la Malaxa. Și s-a întâmplat ceea ce v-am spus. În gândul lui: dacă-l lichidez pe Apostol, s-a salvat. Dacă nu-l lichidez, atunci se schimbă situația mea care o am în partid. Și acest lucru l-a determinat să tragă. Numai că eu n-am murit. Am făcut operația, s-a reușit și am chemat pe Dej, chiar fiind în spital, să-i povestesc cum s-a întâmplat cu împușcarea mea, dar Dej a trimis-o pe Ana Pauker. I-am povestit lui Ana Pauker și nu s-a făcut niciun fel de cercetare, absolut nimic. Cercetarea s-a făcut propriu-zis după ce a căzut ea în '52⁴⁹. Și a trebuit să recunoască ăsta că din imprudență m-a împușcat, dar de fapt m-a împușcat, și a primit trei ani închisoare și s-a eliberat după trei ani. De aici a început activitatea mea politică pe linie sindicală care a durat până în '52. În '52 am trecut la guvern...

CM: Legat de căderea lui Ana Pauker și Vasile Luca, și a lui Georgescu⁵⁰?

GA: După căderea lui Ana Pauker și a lui Luca și a lui Teohari Georgescu, am fost ales ca secretar general al partidului în locul lui Dej, ca Dej să aibă timp să se ocupe numai de problemele guvernului. Și i-am luat eu locul la Comitetul Central. Asta a fost în '54. Chestia cu Ana Pauker a fost în '52.

CM: Dar poate înainte să ajungem aicea, vreau să vă întreb, spuneți că, în decembrie '46, ați fost la Moscova?

⁴⁹ În mai 1952, Ana Pauker a fost eliminată din conducerea PMR.

⁵⁰ Teohari Georgescu (1908-1976), membru PCdR din ilegalitate, a ajuns la Moscova în 1940, unde a fost instruit de NKVD; revenit în România, a fost arestat și a petrecut perioada războiului în închisoare. Membru al Secretariatului CC al PCR, ministru de Interne (1945-1952); a fost înlăturat din funcțiile deținute și arestat pentru „deviere de dreapta”. Reabilitat în 1968.

GA: Da. Am fost la Moscova pe două chestiuni. În primul rând, problema Transilvaniei. Dej s-a pregătit pe 20 de minute să-i fac o expunere lui Stalin⁵¹ despre istoria Transilvaniei și că Transilvania a fost și trebuie să rămână a României. Pentru că Racoși⁵², care era conducătorul partidului comunist din Ungaria, vroia să-l convingă pe Stalin ca Ardealul de Nord să rămână totuși la Ungaria. Și Stalin nu a fost de acord cu el, a încercat pe urmă și în Occident să mobilizeze pe englezi, pe americani și chiar pe franțuji, ca să nu se accepte ca Ardealul de Nord să fie redat României. Asta era o problemă și a doua problemă era o problemă politică a unei noi alianțe a partidului cu forțele politice burgheze. Ruperea alianței cu Maniu și Brătianu⁵³ și stabilirea unei alianțe cu Tătărașcu⁵⁴ care era desprins de la brătieniști și avea un partid care era condus de el.

În conducerea partidului erau două păreri. Ana Pauker susținea că trebuie să mergem mai departe cu Maniu și Brătianu. Dej și cu partea muncitorească, să spunem, din conducerea partidului socoteau că trebuie să terminăm cu Maniu și Brătianu și să facem o alianță cu Tătărașcu. A prezentat Dej și din delegația care a mers la Moscova, ca să clarifice problemele acestea în două – Transilvania și Alianța. A fost Dej, Ana Pauker și cu mine⁵⁵. A ridicat Dej problema Transilvaniei și n-a ajuns la jumătate și l-a oprit Stalin. Și i-a zis: „Dej, nu cunosc așa de bine istoria Transilvaniei cum o cunoști tu, pentru că tu ești român, eu nu sunt român, dar trebuie să știți, și probabil că cunoașteți că Racoși a făcut foarte mari presiuni ca Ardealul de Nord să rămână în continuare Ungariei. Eu i-am spus și acumă vă spun și vouă: dacă mai vine încă o dată, îl dau afară și i-am spus: Ardealul de Nord pe vecie rămâne României. Și vă spun și vouă, Ardealul pe vecie rămâne României”. Deci problema cu Ardealul s-a terminat.

A doua problemă. S-a stabilit așa: ca Ana Pauker să vorbească întâi în legătură cu alianțele. Și i-a spus lui Stalin că de ce este necesar să mergem în continuare cu Maniu și cu Brătianu, nu știu ce. Stalin și-a aprins luleaua de vreo două ori. E, acumă, Dej. Și Dej a explicat cu argumente foarte puternice, de ce este necesar să ne debarasăm de această alianță cu Maniu și Brătianu și de ce trebuie să mergem în alianță cu Tătărașcu. Este mai bine să facem alianță cu partea cea mai slabă a burgheziei, cu care putem acționa mai ușor împotriva marii burghezii, care era reprezentată de Maniu și Brătianu. Pentru că noi doream

⁵¹ Iosif Visarionovici Stalin (Djugașvili) (1878-1953). Secretar general al PCUS din 1922, după moartea lui Lenin a câștigat lupta pentru supremație în partid. Tiparul stalinist impus în URSS în anii interbelici a fost exportat în țările-satelit, inclusiv în România, după Al Doilea Război Mondial.

⁵² Mátyás Rákosi (1892-1971), secretar general al Partidului Comunist Ungar, conducător al Ungariei comuniste până la revoluția maghiară din 1956.

⁵³ De fapt, este vorba despre Iuliu Maniu și cu Dinu Brătianu.

⁵⁴ Referire la alianța pe care comuniștii au făcut-o în 1945 cu PNL-Tătărașcu.

⁵⁵ La sfârșitul lunii decembrie 1944 – începutul lunii ianuarie 1945, o delegație a comuniștilor români, formată din Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Gheorghe Apostol, a fost la Moscova. Cei trei au avut convorbiri inclusiv cu Stalin, cu privire la strategia și acțiunile pentru preluarea puterii.

să facem avans, pentru a cuceri noi poziții în guvern și în viața politică în general. Ori Maniu și Brătianu erau obstacole principale și în spatele lor era, fără îndoială, Regele. Și Stalin a dat dreptate lui Dej.

„Ana, tu mai bine rămâneai la Moscova decât să te fi dus în România, că tu o să încurci lucrurile acolo. Țștia cunosc mai bine situația, tu ai stat la Moscova în timpul războiului, ei au stat acolo. Nu-l cunosc pe Tătărăscu, dar știu că este un om uns cu toate unsorile, și, dacă puteți să colaborați cu el, colaborați cu el. Eu vreau liniște în România, vreau ca să dezvolte lucrurile în mod pașnic, nu provocați voi războiul civil, că de abia așteaptă Maniu și Brătianu și reacția românească să vă încăierăți. Și atunci, fără îndoială, pe baza armistițiului, trebuie să intervenim. Și asta înseamnă scandal politic internațional.” Și a fost de acord cu punctul de vedere al lui Dej. Asta a fost prima mea posibilitate și fericire, așa cum am spus atunci, și spun și acum, că am avut ocazia personal să-l cunosc pe Stalin.

CM: Și cum se purta Stalin cu voi?

GA: Foarte amical, foarte amical. Stalin a apreciat foarte mult faptul că Partidul Comunist a fost în stare să facă ce a făcut la 23 august, deși când a fost vorba de decorare l-a decorat pe regele Mihai, dar s-a socotit atunci că este un gest care merită, pentru că Mihai a dat ordinul de întoarcere a armelor împotriva lui Hitler. El este cel care a organizat pur și simplu arestarea guvernului Antonescu. Și de aicea s-a desfășurat toate lucrurile cum le cunoaștem. Însă Stalin mi-a spus că i-a spus lui Racoș: „Racoșe, ce ați făcut voi în Ungaria? Că a trebuit să luptăm în Budapesta să cucerim casă cu casă, apartament cu apartament. Românii au eliberat Bucureștiul și n-am tras un foc de armă. Și mai ai pretenție la Ardeal?” Asta era argumentul care i l-a prezentat lui Racoș.

Și cu cheltuielile de armistițiu⁵⁶, Stalin nu știa tot ce se întâmpla. Noi – ce dădeam Uniunii Sovietice, vite, diferite produse – plăteam și transportul pe teritoriul Uniunii Sovietice până la Vladivostok, dacă era cazul, și a tuturor mărfurilor care le dădeam în contul armistițiului. Și am fost la Stalin, în '52, înainte de a muri. Atunci am fost în legătură cu planul cincinal. Primul plan cincinal care l-am făcut noi, l-am făcut cu consilierii sovietici. Și s-au stabilit niște investiții foarte mari pentru industrie și mai puțin pentru agricultură. Și, după doi ani, Dej a spus: „Nu se poate merge cu planul ăsta în continuare. Pierdem țărâtimea și pierdem și clasa muncitoare”. Dar modificarea planului trebuia făcută cu cunoașterea guvernului sovietic. Și am mers la Stalin pe problema asta.

CM: La începutul lui '52... ianuarie sau februarie.

GA: Asta a fost prima problemă și a doua problemă era Ana Pauker. Cu planul a fost repede de acord cu noi. Că sunt supărați tovarășii consilieri că vrem

⁵⁶ Potrivit prevederilor din Convenția de Armistițiu, din 12 septembrie 1944, România trebuia să plătească despăgubiri Aliatilor, în principal Uniunii Sovietice, cifrate la 300 de milioane de dolari și să întrețină trupele sovietice aflate pe teritoriul țării. În realitate, sumele plătite au fost mult mai mari, iar valoarea rechizițiilor efectuate de trupele sovietice, adesea discreționar, a depășit indicatorii precizați în acte.

să facem modificarea asta. „Planul nu este al consilierilor, planul este vostru, este al poporului român. Și socotesc că este bine orientarea voastră. Ocupați-vă și de agricultură. Și nu faceți greșelile care le-am făcut noi în privința agriculturii”. Mai era încă o problemă, că Ana Pauker susținea că trebuie să mergem numai pe linia colhoznică, și Dej susținea că nu trebuie să mergem numai pe linia colhoznică, să mergem de la asociații simple. Țăranul să aibe în continuare proprietatea asupra pământului până când se va convinge el că este bine să meargă într-o formă mai superioară care se cheamă cooperativa agricolă. În legătură cu planul a fost de acord Stalin și a făcut modificările respective a planului, în legătură cu...

CM: ... cu Ana Pauker...

GA: Cu Ana Pauker, era o presiune din partea lui Molotov ca să nu fie scoasă din conducerea partidului. Că atmosfera era în conducerea partidului ca să fie exclusă și din partid. Și pe problema asta iar s-a împărțit conducerea partidului în două. Era Dej, care susținea că nu trebuie exclusă din partid, că totuși este cunoscută în România pentru cele ce a făcut ea, merită să fie exclusă numai din conducerea partidului. Teohari Georgescu, de asemenea, n-a fost exclus din partid, numai din conducere, numai Luca a fost exclus și din partid.

CM: De ce se pune problema asta cu Luca? Era o rivalitate personală între ei și Dej. Dej încerca să-și consolideze puterea sau erau și motive de politică?

GA: Erau mai multe probleme de ordin personal. Ana Pauker și cu Luca au venit, cum v-am spus, în octombrie '44. Și se socotea că sunt trimiși de către Stalin, ca reprezentanții lui Stalin în conducerea partidului. Șiăștia au făcut tot ce a fost posibil ca să pună mâna pe conducerea partidului și Ana Pauker a reușit. Să pună mâna pe conducerea partidului, iar Luca o bună parte se ocupa de sindicate și de alte probleme. A fost o problemă în legătură cu intrările în partid. Ana Pauker a deschis porțile partidului, și a putut să intre în partid cine dorea. Ori noi aveam o nouă dispoziție, să se facă o cercetare în primul rând, să știm cine intră în partid și numai pe baza unei cercetări putem să acceptăm intrarea în partid sau nu. Ea a dat drumul, a deschis porțile partidului și asta a fost un cap de acuzare foarte serios împotriva lui Ana Pauker. Dar Ana Pauker a fost susținută de Luca și de Teohari. O altă contradicție foarte importantă a fost în legătură cu 23 august. Dacă trebuie să decretăm 23 august ca zi națională sau nu. Ana Pauker, Luca și Teohari Georgescu au fost împotriva. Am discutat două săptămâni.

CM: Și ei ce zi voiau?

GA: Ei spuneau că nu a fost necesar 23 august, că era mai bine dacă eram eliberați în totalitate de către trupele sovietice, că am fi trecut direct la dictatura proletariatului, fără să mai fie nevoie să cooperăm cu burghezia. Și a treia problemă a fost în legătură cu reforma bănească⁵⁷ care am făcut-o noi în '52,

⁵⁷ Reforma monetară din 1952 stabilea cursuri de schimb diferențiate de: (a) 1 leu nou pentru 20 lei vechi în cazul salariilor; (b) în cazul economiilor: 1 la 100 (până la 1.000 lei); (c) 1 la 400 (peste 3.000 de lei). Majoritatea sumelor preschimbate se situau în grupa (b) și (c) de mai sus, ceea ce echivala cu o confiscare.

unde se stabiliseră niște... coeficienți de schimb, care trebuia să fie ținuti secret. Ori, prin intermediul lui Luca, au știut cei care aveau bani care este procentul ăsta, și, astfel, au ieșit foarte mulți bani afară, și ăsta a fost capul de acuzare cel mai important. Și împotriva lui Ana și a lui Luca și a lui Teohari, pentru că se susțineau unul pe altul. Și din cauza asta Ana Pauker a fost exclusă din comitetul central, Teohari Georgescu de asemenea, că se socotea că este sub influența lui Ana Pauker, dar la conducerea grupului ăsta era Ana Pauker, susținută de Luca cu putere, și Teohari Georgescu, pentru faptul că venea cu aureola lui Stalin, socotea că e mai bine să fie alături de ei decât alături de Dej și de ceilalți tovarăși din conducerea partidului. Ei... și s-a ridicat problema lui Ana Pauker, dacă trebuie s-o excludem și din partid sau nu. Și Stalin a fost foarte revoltat. Supărat teribil pe Dej. I-a spus lui Dej de câte ori a fost la Moscova că, dacă are greutăți din cauza lui Ana Pauker, s-o dea la o parte. „Ana Pauker este un funcționar de partid, nu este un revoluționar, voi ați trăit revoluția în țară, ea a trăit revoluția aici, care s-a produs în România.” Și Dej, de fiecare dată, spunea: „Tovarășe Stalin, o să mai vedem”. Și acum, când au ridicat problema asta, dacă să fie exclusă sau nu din partid, s-a revoltat Stalin. A spus: „Treaba voastră, spălați-vă pe cap cu ea. Nu e treaba noastră, e treaba voastră. Nu ne amestecăm în treburile voastre interne”. Și cu asta a terminat. Am plecat foarte amărâți de acolo, ne-am dus la hotel și noaptea, la ora 2, suntem sculați. Suntem invitați la tovarășul Stalin la masă. Și am plecat la Stalin la masă. Era acolo Molotov⁵⁸, Mikoyan⁵⁹ și Berea⁶⁰. Stătea Stalin aicea, Berea stătea lângă el, Molotov stătea în capul mesei și Mikoyan stătea lângă Berea. Vizavi stătea Dej, Chișinevski⁶¹, eu și Miron Constantinescu⁶². Miron Constantinescu era președintele planificării. Planul ăsta așa grandios, industrializarea, era ideea lui Miron Constantinescu.

Și s-a băut mult, vodcă mai ales, începuse lui Stalin să se învinețească nasul, și ca să n-o lungesc mult, îl întreabă Stalin pe Dej:

„Dej, de câte ori ți-am spus eu ție s-o îndepărtezi pe Ana Pauker și nu m-ai înțeles?”

Dej nu răspunde. „Eu, dacă aș fi fost în locul tău, de mult îi trăgeam una la mir”.

⁵⁸ Veaceslav Mihailovici Molotov (1890-1986), la acea vreme doar membru în Biroul Politic, dar cunoscut mai ales pentru pactul de la 23 august 1939.

⁵⁹ Anastas Ivanovici Mikoyan (1895-1978), lider sovietic longeviv, a rezistat la vârf din perioada Lenin până sub Brejnev.

⁶⁰ Lavrenti Beria (1899-1953), a deținut diverse funcții în poliția politică stalinistă, pentru ca în 1940 să devină șeful NKVD. Implicat în represiunea sângeroasă și la scară largă până la moartea lui Stalin, când a fost arestat, judecat, condamnat la moarte și executat.

⁶¹ Iosif Chișinevski (Jacob Roitman) (1905-1963). Membru PCdR, a făcut parte din Biroul Politic din 1948, prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1954-1955). Împreună cu Miron Constantinescu a încercat să-l înlăture pe Gheorghe Gheorghiu-Dej de la putere, însă au fost ei cei eliminați din conducerea PMR, în 1957.

⁶² Miron Constantinescu (1917-1974) a devenit comunist în ilegalitate. Primul redactor-șef al „Scânteii” după 23 august 1944, membru în CC al PCR, în Biroul Politic, președinte al Comisiei de Stat a Planificării. După ce a fost înlăturat de Gheorghiu-Dej din pozițiile de putere, Nicolae Ceaușescu i-a oferit diverse funcții guvernamentale, după 1965.

CM: O împușca?

GA: O împușca.

„M-am convins că în vinele tale nu mai curge sânge de proletar. Curge sânge de mic burghez.”

Și Miron Constantinescu, care stătea la margine, spune:

„Tovarășe Stalin, tovarășul Dej е *очень сентиментальный*, foarte sentimental.”

„Deci, Dej, iată confirmarea.”

Am rămas toți cu gura căscată. Dej s-a ridicat imediat de la masă și i-a mulțumit lui Stalin pentru masa care ne-a oferit-o, dar întrucât noi trebuie să plecăm la aeroport, că era deja vreo 5 dimineața, vă rugăm să ne iertați, dar ne retragem.

Și l-a luat Stalin la braț și a spus:

„Mă, Dej, mă, nu fi supărat, că între noi putem discuta mai deschis, nu trebuie să fie chiar relații așa de la conducător la subordonat. Sunt și relații tovarășești de care trebuie să ținem seama”.

Și am plecat. Am ajuns la hotel. Și a întrebat Dej pe Miron:

„Miroane, tu o să fii desemnat să-i tragi una la mir lui Ana Pauker”. A început să plângă, și a plâns de la Moscova până la București.

CM: Miron Constantinescu?

GA: Miron Constantinescu.

„E posibil, mă?”... „Nu știu ce s-a întâmplat cu mine, parcă a fost o întu-necare a minții mele” și încolo și încoaice.

„Nu, ai făcut-o!”

Și a rămas că nu vom discuta incidentul ăsta cu Ana Pauker. Și am hotărât totuși să fie exclusă numai din comitetul central, nu și din partid.

Asta a fost a doua întâlnire cu Stalin. Da, și în legătură cu transformarea socialistă a agriculturii, și asta era o problemă pe care o evitasem. Tot așa a ascultat-o pe Ana Pauker, în legătură cu colectivizarea agriculturii și l-a ascultat și pe Dej. Și i-a dat dreptate lui Dej.

„Mergeți pe această cale, nu forțați țărănimea, nu faceți greșeala care am făcut-o noi, că noi am făcut-o în alte condiții, eram singuri, dar voi nu sunteți singuri acum. Mergeți pe calea arătată de Dej.” Și așa s-a făcut. Deci a fost înțelegător față de problemele interne ale României. Și ținea foarte mult la Dej, că ceea ce spune Dej este bazată pe o judecată realistă, obiectivă a situației din România.

CM: Deci, Dej, în momentul ăla, era complet stăpân pe situație?

GA: Era.

CM: Deja eliminase pe Foriș, nu știu dacă el...

GA: Cu Foriș am terminat încă înainte de eliberare.

CM: Așa. Dar el înțeleg că a fost lichidat în '46, Foriș? Dar nu știu ce s-a întâmplat cu el, a fost pe linie moartă, a fost închis?

GA: În '46 s-a întâmplat cu el. S-a făcut o cercetare după Congresul al X-lea. S-a format o comisie ca să se verifice cum a fost lichidat Pătrășcanu și Foreș. Și

atuncea am aflat și eu că Foriș ar fi fost dus în Oradea, legat cu un pietroi de gât și aruncat în Crișul Mare sau Mic sau Negru sau Alb. Însă știu că Foreș a fost multă vreme ținut în sediul partidului, și că nevasta lui venea de multe ori și se plângea la Dej ca să îl pună în libertate, și Dej mereu îi promitea că o să fie pus în libertate. Și, până la urma urmei, a dispărut Foreș, cum a dispărut probabil o fi așa, dar nu cred să fi fost de acord Dej să-l ducă până la Oradea, să-i lege un pietroi de gât și să-l arunce în Criș. Probabil a fost lichidat în altă parte, în alt mod, pentru că serviciul de Siguranță al nostru, după ce a fost înscăunat guvernul Groza⁶³, în martie '45, era în principal format din oameni sovietici și în primul rând spionii sovietici care au fost în închisoare cu noi. Ei au fost, pentru că cunoșteau meseria și au fost folosiți ei. Nu, și probabil că ei l-au lichidat pe Foreș, cu meșteșugul care-l aveau ei la îndemână.

Așa s-a întâmplat cu Foreș...

CM: Se spune că el, deoarece-i ceruse Uniunea Sovietică să încerce să negocieze cu Antonescu, asta ar fi fost motivul, că era oarecum compromis și nu trebuia să mai existe.

GA: Cine, Foreș?

CM: Da.

GA: Nu a încercat nicicând să stea de vorbă cu Antonescu, Foreș. Stătea într-o casă, conspirativă este adevărat, dar nu a încercat nicio acțiune și cu atât mai puțin putea să încerce o discuție cu Antonescu.

CM: Și Pătrășcanu?

GA: Pătrășcanu – e o poveste mai lungă cu el. El întotdeauna a jucat un rol negativ, în activitatea de partid tot pentru putere. El a fost internat împreună cu noi la Miercurea Ciucului și a fost eliberat. Apoi, a fost internat în Tg. Jiu din '41 până în '44 de două ori. Și, de fiecare dată, a spart organizația de partid pentru ca să pună mâinile pe ea. Totuși, nu s-a renunțat la el, s-a folosit el, pentru că avea relații cu un general care era în camarila Regelui. Era unchiul lui. Și prin Pătrășcanu am reușit noi să ajungem la Rege. Dar, din cauza poziției lui la acea adunare care a avut loc cu reprezentanții armatei, deci ai Regelui, neluând poziție, s-a creat un mare semn de întrebare. Și cu toate acestea a fost desemnat ca ministru al Justiției până în '48. A fost în delegația românească la discuția de pace de la Paris⁶⁴, și atunci s-a hotărât el ca să își organizeze o plecare ilegală din țară, la Paris. Și a venit acasă pentru că el simțea că a întârziat prea mult

⁶³ Petru Groza (1884-1958), politician român cu o carieră oscilantă în perioada interbelică, apropiat de comuniști după 1944. A condus guverne succesive între anii 1945 și 1953. Instalarea guvernului Groza, la 6 martie 1945, autointitulat „de largă concentrare democratică”, marchează începutul regimului comunist în România. El urmărea să dea impresia colaborării tuturor forțelor politice, fiind susținut de PCdR, PSD, Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Uniunea Populară Maghiară din România, precum și disidențe din partidele istorice (Gheorghe Tătărăscu și Anton Alexandrescu).

⁶⁴ Conferința de Pace de la Paris (29 iulie – 15 octombrie 1946) – urmată de Tratatul de Pace (10 februarie 1947) – în care reprezentanții români aveau ca mandat anularea dictatului de la Viena și recunoașterea cobiligeranței României.

cu judecarea criminalilor de război, cu înființarea tribunalelor muncitorești. La conferința națională a partidului din '45, eu l-am criticat pe Pătrășcanu pentru comportarea lui în lagăr, că e dornic de putere și nu mai ține seama de partid, de disciplina de partid și așa mai departe. Și, totuși, a fost ales în comitetul central, menținut mai departe ca ministru al Justiției; dar, la o ședință a biroului politic, a cerut demisia din cauza declarației făcute de mine în conferința națională. Și s-a renunțat la declarație⁶⁵. Însă în '45 nu era încă decisă problema Transilvaniei, s-a decis abia în '46, la conferința de la Paris. Și el a fost la Cluj și a ținut o cuvântare naționalistă românească. Ori nu era cazul ca, tocmai în momentele alea, să țină o asemenea cuvântare. Ungurii erau și ei înfierbântați și îi înfierbântam și mai rău și începea niște lucruri neplăcute, mai ales că Maniu avea niște grupe ale lui, grupele lui Maniu, și spuneau și ei pe unde întâlneau ungurii îi căsăpeau. Era o atmosferă foarte încărcată în Transilvania și mai ales la Cluj, unde erau o bună parte, o bună populație maghiară. Și a fost criticat pentru lucrul ăsta și a apărut un articol în Scânteia în care dezavuam poziția lui Pătrășcanu la Cluj.

Eh, a venit în țară după conferința de la Paris și a încercat să-și organizeze evadarea. Dar cel pe care l-a ales era tocmai omul care lucra în serviciul de securitate al guvernului, care era condus efectiv de Bodnăraș. Și așa s-a descoperit dorința lui de a pleca din țară. Asta era un cap de acuzare foarte important. Al doilea, când s-a declarat greva regală împotriva guvernului Groza⁶⁶, Regele căuta o soluție. Tot de guvern, tot conducerea partidului să aibă funcția de prim-ministru, dar Pătrășcanu să fie în frunte. Și a avut o întâlnire fără cunoașterea conducerii partidului comunist, cu Brătianu, cu Titel Petrescu și cu Maniu, la Rege. Și acolo s-a stabilit ca să se găsească o modalitate de a fi schimbat guvernul, și instalat un guvern în frunte cu Pătrășcanu. Lucrurile astea s-au aflat. Deci s-au strâns o serie întreagă de lucruri și a fost pus în '48, când s-a făcut congresul de unificare a partidului cu partidul social democrat, în afara conducerii partidului⁶⁷. N-a mai fost ales în conducerea partidului Pătrășcanu. Și s-a format o comisie în frunte cu Teohari Georgescu, care era ministru de Interne, să verifice și să se constate dacă toate lucrurile acestea le recunoaște sau nu. Și n-a recunoscut. N-a recunoscut Pătrășcanu, a durat cercetarea asta multă vreme până în '54, deci din '48 până în '54, 6 ani. '48-'52. În '52 a căzut Teohari Georgescu

⁶⁵ Neclar în înregistrare.

⁶⁶ Greva regală a fost declarată de regele Mihai la 21 august 1945 și a ținut până la 7 ianuarie 1946; a fost modalitatea regelui Mihai de a protesta față de refuzul fără precedent de a demisiona al guvernului condus de Petru Groza, susținut de Moscova. Greva a constat în refuzul de a mai contrasemna actele guvernului și de a primi miniștri în audiență. Protestul regal ia sfârșit după cooptarea în Guvern a unor miniștri din PNT și PNL.

⁶⁷ Între 21 și 23 februarie 1948 a avut loc „Congresul de unificare” a Partidului Comunist Român cu Partidul Social Democrat, din care a rezultat partidul unic – Partidul Muncitoresc Român. În acel moment, PSD era oricum o formațiune la remorca PCR; adevărații social-democrați, grupați în jurul lui Titel Petrescu, se constituiseră în Partidul Social Democrat Independent, care după „congresul de unificare” vor fi arestați și încarcerați pe motive politice.

și a venit Drăghici, și a preluat Drăghici ancheta și a durat ancheta asta iarăși câteva luni. S-a prezentat întâi un dosar, în '53, nu era destul de concludent, am ajuns în '54, s-a ajuns la concluzii foarte categorice precum că el a fost spion al Intelligence Service-ului englez. Asta era acuzația principală, a fost judecat de un tribunal, un tribunal... cred că era militaro-civil în '54, judecat și condamnat la moarte. Tot dosarul ăsta și concluziile dosarului au fost la membrii biroului politic, inclusiv la Ceaușescu, care făcea parte din biroul politic; și toți am acceptat că trebuie să fie condamnat la moarte Pătrășcanu. Însă, înainte de a fi împușcat așa cum scrie la carte, se leagă la ochi, nu știu ce și pe urmă te împușcă; el a fost împușcat în celulă. Asta am aflat târziu de la un fost ministru adjunct al Ministerului de Interne. A fost împușcat de un agent provocator. Tot pro-sovietic era. Și deci a murit înainte de a fi împușcat, în mod legal, Pătrășcanu.

CM: Și de ce lucrul acesta oare? De ce un agent provocator ar fi vrut să facă asta?

GA: Explicația dată de acest adjunct al Ministerului de Interne: Pătrășcanu a avut o poziție care nu era stabilită de conducerea partidului când s-a discutat armistițiul la Moscova în septembrie '44⁶⁸. El a ridicat problema Basarabiei și a Bucovinei de Nord și rușii au fost foarte supărați pe treaba asta. Și când s-a găsit o posibilitate, a fost lichidat Pătrășcanu. Împotriva lui Pătrășcanu au fost și intelectualii din conducerea partidului care avea teamă de el, că poate să le ia locul. Chișinevschi, care era evreu, basarabean, Bodnăraș, care nu putea să-l sufere din cauza faptului că nu l-a susținut în discuțiile care le-a avut cu reprezentanții Regelui, că după aceea i s-a luat posibilitatea de a mai avea contact cu Regele și a luat pe seama lui Bodnăraș, relațiile cu Regele. Deci, în concluzie, tot o luptă pentru putere a fost și problema lui Pătrășcanu.

CM: Nu era lichidarea lui așa rapidă după atâția ani de cercetare legată, poate de posibilitatea schimbării lui Dej, venise Hrușciiov la putere, Hrușciiov nu se înțelegea prea bine poate cu Dej, îl considera un stalinist, voia schimbări peste tot și Pătrășcanu ar fi fost o opțiune?

GA: Pătrășcanu era la dreapta lui Dej, Pătrășcanu era mai prost văzut decât Dej la Moscova, din cauza și a poziției care a avut-o în legătură cu Basarabia și Bucovina de Nord. Și apoi a fost declarația de la Cluj, care n-a plăcut deloc sovieticilor că le-a creat anumite greutăți, pentru că Clujul, deși era din punct de vedere administrativ în mâinile noastre, din punct de vedere militar era în mâinile sovieticilor.

CM: Însă el tocmai prin acțiunile astea avea această imagine de, să zicem, comunist naționalist, pe care poate că Hrușciiov vroia să o încurajeze în momentul ăla, nu în Polonia, Gomulka⁶⁹, nu mai știu unde alții...

⁶⁸ În 12 septembrie 1944, la Moscova a fost semnată Convenția de armistițiu dintre guvernul român și guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statele Unite ale Americii, care consfințește ieșirea României din război și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste.

⁶⁹ Wladislaw Gomulka (1905-1982), lider al comuniștilor polonezi în 1943-1948 și 1956-1970.

GA: N-aș putea să spun lucrul ăsta. Nu. Dej avea și el teama lui față de Pătrășcanu. Îl socotea un concurent pe Pătrășcanu, care avea o platformă politică serioasă în țară și mai ales în rândurile intelectualilor. Trebuia oare să procedeze așa cu Pătrășcanu? Judecând după atâția ani, se poate ajunge la concluzia că nu era cazul să fie decapitat. Putea să fie condamnat pe viață și pe urmă se mai putea reduce din pedeapsă cum s-a făcut cu Luca Laslo; el a fost condamnat pe viață și a murit în închisoare. Însă era mari presiuni asupra lui Dej din partea lui Chișinevschi, care, după ce a căzut Ana Pauker și cu Luca și Teohari, se socotea că este agentul care informează conducerea partidului comunist al Uniunii Sovietice. Și el a susținut, el se ocupa de problema justiției atunci, și Drăghici, care era autorul pregătirii dosarului, și Dej a cedat până la urmă, că avea gândul ca să fie comutată pedeapsa din „condamnare la moarte”, în „pe viață”. Dar n-a reușit să pună piciorul în prag, pentru că toți ceilalți am fost de acord cu măsura asta capitală împotriva lui Pătrășcanu.

CM: Și în vremea aceea avuseseră-ți deja contacte cu Hrușciiov, ați participat la vreunul?

GA: Nu, n-am mai participat la discuții, poate c-o fi fost discuții, știu eu, n-aș putea să spun exact și o minciună nu vreau să spun. Nu. Deși, în toamnă, la 7 noiembrie '52, a fost o recepție la Ambasada Sovietică și, cu câteva săptămâni înainte, sovieticii vroia să sovromizeze și gazul metan din România. Dej s-a revoltat, a început să înjure: „Și gazul metan să-l dăm? Nu. Trebuie să ridicăm problema sovromurilor. Nu este nicio deosebire între exportul de capital capitalist în colonii și exportul de capital sovietic în România”. Pentru că 49% avea ei și 51% aveam noi. Însă beneficiile le luau ei. Investițiile le făceam noi în industrie și ei luau beneficiile. Și atuncea s-a hotărât ca Dej să ridice problema asta la recepția de 7 noiembrie în '52. Deci mai trăia Stalin. La recepția asta era și reprezentantul sovromurilor în România, sovietic. Ionaițev îl chema. Și după ce s-a băut bine, și a spus, ne-a spus nouă: „Pe mine să mă lăsați să beau puțin mai mult, dar n-am să beau să-mi pierd mințile, o să vă spun eu când încep atacul”. Și a spus: „Tovarășe dragă, mult timp vreți să mai mențineți sovromurile astea în România?”

– Dar de ce întrebați, tovarășe?

– Mă, și tu ai învățat marxism-leninismul, așa cum am învățat și eu, dar tu ai învățat mai bine. Ce înseamnă export de capital, în capitalism?

– Păi, înseamnă așa și așa.

– Și care este deosebirea între exportul de capital capitalist și exportul de capital sovietic? Cum este posibil să luați toate beneficiile voi? Doar noi lucrăm și voi încasați numai beneficiile? Te rog, știu că ai să comunicai lui tovarășul Stalin, dar te rog și eu să-i comunicai că vrem să lichidăm sovromurile.

Dar Stalin a intrat în perioada acută a vieții lui, el se ocupa cu doctorii ăia care spunea că a încercat să-l otrăvească, nu avea timp să se ocupe de România, și a murit. A venit Hrușciiov. Și-am intrat în discuție cu Hrușciiov în legătură cu sovromurile. El de obicei se revoltă foarte repede, dar nu spune niciodată da, în față. Din '53 nu s-a ridicat problema sovromurilor... în '54 sau '55 am lichidat

cu sovromurile. Și primul sovrom care a fost lichidat a fost Sovromcuarțul, care se ocupa de uraniu. Deci în legătură cu sovromurile s-a produs o înăsprire a relațiilor dintre Hrușciov și Dej. Apoi a venit problema trupelor sovietice. A venit problema consilierilor; s-au ascuțit și mai mult relațiile. Hrușciov, la consiliile politice ale tratatului de la Varșovia, mereu ridica problema să fie coordonată, să fie centralizată, activitate de planificare a țărilor socialiste împreună cu Uniunea Sovietică, să fie un comitet de plan unic. Românii s-au opus. Și, din cauza românilor, de fapt Bulgaria a fost salvată. Bulgaria trebuia să devină a nu știu câta republică a Uniunii Sovietice. Și din cauza poziției României, Bulgaria a fost salvată. Apoi, a venit problema cu Valev⁷⁰, cu articolul ăla apărut în presă cu zonarea tuturor țărilor socialiste, iar de dimineață elaborăm acel document din aprilie '64.

CM: Dar, înainte să ajungem acolo, în '55 ați devenit pentru o scurtă perioadă de timp primul secretar al partidului...

GA: În '54.

CM: Din nou sunt puțin nesigur din cauza datelor din cărți. Anii par să fie diferiți, însă perioada care este dată e Aprilie până în Octombrie.

GA: Exact. '54-'55.

CM: Deci e vorba de un an și jumătate, sau numai de 6 luni?

GA: Păi din aprilie '54 până în octombrie '55, un an și ceva.

CM: Un an și ceva. De ce s-a întâmplat acest lucru? Pentru că iar se spune că Dej a păstrat puterea dar a făcut acest aranjament.

GA: S-a întâmplat același lucru în Uniunea Sovietică, și în perioada aceea transformările care se făceau în Uniunea Sovietică, chiar și în conducere, le copiam și noi. Și părea oarecum justificată despărțirea aceasta a puterii. Dej avea destule treburi pe linia guvernului și problemele de partid rămăneau în urma... în mâinile numai ale secretarului care se ocupa cu problemele organizatorice. Și atunci cu problemele organizatorice se ocupa Ceaușescu, problemele de partid. Eu mă ocupam cu probleme de propagandă în perioada asta cât am fost prim secretar al Comitetului Central. Însă s-a născut... trebuie să spun că în politică gelozia este mai a dracului decât gelozia în dragoste. Lui Ceaușescu, lui Chișinevschi și lui Bodnăraș, nu prea le-a plăcut că am ajuns figura numărul 2 după Dej și în partid, de fapt, eram figura numărul 1, eram prim secretar al Comitetului Central. În perioada cât am lipsit eu, din '52 până în '55, syndicatele erau într-o situație proastă. O conducere slabă. Și aveam nevoie de syndicate ca o forță politică importantă, care să acționeze mai serios pentru popularizarea hotărârilor partidului și realizarea hotărârilor partidului de către clasa muncitoare prin intermediul syndicatelor. Acesta a fost argumentul principal care mi s-a adus ca

⁷⁰ Planul Valev a fost denumit după economistul sovietic E. B. Valev, care și-a expus teoria în lucrarea *Problemele dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria și URSS*, 1964. Se urmărea o integrare economică a statelor comuniste, potrivit specializării pe anumite ramuri de producție, României conferindu-i-se rolul de țară preponderent agricolă, ceea ce a provocat opoziția liderilor comuniști români.

să mă convingă că este nevoie să mă întorc înapoi la syndicate. Însă realitatea a fost că Bodnăraș și cu Chișinevschi nu vedeau cu ochi buni propulsarea mea în fruntea partidului. Deși, tot timpul și după asta, când pleca Dej în străinătate până în '64, până în '65, cel care rămânea să coordoneze activitatea de partid și de stat eram eu. Eu conduceam activitatea de partid și de stat în lipsa lui Dej. Astea au fost motivele principale care l-a determinat pe Dej, până la urma urmei, să accepte ieșirea mea, pentru că, întâmplător, în politică s-a produs iarăși o schimbare. Hrușciov⁷¹ a luat și partidul, a luat și guvernul.

CM: Și intervine, curând după aceea, revoluția din Ungaria.

GA: Da.

CM: Acuma, ce rol a jucat România?

GA: A jucat un rol foarte important. Când a izbucnit contrarevoluția în Ungaria, Dej se afla într-o vizită, prima lui vizită oficială în Iugoslavia după conflictul care a avut loc cu Tito. Eu, rămânând locțiitorul lui Dej, am luat măsuri cu Bodnăraș, care se ocupa de armată, de concentrarea forțelor noastre militare la graniță, mai ales că Misinte⁷², conducătorul bisericii creștine catolice din Budapesta, spunea că Ardealul a trebuit să fie cucerit de către revoluția din Ungaria, ca prioritate, și atunci ne-am mobilizat foarte serios la graniță, am format trei cordoane de rezistență împotriva unei invaziei din partea Ungariei. Dej a discutat cu Tito, Tito privea favorabil contrarevoluția, Dej nu era de acord cu Tito și s-a întors acasă și, pentru că îl cunoștea pe Imre Nagy⁷³, a trimis pe unul Valter Roman, care a fost în Spania în timpul războiului civil și cunoștea foarte mulți unguri care au fost și ei în Spania și erau în conducerea partidului, dar îl cunoștea și pe Imre Nagy, și l-a trimis în mod special la Imre Nagy. Cu mare greutate a ajuns la el, pentru că era deja Parlamentul ocupat de către cei care au fugit după cel de Al Doilea Război Mondial în Occident, veniseră și puseseră stăpânire pe Parlament și era prizonierul lor, Imre Nagy. Dar a ajuns la el. Și a discutat cu el posibilitatea de a schimba lucrurile. Și i s-a spus: „Este prea târziu. Nu mai pot să schimb nimic”.

A venit la București Hrușciov și cu Malenkov⁷⁴. Nu este adevărat ce a spus Pacepa, că a participat Ceaușescu. N-a participat Ceaușescu, am participat eu, Chișinevschi și cu Bodnăraș. Că s-a pus problema dacă să intre trupele sovietice

⁷¹ Nichita Sergheevici Hrușciov (1894-1971), fost apropiat al lui Stalin, a devenit secretar general al PCUS (1953-1964), calitate în care a inițiat destalinizarea în URSS. A fost înlăturat în 1964 printr-o lovitură în interiorul partidului, pusă la cale de Leonid Brejnev și aliații săi.

⁷² Mindszenty József (1892-1975), cardinal romano-catolic maghiar, care s-a opus atât fascismului, cât și comunismului. Arestat de poliția secretă maghiară în 1948, a fost eliberat în 1956 de revoluționarii maghiari, a stat ca azilant politic timp de 15 ani în Ambasada SUA la Budapesta, iar în 1971 a reușit să părăsească Ungaria.

⁷³ Imre Nagy (1896-1958), prim-ministru al Ungariei comuniste (1953-1955), devenit lider al Revoluției Maghiare în 1956. A fost răpit, transportat în România și deținut la Snagov. Readus în Ungaria, a fost judecat, condamnat la moarte și executat. Reabilitat în 1989.

⁷⁴ Gheorghi Maximilianovic Malenkov (1902-1988), după moartea lui Stalin conducător al URSS (martie-septembrie 1953), apoi prim-ministru (1953-1955).

sau nu în Ungaria. Era presiuni și din partea lui Mao Tze Tung, ca să intre sovieticii în Ungaria. Și noi am fost de acord ca să intre în Ungaria trupele sovietice. Să liniștească lucrurile și ne-am angajat noi să-l luăm pe Imre Nagy și cei care erau în jurul lui să fie aduși la București până când se termină cu contrarevoluția în Ungaria. Acesta este rolul României pe care l-a avut în timpul revoluției, contrarevoluției din Ungaria.

CM: Și asta din nou restabilește poziția lui Dej față de Moscova?

GA: Sigur. Se aștepta la un refuz din partea lui Dej. Dar Dej a fost de acord și am fost de acord și noi, pentru că era în joc problema Transilvaniei. Mai mult pentru asta am fost acord să intre trupele sovietice acolo să facă ordine, decât să lăsăm lucrurile așa și să se înceapă o răsmeriță, care putea să depășească granițele Ungariei. Acesta este argumentul principal care ne-a determinat să fim de acord să intre trupele sovietice să facă ordine în Ungaria.

CM: Și participarea asta a deschis după aceea calea ridicării problemei trupelor sovietice din România cu Moscova?

– Asta a fost în '54. Eram eu prim secretar al Comitetului Central, când Hrușciiov a fost invitat în Bulgaria oficial și noi am comunicat că am vrea să treacă prin România. I-am făcut o adunare mare în Piața Victoriei și, după aia, am mers și am discutat cu el problema retragerii trupelor sovietice. Și am stabilit ca Bodnăraș să ridice problema, pentru că el cunoștea foarte bine limba rusă și s-a stabilit cam care să fie argumentele principale și argumentul principal era semnarea tratatului de neutralitate de către Austria. Tratatul de pace de la Paris și așa prevedea că trupele sovietice în România rămân numai până la semnarea tratatului de neutralitate a Austriei. Sigur că s-a supărat tare de tot Hrușciiov. Ne-a învinuit că suntem naționaliști, a plecat supărat. Dej nu l-a condus, l-a condus Bodnăraș la avion și la 7 noiembrie '54, la festivitățile care au avut loc la Moscova, a fost invitată o delegație de partid și de guvern în frunte cu Dej să participe la festivitățile de 7 noiembrie. Dej nu s-a dus. A trimis pe Bodnăraș în fruntea delegației. După terminarea festivităților, a fost invitat într-o cameră din cămin, unde Hrușciiov și Bulganin⁷⁵, care era prim-ministru, i-a adus la cunoștință că guvernul sovietic a hotărât să retragă trupele sovietice din România, dar aceasta nu pentru faptul că a fost ridicată problema de către noi, ci pentru că au ajuns ei la concluzia că trebuie să retragă trupele sovietice din România. Asta a fost în '54, eram prim secretar eu.

CM: Și a mai durat 4 ani de fapt?

GA: A durat. Era multe trupe și era multă muniție, mult armament, erau familiile ofițerilor în țară, a durat vreo patru ani.

CM: Ei, și în momentul ăla poate începe și celălalt conflict cu Uniunea Sovietică, legat de intențiile privind CAER-ul?

GA: Da, da' era mai înainte chiar, dar mai vârtos era după '54 înapoi.

CM: Fac o mică paranteză, spuneți că Bodnăraș vorbea bine rusește, da?

⁷⁵ Nikolai Bulganin (1895-1975), prim-ministru al URSS (1955-1958).

GA: Da.

CM: Ceilalți conducători nu vorbeau rusește?

GA: Nu, Dej cunoștea ceva rusește, a învățat în închisoare. Era și Borilă⁷⁶ care cunoștea limba rusă, era Chișinevski care cunoștea limba rusă, dar cum în Bodnăraș avea mai multă încredere pentru că a fost în închisoare cu el, cu Dej, îl cunoștea bine pe Bodnăraș...

CM: Și Ceaușescu? Vorbește și el?

GA: El a făcut școală la Moscova și acolo trebuia să învețe limba rusă, a fost repartizat la militarie ca militar, a făcut un curs militar la Moscova, mi se pare de un an sau un an și jumătate. Și a învățat acolo limba rusă. Bodnăraș, nu este adevărat, repet încă o dată, nu este adevărat că a venit cu trupele sovietice. Și, de asemenea, nu este adevărat că la vizita lui Hrușciiov și Malenkov la București a participat Ceaușescu. Nu a participat Ceaușescu. Nu a participat Ceaușescu. A participat Bodnăraș atuncea – era subordonatul lui Bodnăraș, Ceaușescu, el se ocupa cu direcția politică în armată, Ceaușescu. Bodnăraș a fost ofițer în armata română, a citit, a aflat că în Uniunea Sovietică este o altă situație, că poporul trăiește mai bine nu știu ce, și a hotărât să treacă Nistrul.

CM: În ce an era asta?

GA: Asta era în '36, cu vreo trei ani în urmă, '33, '34 a trecut Nistrul, după procesul CFR-iștilor. Și acolo, bineînțeles, că l-au luat în primire sovieticii, l-a dus în Caucaz și acolo a făcut o școală specială de spionaj, a venit prin Germania în România și s-a apucat să facă treabă, și a căzut în '36. A fost judecat și condamnat la 8 ani închisoare. 8 sau 10 ani închisoare. Și în închisoare a stat împreună cu grupa CFR-istă la Aiud.

CM: Și el fiind totuși omul rușilor a subscris după aceea la politica...

GA: Da. Încă era foarte susținător a unei politici dârze, mai dârze decât s-a stabilit privind relațiile cu Uniunea Sovietică, însă Dej era un om cumpănit. Să mergem mai... să nu întindem sfoara mai mult decât trebuie, că se poate rupe.

CM: Dar, lucrul ăsta nu confirmă, totuși, teoria că această mișcare de autonomie față de ruși era încurajată chiar de Moscova? Era în interesul ei, era o perdea de fum?

GA: Nu, nu era deloc în interesul ei. Pentru că, v-am spus, datorită poziției României, au rămas independente țările socialiste. Bulgaria trebuia să fie prima și n-a mai fost din cauza poziției noastre, din cauza poziției lui Dej. Deci nu putea să vadă cu ochi buni pe Dej nicicum.

CM: Bulgaria ar fi cerut să fie republică?

GA: Da. Da, era totul pregătit. Din acest punct de vedere, era totul pregătit.

CM: Și atuncea totuși cum se explică schimbarea asta de atitudine a lui Bodnăraș?

GA: El era și naționalist, mai naționalist decât noi. A servit Uniunea Sovietică, pentru asta a căzut la închisoare, a fost o perioadă când a fost în anturajul lui

⁷⁶ Petre Borilă (Iordan Dragan Rusev) (1906-1973), între anii 1951 și 1958 a fost președinte al Comisiei Controlului de Stat.

Ana Pauker, al lui Luca, îi socotea că sunt reprezentatii Moscovei la București. După ce a căzut Ana Pauker și cu Luca și cu Teohari, s-a apropiat mai mult de Dej și apoi a mers fest împreună cu Dej. Și, fără îndoială, și după ce s-a produs lichidarea lui Pătrășcanu, că avea teamă de el.

CM: Atunci ideea asta de a rezista planurilor Moscovei, pornește de la ce? De la teama că România este condamnată să devină un stat agrar?

GA: Sigur, sigur. Dintr-o discuție cu Ulbricht⁷⁷. A făcut prima vizită oficială în România în '62 sau '63, când a ridicat problema, a deschis... „Mă, Dej, voi sunteți o țară agricolă, nu sunteți o țară industrială, noi suntem o țară industrială, noi nu avem agricultură, nu avem cu ce să hrănim poporul, ocupați-vă voi de problemele agriculturii și de problemele industriei ne ocupăm noi și Cehoslovacia...” Și sigur că l-a repezit Dej: „Nu suntem o țară industrială, dar devenim o țară industrială. Fără industrie România nu poate să-și asigure independența. Fără industrie”. Însă politica de industrializare a țării a mers nu în salturi, a mers în mod treptat ne-neglijând agricultura. Până în '65, când a murit el, întotdeauna avea grijă ca să existe un echilibru între investițiile care le facem în industrie și în agricultură. Și atenție pentru industria alimentară, asta era politica lui. Și începusem să dezvoltăm bine industria alimentară, și agricultura era în bună parte mecanizată, aveam deja uzina noastră de tractoare, care a fost construită împotriva voinței lui Hrușciov...

CM: La Brașov?

GA: Nu era la Brașov. Hrușciov nu era de acord să producem tractoare, că produce tractoare Uniunea Sovietică și poate să ne dea câte tractoare vrem. N-a fost de acord cu Uzina de Camioane tot de la Brașov, că de ce ne trebuie nouă să facem camioane, poate să ne dea camioane Uniunea Sovietică. A fost o vizită specială pentru tractoare și pentru camioane la București, a vizitat Uzinele de Tractoare, a vizitat și Uzina de Camioane, eram la început, bineînțeles, și directorul Întreprinderii de la Steagul Roșu era ginerele lui Dej, Rădoi⁷⁸. Și la o masă care am avut-o la casa de oaspeți a lui Dej, care o avea la Timișul de Jos, Hrușciov a spus că costă foarte mult producerea tractoarelor și a camioanelor: „Acuma, tractoarele le produceți, mergeți înainte cu ele, dar camioanele nu este cazul, o să vă coste un camion ca și când ar fi plătit în aur, nu, vă dăm noi câte camioane doriți”. Și Dej n-a răspuns nimic, dar după câteva luni i-a făcut o scrisoare prin care se cerea 5.000 de camioane, pentru necesarul economiei naționale. Și Hrușciov a dat-o la industrie, la comerț scrisoarea asta. Și au spus că nu poate să ne dea decât câteva sute, că nici Uniunea Sovietică nu are, pentru a acoperi tot necesarul. Și atunci răspunsul ăsta a fost clar că trebuie să mergem vârtos la camioane. Bun, și când a mai avut loc o discuție în legătură cu camioanele,

⁷⁷ Walter Ulbricht (1893-1973), prim-secretar al comuniștilor est-germani (1950-1971), președinte al RDG (1960-1973).

⁷⁸ Gheorghe Rădoi (1926-2001), căsătorit cu Vasilica (Lica) Gheorghiu, fiica lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, director al uzinei „Steagul Roșu” din Brașov, ministru al Construcțiilor de Mașini (1962-1965), vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1965).

tovarășe, uite aicea răspunsul dvs. Nu sunteți în stare să ne dați strictul necesar pentru economie, pentru că nici dvs. nu aveți acoperite necesitățile Uniunii Sovietice, și deci noi vom continua să facem camioane. A mers mult mai departe ăsta Hrușciiov, era în răcă cu Dej și cu problema agriculturii, se punea problema mecanizării agriculturii. De ce semănați voi porumbul în linii drepte și nu semănați în pătrat? Și atuncia merge tractorul odată așa, odată așa și a terminat cu prășitul porumbului. Pe chestia asta s-a născut un conflict. Până când i-am spus, domnule, dvs. mergeți cu pătratul, noi mergem așa. Și până la urma urmei a renunțat și Hrușciiov la pătrat și ha... ha... a luat practica noastră. Da...

Ruperea cu chinezii⁷⁹ mi se pare că s-a produs în 1960. Noi n-am fost de acord. Și am încercat pe două căi. Să îmblânzim relațiile, cu Hrușciiov pe de o parte, cu Mao Tze Dung⁸⁰ pe de altă parte. A fost la Mao Tze Dung, până a murit Dej, două delegații, în frunte cu Bodnăraș, dar din care a făcut parte și Ceaușescu. Și s-a vorbit cu Mao Tze Dung, Ciu Enlai⁸¹ și cu ceilalți că ar fi bine să se termine cu duelul ăsta între ei pentru că dăunează foarte mult mișcării comuniste și muncitorești internaționale. Este în pericol spargerea diferitelor partide, deja s-a și produs în India, s-a produs spargerea, acolo s-a format două partide, în Spania de asemenea s-a produs două partide, în Brazilia și în alte țări, nu-mi mai vin acum în minte. Și răspunsul lor a fost întotdeauna venit împotriva, al chinezilor. Până la urma urmei, după moartea lui Dej, a spus că este posibil să se restabilească relațiile pe linie politică numai dacă Uniunea Sovietică rezolvă trei probleme: în primul rând, retragerea trupelor de la granița cu China, al doilea retragerea din Afganistan, și în al treilea rând retragerea vietnamezilor din Campucia⁸². Până nu se rezolvă aceste trei probleme, noi nu putem discuta despre relații pe linie de partid, pe linie de partid, politică. Relațiile economice s-au reluat, relații turistice sunt.

CM: Deci cum a profitat România de acest conflict între partidul comunist chinez și cel sovietic?

GA: Din punct de vedere politic, am câștigat foarte mult, pentru că chinezii au susținut politica noastră externă privind relațiile între partide, privind relațiile între țări. Principii de bază ale politicii externe a României care au fost stabilite în '64 în aprilie. Din punct de vedere economic, de asemenea am avut o piață de desfacere foarte importantă în China. China, fiind o țară foarte mare, înghițea produsele noastre la început și produse de mai slabă calitate, însă mai târziu au fost ei mai pretențioși la calitate. Dar, totuși, relațiile comerciale economice s-au dezvoltat foarte mult și continuă să se dezvolte. Pe linia culturală de asemenea, pe linia sportului, în sfârșit. Dar în principal sunt relațiile comerciale foarte bune

⁷⁹ După 1956 și mai ales după 1961, relațiile dintre URSS și China comunistă s-au deteriorat, cele două părți invocând divergențe ideologice.

⁸⁰ Mao Tze-Dun (sau Mao Zedong) (1893-1976), lider al Partidului Comunist Chinez încă din anii 1930, dictatorul Republicii Populare Chineze (1949-1976).

⁸¹ Ciu Enlai (1898-1976), prim-ministru al Republicii Populare Chineze (1954-1976).

⁸² Cambodgia.

care le avem cu ei, spre deosebire de relațiile economice și comerciale care le avem cu Uniunea Sovietică, care în perioada asta a început să scadă. Și nu numai cu Uniunea Sovietică, și cu celelalte țări socialiste.

CM: Și se simțea o presiune politică puternică de la Moscova?

GA: A fost. Eram obligați, după fiecare vizită care o facem la Pekin, să-i informăm și pe ei. Și îi informam în mod real, insistând asupra necesității de a se termina cu duelul și de a începe discuții directe. Și s-a încercat la o festivitate de 7 noiembrie să fie determinat Ciu Enlai să vină la Moscova. Și a fost la Moscova. Numai că sovieticii nu s-a purtat cu el cum trebuie și a plecat înainte de a se termina festivitățile.

CM: Am văzut un zvon recent că ar fi fost jignit un general rus care se îmbătase?

GA: A fost jignit, nu-mi aduc aminte exact cum s-a întâmplat, dar în orice caz a fost jignit și a plecat. Deci nu s-au putut îmbunătăți relațiile și s-au menținut. Chiar s-au și înăsprit după cazul ăsta care s-a petrecut la Moscova cu Ciu Enlai.

CM: Și, să zicem, apogeul acestor presiuni sovietice vine când, vine în '64...

GA: În '64, după '64 mai ales.

CM: După '64, la sfârșitul lui '64, intervine și boala neașteptată a lui Gheorghiu-Dej? Ne puteți spune ceva despre circumstanțele îmbolnăvirii lui?

GA: Dej a suferit o operație, la bășica udului au apărut doi negi. Și operația a făcut-o profesorul Otănescu...

CM: În '64?

GA: În '63. Dej, cum nu era prost, și-a dat seama că e un început de cancer. Și a început să fie mai puțin activ, stătea mai mult acasă, nu mai avea curajul vorbitului cum îl avea el. Până în februarie, când a trebuit să plece la Varșovia, la o ședință a Comitetului Politic Executiv. El n-a vrut să se ducă, dar noi am socotit că este necesar să meargă, pentru că era Hrușciiov acolo și se punea problema, din nou, a planificării unice, a economiilor țărilor socialiste. Și a fost bine că s-a dus, pentru că nu s-a putut lua nicio hotărâre. Era și după '64 și trebuia să mergem vârtos pe linia stabilită, în '64. S-a întors de la Varșovia îmbolnăvit, era răcit, tușea și l-am internat la spital la Elias. Au început să-i facă investigațiile necesare și s-a descoperit cancer la ficat. Dar un cancer galopant, că repede s-a răspândit în plămâni, și, în decurs de două luni, s-a dus Dej. A fost presupus că Dej ar fi fost radiat în timpul cât a lucrat la Varșovia, în locuința unde locuia el. Acest lucru nu este adevărat pentru că el a plecat bolnav de acasă. Lucrul cel mai adevărat e faptul că el a stat mai multă vreme cu o bucată de... cu o bucătică de uraniu așezată în birou la el, adusă de Chivu Stoica, din prima șarjă de uraniu care s-a produs în România. Și acest lucru a dăunat foarte mult. Din cauza aceasta au murit patru inși care erau în anturajul lui cel mai apropiat și penultimul a fost el care a murit. După el a murit șeful escorte. Mai degrabă se poate pune varianta asta că e mai reală decât varianta cu sovieticii. Așa s-a întâmplat cu moartea lui Dej.

CM: Și vă socoteați în acel moment colaboratorul lui cel mai apropiat?

GA: Înainte de a pleca la Varșovia, am avut o convorbire cu el și cu Chivu Stoica. El plănuia o plenară a Comitetului Central care să producă niște schimbări prealabile pentru congresul care a avut loc în '65. Și am primit să trec eu de la guvern la partid să preiau munca organizatorică în locul lui Ceaușescu și Ceaușescu să treacă la propagandă. Dar această plenară n-a mai putut să aibă loc din cauza bolii lui. Însă, el, discutând și cu alți tovarăși, a socotit că, după moartea lui, succesorul trebuie să fie Gheorghe Apostol. Și lucrul ăsta mi l-a repetat și mie de mai multe ori. Când m-am dus ultima dată la guvern în '63, mi-a spus: tu trebuie să secundezi îndeaproape pe Maurer⁸³, pentru că tu o să fii locțiitorul lui, că pe Maurer nu vreau să-l mai țin multă vreme la guvern, în conducerea guvernului. Desigur, m-am conformat. Și lui Maurer i-a convenit lucrul ăsta, pentru că îi plăcea mai mult vânătoarea decât activitatea la guvern. El, într-o săptămână, dacă era două sau trei zile în București, restul era la vânatoare. Și toată munca guvernului era pe spatele meu. Când s-a îmbolnăvit deja se punea problema schimbării lui, înlocuirii lui, cu cine să fie înlocuit, pe Ceaușescu nu putea să-l suporte.

CM: Dej?

GA: Dej. Nu putea să-l suporte pe Ceaușescu. Pentru că era un om impulsiv, era voluntarist și foarte subiectiv. Vă povesteam eu de o acțiune care s-a întâmplat în '57, la Vadul lui Roșca, unde au fost împușcați un număr de țărani⁸⁴. După ce a aflat Dej, pentru că era la Timiș, era puțin răcit, a venit la București imediat și vroia să-l schimbe pe Ceaușescu, să-l scoată și din biroul politic și din Comitetul Central chiar.

CM: În ce an era asta?

GA: În '57. Și a intervenit Pârvulescu cu Drăghici și, până la urmă, am căzut și eu de acord, pentru că eram, în timpul când lipsea Dej, înlocuitorul lui. Cu aprobarea mea s-a deplasat Ceaușescu în județul Vrancea, cu aprobarea mea i-am pus la dispoziție un pluton de Securitate să-l folosească numai în cazul când este atacat, când trec țărani la acțiunile nedorite de noi. Decât numai în legitimă apărare să folosească armata. Lucrul ăsta l-am comunicat și lui Dej, și i-am spus: „Bine, procedați așa, dar să nu se tragă în oameni”, pentru că era o situație destul de gravă. Și atunci am fost de acord ca să-l menținem pe postul pe care-l avea. Și astfel a fost salvat Ceaușescu. Asta era în '57.

CM: El fiind răspunzător de probleme de cadre, nu era totuși într-o poziție ideală de a fi succesor? Și, de asemenea, mă gândesc la Drăghici, care avea o poziție foarte puternică și el?

⁸³ Ion Gheorghe Maurer (1902-2000), membru PCdR din ilegalitate, a deținut diverse funcții guvernamentale în a doua parte a anilor 1940 și în anii 1950, ajungând prim-ministru (1961-1974).

⁸⁴ Vadu Roșca, astăzi sat în comuna Vultur, județul Vrancea. La 4 decembrie 1957, a avut loc o revoltă împotriva colectivizării, înăbușită sângeros de trupele de Securitate. Martorii intervievați în anii 1990-2000 au menționat prezența lui Nicolae Ceaușescu în fruntea trupelor. În acel moment, Ceaușescu făcea parte din Biroul Politic al CC al PMR și răspundea inclusiv de Secția Agrară și de Direcția Superioară Politică a Armatei.

GA: Nu, nu socotea Dej că Ceaușescu sau Drăghici ar putea să-i ia locul. Bazat și pe experiența activității mele și la sindicate și la guvern eram un om ponderat, eram un om care îmi plăcea să ascult păreri, eram un om care nu-mi schimbam poziția chiar dacă cădeam în minoritate, dar îmi mențineam poziția, și în afară de asta avea și un atașament așa... sufletesc față de mine, pentru că eram din Galați de unde era și el, am lucrat în același atelier cu el. Și pentru mine el a fost un steag. Dej. Și simțea această afinitate, că de câte ori era necesar să schimbe o părere mă chema imediat la el. Deci eram foarte apropiat de el. Și nu socotea că este altul mai bun decât persoana lui Apostol să-l înlocuiască. Lucrul ăsta l-a vorbit cu Maurer, lucrul ăsta l-a vorbit cu Bodnăraș, lucrul ăsta l-a vorbit și cu Chivu Stoica, cu colaboratorii cei mai apropiați. Deci era clar că succesorul lui Dej nu poate să fie altul decât Apostol. Și acest lucru se înțelegea și jos în mase. Pentru că au rămas surprinși și organizația de partid și masele populare, că în loc să fie Apostol, a fost Ceaușescu.

CM: Și cum s-au făcut atunci alegerile?

GA: Înainte cu trei zile de a muri Dej, sunt chemat la Maurer în birou, unde era și Bodnăraș. Și mi-a spus: „Dragă Apostole, Dej se pierde. Trebuie să realizăm o dorință a lui, dar înainte de a muri el vrea să știe că ai fost ales în locul lui ca prim secretar al Comitetului Central al partidului”. La partid era Ceaușescu care ținea în mână toate frânele partidului. Și am spus eu: „Sunt de acord, dar ce facem cu Ceaușescu?” „Pe Ceaușescu îl aduc la guvern să se ocupe de problemele agriculturii. O să fiu în stare să-l conving pe Ceaușescu. Nu să-l conving, să-l înving. El trebuie să accepte lucrul ăsta pentru că la partid nu are ce căuta, nu este om pentru partid. Îl aduc la mine aicea să se ocupe de problemele agriculturii, să mă pun eu cu șeua pe el.”

CM: Asta spunea Maurer?

GA: Maurer.

Și i-a convocat la partid pe Ceaușescu, pe Drăghici și pe Chivu Stoica, ei lucrau la partid. Și ne-am dus și noi trei de la guvern. La partid. Și Maurer le-a spus care este dorința lui Dej, că Dej dorește să se producă schimbarea înainte de a muri el. Să fie convins că dorința lui a fost îndeplinită. L-a susținut Bodnăraș, eu nu puteam să mă susțin pe mine, am vrut să văd ce spun ceilalți. Ceilalți au rămas cam surprinși. Dar Drăghici a intervenit și a spus: „De ce e nevoie să facem schimbarea asta înainte de a muri Dej? Ce-o să spună opinia publică din țară, ce-o să spună opinia publică internațională, că nici nu am așteptat să moară Dej și l-am și înlocuit. E bine să facem lucrul ăsta după ce moare Dej”. Ne întâlnim din nou cei șase și aplicăm hotărârea care va fi luată. În sensul ca eu să fiu ales ca prim secretar al comitetului central. După ce a murit Dej, în prima zi, Dej a murit seara și a doua zi m-am dus la partid de dimineață. Și l-am găsit pe Maurer și pe Chivu Stoica în birou la Ceaușescu. Și am întrebat: „Ce faceți aici?” „Păi am hotărât să convocăm biroul politic să hotărască problema conducerii”. „Păi cum așa, am stabilit să ne întâlnim toți cei șase. Păi nu mai este timp, că vin delegații străine la înmormântare și nu știu ce, și că trebuie să ne ducem imediat la Biroul politic”. Și ne-am dus la biroul politic.

CM: Care avea 10 membri?

GA: Erau mai mulți. Erau vreo 11 sau 13 membri. Și ia cuvântul Maurer: „Măi tovarăși, consultându-mă cu un grup de tovarăși mai vechi în partid, am ajuns la convingerea că înlocuirea lui Dej se poate realiza numai prin persoana tovarășului Ceaușescu”.

CM: Deci Maurer îl propune pe Ceaușescu?

GA: Da, Maurer îl propune pe Ceaușescu.

Nu s-a pus la vot, toți au tăcut și am trecut repede la comitetul central. Și la comitetul central s-a aprobat fără murmur alegerea lui Ceaușescu ca prim secretar. Așa s-a lucrat repede, surprinzător ca să nu aibe posibilitatea oamenilor să se reculeagă și să pună apoi întrebări. Dacă nu mai sunt și alte propuneri. Și așa s-a realizat alegerea lui Ceaușescu ca prim secretar al comitetului central. Nu era secretar general atunci funcția în partid.

CM: Și Maurer probabil că avea în momentul acela sprijinul celorlalți.

GA: Avea sprijinul lui Chivu Stoica, al lui Drăghici și al lui Ceaușescu. În primul rând, el trebuia să fie sigur pe postul de prim-ministru. Cât a fost prim-ministru, eram în coasta lui. Și avea frică de mine. Avea frică de faptul că, dacă ajung secretar general al partidului, o să-l înlocuiesc. Și, atunci, judecând prin prisma intereselor personale, a socotit că e mai sigură candidatura lui Ceaușescu pentru a-și menține postul de prim-ministru. Chivu Stoica era numai secretar al Comitetului Central, i s-a propus să ia președinția consiliului de stat, o funcție foarte importantă atunci în stat. Și-a acceptat Chivu Stoica. În dauna hotărârii ferme care mi-a comunicat-o și în preziua acestei schimbări de atitudine care s-a produs din partea lui Maurer. A fost la mine acasă și mi-a spus că mă va susține, că sunt cel mai nimerit, și așa mai departe, ca a doua zi să-și schimbe părerea numai pentru faptul că i s-a promis acest post foarte important.

CM: Și Drăghici?

GA: Drăghici în continuare ministru de interne.

CM: De ce îl susținea Drăghici pe Ceaușescu?

GA: Pentru că erau foarte buni prieteni amândoi. Și Drăghici socotea că poate să-l înlocuiască pe Maurer pe funcția de prim-ministru. Drăghici s-a și pregătit în direcția asta, și-a luat o casă vizavi de Maurer, pe care a mobilat-o cu mobilă adusă din străinătate, din Italia sau din Franța. O casă foarte mare, deci se pregătea să preia funcția de prim-ministru. Însă s-a produs niște conflicte între ei, între Ceaușescu și el, și Drăghici. Nu se înțelegeau femeile între ele, și de aceea, cum doamna Ileana avea foarte mare influență asupra lui, s-au răcit relațiile între ei. Dar Drăghici a acceptat soluția asta, pentru că ținea spre funcția de prim-ministru al guvernului.

CM: Neștiind că și Maurer avea aceeași speranță și din același...

GA: Maurer era în vârstă, putea să iasă la pensie, și deci cine putea să-i ia locul decât Drăghici? Deci interesele personale, carieriste, oportuniste a predominat în cântărirea lucrurilor și în hotărârea care a fost luată cu privire la alegerea lui Ceaușescu ca prim secretar.

CM: Dar imediat după aceea are loc congresul partidului și se stabilește principiul necumulării de funcții de partid și funcții de guvern?

GA: Așa este. S-a socotit că Dej a făcut exces de cultul personalității preluând și președinția Consiliului de Stat. La Consiliul de Stat era mult de lucru. Și că nu se ocupase jos de probleme de partid. Și atunci s-a hotărât că nu mai trebuie să fie cumul de funcțiuni. Cei care lucrează pe linie de partid și au funcții de conducere nu pot să îndeplinească funcții pe linie de stat. Și lucrul ăsta s-a introdus și în statutul partidului care a fost votat la Congresul din '65. Numai că, la Conferința Națională din '67, s-au adus argumente că totuși este bine ca să fie unificate funcțiile, deci contrar celor ce am stabilit în congres. S-a schimbat și statutul în direcția asta și astfel Chivu Stoica și-a dat demisia din funcția de președinte al Consiliului de Stat și a fost ales Ceaușescu ca președinte al Consiliului de Stat și Secretar General al Partidului. Rămânea numai Maurer cu funcția de stat de prim-ministru.

CM: Deci, din acel moment, Ceaușescu trebuie să-și consolideze...

GA: De la Conferința Națională Ceaușescu începe să-și consolideze poziția. Din '67 și până în '69 și-a pus la regiuni, la județe, erau regiuni atunci, oamenii lui de încredere. Și sigur că oamenii aceștia care au fost aduși de el, nu promovați în mod natural, cum era practica înainte, sigur că erau obligați față de el. Toți delegații care au fost aduși la Congresul al X-lea au fost delegați cântăriți bob cu bob și numai cadre care socotea că Ceaușescu este cel mai potrivit ca el să fie reales ca secretar general al partidului. S-a discutat în toate organizațiile de partid, la toate conferințele județene, că Ceaușescu trebuie să fie reales ca secretar general al partidului. Toți delegații care au venit la congres au venit cu această deviză. Realegerea lui Ceaușescu ca secretar general. Și așa s-a întâmplat.

CM: În '69.

GA: La congresul din '69. S-a produs așa cum am spus, și-a pus oamenii lui peste tot. Dar cu schimbarea mea congresul nu a fost în totalitate de acord, fără să se manifeste deschis, ci numai prin tăcere.

CM: Vă referiți la nealegerea dvs. în prezidiul permanent în '69?

GA: Și în comitetul central în '69.

CM: Și care au fost motivele pentru care nu ați mai fost reales, sau ce motive s-au dat?

GA: Motivele au fost neîntemeiate. S-a apreciat că activitatea mea a fost necorespunzătoare. Cât am lucrat la guvern, cât am lucrat la syndicate, cât am lucrat în conducerea partidului. Și sigur că am luat cuvântul și am combătut lucrul ăsta. Acuma se socotește că este nesatisfăcătoare activitatea mea, dar când s-a discutat, când s-a analizat și când s-a tras asemenea concluzii? Guvernul niciodată n-a analizat activitatea mea ca să tragă asemenea concluzii. Conducerea sindicatelor de asemenea n-a analizat niciodată activitatea mea ca să tragă o asemenea concluzie. În comitetul central n-a fost niciodată o discuție în legătură cu activitatea mea și nu putea să tragă o asemenea concluzie. Și apoi s-a folosit faptul că m-am însurat, că m-am despărțit de nevasta mea, după contrarevoluția din Ungaria.

Eu m-am despărțit de fosta nevastă în 1957. Ea era evreică. Și au fost foarte revoltați toți evreii din conducerea partidului, pentru faptul că m-am despărțit de ea. Și evreii au fost foarte bucuroși (care erau în conducerea partidului) de faptul că se pune problema alegerii sau nealegerii mele în conducerea partidului. Primii care au fost bucuroși au fost evreii care era în conducerea partidului, în frunte cu Răutu⁸⁵, cu Ștefan Voicu⁸⁶ și cu alții, Florescu și alții. Însă cauza adevărată pentru care am devenit indezirabil pentru Ceaușescu a fost faptul că m-am ridicat împotriva politicii economice care trebuia să fie hotărâtă de congres. Și anume: rata prea mare pentru acumulare, pentru dezvoltare economică. Era propus 32-35% prin directivele care au fost discutate în partid. Eu am susținut, atunci când s-au discutat directivele, 26-28%. Și asta era punctul de vedere al sindicatelor, că am discutat la sindicate, am stabilit un punct de vedere comun al sindicatului în legătură cu directivele ăstea. Afară de asta nu era în directive niciun capitol care se ocupa de problemele sociale, probleme de salarizare, probleme de asigurări sociale, probleme de creșe pentru copii, cămine pentru copii, alte probleme cu caracter social. Am combătut că nu există în tot materialul acesta un capitol care să se ocupe de problemele acestea. Așa cum punem sarcini pentru clasa muncitoare ca să realizeze sarcini economice, tot așa trebuie să-i arătăm clasei muncitoare ce-i dăm. Și în congres am susținut până la urma urmei tot 28-30% din bugetul național pentru dezvoltarea economiei și congresul a aprobat 28-30%, nu 32-35%, cum se susținea de către Ceaușescu și de către Maurer. Congresul a aprobat punctul meu de vedere. Se socotea că, menținându-mă mai departe în conducerea partidului, aș fi un obstacol foarte mare în fața politicii lui de industrializare rapidă forțată a țării. Socoteam că nu sunt destule fonduri pentru agricultură. Și l-am luat pe Banc, care era ministrul agriculturii, dacă era mulțumit cu investițiile care se prevede agriculturii și a spus că da, e mulțumit. Industria ușoară și ea e mulțumită. Eu am spus că nu este posibil să mergem cu un procent așa de mic pentru dezvoltarea industriei ușoare și industriei alimentare. Și în general pe problemele agriculturii. S-a folosit în congres și faptul că m-am însurat cu Adriana. Adriana atunci era tânără, era frumoasă, cea mai frumoasă dintre soțiile tovarășilor. Gelozia femeilor a jucat un mare rol. Nu... și s-a folosit de congres pentru a se sublinia că m-am însurat, lăsându-mi nevasta mea cu doi copii, cu o tovarășă dintr-o familie dubioasă. Adică familia Ciocârlan era o familie dubioasă. Și n-am mai fost trecut pe lista de candidați cu aprobarea tacită a congresului. Și astfel n-am putut să mai fiu ales în conducerea partidului.

Al doilea fapt care e important a fost poziția sindicatelor. Eram președintele sindicatelor din '67 până în '69. Cum spuneam, nu putea să meargă prin consi-

⁸⁵ Leonte Răutu (Lev Nikolaievici Oigenstein) (1910-1993), membru PCdR din ilegalitate, revenit din URSS în 1945, a fost membru al CC al PMR și al cercului restrâns al puterii și înainte, și după 1965, cu o influență considerabilă în cultura oficială.

⁸⁶ Ștefan Voicu (Aurel Rotenberg) (1906-1992), membru PCdR, redactor-șef adjunct al „Scânteii” din 1948.

liul de miniștri nicio hotărâre care atingea interesele clasei muncitoare. Interesele oamenilor muncii. Începuse să se încalce Codul Muncii, nu se mai respecta cele opt ore de muncă. Au început să fie luate case de odihnă a sindicatelor și date la turism, ca să facem afaceri cu ele; nu mai era posibil să mai fie trimiși fruntașii în producție gratuit în concediu de odihnă. Începuse să se desființeze cantinele, transformându-le în secții de producție, zicând că cantinele este un lucru nerentabil. Și-am ridicat problema la guvern în calitate de președinte al sindicatelor, în legătură cu cantinele. Și-am cerut să se oprească politica asta de a lichida cantinele, din contră să fie reînființate și întreprinderile noi care se construiesc în primul rând să înceapă cu cantina. Și-am strâns documentație din Statele Unite, din Anglia, din Franța, din Italia, ce rol joacă cantinele în procesul de producție. Și-am venit cu argumente științifice, demonstrând că este necesar să revenim la existența cantinelor în întreprinderi și instituții. S-a hotărât atunci să facem un proiect de hotărâre care să le lichideze pe celelalte care erau anterior, că erau vreo 20 de hotărâri în legătură cu cantinele astea pe parcursul din '48, când s-a naționalizat industria, și până în '67. Am făcut proiectul de hotărâre cu asentimentul Ministerului Muncii, asentimentul Ministerului Sănătății, Ministerului Industriei Alimentare, și al președintelui consiliului economic superior, care era Manea Mănescu⁸⁷. Cu Manea Mănescu am lucrat la acest proiect în legătură cu cantinele și a mers la biroul politic.

Ceașescu a socotit că e bine să facem un proiect de lege, nu un proiect de hotărâre a guvernului. Ne-am pus și am făcut un proiect de lege, l-am prezentat la biroul politic și atunci s-a stabilit că este mai bine să se ocupe comerțul⁸⁸ de cantine. Că comerțul prin restaurantele care le au ei pot să producă pentru cantine aducând mâncarea la fabrici. Deci s-a stabilit ca sarcină ca comerțul interior să se ocupe de aprovizionarea cu mâncare caldă a muncitorilor. În 1975, după acțiunile care au avut loc în Polonia cu Gomulka, mă pomenesc cu hotărârea Consiliului de Miniștri privind cantinele. Hotărârea care a fost respinsă la biroul politic și s-a spus să facem o lege. Am făcut și legea, dar nici aceea n-a fost aprobată, a rămas ca să se ocupe Comerțul Interior. Dar, după evenimentele din Polonia, mă pomenesc cu hotărârea semnată de Maurer și de cel care mi-a luat locul la conducerea sindicatelor, în legătură cu cantinele. Că hotărârea care a fost luată de mine înainte. S-a terminat cu evenimentele din Polonia, s-a dat dispoziție ca hotărârea asta de unde a ajuns să fie retrasă. Și a fost retrasă. Un alt lucru important pe care vreau să-l menționez, lucru petrecut înainte de Congresul al X-lea.

CM: Din anul?

GA: Din anul 1969.

Am fost într-o delegație sindicală la Paris în schimb de experiență. Când m-am întors înapoi, m-au informat tovarășii mei că s-a adoptat o hotărâre de

⁸⁷ Manea Mănescu (1916-2009), prim-ministru al RSR (1974-1979).

⁸⁸ Probabil Ministerul Comerțului Interior.

către guvern prin care se stabilește ziua de muncă, ziua lumină în întreprinderile care produc pentru comerțul exterior. Semnată de Verdeț⁸⁹ în locul lui Maurer. Și m-am dus cu această hotărâre la Ceaușescu. Și am întrebat dacă cunoaște despre această hotărâre. Și parcă era un lucru neuzit de el. „Păi, e semnată de Verdeț. Cheamă-l pe Verdeț!” Și i-am explicat ce înseamnă o asemenea hotărâre, dacă ar cădea în mâinile Biroului Internațional al Muncii. Ar însemna că în România s-a introdus munca forțată. L-a chemat pe Verdeț, l-a întrebat ce e cu hotărârea asta. Și Verdeț i-a spus: „Păi, nu vă aduceți aminte tovarășe Ceaușescu că am discutat-o împreună. Dvs. ați dat dispoziție să facem asemenea hotărâre”. „S-o retrageți de oriunde a ajuns.” Și atuncia am propus să dau eu o instrucțiune semnată și de ministrul Muncii asupra modului cum trebuie să se lucreze în întreprinderile care produc pentru export. S-a făcut o instrucțiune, semnată de mine și de ministrul Muncii, în care am prevăzut exact prevederile din Codul Muncii. Primele două ore să se plătească, două ore suplimentare să se plătească 50%, dacă se lucrează în continuare se plătește 100%. Duminicile, dacă sunt chemați la lucru, să se plătească 100%. Dar numai în secțiile în care se lucrează pentru export. Lucrul ăsta sigur că l-a revoltat, dar nu mi-a declarat-o, a socotit că e justă măsura care am stabilit-o s-o aplicăm. Deci deveniseră sindicatele un pericol pentru realizarea politicii lui de industrializare forțată a economiei țării și dintr-o politică de a reduce cât mai mult din avantajele pe care le aveau muncitorii în întreprinderi. Nu s-au mai construit cantine, nu s-au mai construit creșe și cămine pentru copii, s-au luat toate casele de odihnă a sindicatelor, toate beneficiile care le aveau membrii de sindicat pe parcurs în câțiva ani au căzut. Socotindu-se că pe primul loc este problema de producție. Și-apoi pe urmă, dacă putem să ne mai interesăm de problemele sociale ne interesăm, dacă nu, nu. Aceasta a fost politica lui de industrializare forțată a economiei și o politică socială contrară intereselor oamenilor muncii din România.

CM: Din acel moment erați deja într-un conflict practic deschis.

GA: Deschis cu el.

CM: Cu Nicolae Ceaușescu.

GA: Apoi din nou nenorocirea a fost că l-a susținut Maurer. Niciodată n-a luat Maurer cuvântul ca să mă susțină, combătând tezele tratate în directivele de dezvoltarea economiei naționale care trebuia să fie aprobate de către congres. Niciodată nu m-a susținut, din contră, m-a combătut Niculescu Mizil⁹⁰, că de problemele sociale se ocupă partidul, nu se ocupă sindicatele. Că sindicatele prea mare rol joacă, și n-ar trebui lucrul ăsta, pentru că ele sunt subordonate partidului. Ca după ce am ieșit eu de la sindicate, să vorbească Ceaușescu despre independența sindicatelor, că trebuie să terminăm cu cureaua de transmisie dintre partid și sindicate. Sindicatele sunt autonome, își fac alegerile lor în mod independent; comuniștii care sunt aleși să fie aleși pe baza încrederii și așa mai

⁸⁹ Ilie Verdeț (1925-2001), prim-vicepreședinte (1969-1974) și președinte al Consiliului de Miniștri (1980-1982).

⁹⁰ Paul Niculescu Mizil (1923-2008), membru al Comitetului Politic Executiv al PCR.

departe. O declarație demagogică, care niciodată nu a fost aplicată. Aceasta am putea spune despre evenimente care s-au produs înainte și după Congresul al X-lea. Vreau să mai menționez că, la câteva luni după Congresul al X-lea, a convocat o plenară a Comitetului Central, unde s-a dezbătut din nou problema ratei acumulărilor. Și s-a aprobat ceea ce nu a aprobat congresul – 32-35%. Și în decursul vremii a depășit și 35%, care mergea pentru industrializare. În timpul ăsta ne-am întors cu trup și suflet spre Occident. Erau atunci condiții favorabile pentru a obține credite cu dobânzi foarte mici și am luat foarte multe credite pentru dotarea industriei cu tehnică nouă cea mai înaltă, dar în realitate n-a fost tehnica cea mai nouă și cea mai înaltă, că firmele capitaliste ne dădea deja tehnologie care era depășită în țările lor. Și ne-am înglodat în datorii. În anul '65 n-am avut un dolar datorie în străinătate. Se poate citi declarațiile lui Bârlădeanu⁹¹ făcute în timpul Congresului al IX-lea, unde se vorbește categoric că trebuie să continuăm să ne dezvoltăm fără a obține credite din Occident. Pentru că acum apar foarte favorabile, dar poate să apară nu peste mult timp foarte nefavorabile și nu vom avea cu ce plăti. Asta a văzut Bârlădeanu încă din '65. Și lucrul ăsta l-am repetat eu în '69, înainte de congres. Că, între timp, Bârlădeanu a fost scos din conducerea partidului pe baza cererii lui de pensionare și nu mai avea cine să susțină problemele economice în conducerea partidului.

CM: Cerere de pensionare sinceră, sau a fost...?

GA: Nu, el a fost în dezacord cu politica economică a lui Ceaușescu. Și nemaiînțelegându-se cu el, mai ales că se lucra la directivele pentru Congresul al X-lea, a socotit că este mai bine să se pună la o parte. Și a cerut în scris cererea de pensionare. Și a fost pensionat în '68. După conferința națională.

CM: Același soartă avea să vină și pentru Maurer ceva mai târziu?

GA: Dar mai târziu. După ce era compromis complet și el. A făcut o declarație la Cluj, din care era străveziu, dar în orice caz era, că n-ar fi de acord cu politica economică a lui Ceaușescu. Și aceeași politică a avut-o și primul secretar de la Cluj. La scurtă vreme, primul secretar a fost schimbat, dar Maurer n-a putut să fie schimbat imediat și a mai dăinuit vreo câțiva ani. Până când, se vede, a intrat în conflict cu Ceaușescu, și a spus Ceaușescu: „Dom'le, mai bine du-te acasă, pensionează-te și lasă-mă pe mine să-mi fac eu politica mea economică, nu mai am nevoie de sprijinul tău”. Și astfel Maurer a trecut pe linie moartă, ca și mine și ca și alții.

CM: Și pentru dvs., linia moartă a însemnat ce? Întâi ați fost la rezervele de stat director general?

GA: Director general am lucrat din '69 până în '75, când am cerut eu să ies la pensie din cauză că am fost destituit din această instituție ca urmare a faptului că am primit pe ambasadorul ungar fără aprobarea guvernului. Am cerut pensionarea, s-a aprobat pensionarea, și am stat 22 de luni în pensie. Când am fost rechemat ca să plec în diplomatie, am acceptat să plec în diplomatie și, în

⁹¹ Alexandru Bârlădeanu (1911-1997), atunci vicepreședinte al Consiliului de Miniștri.

15 decembrie 1976, am început să lucrez la Ministerul de Externe pregătindu-mă pentru Argentina. Și în '77, în mai, m-am instalat ca ambasador la Buenos Aires.

CM: După care a urmat Uruguay și Brazilia.

GA: Uruguay a fost în timp cât am fost ambasador în Argentina, eram și acreditat în Uruguay. În '83 am terminat cu Argentina și tot în '83, în toamnă, în septembrie, am fost trimis în Brazilia și am funcționat până acum două săptămâni⁹².

CM: Ați menționat demiterea pentru motivul că ați avut o întrevedere cu ambasadorul Ungariei.

GA: Da.

CM: O întrevedere pentru a discuta ce anume?

GA: El era un ambasador nou și făcea vizită de prezentare, cum de regulă se face când un ambasador este nou într-o țară. A făcut vizite la foarte mulți miniștri și a socotit că este bine să vină și la mine. Eu am întrebat pe adjunctul meu, care era omul Securității, să se intereseze dacă pot să-l primesc pe ambasadorul ungar fără aprobarea guvernului. Și mi-a spus că pot să-l primesc. Și l-am primit pe ungar. Și am avut o discuție cu el asupra unor probleme care mă interesa în mod deosebit. Mai ales probleme sociale. Toată convorbirea mea a fost înregistrată. A doua zi, sunt chemat de Bobu⁹³ și de Pană⁹⁴. Am fost întrebat dacă am avut aprobarea, și i-am spus că n-am avut nicio aprobare. Nu am spus că adjunctul respectiv mi-a spus că pot și nu știu ce, pentru că se știa foarte bine lucrul ăsta, dar am luat-o asupra mea. L-am primit fără să am aprobarea guvernului. N-am știut că trebuie să am aprobarea guvernului, pentru că nu sunt membru al guvernului. Dar eu eram pe funcție de ministru, delegat de ministru, dar fără să par parte din guvern. Eu eram invitat de guvern când se discuta anumite cantități care trebuiau să fie scoase de la rezerva de stat, eram invitat la guvern, nu am participat la toate ședințele guvernului. Și, pentru faptul că am primit pe ambasadorul ungar fără aprobare, am fost destituit din funcție. Și, ca urmare, am cerut pensionarea mea și s-a aprobat pensionarea.

CM: Și trimiterea în America de Sud o socotiți ca un fel de surghiun?

GA: Eu m-am socotit ca un fel de exilat politic, dar făcut cu acceptul meu. Eu am cerut Argentina, m-am consultat cu Bodnăraș. Mi s-a propus întâi Costa Rica. Am spus că nu mă duc în Costa Rica că trebuia să iau toate țările alea din Marea Caraibilor, să meargă acolo un băiat tânăr care poate să se deplaseze în toate țările astea mici. Am cerut Venezuela, Mexic și Argentina, cele mai mari țări din America Latină. Și a rămas să se mai gândească. Și eu m-am gândit să mă duc să mă consult cu Bodnăraș. Eram bun prieten cu el. Și el mi-a spus: „Mergi

⁹² Gheorghe Apostol a fost ambasador în Uruguay (5 mai 1977 – 28 martie 1989), Argentina (5 mai 1977 – 27 mai 1983) și Brazilia (12 septembrie 1983 – 17 august 1988).

⁹³ Emil Bobu (1927-2014), membru al CC al PCR (1965 – 22 decembrie 1989) și al secretariatului CC al PCR (1982 – 22 decembrie 1989).

⁹⁴ Gheorghe Pană (1927-?), membru al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR (1974 – 22 decembrie 1989).

în Argentina. Eu am fost în Argentina la instalarea lui Peron⁹⁵. Argentina joacă un rol politic foarte important, luptă ca să devină liderul în America Latină, deși este dictatură militară, dar socotesc că din multe puncte de vedere e mai bine să mergi în Argentina”. Și m-am dus la Ceaușescu la chemarea lui și i-am propus Argentina. Mi-a spus că-i pericol în Argentina, că acolo e dictatură militară, atmosferă anticomunistă, să nu cumva să am de suferit. Și i-am spus: „Nu-i nimic, mă duc unde e mai greu, că nu mi-e teamă de greutăți”. „Poate o să faci tu revoluție acolo!” Și astfel s-a hotărât ca să plec în Argentina.

CM: Și astăzi, sunteți tehnic vorbind încă ambasadorul României în Brazilia, sunteți în drum spre țară.

GA: Spre țară.

CM: Cu ce gânduri vă întoarceți în țară?

GA: Cu gândurile să fiu un cetățean disciplinat. Pentru ca să acționez în țară e foarte pericol. Am suferit două atentate și nu mai vreau să-l sufăr pe al treilea. Deși, chiar dacă nu fac nimic, tot devin periculos în țară, întorcându-mă.

CM: Vă referiți la două accidente de mașină...

GA: Două accidente de mașină...

CM: Misterioase.

GA: Misterioase.

CM: Socotiți că vă întoarceți ca un om a cărui carieră politică și ale cărui ambiții au fost zădărnicate de actualul conducător?

GA: Întotdeauna am socotit lucrul ăsta, întotdeauna am fost nemulțumit, s-a procedat greșit cu persoana mea la Congresul al X-lea. Și în legătură cu asta am scris în '70 o scrisoare lungă de vreo 33 de pagini, prin care îmi manifestam nemulțumirea mea față de felul cum s-a procedat, în congres, mașinațiile care au fost folosite pentru ca să nu mai fiu ales de congres. Îi aduceam învinuiri lui Maurer, lui Chivu Stoica, lui Drăghici, lui Trofin⁹⁶ și această scrisoare a mea nu a fost discutată decât după un an. Deci făcută în '70. Și m-a chemat în '71, la insistențele mele repetate. Dar n-am discutat scrisoarea asta, zicând că toți membrii biroului politic sunt foarte revoltați pentru conținutul scrisorii. Și că problema mea nu poate fi rezolvată decât numai de congresul partidului. Pentru că congresul a hotărât să nu mai fiu ales, deci tot un congres poate să hotărască realizarea mea. Dar dacă socotește că este necesar. Dar până la un viitor congres eu ți-aș propune să mergi în diplomatie. Și am refuzat în mod categoric, argumentând cu modul în care a procedat Hrușciov cu Molotov. Și am plecat cu hotărârea de a nu merge în diplomatie. Și am rămas în continuare ca director general al rezervelor de stat. În '72 se produce al doilea accident de mașină cu urmări, putea să fie tragice și pentru mine și pentru soția mea. A căzut victimă numai femeia de serviciu, soția a scăpat ca prin urechile acului și am scăpat numai pentru că am

⁹⁵ A doua instalare în funcția de președinte a lui Juan Domingo Perón (1895-1974) a avut loc la 12 octombrie 1973.

⁹⁶ Virgil Trofin (1926-1984), secretar al CC al PCR (1965-1971), membru al Comitetului Politic Executiv al PCR (1974-1984).

fost catapultat afară. S-a deschis ușa automat și m-a azvârlit afară. Altfel aș fi intrat prin parbriz și dracu știe dacă aș mai fi scăpat cu viață. Aceasta pentru faptul că am refuzat să plec în diplomatie și eram periculos rămânând în țară. Și s-a rezolvat problema asta care l-a satisfăcut și pe el și m-a satisfăcut și pe mine plecând în diplomatie de abia în '76.

CM: Deci acesta este sentimentul dvs. ca om căruia i s-a făcut o nedreptate? Dar dacă priviți situația din țară, ați pornit pe această cale a comunismului, presupun că ați crezut în comunism...

GA: Și cred și acuma..., dar nu comunismul lui Ceaușescu, un comunism care nu înseamnă un comunism, înseamnă contrariul comunismului, pentru că comunismul nu înseamnă lipsă de libertate și de democrație. Comunismul nu înseamnă un stat polițist, înseamnă un stat democratic, în care cei care au dreptul să-și spună părerea, să și-o spună în mod deschis, fără teamă de a fi pus în situația să sufere diferite consecințe.

CM: Dar înseamnă totuși statul în care conduce și există un singur partid?

GA: Un singur partid. Dar se poate și cu un singur partid să existe libertate și democrație.

CM: Un partid în care să aibe loc discuții.

GA: Sigur. Dacă se citește statutele partidului, de la existența lui și până acum se vorbește despre libera discuție în partid. Despre libera exprimare a părerilor. Să susții punctul de vedere și, dacă majoritatea este de altă părere, trebuie să o consideri ca pe propria părere, după ce s-a adoptat hotărârea.

CM: Aș vrea, poate cu riscul de a vă face o nedreptate, să amintesc că, atunci când conducerea partidului a hotărât să elucideze demiterea lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi...

GA: Da.

CM: ... în '56 sau imediat după '56?

GA: În '57.

CM: Ați spus atunci că Miron Constantinescu și Chișinevschi au încercat să introducă în partid teoria unui posibil schimb de păreri în afara partidului, că s-au ridicat contra centralismului democratic și că vroiau ca partidul să aibe mai multe grupuri, fiecare cu libertatea de a discuta problemele?

GA: Nu a fost exact așa, n-au susținut părerea că trebuie să fie mai multe grupuri în partid, pentru că asta ar fi însemnat confirmarea învinuirii care li se aduceau pentru muncă fracționistă. Pentru faptul că se întâlneau în afara cadrului organizat de partid și discutau probleme de partid. Ei pentru asta au fost învinuiți.

CM: Ce spuneți astăzi, că partidul comunist poate exista, înțeleg cel puțin că spuneți lucrul ăsta, poate exista și într-o formă în care se pot discuta problemele deschis, și nu trebuie să vină hotărârile numai de sus în jos. Nu revine cam la același lucru?

GA: Nu. Eu înțeleg atuncea când vrei să iei o măsură, vrei să iei o hotărâre care are un caracter general și care atinge interesele oamenilor muncii, a poporului, trebuie să fie discutată în popor și poporul să spună părerea dacă e bine

sau nu e bine. Dacă e bine așa, sau nu e bine așa. Și cele ce se hotărăște de către organizația de partid jos se transmite sus, se analizează și apoi se ia hotărârea definitivă. Aceasta a fost una din principiile de bază ale partidului. Nu s-a respectat întotdeauna, dar așa trebuie să se producă. Există un centralism democratic, este adevărat, dar centralismul democratic nu înseamnă a se lua hotărâri de către unul singur sau de către o grupă de oameni, înseamnă a se lua o hotărâre colectivă a organelor de conducere colectivă ale partidului. Comitetul Central trebuie să fie organul hotărâtor, care aplică politica stabilită de către congresul partidului. Congresul partidului, forul suprem, stabilește linia generală, în baza liniei generale acționează comitetul central pentru realizarea ei. Dar nu mai e comitet central astăzi, nu mai e nici guvern astăzi, într-un regim socialist, nu există regim comunist în România și nu există regim comunist nici în Uniunea Sovietică, nici acuma nu există. Există regimuri socialiste. Există anumite etape pe care trebuie să le trăiască un regim socialist ca să ajungă la comunism. Dar în România cu atât mai puțin se poate vorbi despre un regim comunist, asta este limbajul folosit în Occident, dar nu este un regim comunist, e un regim socialist. Într-un regim socialist trebuie să existe posibilitatea de a se organiza liber oamenii muncii în sindicate, de a se organiza liber în asociații profesionale, cum sunt ziaristii, cum sunt inginerii, liber profesioniștii, așa a fost în trecut și au fost lichidate pe parcurs de Ceaușescu. Sindicatele au un mare rol în condițiile unui regim socialist. Sindicatele nu numai că apără interesele clasei muncitoare, dar și legisfează măsuri care trebuie să îmbunătățească condițiile de muncă și de viață ale muncitorilor. Acest lucru s-a făcut într-o anumită parte până în anul 1962, dar mai abtîr s-a făcut din '67 până în '69, când am revenit la sindicate. Am lucrat la niște statute noi, că trebuia să aibă loc congresul sindicatelor, statute noi pentru confederația generală a muncii, a uniunii generale a sindicatelor și statute noi pentru uniunile sindicatelor pe ramuri, unde precizam că sindicatele sunt libere și independente, că conducerea partidului nu trebuie să dea dispoziții sindicatelor. Sindicatele le acceptă dacă sunt de acord cu ele, dacă nu sunt de acord cu ele, poate să le contrazică. Acestea erau prescripțiile de bază ale statutelor Uniunii Generale a Sindicatelor și a sindicatelor pe ramură. N-am mai avut loc să ajung la congresul sindicatului, ele au avut loc după Congresul al X-lea al partidului, unde s-a făcut declarația aia demagogică a lui Ceaușescu și, care, în realitate, nu s-a aplicat nici până acum.

Sindicatele au de jucat un mare rol și cel mai bun rol îl îndeplinesc sindicatele din Ungaria, care au dreptul să-și spună părerea și asupra directorilor de întreprindere, nu se poate numi un director într-o întreprindere fără aprobarea sindicatului din fabrica respectivă.

Același lucru trebuia să se producă și în România, dacă rămâneam în continuare președinte al sindicatelor și dacă aveam înțelegere din partea lui Ceaușescu, care era factorul principal în conducerea partidului.

CM: Dar, dacă priviți în urmă, unde s-a deviat, unde s-a întâmplat punctul de rupere al acestui sistem, în care credeți și spuneți că credeți în continuare?

GA: Punctul de rupere s-a produs la conferința națională din 1967⁹⁷. Dacă mergeam în continuare în baza celor stabilite la Congresul al IX-lea, prin neacumularea de funcții, rămânea funcționarii de partid să lucreze la partid, funcționarii de stat de asemenea fără să cumuleze sarcinile, era bine. Am fi avut un președinte de guvern, am fi avut un parlament, un parlament cu adevărat, și am fi avut o conducere de partid care să se ocupe de probleme de partid, și să nu aibe funcții directe pe linie de stat. Dacă am fi mers pe linia stabilită la Congresul al IX-lea, ar fi fost foarte bine și am fi fost chiar un exemplu pentru multe țări socialiste.

CM: Pe plan economic?

GA: Pe plan economic, tot din 1967 s-a schimbat poziția și s-a consolidat după Congresul al X-lea din 1969. O politică personală economică a lui Ceaușescu.

CM: Și cultul personalității, nu e într-un fel produsul sistemului?

GA: Se poate vorbi de lucrul ăsta, că ar fi un produs al sistemului, lucrul ăsta s-a întâmplat în Uniunea Sovietică, pe care l-a combătut Hrușciiov, dar însuși el a devenit un cult pentru Uniunea Sovietică cât timp a fost în conducere. După părerea mea, cultul personalității se produce numai atunci când conducerea nu este agreată de partid și de popor. Și atunci, pentru a-ți impune punctul de vedere, pentru a-ți impune puterea, ai nevoie de cultul personalității. Ceaușescu nu avea niciun fel de cult. Nu era cunoscut, decât foarte puțin în rândurile poporului. Ne-a folosit pe toți pentru a-i face cultul lui, până la Congresul al X-lea, când deja se simțea stăpân pe situație. Și a continuat cu cultul personalității, susținut în principal de Maurer și de alții, și a devenit ce a devenit. A devenit o boală de care nu se poate tămădui. Boala puterii este o boală foarte periculoasă. Și astfel s-a născut cultul personalității în România, care a depășit cu mult cultul lui Stalin în Uniunea Sovietică, ținând seama de mărimea țării noastre și de rolul pe care-l jucăm noi în lume, alături de celelalte popoare, de celelalte națiuni. Eu socotesc că nu este un produs al sistemului, dacă sistemul se bazează pe libertate și pe democrație.

CM: Nu este, totuși, ciudat să fixați acest punct de rupere în momentul când se termină o eră, se termină era lui Gheorghiu-Dej. E o eră la care ați participat la cel mai înalt nivel, și foarte activ, e o eră în care syndicatele nu au fost libere, e o eră în care industrializarea a fost destul de brutală, colectivizarea și mai brutală, e și o eră în care atâția oameni au fost închiși sau trimiși la canal?

GA: E adevărat, folosesc și eu un cuvânt, care se folosește în general cu privire la revoluții. Și revoluția franceză a avut victimele ei. O transformare profundă, economică, politică și socială, când trebuie să dărâmi un sistem, când trebuie să deposedezi de putere, bancheri, fabricanți, moșieri, nu se poate să nu producă victime, pentru că aștia nu cedează puterea de voie, așa cum nici în țara românească nu este ușor pentru un partid comunist, ținând seama de perioada în

⁹⁷ Conferința națională a PCR din 6-8 decembrie 1967 a permis consolidarea puterii lui Nicolae Ceaușescu, controlarea de către acesta a partidului și instituțiilor guvernamentale.

care în România s-a produs transformările cunoscute, ca să ajungă la putere și să renunțe la ea. Noi avem curajul să susținem că partidul comunist, datorită conducerii sale, a reușit să străbată până la abdicarea Regelui niște momente foarte importante, care puteau să fie folosite pentru intervenția armată a Uniunii Sovietice în treburile interne ale României. Pentru că au fost foarte multe încercări din partea celor deposezați de putere, pentru ca să împiedice avansul comuniștilor în conducerea statului. Mă refer la reforma agrară care s-a produs împotriva voinței moșierilor și cu care ocazie au fost împușcați țărani în Oltenia și în alte părți, în timpul când Rădescu⁹⁸ era prim-ministru. Generalul Rădescu.

Au fost rezistențe împotriva partidului comunist mascate și mai puțin mascate. Pentru a asigura succesul în politica internă a țării era necesar să se ia și anumite măsuri de constrângere. Nu am folosit decât metodele care le-am cunoscut de la burghezie, de la moșierime. Și comuniștii au fost băgați în lagăre, și-au fost puși să presteze muncă forțată. Eu am lucrat trei ani aproape la Calea Ferată dintre Bumbești și Livezeni, într-un regim foarte aspru. Eram bătuți cu ghioagele, legați de pom, bătuți, pentru faptul că aveam o idee numai. Asta era motivul principal. S-a folosit Canalul, este adevărat. Oameni care au acționat împotriva regimului de atunci, nu au fost oameni luați la întâmplare, ci oameni care au fost judecați, condamnați și în loc să-și facă condamnarea în închisoare și-au făcut-o lucrând la Canal. Dar canalul ăsta nu l-am terminat. S-a făcut alt canal. Forța de muncă principală era deținuții și armata; deci odată cu terminarea canalului, nu s-a renunțat la practica care s-a folosit atunci.

Dar, gândind cu voce clară, adică cu voce tare, eu mă întorc în țară, nu cu gândul să renunț la cauza pentru care mi-am sacrificat viața. Eu voi continua să acționez pentru un comunism, pentru un socialism cu adevărat socialist. Adică să se bucure poporul de libertate, să se bucure de democrație. Sindicatele să fie refăcute în sensul în care eu am dorit și n-am reușit. Țărănimea să-și aibe organizația ei politică, țărani să primească pământ în plus, eu am propus la data respectivă să aibe jumătate de hectar, cu o jumătate de hectar o familie țărănească poate să-și asigure existența și poate să asigure și produse pentru piață. Acesta este crezul meu cu privire la țărănime. Pentru că, dacă am ajuns unde am ajuns, s-a datorat și faptului că, chiar și puținul teren care l-am pus la dispoziția țăranilor, este puțin în legătură cu asigurarea existenței lor. Însă, atunci când am hotărât, erau condiții mai bune, pentru că, renunțând la politica colectărilor și introducând politica contractărilor de produse ale țăranilor, am stabilit ca cooperativele de producție, în primul rând, să asigure plata țăranilor pentru munca efectuată, să asigure cantitățile necesare pentru pensionari, care nu mai puteau lucra; și din producția cooperativă trebuia ca 2% să fie repartizată pentru pensionari și pentru bolnavi; și trebuia să fie pusă sămânța la o parte și ce rămânea se putea contracta cu statul. Asta a durat până când a venit Ceaușescu la putere.

⁹⁸ Nicolae Rădescu (1874-1953), prim-ministru între 6 decembrie 1944 și 28 februarie 1945. Demis de regele Mihai, în urma ultimatumului dat de Andrei Ianuarevici Vișinski, trimisul lui Stalin.

Ceaușescu a pus problema: întâi contractarea pentru stat și ce rămâne putem să dăm țăranilor. Și rămân țăranii fără să primească nimic de la cooperativă și atunci baza existenței lor era bucățica aia de pământ. Dar și pentru bucățica aia de pământ făceau o politică președinții cooperativelor de producție, că nu putea fiecare să meargă regulat la muncă, că mai aveau și alte probleme în gospodărie și atunci îl lua folosința asta și rămânea fără folosință. Este o situație destul de grea. Chiar după folosința asta care o are țăranii, sunt obligați să dea statului o anumită parte din producția lor, nu este de ajuns că sunt planificate pentru stat cantitățile importante ale cooperativelor de producție. Și gospodăriile particulare, ale membrilor cooperativei, sunt obligate să dea pentru stat. Se face recensământul animalelor în fiecare început de an. Stabilește câte găini are cetățeanul în curte, câți porci are în curte, câte vite mari are, nu... câți pomi fructiferi sunt, câtă vie are și atunci în funcție de niște norme care se stabilesc de sus, se stabilește dacă ai 10 găini trebuie să dai pentru un an câteva sute de ouă, dacă nu îmi dai ouă, îmi dai carne, ai livadă, așa cum are tatăl lui Adriana (soția – n.n.), pentru fiecare pom, și fiecare sortiment de fructe trebuia să ai o anumită cantitate. Are un petec de vie în curte, care a plantat-o de când m-am însurat eu cu Adriana, pentru că folosința lui a fost luată și a lui Tatiana (soacra – n.n.) de asemenea a fost luată, dar la cantitatea asta de vie trebuie să dea o anumită cantitate de vin pentru stat. Deci țăranul a devenit un fel de, nu greșesc dacă spun, un fel de rob al statului. Nu mai e stăpân pe el, nici pe casa lui, numai fumul a rămas care nu este imposibil. Cum îmi spunea fratele meu, numai fumul, frate, nu este imposibil. Avea o vacă cu lapte, contract la lapte.

El tot anul – când am fost în octombrie și încă mai avea de plătit contractul de lapte. „Bine, dar tu ce mănânci?” „Eu încep să mănânc lapte după ce mi-am achitat contractul.” Asemenea stare de lucruri o trăiește țăranul de astăzi. Ori aceasta n-a fost în ideile noastre, nu pentru asemenea cauză am luptat noi. Trebuie să fie redresate toate lucrurile greșite care s-au produs în perioada timpului, din '69, să spunem, și până astăzi. O schimbare radicală care trebuie să se producă în țară.

CM: Și vedeți o posibilitate? Aveți vreo speranță în sensul acesta?

GA: Eu am încredere în poporul ăsta, pentru că la fiecare momente grele prin care a trecut s-au născut oameni care s-au pus în fruntea lui și-au rezolvat niște probleme. Nu se poate ca poporul ăsta să sufere, să se autosinucidă (sic!). Nu este posibil. Trebuie să apară oameni care să se pună în fruntea luptei lui pentru reinstaurarea unui regim cu adevărat democratic socialist. Propriu-zis, trebuie să se producă o nouă eliberare, a poporului român din situația în care se află astăzi. Și această eliberare nu o poate realiza decât poporul însuși. Și eu am încrederea asta că poporul nu poate să suporte până la nesfârșit stările de lucruri existente în țară.

CM: Vă gândiți la o izbucnire? Sau vă gândiți la o situație, la un act de disperare?

GA: Păi sunt deja, acte de disperare se înregistrează. Acțiuni spontane s-au înregistrat și se înregistrează. Iată la Brașov: nu știu dacă sunt șase luni de când

s-a produs prima răzmeriță și acuma a apărut din nou. Și probabil că nu va fi numai Brașovul care se va ridica, probabil că vor mai fi și alte centre muncitorești. Și dacă vor să pună în aplicare hotărârea asta cu desființarea satelor, se ridică țărănimea, pe această problemă se ridică țărănimea, care și așa este nemulțumită de stările de lucruri existente în agricultură.

CM: Dar statul are un uriaș aparat represiv, pe de o parte, și pe de altă parte a strâns cureaua atât de mult, încât are mijloacele de a da drumul la curea puțin. Deci are posibilitatea de a face față unor situații de genul acesta și poate de-aia nu s-au ivit la noi în țară până acum.

GA: E un stat polițist – este adevărat. Baza de susținere a lui este Securitatea în primul rând. Dar nici Securitatea nu poate să-l susțină până în pânzele albe, trecând prin sabie și cenușă poporul ăsta. Și în rândurile lui sunt oameni care gândesc, care văd și gândesc, dar n-are gură să spună. În calitate de securist mai puțin poate să spună decât un cetățean de la țară sau de la oraș, un țăran sau un muncitor.

CM: Și din rândurile partidului?

GA: Și în rândurile partidului cred că sunt nemulțumiți, pentru că ăștia care manifestează la Brașov nu sunt nemembri de partid. Majoritatea zdrobitoare sunt membri de partid. Deci comuniști.

CM: Iar la vârfurile partidului?

GA: Vârful partidului este aproape izolat de masa membrilor de partid. Conducerea partidului – când vorbesc de conducerea partidului mă refer la un grup foarte restrâns – este izolată complet de partid și de popor. Este o contradicție frapantă între conducere și popor. Și nu se poate ca poporul ăsta să nu izbucnească și să-i alunge, ca pe niște netrebniți. Au transformat țara asta într-o țară de oameni care trebuie să cerșească. Am ajuns la cele ce spunea pe vremuri Eminescu: *suntem țară bogată și cerșim din poartă-n poartă*. Ca să mă duc eu la țară, la fratele meu, și să cumpăr făină pentru mămăligă din București, vă închipuiți ce situație este la țară. Cât timp mai poate țara noastră să suporte? În '907 cum s-au ridicat țăranii? Pentru că le-a ajuns cuțitul la os. Aproape a ajuns cuțitul la măduva spinării. Nu se poate ca țărănimea asta să nu se revolte. Și va avea alături de ea muncitorimea, nu va fi ca în 1907, când clasa muncitoare era dezorganizată și nu aveau un aliat, un sprijin.

CM: Vedeți vreo încurajare în cele ce se întâmplă sau, cel puțin, cele care se discută în Uniunea Sovietică astăzi?

GA: Eu cred. Eu cred că există în popor o influență pozitivă prin măsurile pe care le ia Gorbaciov în problemele economiei, pentru democratizarea vieții politice din țară; pentru libertățile care le asigură deocamdată. Dar eu nu cred că se va întoarce din drumul lui pentru măsurile luate pentru încurajarea agriculturii. Țăra este un scop foarte important. Nu se poate să nu aibă influență asupra țărănimii și în general asupra poporului român măsurile care se iau în Uniunea Sovietică. Numai că este timpul prea scurt. Trebuie să vedem cum ajunge până la capăt Gorbaciov cu măsurile pe care le preconizează el privind reorganizarea economiei.

CM: Dacă va ajunge.

GA: Dacă ajunge. Și eu sunt sigur că va ajunge. Eu am certitudinea că va ajunge.

CM: Vedeți posibilitatea ca Uniunea Sovietică să joace un rol în aducerea unei schimbări la noi în țară?

GA: În mod direct, nu. Pentru că Uniunea Sovietică nu mai dorește să se amestece în treburile altor țări. A făcut-o în Ungaria, a făcut-o în Cehoslovacia și s-au fript. Au încercat să facă și în Polonia și puteau să facă în Polonia același lucru ca în Cehoslovacia și n-au făcut. Cu atât mai puțin poate să facă în România. O intervenție directă în România nu este posibilă. Depinde de schimbarea situației în România, depinde numai de poporul român. Și va avea sprijinul moral politic fără îndoială și din partea Uniunii Sovietice dacă acest curs spre o democratizare, o liberalizare a regimului se va produce în România. Ar fi extraordinar de rău dacă Uniunea Sovietică s-ar băga în treburile interne ale României și dacă ar interveni pentru vreo schimbare. Asta este imposibil să se producă. Dacă e un curs care a început în mod spontan, dar poate să aibă un caracter organizat, reacția poporului față de stăpânirea actuală, Uniunea Sovietică va încuraja un curs de liberalizare, democratizare a regimului politic din România. Pentru că aceasta corespunde și cu linia politică a partidului comunist al Uniunii Sovietice, a guvernului sovietic.

CM: Voiam să vă întreb de reacția delegației române la Congresul al XX-lea al partidului comunist al Uniunii Sovietice⁹⁹, la discursul secret al lui Hrușciiov, în care a înfierat cultul personalității lui Stalin, și ce efecte a avut la noi în țară.

GA: Delegația care a venit trebuia să facă un raport în legătură cu lucrările congresului partidului comunist al Uniunii Sovietice la care a participat. Dar s-a produs o discrepanță între membrii delegației. Era Borilă, cu Chișinevski și cu Miron Constantinescu care trebuiau să lucreze la raportul ăsta.

CM: Care-l însoțiseră pe Gheorghiu-Dej.

GA: Îl însoțiseră pe Gheorghiu-Dej. Chișinevski și Miron Constantinescu au încercat să bage în raport, chiar pusese rău pe alb, că s-ar fi petrecut și în România cazuri asemănătoare cu acelea care s-au petrecut în Uniunea Sovietică. Borilă n-a fost de acord. Și l-a informat pe Dej despre intențiile celor doi, că vor să bage în raport lucruri asemănătoare ce s-ar fi produs în România ca și în Uniunea Sovietică. I-a chemat Dej pe ei și au fost întrebați despre aspectele asemănătoare care s-ar fi produs în România ca în Uniunea Sovietică și n-au fost în stare să susțină argumentele. Și atunci s-au întâlnit în afara conducerii partidului, a stat de vorbă și cu Moghioroș, a stat de vorbă și cu Părvulescu, el era cel mai în vârstă dintre noi, convingându-i că trebuie combătut cultul personalității și în România, pentru că și în România s-au produs niște cazuri asemănătoare. Sigur că lucrul ăsta a fost discutat în conducerea partidului. De ce era necesar să aibe discuții în particular și să nu aștepte să facă raportul ăsta? Îl aducea la biroul

⁹⁹ 14-25 februarie 1956.

politic și îl discutam în biroul politic, fără ca să fie nevoie să-și recruteze susținători. Am avut o discuție în biroul politic care a durat 10 zile. Și, până la urma urmei, s-a considerat că activitatea lor era împotriva conducerii partidului, că la noi nu s-a produs un cult al personalității lui Dej. Însuși Dej a combătut propriul lui cult. Era lozinca în timpul lui Ana Pauker, spunea așa: „Ana Pauker și cu Dej a băgat spaima-n burgheji”. Când a căzut Ana Pauker și cu Luca, a început presa să vorbească despre Dej. Câteodată la superlativ. Și această cultivare a personalității lui Dej o făcea Chișinevschi, care avea propaganda în mână. Și Răutu, care era adjunctul lui Chișinevschi. Și i s-a atras atenția de câteva ori lui Chișinevschi să înceteze presa a-l ridica în slăvi pe Dej. Și atuncea s-a convocat o ședință cu toți ziariștii la care a fost și Dej. Și a rugat să se înceteze cu cultivarea cultului lui. Pentru că Dej nu este unicul om care conduce destinele partidului și a țării. Este o conducere colectivă și despre conducerea colectivă a partidului să vorbească în presă. Ca să aibă de suferit oamenii din cauză că și-au spus părerile în conducerea partidului, nu, nu au fost asemenea lucruri. A fost problema lui Ana Pauker și a lui Luca unde tot partidul a discutat, conducerea partidului a discutat și a luat măsurile cunoscute. Deci nu au fost niște măsuri arbitrare luate împotriva lui Ana Pauker, lui Luca și lui Teohari Georgescu. S-a pus problema că Securitatea a trebuit să fie sub conducerea partidului direct, adică să formeze un consiliu al Securității, care să fie legată de partid și nu de guvern. Sigur că acest lucru era cât pe ce să-l hotărâm. Dar pe urmă am renunțat la teza asta. Totuși, guvernul este guvern și trebuie ca securitatea să facă parte din guvern și să fie sub auspiciile guvernului, nebagându-se partidul în mod direct în treburile Securității. Discuțiile au durat mult, până când au fost determinați să-și facă autocritică și unul și altul, și Chișinevschi și Miron Constantinescu și apoi am convocat Plenara Comitetului Central, unde s-a pus în discuție poziția lor. A fost combătută această poziție și în unanimitate s-a luat hotărârea ca să fie eliminați din conducerea partidului. Deci au încercat, dar n-au reușit, nici nu puteau să reușească, să-l dărâme, să folosească cuvântul ăsta, pe Dej din fruntea conducerii partidului și a statului. La ora aia de atunci, nici nu era altă soluție. Dar ei se vede că au fost încurajați în timpul discuțiilor la congres la Moscova, Chișinevschi cunoștea foarte bine limba rusă, Miron Constantinescu de asemenea cunoștea limba rusă, Borilă de asemenea cunoștea limba rusă și probabil că s-a influențat direct sau indirect că ar trebui deschisă o acțiune împotriva lui Dej în țară, după ce se întorc de la congres. Și au încercat lucrul ăsta, însă n-a reușit.

CM: Însă discursul lui Hrușciiov a fost dezvăluit conducerii partidului în România? Comitetului Central?

GA: Păi discursul ăsta s-a făcut în fața congresului. N-a fost secret documentul, delegația l-a adus în țară.

Și l-au citit toți membrii conducerii partidului. Și am prelucrat acest raport al lui Hrușciiov în organizații de partid. Am discutat, s-au combătut anumite fapte care s-au produs, unde s-au produs ele, s-au luat măsuri de îndreptare, dar nu erau fapte de natura celor care au fost demascate de Hrușciiov. Acolo era vorba de zeci de mii de oameni sacrificați în timpul lui Stalin.

**A Personal History of Romanian Communism.
An Unpublished Interview with Gheorghe Apostol,
conducted by Christian Mititelu (BBC, on April 22, 1988)
(Abstract)**

Keywords: Nicolae Ceaușescu, Gheorghe Apostol, BBC, Romanian Communist Party.

The interview with Gheorghe Apostol, one of the most significant Communist leaders and considered a potential successor to Gheorghe Gheorghiu-Dej alongside Nicolae Ceaușescu, took place on April 22, 1988. This occurred during his transit through London on his way back to the country after completing diplomatic missions in South America. The purpose of his visit to the BBC seemed to be to criticize the regime's policies, particularly the emasculation of trade unions and the personality cult of Nicolae Ceaușescu. During the meeting with editor Christian Mititelu, unprecedented biographical confessions emerged about his entire journey as a Communist leader who had known Stalin, from the illegalist period to his marginalization in the Romanian Communist Party. Gheorghe Apostol conditioned the broadcast of the interview to take place after his death or the death/removal of Ceaușescu, depending on which occurred first. The agreement was honored, and in April 1990, the BBC aired a 50-minute program featuring the main excerpts from the interview. Readers of the "Archiva Moldaviae" magazine have the opportunity to read the transcript of the entire interview given to the BBC.

Alex Drace-Francis, *Istoria mămăligii. Povestea globală a unui preparat național*, București, Editura Humanitas, 2023, 292 p.

Încă din vremea când în Europa se constituiau națiunile și chiar mai de devreme, românii au fost văzuți ca un popor de țărani care se încălțau cu opinci și mâncau mămăligă. Cu alte cuvinte, niște opincari și mămăligari. În secolul al XIX-lea românii înșiși încep să se privească drept o națiune de țărani, adică de mămăligari și de opincari. Și cu toate acestea, istoricii români – de la cei romantici până către cei din zilele noastre – nu s-au învrednicit prea mult să studieze nici țărănul, lăsat pe seama unei alte științe, și cu atât mai puțin aspectele stigmatizante ale identității sale vestimentare sau alimentare. Țărănul a rămas ceea ce a fost dintotdeauna: un veșnic ignorat al istoriei. Dacă pentru opinci s-a găsit încă din anii '50 un etnograf care să li se dedice trup și suflet – Bobu Florea Florescu¹ –, cu mămăliga a fost mai dificil. Și din nou, ca de atâtea ori în istoriografia... era să spun românească, dar de fapt este despre români, a trebuit să vină cineva din afară ca să scrie o istorie a mămăligii! Norocul nostru și al mămăligii noastre se numește Alex Drace-Francis, un cunoscut românist de la Universitatea din Amsterdam, care a mai recidivat și în trecut: tot el este autorul unui volum despre constituirea culturii române moderne², precum și al unui studiu de sinteză despre „inventarea” țărănului român³, lucrări pe care niciun istoric al modernității românești nu poate să le ignore. De fapt poate să le ignore, dar nu ar trebui...

Cum se și cade, lucrarea despre care vorbim a apărut anul trecut, în limba engleză, la Central European University Press din Budapesta⁴; și nici nu s-a uscat bine cerneala de pe paginile versiunii engleze că Editura Humanitas reușește să publice o versiune în limba română!

Dar acum să revenim la mămăliga noastră! Ceea ce îmi pare remarcabil la cartea de față este modul cum autorul construiește la propriu, adică cum imaginează, această istorie a mămăligii: narațiunea lui Alex Drace-Francis nu este doar o istorie a cultivării porumbului în Țările Române, ci pare mai degrabă o rescriere a istoriei românilor prin cheia practicilor agricole de cultivare a porumbului și de preparare a alimentului simbol, care este mămăliga. Porumbul și mămăliga sunt doar calea de acces în universul istoric, cultural și social al românilor. Bineînțeles că această abordare vine, cred eu, din modul în care a fost format ca istoric al ideilor și culturii, adică foarte atent la fenomenul în sine pe care-l studiază, cât și la contextul în care ia naștere și evoluează acel fenomen. Toate cărțile lui Alex Drace-Francis sunt un model al unei astfel de abordări. El acordă atât de multă atenție contextului, încât uneori ai impresia, falsă de altfel, că acesta

¹ Florea Bobu Florescu, *Opincile la români*, București, Editura Academiei Populare Române, 1957.

² Alex Drace-Francis, *The Making of Modern Romanian Culture*, London – New York, Bloomsbury Academic, 2006, tradusă în română: *Geneza culturii române moderne: instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale, 1700-1900*, Iași, Editura Polirom, 2016.

³ Idem, *The traditions of Invention*, Leiden/Boston, Brill, 2013.

⁴ Idem, *The Making of Mămăligă. Transimperial Recipes for a Romanian National Dish*, Budapest/Vienna/New York, CEU Press, 2022.

a preluat controlul cercetării. Îmi sar în ochi astfel de lucruri pentru că noi, istoricii români – sau ca să nu se simtă nimeni jignit, să spunem că este vorba de mine doar – nu obișnuim să acordăm contextului un astfel de rol regesc: închiși, mai mult sau mai puțin, după temperament și posibilități lingvistice sau intelectuale, în mica noastră cultură de obicei amintim sumar contextul pentru a ne concentra cvasi-exclusiv asupra fenomenului studiat, adică asupra noastră! Noi scriem despre noi și privim atât de puțin peste gardul vecinilor! Ei bine, Alex Drace-Francis vine din niște vecini mult mai deschiși către ceilalți decât noi și nu privește peste gard, ci intră pe poartă, e drept că nu pe cea mare, din fața curții – așa cum a făcut la doctorat –, ci pe poarta din dos, a lumii țărănești și a sărăciei simbolizată de mămăligă. De-a lungul lucrării sale, autorul remarcă reticența cu care istoriografia română a abordat subiectul său sau, mai precis, nu l-a abordat. De ce oare istoricii români, dar în general științele sociale din România, ignoră cultura porumbului și istoria mămăligii? Evident, pentru că nu este un motiv de mândrie națională. „Mămăligar”, ca și „țăran”, de altfel, au fost mai totdeauna folosiți de ceilalți ca termeni cu sens depreciativ, au devenit un soi de stigmat. Ne-am visat întotdeauna europeni stilați și, atunci, țăranul sărac cu mămăliga și opincile sale ne-a jenat, ne-a pus într-o situație inconfortabilă, ne-a făcut într-un fel să nu mai știm exact ceea ce suntem. Suntem aici în domeniul atât de sensibil și fin al imaginilor de sine pozitive și negative studiate de Sorin Mitu la românii ardeleni în prima jumătate a secolului al XIX-lea, într-o carte de acum clasică⁵. Altfel spus, științele sociale din România și istoria mai ales nu au studiat până de curând cultura porumbului și mămăliga pentru că, în general, au evitat subiectele sensibile imaginii noastre de sine pozitive; cum nu au studiat nici antisemitismul autohton sau Holocaustul, sau chiar adeziunea populației la comunism. Subiecte sensibile, prin urmare oculte. Ei bine, Alex Drace-Francis, venit de departe, nu s-a jenat să ne pună în față nici porumbul și nici mămăliga cea de toate zilele, care ne aduce aminte de cruda sărăcie. Și tot el remarcă, extrem de interesant, că dacă cercetătorii români au ignorat mămăliga, totuși aceeași mămăligă devine un produs de export cultural extrem de utilizat; ea intră în „meniul” tuturor expozițiilor internaționale la care participă România din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până azi! Cu alte cuvinte, în mod paradoxal, acasă ascundem mămăliga sub preș, dar o punem la loc de cinste pe masă când ne vizitează străinii sau mergem noi în străinătate. Nu este ciudat? Nu este, pentru că mămăliga intră în constelația imaginilor țăranului așa cum a fost imaginat de elitele locale. Și ea este, precum țăranul, când semn de înapoiere, primitivitate, sărăcie sau dacă doriți subdezvoltare, când simbol național plin de exotism și savori orientale identitare. Mămăliga este consubstanțială țăranului și deci reprezentărilor create despre acestea; ea nu poate fi altfel decât țăranul.

Faptul că abordează subiectul de cercetare într-un mod global aș putea spune, transimperial îi spune el, are mari avantaje; în felul acesta aflăm și noi că nu suntem nici noi și nici mămăliga noastră chiar atât de unici pe cât am putea să credem, că la începuturi porumbul a fost și la noi „o cultură a săracilor care-și făcuse loc în țară pe la margini de sate și poale de păduri”⁶, o cultură importantă pentru țărănime, deoarece, am spune astăzi, nu era imposabilă, adică în acel moment nu era supusă la dijmă și nici turcii nu erau interesați de ea. La fel ca și porcul domestic, care se spune că a fost preferatul

⁵ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Editura Humanitas, 1997.

⁶ Alex Drace-Francis, *Istoria mămăligii. Povestea globală a unui preparat național*, București, Editura Humanitas, 2023, p. 40.

țăranilor premoderni deoarece nu putea constitui obiect de comerț sau extorcare de către otomani. Fără îndoială că popularitatea porcului și a porumbului în gospodăria țărănească se datorează în parte acestei inițiale imunități fiscale. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, în urma integrării României de pe o poziție periferică în piața globală, cultivarea porumbului devine foarte profitabilă pentru proprietari, ceea ce duce la agravarea exploatarei muncii țărănești. Atunci porumbul și mămăliga se transformă în coșmar pentru țărani care, la rândul lor, vor reacționa prin cele două mari revolte țărănești – din 1888 și 1907. Tot de la Alex aflăm că fenomenul acesta este unul global și nu este altceva decât o manifestare locală a ceea ce Michel Adas numea „una dintre cele mai crude contradicții ale erei coloniale”⁷, și anume combinația „între creșterea populației și centralizarea politică, din cauza căroră țărani, păstori și alte populații marginale nu mai puteau evita pur și simplu puterea centrală, ci se confruntau cu ea, într-o perioadă în care capacitatea tehnologică și de organizare a statului o depășea de departe pe cea a populației”⁸. Remarcă foarte corectă, care ne face să ne readucem aminte de vorbele țăranilor – culese de Ovid Densusianu în 1905 – despre viața lor de altădată și unde regretau amarnic libertatea din trecut în exploatarea resurselor moșilor pe care locuiau; de pildă, Sandu Dina Duță din Mofleni – Dolj, de doar 52 ani (născut 1854), rememorează cu nostalgie vremurile bune (economic) de altădată:

Mai bine ierea pă vremea turcului, făceam 12 zile pe an și dam dijmă la porumb; încolo nimic. Durmiam cu boii pă livez pînă-n Sfântu Ghiorghe și până să făcea la loc și nu mă-ntreba nimini de unde vin și unde mă duc. Aduceam lemne cu targa și așa că nu ma-ntreba nimini. Aveam de cosam fân ș-aram pe unde vream. Ne-a cuprins statu de peste tot, n-avem nici o mișcare⁹.

Cum spuneam și mai devreme, toată această poveste globală a porumbului și a mămăligii, așa cum o narează Alex Drace-Francis, ne scoate din unicitatea noastră și ne încadrează în lumea cea mare, cu toate fericirile și tragediile noastre.

Dar, pe de altă parte, autorul este extrem de atent la „specificul național” atât de drag nouă, încât îl tot dezbatem de când țăranul din noi a luat condeiul în mână! Alex Drace-Francis spune în introducere că va fi atent la detalii, și chiar a fost, pentru că, de fapt, întreaga carte este țesută din o puzderie de detalii locale inserate în urzeala globală a istoriei. Și, dacă tot am deschis cutia Pandorei specificului național, în mod sigur o să vă întrebați: totuși, ce este până la urmă specific românesc în povestea porumbului și a mămăligii?! Adică, ce au făcut românii mai mult decât alți cultivatori de porumb din Africa de Vest, din Asia sau din sudul Statelor Unite? După ce am citit cartea lui Alex Drace-Francis, și sper să nu mă înșel, cred că răspunsul vine pe partea inserțiilor culturale ale porumbului: se pare că românii, pe lângă faptul că l-au cultivat masiv în ultimele aproape trei secole, și l-au mâncat pe măsură, ceea ce au făcut și mulți alții, l-au considerat poate mai mult decât alții un produs „bun de gândit”, cum ar spune Claude Lévi-Strauss. E remarcabil că în cazul românesc porumbul și mămăliga devin simbol național dar și stigmat social, iar bogăția acestor inserții culturale permit scrierea unei întregi

⁷ *Ibidem*, p. 114.

⁸ *Ibidem*.

⁹ I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, vol. I, *România*, București, Ateliere Grafice Socec & Co, 1906-1907, p. 49.

cărți atât de bogate în date locale precum cartea de față; și în acest sens se poate spune că românii, mai mult decât alții, chiar au fost un popor de mămăligari.

Autorul nu se mulțumește doar cu un excurs istoric din secolul al XVI-lea până în contemporaneitate, ci, așa cum a mai făcut și în alte lucrări, el pregătește și un dosar al ocurențelor culturale ale mămăligii: în literatura cultă, în cea populară, în pictură sau film. Încercă deci un demers exhaustiv asupra subiectului ales; și îi iese! Nu vrea să lase nimic pe dinafară, citește tot, vede tot și scrie despre toate. În ciuda aparențelor, acest mic volum are înmagazinat în el un munte întreg de lecturi, impresionant de multe, care vin din toate direcțiile, focusându-se pe subiectul central. Întotdeauna am fost impresionat de cât de mult a citit Alex Drace-Francis despre români și România, și nu a avut accesul regal dat de proximitate la bibliotecile și arhivele noastre; și stau și mă gândesc cu groază și rușine când găsesc în bibliografiile lui lucrări pe care ar fi trebuit să le știu, dar de fapt nu le știam...

În final, trebuie să remarcăm scriitura. Cartea lui Alex Drace-Francis nu este doar o foarte erudită și ingenioasă lucrare despre istoria mămăligii în Țările Române, ea este și o lucrare extrem de bine scrisă. Este suficient să arunci o privire pe sumarul volumului și o să vezi alături de informație și mult umor, jocuri subtile de cuvinte, un pic de ironie uneori. Iar la nivelul planurilor cronologice narativizate, apoi în text voi remarca o aceeași combinație ingenioasă între prezent și trecut: începe în contemporaneitatea lui Mihai, copilul din documentarul *Mămăliga te așteaptă*, ne introduce apoi în istoria transimperială a porumbului din secolul al XVI-lea și până în prezent și își încheie povestea în romanul din 1999 al unei scriitoare elvețiene de origine română Aglaia Veterany, *De ce fierbe copilul în mămăligă*; începe povestea în film și o termină în literatură... plus umplutura istorică dintre. Fără îndoială Alex Drace-France este nu numai un excelent istoric, ci și un foarte bun scriitor; e o combinație rară și fericită la un istoric care transformă cărțile pe care le scrie în obiecte ale pasiunii pentru lectură. Și de aceea, pe o astfel de carte când pui mâna să arunci o privire te prinde și apoi nu o mai lași din mână până nu e gata.

Constantin Bărbulescu

Călin Cotoi, *Holera și „duhul comunismului”. Inventarea socialului în România, 1831-1914*, Cluj Napoca, Editura Idea Design & Print, 2022, 328 p.

La o privire convențională asupra modernității românești, devine facilă tentația de a menține cursul indicat o perioadă importantă de timp de istoriografia noastră tradițională. Conform acesteia, procesul modernizării a fost unul omogen, lin și interpretat aproape exclusiv prin prisma liberalismului românesc, contrapus atitudinii retrograde proprii conservatorismului. În realitate, așa cum am avut ocazia să subliniez cu prilejul altor analize, fenomenul modernizării românești a fost fatal incomplet în cel mai bun caz și poate fi descris drept istoria unui eșec. Cu toate acestea, sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea reprezintă un segment temporal inedit prin efervescența ideilor, polemica intelectuală, trasarea fizionomiei ideatice românești, discursul medical al epocii, toate subordonate unui ideal național solid în teorie, dar confuz în practică și întărit în permanență de teama de degenerare rasială, sursă de primă mână a curentului antisemit. Este timpul sămănătorismului, poporanismului, dar mai ales al socialismului, primele reprezentând fațete ale antimodernității, în timp ce ultimul propune o cale rezo-

nabilă de compromis, fără a reuși pe deplin să se sustragă stigmatului de comunism, mai ales că, în fond, cei doi termeni erau interșanjabili. Oricum, toate curente au încercat să se poziționeze într-un fel sau altul în raport cu obsedanta problemă țărănească, cea care a articulată istoria noastră modernă fără să își fi găsit vreodată rezolvarea în cadrul lumii vechi de care a despărțit-o brutal Primul Război Mondial.

Din acest punct de vedere, se cuvine a remarca cu un deosebit interes cartea lui Călin Cotoi, *Holera și „duhul comunismului.” Inventarea socialului în România, 1831-1914*, apărută la Editura Idea Design & Print, în anul 2022. Autorul este licențiat în medicină și sociologie, dar a urmat un doctorat în filosofie. Este în prezent profesor în cadrul Departamentului de Sociologie al Universității din București, având publicații în domeniile antropologiei politice, istoriei științelor, sociologiei și istoriei mediului, teoriei sociale și istoriei medicinei. Cu un palmares intelectual remarcabil al autorului, care a traversat programe de studii diferite, dar posibil a fi aduse împreună sub umbrela generoasă a istoriei, cercetarea de față deține toate premisele unei lucrări de calitate, dacă nu de referință pentru istoriografia noastră. Ceea ce, după cum vom vedea, s-a dovedit a fi adevărat.

Paradoxul modernității românești îmi pare a fi următorul: deși au dorit cu ardoare să se încadreze tiparului de civilizație occidental, românii au urmărit această țintă prin perpetuarea unor modele orientale în interior. A rezultat de aici o tensiune socială greu intuită de elita politică a vremii și cu atât mai dificil de rezolvat. Cu alte cuvinte, așa cum remarcă Călin Cotoi, încă de la 1848, generația pașoptistă a pretins că deține cunoașterea teoriilor sociale, dar în același timp a respins aprioric socialismul drept modalitatea de rezolvare a conflictelor între clase, mai mult l-au identificat ca un corp străin. A rezultat astfel ceea ce autorul numește „semnul gol al comunismului”, definit drept un discurs care încerca să coopteze deopotrivă poporul și pe proprietarii funciari în numele unui progres viitor, dar și conștient de pericolul ce plana atât dinspre mișcarea socialistă, cât și dinspre mișcările țărănești de amploare. Acest proces, la care se adaugă, așa cum vom vedea, holera, în calitate de actor semnificativ al modernității, au trasat contururile socialului în România sau, mai bine spus, al inventării acestuia. „Socialul a fost pus în scenă și creat ca deopotrivă real și inexistent, dorit și periculos, prin reforma social-igienică și spectrul comunismului.” Fantoma care bântuia Europa la 1848 nu trebuia cu niciun preț să afecteze Principatele noastre, deși, din perspectiva condițiilor sociale, acestea se pretau din mai multe puncte de vedere. De altfel, mentalul colectiv a fost saturat de această concepție, dacă avem în vedere faptul că până în ziua de azi socialismul, în ciuda votului popular, este privit cu suspiciune de cei mai mulți intelectuali, este drept, ținând cont și de nefasta experiență comunistă a României, dar ignorând totodată dreptul de existență al unei ideologii împlânzite din prisma caracterului său democratic.

Un reprezentant tipic al generației pașoptiste a fost „agronomul revoluționar” Ion Ionescu de la Brad, care a avut ocazia să cunoască în Franța progresul agronomiei, ideile progresiste ale timpului, la fel cum a urmat cursuri de economie politică, chimie sau istorie naturală. Întors în țară, s-a alăturat mișcării din Moldova, care nu a fost capabilă însă să declanșeze revoluția, așa cum s-a întâmplat în București, acolo unde Ion Ionescu se mutase deja. Într-adevăr, toate documentele programatice ale mișcării de la 1848, indiferent de provincia în care au fost concepute, au încercat să abordeze problema țărănească. În *Petițiunea Proclamație*, emisă la 27 martie 1848, în Moldova, din cauza situației existente care impunea prudență în ceea ce privește revendicările, s-a cerut doar „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni”, atât în relație cu boierii, cât și în relație cu autoritatea statului. În schimb, atunci când inhibițiile generate de presiunea

domnitorului Mihail Sturdza nu au fost prezente, programul politic al pașoptiștilor moldoveni, redactat de Mihail Kogălniceanu, analiza mult mai profund situația țăranilor și înainta soluții de rezolvare a acesteia. În document se recunoștea lipsa oricărei reforme în favoarea țărănimii, stare de fapt agravată de prevederile Regulamentului Organic. Se preconiza desființarea servituților medievale și împrăștierea țăranilor, deși era prevăzută și plata unei despăgubiri de către aceștia: „Interesul țării, pentru că proprietatea este cel mai puternic instrument de civilizație și dacă vream serios să ne civilizăm țara, trebuie să avem mulți proprietari. Numai o țară ce are mulți proprietari este tare...”. La fel, pașoptiștii munteni, prin intermediul *Proclamației de la Islaz*, și-au propus împrăștierea țăranilor, boierii proprietari urmând a fi despăgubiți. De altfel, în Țara Românească a funcționat inclusiv o Comisie a Proprietății, cu scopul de a rezolva divergența socială acută dintre boieri și țărani, dar care s-a dovedit a fi un eșec total. În cadrul acesteia, Ion Ionescu de la Brad a înaintat soluții care au părut radicale, mai ales că, în viziunea sa, pământul aparținea de drept țăranilor care îl munciau. Poziția sa, scrierile apărute ulterior, l-au propulsat în 1864, anul reformei agrare a lui Cuza, în poziția de inspector general, dar după abdicarea din 1866 a domnitorului, a intrat mai degrabă într-un con de umbră.

Activitatea lui Ion Ionescu de la Brad nu a fost singulară. Un alt pașoptist, aristocrat, Alexandru G. Golescu, participant la revoluțiile de la Paris și București, a văzut în problema agrară dimensiunea originală a spațiului nostru în raport cu cel al Europei occidentale și, în consecință, refuza ferm orice legătură cu socialismul european în ascensiune. Tocmai din această cauză devenea mai mult decât necesară transformarea țăranilor români din șerbi în proprietari de pământ. Alături de el, C. A. Rosetti, liberal radical, a mers mai departe, preconizând soluții de sorginte social-democrate și intrând în conflict cu apropiatii săi politici, inclusiv Brătianu. De altfel, așa cum am mai scris, este vizibilă pentru oricine mutația suferită de generația pașoptistă. După ce contextul politic s-a schimbat radical, ceea ce a permis apariția statului național român și accederea la putere a acesteia, mistica romantică a dispărut la rândul ei, făcând loc unor concepții pragmatice care excludeau decisiv transferul de proprietate. La fel s-a întâmplat și cu viziunea legată de situația evreilor, de la toleranță trecându-se la antisemitism manifest. François Furet atrăgea atenția asupra faptului că revoluțiile nu înlocuiesc un regim cu o nouă putere, ci cu un discurs despre putere. Iar, de cele mai multe ori, cei care propagă idealuri și soluții din afara sistemului, odată ajunși în situația de a le transpune în practică, preferă soluțiile alternative. Nu acesta este cazul generației noastre pașoptiste?

Așa cum arătam mai sus, autorul dedică un capitol consistent fenomenului holerei, care a avut potențialul de a structura spațiul european, ajuns la ceea ce părea apogeul civilizației, dar totuși vulnerabil și incapabil de a stopa cu succes acest flagel. Țările Române au fost grav afectate, de asemenea, de-a lungul timpului de diverse epidemii de ciumă sau holeră, cu consecințe dintre cele mai nefaste. Așa cum scrie Călin Cotoi, „fondarea statului modern român s-a datorat, măcar în parte, îngrijorărilor europene și rusești privind epidemiile”. De altfel, administrația militară rusă din 1828-1834, plasată sub comanda generalului Kiseleff, prin măsurile de carantinare luate, a pus capăt pentru totdeauna epidemiilor de ciumă la nord de Dunăre. În schimb, holera a continuat să facă ravagii în acest spațiu, mai ales în contextul în care, pentru mult timp, sistemul sanitar românesc era ca și inexistent. În aceste condiții, a fost providențială apariția doctorului Carol Davila, care a studiat la Paris și care, după ce a ajuns în Principate, va ocupa funcții importante, precum medic-șef al armatei, director al Școlii de Medicină și Farmacie, inspector general al Administrației Sanitare Generale sau director al spitalelor civile. Un

alt personaj important al domeniului medical a fost doctorul Iacob Felix, ajuns medic-șef al Capitalei și autor al mai multe articole și studii, dar și un observator atent al lumii rurale, dominată de pauperitate și o stare mai mult decât precară din punct de vedere sanitar, ca să nu mai vorbim de o minimă igienă. De altfel, ulterior, medicii români ne-au lăsat o bogată literatură de specialitate în ceea ce privește starea lumii rurale, analizată exemplar de Constantin Bărbulescu, despre a cărui carte am scris, de asemenea. Au fost surprinse astfel starea inimaginabil de proastă a locuințelor românești, vestimentația inadecvată, alimentația insuficientă, neregulată și neîngrijită, grevată în plus de interdicțiile postului, alcoolismul endemic, lipsa unor minime măsuri de igienă personală și așa mai departe. În pofida intervențiilor statului, care a adoptat legi și regulamente, a construit spitale sau institute, starea generală a țărănimii nu s-a îmbunătățit semnificativ până la izbucnirea Primului Război Mondial.

De aici, în mod evident, a mai fost un pas până la impunerea unei teme-colar, respectiv degenerarea neamului românesc, amenințat de aceste aspecte, pe de o parte, și de creșterea populației evreiești, pe de altă parte. Doctorul Constantin I. Istrati, reputat medic și chimist, academician și chiar președinte al Academiei Române între 1913 și 1916, scria în acest sens:

Să luăm chiar acum esemplu. Sunt 600.000 ovrei în țară, ei bine câți din aceștia au fost în campanie, câți au murit, și câți mai ales au fost la intendență, unde chiar când soldații noștri mureau pe câmpul de luptă, ei speculau asupra hranei lor și se înăvuteau. Acesta o fac ei și în Austria. Așa le e rasa. Etă sacrificiile ce ei fac pentru patria lor, etă de ce ei se înmulțesc și noi... scădem! [...] Ei sunt parasitul ce se dezvoltă în corpul nostru, nu pentru a muri o dată cu noi, cum se întâmplă în natură, ci pentru a se înălța în urmă independenței, liberi și prosperi pe cadavrul nostru.

Acest discurs, recurent în epocă, tindea să suplinească incapacitatea funciară a statului român de a asigura un sistem sanitar la standarde cel puțin decente. Pe de altă parte, o nouă abordare sanitară s-a impus grație bacteriologiei și a lui Victor Babeș, a cărei activitate bine cunoscută a contribuit din plin la modernizarea domeniului medical românesc, dar a iscat și numeroase contradicții.

În urma „revoluției bacteriologice”, pe măsură ce reforma generală, rațional-științifică, făcea loc „reformelor sociale”, socialul a apărut într-un spațiu hibrid, dar din ce în ce mai autonom, puternic legat de domeniul medical și de sănătatea publică, dar ocupând un loc aparte.

În mod evident, socialismul nu putea să apară în România fără socialiști. Într-o primă fază, aceștia au venit din Rusia, acolo unde diseminarea unor idei de acest tip era mai mult decât riscantă. Pe de altă parte, nici Rusia, nici România, țări eminentement agrare, nu se pretau unor exigențe ideatice marxiste în forma lor pură. Dimpotrivă, rezolvarea problemei agrare era prioritară, ceea ce în țara vecină a dus la apariția narodnicismului, în același timp cu dezvoltarea unei puternice mișcări anarhiste de care România a fost totuși ferită. Interesant este faptul că revoluționarii ruși ajunși în România erau în majoritate intelectuali de marcă, având meserii respectabile, precum cea de doctor, și au ajuns să se aclimatizeze aici preluând misiunea de a indica calea, socialistă, bineînțeles, de rezolvare a situației dificile cu care se confrunta România, fie și prin intermediul unei alianțe temporare cu elita liberală din Vechiul Regat. Personajul emblematic al primului val de emigranți ruși a fost Nicolae Codreanu, care studiasse

medicina la Sankt-Petersburg, obținând dreptul de a practica medicina în România. Moartea sa timpurie din anul 1878 a declanșat o serie de evenimente tragicomice, dat fiind că acesta solicitase expres să nu aibă parte de o slujbă religioasă. Unul dintre prietenii apropiați ai lui Codreanu a fost doctorul Nicolae Russel, a cărui viață a fost pe cât de lungă pe atât de interesantă. În România a stat numai șase ani, între ani 1875 și 1881, atunci când a fost expulzat, fără a avea ocazia să mai revină vreodată. Așa cum just observă Călin Cotoi, doctorul Russel a fost un personaj inedit, ale cărui calități remarcabile l-ar fi putut propulsa în prim-planul remodelării „spațiului gol al revoluției sociale”, mai ales prin abilitatea sa de a media între diversele orientări anarhiste. În fine, un al treilea revoluționar prezent în România și urmărit în cadrul lucrării a fost Zamfir Arbore, care a reușit să se stabilească definitiv în România și să ocupe funcții importante, precum cea de șef al serviciului de statistică din București sau senator, și ne-a lăsat niște memorii extrem de interesante, alături de multe alte scrieri. Toți aceștia, alături de alți tovarăși de drum, inclusiv români, au încercat să creeze rețele, să editeze reviste și să propage idei specifice, dar influența lor a fost mai degrabă limitată. Socialismul, sub diversele sale forme, nu depășise încă stadiul unui corp străin, chiar dacă istoriografia comunistă s-a străduit să îi prezinte prin aspecte aproape exclusiv mitologice.

Cel care va deveni cu adevărat doctrinarul socialismului românesc a fost, de asemenea, un emigrant rus, Constantin Dobrogeanu Gherea, care va reuși, nu fără dificultăți, să primească cetățenia română și să obțină concesiunea unui restaurant din gara orașului Ploiești, ceea ce îi va asigura confortul material, după perioade lungi de privațiuni. Autodidact, dar cu o capacitate uluitoare de asimilare intelectuală, Gherea se va afirma inițial drept critic literar, unul dintre primii în spațiul nostru cultural. Din această calitate, va începe o viguroasă polemică cu mentorul Junimii, Titu Maiorescu, în legătură cu autonomia esteticului, celebra dispută dintre două tendințe: „arta pentru artă” sau „arta cu tendință”. Ulterior, Gherea va abandona această latură și se va consacra popularizării ideilor marxiste și dezvoltării politice a socialismului în România, devenind vocea cea mai autorizată a acesteia, una care a lipsit în alte țări în aceeași perioadă. Pe de altă parte, Gherea se confrunta cu dilema amintită mai sus, anume cum poate fi implementat socialismul într-o țară lipsită de industrie și proletariat? Astfel încât, contrar preceptelor marxiste, socialismul românesc și-a îndreptat atenția asupra problemei agrare pe care a impus-o ca deziderat inclusiv la nivel european în rândul partidelor socialiste. De altfel, lucrarea cea mai importantă a lui Gherea a fost *Neoiobăgia*, apărută în 1910, care reprezenta o amplă analiză a chestiunii rurale și a problemelor de care era guvernată. Trăsăturile fundamentale ale neoiobăgiei, așa cum le identifică Constantin Dobrogeanu Gherea, sunt în număr de trei: legarea țăranului de pământ, marcă caracteristică a iobăgiei, munca silită și natura relațiilor de exploatare între proprietari și țărani. Căile prin intermediul cărora aceste elemente alcătuiau servitutea de tip medieval au fost multiple. Or, soluțiile preconizate nu aveau legătură cu cele vizate de curentele agrariene.

În acest moment, trebuie introdus în cadru unul dintre cei mai fascinanți gânditori români din istorie, Constantin Stere, născut în Basarabia, ajuns în închisori și trimis în exilul siberian și, de asemenea, stabilit în România, țară în care va exercita o influență considerabilă. Stere a avut o orientare ideologică eclectică, pornind de la convingeri narodniciste, trecând la liberali în urma „trădării generoșilor”, punând bazele poporanismului și făcând parte din Partidul Național Țărănesc după Primul Război Mondial. Spre deosebire de sămănătorism, poporanismul era superior ca înțelegere a lumii rurale, dar soluțiile preconizate erau la fel de puțin viabile. În schimb, Stere, împreună cu Garabet

Ibrăileanu au pus bazele revistei „Viața Românească”, una dintre cele mai importante și longevive din România modernă și interbelică. În plus, Constantin Stere a scris romanul-fluviu *În preajma revoluției*, o formă subtilă de redare a memoriilor sale.

În mod fatal, Gherea și Stere au intrat în conflict, dat fiind că viziunile lor se opuneau iremediabil. Așa cum scriam, analizând lucrarea *Neoioabăgia*, Constantin Dobrogeanu Gherea a pledat cu tărie pentru o schimbare de profunzime a societății românești, ce presupunea desființarea neoioabăgiei și edificarea unui nou sistem politic și economic, care să ducă la dezvoltare organică și creșterea productivității. În schimb, poporanistii erau cantonați într-o viziune inutilă, care se traducea în perpetuarea caracterului de țară eminentamente agricolă a României, o țară care își poate găsi resursele și poate să se dezvolte exclusiv prin intermediul lumii rurale. „Nimic mai greșit”, va replica Gherea. Un stat bazat din punct de vedere economic doar pe agricultură nu are niciun viitor și nu își poate pierde caracterul periferic. De altfel, civilizația occidentală era una industrială, citadină și cu o pondere a agriculturii secundară.

Societățile înapoiate, eminentamente agricole, cu producția lor săracă, orașele lor nedezvoltate, orizonturile strâmte ale satelor sunt condamnate, în afară de mizerie materială și la mizerie și înapoiere culturală, intelectuală!

Viitorul stătea în dezvoltarea industrială, care ar fi eliberat energii nebănuite, alături de cea agricolă, intrată însă într-un proces radical de transformare. Chiar dacă criticile lui Stere asupra industriei românești erau întemeiate, nu însemna că aceasta era unica cale de dezvoltare industrială. În orice caz, viziunea poporanistă asupra satului românesc era una de factură romantică, idilică, coborâtă parcă din literatură, așadar utopică:

E o societate modestă, sărăcăcioasă, dar liniștită, armonică, bazată pe munca harnică, sănătoasă, neprihănită, o societate patriarhală, pastoralo-rustică, din care lipsesc toată neliniștea, invidia, frământarea, lupta și zbuciumul uriaș al societăților moderne. O societate sănătoasă la trup și suflet, o societate rustică-idilică... Vine Rodica de la fântână cu cofițele pline de apă, vin flăcăi și fete cântând de la muncă, se aude buciulul sunând de departe, vin fugind și mugind vacile de la păscut, scârțâie cumpăna de la fântână, latră câinii, oile behăiesc, sar mieii, cântă cocoșii..., o adevărată societate *chantecler*.

Dimpotrivă, Gherea urmărește un ideal total diferit, își dorește o societate modernă, industrială, care vibrează în ritmuri trepidante și devine expresia progresului uman:

Acolo unde fierb viața și lupta, acolo unde strigătul strident al sirenei cheamă mulțimea muncitoare la muncă, acolo unde masele muncitoare în mine răscolesc măruntaiele pământului, unde ciocane uriașe spulberă blocuri de oțel, unde pădurea de coșuri înălțate spre cer anunță izbânda și victoria muncii omenești asupra naturii, unde vapoare uriașe spintecă oceanele, acolo unde în orașele gigantice se zbat și se izbesc pasiunile, se lovesc și se ciocnesc ideile, acolo unde fierbe și spumegă lupta uriașă dintre muncă și capital, din care trebuie să nască o lume nouă..., acolo și numai acolo poate fi idealul nostru și al țării.

Cu alte cuvinte, ca orice doctrinar marxist, Gherea își dorea o societate capitalistă a cărei finalitate să fie în mod necesar reprezentată de instaurarea socialismului.

Lucrarea lui Călin Cotoi se încheie cu un capitol dedicat participării României la Expozițiile Universale ale epocii moderne, ca modalitate de edificare a statului național

și a conștiinței naționale, care reclamă fortificarea ei în permanență. Nu numai atât, dar semnificative au fost eforturile ample depuse pentru organizarea Expoziției Generale Române, în 1906, anul jubileului regelui Carol I, care ajunsese la patru decenii de conducere în calitate de domn și rege. Expoziția a avut misiunea de a marca progresele semnificative pe care România le înregistrase în această perioadă în toate domeniile, motiv de mândrie națională nedisimulată, precum și de încredere necondiționată în viitor. Statul român apărea drept unul matur, împlinit, responsabil, care își ocupa cu cinste locul în concertul european al vremii. Peste un an, același stat s-a aflat la un pas de prăbușire în urma izbucnirii celei mai violente răscoale țărănești din secolul XX.

După cum s-a putut remarca, lucrarea lui Călin Cotoi este una amplă, densă, cu multiple straturi evenimentiale și cu complexe cicluri de analize. O lucrare însă de care istoriografia noastră avea stringentă nevoie, în condițiile în care apariția și cristalizarea socialului, a socialismului în sens generic au fost fie tratate hagiografic și la nivel amatoristic în timpul regimului comunist, fie au fost în bună măsură eludate în ultimele decenii. De altfel, există parcă un blocaj general al istoricilor noștri în legătură cu abordarea fără complexe a ideologiilor politice precum liberalismul, conservatorismul sau socialismul și plasarea lor corectă în contextul epocii. Fără a fi istoric de formație și fără a reduce tematica cărții la aspectul socialului, Călin Cotoi a demonstrat o dezvoltură extraordinară în modul în care ne plimbă prin epoca modernă și ale sale avataruri de ordin ideologic sau în modul în care ne dezvăluie chinurile facerii unui sistem sanitar modern, toate pe fundalul unei lumi rurale periferice, deși articulată de majoritatea zdrobitoare a populației. Documentația pe care se sprijină lucrarea este una realmente impresionantă și variată, ceea ce duce la dezvoltarea unor aspecte comparative plasate judicios și prezentate deopotrivă inteligent și profund. În pofida vastului șantier deschis de Călin Cotoi, toate elementele au locul lor firesc și se îmbină fericit, astfel încât îmi vine greu să cred că se poate găsi vreun reproș adus acestuia. Mai mult, ceea ce atrage atenția este tonul folosit de autor de-a lungul cercetării sale, unul propriu profesionistului, obiectiv, lucid, analitic, fără considerații superficiale sau simpatii inabil întreținute. Cartea lui Călin Cotoi îmi pare a fi una dintre cele mai relevante chei de descifrare a complicatei perioade moderne din istoria noastră, în spiritul istoriografiei occidentale de la care mai avem multe de preluat în sens pozitiv.

Totuși, în 1909, la inițiativa guvernului, trei membri ai „Societății filologice”, I. A. Candrea, Ovidiu Densușianu și Th. D. Speranția, au fost însărcinați cu colectarea impresiilor locuitorilor din toate colțurile țării în legătură cu diverse aspecte. Interesant este că unii dintre ei s-au referit, așa cum era firesc, la starea lor materială, paradoxal, la prima vedere, mai bună în vremurile trecute. „Turcii n-au fost oamenii răi, spunea unul dintre aceștia. Mai răi au fost Muscalii.” Același, un bătrân de 90 de ani, remarca că „înainte vreme aveam vaci cu lapte, o sută, două de oi, douăzeci de stupi, cai câți vrei; dar acum n-am nici cu ce orbi un șoarece”. Or, săteanul era convins că deteriorarea stării sale începuse cu Revoluția de la 1848. Un alt țăran remarca cu nostalgie că

[...] mai bine era pe vremea Turcului, făceam 12 zile pe an și dam dijmă la porumb; încolo nimic [...]. Aduceam lemne cu targa și așa că nu mă întreba nimeni. Aveam de coseam fân și aram pe unde vream. Ne-a cuprins statu de peste tot, n-avem nici o mișcare [...]. Plânge inima la mine când văd că stă grâu pe livezi și trebuie să muncim la arendaș.

Așa cum remarca Constantin Bărbulescu, sunt multe astfel de mărturii adunate cu prilejul întocmirii culegerii de texte din anul 1909. Or, în aceste condiții trebuie să ne

adresăm cât mai serios întrebarea: nu cumva modernitatea, pozitivă fără îndoială la modul general, a însemnat pentru țărani români doar dislocarea unui mod de viață tradițional superior, de natură a îi cufunda într-o stare de pauperitate ale cărei limite nici măcar nu puteau fi întrevăzute? Dacă răspunsul este afirmativ, nici măcar nu mai putem interpreta perioada noastră modernă drept istoria unui simplu eșec. Ar fi vorba pur și simplu de o ratare existențială, așadar de dimensiuni colosale.

Bogdan Caranfilof

Liviu Neagoe, *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*, București, Editura Cartier, 2023, 210 p.

Este România altfel, așa cum se întreba Lucian Boia? Și de ce ar fi? De-a lungul timpului, s-au dat diverse răspunsuri la aceste dileme, care implică meditația asupra caracterului nostru național fără a se ajunge la un consens, improbabil, de altfel. Pot fi remarcate însă câteva trăsături relativ inedite ce individualizează situația românilor și contribuie într-o bună măsură la articularea comportamentului lor ulterior. Statele medievale românești au fost practic ultimele apărute în Europa, spre deosebire inclusiv de majoritatea vecinilor noștri, care trecuseră deja prin perioade de glorie și decădere. Retardul de civilizație românesc devine astfel o marcă proprie inconfundabilă, agravând confuzia și dezvoltând tendința de imitație în calitate de panaceu. Situați într-un veșnic minorat istoric, reconsiderat de generația romantică și potențat drept virtute în perioada nefastă a național-comunismului, imaginarul românesc a preferat poziția comodă de legănare în dulce iluzii, lipsite totuși de consistență, dar care privilegiază misiunea noastră mundenă, ipostaziată doar la modul superlativ. În fond, modernitatea a reprezentat un șoc profund pentru spațiul românesc, ai căror reprezentanți descopereau Europa și luminile sale, în același timp în care se lăsau descoperiți la rândul lor. A rezultat în mod fatal o conștiință națională mutilată, perpetuu insuficientă și care avea nevoie stringentă de diabolizarea alterității pentru inducerea unui sentiment de echilibru. Dincolo de istoria evenimențială, analizată până la saturație, deși nu întotdeauna în modalitatea cea mai fericită, asistăm la o eferescență ideatică fără precedent, tribulații, îndoieli, dar și certitudini sau viziuni apodictice, care refuză eleganța polemicii și ale căror ecouri încă se fac simțite. Cine sunt românii? Cum sunt aceștia? Și de ce?

Asupra acestor aspecte s-a aplecat Liviu Neagoe, prin intermediul celei mai recente sale lucrări, *Eutopia. Concepte, identități și istorii românești*. Autorul este absolvent al Facultății de Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai, ulterior însă urmând programul de master în istorie modernă al Central European University și susținând cu succes doctoratul în istorie în cadrul Institutului „G. Barițiu” din Cluj-Napoca. A scris despre cetățenie, națiune și etnicitate, dar în special despre antisemitismul românesc, unul dintre domeniile sale majore de interes. Despre lucrarea *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România* am avut ocazia să scriu pe larg, apreciind-o drept o contribuție fundamentală în cadrul acestei probleme încă parțial defrișată. De altfel, faptul că Liviu Neagoe a studiat atât filosofia, cât și istoria îmi pare că reprezintă un avantaj enorm în raport cu scrierea unei astfel de lucrări, așa cum voi arăta în cele ce urmează.

Termenul „Eutopia” reprezintă, conform autorului, o „încursiune în abisurile a ceea ce constituie identitatea românească din perspectiva apartenenței la identitatea

europenă”. Titlul cărții trimite la un spațiu de intersecție dintre identitatea românească și identitatea europeană și oferă o perspectivă deschisă asupra discursurilor specificului național care depășesc naționalismul îngust, parohialismul, încastrarea în mitologiile identitare. O apartenență fizică sau geografică incontestabilă, dar în ce măsură era spațiul românesc racordat la sistemul de civilizație european? Așa cum a demonstrat convingător Larry Wolff, în perioada Iluminismului, estul Europei a devenit, în fond, doar o prelungire mentală a civilizației occidentale, un teren fertil pentru revărsarea de fantasmе existențiale, *o terra incognita*, în cadrul căreia orice era permis. În orice caz, un spațiu al dezolării morale, al depravării intelectuale și al suferințelor materiale. Tocmai din aceste motive, contactul primilor călători români cu realitățile europene provoacă, pe de o parte, o dureroasă conștientizare a poziției noastre și dorința de reducere imediată a decalajului, pe de alta. Despărțirea de Orient devenea nu numai posibilă, ci fezabilă. O întreagă generație de tineri boieri, învățați, scriitori, peregrini vor milita pe aceste coordonate pentru transplantul de spirit european, în conjuncturi externe dificile și fără ca vreodată contururile acestui proiect masiv să depășească marginile elitei intelectuale, care va prelua în cele din urmă și conducerea politică a Principatelor Române.

A coincide această perioadă a deșteptării politice și intelectuale românești cu cea a apariției sau consolidării conceptului de conștiință națională la nivel european, ceea ce s-a tradus în preluarea modelului mai apropiat de constituția sensibilității noastre, respectiv cel german, organicist, care muta accentul spre comunitatea de rasă și de limbă, în pofida faptului că spiritul francez a influențat în mod decisiv mutațiile spațiului nostru. Alfabetul de tranziție, schimbarea radicală a modei vestimentare, conceperea manualelor școlare, descoperirea și fetișizarea creației populare, a folclorului, plasarea trecutului istoric pe coordonate mitice, paralele de altfel cu realitatea istorică, fac parte din arsenalul imaginarului național, un efort concertat de fuziune a statului cu cultura, așa cum scria Ernst Gellner și a cărui finalitate trebuia să rezulte în mod obligatoriu în constituirea statului-națiune. La fel ca în cazul italienilor, în mod previzibil, tendințele vor converge spre așezarea febrilă în cadre bine trasate anterior, dar care vor duce inevitabil la o tragică auto-reflecție: „Avem o națiune. Ce facem cu ea?” Dar aveam, într-adevăr, o națiune? Plasarea noastră lângă spațiul central-european, unul traversat de nevroze, dileme identitare, dar și efuziuni intelectuale, va avea drept consecință tentativa de fugă pe culoare utopice, diseminate, de pildă, în proiecte federative, gândite în virtutea friicii inerente în raport cu pericolul contaminării de balcanism în sensul tare al ideii.

Atunci când construcția statală și instituțională a fost desăvârșită, a fost posibilă alcătuirea în mod judicios, calm, detașat a unui prim bilanț, realizat magistral de Titu Maiorescu. Fondatorul Junimii, cea care rămâne până azi cea mai importantă și influentă grupare culturală din istoria noastră, de pe poziția conservatorismului său ideologic, a imputat tocmai importul pripit, nedecantat de forme ale civilizației europene occidentale, care nu numai că nu aveau o bază solidă de dezvoltare, dar nici măcar nu își găseau pandantul. În pofida reproșurilor care i s-au adus și a discuțiilor pe care le poate incita, teoria formelor fără fond a fost o radiografie exactă a societății românești, infuzată inutil și gonflată confuz în numele unor idealuri sau principii incompatibile cu fațetele realității. De altfel, aceste observații pot fi aplicate fără teama de a greși diverselor perioade ale evoluției noastre, aflate mai mult sau mai puțin într-un deficit vizibil de civilizație sau într-un retard instituțional evident. La distanță de o jumătate de secol, Eugen Lovinescu a dezvoltat teoria sincronismului potrivit căreia civilizația românească a asimilat valorile europene nu atât prin imitație cât prin sincronism, văzut așadar drept „vectorul modernizării” și implicit al europeanizării. Premisele unei ample dezbateri intelectuale erau astfel trasate.

Între aceste două viziuni, se impune cu acuitate, sub diverse forme, cea care pune accentul pe situația universului rural românesc cu tot cu problemele sale insurmontabile. Căci modernizarea noastră este un fenomen de suprafață, fără a reuși în mod fundamental să dilueze substanța puternic orientalizată a unei societăți profund și iremediabil rurale. Se ridică sedii grandioase de instituții, se construiesc căi ferate, se adoptă constituții și legi, sunt inițiate vii dezbateri parlamentare, dar nu apar semnele unei societăți sănătoase, o clasă de mijloc consolidată care să constituie liantul modernizării. România devine un stat providențial pentru elita sa care îl cartelizează și îl încrustează până la o identificare aproape totală. Industria este absentă, capitalurile lipsesc, investițiile sunt un miraj, în timp ce majoritatea populației, formată din țărănime, alunecă într-un mod accelerat spre alienare economică, lipsită de reprezentare politică sau de prezență culturală. Într-adevăr, așa cum scrie Liviu Neagoe, țăranul român este mut, absența cuvântului fiind inabilitatea sa majoră, în timp ce defularea apare periodic prin intermediul unor răscoale atât de puternice, încât fac să se clatine întreg edificiul statal al țării și să îi fie puse sub semnul întrebării rosturile sale existențiale.

Or, curente care pretind să reprezinte salvarea țăranimii sunt în cel mai bun caz inabile. Nicolae Iorga este exponentul sămănătorismului, retrograd, vetust, anacronic, care se bazează pe mirajul unui trecut istoric idealizat până la ultimele sale consecințe, populate de domnitori glorioși și drepti, de boieri verticali și umani, precum și de țărani fericiți de condiția lor primordială. Modernitatea devine un fenomen respingător în aceste condiții. Orașul, cosmopolit prin excelență, capătă dimensiunile grotesti ale unui spațiu aflat în disoluție morală și care conspiră în permanență la distrugerea fibrei morale a poporului ancestral. Naivități, dublate de o literatură mediocă, de principii friabile, de scrieri plasate în afara spațiului și timpului istoric, ce reclama soluții concrete. Sămănătorismul este o tentativă neviabilă, o alternativă imposibilă și un model de evitat din toate punctele de vedere, în timp ce Nicolae Iorga începe să edifice grandioasa sa imagine de apostol al neamului, poziție care îi va permite ignobile atitudini, cu consecințele cele mai nefaste.

Poporanismul este superior din această perspectivă, dar de asemenea inconsistent, propunând o soluție economică imposibil de pus în practică la începutul secolului al XX-lea și un stat țăranesc idilic în cadrul căreia cei de la sate muncesc senini, în paralel cu procesul lor de culturalizare. Dominat de Constantin Stere și Garabet Ibrăileanu, personaje altfel cerebrale, inteligente, mai ales prin intermediul „Vieții românești”, poporanismul nu a reușit să își depășească condiția la care a fost condamnat din start. În dezbateri au intervenit însă și socialiștii, lucru firesc dacă avem în vedere absența proletariatului românesc, așadar fundamentul lor ideologic. Dincolo de scrierile sale marxiste, din aceste motive, Constantin Dobrogeanu Gherea se va face remarcat prin intermediul a două alte poziții. Pe de o parte, discuția pe care a provocat-o în legătură cu autonomia esteticului, considerând că „arte pentru artă” i se opune „arta cu tendință”, ceea ce va duce la un amplu schimb de idei contradictoriu cu Titu Maiorescu. Pe de altă parte, Gherea va scrie în 1910 *Neoiobăgia*, care rămâne probabil cea mai bună a lucrare a sa, reprezentând o severă critică a modului în care funcționau mecanismele lumii rurale. În perioada interbelică, în pofida reformei agrare efectuate după Primul Război Mondial, dezbaterile asupra țăranimii va continua, fie prin intermediul scrierilor serioase ale lui Virgil Madgearu, fie prin intermediul curentului de la „Gândirea”, dominat de Nichifor Crainic, cel care va polemiza inclusiv cu Eugen Lovinescu de pe poziții naționaliste, impregnate de efuziune spirituală.

Apropiat ca viziune de Nichifor Crainic, mentorul generației interbelice, Nae Ionescu va milita pentru ancorarea spiritului național în componenta sa ortodoxă, singura care nu putea fi susceptibilă de alterare ideologică și care corespundea perfect nevoii constante de tradiție și tradiționalism, originare și transformate în matrice identitară. Ideile lui Nichifor Crainic și Nae Ionescu se

înscriu într-o direcție în care s-au manifestat radicalismul discursiv al lui Aurel C. Popovici, antisemitismul virulent al lui Alexandru C. Cuza, reacționarismul rasist al lui Octavian Goga sau etnocratismul totalitar al lui Constantin Rădulescu-Motru. Prin deschiderea către universal, prin efortul constant de interogare a propriilor origini și prin folosirea surselor intelectuale moderne, acești teoreticieni ai tradiționalismului ortodox se dovedesc moderni. Însă, trebuie spus, prin sărăcia lor de idei – ortodoxie, orientalism, tradiționalism, trăirism –, care nu este suplinită decât de patosul vocației spirituale și de carismă intelectuală, Nichifor Crainic și Nae Ionescu sunt irelevanți europeni.

Nu numai ei, am putea adăuga, ci o întreagă pleiadă de gânditori români incapabili să deplaseze perspectiva, să o prelungească, înspre observarea respirației ample a lumii, a Europei în primul rând și să recunoască drept insuficiente complexele noastre provinciale, care s-au dovedit a fi nule în orice etapă au apărut sau au fost potențate.

Legat de aceste aspecte, după cum se poate observa, în centrul obsesiilor identitare autohtone, se plasează conceptul de „românism”, dificil de încadrat în mod convențional, dar care s-a transformat într-un spațiu de refugiu intelectual cu rol profilactic în raport cu amenințarea decadenței europene. Construit ireductibil pe o serie de opoziții din ce în ce mai stringente, românismul eludează progresul, devenirea, rațiunea, modernitatea, înlocuindu-le cu propria reflecție autohtonistă de tip defensiv și care recurge la formele ancestrale ale existenței: pericolul inamicului intern, complexul cetății asediate, decadența culturală, dizolvarea limbii române în fața invaziilor străine și atâtea altele. Este un discurs recognoscibil în scrierile multor personaje ale modernității noastre precum Ion Heliade-Rădulescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Alecsandri, Ion Ghica, C. A. Rosetti, Mihai Eminescu, Vasile Conta, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga, V. A. Urechia sau Constantin Rădulescu-Motru. Ultimul dintre aceștia scria, de altfel, că „românismul nu este fascism, nu este rasism, nu este antisemitism..., ci este simplu Românism”. Totuși, românismul a fost în multe forme de manifestare toate dintre acestea și mai mult încă, iar urmările letale nu au întârziat să apară. Căci românismul este o stare de spirit incapabilă de adaptare, surdă la flexiune, imobilă în raport cu natura oricărui eveniment, refractară, opacă, autarhică, într-un cuvânt, antimodernă. Românismul este matricea unei civilizații rurale, aflată în sevraj tradiționalist, având de recuperat inițial totul, ulterior enorm și care nu își poate defini fizionomia în mod concret decât pe ceea ce apare drept imuabil. Este o capcană care a relevat cu tragism drama întregii noastre modernități. Așa apare românismul antieuropean al lui Aurel C. Popovici, analizat cu atenție de autor, în opoziție cu românismul proeuropean, promovat de Virgil Bărbat, într-un mod echilibrat și rațional, fără ca meritele profesionale ale sociologului român să fie dacă nu remarcate, măcar cunoscute la nivel elementar.

În cadrul acestui context, Liviu Neagoe consideră drept cea mai substanțială și originală contribuție filosofică la definirea identității naționale pe cea a lui Lucian Blaga, cel care a teoretizat cu succes spațiul mioritic și matricea stilistică, în răspăr cu „ortodoxismul exclusivist, mesianismul cultural și antioccidentalismul feroce”, așa cum apar în scrierile lui Nichifor Crainic, de pildă. Totuși, inclusiv Blaga pune în centrul atenției sale prezența nemuritoare a satului românesc, structură arhetipală și efigia unui

trecut care a boicotat istoria. La fel ca filosoful român, scriitorul Liviu Rebreanu s-a referit în *Discursul de recepție în Academia Română* la rolul țărânimii, palid în Occident, dar devenit la noi izvorul românismului, „pur și etern”. O viziune respinsă violent de Emil Cioran, care considera că țărâni nu pot asigura decât intrarea pe poarta din dos a istoriei. Cioran, ispitit de mistica naționalistă legionară, pretindea o mutație radicală a destinului românesc, arderea etapelor, depășirea irelevanței istorice și ridicarea României deasupra condiției care i-a însoțit mereu existența. Între național și universal va reprezenta, de asemenea, dilema identitară a generației din perioada interbelică, cea a grupării Criterion, împărțită de altfel între preferințe ideologice care merg de la extrema dreapta la cea stângă și care s-a confruntat destul de intens cu reprezentanții vechii generații. Emblematic rămâne cazul lui Constantin Noica, care a străbătut epocile, în pofida dificultăților suferite în timpul regimului comunist, și care introduce în gândirea filosofică românească „tensiunea dintre tematica românească și tematica europeană”, temă fertilă și purtătoare de direcții interesante, care vor fi prelungite prin intermediul Școlii de la Păltiniș.

Așa cum am avut ocazia să arăt de-a lungul timpului și, de altfel, după cum a scris Liviu Neagoe în cadrul altor cercetări, identitatea națională este în mod obligatoriu constituită din două fețe, precum ale celebrului zeu Ianus. Pe de o parte, asistăm la articularea propriului etos prin mijloace specifice, care presupun o acțiune concertată a statului și a cărei finalitate presupune conturarea și diseminarea conștiinței naționale. După cum s-a scris, statele reprezintă creații politice determinate, în timp ce națiunile sunt comunități morale preexistente. Pe de altă parte, definirea identității nu este niciodată completă fără diabolizarea alterității, așa cum se întâmplă de la nivel individual până la nivel național. Așa cum scria Lucian Boia, în trecutul mai îndepărtat, „celălalt” era încarnat de puterile din proximitatea spațiului românesc cu pretenții de superioritate asupra sa, Rusia, Austria sau Imperiul Otoman. În schimb, în perioada modernă, în condițiile în care a apărut statul național român și pericolul extern a fost relativ estompat, alteritatea a fost identificată în cadrul celei mai numeroase minorități din țara noastră, evreii. În special după 1878, respectiv Congresul de la Berlin, antisemitismul a devenit endemic în România și a căpătat forme extrem de violente, nu numai la nivelul limbajului. Cu câteva excepții onorante, elita politică a României precum și intelectualii au fost în principiu antisemiți și au promovat excluderea evreilor într-o formă sau alta din societatea românească. Ion Slavici, de pildă, propunea închiderea granițelor României și uciderea lor până la ultimul. O civilizație rudimentară, incompletă, suferind de complexe provinciale, nu putea decât să nască monștri. Chestiunea evreiască a devenit în perioada modernă o dilemă existențială, susceptibilă de a pune în pericol existența națiunii române, viziune întărită de discursul medical al epocii, care aducea în prim-plan teama de degenerare a „rasei” românești. De pildă, unul dintre cei mai virulenți antisemiți ai epocii a fost istoricul Nicolae Iorga, cel care a promovat un discurs al urii în raport cu evreii, greu de suportat chiar și în zilele, întovărașit mult timp cu notoriul antisemit A. C. Cuza.

Or, moștenirea antisemită a lumii moderne a fost transmisă și potențată în perioada interbelică. În acest context, au apărut formațiuni politice precum Partidul Național Creștin, condus de Octavian Goga, sau, mai ales, Mișcarea Legionară, care au militat explicit împotriva evreilor sub orice formă și indiferent de mijloace. La fel, intelectualii epocii, în cel mai bun caz, au avut pulsuni antisemite și au contribuit prin atitudinile și scrierile lor la conturarea unei stări de spirit cu efectele cele mai nefaste în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, atunci când România marelui Antonescu a contribuit

din plin la Holocaustul plănuit de Germania nazistă, nu de puține ori anticipându-l chiar. Este și aceasta parte a moștenirii unor generații în derivă, din motive diferite, dar care rezidă în chipul construcției noastre naționale, incompletă, guvernată de imitație și pusă în practică într-un mod deficitar.

Este dificil a surprinde în doar câteva pagini esența lucrării lui Liviu Neagoe. Chiar dacă poate părea concisă, aceasta cuprinde o densitate de informații și analize care poate induce senzația de copleșitor inclusiv celui mai avizat cititor. Ținând cont de tema aleasă, îmi pare că Liviu Neagoe și-a atins în mod ireproșabil scopul și ne-a oferit o magistrală expunere a principalelor coordonate ale gândirii românești în raport cu tematica identității naționale, concept atât de ofertant în sensuri și direcții de dezvoltare. Autorul ne poartă prin epoci diverse, prin perioade distincte – ajungând până în zilele noastre –, prezentând și analizând în permanență scriitori, gânditori, filosofi, politologi, istorici, politicieni, o analiză judicioasă însă care este menită a invita la reflecție. Este de altfel ceea ce lipsește multor altor lucrări ale istoriografiei noastre cu pretenții ridicate.

Polifonică, reflexivă, analitică, lucrarea lui Liviu Neagoe ne dezvăluie tranșant statura unui autor pe deplin maturizat, un istoric excepțional și un cercetător al filosofiei românești cu evidente valențe academice, cu alte cuvinte, un profesionist al scrisului istoric, obiectiv și lucid, iar lucrările sale nu pot fi ocolite în nicio bibliografie ce se dorește a fi cât de cât completă a modernității noastre. Naționalismului inabil autorul îi opune civismul european, pozitiv atât în fond, cât și în formă. Singurul regret pe care îl putem avea este legat de distanța mare în timp ce separă lucrările sale, deși gestația intelectuală a fiecăreia dintre acestea ne apare cu claritate a fi motivul principal. „Eutopia” ar trebui să devină un termen care să se impună în vocabularul istoricilor noștri, la fel cum, în mod cert, s-a impus deja autorul în cadrul istoriografiei noastre.

În 1925, într-un articol de ziar, Păstorel Teodoreanu scria despre Nicolae Iorga, printre altele:

A existat un fetișism N. Iorga. A existat. Cu posedaii nu se putea vorbi. Puteai să le demonstrezi negru pe alb, sau alb pe negru că dl Iorga e supus și el ca toți oamenii păcatelor și mizeriilor omenești, că strănută pe nas și pășeste pe talpă, că doarme, că mănâncă, în sfârșit că i se întâmplă să se contrazică și că uneori susține inexactități, că nu are de exemplu un dram de talent literar, nici pic de spirit critic. Inutil. Ei râdeau disprețuitori și-ți răspundeau stereotip: Te pui cu dl Iorga?

Acesta este un exemplu minor raportat la criticile care i s-au adus lui Nicolae Iorga, critici promovate de personalități extraordinare ale culturii noastre, dar nu numai. Iar cazul lui Iorga nu este nici pe departe singular, dimpotrivă. Or, de-a lungul timpului, prea mulți dintre istoricii noștri au preferat calea alternativă, aceea a hagiografiei, a cuvintelor alese față de cei dispăruți, a absenței cel puțin a unui minim de spirit critic. Personalitățile trecutului nostru apăreau astfel drept modele de perfecțiune umană, demne de prețuit și urmat. Timpurile însă s-au schimbat din fericire, iar lucrarea lui Liviu Neagoe o dovedește din plin și arată că analizele atente și echilibrate pot deveni norma în cadrul unei istoriografii deformate și viciate de obsesia identității naționale. La fel cum a fost întreaga noastră modernitate.

Bogdan Caranfilof

Cristina A. Bejan, *Intellectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, București, Editura Litera, 2023, 400 p.

În genere, în istorie, rolul intelectualilor apare drept unul ambivalent, în orice caz cu semnificații diferite și nuanțe ce țin de context, de gradul de libertate existent, de impuneri exterioare sau, nu mai puțin, de propriile impulsuri și tentații. Căci nimic nu este mai departe de o articulare omogenă, de o senină omogenizare sau de o articulare inteligibilă în sensul uniformității sale decât o reconstituire a gândirii umane. În mod cert, accentul poate fi deplasat înspre susținerea oricărei teze intuită sau forțată. Se poate remarca, de pildă, rolul important pe care l-au jucat intelectualii din estul Europei în prăbușirea regimurilor comuniste. La fel de adevărat este că mulți dintre ei au sprijinit sau, cel puțin tolerat, starea de lucruri sau chiar au profitat de aceasta, la fel cum adevărat este că însăși vocile critice și lucide ale perioadei nu au făcut față unui angajament politic. Au fost intelectuali care au cauționat nazismul, care au tolerat extremismele, care au promovat ura etnică, au accentuat diferențele religioase, au indicat în mod ferm alteritatea și au ridicat nivelul de violență al societății.

În fond, intelectualul, dincolo de opera sa remarcabilă, de obicei, poate și trebuie redus la condiția sa umană, marcată invariabil de tribulații, oscilații interioare, cinism, imoralitate, dorința de putere. O parte dintre aceștia s-au aflat în proximitatea fenomenului politic și l-au sprijinit din punct de vedere ideologic sau au potențat atitudinile necesare puterii în diverse momente istorice. Cu începere de la Platon au existat gânditori al căror sistem ideatic nu era de ajuns în sine, ci trebuia în mod necesar să transforme lumea din jurul lor, una pe care o percepeau inerent viciată în mod structural. Marx a avut dreptate să remarce că filosofii nu se pot mulțumi cu interpretarea lumii, ci trebuie să acționeze în sensul schimbării sale și este cunoscut modul în care au făcut-o chiar scrierile sale. Așa cum remarca Wolf Lepenies, intelectualii au pendulat mult timp între utopie și melancolie, deși cele două se exclud în mod normal:

În intelectual vedeam un melancolic înăscut care, conștientizându-și neputința de a-și concretiza idealul, se adâncește într-o melancolie latentă, ori se refugiază în utopia unei lumi imaginare mai bune. Chiar dacă intelectualul accede la putere sau reușește doar să se apropie de sfera ei atât cât să o poată influența, cel mai adesea, el devine victima tentației periculoase de a dori să impună această lume mai bună. Găsim aici una dintre originile nu doar ale gândirii, dar și ale comportamentului totalitar, a căror mărturie sunt cele două ideologii criminale ale secolului XX: fascismul și comunismul.

Este, în mod evident, inteligibilă în acest sens atitudinea virulentă a lui Julien Benda, consecutivă Primului Război Mondial, care a reprezentat, dincolo de toate, un șoc psihologic veritabil, menit să disloce conștiințele și să întunece rațiunile. Sau, așa cum remarca gânditorul francez, a dus la perfecționarea pasiunilor politice, diseminate în accentuarea disprețului bine stabilit de criterii precum rasa, etnia, religia, națiunea sau viziunea politică. Urile parțiale abdică în favoarea urii generale, ale cărei consecințe nu pot fi decât teribile. Într-adevăr, au fost.

Cu siguranță, nu toți au avut posibilitatea sau chiar nu au dorit să treacă de stadiul pur reflexiv, articularea gândurilor fiind suficient de relevantă. Søren Kierkegaard părea desemnat în fața unei astfel de stări, sperând doar că biografia sa îi vor remarca suferința în numele ideilor: „Martirajul îndurat de către acest scriitor poate fi descris astfel: a suferit pentru că a fost un geniu într-un târgușor”.

De altfel, există o categorie de intelectuali care alcătuiesc ceea ce Paul Valery numea „specia care se plânge”. Or, motivul suferinței resimțite permanent de intelectual este dispunerea eronată a lumii, ceea ce îi transformă aspirația în certitudinea posibilului schimbării. Intelectualii nu își pot reprima depresia existențială în niciun moment, nu pot opri tulburarea interioară sau tentația recurentă a unei poziții supreme. Nici suspendarea gândirii nu este posibilă, așa cum observa același Wolf Lepenies, pe urma a ceea ce îi scria, în 1919, Aleksander Blok lui Maxim Gorki: „Ah! Dacă am putea să încetăm să gândim timp de vreo zece ani!”. În secolul al XX-lea, însă, a fost prea puțin timp de lamentație și prea mult de acțiune. James Burnham era de părere că prima jumătate a acestei perioade a fost dominată de „gânditorii machiaveliști”, în sensul în care aceștia nu pot adopta idealuri dezirabile decât în urma unor analize și a măsurării consecințelor posibile. Pe de altă parte, dacă este adevărat că ideile pot fi mai puternice decât armele, secolul XX a dezvăluit, într-o neagră sinteză, capacitatea speciei umane de autodistrugere, fenomen în cadrul căruia au căzut victime inclusiv prea mulți intelectuali, indiferent de poziționarea acestora.

Subiectul este unul fascinant și merită atenție și reflecție din partea tuturor istoricilor care cercetează diverse aspecte ale acestor perioade. În spațiul românesc, este drept că prezența regimului comunist a inhibat dezbaterea onestă și interpretarea lucidă din jurul vieții și activității unor intelectuali remarcabili. În ultimele decenii, spațiul a început să fie desțelenit, în special prin importanțele contribuții ale istoricului clujean Lucian Nastasă-Kovacs. De altfel, descifrarea biografiei, așa cum remarca acesta, nu poate fi unilaterală sau bazată în mare parte pe opera unui personaj întrucât ar eluda contextul și condițiile în care aceasta devine posibilă. Poate fi dovada doar unui anacronism încercarea de a oblitera evoluțiile mundane în detrimentul scrierilor, selectate la rândul lor, dar capabile să asigure perenitatea. De fapt, intelectualii români, la fel ca ceilalți de aiurea, sunt supuși în mod cotidian presiunilor și afectelor, prejudecăților și cecității morale. Ei formează rețele de putere informale, încearcă să își asigure ascensiunea în societate, nu numai la nivel simbolic, cultivă atitudini incompatibile cu demnitatea umană, inventează dușmani pe baza simplei lor apartenențe etnice, sunt antisemiți, violenți, vor să schimbe din temelii mediul în care acționează și așa mai departe. Să fie acesta cazul, cel puțin, în mare parte, al intelectualilor români din perioada interbelică?

În cadrul acestui context, istoriografia noastră avea nevoie de o lucrare care să încerce, în mod aplicat și documentat, să cerceteze natura relațiilor dintre intelectualii interbelici și consecințele ideatice ale acestora. La o primă vedere, acesta părea să fie cazul lucrării *Intelectualii și fascismul în România interbelică. Asociația Criterion*, scrisă de Cristina A. Bejan, apărută de curând la Editura Litera în traducerea românească a Alinei Pavelescu, în timp ce versiunea originală, în limba engleză, a fost publicată în anul 2019. Autoarea este scriitoare româno-americană de piese de teatru și volume de poezii. Mai mult, domnia sa a obținut o diplomă de master în istorie modernă la Universitatea din Oxford, acolo unde și-a susținut inclusiv doctoratul. De asemenea, a fost cercetător la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington, publicând în această calitate zeci de articole. În prezent, Cristina Bejan predă istorie și dramaturgie la Metropolitan State University of Denver din Colorado, Statele Unite ale Americii. Existau, așadar, toate premisele pentru apariția unei lucrări de referință în domeniu, mai ales că nu s-a scris relativ puțin despre Asociația Criterion în sine, în condițiile în care profesionalismul autoarei vorbește de la sine, iar contextul permite din plin exprimările dezinhibate, dar obiective. Vom vedea însă că lucrarea își ratează aceste ținte, asumate, de altfel în spațiul public.

Asociația Criterion a apărut în 1932, la mijlocul perioadei interbelice, într-un context marcat de criza economică mondială și ascensiunea regimurilor totalitare, în special a nazismului, al cărui exponent, Adolf Hitler, va prelua puterea doar un an mai târziu. Nucleul acestei asociații culturale a fost format dintr-un grup de tineri intelectuali, cu studii în străinătate, cu publicații relevante în diverse domenii și cu dorința de a întreprinde schimbări fundamentale în societatea românească, grevată de numeroase vicii structurale, în pofida epilogului mai mult decât nesperat de la finalul Primului Război Mondial, tradus în apariția României Mari. Chiar dacă încolțiseră germenii unui sistem autoritar, România părea să funcționeze în cadru democratic, deși cu greu poate fi caracterizat în acest mod dacă ținem cont de natura alegerilor parlamentare și a modului în care erau organizate, de introducerea frecventă a stării de asediu și supraveghere a presei, de veleitățile autocratice ale regelui Carol al II-lea și a camarilei sale, de funcționarea precară a instituțiilor în general. Mai mult, România încorporează un procent semnificativ de minorități. Or, împotriva acestora, a evreilor în special, a fost articulat un periculos curent antisemit, reprezentat de Mișcarea Legionară, dar nu numai, ale cărei idei sau obiective au subsumat adeziunea multor gânditori.

În pofida faptului că au existat tentative de a plasa pe același plan Asociația Criterion cu alte organizații culturale existente de-a lungul timpului în țara noastră, de pildă cu Junimea, comparația nu rezistă. Într-adevăr, anvergura intelectuală a criterioniștilor era remarcabilă, dar existența grupării a fost extrem de scurtă, iar ecourile sale nu atât de puternice de-a lungul timpului. Junimea nu a fost doar un spațiu de reflecție, de critică necesară în raport cu o cultură rudimentară și tinzând spre supraapreciere, dar și un creuzet al valorilor morale. Într-o perioadă în care antisemitismul a devenit endemic în societatea românească, Titu Maiorescu și Petre Carp nu se aliniaseră acestui nefast curent, reușind să își păstreze luciditatea. Ceea ce, în mod evident, este parțial valabil și în situația Asociației Criterion. Pe de altă parte, locul lui Maiorescu a fost luat în acest caz de Nae Ionescu, mentorul generației interbelice, în pofida faptului că opera sa este departe de cea a unui magistrat în înțelesul propriu-zis al cuvântului.

Începuturile activității Asociației Criterion sunt legate de atmosfera de efuziune intelectuală și natura relațiilor sociale existente în Bucureștiul dintre cele două războaie mondiale. Pe fundalul existenței grupării Forum, care organiza diverse conferințe, Petru Comarnescu a luat inițiativa înființării unui „sindicat al intelectualilor”, căruia i-a dat un mod de funcționare minuțios, Asociația având un „sistem sofisticat în materie de organizare financiară și logistică”. Comarnescu, animatorul grupării, a alcătuit cu grijă structura organizației, a supravegheat aspectele financiare și s-a preocupat de creșterea vizibilității activităților ce urmau să aibă loc. Un criteriu fundamental al apartenenței la Criterion îl reprezenta diversitatea de opinii și de idei, ceea ce s-a reflectat inclusiv în procedura de selecție a membrilor. La fel, programul propus era unul atât vast cât și ambițios, încercând să acopere temele principale ale epocii: modernismul din Europa și tradiționalismul din România: nudism, „gandhism” specific românesc, femei în lumea modernă, homosexualitate, arta modernă, problema Europei, absolutism versus relativism și tineret. Nu toate temele își vor găsi exprimarea firească însă.

Demersul cultural cel mai interesant al Asociației Criterion a fost reprezentat, în mod cert, de organizarea unor simpozioane în cadrul cărora să fie prezentate în mod obiectiv, critic și argumentat diverse orientări contemporane din politică, economie, cultură, filosofie, artă sau cinematografie, dublate de dezbateri intense în urma cărora se puteau degaja concluzii fecunde. Revenind la organizarea simpozioanelor, așa cum arată autoarea, Asociația a fost „special structurată pentru a găzdui dezbateri cu durată fixă,

democratice și dinamice”, formatul presupunând prezența a cinci-șase vorbitori, care să reprezinte ambele poziții din jurul temelor expuse. Comarnescu încerca să evite ruptura între vechea și noua generație, invitând personalități precum Constantin Rădulescu-Motru, Simion Mehedinți, Dimitrie Gusti, Tudor Vianu sau Mihail Ralea. Mai mult, publicul avea voie să adreseze întrebări conferențiarilor la finalul expunerii. Era creionat astfel un cadru democratic de dezbatere, caracterizat de pluralism de idei.

Primul simpozion din seria „Idoli” s-a desfășurat în octombrie 1932 și l-a avut ca subiect pe defunctul lider bolșevic Lenin, cel care reușise să instaureze regimul comunist în Rusia cu consecințele cunoscute inclusiv în epocă. În apărarea sistemului marxist-leninist au vorbit Lucrețiu Pătrășcanu și Belu Silber, spre nemulțumirea autorităților, în mod evident. Au mai expus în cadrul simpozionului diverse idei Mircea Vulcănescu, Petre Viforeanu, Henri Stahl sau Mihail Polihroniade. A rezultat o dezbatere care a suscitat un viu interes, dar și atitudini radicale de respingere a personajului analizat. În următoarele simpozioane s-a discutat despre Sigmund Freud, Charlie Chaplin, Benito Mussolini și Andre Gide, personalități aparținând unor medii profund diferite, dar a căror acțiune sau operă lăsaseră o amprentă inconfundabilă asupra societății europene din perioada interbelică. Simpozioanele ulterioare, în cadrul cărora s-a discutat despre Krishnamurti, Greta Garbo, Gandhi și Paul Valery, au fost desfășurate într-o atmosferă mult mai liniștită, lipsită de inerentele polemici care apăruseră într-o primă fază. Au mai fost prezentați Henri Bergson, Marcel Proust, Oswald Spengler, Mahatma Gandhi și Pablo Picasso. După cum se poate lesne observa, temele propuse erau extrem de complexe și necesitau o bună cunoaștere atât a realităților contemporane cât și a culturii europene, în general, dar nu numai. Potrivit Cristinei Bejan,

[...] aceste teme generale arată toate un tip de modernitate pe care îl doreau în România: stat versus națiune; colectivitate versus individ; modernizare; modernism, rațiune (raționalitate) versus emoție (experiență); mașină versus spiritualitate; revoluție și istorie.

Din acest punct de vedere, ecoul principal pare a fi, în fond, cel al clasicei teme a formelor fără fond, formulată cu mult timp în urmă de Titu Maiorescu, dar în jurul căreia s-au structurat multe reflecții până în zilele noastre.

În perioada următoare, Asociația Criterion a planificat un ciclu de „discuții publice în contradictoriu”, intitulat „Tendințe”, al cărui program, extrem de ofertant, cuprindea teme interesante și generatoare de idei contradictorii precum „Statul Român”, „Direcții politice ale Noii Generații” (cu subiecte precum naționalismul integral, antisemitismul, corporatismul, reacțiunea, dictatura, autohtonismul, democrația individualistă, social-democrație, țărănismul/viața rurală sau socialismul integral), „Direcții actuale ale economiei: soluții monetare”, „Tendințe în filosofie: metafizică sau știință pozitivă”, „Tendințe în politica externă”, „Teme culturale” și așa mai departe. Din nefericire, contextul a perturbat în mod serios activitatea culturală a Asociației. În urma grevei declanșată de lucrătorii de la Atelierele Grivița, soldată cu intervenția brutală a guvernului, deși nu existau motive în acest sens, Parlamentul a adoptat o lege care interzicea grupările clandestine și introducea cenzura publicațiilor. Or, aceste aspecte au dus la suspendarea activității criterioniștilor, care au reușit totuși să organizeze încă două cicluri de conferințe în toamna anului 1933.

În 1934, o parte dintre membrii Asociației au înființat o revistă intitulată „Criterion: revistă de arte, litere și filosofie”, care a apărut până în februarie 1935, un interval extrem de scurt, publicația fiind de altfel un ultim efort notabil de a păstra relevanța

Criterionului în mediul cultural românesc. Au apărut doar șapte numere, dintre care două au fost duble, care au acoperit, la fel ca în cazul simpoziunilor și conferințelor, subiecte din diverse domenii, la fel cum autorii erau, de asemenea, prezenți din întreg spectrul politic de la stânga la dreapta, cu extremele de rigoare.

În mod fatal, destinul Asociației Criterion era unul previzibil, mai ales că, de-a lungul acestei scurte perioade, organizația a cunoscut în interiorul său diverse fricțiuni, tensiuni și polemici, care au dus la răcirea relațiilor sau la depărtarea dintre unii membri. A constituit un factor deloc neglijabil și ascensiunea Mișcării Legionare, spre care se vor îndrepta unii dintre gânditorii români de marcă, inclusiv cei criterioniști. Lovitura de grație a fost aplicată însă în urma unui scandal public, declanșat de prezentarea unui spectacol de dans, care a atras o poziționare dură a ziarului „Credința” în sensul în care membrii Criterionului au fost acuzați de promovarea homosexualității. Or, în raport cu standardele epocii, acuzațiile, fie acestea nefondate, au avut menirea de a marginaliza gruparea și pe membrii acesteia. În acest fel, asistăm la un „sfârșit abrupt” și o cădere în dizgrație:

Acuzațiile referitoare la viețile private ale criterioniștilor i-au preocupat mai mult decât responsabilitatea de a crea cultură. S-au irosit în efortul de a-și spăla numele și onoarea și, ca atare, nu au mai avut timpul și energia, resursele sau dorința să poarte acea bătălie culturală pe care, în 1932, erau hotărâți să o câștige.

Dacă punem la socoteală existența revistei, Asociația Criterion a avut o durată de viață redusă, de numai trei ani. În schimb, activitatea acesteia a contribuit la cristalizarea unor opțiuni politice, dintre care unele vor avea consecințe politice teribile. Poate nu atât activitatea Asociației în sine, cât cadrul de dezbateri și circulația de idei pe care le-a conexasă în permanență, deși alegerea s-a făcut în mod individual.

S-a discutat mult în literatura de specialitate despre trăsăturile generației interbelice, cu accentul pe câteva personalități precum Nae Ionescu, Micea Eliade, Emil Cioran sau Mircea Vulcănescu. De altfel, am avut și eu ocazia să scriu în cadrul câtorva recenzii pe larg despre extremismul politic și antisemitismul perioadei interbelice, atitudini la care au aderat cei amintiți și nu numai. În mod evident, au existat și insule de normalitate, deși din ce în ce mai puține. De pildă, Eugen Ionesco a surprins dureros ceea ce a numit „rinocerizarea” celor din jurul său, o derivă existențială bazată pe atitudini maniheiste și iraționale. La fel, Mihail Sebastian, condamnat la stigmatul evreității în contextul interbelic, a înregistrat prin intermediul *Jurnalului* său atât îndepărtarea de prieteni ce păreau rezonabili în atitudine, cât și constanta sa înstrăinare. Autoarea dedică un capitol al cărții legăturii dintre intelectualii români și fascism sau a activității lor politice, oprindu-se în special la Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica și Marietta Sadova, cunoscută activistă legionară, în opoziție cu Eugen Ionesco, Mihail Sebastian și Petru Comarnescu. Acesta din urmă, despre care am arătat că a fost animatorul principal al Asociației Criterion, a rămas, așa cum arată Cristina Bejan, un filosof fără o adeziune politică sau socială, un admirator al valorilor americane precum egalitatea în drepturi și democrația, existente și în Europa, ceea ce l-a determinat să opteze pentru adeziunea la socialism în cele din urmă. De altfel, după ce Constantin Noica a aderat la Mișcarea Legionară, Comarnescu i-a scris acestuia cu regret față de deriva sa:

Personal, ca prieten și ca intelectual, ca modest coleg într-ale filosofiei și artei cu tine, socot că faci o mare greșală prin noua atitudine, mai ales că nu ești luptător și nici un politician de rând. Dar asta nu mă împiedică să nu sufăr, să nu regret, că ești un cleric [din

lb. fr. – n.n.] trădător și că trădezi pentru niște himere și rudimente, cărora inima ta generoasă și imaginația ta plină de ethos le-au dat un conținut și un sens de care nu au fost vrednice. Poate că dacă ai fi plecat cu un an mai devreme în Franța și ai fi trăit mai mult în atmosfera universalistă, umanistă și generoasă a lumii științifice de acolo, ai fi procedat altfel. Pot greși, dar cred sincer că așa s-ar fi întâmplat.

Poate dacă astfel de atitudini ar fi fost diseminate în rândurile intelectualității românești, ar fi fost prevenită tragedia Holocaustului românesc, posibil chiar și după disoluția Mișcării Legionare, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Din nefericire, cei mai mulți dintre ei au optat pentru soluții radicale, fundamentate pe sentimente furibunde de ură și dispreț la adresa unor comunități nevinovate.

În schimb, destinul celor implicați în evenimentele acestei perioade a fost diferit. Unii dintre ei, precum Mircea Vulcănescu, au fost judecați după preluarea puterii de către comuniști și au murit în închisoare. Alții, precum Noica, au fost eliberați după o perioadă de reclusiune și au găsit o cale de compromis cu regimul. Eliade, Cioran și Ionesco au reușit să se stabilească în străinătate, devenind nume importante ale culturilor de adopție. Comarnescu nu a avut probleme în a se face util puterii comuniste și a murit din cauze naturale în 1970. Asociația Criterion a intrat în istorie drept un forum cultural incluziv în limitele epocii, care și-a propus, sub semnul diversității ideologice, să promoveze idei importante ale timpului său, dar care a fost umbrită fie de scandalul public declanșat de ziarul „Credința”, fie de opțiunea fermă spre extrema dreapta a unora dintre membrii săi marcanți. În acest sens, fără îndoială că titlul cărții își găsește justificarea, în condițiile în care este interogată în permanență această legătură dintre intelectualii români, sau o parte a lor și fascismul interbelic.

În mod evident, în cele de mai sus am încercat să schițăm faptele descrise în lucrarea Cristinei Bejan. Cei interesați de subiect îl pot aprofunda, întrucât autoarea prezintă pe larg mecanismele de funcționare ale Asociației Criterion, desfășurarea simpozioanelor și conferințelor, cuprinsul revistei, dizolvarea grupării, rinocerizarea generației interbelice, evoluția ulterioară a acesteia, precum și relațiile dintre membrii grupării. Subiectul în sine suscită fără îndoială interes și merită viitoare explorări, mai ales că demersul de față îmi pare că suferă atât de un deficit metodologic, cât și de acribie. Nu pertinenta demersului poate fi pusă în discuție, dimpotrivă, ci modalitatea propriu-zisă de alcătuire a lucrării.

Există două categorii de istorici străini care au scris despre diverse teme ale istoriei românilor. Unii precum, Keith Hitchins, și-au dedicat o mare parte din viața studierii acesteia, la care se adaugă seriozitatea științifică, iar rezultatul a fost unul ireproșabil. De pildă, sinteză de istorie modernă a românilor scrisă de profesorul american rămâne fără egal în cadrul istoriografiei noastre. Alți istorici din afara României, reputați specialiști pe diverse domenii, așa cum s-a putut constata, comit deseori erori în tentativa de a scrie despre anumite aspecte ale istoriei noastre, cel mai probabil din cauza precarității surselor documentare. Cristina Bejan îmi pare că nu se încadrează în niciuna din aceste categorii în măsura în care, deși are origini românești, este încadrată perfect mediului anglo-saxon, pe de o parte, și nu reușește totuși să se ridice la înălțimea predecesorului amintit, pe de alta.

Un subiect de profunzimea celui analizat trebuie în mod evident să genereze o amplă reflecție în jurul acestuia, a sistemelor de idei apărute sau potențate în perioada interbelică, a traseelor intelectuale, a scrierilor și tribulațiilor, accentul fiind necesar mutat dinspre calitativ și cantitativ și invers. Or, Cristina Bejan privilegiază istoria faptică, evenimentială, cu excepția unor considerații de ordin general, recognoscibile în

diverse alte scrieri și devenite banale prin contagiune. Cele mai bune remarci din prima parte a lucrării, de altfel, sunt cele alcătuite din citate, fapt de natură a întări prima senzație. Bineînțeles, în fond, este dreptul autorului de a se cantona în aspectul care îi pare că poate produce relevanță și a îl trata ca atare. Se poate să fie cazul. Dar, cu toate acestea, autoarea nu excelează nici în această parte, fiind lipsită de talent expozitiv sau har narativ. Faptele sunt prezentate simplist din perspectiva metodei, cu prea multe detalii inutile și cu prea puțină armonie, la fel cum sărace sunt mijloacele la care se recurge, la care se adaugă folosirea obsesivă a timpului prezent. Astfel încât avem în față o poveste interesantă pusă în scenă de un regizor confuz. Se va replica că lucrarea a fost destinată publicului american, așa cum s-a întâmplat în alte dăți. În regulă, dar mă tem că publicul respectiv este lipsit de elementare abilități intelectuale, asta în cazul în care nu este de-a dreptul cretinizat, așa cum a arătat Tom Nichols în lucrarea *Sfârșitul competenței*...

Nu se poate nega, în mod evident, faptul că autoarea a studiat ceea ce ține de Asociația Criterion în detaliu, inclusiv în arhivele noastre și că, în consecință, stăpânește bine atât ansamblul, cât și amănuntele. În niciun caz, nu este vorba de amatorism istoriografic, iar unele analize precum cea dedicată ambiguității sexuale a lui Petru Comarnescu sunt realmente izbutite. Problema apare, repet, în ansamblul lucrării, mai ales pentru istorici sau cititori de cursă lungă, cărora le este indus un gust amar. Totuși, dincolo de acest aspect, autoarea pare să nu dețină date istorice fundamentale și comite erori inexplicabile și inacceptabile, ce nu pot fi în niciun caz compatibile cu statura unui cadru universitar american sau de oriunde. De pildă, la un moment dat, Cristina Bejan afirmă că Tratatul de la Paris din 1947 a „confirmat suveranitatea României asupra Transilvaniei, dar a acordat URSS partea din Basarabia ocupată de sovietici în 1941”. Ce fel de istoric poate scrie așa ceva, în condițiile în care întreaga Basarabie și Bucovina de Nord au fost cedate Uniunii Sovietice în 1940? Mai mult, tot acum se arată că România Mare pierdea și partea de sud a Dobrogei în favoarea Bulgariei. Or, din nou, asta s-a întâmplat tot în anul 1940, prin intermediul Tratatului de la Craiova. De altfel, este o inabilitate să vorbim despre România Mare după cel de-Al Doilea Război Mondial. Mai mult decât discutabilă, ca să nu spunem complet eronată, este afirmația conform căreia Carol al II-lea a fost silit să abdice din cauza demonstrațiilor organizate de Garda de Fier. Ar fi fost ultimul motiv pentru care Regele ar fi abandonat puterea, dar asta denotă prezența unor îngrijorătoare lacune istorice.

Autoarea lasă impresia, pe de altă parte, că nu stăpânește nici cronologia care nu este legată strict de activitatea Asociației Criterion. De exemplu, se arată că Statul Național Legionar a rezistat din 14 septembrie 1940 până la 14 februarie 1941, atunci când a avut loc rebeliunea legionară. Interesantă simetria, dar rebeliunea a fost declanșată pe 21 ianuarie 1941 și a durat trei zile, la data menționată fiind de mult înfrântă. Despre Emil Cioran ni se spune, la începutul cărții, că a trăit între 1933 și 1995, deși în aceeași frază se arată că în 1933 acesta a studiat la Universitatea din Berlin, iar viața lui Nicolae Iorga este datată între 1870 și 1941. Desigur, pot fi greșeli de redactare, nu neapărat imputabile autoarei, dar nu știu cum să clasific următoarea afirmație: „În februarie 1938, Carol a demis guvernul Goga – Cuza, a dizolvat toate partidele politice și a proclamat dictatura regală, denumind-o Frontul Renașterii Naționale. (Pentru conformitate, dăm și fraza apărută în versiunea originală, în limba engleză: „In February 1938 Carol dismissed the Goga – Cuza government, dissolved all political parties and proclaimed a royal dictatorship, calling it *Frontul Renașterii Naționale*...”). Este ca și cum am spune că Dej, împreună cu comuniștii au proclamat dictatura pe care au denumit-o Partidul

Muncitoresc Român. Este o frază complet lipsită de sens istoric, care ne scutește de alte comentarii. De altfel, toate referințele care nu țin strict de subiectul cărții sunt preluate câteodată cuvânt cu cuvânt din alte surse, sunt discutabile sau sunt greșite. Din toate aceste motive, îmi pare că lucrarea Cristinei Bejan ar trebui revizuită cu mare atenție pentru a beneficia de o întâmpinare favorabilă, așa cum ar fi fost normal din capul locului. În eseu *Corectitudinea morală. Căutăm cu disperare valori*, Jean Sévillia face un aspru rechizitoriu al școlii franceze, aflată într-o gravă criză. *Mutatis mutandis*, asemenea dezbateri există și în societatea românească de mai mult timp. Dar mai putem avea pretenții în măsura în care astfel de semnale ne sunt oferite de mediul universitar american și nu sunt singulare?

Într-un interesant studiu dedicat raporturilor dintre intelectuali și violență, istoricul Lucian Nastasă-Kovacs inserează un episod relativ amuzant. Este vorba de Gorge Pascu, un personaj mereu violent și irascibil, care își folosea publicația „Revista critică” pentru a își ataca colegii săi din mediul universitar. Din această cauză, Ilie Bărbulescu, o fire de asemenea conflictuală, atunci când a avut ocazia să îl întâlnească în Iași pe Gorge Pascu, a început pur și simplu să îl lovească cu bastonul din dotare. Cel lezat în demnitatea sa fizică a lansat apeluri disperate de ajutor: „Săriți că mă omoară!”. Păstorel Teodoreanu, care trecea prin zonă, a observat scena și a dat un răspuns în stilul său caracteristic: „Nu mă bag, nu mă amestec, autonomia universitară”. Îmi pare că profesoara Cristina Bejan, în calitate de istoric, a lansat o provocare în raport cu care nu avea toate datele necesare, ceea ce s-a repercutat negativ din plin în paginile lucrării sale. Iar noi, de pe margine, nu intervenim, ci doar constatăm. Sau, cel puțin, ar trebui să o facem.

Bogdan Caranfilof

Flori Bălănescu, Paul Goma. Conștiință istorică și conștiință literară, București, Editura Corint, 2022, 640 p.

De-a lungul timpului, au fost purtate în literatura de specialitate dezbateri interesante despre rolul și modalitățile de a scrie istorie contemporană. În genere, istoricii „tradiționali”, conservatori, au argumentat împotriva impunerii acestui gen din numeroase motive, care pot fi temeinice, într-adevăr. În primul rând, subiectele supuse analizei, de cele mai multe ori, încă sunt fie sensibile în mentalul colectiv, fie controversate, ceea ce va marca inerent autorul, în sensul în care acesta va manifesta o subiectivitate sporită. În al doilea rând, importante documente în absența cărora travaliul intelectual al istoricului aproape că își pierde relevanța nu pot fi consultate, la fel cum martorii pot fi echivoci din cauze lesne de dedus. Cu alte cuvinte, așa cum remarca Saime Durmaz, principala preocupare a specialiștilor este dacă poate fi posibilă o tratare științifică, obiectivă, lucidă a unui fapt sau a unui personaj ale căror ecouri încă se resimt la nivelul unei societăți.

Pe de altă parte, nu de puține ori, istoriografia a avut de câștigat în urma unui asemenea tip de abordare. Bineînțeles, exemplul clasic în materie rămâne descrierea Războiului Peloponesiac întreprinsă de Tucidide, care a demonstrat că istoricul poate fi inclusiv un martor atent al timpului său, timp pe care este posibil să îl redea în mod onest. Iar exemplul său nu este nici pe departe singular. În spațiul nostru istoriografic, de pildă, Titu Maiorescu se întreba același lucru, anume dacă scrierea unei istorii contemporane, așa cum a structurat-o el în siajul publicării discursurilor parlamentare, poate fi

posibilă în pofida subiectivității, și ajungea la concluzia că este posibilă, mai ales că veridicitatea faptelor poate fi controlată prin intermediul persoanelor aflate încă în viață.

La fel, ar fi absurd să li se ceară istoricilor să aștepte timp îndelungat pentru a cerceta istoria comunismului românesc. Dimpotrivă, analiza acestui oribil regim s-a impus cu necesitate încă din primele momente ale anului 1990, poate mai ales din impulsul de a fortifica o democrație încă fragedă, supusă în consecință presiunilor politice, economice sau sociale. Iar, în decursul unei generații, fenomenul a căpătat amploare prin declasificarea și/sau publicarea unor documente, apariția unor lucrări excelente, dezvoltarea istoriei orale, introducerea în învățământul superior a unor programe de masterat specifice și așa mai departe. Chiar dacă principiul schițat mai sus poate rămâne structural valabil, mutațiile profunde în societatea postmodernă permit, cu un grad înalt de laxitate, abordarea unor teme aflate în proximitatea noastră temporală. Cu toate acestea, pericolul la adresa seriozității științifice mai degrabă provine din apropierea istoricului de personajul analizat, ceea ce, în mod evident, se aplică în cazul biografiilor. De altfel, în mod paradoxal, acesta nu pare a fi un criteriu primordial, dacă ținem cont de calitatea istoriografiei noastre. De pildă, s-au scris multe lucrări despre Ionel Brătianu, lipsite de minime nuanțe critice, atât de necesare de altfel în cazul oricărei personalități. Sunt istorici care încă nu concep să admită că Napoleon a săvârșit grave erori în timpul regimului său, la fel cum unii nu conced critici mai mult decât fundamentate la adresa lucrărilor lui Karl Marx.

Cu atât mai mult aceasta se aplică în situația la care m-am referit, a unei legături personale dintre autor și personaj. Din acest punct de vedere, rămâne emblematic cazul lui Barbu Theodorescu, care s-a aflat mult timp în intimitatea lui Nicolae Iorga, în diverse calități de la secretar la director de cabinet în timpul guvernării din 1931-1932, ulterior dedicându-se editării multor scrieri ale savantului sau întocmind bibliografii ale operei sale. În plus, a scris o biografie a lui Nicolae Iorga, cu pretenția de a acoperi viața și activitatea acestuia. Or, lucrarea reprezintă doar un imn de slavă, o prezentare hagiografică de la un capăt la altul, în interiorul căreia sunt accentuate punctele tari și luminile. Nicio umbră de îndoială asupra operei de istoric, deși aceasta este mai mult decât discutabilă, niciun cuvânt despre antisemitismul funciar al lui Iorga, care reprezintă o parte importantă a publicisticii sale, nimic despre activitatea politică îndoielnică, iar exemplele ar putea continua. În mod ironic, dacă rămânem la exemplele noastre, Ionel Brătianu și Nicolae Iorga, se poate remarca că mulți dintre contemporanii lor le-au adresat constant critici violente, mai mult sau mai puțin argumentate, dar totuși critici, în timp ce unii dintre istorici sau biografi au fost prea atenți în încercarea, altfel ridicolă, de mitizare a acestora. Din motive pe care le-am mai expus în alte contexte, o parte deloc neglijabilă din istoriografia noastră a fost înțesată la un nivel inacceptabil de abandonarea spiritului critic și acceptarea fără rezerve al celui encomiastic. La finalul unei interesante contraistorii a liberalismului, Domenico Losurdo remarca cu finețe analitică exact acest fapt: „[...] a spune adio hagiografiei este condiția preliminară pentru a debarca pe terenul istoriei”. Dar nu este oare o condiție abstractă, un deziderat teoretic, care își pierde din valoarea intrinsecă atunci când mesajul consonează cel puțin la un anumit nivel cu publicul? Sau care, cel puțin, este supusă unor controverse de natură de a suplini lacunele metodei științifice a scrisului istoric? Dar există o asemenea metodă?

Pornind de la aceste premise, putem încerca să analizăm cartea istoricului Flori Bălănescu, *Paul Goma. Conștiință istorică și conștiință literară*, apărută recent la Editura Corint. Autoarea este cercetător științific la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului aparținând Academiei Române și s-a impus în cadrul istoriografiei noastre prin

intermediul sutelor de scrieri, studii, articole, apărute în volume colective sau în reviste de specialitate, precum și prin intermediul a numeroase comunicări prezentate în cadrul unor conferințe și simpozioane. Tema predilectă a cercetării lui Flori Bălănescu este reprezentată de scriitorul Paul Goma, a cărui reprezentantă editorială a fost între anii 2007 și 2020, despre care a scris o teză de doctorat finalizată cu succes, dar și multe alte studii sau prefețe specifice procesului de editare a operei acestuia. Din acest punct de vedere, autoarea este probabil una dintre cele mai avizate persoane pentru a redacta o biografie masivă a lui Paul Goma. Pe de altă parte, legătura personală dintre istoric și personajul cercetat este, la rândul său, mai mult decât evidentă, ceea ce, așa cum am încercat să arăt mai sus, poate avea consecințe nedorite sau poate impieta în general asupra unei curiozități intelectuale în general. Vom vedea mai încolo în ce măsură acest aspect poate fi adus în discuție și, mai ales, argumentat.

Numele lui Paul Goma este unul bine cunoscut, nu numai de către cei implicați într-o formă sau alta în mediul cultural, fie autohton, fie occidental, ci și la nivelul unei bune părți a societății românești, iar însemnătatea sa istorică va rămâne în mod cert relevantă din prisma condiției de opozant în raport cu sinistrul regim comunist. Scriitorul s-a născut în 1935, într-o familie de învățători din Basarabia, care atunci făcea parte din România. În 1940, însă, așa cum este cunoscut, România a fost silită să cedeze această provincie, împreună cu nordul Bucovinei, în urma unui dur ultimatum înaintat de Uniunea Sovietică, care se baza pe pactul Ribbentrop-Molotov. Din această cauză, familia Goma s-a refugiat în România în 1944, după o primă arestare de către NKVD a tatălui scriitorului, dar înfrângerea Germaniei naziste și instaurarea comunismului în România nu au făcut decât să le agraveze situația. Au reușit să se salveze de repatrierea în Uniunea Sovietică, dar în 1949 părinții i-au fost arestați, suspectați că au plănuit un atac terorist. De altfel, în 1952, trei ani mai târziu, însuși Paul Goma, încă adolescent, a fost arestat câteva zile, situație care îi putea periclita finalizarea studiilor.

În cadrul acestui context dificil, Paul Goma a reușit să fie admis atât la Facultatea de Filologie a Universității din București, cât și la Institutul de literatură și critică literară „Mihai Eminescu”, în cadrul căruia a optat să studieze. Din nefericire, Revoluția maghiară din 1956 va avea repercusiuni în România, mai ales în mediile studențești, acolo unde Securitatea a intervenit brutal pentru oprirea oricărui focar de răzvrătire împotriva regimului. În același an, Paul Goma a fost arestat, mai ales că intrase în atenția organelor prin curajul de a aborda la cursuri teme interzise în epocă. În urma anchetei și procesului, a fost condamnat la doi ani de închisoare, pe care i-a efectuat în Penitenciarul de la Gherla, după care i-a fost stabilit domiciliu obligatoriu în satul Lătești din județul Ialomița, în Câmpia Bărăganului, domiciliu obligatoriu care i-a fost prelungit ulterior cu 24 de luni. A fost, se înțelege, o experiență terifiantă, care i-a dezvăluit în detaliu lui Goma capacitatea de represiune și de strivire a demnității umane manifestate de comuniști fără scrupule, devotați menținerii unui sistem absurd.

În mod evident, viitorului scriitor i s-au obturat multe posibilități de evoluție firească în cadrul noii societăți. În pofida acestui fapt, după o perioadă tulbure marcată de practicarea unor munci necalificate, Paul Goma a reușit să fie admis din nou la Facultatea de Filologie, dar nu din anul III, așa cum s-ar fi convenit, ci din primul an. În schimb, venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, pe fundalul tendinței României de opoziție în raport cu politicile Uniunii Sovietice, a dus la așa-numită perioadă de „dezgheț ideologic” și de relaxare a condițiilor. În 1966, Goma a publicat o povestire în revista „Luceafărul”, condusă de Eugen Barbu, iar doi ani mai târziu, a debutat în volum, unul de proză scurtă, intitulat *Camera de alături*. Mai mult, în urma gestului

sfidător al lui Nicolae Ceaușescu la adresa sovieticilor, consecință a „Primăverii de la Praga”, Goma a sperat într-o altă față a regimului și s-a înscris în Partidul Comunist. A fost, așa cum preciza Flori Bălănescu, doar un membru formal și pentru scurt timp, o „nebunie” de moment pe care o va repudia în permanență.

Liberalizarea mult așteptată a regimului comunist nu s-a mai produs însă, în pofida popularității de care s-a bucurat Ceaușescu în spațiul occidental pentru un număr important de ani. Dimpotrivă, după 1971, liderul suprem român a îngustat din ce în ce mai mult perspectivele libertății de gândire sau de exprimare, oricum grav afectate. Pe de altă parte, o nouă paradigmă s-a dezvoltat în cadrul Războiul Rece între cele două tabere adverse. Invazia Cehoslovaciei, fundamentată pe șubreda „Doctrină Brejnev”, ilustrase limitele sistemului comunist, nevoit să impună pe cale militară prezervarea principiilor sale. Un fapt evident, mai ales ținând cont de clivajul enorm din punct de vedere economic dintre statele estului Europei și cele aparținând vestului prosper. Soluția de moment la care au recurs sovieticii a fost de natură diplomatică: dorind să obțină recunoașterea formală a granițelor stabilite în Europa după cel de-Al Doilea Război Mondial, sovieticii au fost dispuși să înalteze concesii majore, inclusiv, sau, mai ales, „recunoașterea semnificației universale a drepturilor omului și al libertăților fundamentale” așa cum fuseseră definite de Organizația Națiunilor Unite. Tratatările s-au concretizat în Conferința de Securitate și Cooperare în Europa, desfășurată la Helsinki, în 1975. Așa cum scria John Lewis Gaddis, Acordurile de la Helsinki s-au dovedit a fi o „capcană legală și morală” pentru Uniunea Sovietică întrucât, probabil fără să realizeze implicațiile, puneau atât la dispoziția inamicilor ideologici cât și la îndemâna cetățenilor aflați în lagărul sovietic un standard „bazat pe principiile universale ale dreptății, cu rădăcini în legea internațională”. Or, în scurt timp, mii de oameni s-au solidarizat cu dizidenți celebri precum Soljenițin și au avut curajul de a încerca să își exprime în mod liber ideile. La Moscova a fost înființat un Grup Public de Promovare a Respectării Acordurilor de la Helsinki, în timp ce organizații similare au început să apară în statele satelit ale sovieticilor. Un amplu ecou l-a avut această stare de lucruri în Cehoslovacia, acolo unde sute de intelectuali au semnat un celebru manifest, Carta 77, prin intermediul căruia se cerea guvernului respectarea Acordurilor de la Helsinki. Chiar dacă regimul a ripostat cu duritate, exemplul lui Vaclav Havel fiind elocvent, atmosfera începea să se transforme, lent, dar ireversibil.

Acesta va fi deceniul în cadrul căruia destinul lui Paul Goma se va schimba într-o modalitate radicală, cu consecințe profunde până la sfârșitul vieții acestuia. În primul rând, romanul *Ostinato*, ce descria experiența carcerală a scriitorului și care îi va aduce celebritate internațională, a fost refuzat de la tipărire, în timp ce, în urma trimiterii altui manuscris, lui Goma i-a fost retras dreptul de semnătură. În aceste condiții, romanul *Ostinato* a ajuns în afara țării și va fi publicat concomitent în limbile franceză și germană, la editurile Shurkamp și Gallimard, ceea ce a dus la o reacție ineptă a statului român. Oricum, din acel moment, ruptura între regimul comunist tutelat de Nicolae Ceaușescu și Paul Goma a fost totală, cel din urmă fiind supus unui calvar existențial greu de redat, pe care l-a înfruntat cu un curaj ieșit din comun ținând cont de rigorile epocii. De altfel, anul 1977 s-a dovedit a fi unul extrem de dificil pentru sistem: a avut loc cutremurul din martie, o importantă grevă a minerilor, dar și lansarea de către Paul Goma a unei mișcări pentru drepturile omului la care au subscrib câteva sute de persoane. Natural, Securitatea a răspuns în stilul caracteristic: Goma a fost arestat și bătut cu bes-tialitate, ancheta fiind condusă de generalul Nicolae Pleșiță, cunoscut pentru excesele sale, mulți aderenți, inclusiv criticul Ion Negoitescu, au fost obligați să se decică de

gestul aderării, iar campania de compromitere a scriitorului, a talentului său literar a continuat, a ajuns la niveluri fără precedent. În schimb, de această dată s-au solidarizat cu Paul Goma, văzut drept un „Soljenițin român”, nume importante ale culturii europene precum Simone de Beauvoir, Claude Simon, Louis Aragon sau Italo Calvino. Notorietatea lui Goma, pusă în paralel cu dorința României de a renegocia Clauza națiunii celei mai favorizate cu Statele Unite, în pofida faptului că a existat o tentativă de omor mascată prin ingerarea unei substanțe cu caracter letal în timp, a limitat acțiunile de represiune aflate la îndemâna regimului. Cu atât mai mult cu cât Goma a afișat tot timpul un curaj de nebănuit, inclusiv prin gestul extraordinar de a îi trimite lui Nicolae Ceaușescu o scrisoare, devenită celebră în timp prin intermediul acestei fraze: „Rezultă că în România doi inși nu se tem de securitate: Domnia Voastră și cu mine”. Ținând cont de toate acestea, Paul Goma a fost pus în libertate și expulzat în Franța, de unde nu s-a mai întors niciodată în România. Bineînțeles, această stare de lucruri nu avea să semnifice sfârșitul tribulațiilor lui Goma, supus unor permanente monitorizări și campanii de hărțuire sau intimidare. Mult mai grav, au mai avut loc trei tentative de asasinare a celebrului opozant, dintre care una prin trimiterea unui colet capcană ce conținea o bombă. La fel, Monica Lovinescu, o aprigă susținătoare a lui Goma, a fost supusă unui asalt fizic deosebit de grav. În schimb, Paul Goma a continuat să scrie și să se implice în organizarea unei rezistențe anticomuniste în exil, rămânând până în 1989 un personaj dintre cele mai incomode pentru regimul totalitar din România.

Aceste repere, dar și altele, împreună cu mai multe considerații sau analize, sunt tratate pe larg în lucrarea lui Flori Bălănescu, care nu face decât să puncteze momentele importante ale celor trei decenii de existență ulterioare Revoluției din 1989. Este drept, cartea deja are proporții masive, astfel încât autoarea ne promite că va reveni cu un al doilea volum în cadrul căruia vor fi analizate detaliat momente precum anunțarea candidaturii la președinția României (1995-1996), publicarea primelor volume din *Jurnalul* scriitorului, care au generat multiple controverse în spațiul nostru public sau potențarea acuzației de antisemitism la adresa lui Goma în urma apariției eseului *Săptămâna Roșie, 28 iunie – 3 iulie 1940 sau Basarabia și evreii*. Voi insista deocamdată asupra acestui ultim moment, după care voi reveni la prezentul volum, încercând să contextualizez ce conține, inclusiv germenii următorului.

Așa cum am subliniat în multe alte contexte, istoriografia noastră, oricum parțial viciată încă din perioada modernă de o patină naționalistă care s-a transformat într-o veritabilă obsesie, a fost grav afectată de instaurarea regimului comunist, indiferent de natura denaturării, condiționată de fazele prin care sistemul a trecut. De pildă, subiecte precum istoria evreilor, antisemitismul românesc de-a lungul timpului sau implicarea statului nostru în eliminarea fizică a evreilor în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial au fost întotdeauna oculate. Or, majoritatea tarelor specifice totalitarismului românesc s-au transferat în gândirea unor istorici, din fericire din ce în ce mai puțini, istorici care au ajuns să proiecteze fantasme naționaliste în opera lor, de la *dacopați*, așa cum îi numea Dan Alexe, până la negaționiști. De altfel, în unele cazuri, este vorba de aceleași persoane, care nu conced realității nici măcar un loc minor. Știm că identitatea națională se construiește și se fortifică prin diabolizarea alterității, la fel cum știm că un complex de inferioritate național se traduce deseori printr-un alibi ideologico-istoric de proporții mitice. Știm toate acestea și încă multe fenomene tangente, dar încă nu știm în totalitate ce l-a determinat pe Paul Goma să adopte o astfel de atitudine. Cu atât mai mult cu cât celebrul opozant nu a avut calitatea de istoric și nu a lucrat în cadrul eseului *Săptămâna Roșie* decât inegal și rău intenționat cu instrumentele metodei istorice.

Ideea centrală a cărții lui Paul Goma se învârtă în jurul nedumeririi, a absenței unei explicații raționale pentru comportamentul românilor după declanșarea invaziei Uniunii Sovietice:

Care să fi fost motivul, pretextul, temeiul – sau/și cauza – pentru care, din prima zi (22 iunie 1941) a Campaniei antisovietice a celui de Al Doilea Război Mondial, „cu nebănuită cruzime, românii i-au masacrat din senin pe evrei, atât pe solul național: Rebeliunea Legionară, Pogromul de la Iași, Trenurile Morții, Basarabia și Bucovina – cât mai ales în Transnistria” (aceasta fiind teza evreilor) [...]. Care să fi fost resortul criminal care, dintr-o comunitate ca a noastră, dacă nu legendar de tolerantă, atunci sigur îndelung răbdătoare, a făcut să devină în interval de doar un an: 28 iunie 1940 – 22 iunie 1941 – și dacă numai în o săptămână: 28 iunie – 3 iulie 1940 – „una majoritar, fâțiș, feroce antiiudeie, încuviințând măsurile guvernamentale de persecutare, de lichidare a evreilor”? – „din senin”, cum susțin de jumătate de veac, evreii?

Iar lungul răspuns sub forma acestui volum îl reprezintă comportamentul evreilor la adresa armatei române sau a reprezentanților statului român în timpul retragerii din 1940, unul violent, distructiv, criminal. De ce? Pentru că, în viziunea lui Goma, evreii din Rusia au fost cei mai îndârjiți adversari ai independenței naționale a țărilor sau provinciilor ce au avut șansa de a își realiza dreptul la autodeterminare în urma prăbușirii țarismului și a Revoluției bolșevice din 1917. Evreii au fost, aproape în unanimitate, comuniști care detestau pe români și s-au folosit de orice prilej pentru a realiza secesiunea Basarabiei.

În mod bizar, chiar dacă se referă cumva la acest adevăr incontestabil, Goma pare să nu realizeze până la capăt că antisemitismul românesc devenise endemic încă din perioada modernă, cu precădere după Congresul de la Berlin din anul 1878. Cele mai importante personaje ale României, cu firave excepții, fie că ne referim la elita politică, fie la cea culturală, erau profund impregnate de antisemitism, așa cum s-a arătat în ultimele decenii cu asupra de măsură. Este de o ignoranță monumentală să descrii acțiunile României din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial drept un efect spontan a ceea ce se petrecuse cu un an mai devreme trecând cu vederea că antisemitismul a reprezentat un proces de acumulare și de sedimentare a urii manifeste față de evreii din România. Așa cum scrie Maria Mădălina Irimia:

La o studiere atentă a violențelor antisemite înregistrate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se poate observa că astfel de evenimente nu au fost rare și marginale, ci au avut impact considerabil asupra vieții politice și sociale din România. Cele mai grave episoade de violență coincid cu momente-cheie ale constituirii statului român modern: 1859, 1866, 1877-1879, 1899.

În mod cert, Slavici nu știa ce se va întâmpla în 1940, atunci când a scris, încă din 1878, că românii trebuie să închidă granițele și să masacreze toți evreii din interiorul țării. Mișcarea Legionară, activă în perioada interbelică pe baza unui mesaj profund antisemit, care viza eliminarea lor într-o formă sau alta, nu acționa pe baza unei anticipări a viitorului. La fel, este cazul antisemitismului virulent, cu încărcătură rasistă, promovat de A. C. Cuza și Nicolae Paulescu. Cum rămâne cu măsurile profund negative ale guvernului Goga – Cuza din 1938? Cu miile de scrieri anterioare momentului cedării Basarabiei? Cu umiliința prin care au fost nevoiți să treacă personalități remarcabile de origine evreiască precum Lazăr Șăineanu? La toate acestea, Goma răspunde, stupefiant, cu seninătate inversând aproape toată istoria noastră cu o singură frază:

În „putregaiul” românesc, în „pseudo-democrația” carpato-dunăreană [...] evreii au viețuit bine, chiar confortabil după 1867 – dar după 1878!; și după 1938, când a venit la putere guvernul Goga – Cuza, autodeclarat „antievreiesc”.

Atunci când i se oferă ocazia, Goma atribuie fără nicio dovadă istorică orice eveniment cu implicații nefaste evreilor. Așa este cazul răscoalei din 1907, pornită în Moldova din cauza rapacității arendașilor evreii. Or, țărani au avut manifestările cele mai virulente în Muntenia și Oltenia, acolo unde nu existau arendași evrei. Nu ne permite spațiul pentru a expune situația profund mizeră a țăranimii din România, caracterizată de pauperitate cronică și subdezvoltare, căroră nu le-a găsit nicio rezolvare decentă clasa noastră politică, iar nu evreii. Sau, arc peste timp, faptul că „se aude” că după 1990 au venit în România peste un milion de evrei, „adulmecând, ce: odoarea de cadavru a unei țări la a cărei ruină au contribuit și ei din plin, mai ales în Noaptea Comunistă? Sau perspectiva unor bănoase afaceri, acum că am intrat în UE?” Cum pot fi comentate afirmații de genul acesta, ce pot fi corect încadrate în zona patologicului?

Întreg eseuul scris de Paul Goma, cu pretenții de veleități istorice, este o revărsare de ură și potențarea unor obsesii nefirești la adresa evreilor din România. Într-un lung articol, bine documentat și lucid argumentat, Radu Ioanid, care i-a oferit o replică scriitorului opozant, nota că Goma nu neagă Holocaustul în general sau crimele săvârșite de români în rândul comunităților evreiești din teritoriile recuperate în timpul războiului. Nu o face explicit, dar este de acord cu afirmația lui Norman Finkelstein conform căruia „Industria Holocaustului” este „cea mai mare tâlhărie din istoria umanității”, pe care de altfel o reia și o întărește în diverse forme. La fel cum se luptă cu numărul evreilor uciși de statul român, notând cu satisfacție orice deosebire între diversele cifre avansate și eludând astfel travaliul onest al zecilor de istorici, occidentali, evrei sau români. În schimb, figura mareșalului Antonescu este mereu reabilitată, acesta devenind un eliberator, un dezrobitor și niciodată un criminal de război, așa cum a fost mai presus de toate.

Mai mult, Paul Goma se războiește în cadrul acestui eseu cu persoane raționale, care au scris cu luciditate și cu argumente incontestabile despre situația evreilor din România sau despre Holocaustul românesc, persoane care, în plus, au avut întotdeauna o conduită morală ireproșabilă. Este drept că unii dintre ei i-au replicat la diversele variante ale acestei cărți, stârnind furia celui care avea în acea perioadă sentimentul că nu poate fi contrazis în virtutea staturii sale livrești și a faptelor sale de notorietate. Este cazul lui Laszlo Alexandru, de pildă, care a produs de departe cele mai bune și documentate articole îndreptate contra aberațiilor prezente la tot pasul în eseuul lui Goma; este cazul lui Ovidiu Pecican, unul dintre cei mai buni istorici români contemporani, care, de asemenea, a scris cu regret despre derapajele amintite; este cazul regretatului profesor Michael Shafir, cel care, ce tristă ironie a sorții, scrisese cu mai mult timp în urmă că „dizidența română trăiește la Paris și se numește Paul Goma”. De altfel, Goma a întocmit și o listă neagră, la care se adaugă pe parcurs alte nume, precum cele ale lui Felix Aderca, Nina Cassian, Alexandru Florian, Paul Cornea, Radu Ioanid, Andrei Oișteanu alături de cele ale lui Ana Pauker, Iosif Chișinevski sau Mihail Roller. Într-un acces de furie irațională, Goma ridică abjecția la un nivel uluitor.

Așa cum precizam, spațiul nu ne permite să răspundem amplu și documentat falsului istoric reprezentat de Paul Goma, așa cum au făcut-o de altfel cei pe care i-am citat mai sus. Rămâne de spus că *Săptămâna Roșie* este o monumentală eroare, scrisă într-un limbaj exclusiv trivial, arțagos, violent, care seamănă până la identificare cu cel folosit de Corneliu Vadim Tudor în paginile ziarului „România Mare”. De altfel, nu că ar mai

avea importanță, lucrarea este oribilă inclusiv din punct de vedere stilistic. Goma s-a opus cu tărie etichetei de antisemit, dar cartea poate trece drept o Biblie a antisemitismului: prin irațional, ură nedisimulată, judecată unilaterală, ignorarea faptelor și colportarea unor aberații. Nu lipsesc nici considerații de genul celei conform căreia Mihai Eminescu a fost „epurat” printre primii din cauza antisemitismului său. În fond, ce conspiraționist care se respectă nu aduce în discuție aspectul „asasinării” lui Eminescu. Faptul că istoricul botoșănean Gică Manole, notoriu antisemit și admirator al mareșalului Antonescu, recomanda chiar recent cu mare căldură cartea *Săptămâna Roșie* spune multe despre receptarea ei în mediul nostru istoriografic.

Revenind la cartea scrisă de Flori Bălănescu, cred că mai degrabă i se pot aduce unele critici atât de fond, cât și de formă, în ciuda unei impresii favorabile pe care o poate degaja la prima vedere. Se cuvine precizat însă răspicat că nimeni nu cred că are dreptul moral sau vreun argument de natură istorică pentru a minimaliza sau trivializa forma extraordinară de disidență la care a recurs Paul Goma într-o țară în care mai degrabă conformismul a reprezentat regula în timpul regimului comunist. A spune că scriitorul opozant a sfidat cu un curaj aproape fără egal sistemul, cu prețul real al pierderii libertății sau chiar a vieții, înseamnă a bate la uși deschise. Din acest punct de vedere, Paul Goma va fi mereu echivalentul unei admirabile pagini din istoria noastră, marcată prea des de trădări sau compromisuri, practici încă prezente într-o anumită măsură în raportul cu puterea politică. Nici talentul de scriitor al lui Goma nu cred că poate fi negat în mod serios, mai ales că romanele sale prezintă amprenta incontestabilă a tris-telor sale experiențe, consecință a neabătutului său iconoclastism sau, dimpotrivă, nostalgia locurilor natale, descrise deseori într-un mod magistral.

Din acest punct de vedere, autoarea a reușit să strângă un material documentar dens, impresionant prin cantitate, prin intermediul căruia a reconstituit minuțios evoluția și avaturile existenței lui Paul Goma până în momentul prăbușirii regimului comunist. Cîțitorul, avizat sau nu, va afla multe detalii legate de modalitățile de lucru ale Securității, de universul carcerar românesc, de insuportabilele restricții ale domiciliului obligatoriu, despre supraveghere și monitorizare. Contextul este de asemenea bine creionat din punct de vedere istoric, la fel cum sunt corectate multe erori perpetuate de-a lungul timpului.

Acestea fiind spuse, îmi pare că Flori Bălănescu, în răspăr cu efortul admirabil de identificare și colajare a documentelor, îl dispune într-un mod nefericit și lipsește de coerență ansamblul, la care se adaugă lipsa supărătoare a harului narativ, indispensabil scrierii unei biografii. Volumul capătă astfel un caracter eclectic în cadrul căruia sunt redate *in extenso* stenograme, procese-verbale sau scrisori, alături de date culese din *google maps*, definiții ale unor cuvinte recunoscutibile preluate din dicționar sau comentarii de pe Facebook, ceea ce face acută nevoia de clarificare, de ordonare, de limpezire a firului expozitiv. Este drept, a scrie biografii inteligibile ale unor personaje controversate este, probabil, lucrul cel mai greu pe care poate să îl facă un istoric.

Dincolo de aceasta, în lumina considerațiilor de la început, Flori Bălănescu nu își poate reprimă condiția de persoană apropiată a lui Paul Goma, ceea ce este absolut normal la nivel afectiv, dar dăunează cercetării istorice. Subiectivitatea guvernează cu autoritate arhitectura întregii lucrări, parcă în siajul atitudinii din ultimele decenii a scriitorului. Căci, după 1990, Goma a continuat să fie veșnic nemulțumit, să provoace certuri, să întrețină polemici, să scandalizeze opinia publică. Spiritul său de frondă numai că nu a fost inactiv vreodată, dar nici măcar nu a cunoscut scurte perioade de pauză. Este, așa cum s-a observat, vorba de faptul că Goma percepea drept incomodă resemnarea sau încercarea de apropiere față de semenii săi. Goma era opozantul prin definiție. Iar atunci

când nu s-a mai putut opune regimului comunist, dispărut în 1989, s-a războit cu lumea nouă, mai ales că aceasta era alcătuită din oameni vechi. De altfel, până la un punct, atitudinea lui Goma poate fi înțeleasă. Experiențele sale nu puteau să nu greveze asupra opticii prin intermediul căreia privea lumea. Or, ce se putea vedea? Atitudini echivoce, dublate de meschinării în perioada în care a inițiat mișcarea pentru drepturile omului, cu excepția lui Ion Vianu, toți retractând adeziunile pe care le depuseseră. Dar nici după Revoluția din 1989 România nu oferea decât un peisaj dezolant în totalitatea sa, marcat de impotență politică sau gravă instabilitate economică. Au existat, fără îndoială, regrupări, dar care aveau izul comunismului, atacuri, jocuri de interese, bârfe, minciuni, îndoieli. Problema este că opozantul le-a tratat în bloc și prea dur, ajungând să oblitereze orice schimb de idei urban, decent, bazat pe opinii, iar nu pe resentimente.

Or, Flori Bălănescu duce mai departe această luptă indistinctă, transformând-o într-un soi de cruciadă personală, o misiune morală compatibilă cu demnitate umană. Astfel încât toți cei au pus la îndoială valoarea literară a operei lui Goma sunt taxați drept ignoranți sau având interese personale. De pildă, Nicolae Manolescu a scris despre Goma dintr-o ură viscerală ce ținea de relația dintre cei doi, fără să analizeze în mod obiectiv scrierile opozantului. Se poate, mai ales că, în cunoscuta sa istorie critică a literaturii române, Manolescu îi acordă acestuia un spațiu infim, suficient însă pentru a-l desființa din punct de vedere literar. Dar cum rămâne cu tânărul critic Mihai Iovănel, neimplicat personal în acest complicat tablou al relațiilor dintre Goma și detractorii săi? Autoarea îl aduce în sprijin pe Ionuț Simuț, cel care aprecia că Iovănel „analizează ideologiile și literatura contemporană având el însuși o ideologie: progresismul”, viziune potrivit căreia „criteriul estetic este sistematic bruiat, disprețuit, distorsionat”. Flori Bălănescu întărește aceste afirmații fiind de părere că Mihai Iovănel a scris un text „nelipsit de erori punctuale și presărat cu prejudecăți curente, lăsând același gust amar al concluziei că iar s-a scris critică/analiză/istorie literară fără să se fi citit cărțile «analizate»”. Pentru că, nu-i așa, nimeni, niciun critic literar, în special care a parcurs cu atenție romanele lui Goma, nu poate fi decât extaziat în fața profunzimilor și excepționalismului acestora. De fapt, Mihai Iovănel a fost mai degrabă rezervat, considerând că Paul Goma se

[...] înscrie în specia experimentalistilor. Narațiunile sale nu curg niciodată mai limpede din punctul de vedere al cronologiei și al expresiei. Scriitorul se oprește asupra fiecărui cuvânt pentru a se lupta cu el, așa cum a făcut și cu oamenii în viața reală. [...] Goma a fost un autor prolix, dar câteva cărți rămân cu siguranță după el [...].

Dar, în fond, este vorba de literatură, chiar dacă, mai ales în cazul lui Paul Goma, opera poate fi cu greu despărțită de om, iar de la Maiorescu încoace știm că ar trebui să primeze esteticul, adică capacitatea scrierii de a trezi emoții, de a induce sentimente plăcute. Dar poate fi această viziune convertită în unanimități? În toate cazurile cunoscute, operele au fost receptate inegal. Au fost romane ale lui Dostoievski sau volume de povestiri ale lui Cehov desființate de cei mai mulți critici ruși. Chiar poeziile lui Eminescu nu au fost scutite de contestări, dacă ne gândim la Densușianu sau Macedonski. Ironic este însă că, în pofida replicilor oferite cu generozitate de autoare contestatarilor lui Goma, Flori Bălănescu realizează analize sau comentarii literare foarte slabe, lipsite de consistență, dovedind că nu deține nici instrumentarul de bază al criticii literare, ceea ce unui istoric nu ar trebui să îi lipsească, totuși.

Aceasta îmi pare fi cea mai importantă vulnerabilitate a cărții scrise de Flori Bălănescu, faptul că face procese de intenție oricui îndrăznește să pună în discuție nu

calitatea de opozant a lui Paul Goma, ci valoarea sa ca scriitor. În plus, autoarea nu aduce de cele mai multe ori argumente credibile, de largă respirație, nu demontează în mod logic, nu deține subtilitate și nu stăpânește ironia. Astfel încât toate aceste puneri la punct devin, într-un mod elocvent, simple umori personale, resimțite la un nivel profund, deși cel puțin unele dintre aprecieri la adresa lui Paul Goma erau benigne. Or, prin intermediul acestui procedeu, autoarea abdică din calitatea de istoric, sprijinit pe analiză și obiectivitate și se transformă într-un hagiograf. Unul documentat, motiv pentru care, așa cum afirmam, o parte a cărții stă în picioare, în pofida unui deficit metodologic, poate insesizabil nespecialistului, dar incapabil să ofere o reconstituire minuțioasă, așa cum au apărut atât de multe în spațiul occidental, cu precădere în Franța, unde Paul Goma a trăit atât de mult timp.

Mai grav îmi pare a fi altceva. Ținând cont, repet, de faptul că Flori Bălănescu ne-a promis un al doilea volum în cadrul căruia va fi analizat, printre altele, pretinsul antisemitism de care ar fi dat dovadă Paul Goma, este cert că autoarea respinge cu fermitate o astfel de catalogare:

Cu cât cineva spune mai ritos că Goma e „antisemit”/„are accente antisemite”/„deraieri antisemite”/„e negaționist” etc., cu atât se observă că nu propune argumente pentru a-și susține alegațiile. De obicei, este adoptată maniera la îndemână: un citat dintr-o carte de câteva sute de pagini, pe care l-a pescuit de pe undeva, din spațiul internetic [sic!]. Și brodează în jurul lui.

În cazul în care cartea la care se referă Flori Bălănescu este *Săptămâna Roșie...*, desfid pe oricine să găsească măcar un citat care să fie rațional sau punct de plecare al unei analize inteligibile. În mod paradoxal, așa cum se arată în carte, Securitatea nota la un moment dat că Goma este evitat de românii din exil, care îl considerau, printre altele, agent al evreilor, Titus Popovici îi spunea că a fost purtat în brațe și umflat cu pompa în Occident de „jidani”, Nichita Stănescu zicea că Goma nu mai este român și a căzut cu totul în brațele mafiei evreiești, Fănuș Neagu îl considera „jidan ucrainean” și așa mai departe. A fost, așadar, Paul Goma antisemit?

Comunismul a reprezentat un regim oribil, a cărui exprimare s-a tradus în zeci de milioane de victime inocente, în suprimarea drepturilor elementare, în instituirea unui marasm economic fără orizont. Mai mult, comunismul a fost primul și singurul regim din istorie care s-a îndreptat în mod sistematic împotriva propriului popor, în numele unor idealuri absurde sau utopice. La fel de adevărat este însă că nazismul, la rândul său, a reprezentat unul dintre cele mai negre episoade din istoria umanității, iar tragedia Holocaustului nu își poate găsi precedent. Așa cum s-a scris, a le compara înseamnă a le relativiza caracterul criminal. Orice tragedie, orice genocid, are caracterul său de unicitate. Faptul că Paul Goma a fost un opozant real și curajos al regimului comunist nu îi dă dreptul să edulcoreze ceea ce a fost nazismul și, mai ales, ceea ce reprezintă Holocaustul pentru memoria universală. *Săptămâna Roșie* este cu siguranță o carte profund antisemită, o cloacă plină de aberații mustind a ură profundă la adresa evreilor, o pledoarie irațională și imundă. Or, chiar Flori Bălănescu spunea că nu putem despărți opera de om. Bineînțeles, este dreptul oricui să scrie orice, iar diversitatea opiniilor este întotdeauna dezirabilă, dar, dacă Flori Bălănescu, așa cum este lesne de intuit, va face acest pas în următorul volum și va argumenta împotriva evidenței și a bunului simț istoric, îmi pare că va dezonora munca obiectivă a mii de istorici, se va plasa într-o poziție ingrată, dar, mai grav, va jigni ireconciliabil memoria sutelor de mii de evrei uciși de către statul nostru,

România fiind, după Germania, statul care a ucis cei mai mulți evrei în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. În fond, nimeni nu poate apăra ceea ce nu poate fi apărat.

În piesa *Unchiul Vanea*, capodopera lui Anton Cehov, doctorul Astrov face următoarele considerații:

În zece ani am ajuns să fiu alt om. Care o fi pricina? Am lucrat prea mult, mătușică. De dimineața până seară în picioare, să nu știi ce-i odihna, iar noaptea când te vâri în așternut, ți-e tot frică să nu te cheme cineva la vreun bolnav. De când ne-am cunoscut n-am avut nici o zi liberă. Cum să nu îmbătrânești? Că și viața e plicticoasă, idioată, murdară... Te trage la fund viața asta! În jurul tău numai oameni scrântiți, peste tot oameni scrântiți și dacă trăiești cu ei doi-trei ani, încetul cu încetul, fără să-ți dai seama, ajungi să te scrântești și tu... Asta e soarta.

Putem să interpretăm istoria lumii în acest mod. Poate oamenii sunt fundamental răi, poate că omul este lup pentru om, așa cum susținea Hobbes, poate că structura noastră interioară obliterează altruismul, empatia, bunătatea sau le întreține doar din interes. Poate, în cadrul acestui context, Paul Goma a fost un om remarcabil, poate că a avut principii și idealuri înalte, poate că tensiunea nervoasă l-a îmbătrânit prematur și i-a potențat frica. Dar, în mod cert, în ultimele decenii, Paul Goma a devenit el însuși nu numai un om neînțeles și nedispus la compromisuri, ci și un om fundamental afectat de viciile structurale ale unei lumi care și-a devorat în permanență idolii.

Bogdan Caranfilof

Armand Goșu, *Rusia, o ecuație complicată: convorbiri cu Lucian Popescu*, ediția a II-a adăugită, cu cele mai recente texte despre războiul din Ucraina, Iași, Editura Polirom, 2022, 464 p.

Deși aflată la granița fostului spațiu dominat de Sankt Petersburg sau Moscova și în pofida unei memorii mai degradată traumatică în raport cu Rusia sau Uniunea Sovietică, România are puțini oameni cu expertiză reală în analiza politică a Estului. După cum puțini sunt și cei care fac cercetare istorică cu privire la această enormă zonă sau la segmente ale ei. Mă refer la cei care sunt autonomi intelectual, nu sunt nici goarne ultranaționaliste sau animați de diverse fantasme, nu sunt nici pilotați de serviciile secrete de diferite orientări. Pentru a putea face astfel de cercetări, este necesară cunoașterea cel puțin a limbii ruse, eventual și a altor limbi din regiune. Cunoașterea limbilor vorbite în acest spațiu extins permite accesul direct nu doar la o parte importantă a literaturii de specialitate, ci și la dezbaterea din mass-media și de pe rețelele sociale din fostele republici sovietice.

Unul dintre acești puțini specialiști este Armand Goșu. Chiar dacă multora le este cunoscut mai ales ca analist de politică externă pe spațiul ex-sovietic, Goșu se recomandă în primul rând ca istoric. Inițial cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, el a urmat cursuri doctorale și a obținut titlul de doctor la Moscova, în 1998, cu o teză privind politica externă a Rusiei în timpul războaielor antinapoleoniene. În anii 1995-2000 a fost corespondent BBC la Moscova, ceea ce i-a permis, pe de o parte, să supraviețuiască – primul deceniu de după prăbușirea comunismului a fost dificil peste tot în Est în privința veniturilor, studenții și doctoranzii fiind la limita de jos din acest punct de vedere –, iar pe de altă parte, să cunoască lumea politică din capitala

rusă. După revenirea în România, Goșu a continuat să lucreze o perioadă la BBC, dar și la Institutul Român de Istorie Recentă, apoi a fost redactor-șef adjunct și redactor-șef al revistei „22”; de aproape două decenii este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București.

Fără a renunța la preocupările de istorie, urcând din modernitate spre contemporaneitate, Armand Goșu a devenit tot mai preocupat de analiza la zi a scenei publice din Est, cu o privire specială asupra Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova. Zi de zi, lună de lună, an de an, timp de aproape trei decenii, Armand Goșu a scanat mass-media și rețelele sociale din Rusia și din alte țări ieșite din URSS, în mod particular din Republica Moldova și Ucraina, pentru a vedea ce se întâmplă acolo în politică, pentru a înțelege tendințele din aceste societăți. Ceea ce mulți dintre noi au făcut, cu intensități diferite, citind zilnic știri diverse, spre exemplu, la începutul invaziei pe scară largă a Rusiei în Ucraina, din 24 februarie 2022, Armand Goșu a făcut mai mult de un sfert de secol.

De asemenea, Goșu nu are doar o relație livrescă, nu are doar o relație de birou cu spațiul est-european, mai ales cu cel ex-sovietic. El a avut adesea avantajul de a cunoaște direct oamenii care au jucat un rol într-un anumit moment al istoriei sau care au o înțelegere aprofundată asupra anumitor zone sau momente. A făcut frecvent deplasări la Kiev și Chișinău, a interacționat nu doar cu istorici, ci și cu jurnaliști, cu analiști, a cunoscut oameni politici. Contactele directe cu spațiile, culturile și mediile avute în vedere sunt extrem de importante pentru a înțelege mai bine cum funcționează instituțiile și organizațiile, cum gândesc și cum acționează oamenii, cum se petrec lucrurile.

Toate acestea au implicat un consum enorm de resurse – timp, bani și nu numai –, care i-au permis lui Goșu să aibă o înțelegere asupra evoluțiilor din fostul spațiu sovietic, nu doar uriaș, ci și foarte complicat. Au rezultat analize publicate în presa cotidiană, prezentate în emisiuni de radio sau televiziune ori incluse în lucrări academice.

Frecvent, Armand Goșu s-a lăsat „provocat” de jurnaliști și a acordat interviuri de interes pentru un public larg. Cel mai consecvent în acest sens s-a dovedit Lucian Popescu, responsabil al bine-cunoscutei platforme online *Contributors.ro*. Popescu și Goșu au avut în anii 2017-2021 numeroase discuții pe subiecte de interes pentru publicul din România cu privire la situația din Est, interviurile fiind publicate pe platforma amintită.

Unele dintre aceste texte au fost reunite în cartea pe care o am în vedere aici. O primă ediție a ieșit de sub tipar spre jumătatea anului 2021 și s-a bucurat de o primire foarte bună, ceea ce se explică, neîndoielnic, atât prin numele lui Armand Goșu, cât și prin subiectele atinse. Cea de-a doua ediție a apărut foarte repede, în mai 2022, într-un context geopolitic extrem de fierbinte. Alături de textele anterioare, regăsim aici și câteva articole publicate după apariția primei ediții, inclusiv unele din mai 2021 – martie 2022, așadar inclusiv de după invazia rusă la scară largă în Ucraina.

Pe lângă analiza politicii estice, în volum au fost incluse – încă din prima ediție – două texte nepublicate online. Acestea privesc modul în care s-au conturat studiile de rusistică în România, rolul basarabenilor, ce și cum s-a făcut până acum, dar și slăbiciunea românească la nivel de cunoaștere în comparație cu alte societăți din Europa central-estică. Armand Goșu nu se sfiește să afirme că România se prezintă extrem de prost în această privință, efect al lipsei de viziune a oficialilor români, al contraselecției din ultimele decenii, în diverse instituții, ceea ce lasă loc improvizăției generale, fapt vizibil și în interior, și în exterior. Lipsa de coerență a politicii Bucureștiului în Est nu este cauzată atât de diplomatie, ci de faptul că politicienii români nu își asumă decizii. Aș completa prin a spune că aceasta este o problemă generală în România, inclusiv în

instituții, unde, cu rare excepții, șefii nu au curajul acțiunii și nu-și asumă ceea ce fac, iar subordonații nu fac decât să urmeze aceeași linie. Consecințele sunt dezastruoase pentru mecanismele politice, instituționale și sociale.

Lucrarea lui Armand Goșu nu este doar despre Rusia, ci, după cum precizează chiar autorul, o bună parte a ei, poate chiar spre jumătate, privește Republica Moldova, Ucraina și, desigur, România. Textele incluse în volum, fiecare având titluri care surprind conținutul și atrag cititorul, sunt reunite tematic în cinci secțiuni: *Românii și Rusia, Agonia regimului Putin, Ucraina. De la Poroșenko la Zelenski, Republica Moldova. Agonia și prăbușirea regimului Plahotniuc, Războiul*.

După prăbușirea Uniunii Sovietice și constituirea statelor independente pe ruinele fostului imperiu, în 1991, se părea că direcția țărilor estice era, chiar dacă cu viteze diferite, spre democrația liberală. Inclusiv Rusia părea că urmează acest drum. Însă lucrurile au luat o turnură diferită în 1999, după ce Boris Elțin – care în urmă cu mai puțin de un deceniu se legitimase prin confruntarea și cu Mihail Gorbaciov, dar și cu adversarii acestuia din interiorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – i-a predat puterea lui Vladimir Putin, prim-ministru de puțină vreme. Provenit din structurile KGB, aflat în relații cu mediile politice și de afaceri mafiotizate, propulsat la conducerea FSB, care moștenise fosta poliție politică sovietică, Putin a jucat, după accederea la vârful puterii, cartea omului cu voință puternică, cel care, pe o de parte, pune capăt „anarhiei” liberale din țară, iar pe de alta, recâștigă respectul lumii pentru Rusia.

Armand Goșu surprinde modul în care s-au construit bazele regimului Putin, cum a fost distrusă opoziția democratică în interior, inclusiv cum a avut loc eliminarea fizică a unor transfugi din serviciile secrete sau a unor opozanți politici și încarcerarea altora. Cert este că Putin a reușit să transforme semnificativ Rusia în cele mai bine de două decenii de când deține puterea la Kremlin, accentuând autoritarismul, îmbrăcat în haine „conservatoare”, bazat pe structurile de forță care le continuă pe cele din perioada sovietică.

Putin este sedus de o perspectivă particulară asupra istoriei Rusiei. El și cei din jurul său au îmbinat moștenirile contradictorii ale istoriei țariste, sovietice și postsovietice, găsind acolo justificări pentru măsurile de mână forte în interior și pentru expansiunea în exterior. Goșu a observat liniile ofensive ale lui Putin pentru restabilirea puterii Moscovei în fostul spațiu ex-sovietic, dar și la nivel global. Dictatorul de la Kremlin s-a pregătit pentru o confruntare cu Occidentul, inițial în forme mascate, ulterior în mod deschis. El se vede continuatorul țărilor adunători de „pământuri rusești”, se consideră restauratorul măreției Rusiei, cel care extinde frontierele, direct sau prin intermediari, până acolo unde au fost în momentul dispariției URSS.

Conflictele înghețate din Transnistria și Caucaz i-au permis Rusiei după 1991, așadar încă din timpul lui Elțin, să-și mențină controlul asupra unor foste republici nonslave, aflate mai departe de centrul imperial. Ucraina a părut în primul deceniu și jumătate de independență că nu pune probleme Rusiei, că este aliatul ei de nădejde, fratele slav mai mic și loial. Însă nici scenele politice locale, nici scena politică internațională nu sunt statice sau permanent previzibile.

Ucraina a apărut mai târziu ca problemă geopolitică pentru Rusia postsovietică, în parte din motive culturale, inclusiv de (auto)colonizare anterioară a elitelor de la Kiev, dar și prin prezența unui număr mare de rusofoni în regiunile estice și de sud ale Ucrainei. Reorientarea unei părți tot mai consistente a elitei politice, dar și a populației ucrainene către Vest, unde vedeau prosperitate și democrație liberală, l-au alarmat pe Putin, care a adoptat o politică tot mai agresivă față de Ucraina. Ocuparea de către ruși a Crimeii, dar

și a unor zone din Donbas, în 2014, au dus în cele din urmă la apariția unei rupturi adânci și durabile între cele două părți, inclusiv la un război local, care a produs numeroase victime în anii următori.

Petro Poroșenko a câștigat alegerile prezidențiale din Ucraina în 2014, a avut un mandat cu realizări – a consolidat statul, a redat speranța ucrainenilor că pot rezista în fața Rusiei, a refăcut armata care fusese inactivă în momentul inabil camuflatei invazii ruse, a reconstruit economia –, dar s-a și uzat de-a lungul celor cinci ani. Locul i-a fost luat în 2019, tot în urma unor alegeri libere, de către Vladimir Zelenski. Ironizat gratuit – inclusiv în România – ca „actoraș”, noul președinte de la Kiev avea să infirme proiecțiile negative asupra lui. Nevoit să facă față ostilității intensificate din partea Moscovei, Zelenski s-a dovedit nu doar o nucă tare în calea lui Putin, ci și cel care a dinamizat și simbolizat rezistența ucraineană în urma atacului masiv al Rusiei din 24 februarie 2022.

În privința României, aceasta are cea mai lungă graniță cu Ucraina, graniță care pentru cea din urmă este cea mai extinsă cu un stat integrat în NATO și Uniunea Europeană. În pofida acestei realități geografice și politice, cele două țări au avut relații reci după 1991. Cauzele trebuie căutate de ambele părți ale frontierei, în interiorul ambelor țări. Pe de o parte, elitele politice de la București au avut o abordare emoțională, insistând pe faptul că Ucraina include teritorii care au fost ale României de la 1918 până în 1940/1944 și că minoritatea românească de sub autoritatea Kievului este persecutată. De cealaltă parte, elitele politice ucrainene au continuat linia retorică din perioada sovietică, conform căreia România era iredentistă, dorind teritorii aflate în componența Ucrainei. Opinia publică din ambele țări a fost influențată de liniile de comunicare-propagandă ale propriilor oficiali, de istoria decontextualizată, de știrile negative, de interesele uneori divergente (delimitarea platoului maritim și a zonelor economice exclusive ale celor două țări în Marea Neagră), dar și de preocuparea Rusiei de a menține o relație de neîncredere, chiar ostilă între cei doi vecini.

Abia invazia rusă din 2014 în estul Ucrainei a dus la o schimbare declarativă de atitudine, în parte pentru că ambele țări par să fi conștientizat că marele pericol vine de la Moscova, dar și pentru că cel mai probabil au existat impulsuri dinspre marile capitale occidentale. Războiul amplu din 2022 a evidențiat și mai bine că și Ucraina, și România au nevoie de relații bune una cu alta, atât pentru supraviețuire, în cazul celei dintâi, respectiv pentru siguranță, în cazul celei de-a doua, cât și în cadrul complicatului joc geopolitic din zona Mării Negre.

Relațiile dintre România și Republica Moldova au fost nu mai puțin complicate după 1991, în pofida legăturilor culturale, lingvistice și istorice. Goșu observă că Bucureștiul a făcut adesea alegeri proaste la Chișinău. A susținut politicieni corupți, a exportat frecvent jurnaliști aserviți unor oligarhi sau chiar intereselor din estul mai îndepărtat, a ratat luarea în serios de către alți jucători internaționali care aveau interese în Republica Moldova. Între Prut și Nistru nu s-au confruntat doar partidele proruse cu cele proeuropene și/sau unioniste. Au fost prezenți acolo și consilieri plecați de la București. Unii dintre ei jucau și rolul de agenți de influență ai oligarhilor sau politicianilor de la Chișinău în România. Unii au consiliat foști președinți interimari ai statului de la est de Prut, alții prim-miniștri sau oameni din umbră.

Cel mai influent oligarh și politician din Republica Moldova s-a dovedit, la sfârșitul deceniului trecut, Vladimir Plahotniuc. Acesta avea bani, rețele de influență construite la limita legalității, adeseori în afara legii, însă a vrut și putere. Iar cu ajutorul banilor i-a cumpărat pe mulți și la Chișinău, și la București, atât politicieni, oameni din diverse instituții publice, cât și „experți” și influenceri. Mulți dintre ei clamau servirea

interesului public, însă în realitate ascundeau alte interese. Plahotniuc a fost susținut de cercurile politice și instituțiile de la București, mai ales de Ministerul de Externe și de serviciile secrete. În timp ce el și oamenii lui aveau ușile deschise la oficialii de la vest de Prut, Maia Sandu și Andrei Năstase, aflați în opoziție, practic erau ținuti pe la ușile palatelor guvernamentale înainte de 2019. Gândire strategică păreau să aibă mai ales unii analiști independenți din România, nicidecum oamenii puterii. În contextul victoriei obținute de Maia Sandu în alegerile prezidențiale din Republica Moldova, în 2020, și de PAS în alegerile parlamentare, în 2021, autoritățile române au dat semnale că își schimbă atitudinea față de vecinii de la est de Prut. Avem motive să ne îndoim că este vorba de o schimbare profundă, având în vedere jocurile pe care le fac în continuare diverși actori politici de la București cu alții de la Chișinău. Disimularea este o practică socială extrem de răspândită în cultura locală de ambele părți ale Prutului.

Goșu dovedește o capacitate rară de a sintetiza ceea ce se întâmplă relevant, sub ochii noștri, pe scena mare a politicii internaționale cu privire la estul Europei. Este multă cunoaștere de carte, dar și directă a realității pe care nu o afli din volume de strictă specialitate. El are avantajul – unul foarte important, dacă nu cumva esențial – de a face analiză politică, de relații internaționale, posedând o foarte bună pregătire de istoric și de jurnalist. Deși este foarte direct, nu rareori tăios, Goșu este precaut în evaluările pe care le face, evită judecățile ultime. El nu asumă poziția de profet cu privire la ce se va întâmpla într-un anumit context. Însă aceasta nu înseamnă că nu spune ceea ce este probabil să se întâmple, care ar putea fi consecințele unor mutări pe tabla de șah internațională.

Atunci când figuri publice din România, politicieni sau analiști cu pretenții academice spuneau, chiar în zilele anterioare invaziei rusești pe scară largă asupra Ucrainei, că nu va fi niciun război, Goșu punea lupa asupra unor detalii care lui i se păreau atunci – și cititorilor săi mai apoi – evidente de necontestat. În iarna 2021/2022, întrebare ce se va întâmpla în condițiile adunării unor forțe militare ruse impresionante în apropierea granițelor Ucrainei, așadar dacă va exista o invazie, Goșu a spus că nu exclude o asemenea posibilitate (vezi p. 413, interviu din 28 decembrie 2021, și p. 433-434, 436-437, interviu din 18 februarie 2022).

Autorul știe ce spune și, foarte important, analizează pe înțeles și prezintă fără ocolișuri situația internațională legată de spațiul ex-sovietic. Este vorba de o analiză atentă, uneori aparent rece, însă cultura libertății și empatia pentru cei aflați în calea agresiunii dictatoriale rusești sunt vizibile. Perspectiva lui este una critică, fie că vorbim de ce face Rusia prin liderii săi, fie de ceea ce face România, tot prin responsabili săi politici. Stilul autorului este clar, atractiv, chiar „popular”, accesibil unui public care vrea să știe, să înțeleagă, care urmărește dezbaterile din mass-media românească și/sau internațională, care vrea să-și construiască o opinie bazându-se pe fapte, dar și pe interpretările specialiștilor veritabili.

Cui folosește expertiza lui Armand Goșu, efortul lui de informare și de analiză? Aș spune că în primul rând celor interesați de ceea ce se întâmplă în vecinătatea estică a Europei, una nu doar creatoare de instabilitate, ci amenințătoare de-a dreptul. Avantajele punerii acestei cărți la îndemâna noastră găsesc că sunt foarte importante. Este o perspectivă a unui autor român, destinată publicului din România. Sunt foarte multe chestiuni care privesc modul în care diverse evenimente, acțiuni au influențat și influențează România și pe cetățenii acesteia; avem o analiză „la cald” a evenimentelor. Faptul că Goșu își prezintă public analizele, că își spune opinia reprezintă deci un câștig în primul rând pentru concetățenii săi interesați de ceea ce se întâmplă în jur.

Le-ar fi de folos această lucrare oficialilor români? Mi-aș dori să cred că da. Țin cont politicienii de vârf ai României de astfel de analize? Mă tem că nu. Dacă ne uităm la consilierii pe politică externă cooptați în ultimul deceniu de președintele statului, prim-miniștrii în funcție, miniștrii de Externe și președinții Senatului și Camerei Deputaților, nu e greu să ne dăm seama ce „expertiză” primesc decidenții români în privința spațiului estic. Asta s-a văzut în nenumărate rânduri și în atitudini, poziții publice și declarații ale oficialilor de la București. Improvizație și inadecvare, aceștia sunt termenii care definesc cel mai bine consecințele înțelegerii superficiale, ca să nu spun proaste a părții de est a Europei.

Unii dintre acești oficiali români s-au arătat iritați de analizele lui Armand Goșu. În mai 2022, în Ministerul Afacerilor Externe de la București s-a dispus ca informările privind revista presei pe care le primea ministrul român în funcție, Bogdan Aurescu, să nu mai conțină nimic din analizele publice ale lui Goșu, care în general priveau atunci războiul declanșat de Rusia în Ucraina, dar și atitudinea statului român față de conflict, poziționarea față de beligeranți, refugiați, ajutoarele pentru guvernul de la Kiev etc. Gestul în sine arată cum umorile personale ale unor indivizi aflați în funcții de reprezentare la vârful puterii de la București, adesea propulsați acolo ca parte a unor rețele clientelare, ajung să facă agenda oficială. Armand Goșu se dovedise prea incomod în analizele sale, în interpretarea pe care o făcea asupra evenimentelor internaționale, devoala incompetența celor în mâinile cărora se afla politica externă a României, președintele, ministrul de Externe, dar și serviciile secrete, implicit consecințele unor acțiuni sau nonacțiuni. Asta înseamnă, de fapt, să fii intelectual public, să servești cu adevărat interesul public.

Dorin Dobrin

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redactate în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivile integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redactate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redactat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a coperții 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrisi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domenii de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică amoldaviae@yahoo.com sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

Archiva Moldaviae contains the following headings:

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* (publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1.5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to amoldaviae@yahoo.com or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN print: 2067-3930
ISSN online: 2558-8370
ISSN_L: 2067-3930